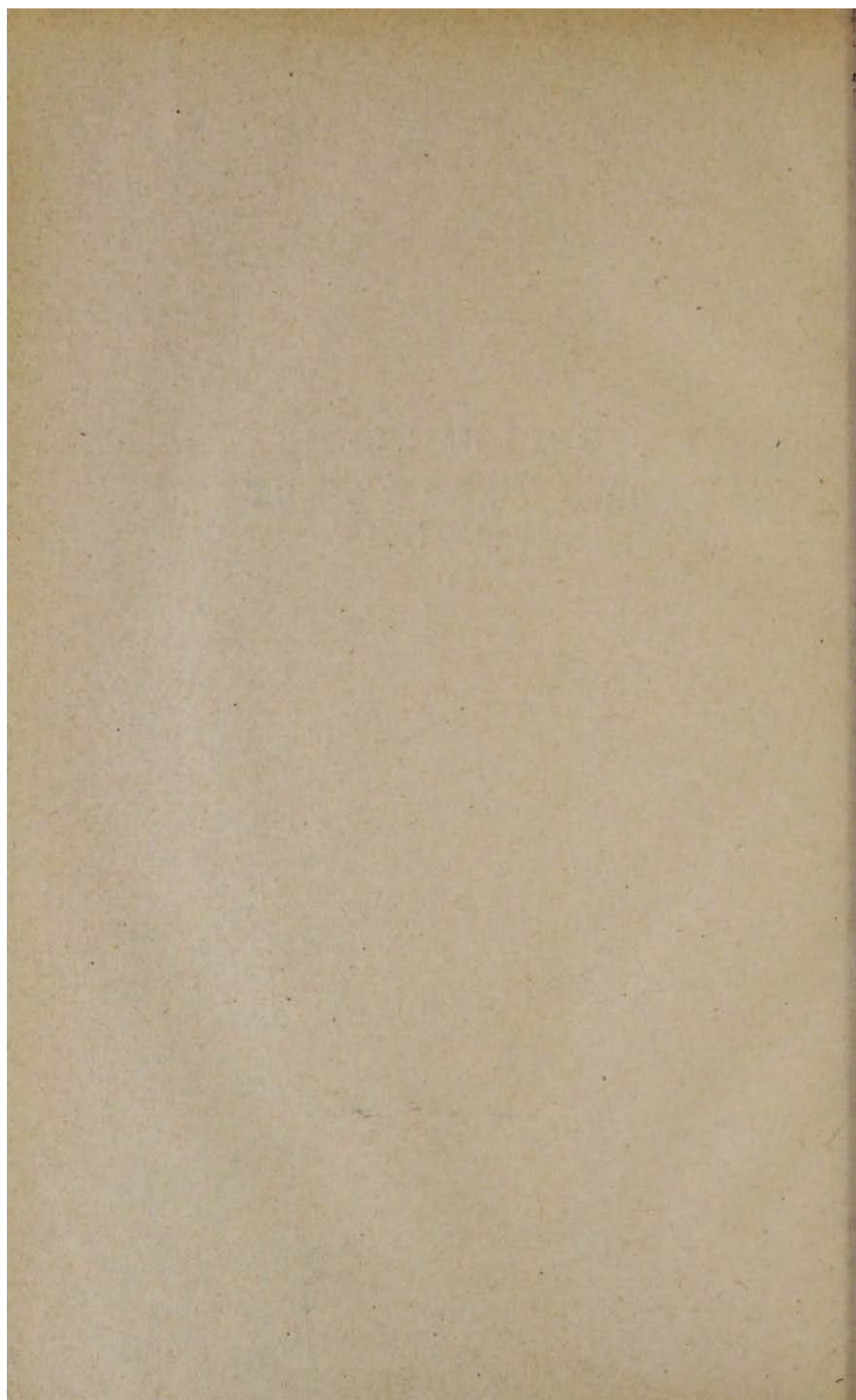

ՀԱՅԵՐԵՆ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ

Հ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն Ն Ե Ր

1451—1480 թթ.

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Ալիշան, Հայկարան (Արդուին)

գրիչ՝ Գրիգոր
վայր՝ Նրզնկայ

Արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թուականութեան Հայոց տումարիս Զ. (1451), ի մայրաքաղաքս Նրզնկայ, ձեռամբ մեղսամակարդ ոգւոյ Գրիգորի... ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի՝ և յառաջնորդութեան նահանգիս մերոյ տեառն Ներսէսի արհիեպիսկոպոսի, և ի դանութեան ներողութեամբն աստուծոյ արինարբու գազանին Զինանշին, զի վասն բաղում և անթիւ մեղաց մերոց ելեալ սա ի գաւառէն Արեւելեան բազում զօրօք և եկն ի վերայ մեր, և բազում գաւառս և քաղաքս գերեաց և աւերեաց: Եւ զայլ անթիւ շարիսն ո՛վ կարէ պատմել, որ զանմեղ տղայսն՝ զարու և զէգ գիշատեալ իւրով շար խառն[ակ]ութեամբն...:

Յիշեսցիք... զԿարապետ կրօնաւորն, որ ստացաւ զսա... և զԿարապետ արեւդայն, որ զտէր Խաչատուր երիցուն զխնդիրքն կատարեաց և զԽաչատուր երէցն, որ ստացաւ զսուրբ Աւետարանս յիշատակ իւր, և ծնողաց իւրոց՝ հօրն իւրոյ Յովնանիսի և մօրն իւրոյ Իսկոյն, և եղբօրն իւրոյ Աստուածատրին...:

Յ Ա Յ Ս Մ Ա Ի Ո Ի Ր Ք

«Ճանապարհորդութիւն Յովհ. Վաղարշակեւրտոյն»,
էջ 36

Գրեցաւ Յայսմաւորքս Զ. թուականութեանս Հայոց (1451), ի հայրապետութեան տէր Գրիգոր կաթողիկոսի, և ի թագաւորութեան Պարսից Զինանշանին, ի դառն ժամանակի, և յաւուրս շարութեան...* Զամենայն աշխարհս ի հիւքմի կացուցանէր, բայց աւաղ, որ զամենայն քրիստոնեայս դառն շարշարէր և անհանգիստ առնէր հարկապահանջութեամբ՝ կեղեքելով զքրիստոնեայս:

* Մինչ այստեղ հիշատակարանի տվյալների հիման վրա վերապատմել է հրատարակող Հովհ. Վաղարշակեւրտին:

3

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիբղ. նօտ. 168, Վան, ք. Յակոր եկեղեցի

գրիչ՝ Ստեփաննոս
վայր՝ Զեմաձորոյ երկիր,
Փոֆր-Ակոռոյ վանք

...Արդ, գրեցաւ սա յերկիրս Զեմաձորոյ, ի վանքս Փոֆր-Ակոռոյ, ի յառաջնորդութիւն սուրբ ուխտիս Դաւիթ կրօնաւորի, ձեռամբ անարհեստ և յոգնամեղ գրչի Ստեփաննոսի սուտանուն կրօնաւորի, ի թուաբերութեանս Հայոց Ջ. (1451), ի խնդրոյ պատուական և իմաստուն մահդասոյն Պօղոսի, քանզի յոյժ փափագանօք ետ դրել զսուրբ Աւետարանս յիշատակ հոգւոյ իւրոյ և ծնողացն՝ հօրն Ստեփաննոսի, որ կատարեցաւ յան[օրինաց]*, և մօրն Զումարին, և եղբարցն՝ Թումայ քահանային և Աստուածատրոյն, որ սրախողխող եղև յան[օրինաց]*, և դստեր Գրիգորին՝ Գումարի, որ քարավէժ եղև ի բերդն Զոայլու...:

Արդ, գրեցաւ սա ի հայրապետութեան Զաքարիա Աղքամարցոյ և ի թագաւորութեան Զեմաձորոյ զանին...: Ընդ նոսին և զԹումայ վարդապետ ուրդին՝ զՅինենից ունս և զեղբարքն՝ ունս Զաքարէն, զՄխիթարն, և զՇապուհն յիշեցէք ի տէր:

4

ՔԱՂՈՒԱԾՈՅ ՄԵԿԵՆՈՒԹԻՒՆ ՍՈՒՐԲ ԱԻԵՏԱՐԱՆԻՆ ՄԱՏԹԷՈՍԻ,
ԳՐԻԳՈՐԻ ՏԱԹԵՒԱՅԻՈՅ

Երևան 1301

գրիչ՝ Դանիէլ
վայր՝ Սևան կղզի

ա

271բ ...Փառք... որ արժանի արար զիս հասանել ի կատար գործոյս:
Ամենեցոյն ակն նայի ի քեզ՝ տէր, իմացականք և իմացաւոր, որպէս ի սնունդ և ի հաստումն. եւ երեք կարգաւք ապրին՝ որդիականաւ, կամ վարձաւորութեամբ, կամ ծառայականաւ. եւ աստուտ հեռացեալքն են ընդ մահու սահմանաւ, յորոց է աղքատ ոգի Դանիէլ՝ ակնկալու ողորմութեան քո և քոոցն, որ ի ձեռնտուութենէ բարեկամաց քոց՝ հնարեալ և վստահացեալ ընծայաբեր լինել քեզ ի քոոցն զայս կտակ մատենի, բռնելիք շնորհաց քոց նուէր յեկեղեցի քո սուրբ, ի յաւգուտ կարդաց որ անդ. եւ ի ձեռն նոցա ի քէն գիւտ շնորհաց տառապելոյ քո Դանիէլիս:

272ա Արդ, ընդ իս առեալ նպաստ զգովք քո և զարժան||աւորսն քո, հայ-

* «Եանօրինաց» բառը երկու անգամ էլ տպւած է թերի՝ «յան» ձևով, ամենայն հավանականութեամբ հրատարակիչը ռուսկէն է եղել այդպէս անելու թուրքական գրաքննութիւնից գիրքն անցկացնելու համար:

ցեմք ի քէն՝ ամենողորմն աստուած... ընկալ զսա ի ձեռաց իմոց աղերս
յեկեղեցի քո...:

Արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանի քաղուածոյս Մաթէոս գլխին յեր-
կիրս Գեղամայ, ի Սեվան կղզի, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս և
սուրբ Առաքելոցս, սուրբ Կարապետիս և սուրբ Լուսաւորչիս, սուրբ Նշա-
նացս և սուրբ վարդապետացս շիրմացս. ձեռամբ բազմամեղ և անար-
ժան, տարտամ և անպիտան, փցուն և անյարմար գրչի Դանիէլի՝ անուամբ
միայն աբեղայի, որ ձեռվ միայն է և ոչ գործով: Ի կաթողիկոսութեանն
տէր Գրիգորի՝ առաջնորդ մեծի սուրբ աթոռոյ էջմիայծնի, ի խանութեանն
Ջանաշանի, որդոյ Ուսուփի, ի թվականութեան Հայոց Ջ. (1451):

Արդ, երեսս անկեալ աղաչեմ ղամենիսեան զհանդիպողսդ սմա կար-
դալով կամ տեսութեամբ կամ ուսմամբ կամ արինակելով յիշել յաղօթս
ձեր զհայրն իմ զԿարապետ քահանայ, և զմայրն իմ Համաւոր, և զեղբարքն՝
զԳրիգորէս քահանայ, Վարդան, Աստուակէս, և զքեռին իմ Սատաղայ.
և զհոգոյ եղբարսն իմ զՏիրատուր աբեղայ և զՆերսէս, բազմերախտ իմ
զՅովանէս կրօնաւոր, և զայլ ամենայն արեան մերձաւորսն և երախ-
տաւորսն, զկենդանիսն և զհանգուցեալսն: Ընդ նմին ես դառապեալս
Դանիէլ յերեսս անկեալ աղաչեմ յիշել ի տէր և անմեղայդիր լինել
խոշորութեան և սխալանաց սորայ, զի սէրս յաղթեաց զարհեստս և ետ
դրել: Զի որք յիշեն զմեզ ի Քրիստոս՝ յիշեալ լիցին ինքեանք ի Քրիստոս
յաւուր, յորում բանք սպառին և գործք թագաւորեն: Այլ և զԱլէքսիոս
աբեղայ, որ զօ[ր]ինակն շնորհաց՝ ծնողօքն հանդերձ յիշել ի տէր,
ամէն:

Բ

7բ Ջառապեալ և զմեղապարտ գրչիս զԴանիէլ աբեղա, անուամբ և ոչ
գործով, աղաչեմ յիշել ի տէր, և զծնաւդսն իմ՝ զհայրն զԿարապետ քա-
հանայ և զմայրն զՀամաւոր, և զեղբարսն իմ զԳրիգորիս քահանայ, որ
ի հոռի ԻԸ. (28) փոխեցաւ առ Քրիստոս յերիտասարդութեան տիս և եթող
սուգ մեծ սիրելեաց իւրոց, և զամենայն արեան մերձաւորսն՝ զկենդա-
նիսն և զհանգուցեալսն զտէր-ողորմին ասէք բոլոր սրտիւ և աստուած
զձեզ յիշէ:

5

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Ծրեալ 1803

գրիչ՝ Կարապետ
վայր՝ Վան

284բ ...Յամի թուականութեանս Հայոց Ջ.-երորդի (1451) գրեցաւ սուրբ
Աւետարանս, ձեռամբ յոգնամեղ և անարժան սուտանուն երիցու Կարա-
պետի, ի քաղաքս որ կոչի Վան, ընդ հովանեաւ սրբազան առաքելոցս
Պետրոսի և Պաւղոսի, և սրբոյն Ստեփաննոսի նախավկայի, և Սահակայ

հայրապետի, և այլ սրբոցս. ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի և տէր Զաքարիայի, ի թագաւորութեանն Զիւնեացի, ի դառնաշունչ ժամանակիս, որ վասն ծովացեալ մեղաց մերոց ընդդէմ քրիստոնեայք ի գերութիւն անկան ի ձեռն անօրէն ազդին թուրքաց, զոր ոչ կարեմ ընդ գրով արկանել:

265ա Արդ, ի յայս դառնացեալ ժամանակիս ցանկացող եղև այսմ աստուածաշունչ բուրաստանիս և աստուածախաւս մատենիս և լուսափայլ մարդարտիս հաւատարիմ և բարեպաշտ աստուածասէր կի՛նն Փաշայ, և ետ դրել զսուրբ Աւետարանս ի հալալ ընչից իւրոց, յիշատակ բարի հոգւոյ իւրոյ, և ծնողաց իւրոց Ստեփանոսի և Մարթայի, և որդւոյն իւրոյ Զանիբէկի, որ ի ձեռաց անաւորինաց մարտիրոսացաւ և սուղ անմխիթար եթող ծնողաց իւրոց, և ամուսնոյն իւրոյ՝ Հաւկիթ Ատումին, որ ի կսկծանաց որդւոյն իւրոյ խասրաթամահ եղև, և այլ ամենայն ազգականաց իւրոց՝ կենդանեացն և հանգուցելոցն:

Աղաչեմք զամենեւեան, որք ընթեռնուք կամ ընդաւորինակէք զսուրբ Աւետարանս յիշեսցիք ի մաքրափայլ յաղաթս ձեր զստացող սուրբ Աւետարանիս զբարեպաշտ կի՛նն զՓաշայն, և զամուսինն իւր զԱտումն, որ առ աստուած փոխեցաւ, և զեղբայրն իւր զԽոջա՝ Յառուխշէն, որ զթուղթն երբ, և զմիւս եղբայրն զՍուլտանշայ, որ ի ճանապարհ գնաց և ոչ գիտացին թէ զինչ եղև: Եւ դարձեալ յիշեցէք յաղաթս ձեր զաստուածասէր տանուտէրն զՀաւկիթ Ատումն՝ զհանգուցեալն ի Քրիստոս, և զկենակիցն իւր զՓաշայն, և զորդեակն իւր զԶանիբէկն, որ անօրէնքս գաղտագողի նահատակեցին ի Հիզան և զմարմինն այլ ոչ եզիտ հայրն նորա, և այն խոցովն և լալովն եմուտ ի գերեզման, և զմիւս որդեակն զՍփանդարն, և զդուստրն Արուս-Խաթուն, որ տարածամ մահուամբ առ աստուած փոխեցան: Այլ և յիշեսցիք ի Քրիստոս զփեսայն սոցա՝ զբարեպաշտ տանուտէրն զԿարապետ մանկաբան*, որ շատ աշխատեցաւ և աւանական եղև, և զծնաւորն իւր՝ զհայրն Ստեփանոս և զմայրն զՋալալ-Խաթուն, և զկենակիցն իւր զՇարա-Խաթուն, որ և նա ևս ի իւր աշխատանացն աւանական եղև մօրն իւրոյ, և զդեռաբուսիկ որդին իւր զԳրիգոր, զոր տէր աստուած բազմաթամանակեայ առնէ, ամէն: Այլ և զգուս յարն իւր զՀայ-Խաթուն, և զայլ զաւակսն իւր՝ զԽուրաբաղը և զՅովանէս, որ առ աստուած փոխեցան, և զԽաթուն-Փաշէն, և զքեռին իւր զԱռաքել կրօնաւորն, և զայլ ամենայն ազգականսն՝ զկենդանիք և զհանգուցեալք յիշեցէք և բոլոր սրտիւ աստուածողորմի ասացէք, և աստուած ձեզ ողորմեսէ, ամէն:

Եւ դարձեալ, յիշեցէք զՓաշայն, և զքոյրն իւր զԱզիզ-Մելէֆն, և զքեռին՝ զԱտումն, և զեղբայրն՝ զԽոջայ-Յառուխշէն, և զկենակիցն իւր զՋաւր-Խաթուն, և ուղիղ մտաւք և լի բերանով աստուածողորմի ասացէք:

Եւ արդ, ես՝ յամենայնի թշուառականս և անարժան գրիչս Կարապետ, յամենայն ժամ զեղկելի անձն իմ ողբամ դառնապէս, և աղաչեմ զամե-

* Բնագրում՝ ճմանկաբօն:

նևսեան եղբայրական սիրով ողբալ զիմ անարժանութիւնս, և յիշել յերկնազնաց յաղօթս ձեր զիս՝ զանարժանս, և զծնաւդսն իմ զՍտեփանոս քահանայ և զՄիքայ, զհօրեղբայրն իմ զՄովսէս միայնակեց, և զեղբայրքրն իմ զՅովանէս արեղայ և զՄելիսէք սարկաւագ՝ զհանգուցեալքն ի Քրիստոս, և զկենակիցն իմ զԽոնդ-Խաթուն, և զքաղցրիկ որդեակն իմ զԱրդըլմսէիս, որ լվասն բազում մեղաց իմոց յայսմ ամի տղայ հասակաւ առ Քրիստոս փոխեցաւ և սուգ անմխիթար եթող եղկելոյս, և զտառապեալ հարսնիկս իմ զԽապիպ-Խաթուն, որ աշխատեցաւ ի կոկել թղթիս, և զայլ ամենայն արեան մերձատրոսն իմ յիշեցէք և բոլոր սրտիւ և լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք...:

Նւ դարձեալ աղաչեմ զձեզ, ո՞վ աստուածասէր հարք ե եղբարք, յիշեցէք յաղօթս ձեր զաստուածասէր և զբարեպաշտ տանուտէրն զպարոն Գուրջի-բէկն, և զգոտարն զՋօր-Խաթունն, և զտղայն՝ զգեղեցիկն զԳորգի-Միրանն, որ առ աստուած փոխեցաւ, և բոլոր սրտիւ աստուած-ողորմի ասացէք, և աստուած ձեզ ողորմեսցի, ամէն:

Այլ և աղաչեմք զսպասաւորք սուրբ նախավկայ Ստեփանոսիդ՝ զտէր Ստեփանոս վարդապետ փիլիսոփայ և զիւր միաբանք՝ զԱտով քահանայ, և զմիւս տէր Ստեփանոսն, և Զաբարիէն**, զտէր Պարսամն**, և զԱւետիս քահանայ, և զՍտեփանոս եպիսկոպոսն*** և զՄարգարէն**** քահանայ, և զտէր Ներսէս**** կրօնաւորն**** էնց լաւ զԹաղէնս քահանայ, որ լաւ խնամ տանին ի վերայ սուրբ Աւետարանիս*****:

6

Գ Ա Ն Ձ Ա Ր Ա Ն

Երևան 4768

գրիչ՝ Մարգարէ
վայր՝ յերկիրս Ռշտունեաց,
ի վանքս Բերդաձոր

Փառք... որ հասոյց և արժանաւորեաց զանարժան գրչաւորս զՄարգարէ հասանելի լի վերջ սուրբ գրոցս, որ կոչի Գանձարան գանձուց, ի թվականութեանս Հայոց Ջ. (1451), յիշատակ Սուբիա քահանային, և ծնաւդաց իւրոց, և եղբարցն, և ամենայն արեան մերձատրացն իւրոց, ամէն:

* Ճնախավկայ Ստեփանոսիդ-ը ջնջված է՝ և վրան հարմարեցված եռաբան Վզայ. (Վարդապ) սր. նշանսիդ:

** Գրված է Խամբող ջնջված այլ անվան վրա:

*** Ճպիսկոպոսն բառը գրված է ջնջված այլ բառի փոխարեն:

**** Գրված է ջնջվածի վրա:

***** Հիշատակարանի այս վերջին պարբերութիւնը ձեւափոխել ու հարմարեցրել է իր ժամանակին և Վարդգի սուրբ Նշան վանքին՝ Ստեփանոս վարդապետը, որը ըստ երևույթին ժն. գարի վերջերին (կամ ժՁ-ի սկզբին), ինչպես ինքն է գրում, ճրագում աշխատանք ազատեաց զսուրբ Աւետարանս և բերեալ ի գուռն սուրբ Նշանիս Վարդապ, անջնջ յիշատակ իւրն և ծնաւդաց իւրոց...» (էջ 83ա):

Արդ, աղաչեմ զամենեան, որք հանդիպիք սուրբ գրոցս կարգալով կամ արինակելով, յիշեցէք ի Քրիստոս զստացող սուրբ գրոցս զՍուփիաս քահանայն, որ ստացաւ ըզսա ի հալալ արդեանց իւրոց յիշատակ հոգւոյ իւրոյ, և ծնաւդացն իւրոց՝ հարն Կիրակոսի և մարն Քնարին, և եղբարցըն իւրոց՝ Դաւթին և Յովսէփին, Յովանիսին և Յոնանիսին, և քրեւրն իւրեանց Աւագին, և եղբարորդոցն՝ Հմայեակին, և Սաեփանոսին, Շուշանին, և Զուհարին, և Վարդան սարկաւագին, և Կիրակոսին, և Գորգիլէն, և Մարտիլէն, և այլ ամենայն արեան մերձաւորացն իւրեանց, և եղբար կնոջն իւրոյ՝ Մարեմին, որ ծնաւդաբար կու սպասատրէ սորա, և Դաւիթ արեղային, և Մովսէս քահանային:

380ր Արդ, աղաչեմ զամենեան՝ զսուրբ ընթերցողքդ և զըսողքդ, որք հանդիպիք սուրբ գրոցս || ասացէք բոլոր սրբաւի, թէ Քրիստոս աստուած, յիշեա զայս յառաջ ասացեալքս՝ զՍուփիաս քահանայն և զիւրքն ամենայն, և ողորմեա սոցա ըստ մեծի ողորմութեան քում, ամէն...:

381ր ... Արդ, կատարեցաւ սուրբ գիրքս ի յերկիրս Ըռըշտունեաց, ի վանքս որ Բերդաձոր կոչի, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս, ի դառն և ի նեղ ժամանակիս, ի յաւուր ձմերանի. և խոշորութեանս և սխալանացս անմեղադիր լերուք, զի յիմար էի ի յարհեստ, և աչս պակաս ի տեսոյ, ով զմեզ յիշէ՝ աստուած զինքն, և քեզ՝ Քրիստոս աստուած արհնուփին յամենայն արարածոց և փառք յարդար բերանոց յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն:

Դարձեալ, աղաչեմ զամենեան, որք հանդիպիք սուրբ գրոցս, յիշեցէք ի Քրիստոս աստուած զՍարգիս՝ զպապն մեր, և զտղայքն իւր, և ըզդուատրն իւր ըզՋանազանն, և զԴաւիթ կրօնատրն, և զծնողքն իւր, և զՀովսէփն, և զորդին իւր զՄարտիրոս, և ասացէք, թէ Քրիստոս աստուած, տո՛ւր զքո աստուածային քաղցր տեսդ սոցա ի ճաշակումն, և ամենայն արեան մերձաւորաց իւրոց, ամէն:

Դարձեալ, աղաչեմ զսուրբ ընթերցողքդ յիշեցէք ի Քրիստոս ըզՍուփիաս քահանայն, և զեղբարց կանայքն իւր՝ զԱւագն, զՀաթունն և զՇամսամն, զՍուրաբն և զտղայքն իւր՝ զԳուտեփին, զԴաւիթն և ըզՅովսէփն:

7

Ա Ի Շ Ա Տ Ա Ր Ա Ն

Փիբդ. Նօտ. 167, Վան, ի ս. Յակոբ եկեղեցի

գրիչ՝ Միփայէլ
վայր՝ Արծկէ

... Ես՝ յետինս բանասիրաց և տրուպս կարգաւորաց Միփայէլ գրիչս սուտանուն քահանայ... աւարտեցաք զսուրբ Աւետարանս ի թուականութեանս Հայոց Զ. (1451) ամին, ի քաղաքիս Բզնունեաց Արծկէ Կոչեցեալ, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնի տաճարիս, և սրբոյ Ստե-

* Բաց ենք թողնում երկու էջ, որտեղ գրիչը տարաւորեմ խնդրում է կրկին ու կրկին անգամ հիշել ձեռագրի ստացող Սուքիասին՝ յուրայիններէ հետ մեկտեղ:

փաննոսի կաթուղիկէի, և սրբոյն Գրիգորի, ի հայրապետութեան տեան Գրիգորի ընդհանուր հայոց կաթուղիկոսի: Յիշեցէք զստացող սուրբ Աւետարանիս զՎարդան գրակապն:

8

ՅԻՍՈՒՍ ՈՐԴԻ ՆԵՐՍԻՍԻ ՇՆՈՐՀԱԼԻՈՅ

Ծրեան 8872

հետ ստացող՝ Կիրակոս
վայր՝ Բաղէշ

263ա Քրիստոս աստուած ողորմեայ Կիրակոս բանասիրին և թող զ[մեղ]ք նորին՝ զմահու չափն և զնեղելին. բարէխօսութեամբ սուրբ աստուածածնին և կենսատու սուրբ խաչին և ամենայն սրբոց զնդին ողորմեսցիս Կիրակոսին և ամենայն արեան մերձաւորին, ամէն:

Թվ. 2. (1451) Բաղէշ գերեցաւ:

9

Մ Ա Շ Տ Ո Յ

Ծրեան 4818, էջ 109 (Ղ. Փերդ. Նշխարք պամ. Հայոց, Բ.)

գրիչ՝ Մելիքեթ
վայր՝ Բարիձորոյ վանք

...Արդ, գրեցաւ տառս ի թուիս Հայոց 2. (1451), ձեռամբ ախմար և փծուն գրչիս՝ ամենամեղ Մելիքեթիս, ի վանքս Բարիձորոյ, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս, շինեալ երկին ի մէջ երկրիս, ի վայելումն այս քահանայիս՝ Ղազարիս, որ ստացող եղև գանձիս:

10

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Ծվրոպայի մասն. հաւաքումներ, էջ 9--10

գրիչ՝ Յովնանէս
վայր՝ Հիզան

... Այլ եւ գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ձեռամբ յոգնամեղ եւ մեղսամածեալ մեղաւք Յովնանէս վարդապետի, որ անուամբ եմ եւ ոչ գործով, ի յանպատս որ կոչի Գամաղիէլ, ի դուռն սուրբ առաքելոյս Գամաղիէլի. ի յառաջնորդութիւն վանացս Յովնանէս վարդապետի եւ հօր վանացս Յովնանէսի եւ յայլ միաբան եղբարցս: Յեւ իմ անընդունակ գոլով յարուեստ գրչութեան եւ բազում մեղաց ցնորիւք պաշարեալ, այլ ըստ կարի մերում, զոր պարգեւեաց մեզ մարդասէր հոգին, բազում աշխատասիրեալ իմ ի սմայ, գրեցի անարժան ձեռօք իմովք յընդիր եւ ի ստոյգ արինակէ, կենաւք տառապանաւք եւ բազում պանդխտութեամբ:

ի մեծ թուականիս, յեղանակ շրջագայութեանս արեգական աստուր իշխիւք երկնաշու ճանսպարհաւ յերկնից յերկիր նայելով, ըստ արարչութեանցն չափեալ յերանելոյն Ադամայ ի դրախտէն ԶՌ. եւ ԶԺ. եւ ԳՒԱ. ամ ըստ եւթանասնիցն, որոմ մեք վարիմք: Եւ է ի մարդեղութենէ՛ր րանին աստուծոյ անժամանակ էին եւ փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի ամս ՌնՄԳ. (1453), իսկ թուոյ հոսորովային Յաբեթեան տումարի՝ թուական Զ. (1451), ի կաթողիկոսութեան հայկազեանս սեռի տեառն Գրիգորի էջմիածնի, եւ ի յԱթթամարայ կաթողիկոսի տեառն Զաւարիայի, զոր տէր աստուած պահեսցէ անսասանելի զաթոռ հայրապետական եւ զթագաւորական, զի յիշել զանուանս նոցա սասանեալ մաքրեալ ոչ եւս երեւին թշնամիք ճշմարտութեան:

Եւ գրեցաւ Աւետարանս զայս ի գաւառիս Հիգանայ, ընդ հովանեաւ սուրբ առաքելոյս Գամաղիէլի, ի վայելոման սրբասնեալ եւ կոտակրօն կրօնաւորի Թովմայի, եւ պատուական եւ հաատարիմ տանուարոջն Կա-
րապետին, եւ կենակցին Մօս-Մէլէֆին, եւ ծնաւդաց նոցա: Արդ, որ ճաշակէք յաստուածային բուրաստանէս եւ յամենալի սեղանոյս յիշես-
չիք զաղակթս ձեր զստացող սուրբ Աւետարանիս զԿարապետ, եւ զկի-
նակիցն զՄօս-Մէլէֆ, եւ զծնաւդս նոցա զԽեռապետ, եւ զկենակիցն իւր
զԱւագ-Խաթուն, զՄինաս եւ զԱւագ-Խաթուն (կրկնված է), զՅովնան-
նես եւ զՄօս-Մէլէֆ ի Քրաստոս: Եւս առաւել յիշեցէք ի Քրիստոս կրկին
անգամ ստացող սուրբ Աւետարանիս Թովմա կրանաւորն եւ զծնողսն՝
զԱստուածատուր եւ զԹանխաթուն, եւ զԿարապետ եւ զծնողսն իւր՝ զհայր
իւր Մինաս եւ զմայրն իւր զԱւագ-Խաթուն...:

Բայց աղաչեմ զձեզ զհանդիպող սուրբ Աւետարանիս, զի անմեղադիր լինիք խոշորութեան եւ սխալանացս, զի անձամբ տկար էի եւ լոյս ալիցս պակասեալ էր. հազար՝ վասն աստուծոյ, հազար՝ վասն աստուծոյ անմեղադիր լեռութ, եւ բարի սրտից եւ ի բերանոց ձերոց յիշեցէք ի Քրիստոս աստուած զանաբժան գրիչս զՅովնանէս բանակիւնդիրս(“) եւ զծնողսն իմ զՎարդան եւ զԻլլշատ, եւ զհանգուցեալ եղբարսն իմ զբաղդրիկ Յովնանէսն եւ զԽեհապետն, եւ աստուած-ողորմի ասացէք նոցա, եւ որ ասէ եւ իւրն աստուած ողորմեսցի, ամէն:

F

Յիշեցէք ի Քրիստոս զՅունան, զԿասան եւ զՋանօն, եւ զմայլո նոցա
զԱսլմէլիփ, եւ լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք նոցա, ամեն*։

11

U T b S U P U v

Երևան 5018

գրիչ՝ Մովսէս

ՎԱՅՐ՝ ԴԵՐՋԱՆ, ՊՈՐՆԺԱՅԳՈՅ ԿՆԱՍՍԿԱՄ

301 Ի Թուականութեան Հայոց Ջ. (1451) գրեցաւ տառաւ աստուածայինս
և տիեզերաքարոզ սուրբ Աւետարանս ձեռամբ անարժան արեւիկ Մովսէ-

* Գրված է Մարկոսի ապետարանի վերջում:

սի՝ փցուն և անարհեստ գծողիս. և ես ընաւ չեմ հմուտ այսմ գործոյ, այլ փափաքեցայ ես շահիցն ցանկալի, վասն այնորիկ ձեռնամուխ եղէ գրել զսուրբ Աւետարանս զաստուածախաւս կտակս:

Բայց զրեցաւ սա ի սուրբ և ի հռչակաւոր ուխտս ի Պլընծայգոյ աւագ անապատս, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս, և սուրբ Կարապետիս, և սուրբ Հուսաւորչիս, և սուրբ Սարգսիս, և սուրբ Նշանացս, և սուրբ Նշխարացս, և այլ բազմահաւաք սրբոց, որ կան աստ. ի կաթողիկոսութեան Հայոց տեառն Գրիգորի և յեպիսկոպոսութեան տէր Աւետեաց՝ վերադիտողի Դերջնաւ և Բաբերդոյ: Յիշեցէք ի Քրիստոս զայնոսիկ, որ ի վերայ ինձ երախտիք ունին՝ զառաջնորդն զտէր Աւետիք, զհարպետն Մաթնոս աբեղայ, զՍարգիս աբեղան՝ զվանիցս վարպետն, որ խիստ ի ժամատեղն կու շարչարի ի յասելն, և զայլ աբեղայքն և զգործաւորքն, որ յանուանէ ձանձրացայ գրել:

301բ Յիշեցէք ի Քրիստոս զԺնաւղան իմ զՅովնանէն քահանայն, և զեղբայրն իւր Շնոյֆոր պարոնն, և զմայրն իմ զԲաւլտաան, և զեղբայրն իմ զՍտեփաննոս քահանայն, որ յանուն նորա գրեցի զսուրբ Աւետարանս յիշատակ ինձ, և ծնաւղաց իմոց, և ամենայն արեան մերձաւորաց իմոց, և յայնոցիկ, որ երախտիք ունին ի վերայ ինձ. և աստուած յիշողացդ և յիշելոցս ողորմեսցի, ամէն:

Եւ վատուկեան գրիս և անարհեստութեան մի մեղագրէք, զի կար իմ այս քան էր և ոչ աւելի. և թէ սղալանս տեսանէք՝ մի բարկանայք, այլ քաղցրութեամբ ուղղեցէք, զթերին լցէք ե. զաւելին ի բաց հանէք, և թողէք զիս ի բաց առանց բանբաւ[անաց]. և Քրիստոսի փառք յաւիտեանս, ամէն:

12

Ա Ի Ե Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

Երեան 8590

հետ ստացող՝ Մղտեսի Տէրտէր
վայր՝ Ղրի՝մ

ա

244բ ... Արդ, զվերջին ստացող այս սուրբ Աւետարանիս զմղտեսի Տէրտէրն, որ ստացաւ զսա ի հալալ արդեանց իւրոց և յիշատակ բարի նախնի ծնողաց իւրոց՝ կենդանեաց և ննջեցելոց, և հաւրն իմոյ Ներսեսին, և հաւուն իմոյ Ուէփին, և մաւրն իմո իմին-Խաթունին, և իմ մաւր հաւրն Յակոբին, և մամուս Ոլնայ-Խաթունին, և քեռեացն Դաւթին, Ամիրկուլին և Կուլասլանին, և քեռորդուս Ամիր-Սարգսին, և իմ եղբարցն Մխիթարին, և իմ քրոջն Գոնար-Մելիփին, և իմ զասակացն, և իմ եղբաւրն զաւակացն:

Արդ, որք հանդիպիք այս սուրբ Աւետարանիս կարդալով կամ աւրի-
245ա նակելով յիշեսցջիք ի մաքրափայլ || աղաւթս ձեր զվերոյսացեալքս և զիս զմղտեսի Տէրտէրս, որ յոյժ փափաքանաւք ըստացա զսուրբ Աւետարանս յիշատակ ինձ և նախնի ծնողացն իմոց ամենի. և որ զմեզ յիշէ

սրտի մտաւք՝ նա ինքն յիշեալ լիցի ի Քրիստոսէ աստուծոյ մերոյ, որ է արհնեալ յաւիտեանս, ամէն:

Ի թվին Հայոց իննհարիւրին և սեպտեմբեր ամսոյ ի Ի. (20) գնեցի զսուրբ Աւետարանս ի բարեխաւ առ Քրիստոս վասն ինձ*:

Դարձեալ աղաչեմ զընթերցողք սուրբ Աւետարանիս յիշեսցիք զիս զմղտեսի Տէրաւէրս, և զիմ քեռին, և քղեռորդիքս՝ զԽովին, Կուլանայէկն, և զԿուլասլանն, և զիմ որդիքն՝ զԿուլամիրն, և զՎառգէլն, և դուք յիշեալ լիցիք ի Քրիստոսէ աստուծոյ մերո, ամէն:

Բ

344ա Ես՝ Յոճանէս արեղայս իմ կամաւս ծախեցի զԱւետարանս մեղտեսի Տէրաւէրին, զոր աստուած վայելել տացէ նմայ, ամէն:

Այս է իմ ձեռագիրս և խրէրս աստուծով հաստատուն է:

13

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երեան 7891

հետ. ստացող՝ Թովմայ
վայր՝ Ղրիմ

451ա Ի թուականիս Հայոց Ջ. (1451):

Ձվերջի ստացաւ սուրբ Աւետարանիս զԹովմայ քահանայն, որ ստացաւ զսա ի հալալ յարդեանց իւրոց, և ետ զսա վերստին ծաղկել և կազմել ի վայելումն անձին իւրոյ և յսրոյն Նիկողայոսի անթիւ սքանչելագործ հայրապետին, և յիշատակ իւր, և ծնողաց իւրոց՝ հօրն իւրոյ Սահակին և մօրն իւր Քաղաֆէ, և երկու որդոց իւր՝ Աստուածատրին և Գրիգորին: Եւ որք հանդիպիք ի սմայ կարդալով և կամ օրինակելով յիշեսցիք ի Քրիստոս զվերոյգրեալն զԹովմայ քահանայն, և զծնողսն իւր, և զերկոսին որդիսն ընդ նմին յիշեսցիք, և զիս զԹաւէնդ արեղայս՝ զսակաւ աշխատողս, որ ծաղկեցի զչորեսին խորանսն և զաւետարանիչսն, զի հատեալ քր յանօրինաց, և որ զմեզ յիշէ՝ ինքն յիշեալ լիցի ի Քրիստոսէ աստուծոյ մերոյ, ամէն**:

14

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Ալիշան «Կամենեց», էջ 181, Ս. Գուլանջյան, Յուդակ ձեռագրաց
Բուխարեստի Հայ մշակութի տան, № 2 (անտիպ)

հետ ստացող՝ Յակոբչայ
վայր՝ Եաշ

Արդ, յիշեցէք զվերջին ստացող սուրբ Աւետարանիս զՅակոբչան, և զեղբայրն իւր զԱռիծն, և զծնողսն իւրեանց, որ ստացան զսայ ի հալալ

* Այս նախադասութիւնը գրված է կարմիր թանաքով:

** Շարունակութեամբ, այլ թանաքով, 5 տարի հետո լրացված է. «Այլ և յիշեսցիք ի տէր զփոխեցեալ զաւակսն իւր զԱզիզ-Խաթունցն, և զՊաղտատ-Խաթունցն եւ զԽանիմ-Խաթունցն, որ առ Քրիստոս փոխեցան թվին ՋԵ, (1458) ամին, յունիս ամսոյ ԻԲ. (22)»:

արդեանց իւրեանց և ետուն յիշատակ ի Յասն սուրբ Աստուածածին. և մի ոք իշխեսցէ հանել զսուրբ Աւետարանս ի սուրբ Աստուածածնէն, ո՛չ իմոց և ո՛չ օտարաց. և թէ ոք անդդնի և ընդդէմ դառնայ և հանէ՝ այնպիսիքն զմասն խաչայհանուացն ժառանգեն և զվարձքն Կորիւայ և Դաղանայ առցեն:

Գր[եցաւ] ի թվ. 2. (1451):

15

Ա Ի Ծ Տ Ա Ր Ա Ն

Ծրեան 6424

գրիչ՝ Յովսէփ

ա

210բ Փառք... որ ետ կարողութիւն իմոյ տկարութեանս հասանել ի վերջ սուրբ Աւետարանիս: Աստանաւոր հանկ ելեալ կատարեցաւ խոշորագիծ գիրս պայծառ բանիւ՝ յոգնամեղ և փծուն գրչի սուտանուն Յովսէփի, ի թվ. 2. (1451):

Արդ, ազաչեմ զսուրբ, հաստատ և հստակ քահանայքդ, յիշեցէք ի Քրիստոս և աստուած զձեզ յիշէ յիւր արքայութիւնն, ամէն:

բ

210ա Ո՛հ, ո՛հ, զի մագաղափս հին է և ծիրիկ, զի վերայ մին գրին Գ. (3) անգամ գնայր գրիչն և ապա տըպաւորէր գիրն. ազաչեմ անմեղադիր լեռութիւնք:

16

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Յ

Վրաց թանգարան 173

հետ ստացող՝ Իգնատիոս

294ա Զվերջին ստացաւ սորայ զԱռաքել քահանայ, և զհայրն զԱսառածատուր քահանայն, և զմայրն զՈւսլուն, և զեղբայրն զԱտոմն յիշեցէք յաղաթս ձեր, որ ստացաւ զսայ յարդար վաստակոց իւրոյ և ի հալալ արդեանց. ի թվաբերութեանս Հայոց 2. (1451), ի խնդրոյ զաւակին իւրոյ Իգնատիոսի, ի վայելումն անձին իւր, և ի յիշատակ հոգւոյ իւր:

Արդ ազաչեմ զամենեանս, որք աւգտիք ի սմանէ տեսանելով, կամ ուսանելով, կամ աւրինակելով, յիշեսցիք առ Քրիստոս զիս՝ զանարժան Իգնատոս սուտանուն մեղապարտ քահանայ, և զծնաւդսն՝ զԱռաքել քահանայն, որ ստացաւ զսայ, և զմայրն իմ զԳուլբաճաւրն, և զեղբայրն իմ զԳուրիանն՝ զփոխեցեալսն ի Քրիստոս, և զայլ ամենայն ազգականքն

* Ձեռագիրն ամբողջութեամբ կրկնագիր է: Նախկին գիրը խնամքով ջնջված է, բայց որոշ տեղերում բնթերցվում են բառեր և նույնիսկ նախադասություններ: Բովանդակութեամբ կրոնական է: Ըստ հնագրական տվյալների ծագումը ձեռագիրն է եղել:

իմ՝ զկենդանիս և զհանգուցեալսն, զի և գուք յիշեալ լիցիք ի Քրիստոսէ աստուծոյ մերոյ, որ է արհնեալ յաւիտանս, ամէն:

17

Յ Ա Յ Ս Մ Ա Ի Ո Ի Ր Ք

ԲՅՎ 310, Վարադ

գրիչ՝ Ստեփանոս

Բարեխօսութեամբ և աղօթիւք ամենայն սրբոցն և աւուրս շնորհի սուրբ յարութեամբ Քրիստոսի մեղապարտ Ստեփանոս սուտանուն սարկաւազի ողորմեսցի, և ստացողի գրոցս՝ բարեմիտ և հաւատարիմ տանուտէրոջ Ըռէս Աշխիբէկին, և իւր կանանցն՝ Մարգարտին, Լալիանին, Սիմային, ծնողացն՝ Մարգարին, Մարգարաին... և ինձ մեղօք լցեալ սուտանուն Ստեփանոսի, և կողակցոյն իմոյ Նազլիիանին, Խաղանդին, ծնողաց իմոց տէր Յովանէսին, Խանադին... Թվին Հայոց Ջ. (1451) ամին:

18

Գ Ա Ն Ջ Ա Ր Ա Ն

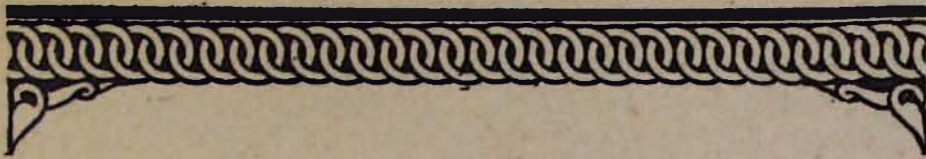
Երևան 1350

գրիչ՝ Յովանէս

233ա ...Արդ, գրեցաւ մարգարտաշար Գանձարանս ի պատիւ տօնից տէրունականաց և ամենայն սրբոցն աստուծոյ... որ ցանկացող եղև այս անանց ուրախ /// կիս բազում սիրով և փափագ[անաւք իմաս]տուն և 233բ հանձարեղ քահանայ[ն Ներ]սէս աշխարհի երէցն, և ստացաւ /// և ծնողաց իւրոց Թումային և Աննային, և բարի ամուսնոյն իւրոյ Մարգարաին, և ծաղկեալ զաւակացն Յովանիսին, Մկրտչին և /// և հարազատին իւրոյ կնքաւորին տէր Հէրապետ արհի[եպիսկոպոս]ին՝ անյաղթ փիլիսոփային: Եւ հոգեւոր /// իւր և քեռոյն Կարապետին, և մեծ պապոյն /// և Մարեմին, և աներոջն Աստուածատուն /// զորանչին Բաղդատին, և դստերացն Խալիմ-Խաթունին, Դուրդանին և Եղիսին, և ազգականացն՝ լի բերանով աստուած ողորմի ասացէք:

Գրեցաւ Գանձարանս ի թուականիս Հայոց Ջ. /// ամին (1451)* ձեռամբ անարժանիս Յով[անէս աշ]խարհի երիցու: Արդ, որ վայելէք [այսմ դե]ռափթիթ բուրաստանիս /// աստուած-ողորմի ասացէք ստացողի սուրբ գրոցս Ներսէս հեղահոգի քահանային, և կող[ակցին] /// Մարգարտին և ամենայն արեան մերձաւորացն, և /// անպիտան զրչի, և ծնողաց իմոց /// Փաշայի, և ուսուցողքն իմ Թումա///

* Ջ (900) Թվից հետո մի-երկու տարի չափ տեղ պատկած է, ուստի և Ջ. (900=1451) Թվականը հիշատակարանի զրության ամենավաղ հնարավոր տարեթիվն է, և հիշատակարանը գրված կարող է լինել 1451-ից հետո՝ առաջիկա տասնամյակներ ընթացքում:

գրիչ՝ Մաթէոս
վայր՝ Այրիվանք

320ա Փառք ամենասուրբ երրորդութեանն՝ հաւր և որդւոյ և հոգւոյն սրբոյ։
Ի ծագմանէ բանին աստուծոյ լուսօտրեալք և ի շնորհաբաշխ հոգւոյն սըր-
բոյ մաքրազարդեալք ի մերոց պետաց, ի հոգեկիր արանց ի հայկազանց
սեռից՝ յուղղափառ հայրապետաց և աստուածաբան վարդապետաց, ներ-
հրմտացեալք կրթական վերածնութեամբ քաջութեամբ բաժանմամբ ձայնից
երաժշտականաց շարակարգեցին զերգս շարականաց վիպասան չափա-
բանութեամբ բոլոր տարոյն, ըստ հոլո[ւ]ման մեծ արուեսեկին, յաղագս
տէրունական տօնից և ամենայն սրբոց ի պահքս ապաշխարութեան և ի
հանգիստ ննջեցելոցն ի Քրիստոս. եղանակեցին երգ արհնութեան ի
պայծառութիւն տաւնից և ի պատիւ փառացն աստուծոյ, ի համաձայ-
նութիւն հրեշտակաց և ի մասնակցութիւն սրբոց և ի հրճուանս եկեղե-
ցական դասուց։

320բ Արդ, ցանկացող եղև այսմ աստուածա || շունչ երգարանիս Ռաբիէլ
աբեղայ. եւ ետ զծագրել մեծաւ ծախիւք ի վայելս վայելուչ անձին իւրոյ,
հաւր իւր Ռաբի և մօրն իւր Կանէֆի՝ փոխեցելոցն ի Քրիստոս, և հարա-
զատ եղբար իւրոյ Սամուէլ քահանայի, հանդերձ ծաղկերանկ զաւակաւք,
և զհաւրեղբայրն իւր զՄարտիրոս քահանայ, որոյ յիշատակ նոցին արհ-
նութեամբ եղիցի։

Արդ, եղև աւարտ գրչութեան այսմ մեծահանդէս ոսկիազարդ և հոգե-
լից տառիս ի շրջագայութեան հայկազեան տումարի ՋԱ. (1452), ի դառն
և ի շար ժամանակի, որով նեղիմք ի բռնութենէ անօրինաց։ Ի հայրապե-
տութեան տէր Գրիգորի՝ յառաքելական աթոռն ի սուրբ էջմիածինն, որ ի
Վաղարշապատ, ի սուրբ և ի գերահռչակ ուխտս որ կոչի Այրիվանք, ի
սկիզբն և ի մայր ամենայն վանորայից, ընդ հովանեաւ լուսոյ մար
սուրբ Աստուածածնիս, և արեամբ ներկեալ անմահին Քրիստոսի սուրբ
զեղարդեանս, և այլ սրբոցս, որ աստ հաւաքեալ կան. ձեռամբ ամենա-
մեղ և փցուն գրչի Մաթէոսի, որ զանունս միայն ունիմ կրօնօորի, ի խընգ-
րոյ և յարդեանցս երիցս երանեալ Ռաբիէլ կրօնաւորի։ Վասն որոյ

321ա յերեսս անկեալ || աղաչեմք զամենեւեան, որք լուսաւորիք սովաւ ուամամր կամ զաղափար առնելով, յիշեցէք ի Քրիստոս զվերոյգրեալ ստացաւդ տառիս...: Ընդ նոսին և զիս՝ զբազմամեղ ոգի Մաթէոս, որ եղէ գրիչ և սպասաւոր այսմ իրազործութեան ի դիր, ըստ իմում կարի խլկեցի աւրինակաւ՝ բանիւ և եղանակաւ ստուգեալ, և եդի զսայ շաղկապ սիրոյ ի մէջ հոգեւոր հարազատիս մեր Դանիէլի, որոյ տէր աստուած վայելեալ տացէ բազմամեա ժամանակաւ: Ընդ որս և ես անկեալ աղաչեմ զամենեւեան, որք հանդիպիք ի տեսութիւն վայելչութեան և որք աւգտիք կամ ընդաւորեալէք յիշեցէք ի Քրիստոս զիս՝ զՄաթէոս գրիչ, և զծնողսն իմ, և զապաշխարող քոյրսն մեր Ղառեբես, որ բազում աշխատանք ունի ի վերայ մեր: Եղիցի յիշատակ մասին ժառանգութեան ընդ սուրբս ամենայն, ի Քրիստոս Յիսուս ի տէր մեր, որով յիշողացգ և յիշեցելոցս առ հասարակ ողորմեցցի, և նմա փառք յաւիտեանս, ամէն, եղիցի, եղիցի:

20

Ե Ր Գ Ա Ր Ա Ն

ԳՅԳ «Բազմավէպ», 1886, էջ 183
Գ. Յովսէփեան, Ազիզբէկեանք, էջ 196

հետ ստացող՝ Մանուէլ եպս.
Ազիզբէկեանց

Զվերջին ստացող սուրբ երգարանիս զտէր Մանուէլ եպիսկոպոս, որդի պարոն Աւաֆին, թոռն պարոն Ազիզբէկին, որ գնեց զտետրակս ի հաւալ յընչից իւրոց, ի թվականիս ՋԱ. (1452) յիշեցէք ի տէր:

21

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 6806

գրիչ՝ Յովանէս:
վայր՝ Տփլիս:

Ա

...Արդ, գրեցաւ լուսաւոր և կեանսունակ սուրբ Աւետարանս ի թուականութեանս Հայոց ՋԱ. (1452), ի մայրաքաղաքս Տփլիս, ընդ հովանեաւ կամակատար սուրբ Աստուածածնիս և Գէորգեա զօրավարիս, ի լաւ և յընտիր աւրինակէ Սըսցի:

282ա Աղաչեմ զամենեւեան, որք կարդայք և լուսաւորիք յաստուածային բանիցս, յիշեսցիք սրտի մտաւք առաջի Քրիստոսի. զնախասացեալ բարեպաշտուհի կինն Զնան, և զի Քրիստոս փոխեցեալ զայր զԱջիպ, և զորդիսն իւր զՎարդան և զՄուրադ և զՄըսրը, և զդուատր իւր զՆիսաբէք, և զհանգուցեալ որդին իւր զՍարգիս, և զամենայն արեան մերձաւորսն իւր՝ զկենդանիսն և զհանգուցեալսն, և որք յիշէք բարի յիշմամբ և աներկբայ հաւատով՝ յիշեալ լիջիք ի Քրիստոսէ աստուծոյ մերոյ, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս, ամէն:

Եւ զսուրբ Աւետարանիս յիշատակարանն կարդան ի տանի զատկին, և յայտնութեանն և հանգստեան շարականն և Քրիստոս որդի աստուծոյ ասեն: Եւ Աւետարանս լաւ դաստառակով պահեն:

Ընդ վերագրելոցս յիշեսցիք և զիս՝ զմեղապարտ և զանարհեստ գրի-
282 ր չըս զՅովանէս, և սխալանաց և խոշորութեան անմեղա||դիր լերուք, զի կար մեր այս չափ էր:

Բ

նկարիչ՝ Մանուէլ

282 ր ՁՄանուէլ նկարող յիշ[եցեք] ի Քրիստոս*:

22

ՔԱՐՈՁԳԻՐՔ ԳՐԻԳՈՐԻ ՏԱԹԵՒԱՅԻՈՑ

Երևան 2156

գրիչ՝ Յովանէս
վայր՝ Տփլիս

406 ր ...Արդ, գրեցաւ աստուածային մատենան և վարդափթիթ բուրաս-
տանս այս, որ կոչի Քարոզգիրք, արարեալ և հաւաքեալ արի և քաջ հռե-
տորի և անյաղթ փիլիսոփայի Գրիգորի Որոնեցոյ՝ փոխեցելոյն առ
Քրիստոս: Եւ եղև զրաւ ասարտման սորա ի Փայտակարան մայրաքաղաքս
որ կոչի Տփլիս, ի դրան կամակատար սուրբ Աստուածածնիս և Գէորգեա
զօրավարիս, ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի՝ Վաղարշապատու
պատրիարքի, եւ ի վերադիտողութեան նահանգիս Վրաց տէր Ղուկասու՝
Հաղբաւայ արքայիսկոպոսի, եւ ի թագաւորութեան վրաց Գէորգեայ
407 ր Բագրատունոյ, զոր պահեսցէ տէր աստուած պարագայց || ամաւք յաղ-
թող ի վերայ թշնամեաց խաչին Քրիստոսի:

Բայց ցանկացող եղեալ այսմ հոգելից և արդիւնաշահ մատենիս երիցս
երանեալ երջանիկ և սրբասնեալ և գերիմաստ գիտութեամբ ճոխացեալ
և շքեղացեալ քաջ ըմբռնիս Ստեփաննոս, և իւրով ձեռամբն գրեաց մինչ
ի յաղուհացից երրորդ կիրակէն, և զայն գրել ետ ի վայելս անձին
իւրոյ և ի յիշատակ հոգւոյ իւրոյ և ծնաւորաց իւրոց: Արդ, յերես անկեալ
աղաչեմ և հայցեմ ի ճաշակողացդ ի հոգեւոր սեղանոյս և աղաչանս բա-
զումս մատուցանեմ սիրողացդ իմաստութեան, որք լուսաւորիք գիտու-
թեամբ ի սմանէ և մասին սակս հանդիպիք գաղափարելով, կամ կար-
դալով, կամ տեսանելով, յիշեսցիք զվերոյգրեալ զստացող սորա՝ զան-
յաղթ փիլիսոփայ և զսրբասնեալ ըմբռնապետս զՍտեփաննոս, և զհայր
սորին զՎարդան, և զմայրն զԴէղա-Խաթուն, և զեղբարսն*, և զամե-
նայն արեան մերձաւորսն՝ զկենդանիսն և զհանգուցեալսն ի Քրիստոս:
Այլ և զըստ հոգւոյ հարազատն ղսնընդակից եղբայր սորա զՅովանէս
ճգնազգեաց կրօնաւոր, որ առիթ եղև սմա և օգնական ի յուսմունս
իմաստութեան և բազում աջխատութեամբ ծառայեաց, զոր տէր հա-
տուացէ զվարձս վաստակոց սորա ընդ միոյն բիւրապատիկ ի հանդեր-
ձեալ կանոնս:

* Գրված է Մարկոս ավետարանչի նկարի ստորին լուսանդրում:

** Տեղ է բաց թողնված անունները գրելու համար:

Նա զգերապատիւ և զնրբահայեաց և զղարդարեալն իմաստութեամբ և զբարձրացեալն աստիճանաւ պրստ հոգոյ հայր և զուսուցիչ սորա զԿա-
րապետ րաբունապետ, որ բազում աշխատութեամբ ուսոյց զվարդապե-
տակաւն և զերաժշտական գիտութիւնս. զոր տէր աստուած պահեսցէ զնա
որպէս զճահ անշիջանելի ի պարծանս և ի պայծառութիւն կաթողիկէ
եկեղեցոյ, եւ յետ աստեացս ըստ սրբոց վարդապետացն դասակից
և սլաակակից արասցէ: Դարձեալ, աղաչեմ զհանդիպողսդ, զի ընդ վե-
րագրելոցս յիշման արժանի առնէք և զիս՝ զմեղուցեալ գծող սորա զՅո-
վանէս անուամբ քահանայ և ոչ գործով: Այլ և յիշեսցիք և զեղբարքս մեր
497 ր ըստ հոգոյ, որք օգնական եղեն գրոցս, որք քարտէս կոկելով, որք խազե-
լով և որք այլ պիտոյիւք: Եւ որք յիշէք բարի յիշմամբ և աներկբայ հաւա-
տով, յիշեալ լիջիք ի Քրիստոսէ աստուծոյ մերոյ, որ է արհեսեալ յաւի-
տեանս, ամէն:

Բայց աւարտեցաւ սա ի թվաբերութեան Հայկազեանս տովմարի ՋԱ.
(1452), մայիս ամսոյ յերեքն, ընդ վերագրելոցս յիշեսցիք և ||* իմաս-
տուն և հանճարեղ քահանայ զկազմող սորա, հանդերձ ծնողաւք և ազ-
գականաւք**:

23

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փարիզ, Նսւպարյան Մատենադարան №2***,
նաև Փիւրղ. Նօտ. 169—170

գրիչ՝ Գալուստ
վայր՝ Աղջոց վանք

ա

... Արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թուականիս Հայոց ՋԱ. (1452),
ի հայրապետութեան Վաղարշապատու տեառն Գրիգորի, և ի ղանութեան
Ջահանջանին որդոյ Ուռուֆին. գրեցաւ ձեռամբ անարուեստ գծողի Գալու-
ստի անուամբ միայն աբեղայի և ոչ գործով, ի դառն և յանբարի ժամա-
նակի, ի գաւառս Արարատեան, ի ձորս Քեղոյ, ի վանքն Աղջոց, ընդ հո-
վանեալ սուրբ Աստուածածնիս և հրաշափառ Կաթողիկէիս, և սուրբ
Ստեփանոս նահատակիս, և Թրփ սուրբ նշանիս և այլ բազմահաւաք սըր-
բոցս որ աստ կան, ի խնդրոյ սրբասէր և հոգելի միայնակեցին Դաւթի,
որ է մահդասի և մրդտսի, ի յիշատակ իւր ըստ հոգւոյ. եւ մեծաւ փափա-
գանաւք ստացաւ զսա ծնաւդացն իւր Միքէլին, և մարն Սիւմա-Խաթուն-
նին, և եղբարն Թանշուքին, և զաւակաց սոցին Սարգսին և Մաթէոսին,
և Աստուածատուրին, և Կրթանիսին, և ամենայն արեան մերձաւորաց:
Արդ որք աւգտիք ի սմանէ կարդալով կամ արինակելով յիշեսցիք ի սուրբ

* Կազմողի անունը չնշված է:

** Շարունակութեան մեջ, ոմն Կարապետ վարդապետ հայտնում է, որ «վերստին
նորոգել» է տվել Քարողգիւրբը և նվիրել է Քի գուռն Վարդազ սուրբ Նշանիս»:

Հստ հնազարկան տվյալների Կարապետը ապրել է ԺԵ. գարի վերջին կամ ԺԶ-ի
սկզբներին:

*** Շնորհակալութեամբ ստացել եմ փարիզահայ բանասեր Հայկ Գերպերյանից:

յաղաւթս ձեր զվերոյգրեալսն. աստուած յիշողացդ և մեզ յիշեցելոցս առ հասարակ ողորմեացի Քրիստոս աստուած մեր, և նմա փառք յաւիտեանս, ամէն:

Այլ և յիշեցէիք ղերկու հարազատ եղբարք՝ ղկուսակբան քահանայքն զՄխիթար և ղԳալուստ՝ գծաւղ սուրբ Աւետարանիս, ընդ սմին յիշեցէիք և ղՄխիթար արեղայն՝ քվերորդին Դաւթին, և ղՅովնաննէս էրէց և ղծնաւղ սոցա, ամէն:

Բ

Քրիստոս աստուած իւր սուրբ աւետարանչացն բարեխօսութեամբ ղԹաշ-Խաթունի մեղքն թողու, իւր արքայութեան արժանի առնէ՝ սրբոցն դասակից. մեզ՝ մէկ մաշէագին (") արար ծառայութիւն:

Գ

Նկարող և կազմող՝ Ստեփանոս
Ձմեղապարտն նկարաւղ և զկազմաւղ սուրբ Աւետարանիս՝ ղՍտեփա-
նոս արեղայս յիշեցէք ի սուրբ յաղաւթս ձեր, ո՞վ սուրբ ընթերցաւդք, որք
կարդայք կամ աւրինակէք լիակատար սրտիւ աստուած ողորմի ասացէք-
ողորմած աստուածս մեզ և ձեզ ողորմի առ հասարակ. և նմա փառք
յաւիտեանս, ամէն:

24

Ճ Ա Ռ Ը Ն Տ Ի Ր

Նրեան 3771

գրիչ՝ Ներսէ՛ս
վայր՝ Որոտնայ վա՛նք

ա

43ր Ձստացող սորա ղՍէրովրէ քահանա և ղկենակիցն իւր ղՀասարն՝
ըղփոխեցեալն ի Քրիստոս, և ղզաւակն իւր ղՅովնաննէսն, և ղԱստուա-
ծատուրն, և ղՏէրաւէրն յիշեցէք ի Քրիստոս, և աստուած ղյիշողսդ յիշէ
յիւր արքայութիւնն:

Բ

62ր Քրիստոս աստուած քո սուրբ գալստեամբդ ողորմեա Կառապետ քա-
հանախ, և Գոհար-Ազգիւն, և Սերովրէ քահանային, Հասար-Տիկնա, և
զաւակաց իւրոց, և որք ընթեռնուք յիշեցէք ի Քրիստոս և աստուած ղձեզ
յիշէ յիւր արքայութիւնն, ըստ բխասութեամբ սուրբ Սիմէոնի*:

* Դիւսովոր հիշատակարանը չի պահպանվել, ուստի և ձեռագրի գրչության թվա-
կանը վերցնում ենք 620ա էջի հիշատակագրությունից, որ գրել է հավանաբար Մեսրոպ
վրդ. Մամառյանցը. ահա այդ՝ ճշմանն հայոց ՋԱ. (1452) ի վանս Որոտնայ, ի ձեռն ներ-
սէս վարդապետի Ղալամեանց, ի հայրապետութեան սուրբ Էջմիածնի տեառն Գրիգորի,
յիշեցէք յաղաւթսս:

Սակայն այդ թվականն անտարակուսելի չի կարելի համարել, որովհետեւ 1656 թվա-
կանին շնորհիւ Տոմարիքեցի-ը, նորոգելով ձեռագիրը, թվականի մասին այլ տվյալ է
հաղորդում. Վերցաւ սուրբ մատենիս թվ. Հայոց մեծաց ԳԲ, ամսոյն ԺԻ (15) օրոս-
տոսին, (էջ 143ր): Ըստ այդմ, ձեռագիրը գրված պետք է լինի 1353 թվականին: Ո՞րն է
սրանցից ճիշտը, դժվար է որոշել: Դնում ենք 1452 թվականի տակ կասկածանքով:

Գ

482բ Կարապետ մեծ գալստեանն, անրարբա՛ն սուրբ բարեխաւ հայցեա միացելոյն ի քեզ ի հոգւոյ վտանգից փրկիլ ընդրեալ քահանայիցն Կա-
րապետ և Սերովբէն, և այլ մերձակայիցն՝ Առաքելին, և Կուռնի-Պէկին,
և տատային էլիսաթունին, և ի Քրիստոս փոխեցելոյն՝ Գոհար-Ազգին, և
Հաւասար-Խարունին, Յովաննիսին և Մկրտչին, որ տղա հասակաւ առ
Քրիստոս փոխեցան և Քրիստոսի փառք յափտենս, ամէն:

25

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Նրեան 4830

Ա

գրիչ՝ Գրիգոր
վայր՝ Աղթամար

313բ ... Ուստի և տեսեալ զսորա անճառ փրկագործութեան խորհուրդ
աստուածաւոր և հաւատարիմ կինն Սուլքան-Մէլէֆ, և ցանկացող եղեալ
այս աստուածախօս սուրբ Աւետարանիս և ետ գծագրել զսա ի հալալ ի
քրտնաջան վաստակոց իւրոց յիշատակ հոգոյ իւրոյ, և ծնողաց իւրոց՝
Սերունին և Գոհար-Մէլէֆին, և առն իւրոյ էլէֆսանին, և տարածամ
հանգուցեալ որդոցն Սիրունին, Թումային, Խոջաբէկին, Խալիֆին, և
Մկրտիչ սարկաւագին, և Մուղալ-Խաթունին, և եղբօրն Վարդանին, և
314ա քրւերն Մսր-Մէլէֆին* || և այլ ամենայն արեան մերձաւորաց նորին՝
կենդանեաց և հանգուցելոց, և ետ զսա ընծայ և նըւէր ի դուռն սրբոյն
Ստեփանոսի նախավկային՝ ի մայրաքաղաքն յՈստան, յիշատակ ան-
ջնջելի և կտակ անդառնալի, որպէս զի հրճուեսցին սովաւ մանկունք
սուրբ եկեղեցոյս և լի բերանով և ուղիղ սրտիւ աստուած ողորմի ասաս-
ցեն Սուլքան-Մէլէֆին, և ծնողաց նորա, և զաւակաց՝ Սիրունբէկին և
այլոցն, որ երիտասարդական կենօք փոխեցաւ ի կենցաղոյս և եթող
մօրն իւրոյ սուգ անմխիթար և վէրք անողջանալի, և այլոցն ամենայնի:

Եւ արդ, ես՝ յետինս ի գրչաց և անարժանս ի կարգաւորաց՝ սոսկա-
նուն քահանայ Գրիգոր տեսի զսէր և զփափագ սորա, զոր ունէր սու հո-
գևորն և իմով իսկ տկարութեամբս յանձն առի և ամենակարող զօրու-
թեամբն աստուծոյ կատարեցի զսա մեղսամած մատամբ|| իմով յաստուա-
ծապահ կղզիս Աղթամար, ընդ հովանեաւ ամենայաղթ սուրբ Խաչիս և
314բ սուրբ Նշանացս, ի հայրապետութեան տեառն Զաւարիայի, ի թուակա-
նիս մերում ի ԹՃ. և ի մէկ ամին (1452): Զոր և իմ անընդունակ գոլով
յարուեստ գրչութեան և բազում մեղացն ցնորիւք պաշարեալ, այլ ըստ
կարի իմում, զոր շնորհեաց ինձ մարդասէր հոգին, բազում աշխատանք
գծագրեցի զսա ի ստույգ և յընտիր արինակէ՝ կենօք, տառապանք և
բազում տրտմութեամբ՝ ի դառն և ի վշտալից ժամանակիս, յոր եկն

* Այլ ձեռագրով ավելացված է «և զՄանգաբաւն յիշեցէք ի Գրիգորոս, որ զԱւետա-
րանս ինք է առաւել գրել ի խալալ վասա[ակ]ոցն սուրբ Ստեփանոսին»:

Ջրնանը այս փաթեղան և ի յնստան նստաւ բոլոր ձմեռ մի՝ բազում զօրօք, տացէ նմա աէր կեանս խաղաղականս, ամէն:

Արդ, որք ճաշակէք յաստուածային բուրաստանէս և յամենալի սեղանոյս, որք հանդիպիք սմա տեսութեամբ կամ ընթերցմամբ, յիշեցէք յերկնագնաց սուրբ յաղօթս ձեր զյառաջ յիշեցեալ ստացող սուրբ Աւետարանիս՝ զՍուլտան-Մէլէֆ, և զծնողսն իւր՝ զՄէրուն և զԳոնար-Մէլէֆ, և զայլսն իւր զէլեֆսան, և զորդիսն՝ զՍիրունբէկ, զԹումայ, զԽոջաբէկ, զԽալիֆայ, և զՄկրաիշ սարկաւագ, և զՍուլալ-Խաթուն, և զեղբայրն զՎարդան, և զքոյրն զՄարմէլէֆ, այլ և զհոգևոր հայրն զՄկրտիչ, և զկենակից նորին՝ Ըմրուր, զՄարտիրոս Մովսիսին, որ բազում երախտիք ունի ի վերայ մեզ, նաև զԹումէն, որ զթուղթն երբ, և զ* զըբաղն, որ զԱւետարանի սեկն ետուր, և զէվաշայ ֆռաշն, և զայլ ամենայն, որ երախտիք ունին ի վերայ իմ և ի վերայ սուրբ Աւետարանիս, [բարձեալ յիշեցէք ի Քրիստոս զԽալաթուն, Թումա, Խաւոց՝ Մկրտչի կին, զՄանգաբալի դուստրն]*. և զայլ ամենայն ազգատոհմն նորա՝ զկենդանիսն և զնշեցեալսն յիշեցէք ի Քրիստոս և ուղիղ սրտիւ աստուած-ողորմի ասացէք, և աստուած յիշողացդ և յիշեցելոցս ի սմա առ հասարակ ողորմեսցի:

Ընդ նոսին և զամենամեղ գծագրող սորա զԳրիգոր քահանայ, և զծնողսն իմ զԽալիկ և զԱզիզ-Մէլիֆ, և զեղբայրն իմ զհոգալկաւոր քարտուղարն զԹումա կրօնաւոր և զնաւասարդ, և զզաւակսն իմ զԹումա սարկաւագն, որ աշխատեցաւ ի կոկել թղթիս և զնաւասարդ սարկաւագն՝ զհանգուցեալն առ Քրիստոս, և զայլ ամենայն ազգատոհմայն մեր, և զերախտաւորսն՝ զկենդանիսն և զհանգուցեալսն, և որք զմեզ յիշէք և ուղիղ սրտիւ աստուած-ողորմի ասէք, և աստուած զձեզ յիշէ յաւրհանութեան պահուն, ամէն:

Եւ արդ, ես՝ Սուլտան-Մէլէֆս ետուր զսուրբ Աւետարանս ծովահայեաց Ոստան քաղաքի սուրբ Ստեփաննոսի նախաւկային՝ յիշատակ հոգոյ իմոյ, և որդոյն իմոյ Սիրունբէկի, որ երիտասարդ փոխեցաւ ի կենցաղոյս, և այլոցն ամենայնի:

Եւ մի ոք իշխեսցէ հեռացուցանել զսուրբ Աւետարանս ի դրանէ սուրբ Ստեփաննոսի տաճարիս կամ ծախելով, կամ գրավելով, կամ այլ ինչ աղագաւ՝ ոչ ի մերոց և ոչ յօտարաց, ոչ ի քահանայից և յաշխարհականաց, և եթէ ոք յանգնի հեռացուցանէ՝ նա զանէծքն զօձին և զկայեանին ժառանգեսցէ և զմասն զՅուդային և զայլ ախահանւացն առցէ ինքն և այլ կամակիցքն նորա, և ոչ եղիցի փրկութիւն հոգոյ նորա ոչ յայժմուս և ոչ ի հանդերձելումն, հանդերձ ծնողօք և ամենայն զարմօք, ամէն:

Եւ ինքն Քրիստոս աստուած, որ տէրն է փառաց և տուող ողորմութեանց ձեզ՝ յիշողացդ և մեզ՝ յիշեցելոցս ի սմա, առհասարակ, ողորմեսցի և ինքն աւրհնեալ, դովեալ և բարեբանեալ եղիցի յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն:

* Անվան տեղը բաց է թողնված:

** Ուղղագրութիւն փակագծերի մեջ առնված հատվածը դրված է այլ ձեռագրով:

Դարձեալ, աղաչեմ յիշել ի տէր զպատուական և զընտրեալ քահանայքն Ոստան քաղաքին՝ զսպասաւորք սուրբ Ստեփանոսի նախավկային՝ զմեծ փիլիսոփայքն զՍտեփանոս Սաղաղէն և զորդի նորին զԱտոմն, զՍտեփանոս Համիրենցն և զԱտոմ որդի նորին, զՍտեփանոս և զՄարտիրոս, զԱւետիս, զԱտոմ և զԹաղէնոս, որ բազում աշխատութեամբ սպասաւորեն սուրբ եկեղեցոյս, տացէ նոցա տէր աստուած վարձս ըստ վաստակոց նոցա և դասաւորէ ի վերինն Երուսաղէմ ընդ սուրբս և սիրելիս անան իւրոյ, հանդերձ ծնօղօք և ամենայն ազդականօք, ամէն, եղիցի, եղիցի:

Բ

գերությունից աղատող՝ Ուսթայ Ատոմ

316բ Արդ, ի վերջին դարուս և յերեկոացեալ ժամանակիս ես՝ ուսթայ Ատոմս թափեցի զԱւետարանս ի յանաւրինաց, զոր էր դերի բերեալ զպիղծ բռնաւորն էգտինչէրն: Եւ ետու վերստին ի դուռ սուրբ Ստեփանոս նախավկային Ոստան քաղաքի, յիշատակ հոգոյ իմոյ, և ծնողաց իմոց՝ հարն իմոյ Սարգսին, մարն Սաղաթ-Խաթունին, և կենակցին իմոյ Նիկար-Խաթունին, եւ զաւակաց իմոց Սաղաթին և Դովլաթ-Խաթունին, որ երիտասարդական մահուամբ փոխեցաւ ի Քրիստոս, փեսային Յովանիսին, և իւր տղայոցն Բուլութին, Խանումին և Բէկուն: Դարձեալ յիշեցէք ի Քրիստոս զուսթայ Ատոմն, և զորդիքն իւր զԵվաաղէն և զԿարապետն, և զգուտրն իւր զԲաղտատն, և զկենակիցն իւր զՆիկարն, և զԺնօ[ղ]քն իւր զԽաչիկն և զՈւսլուն, և լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք նոցա և աստուած ձեզ ողորմեցի: Եւ այժմու քահանայքս, որ կու աշխատին ի դուռն սուրբ Ստեփանոսիս՝ զտէր Ատոմ Համիրենցն*, և զմիւս տէր Ատոմն, զԿարապետ քահանայն, զԹաղէնոս քահանայն, և զորդին իւր զՅովանէս քահանայն, զՄեխէսէք քահանայն, զՄեսրոպ քահանայն, զԱւետիս քահանայն, զԱռաքել քահանայն և զԱս /// քահանայն յիշեցէք ի Քրիստոս և լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք նոցա, ամէն:

Եւ արդ, ես՝ ուսթայ Ատոմս՝ վերստին ետու զսուրբ Աւետարանս ի վանս) սուրբ Ստեփանոս, զի կացցէ ընդ իշխանութեամբ/// և մի ոք իշխեսցէ զսա հռացուցանել ի դրանէ սուրբ Ստեփանոսիս, ո՛չ յիմոց 317ա և ո՛չ յաւտարաց, և ե[թէ] || յանդիմն՝ զմասն զՅուդայիւ առցէ և զայ: Խաչահանւացն: Եւ այնոքիկ, որ սրտացաւաբար խնամարկու լինին սուրբ Աւետարանիս՝ նա վարձատրին ի Քրիստոսէ աստուծոյ մերոյ, որ է արհնեալ յաւիտեանս, ամէն:

* Սույն հիշատակարանի գրութեան մերձավոր ժամանակը որոշվում է այս Ատոմ Համիրենցի (ինչպես նաև մյուս քահանաներից մի քանիսի) հիշատակութեամբ, որը նախորդ հիշատակարանում, իր հոր՝ Ստեփանոս Համիրենցի հետ միասին, հիշատակված է որպէս մեկը Ոստան քաղաքի քահանաներից: Այսպիսով սույն հիշատակարանը գրված պետք է լինի ա. հիշատակարանից ոչ շատ հետո, ըստ երևույթին 1480-ական թվականներին:

ՄԱՏԵԱՆ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԵԱՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ՆԱՐԵԿԱՅԻՈՅ

Փիբրդ. Նօտ. 170, «Դիւան» Ժ., էջ 14

գրիչ՝ Միւսսենց Թումայ
վայր՝ Աղթամար

... Արդ, եղև զրաւ գրչութեան սորա յաստուածապահ կղզիս Աղթամար, ընդ հովանեաւ դմբէթաձև և երկնանման .ս. խաչի տաճարիս. ՋԱ. (1452) թրականիս, ի հայրապետութեան տեառն Զաքարիայի..., ձեռամբ Միւսսենց Թումայ անուամբ և եթ արեղայի...:

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Ն. Զուղա, Ս. Ստեփանոս եկեղեցի, Մ.Տ.Մ. և Ս. Տ. Ա.

գրիչ՝ Ստեփանոս
վայր՝ Աղթամար

281ա— Փառք... ուստի տեսեալ զանճառ վերկագործութեան խորհուրդ բարեմիտ տանուտէրն Մկրտիչ և ետ գծագրել... յիշատակ հոգոյ իւրոյ, և ծնաւորաց իւրոց Յովաննիսին և Աննային, և կենակցին Թամարին, և այլ ամենայն արեան մերձաւորաց իւրոց, և... ետ դստ ընծայ և նուէր ի դուռն սուրբ եկեղեցւոյ... Եւ արդ, ես՝ յետինս յարդարոց և առաջինս ի մեղաւորաց, անարժանս յարժանաւորաց և անարգս ի կարգաւորաց, անարհեստս ի գրչաց Ստեփանոս անուամբ և եթ արեղայ... կատարեցի զսա մեղսամած մատամբս իմով յաստուածաբնակ կղզիս Աղթամար, ընդ հովանեաւ ամենայաղթ սուրբ խաչիս և սուրբ Նշանիս, ի հայրապետութեան տեառն Զաքարիայիս, ի թվականիս Հայոց ՋԱ. (1452), ի ստոյգ և յընտիր արիւնակէ, կենաւք, տառապանաւք...: Յիշեսցիք յերկնազնաց յաղաթս ձեր զստացող սուրբ Աւետարանիս զՄկրտիչն, և զԹնողսն իւր զՅովնաննէս և զԱննայ, և զաւակս իւրեանց զԴանիէլ և զՎարդան, զՄովսէս, զԱռով և զՆերսէս, զհարեղբայրն զՅովաննէս, և զկին իւր զԳոհար, զաներն իւր զՄովսէս, և զոքանչն զՄիւսայ, և զքոյրքն զԹագունի և զԶաւար, զՄուրա և զՄամոյ, զհիսապն զՍիւն, և զծնաւորսն իւր զՍտեփանոս և զՄոջան, և զաւակսն իւր զՄեսրոպ և զԹուրուանդէն, զմիւս փեսէն զԿիրակոս... և զգծող սորա, զՍտեփանոս, և զիմ ծնողսն զՄկրտիչ և զԳոհարմէլիք, և զեղբարքն իմ զԴաւիթ և զՍուփաս, և զքոյրն զՍուլթան-Մէլիք...:

28

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիբդ. Նօտ. 168—169, Նշխարք, էջ 169—170,
Բազէշ՝ Ի ս. Գէորդ եկեղեցի

գրիչ՝ Վարդան

վայր՝ Վան

...Արդ կատարեցաւ սուրբ Աւետարանս ի քաղաքս որ կոչի Վան, ընդ հովանեաւ սրբուհւոյ Աստուածածնին, և սուրբ Վարդան քաջ զօրավարին և այլ սուրբ եկեղեցեացս, ձեռամբ յողնամեղ և անարժան սուտանուն Վարդան երիցու. ի թուականութեանս Հայոց ՋԱ. (1452), ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի, և մերոյ աթոռակալի սուրբ ուստիս Վարազայ՝ հեղահոգի եպիսկոպոսին տէր Յովանիսի և Զաքարիա վարդապետի:

Յիշեցէք... զիս՝ զանարժան գծողս զՎարդան, և զիմ ծնողքն՝ զհայրն իմ զՅովանէս քահանայն, և զմայրն իմ Զըմբուք, և զեղբայրն իմ և զուսուցիչ զԿարապետ քահանայն՝ զնահատակն Քրիստոսի, որ նահատակեցաւ յԱրենջ քաղաքի, և այլ եղբարցն իմոց, և իմ որդւոյն Նիկողայոսին, որ աշխատեցաւ ի կոկիլ թղթին, և միւս որդոց՝ Յովանիսին և Գրիգորին, ...և մեր տղոց մօրն՝ Դովլաթին, և նորին ծնողացն...: Դարձեալ, յիշեցէք ի Քրիստոս զՄինաս ծաղկողն և զՎարդան վարպետ կազմողն...: Յիշեցէք ի սուրբ յաղօթս ձեր զՅովանէս [տանուտէրն և զկենակիցն] զԱւագունին, որ ստացաւ զսուրբ Աւետարանս:

29

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Ախալքալաքի Ալաթուժան զիւղ
Մ. Տ. Մ.

գրիչ՝ Վարդան

վայր՝ Մոկաց երկիր,
Սերիվանք

Գրեցաւ յերկիրս Մոկաց, ի սուրբ ուխտն Սերիվանք, ընդ հովանեաւ սուրբ Գէորգայ և սուրբ Նշանիս, ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի և Զաքարիայի, ձեռամբ Վարդանայ՝ որդւոյ Սամուէլի և Մինայի:

30

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիբդ. Նօտ. 169

գրիչ՝ Վարդան

... Այլ և գրեցաւ սուրբ Աւետարանս աստուածախօս ձեռամբ անարժան և տխմար գրչի Վարդանի, յընտիր և ի ստոյգ օրինակէ: Ի մեծ թուականիս Հայոց ՋԱ. (1452), ի կաթողիկոսութեան Հայոց Ախթամարայ տեառն Զաքարիայ, ընդ հովանեաւ սուրբ տաճարին Գէորգայ և սուրբ Նշանի:

Քանզի ստացաւ զսա պատուական և հաւատարիմ Թովմայ և կողակիցն
իւր Խաթուն-Մելիքն...

31

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Կոկանդ քաղաք, Մ. Տ. Մ.

գրիչ՝ Վարդան

... Այլ և արդ գրեցաւ սուրբ Աւետարանս աստուածախաւս ձեռամբ
անարժան և տխմար գրչի Վարդանի... յրնաիր և ի ստոյգ արինակէ՝ կե-
նաւք տառապանաւք և բաղոս պանդխտութեամբ և ազգի ազգի տրտմու-
թեամբ: Եւ է ի մեծ թուականիս Հայոց ՋԱ. (1452), ի կաթողիկոսութեան
Հայոց Աղբամարցոյ Զաքարիայի, ընդ հովանեաւ սուրբ տաճարիս Գէոր-
գեա և սուրբ Նշանի:

Քանզի ստացաւ զսա պատուական և հաւատարիմ ծառայս աստուծոյ
Թովմայ և կողակիցն իւր Խաթուն-Մելիքն... յիշեցէք և զծնաւդսն իւր ըստ
մարմնոյ՝ զհայրն իւր զՅակոբ և զմայրն իւր զՋուլաւ, և զեղբայրքն իւր
զՍտեփանոս և զՄեհրուն, և զեղբարորդին զԿիրակոս կրօնաւորն, և զքոյրն
Շամամ, և զԱնտուն... և զիս՝ զփօնուն գրիչ Վարդան... զհայրն իմ զՍամուէլ
քահանայ, և զմայրն իմ զՄիւնայ, և զհոգեւոր հայրն իմ և զեղբայր Մկրտիչ
եպիսկոպոս, որ բազում երախտեաց ինձ...:

Եւ արդ, ես՝ Թովմայ և կենակիցն իմ Խաթուն-Մելիք միաբանեցաք սի-
րովն Քրիստոսի, ետուք գրել զսուրբ Աւետարանս ի յարդար վաստակոց
մերոց վասն սիրոյն Քրիստոսի և յուսոյ արքայութեան, յիշատակ մեզ, և
ծնողաց մերոց, և զաւակացն մերոց... Ընդ նոսին [յիշեցէք] զբարի կրօնա-
ւորն զՍիւն աբեղայն և զՈհաննէսս որդին՝ Թովմա շուպահարկն:

32

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 8925

գրիչ՝ Վարդան

վայր՝ Արծկէ, ի վանքս Կողաց

292բ Արդ, այսմ աստուածեղէն երկնապարգև գանձիս և լուսափայլ մաքուր
մարգարտիս ցանգացաւ սրբասէր և հեզահոգի երիցս երանեալ և ընտ-
րեալ կրանաւորն Յակոբ՝ յիշատակ իւրն, և ծնաւդացն՝ Ներսէս քահա-
նային և Խոնդին, և եղբարցն Կարապետին և Գրիգորին և Յոհաննիսին և
Սարգիս աբեղային...:

293ա ... Արդ, գրեցաւ աստուածախաւս գանձս տէրունական ձեռամբ անար-
հեստ գրչի Վարդան ստտանուն կրանաւորի, ի գաւառս Արծկոյ, ի վանքս
Կողաց, ընդ հովանեաւ սուրբ Լուսաւորչին, ի հայրապետութեան տեառն

292բ Զաքարիայի, ի թուաբերութեանս Հայոց ՋԱ*. (1452):

* Թվականի 2. (900) թվանշանը ջնջված է, տակայն ուղղադիր զննությունից հետո
ազոտ կերպով նշմարվում է:

Արդ, աղաչեմք զմանկունսդ սուրբ եկեղեցոյ, որք հանդիպիք սուրբ Աւետարանիս կարդալով, արինակելով կամ տեսանելով՝ յիշեցէք ի սուրբ և յերկնագնաց յաղաթս ձեր զյառաջ յիշեցեալ ստացող սուրբ Աւետարանիս զՅակոբ արեղայն, և զԹնաւղսն իւր՝ զՆերսէս քահանայն և զմայրըն իւր զԽոնդն-Մէլէֆ, և զԵղբարքն՝ զԿարապետ և զԳրիգոր և զՅոնանէս, և զԵրսերքն՝ զԱյմեփն և զՍտըլմէլիֆն, և քրեւորդատերքն՝ զԱնէն և զՄարգարիտ և զԽոնդն-Մէլէֆ, և դայլ ամենայն արեան մերձաւորքն՝ զկենդանիսն և զհանգուցեալսն ի Քրիստոս:

Ընդ նոսին և դիս՝ զբազմամեղ զԹաւղս զՆարդան, և զԹնաւղսն իմ՝ զՍտեփանոս և զՄեղիֆն, զԿարապետն և Հովիսիմէն, այլ և զերախտաւորն մեր զԽոնդարն, որ շատ ծառայութիւն արար մեզ, աստուած իւրն վարձահատուց լինի, յիշեցէք ի Քրիստոս և աստուած-ողորմի ասացէք:

394ա Այլ և յիշեցէք ի Քրիստոս զմիաբանք սուրբ եկեղեցոյս՝ զհամշիրաք եղբարքս մեր՝ զվարդապետ զտէր Յոնանէս, զտէր Դանէլն, զՆարգիս արեղայն զտէր Յովանէսն, զքարտէզ կոկոզսն՝ զՅոնանէսն, զՆերսէս և զԱմիրշէն. յիշեցէք ի Քրիստոս և լի բերանով և ուղիղ մտաւք աստուած-ողորմի ասացէք և ինձ՝ բազմամեղիս Յակոբիս, որ զտետրակս զրեցի, զի և ձեզ և մեզ լսել տա զերանաւէտ բարբառն՝ Եթէ եկայք արհնեալք հար իմոյ՝ ծառանգեցէք զպատրաստեալ զարքայութիւնն, ամէն:

Աստուած վախելի տա զսուրբ Աւետար[ա]նս Յակոբ արեղային և քրեւորդոյն Սարգիս արեղային, անփորձ կենաւք և անխռով խաղաղութեամբ մինչ ի խորին ծերութեան, ամէն:

Եւ արդ, ես՝ ունայնս յամենայն բարէմատնութեանց Յակոբ կրօնաւորս, տուի զսուրբ Աւետարանս ի գերազարդ սուրբ առաքելադիր աթոռն Աղքամարա, ի բարձրակումբէթ սուրբ Խաչն, յիշատակ ինձ և ծնողացն իմոց: Եւ 394բ մանկունք աթ[ոռ]ոյն վախեսցեն զսայ և հանապազ յիշեսցեն յիւրեանց յերկնագնաց սուրբ յաղթս միոյ աստուած-ողորմի: Եւ լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք միաբան և բոլոր սրտիւ Յակոբ Արծկեցուն և իւր բարի ծնողացն, և ինքն, որ տէրն է փառաց ձեզ՝ յիշողացդ ողորմեսցի յարհնութեան՝ պահուն և մեզ՝ յիշեցելոցս, կրկին կենօք և երկու աշխարհօք յաւիտեանս յաւիտենից, որ է արհնեալ յաւիտեանս, ամէն:

Եւ մի ոք իշխեսցէ հեռացուցանել զսա ի սուրբ Խաչէս Աղքամարայ՝ ի սուրբ յաթոռոյս, ոչ ի մերոց և ոչ յօտարաց, այլ անջինշ յիշատակ մնա ի սուրբ յաթոռն, և թէ ով յանդրքնի և հանէ՝ պատժի յաստուծոյ, ամէն:

33

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Յ

MB AH A—8

գրիչ՝ Յակոբ
վայր՝ Մերտի՞ն

ա

... Գրեցաւ ձայնաքաղս ի Թվին Հայոց ԹՃԱ. (1452) ամի և աւարտեցաւ նոյնմբեր ամսոյ ԺԱ. (11), ձեռամբ ապիկար գրչի Յակոբ անուն արեղի, ի խնդրոյ պատուական և սրբասէր և հեզահոգոցս կրաւնաւորա-

ցրս Մերունին և իւր եղբարն Աստուածատուր մալազին, քանզի ետուն դրել զսա ի հալալ արդեանց || իւրեանց...:

Արդ ես՝ տառապեալ Յակոբս սուտ արեղաս, որ մեղաւք եմ խըխայթեալ հոգոյ՝ ծրագրեցի զձայնաքաղս ընդ հովանեաւ ի հռչակաւոր անապատս, որ կոչի Ամենափրկիչ, և մատուռ նորին սուրբ Կարապետ, զոր յետոյ շինեցին, սուրբ խաչ և սուրբ Երրորդութիւն:

Արդ, որք հանդիպիք սմա կամ կարդալով կամ արինակելով՝ յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղաթս ձեր զՅակոբ արեղաս, զծնաւսն իմ և զեղբարքըն իմ...:

Ո՛վ սուրբ ընթերցողք, խոշորութեան և սխալանաց անմեղադիր լերուք, զի կար մեր այս շափ էր: Նաև զպատուելի եղբարքն մեր, զարհիւպիսկոպոսէն մեր՝ զտէր Յոնանէս՝ զվերատեսուչ քաղաքիս և զտէր Տաւիլ արհին՝ առաքինասէր եպիսկոպոսն, որ է բնական ի Մերսունոյ քաղաքի, և զայլ միեղէն եղբարքն, և զՂազար արեղան, և զՄաթէոս արեղայն, և զԱւետիք արեղայն, և զՄկրտիչ մալազն, և զԱւետիք մալազն, և զայլ սպասաւորս սուրբ վանացս յիշեցէք...:

Բ

/// նս՝տել ի խրճըթիս
Ասի թէ յաւարտ հասնիմ տառիս,
Փախուտ եղև ի սոյն ժամիս
Աւագ շաբաթ սրբոյ զատկիս:
Տնւոյս թողի զեկեղեցիքս,
Իբր թէ կեանքս լաւ էր քան զհոգիս,
Պատահեցաւ ոտքս քարիս՝
Անկա ի կոր յատակ որմիս.
Թալանեցին զմարմնոյ ընչիկս,
Աստ չի կենալ միտս ի բանիս,
Ոչ յաւժանք նրբայդրիս:
Ի քէն հայցեմ տէր Ընքստագիս,
Թէպէտ որ չէ արուեստ բանիս
Մտիկ արայ ժամանակիս,
Այս պեզծ խորհուրդս, որ կայ ի յիս
Ջիս կու մատնէ իմ ոսոխիս,
Մատնիմ յանշէջ հուր գեհենիս:
Ընկալ զմաղթանս իբրև զայրիս
Տէրն այց առնէ մեղօորիս,
Քեզ երանի, որ հանդիպիս
Լուսափըթիթ բուրաստանիս՝
Հոգիաբուլս սրբոյ տառիս,
Երբ լի սրտաց ծունր կանգնիս
Սիրով /// հայիս
Յանժամ յիշեա դու զեղևիկիս*:

* Գրված է 28 հաջորդական էջերի ներքին լուսանցքների վրա, ամեն մի էջում մեկ տող:

գրիչ՝ Յովանէս
վայր՝ Մրզուֆ գիւղ

287^ա ... Եւ արգ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի դեօղս Մրզուֆ*, ի թվականիս մերում Զ. և Ա. (1452) ամի, ձեռամբ յոգնամեղ և անարժան գրչի Յովանէսի: Եւ արգ, յերեսս անկեալ աղաչեմ զմանկունս սուրբ եկեղեցւոյ, որք հանդիպիք սուրբ Աւետարանիս, լի բերանով և ուղիղ սրբութիւն յիշեցէք զըստացող սորա զՂազար քահանայ, և զորդին իւր զՅովանէս քահանայ, և զծնողսն իւր զՓօլատ և զԱթըլմէլիֆ, և ըզկենակիցն իւր զԱլամ-խաթուն, և զծաղկեալ որդիքն իւր զՍտեփանոս, զԱմիր-Մուլֆ և զԿարապետ սարկաւազն, որ է ժառանգ նոցին, և աստուած-ողորմի ասացէք, և տէր Յիսուս Քրիստոս ձեզ ողորմեսցի, ամէն:

Այլ և յիշեցէք ի Քրիստոս զքոյր տէր Ղազարին՝ զխաթուն-Մելիֆ, և զհարսն՝ զԴուխթար, և զԼոբսաակէս պատանեակն իւր, և զԹումայ յիշեցէք ի Քրիստոս, որ աւանական եղեւ ի գին զրոցս. և տէր աստուած, որ առատն է ի տուրս բարեաց տալլցէ ձեզ և մեզ զիւր երկնից արքայութիւնն, ամէն:

287^բ Այլ և աղաչեմ յիշել ի Քրիստոս զանպիտան դժաւղս Յովանէս, և զծնողսն իմ զՅակոբ քահանայ և զՍալչուկ, և զհարազատ եղբարքն իմ զԴրիգոր սրբաանեալ կրօնաւոր և զՆերսէս սարկաւազ, որ տարածամ կենօք փոխեցան և սուգ անմրխիթար թողին մեզ, և Քրիստոսի փառք յաւիտեանս, ամէն:

102^ա Թվ. ՁԱ. (1452):

Զվերջին ստացող սուրբ Աւետարանիս զՍարգիս վարդապետ Հազարեց Հերմոնավանից՝ Արեւելից, որ գնեցի զսուրբ Աւետարանս և եմիփորոն մի ի գրաւէն, և եղի ինձ յիշատակ ի սուրբ Յակոբ ի Սրբուսաղէմս: Եւ որ ոք յանդգնի՝ կամ գրաւ դնէ, կամ ծախէ և հանէ դրանէ քրիստոսական աթոռոյս, ինքն ջնջեսցի ի յիշատակութենէն Քրիստոսի աստուծոյ, և անմիտ գնողն, որ վասն ազահուրեան գնէ կամ հանելոյ զսա ի դրանէ սուրբ աթոռոյս, իւր յիշատակն ջնջեսցի ի գրէն կենաց, իսկ թէ դնեսցէ և ոչ հանցէ ի դրանէ սորա՝ առցէ զպսակն կենաց, զի այն որ վասն տանելոյ առնու՝ զհորն աստուծոյ տանի ի տուն իւր, որ այրիչ է և կիզիչ:

* Գ. Սրբանձառյանը անդեկուծյուն ունի այս նույն զյուզում («Մըղաբ») 1452 թ. գրված մի Մաշտոցի մասին, որ պահվում էր Տիգրանակերտի ս. Սարգիս եկեղեցում (տե՛ս՝ «Թորոս Աղբար» Բ., էջ 435):

36

Գ Ա Ն Ձ Ա Ր Ա Ն

184 ՏՁ9, 184 Վ 178

Գրիշ՝ Յովանէս

Փառք... որ ետ կարողութիւն մեղսամած անարժան գրչի Յովանէսի հասանել աւարտ Գանձարանիս յամի Զ. և Ա. (1452) թրականութեանս մերոյ, յարաց ամսոյ ի ԻԶ. (26), յատուր երեքշաբթի, որ դրեցաւ ի խընդ-րոյ սրբաւորի կրօնատրի Ստեփաննայի, որ ըստացաւ զսա ի յարդար վաստակոց իւրոց, յիշատակ հոգւոյ իւրոյ և ծընողաց իւրոց...:

37

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՍԱՄՈՒԷԼԻ ԱՆՅՅԻՈՅ, ԳԻՐՔ ՀԱՐՅՄԱՆՅ
ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՅԻՈՅ

Երուսաղեմ 1198

գրիշ՝ Գավիթ Էրէց

Առ որս աղերսեմ որ արինակէք դրեսչիք եւ զսակաւ յիշատակս մեր եւ դուք դրեսչիք ի դպրութիւն կենաց, ամէն:

Զարինակի տըւաւ զԱռաքել վարդապետն յիշեցէք ի տէր և զանպի-տան գրիշս զԴաւիթ Էրէցս: Քանզի դրեցաւ սա ի թրականութեանս Հայոց՝ ի յինն հարիւր մէկն (1452), յամսեանն դեկտեմբերի ԻԹ. (29), աւուրն չորեքշաբթի, յայտնութեան բարիկենդանն, ի դառն և ի նեղ ժամա-նակիս*:

* Հիշատակարանի վերջում Դավիթ գրիշը շարադրել է 1450—1457 թթ. դեպքերի մասին շատ արժեքավոր մի ժամանակագրութիւն, որը հրատարակված է Վ. Հակոբյանի «Մանր ժամանակագրութիւններ» աշխատութեան 2-րդ հատորում (Երևան, 1956, էջ 210—212):

Յ Ա Յ Ս Մ Ա Ի Ո Ի Ր Ք

Արդիւի բերդի ս. Սարգիս եկեղեցի.
«Թորոս Աղբար» Բ, էջ 279—281

գրիչ՝ Դաւիթ Եպիսկոպոս
վայր՝ Խառքերդ

Գրեցաւ ի թագաւորութեան եղիպտացոց և իշխանութեան Սուլէյման պակին, որ է ազգաւ Դուլղատարցի: Այս Գ. (3) տարի է, որ ի ձեռն Դուլղատարցուն* է բերդս և քաղաքս, և է հնազանդ Եգիպտոսի սուլդանաց և հարկատու, և աւգնական միմեանց ի շարն և ի բարին:

Արդ, յայսմ ամի առաւ Ստամբուլ քաղաքն ի Հոռոմոց. գնացեալ ի վերայ թագաւորին որ կոչի Խոնդքար՝ ԵՃԻ. (500.000) ձիաւորաւք և հետեակաւք, նաւաւք. եւ Գ. (3) տարի բոլոր պատերազմեցաւ ընդ Ըստամբուլայ: Քանզի ֆռանկաց առաջնորդն, որ ասի Պապ թագաւոր, կոչեաց զպատրիարքն** Հոռոմոց որ ի Ստամբուլ էր և զթագաւորն Հոռոմոց որ անդ՝ վասն հաւատոյ հաստատութեան ի Հոռովմ քաղաքի. եւ կեցեալ նոցա անդ տարի մի բոլոր առ թագաւորն Պապ՝ պատրիարքն և թագաւորն:

Իսկ յորժամ դարձեալ եկին նոքա Ստամբուլ, իշխանացն Հոռոմոց կարծեալ վեր թէ պատրիարքն և թագաւորն ի ֆռանկութիւն դարձան: Իսկ նոքա բազում անգամ երդուեալ՝ և իշխանքն Հոռոմոց ոչ հաւատային. եւ ոխս պահեալ իշխանացն Հոռոմոց ընդ թագաւորին և պատրիարքին իւրեանց, և այլ ոչ միաբանեցան ընդ նոսա: Որոյ ի ձեռն պատգամաբերաց և միջնորդաց իշխան մի հոռոմ Կիւլիկէ անուն, յղեաց առ թագաւորն Խոնդքարն ծածկաբար, թէ ես տամ զքաղաքս Ստամբուլ, մի զնար աշտի: Եւ յաւուր միում, մինչդեռ պատերազմ խմբեալ կայր, և մեռան ի տաճկաց ՌՃ. (100.000)-էն ԵՄ. (5000) անձն ի կուի. իսկ ի Հոռոմոց մեռան ԺՄ. (10.000) անձինք: Եւ իշխանն այն Կիւլիկէ բացեալ զմի դուռն քաղաքին... և մտեալ ազդն տաճկաց հանդերձ թագաւորաւն ի ներքս ի քաղաքն: Իսկ պատրիարքն և թագաւորն... մտեալ ի նաւ մի մեծ, և բազում ժողովըրդեամբ՝ իբրեւ ԻՄ. (20.000) արամբ՝ փախստական գնացին ի Հոռովմ, և տարեալ զամենայն սրբութիւնս ի հետ իւրեանց, քանզի յառաջագոյն ամսով մի պատրաստեցան փախչիլ... Զի որպէս յաւուրս սրբոց Վարդանանց

* Հավանաբար ձեռագրում եղել է՝ «Դուլղատարցուն»:

** Տպված է, անշուշտ սխալմամբ՝ «զպատրիարքաբան»:

չար իշխանն Սիւնեաց՝ ուրացեալն Վասակ եղև պատճառ և կորուստ աւերման աշխարհիս՝ Հայոց և ի կողմն ուրացելոյն դարձաւ՝ նոյնպէս և պիղծն Կիւլիկէ ... հոռոմն, խոռն ի հաւատոց և անիծեալն յաստուծոյ...:

Ասաանաւոր ասացից պատմագրարար զանցս աղետից ազգիս քրիստոնէից: Ի թուականութեան հայոց ՊՂԹ. (1450) ելեալ սուլթանն Թաւրիզու Ջիհանշահ անուն, բազում և անթիւ զարուբ՝ ԿԹ. (60.000)-աւ, եկեալ էառ զԵգնկայն յազգէն Թուրքմանաց, որ էր աղգաւ Պայքնաուր, և կալեալ զիշխանն Եգնկա քաղաքին, և Խ. (40) անուանի ամիրայ զհետ նորա. և տարեալ յԱրևելս կորուսին: Եւ զԿամիսայ աստուածաշէն երկիրն ևս հասարակ գերեաց՝ իբրև անձինս ԺԹ. (10.000), ընդ այր և ընդ կին, թող զայն որ մաշեցան: Եւ զՆերքին-Դերջանն և զՎերքին-Դերջանն, զԲաբերդ, զԿեղի, զԿոհակն, և զԴայլ գետն, զՇիռեան, զՍատաղ՝ առ հասարակ գերեաց...: Եւ գնացեալ նստան ի վերայ Ամթայ, և ի վերայ Արղնու, և ի վերայ Սէրտընու, Ե. (5) տարի բոլոր: Եւ յամեայն աւուր մարտնչէին և կռուէին ընդ նոսա: Եւ իջեալ բնակիչքն բերդորէից՝ կոտորէին զթշնամիս... և ինքեանք դարձեալ ի բերդն ամրանային: Եւ հասեալ ի բարեկենդանեաց յետին շաբաթ արն, ի տանի սուրբ հայրապետացն, ելեալ գաղտագողի ի հեծելէն՝ որ յԱմթայ վրայ էր նստեալ, և շուրջ պատեցին զերկիրն Արղնու, մինչդեռ այգն զառաւաւոն չէր մերկացեալ, և Դ. (4) գեղ ի ծառայութիւն վարեցին, իբրև ԵՃ. (500) հոգիս, և սպանին անձինս Խ. (40), և դարձան ի բնակարանս իւրեանց: Եւ դարձեալ ի ծառարարաւ հաշտեցան և արարին խաղաղութիւն ընդ միմեանս և ազատեցան գերեալքն Արղնու՝ Քրիստոսի շնորհաւք և ողորմութեամբ, և ոչինչ կարաց առնել կամ զԱրղնի, կամ զԱմթ, կամ զՄէրաին, այլ դարձաւ յաշխարհ իւր...:

Արդ, ես՝ Դավիթ եպիսկոպոս, աղաչեմ... յիշեսցիք... զիս...: Ի թվին ՋԲ. (1453), գրեալ ի Խաղբերդ:

39

ՈՂԲ ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔԻՆ ԸՍՏԱՄԲՈՂՈՒ, ԱՌԱՔԵԼԻ ԲԱՂԻՇԵՅԻՈՅ

Երևան 8908

հեղինակ՝ Առաքել Բաղիշեցի

- 123բ Յինն հարիւր 'ւ երկու թըւին
Հայաստանեաց մեծ տոմարին (1453),
Որ զԸսաբմբօլ քաղաքն առին
Եւ զքրիստոնեայս կոտորեցին.
Ես Առաքել մեղօք իլի
Լըցեալ շարեօք աղտեղադին
Յարմարեցի զողբըս բանի
Բուզանդիոյ մեծ քաղաքին,
124ա Կոստանդինուպօլիս կոչեալ՝
Անուամբ մեծի թագաւորին,
Այն որ հրեշտակք կանկնած կային
Եւ զգուշութեամբ ծառայէին:

Ես անարժանս ամենայնի,
 Որ վարդապետ անունս կոչի
 Այլ ի գործոց խիստ եմ հեռի,
 Անմիտ, յիմար և փանաքի,
 Յարմառեցի զրանս ի կարգի
 Ինձ յիշատակ ի յաշխարհի:
 Զի որք երգոյս այս հանդիպի
 Զիս յիշեսցէ կամօք բարի,
 Եւ ասասցեն տէր ողորմի
 Ինձ՝ բազմամեղ Առաքելի,
 Որ զայս բաներս ի շար եղի՝
 Ողբանք Կոստանդինոպոլսի:
 124բ Այլ և ծնողաց իմոց բարի,
 Դուքում-Մէլիք և Ներսէսի,
 Որ զառածեալս մեղաց գերի
 Ծնան զաւակ ողորմելի:
 Եւ ըստ իմ Գրիգորի,
 Որ մականուն Մերենց կոչի՝
 Նահատակին այն ցանկալի
 Եւ քաջաբան վարդապետի,
 Եւ զաւակին իմ բաղձալի
 Տէր Յովնանէս քահանայի,
 Որ ի հասակ մանկագունի
 Փոխեալ յաշխարհըն կենդանի:
 Եւ Յակովբա կարգաւորին
 Նաղաշ ոսկող քարտուղարին,
 Որ զերգ բանիս, զոր ասացի
 Նա գրծագրեաց ի քարտիզի:
 125ա Եւ երգողին սիրով սրտի,
 Եւ լսողին կամօք բարի,
 Եւ որ փոխէ զբանս ողբալի,
 Եւ որ յիշէ զոր գրեցի...:

40

ՈՏԱՆԱԻՈՐ Ի ՎԵՐԱՅ ԿՈՍՏԱՆԴԻՆՈՒՊՈԼԻՍԻՆ, ՅՈՐԺԱՄ ԷԱՌ ՕՍՄԱՆՅԻՆ,
 ՅԱՐՐԱՀԱՄԷ ԱՆԿԻԻՐԱՅԻՈՅ

Երևան 3081

...Ես Աբրահամ մեղաւք լըցեալ
 Բազում ցաւաւք զողորս յաւրինեալ,
 Քանզի զԿոնստանդինոպոլսիսն
 Ի բարութեան ժամն եմ տեսեալ,
 Երեք ամիս անդէն կացեալ
 Եւ զսրբութիւնսն ուխտ արարեալ,
 Ըզպատմուճանրն Քրիստոսի

Բազում անդամ աշաք տեսեալ:
 Զձեզ աղաչեմ յոյժ ազերսեալ,
 Որք հանգիպիք զողբս ընթերցեալ,
 Թէ գըտանէք ի սմայ սըղալ
 Ներումն առնել՝ ոչ մեղադրեալ*:

41

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիւղ. Նօտ. 172, Մշոյ ս. Յովհաննու վանք

գրիչ
 վայր՝ Մոփ

Ի թվին Հայոց ՋԲ. (1453) աւարտեցաւ սուրբ Աւետարանս ընդ հովա-
 նեաւ սուրբ առաքելոցս Եղիազարու վանուցս, ի հայրապետութեան տե-
 առն Գրիգորի և յառաջնորդութիւն սուրբ ուխտիս տէր Պօղոսի և տէր Կա-
 րապետի, ի սովալլով տարին, որ սովն պատեալ էր զամենայն մարդ՝ ի
 մեծէ մինչև ի փոքր. որ չէ յիշելոյ զայն:

42

Գ Ա Ն Զ Ա Ր Ա Ն

Բողիւան գրատուն Ms. Arm. E. 18 (Մատենադարան
 Վանհատական արխիվներ, Թղթ. 120, էջ 1188—1189)

գրիչ՝ Մելիսեք
 վայր՝ Ավան գիւղ

264ա—
 265բ ... Արդ, գրեցաւ աստուածաբուն և շնորհածաւալ Գանձարանս ի գիւղս
 որ կոչի Ավան, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս, ձեռամբ ամենա-
 մեղ և փրծուն սուտանուն Մելիսեք գրչի, ի թվականութեանս Հայոց ՋԲ.
 (1453), ի հայրապետութեան տէր Գրիգորոյ, և ի ղանութեանս՝ տաճկաց
 Զնաւշանի: Որ յայսմ ամի մորեկս երէկ և շատ աւերք էած ի տեղիս տե-
 ղիս. զոր և յուսամք ի տէր աստուած ամենայնի, որ ողորմի իւր արարա-
 ծոց և բառնայ զամենայն պատուհաս ի յաշխարհէ:

Այլ ես՝ մեղուցեալ և անպիտան Մելիսեք էրէցս գրեցի զաստուածա-
 շունչ Գանձատետրս ցաւագին անձամբ և վշտալից մարմնով ի յանցանս
 աշխարհի, վասն յիշատակ[ի] հոգոյ իմոյ, և ծնողաց իմոց՝ հաւրն Ֆա-
 խըրկան և մարն Նուրջնաւին, և եղբօրն Յովանիսին, և Այաինին, որ այս
 տարի փոխեցաւ առ Քրիստոս և մեք բեկեալ սրտիւ մնացաք, զոր ողոր-
 մած և մարդասէրն աստուած ողորմի և թողցէ զամենայն յանցանս նորա
 և արժանի արասցէ զնա երկնից արքայութեանն, ամէն, և քվերացն՝
 Թուխաւարին և Խոշափին, և որդոցն Գալուստ քահանային, և Ղազարին,
 Անդրէասին, և նորատունկ պատանեական Տիրագրիւն, որ եաւթնամսեայ
 որբ մնաց ի մարէ, և դստերն Անթառանին, և որդոյ նորին՝ նորայբող-

* Ողբն սկսվում է «Յինն հարիւր 'ւ երկու թըւին, գառն և ի վատ ժամանակին»
 տողերով:

բող նկամայդիներն, և հարն իւրոյ Աստուածապաւլին: Այլ և յիշեցէք մի-
ով տէր ողորմայիւ զՄարգարայ արեղի մայրն, որ մէկ դաստայ թուխտ
գրոցս աւգնութիւն էրետ: Ի յոաս ձեր անկեալ աղաչեմ, ո՛վ սուրբ քահա-
նայք, յորժամ եղանակէք կամ արինակէք, կամ մեղեդի և տաղ ուսանիք,
յիշեցէք և ողորմի ասէք ուղիղ սրտիւ Մելիքսէդ գփողի և նորակնունք
Մելիքսէք ծաղկողի, որ է այս առաջին ծաղիկն, զի կարող է աստուած ի
ձեռն ալլում՝ ողորմութիւն շնորհել. և ինքն որ առաւ է ի տուրս բարեաց
ձեզ՝ յիշողացդ և մեզ՝ յիշատակելոցս, առ հասարակ, ողորմեացի ի հան-
դերձեալն, ամէն:

Այլ և աղաչեմ դամենեսեանդ յիշեցէք զծնաւսն մեր և զկենակիցն՝
ըզեռնծէն, որ կարճարեալ հանդեաւ ի Քրիստոս և եթող մեզ խոց՝ զա-
ւակաց իւրոց:

43

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

«Թորոս Աղլարա, Ի., էջ 383, Զմշկածադ

գրիչ՝ Յովսէփ
վայր՝ Ականց գիւղաբաղաբ

... Աւարտեցաւ սուրբ Աւետարանս ... թուականիս Հայոց ՋԲ. (1453)
ամին, գաւառիս Քաջբերունւոյ, ի դեղնաքաղաքն Ականց, որ է հիւսիսոյ
կողմանէն Արեւիշոյ, ընդ հովանեաւ սուրբ առաքելոյն Թադէոսի և այլ
բազում եկեղեցեացս որ աստ են. ի հայրապետութեան տէր Գրիգորի, ի
թագաւորութեան Զրեանշաւն էմիրզին, որ զբոլոր աշխարհս ձերբակալ
ունի ի ձեռին իւրում...: Աստուած-ողորմի ասածէք ստացողի սուրբ Ավե-
տարանիս Վալաթին, և ծնողաց նորին Դանիէլին, և մաւր նորին էվին, և
զծողիս Յովսէփայ...:

44

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիւրղ. Նօա. 171—172 և 173, Վան, Տիրամայր եկեղեցի

գրիչ՝ Վարդան
վայր՝ Վան

ա

... Արդ այսմ գանձիս ցանկացաւ աստուածասէր կին Մելիք-Խաթուն,
և ետ գրել զսա յիշատակ բարի հոգւոյ իւրոյ, և ծնողաց իւրոց՝ հօրն
Ստեփաննոս քահանային և մօրն Աղուք-Խաթունին, և առն իւրում՝ Ազ-
նաւուրին, և որդւոյն Խոշնամին...:

[Յիշեցէք] անյիշելիս ի գրչաց՝ սուտանուն քահանայ Վարդան, և
... զիմ ծնողքն՝ զհայրն իմ զՅովանէս քահանայն և զմայրն իմ զԶըմ-
բուք, և զեղբայրն իմ զՎարապետ քահանայն՝ ղուսուցիչն և զերախ-
տաւորն մեր, որ նահատակեցին յԱրնէշ քաղաքի, և զայլ եղբայրքն իմ,

և զորդեակն իմ զնիկողայոս սարկաւագն, որ աշխատեցաւ ի կոկել թրդ-
թին:

F

... Սուտանոմ քահանայ Վարդան աշխարհի երէց... կատարեցի ի
քաղաքս որ կոչի Վան, ընդ հովանեաւ սրբուհոյ Աստուածածնին ...ի
ՋԲ. (1453), ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի.. և ի թագաւորութեան
Ջնանշայ իմիրզին, որ յայսմ ամս զնաց ի Պարս՝ ի պատերազմ, էառ
զտունն խորասանայ, որոյ տէր աստուած իւրն հաշողութիւն տայ, ամէն:
Ի խնդրոյ Մելիք-Խաթունին:

45

Մ Ա Շ Տ Ո Յ

Երուսաղէմ 2290

գրիչ՝ Յովանէս
վայր՝ Վարագ

Գրեցաւ ի ՋԲ. թվ. Հայոց (1453), յանապատիս որ կոչի Վարագ, ի
հայրապետութեան տեառն Յովանէսի, ի յաշխարհակալութեան Ջնանշայ
ղանին, նշանաւոր տարի, որ զՁաղաթի տեղիքն. կալաւ՝ զՇիրագ և զԱս-
պահան և զայլ քաղաքնին, ձեռամբ Յովանէս վարդապետի,, որդի Սիմեի և
Շնանաւորի:

46

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երեւան 5001

գրիչ՝ Վարդան
վայր՝ Վան

Արդ, զայս պատուական ակս շափիւղայ... առեալ բարեպաշտ մուղ-
դասի Շախփաշէն և արար պաշար յափտենական ճանապարհին, որ
տանի առ հանդերձեալ դատաստանն աստուծոյ՝ յիշատակ բարի հոգոյ
307 ա իւրոյ և ծնող||ացն՝ հարն Ամիրբէկին, և մարն Սայմէլէֆին, և եղբարն
Թայիփայ մուղգասուն, և քուրոջն Շահնաւզին, և դստերն Դանա-Խաթու-
նին, և քեռորորդոյ էմնադին և Շահրիարին, և կենակցին զէդիլ-Փա-
շին, և զաւակացն՝ Կարապետին, Մէլէսէթին և Մուրադին, և միւս Կա-
րապետին և այլ տղայոցն, որ ետ նորոգել զսուրբ Աւետարանս. յետ գո-
ղանալսյն, որոյ տէր աստուած զերկնից արքայութիւնն իւրն տացէ և իւր
ն[ն]ջեցելոցն, ամէն:

Եւ արդ, ես՝ մեղապարտ գծողս Վարդան քահանայ, գրեցի զԱւետա-
րանս ի քաղաքս որ կոչի Վան, ընդ հովանաւ սուրբ Աստուածածնին և
սուրբ Վարդանա զաւրավարիս, ի թրականութեանս Հայոց ՋԲ. (1453), ի
հայրապետութեան տեառն Գրիգորի Հայոց կաթողիկոսի, և մերոյ աթոռա-

կալի սուրբ ուխտիս Վարդայ տէր Յովանիսի, և ի թագաւորութեանն Ջհանջայ իմիրդին:

Արդ, աղաչեմ զամենեւեան որք հանդիպիք սմա՝ բոլոր հաւատով աստուած-ողորմի ասացէք մղղասի Շահ-Փաշին և իւր ննջեցելոցն, և ինձ՝ մեղապարտ գրչիս Վարդանայ, և իմ ծնողացն՝ Յովանէս քահանային և Զմրութին, և որդոյն իմոյ Նիկողայոսի, որ աշխատեցաւ ի կոկել թղթին, և միւս որդոյն Յովանիսին, և Գրիգորին, և ձեզ՝ լսողացդ և կարգացողացրդ, առ հասարակ, ողորմեսցի, և նմա փառք յաւիտեանս, ամէն*:

47

Ճ Ա Ռ Ը Ն Տ Ի Ր

Ծրեան 3791

կազմող՝ Վարդան
վայր՝ Սղգայոյ վանք

684բ ... Աղաչեմ զձեզ, ո՛վ սուրբ ընթերցողք, յիշել ի մաքրամիայլ աղաւթս ձեր դարէպաշտ տանուտէր զԹումա, որ վերջստին կազմել ետուր զգիրքս յիշատակ հոգւոյ իւրոյ, և ծնողաց իւրոց՝ հաւրն իւրո Մարտիրոսին և մարն իւրոյ Թամբաին, և կենակցիս իւր Կուփաշին, և ամենայն արեան մերձաւորացն, և որ զամէն ասեմ և նոցա ողորմի՛ Քրիստոս աստուած ամէն:

Ես Յովանէս, որ զԹումէն ինձ որդէգիր էրի, որ զգիրքս կազմել ետուր, և յանձնեցի զգիրքս ի Թումէն, որ իմամք տանու և լաւ տիրութիւն առնէ, և այլ ոչ ում իշխանութիւն չկա ի վեր գրոցս՝ Թումին անցել, որ ինձ հոգւոյ որդի եմ էրել, թէ ինքն՝ Թումէն իմ գրոցն խնամք տանու՝ աստուած ուրն ողորմի, ամէն:

Կազմեցաւ ի թվ. ՋԲ. (1453), ի վանքս Սղգա, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս, ի յառաջնորդութեան հեղահոգի կրանաւորին Միքիթա-րայ], զի բազում աշխատութեամբ ծառայէր մեզ ի պէտս մեր, զոր փոխարէն յաստուծոյ առնու, [ա]մէն: Եւ ինձ մեղապարտի՝ Վարդան անուն մեղսասիրի, և ծնողացն ամենայնի, կազմողի սուրբ դրոցս Քրիստոս աստուած ողորմեսցի, և նմա փառք յաւիտեանս, ամէն**:

* Ձեռագրի մեջ կան երկու անթվական հիշատակագրութիւններ, որոնք ըստ հնագրական տվյալների կամ ԺԾ. դարի վերջից են, կամ ԺԶ. դարից, դրանք են.

ա՝ «Դարձեալ. յիշեցէք ի մաք[ր]ափայլ աղաւթս ձեր զՔարիմն և զհայրն իւր զԱմիրխան և զմայրն իւր զԽախաթուն, զեղբայրն իւր զԿարայաթուն. որ զսուրբ Վարդանայ կառաւակն (՝) դերի տարան ի ձիգուն, սայ զնաց ու աղատեաց ու երբ ի յիւր տեղիս, որոյ տէր աստուած զերկնից արքայութիւն իւր աացէ և իւր ծնաւդաց, ամէն» (էջ 305ա):

բ) «Դարձեալ, յիշեցէք ի սուրբ և մաք[ր]ափայլ յազօթս ձեր հաւատարիմ տանուտէրն զՄիլայիլի, և զհայրն իւր զՀայ[ր]ապետն, և զմայրն իւր զԴուխտրն և զորդին զՄուրաթն, որ Վարդանայ յիշերու հարճ[ելն] /1/ ցոյց, տէր աստուած զերկնից արքայութիւն իւր և իւր ննջեցելոցն, ամէն» (էջ 307բ):

** Ձեռագիրը՝ գրված է կազմելուց շատ առաջ, հավանաբար ԺԴ. դարի վերջերին: Դրելը գրեթե բոլոր ճառերից հետո թողել է սեզմ հիշատակագրութիւններ, որոնցից մեկը տալիս ենք ստորև.

«Քրիստոս աստուած, քո սուրբ ծնողիդ բարեխօսութեամբ ողորմեա ամենայն հաւա-

48

Ք Ա Ր Ո Ջ Գ Ի Ր Ք

Երևան 1513 (Ղ. Փիբդ., Նշխառք պամ. Հայոց, Բ.)

ՋԲ. (1453):

Գրեցաւ Վարագեցի Յովնանէս արեղայէ և աշակերտէ, Քրիստոս լուսաւորէ զիւր հոգին և զձերն:

49

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 5513

գրիչ՝ Ստեփաննոս

142բ Ո՛վ բարեսէր ընթերցողք և լսողք հանդիպեալք սմա, յիշեսցիք յերկնազնաց յաղաթս ձեր զստացող սուրբ Աւետարանիս զեաշատուրն, և ըզծնողքն իւր՝ զԿիրակոս և զԽելօֆ, և զԿենակիցն զԱրուս-եաթուն, և զորգիքն զՅովնանէս և զՍադաղայ, և զգատերքն՝ զՀայ-եաթուն և զՀալիմ-եաթուն, և զեղբարքն զՄարտիրոս, և զորդին զԱրդլմսեմ, և զազգն ամենայն, և աստուած-ողորմի ասացէք ի ժամ սոսկալի և սուրբ պատարագին, զի և ձեզ լիցի թողութիւն ի Քրիստոսէ աստուծոյ մերոյ, որ է արհ-նեալ յաւիտեանս, ամէն:

Ընդ նոսին և զմեղուցեալ Ստեփաննոս գրիչս, և զիմ ծնողքն, և զեղբարքն յիշման արժանի առնէք միով տէր-ողորմիւ և քեզ փառք յաւիտեանս, ամէն:

ՋԲ. (1453) թվին էր դրեալ սուրբ Աւետարանս*:

50

Ա Ս Տ Ո Ի Ա Մ Ա Շ Ո Ի Ն Չ

Սեբաստիա, ս. Նշան 2,

ՀԱ, 1923, սյուն. 71

կազմել տվող

վայր՝ Սեբաստիոյ գաւառ

606 Ի թուականիս Հայոց յինն հարիւր և յԲ. (1453), ի դառն և դժնեայ ժամանակիս, յորում տարաբերեալ ծփիմք պանդխտութեամբ, պատահալ մեր ի գաւառս Սեբաստիոյ, ի սուրբ անապատս սրբոյ Հրեշտակա-

տացելոց քրիստոնէից, ևս առաւել ստացողի սուրբ գրոցս Յովնանիս, և ծնողաց նորին՝ Էվատշին և Շամշա-եաթունիս, և Կենակցին Իւրոյ Աւագուհոյն, և նորին ծնողացն Նիկողայոսին և Շաւար-եաթունիս, և եղբօրն Ստեփանոսին, որ յանօրինաց մարտիրոսացաւ: Ընդ նոսին և մեղապարտ գծողիս Կարապետիս, և իմ ծնողացն Ստեփանոս քահանային և Մինային, և կարգացողացս և լսողացդ, ամէն:

* Վերջին տողը գրված է այլ ժե. գարի ձեռագրով, ըստ երևույթին գլխավոր հիշատակարանի հիման վրա, որից այժմ պահպանվել է մի այլ սկզբի՝ «Փառքի» մասը: Այստեղ բերված հիշատակագրութիւնների նման երկու այլ հիշատակագրութիւններ էլ կան ձեռագրում՝ Մատթեոսի և Ղուկասի ավետարանների վերջում:

պետաց ես նուաստ /// տեսեալ զաստուածաշունչ գիրս զայս հնացեալ ///
և անիոյթ ընկեալ. եւ կազմել ետու աշակերտին իմոյ Կիրեղ սրբազան
կրօնաւորի:

Արդ, աղաչեմ պատահեալքդ յիշել /// որ և ձեզ լիցի մասն բարեաց*:

* Մ. Տեր-Մովսիսյանի ցուցակում տեղեկութիւն կա նաեւ Լեւոնականում եղած
1453 թվականի մի Շաբաթի մասին, որը շարունակ է Յոհաննէս. Ի Հոգեաց վանք, ստացել
է Աստուածատուր քահանայ, ունի պատմական հիշատակարան Զաքարիա կաթողիկոսի և
Զաւենցանի մասին, հիշվում է նաեւ Իւնորգ կաթողիկոս իջմիածնի:

ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԿԱԹՈՂԻԿԷԻՅ ԹՂԹՈՅ

ՓԷՐԴ. ՆՕՄ. 174 - 176, ԼԻՄ ԿԴԴԻ

գրիչ՝ Իգնատիոս
վայր՝ Սուխարայ վանք

... Սմա ցանկացաւ այրն ոմն կուսակրօն արեղայ և մաքրամիտ կրօնաւոր Կիրակոս անուն ... և ետ գրել ... Իգնատիոսի անարժան արեղայի...

Եւ արդ, յանգ եղեալ կատարեցաւ սա ի թուականութեանս Հայոց ՋԳ. (1454) ամին, ի հայրապետութեան տեառն տէր Գրիգորի ընդհանուրի Հայոց կաթողիկոսի և տեղապահի սրբոյն Գրիգոր մեր լուսաւորչի, և մերոյս նահանգի տեառն Զաքարիայի Աղթամարայ վերադիտողի, ի գաւառին Քաջքերուցի, ի վանս Սուխարայ, որ այժմ Խառաքաստայ վանք վերածայնի, ընդ հովանեաւ հոյակապ բարձրաշէն և պայծառաշէն գմբեղարդ և հրաշագեղ սուրբ տաճարիս, որ յանուն ամենասուրբ Աստուածածին կառուցեալ կայ, յառաջնորդութիւն սուրբ ուխտիս, առ ոտս երշանիկ և հեզահոգի վարդապետի՝ ամենագով և հանճարեղ, իմաստուն և արդիւնաւոր Կարապետ րաբունապետի:

Արդ, գրեցաւ սա ի վերայ ասացեալ սուրբ ուխտն, և վասն վրդովման և տատանեալ դառն ժամանակիս, ի յահէ թշնամեաց փախեան երկիր, և ոմանք ամրացան յանառիկ կղզիս Լիմն կոչեցեալ, և շատք ցրուեցան յերկիր Ամկու, և վասն ծովացեալ մեղաց մերոց անկան ի ձեռս հեծելի՝ թալանեցան, կողոպտեցան, շատ ոք սպանան... և դանբաւ կոծս և զսուզս և զաղիողորմ շիւան լալոցն ով կարէ պատմել և կամ ընդ գրով արկանել: Եւ որք որ մտաք ի Լիմս՝ բազում սովով և պանդխտութեամբ տառապեցաք: Եւ աստ գրեցաւ կէս գրոցս, և վճարեցաւ ընդ հովանեաւ սուրբ գեղեցկաշէն և զարդարեալ բարեձևութեամբ և բարձրակառոյց շինութեամբ և հրաշագործ սուրբ տաճարիս, որ յանուն սրբոյն Գէորգայ զօրեղ վկային կառուցեալ կայ ...:

Յիշեցէք սրտի մտօք զվերասացեալ ստացող լուսազարդ սուրբ գրոցս՝ զԿիրակոս հեզահոգի արեղայն, և զծնողսն և զեղբարսն իւր, որ ստացաւ ի հայլս և ի քրտնաջան վաստակոց իւրոց՝ բարի յիշատակ իւր և իւրոցն ամենայնի, և ընծայեաց Վարազայ սուրբ հրաշագործ և աստուածընկալ սուրբ Նշանին, ի դրոմս եօթնասին լուսոյ, որ է հրեշտակաբնակ տեղի և աստուածունակ անապատ, որք են անդ հաւաքեալ այժմ բազմութիւն անձանց կրօնաւորաց: Արդ, ես՝ Կիրակոս արեղայս՝ յերես անկեալ պա-

քաղաքս և զբերդորայս յաշխարհէն շաղաթային: Բայց մեք կամք ի յահ և ի փախ, զի ղարքն Ուգուն-Հասանի հանապազ կու գերեն զմեզ և թա-
լանեն: Ի յայսմ տառապանս կալով գրեցի զսուրբ Աւետարանս ի քաղա-
քիս Արենշ կոչեցեալ և ի կղզիս, որ կոչի Լիմն: Վասն որոյ աղաչեմ զժա-
288բ ոայքդ աստուծոյ, զի աստուած-ողորմի ասէք || /// գրչիս, և /// ծնալ-
ղացն՝ հօրն Մանկասարին և մօրն Փաշայ-Մէլէֆին, և ուսուցչին մեր,
ե. խնամ տանօղացն, ամէն:

Արդ, որք վայելէք զսուրբ Աւետարանս կարդալով կամ արինակելով,
լիակատար սրտիւ աստուած-ողորմի ասացէք Վարդան մաքուր կրանա-
ւորին, և ծնաւղաց նորին էւատշիւն և Այխաթունին, և եղբարցն Ռստակի-

Նկ. 1. Վարդան ստացողի պատկերը № 6570
ձեռագրի 11բ էջից
(Նկարիչ Մինաս)

սին և Պաւաւկանին՝ գնացելոցն ի
փառս աստուծոյ, և հօրքրւերն Սան-
դուխտին և Արուս-Խաթունին, և բարի
կնոջն Շարաֆ-Խաթունին, և մօրքրւերն
Ուսլունին, և դստերն Ալամշին, և քեռու
որդոցն Կարապետին և Յովանիսին, և
Շարմէլէֆին, և Խաչատրուն, և Մար-
թային, և Ստեփաննոսին, և ամենայն
երախտաւորացն և ուսուցչացն՝ հոգե-
ւորացն և մարմնաւորացն, և ամենայն
արեան մերձաւորացն՝ կենդանեաց և
հանգուցելոց, զոր գրեցաք և զոր մնա-
ցիմ, լի բերանով աստուած-ողորմի ա-
սացէք, և Քրիստոս աստուած ձեզ տա-
ցէ զիւր առատ ողորմութիւնն, ամէն:

Բ

224բ Աւախ դառնութեան աւուրցս և վախ կենաց մերոց, որ յամէն օր
ժ. (10) անգամ կու մեռանիմ յահէ սպանման և ղողալով կու գրեմ:

Գ

13ա ՁՄինաս զեղկելի նկարողս եւ ծնողսն իմ յիշեցէք աղաչեմ ի Քրիս-
տոս///*

նկարիչ՝ Մինաս

53

Ա Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

Երևան 6653

գրիչ՝ Յովանէս
վայր՝ ի վանս Բագենից

275բ ... Որոյ ցանկացող եղեալ երջանիկ և սրբասնեալ և բարեմիտ տա-
նուտէրն Ստեփաննոս և ջանաց ստանալ զանառիկ փարթամութիւնս և ||

* Նկարիչ Մինասի այս հիշատակագրութիւնը գրված է հոգեգալստյան նկարի
տակ: Մինասը վարպետ նկարիչ է, հատկապէս ուշագրավ է 22ա էջի աջ և ստորին լու-
սանցքների վրա նրա նկարած Քրիստոսի ծնունդը (տե՛ս էջ 42):

Նկ. 2. Մի զրվագ մոգերի և րկրպագությունը պատկերող նկարից
(Նկարիչ Մինաս)

զգանձս անկողնպտելի ի վայելումն անձին իւրոյ և յիշատակ ըրարի հոգւոյ իւրոյ, և ծնաւոյց իւրոց, ևս առաւել ամուսնոյ իւրոյ Ուլու-Խա-թունին, և զաւակաց իւրոց՝ Յակոբին, Աբրահամուն և Մուրադին, և քր-ւերն Բուլղանին, և Մուրատի կենակցին Ասլ-Մելեքին, յիշելով զասա-ցեալն, թէ երանի, որ ունիցի զաւակ ի Սիոն և ընդանեակք յԵրուսաղէմ, և ստացաւ զսա ի հալալ վաստակոց իւրոց յիշատակ իւրն և ծնաւոյցն և զաւակաց իւրոց վերոյ ասացելոցն: Եւ ես՝ յետնեալս յամենայնի և զառածեալս մեղաւք Յովանէս սուտանուն գծաւդ տեսի զեռափափագ սէր և զջան սրբասնեալ կրանաւորին Սարգսի, զոր ունէր հետ սուրբ Աւետա-րանիս, և ձեռն արկեալ գրեցի զսուրբ Աւետարանս ի վանս Բագենից, ընդ հովանեաւ ամենամաքուր սուրբ Աստուածածնին և սուրբ Էջմիածնիս, ի հայրապետութեան տեառն Զաքարիայի, և ի թագաւորութեան Զնանշա-
376ա յի՝ որդոյ Ղարա-Ուսուֆի: || Ի թուականիս մերում ԶԳ. (1454) ամի յորում ժամանակի յոյժ ճշդիւ հարկապահանջութեամբ տառապի ազգս Հայոց ի ձեռն չար բռնակալացն թուրքաց:

Արդ, որք հանդիպիք սուրբ Աւետարանիս յիշեցէք ի Քրիստոս զըս-տացող սուրբ Աւետարանիս զՍտեփաննոս բարեմիտ քրիստոնեայն, և զծնաւալն իւր, և զզաւակսն իւր, և զամենայն արեան մերձաւորսն՝ զկեն-դանիս և զհանգուցեալսն և լի բերանով և ուղիղ սրտիւ աստուած-ողորմի

* Երկու տող անդրել է Թոգնված, ստացողի ծնողները անունները լրացնելու հա-մար:

ասացէք, և աստուած յիշողացդ ողորմեսցի յիւր միւսանգամ գալուստն, ամէն՝:

F

նկարիչ՝ Մինաս

11ր ՁՄինաս մեղաւք մեռեալ ոգին՝ ղնկարողս յիշեցէք ի բարին Քրիստոս:

54

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 8509

գրիչ՝ Հէրապետ
վայր՝ Լիմն անապատ

288ր ... [Ո]ւտի և տեսեալ զսորա անճառ փրկագործութեան խորհուրդ [հաւատարիմ և երկիրդած բարեպաշտ և աստուածասէր տանուտէրն Մկրտոն և Մարտիրոս]**, և ստացաւ զսորբ Աւետարանս յիշատակ իւր, և ծնաւդաց իւրոց՝ [հարն Մարգարիտ և մարն Մինա-Խաթունից]***:

Եւ արդ, գրեցաւ սորբ Աւետարանս ի յանապատս, որ կոչի Լիմն, ընդ հովանեաւ սորբ Գէորգեայ զարավարին, ի թուականիս Հայոց 29. (1454) ամին, ձեռամբ անարժան և յոգնամեղ փծուն գրչի սուտանուն Հէրապետի: Այլ ըստ բազում հայցման և պատկառանաց [քրիստոսասէր և բարի Մարտիրոսից] ձեռն ի գործ արկի տխեղծ մատամբ և մեղաւոր անձամբ գրեցի անարժան ձեռաւք իմովք: Արդ, որք ճաշակէք յաստուածային բուրաստանէս և յամենալի սեղանոյս ընթերցմամբ կամ գաղափար առնելով և կամ հարեւանցի|||***

* 279բ էջի վրա կա 1589 թ. մի հետաքրքրական համաձայնագիր, ահա այն. «Ես, Ղարայդաւս իմ իգ[ը]արովս որդի արի տէր Ակորն, Մկրտին՝ ախպէր, քանի Ղարայդաւսն ողջ է թէ տէր Ակորն ինչքն դուս էլնէ՝ ապրանք չտայ, թէ Ղարայդաւսն ինք տէր Ակորն դուս գձէ՝ ապրանքն՝ մալ ու մուլ ապրանքն կէս անէ. թէ Մկրտինն դուս էլնէ, էլի էնպէս. թէ Ղարայդաւսն մէռնի՝ կամք աստուծոյ է, Մկրտինն ամանաթ էրէտ տէր Ակորին տէր Ակորին (այսպէս). Աստուած, սուրբ Աւետարան վկայ է, որ Ղարայդաւսին տղայ լինի, թէ տէր Ակորին, թէ Մկրտինին ախպէր չլինի՝ ախպոր որդի լինի:

Ես տէր Ովանէս դրեցի՝ աստուած վկա, Համայդասպ վկայ, Գուտգիդն վկայ, Գրիգորն վկայ, Զանադիդն վկայ, տէր Ալեքսան արեգէն վկայ, սարկավարքն Տէրում վկայ, սարկավարք Մկրտինն վկայ:

Ի թվականիս ՌԼԸ. (1389): Տանուտէրն Պուն (իմա՝ Պոյն) էր, գիրն Թ. (Ս) էր. բաւ է:

** Փակագծի մեջ առնված հատվածները գրված են այլ ձեռագրով:

*** Հաջորդ թերթը ընկել է. 287ա էջի վրա պահպանվել է կորած թերթի բ. էջի ա. սյունակի հիշատակագրութեան շրջված արտատպութիւնը, որ հայելու միջոցով կարգացվում է այսպես. «Դարձեալ ազալեմ յիշեցէք ի տէր և աստուած ողորմի ասացէք Վարդանից, և իւր ծաղկեալ զաւակացն պարոն Գորգից, Խուրամշից, Միրանշից, Էգդարշից և զիւրեանց քրեքքն՝ Սաւրանքադրն, և Ղրգլար-Խաթուն, և զԳուլամ-Խաթուն, և զՆանայ. Մալ-թոււմ-Խաթուն և այլ ամենայն արեան մերձաւորացն՝ կենդանեացն և հանգուցելոցն. եւ որ զաստուած-ողորմի ասէ՝ նա արարիչն աստուած իւրն ողորմեսցի յիւր միւսանգամ գալուստն, ամէն, եղիցի, եղիցի»:

գրիչ՝ Կարապետ
վայր՝ Վան

391ա Փառք ...որ ետ զարուկին տկարութեանս իմոյ հասանել ի վերջ կտա-
կիս... զոր արարեալ է բաղում աշխատութեամբ սուրբ հայրն մեր և լու-
սաւորին հոգւոց մերոց՝ երանաշնորհ վարդապետն Մաշթոց: Զոր հաւա-
քեալ ունի յինքեան զբոլոր բովանդակութիւն եւթն խորհրդոյ եկեղեցւոյ.
զի սուլաւ կատարի ամենայն կարգ քրիստոնէութեան կենաց և մահու ի
սուրբ եկեղեցի:

391բ Զոր տեսեալ զայս||պիսի գանձս աստուածային և պայծառ լուսով
երջանիկ և սրբասէր կրօնաւորն տէր Աւետիս, և ջերմեռանդ սիրով և մեծ
փափազանաւ ստացաւ զսա ի հալալ վաստակոց իւրոց, յիշատակ բարի
հոգւոյ իւրոյ, և ծնողաց իւրոց՝ հօրն Թումայի և մօրն Իսքերի, և այլ ամե-
նայն ազգականացն: Եւ եդ ի դուռն սրբոյն Ստեփաննոսի նախավկային,
որպէսզի վայելեացեն զսա մանկունք սուրբ եկեղեցոյ և ուրախացին սո-
վաւ և յիշեցեն անմոռաց յիշմամբ յերկնագնաց յաղօթս իրեանց զյա-
ռաջ յիշեցեալ ստացող սորա զաստուածահաճոյ և զսրբասնեալ կրօնաւորն
զտէր Աւետիս և զծնողքն իւր զԹումա ե զԻսքեր, այլ և զհիւսն Կարապետ,
և զքոյրն իւր զՄըրվաթ, և զդուստրն Խալիմ-Հաթուն, և զամենայն արեան
մերձաւորսն. մանաւանդ յիշել ե լի բերանով աստուած-ողորմի ասել ի
392ա ժամ||սոսկալի սուրբ պատարագին տէր Աւետիսին և ծնողաց նորին,
ամէն:

Եւ գրեցաւ սա ի թվականիս Հայոց ԶԳ. (1454) ամին, ի քաղաքս որ
կոչի Վան, ընդ հովանեաւ սրբոց առաքելոցս Պետրոսի և Պօղոսի, և
Սահակայ հայրապետի, և այլ սրբութեանցս, ի հայրապետութեան
տեառն Գրիգորի, և ի թագաւորութեան Զիւանդայի, որ գնացեալ բազում
զօրաւք եմուտ ի Պարսկաստան. և մեք հանապազ փախստական:

Արդ, ի յայս դառն ժամանակիս ետ գրել զսուրբ գիրք տէր Աւետիսն...

Այլ և զԳորգն և զկենակիցն իւր զԽաթունըն լի բերանով և ուղիղ
մտաւք աստուած-ողորմի ասացէք և Քրիստոս աստուած ձեզ ողորմեսցի,
ամէն:

392բ Եւ արդ, ես՝ անպտուղս ի բարեաց և մեղաւորս յարդարոց, անյիշելիս
ի գրչաց և անկարգս ի կարգաւորաց բազմամեղ Կարապետ սուտատուն
երէց, ըստ իմում տկար անձամբս յանձն առի և ամենակարող զօրու-
թեամբն աստուծոյ աւարտեցի զբոլոր բովանդակ Մաշթոցս ի ստոյգ և
յընտիր արինակէ: Վասն որոյ յերեսս անկեալ աղաչեմք զսրբութիւնդ
ձեր, ո՛վ սուրբ քահանայք և ժողովուրդք, իմ բազում մեղացն թողութիւն
խնդրեցէք յաստուծոյ և ուղիղ մտաւք աստուած-ողորմի ասացէք, այլ և
ծնողաց մերոց՝ Ստեփանոս քահանայի և Մինայի, և ամենայն արեան
մերձաւորաց իմոց: Եւ Քրիստոս աստուած, որ առատն է ի տուրս բա-

րեաց ձեզ՝ յիշողացդ և մեզ՝ յիշեցելոցս, առհասարակ, ողորմեսցի. և նմա փառք յափտեանս, ամէն*։

56

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Նրեան 9374

գրիչ՝ Գրիգոր
վայր՝ Աղթամար

... Եւ արդ, ես՝ յետինս ի գրչաց և անարժանս ի կարգաւորաց սուտա-
317 ր նուն քահանայ Գրիգոր տեսի զսէր և զփափագ՝ սորա (Ատոմ քահա-
նայի), զոր ունէր առ հոգեւորն. և իմով իսկ տկարութեամբս յանձն առի...
և կատարեցի զսա մեղսամած մատամբս իմով յաստուածաբնակ կղզիս
Աղթամար, ընդ հովանեաւ ամենայաղթ սուրբ Խաչիս և սուրբ Նշանացս,
ի հայրապետութեան տեառն Զաւարիայի. ի թուականիս Հայոց ի ԹՃ. և
երեքն (1454)...

Արդ, որք ճաշակէք ... յիշեսցիք... զյառաջ յիշեցեալ ստացող սուրբ
318 աւետարանիս զԱտոմ սրբասնեալ քահանայն, ի և զԾնողսն իւր զՍտեփա-
նոս և Գոնար, և զհղբարքն զՍանակ, զՅովանէս, զՅակոբ և զՆերսէս, և
զհօրեղբարքն ի զԿիրակոս և զԹորոս, և զզաւակսն նոցա զՄարտիրոս,
զՄերուս և զՄիքայիլ, և զկենակիցն իւր զՈւսումն-Մէլիք, և զորդին իւր
զԵղիսն, և զքոյրն իւր զԵղիսաբեք, զՇամշա-Խաթուն, և զիւր սկեսուրն, և
զԾնողսն նոցին, և զսէր Կիրակոսն, և զայլ ամենայն ազգականսն նորին՝
զկենդանիսն և զննջեցեալսն...

Ընդ նոսին և զանպիտան Գրիգոր գծագրողս աղաչեմ յիշել յաղօթս
լի բերան ողորմիւ, և իմոց ծնողաց՝ հօր իմոյ Աղաիւանին, մօր իմոյ
Սագղաղենին, և ամենայն զարմից մերոց և արեանառու մերձաւորաց։
318 ր Այլ և յիշել մաղթեմ ի զԹումայ սարկաւազն, որ աշխատեցաւ ի կոկել
թղթիս...

57

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիւրղ. Նօա. 173, Իաղէշ, ս. Գէորգ եկեղեցի

գրիչ՝ Կիրակոս
վայր՝ Բաղէշ

... Եւ արդ, ես՝... անյիշելիս ի գրչաց ... Կիրակոս քահանայ... գրեցի
զսա ի դառն և ի նեղ ժամանակիս, յիշատակ բարի Սարգսին, և ծնողաց
նորին Պարոն-Լուսին և Քաֆուրին..., և ինձ մեղաւոր գրչիս Կիրակոս քա-

* Ձեռագրի հաջորդ՝ 393 թերթի վրա կան երկու անթվական հիշատակարաններ, ա-
ռաջինը ԺԵ. դարի վերջի (կամ ԺԶ. դարի), երկրորդը՝ ԺԶ. — ԺԷ. դարի գրչությամբ։ Ստորեւ
տալիս ենք առաջին հիշատակարանի կարեւոր մասը. «... Յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղօթս
ձեր զիտջա Խաչատուրն, և զԾնողքն իւր, և զկենակիցն զՍօլթան-Խաթունն, և զզաւակսն
իւրեանց...։ Ընդ նոսին յիշեցէք զպարոն Քաղէտն և զԹումայ քահանայն...»։

հանայիս, և իմ ծնողացն՝ էլէֆսան քահանայիք և Եղիսաբետին, և կենակցին իմոյ Քնքուշ-Խաթունին:

Արդ, դրեցաւ սա ի քաղաքս Բաղէշ, ընդ հովանեաւ սուրբ Կիրակոսին, ի թուականիս Հայոց ՋԳ. (1454), ի դանութեան Ջնանշին, և ի մեր պարունութեան միւր Շամսադին, ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի, և յեպիսկոպոսութեան տէր Յովանիսին....:

58

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

«Թորոս Աղրար», Բ, էջ 148,
Տիգրանակերտ, ա. Կիրակոս եկեղեցի

գրիչ՝ Ստեփաննոս
վայր՝ Բաղէշ

Դաի ընտիր և ստոյգ արինակ, զոր գրեալ էր Թորոս փիլիսոփայն ի Դրագարկն և յուլարկեալ հռչակաւոր ուխտին սուրբ Առաքելոցն Տառնոյ, որ կոչի Ղաղարու վանք. եւ իմ առեալ գրեցի զսա անարժան ձեռաւք իմովք ի մեծ թուիս ի յեղանական շրջագայութեան արեգական ստորիջիւք երկնաշու ճանապարհաւ յերկնից երկիր հայելով, ըստ արարչութեանցն չափեալ յԱդամայ մինչև ցայսր ամք ՅՊԿԲ. (6862)... իսկ Հայոց թվականիս ՋԳ. (1454), ի քաղաքիս Բաղէշ, ընդ հովանեաւ սուրբ Սարգսի և սուրբ Գէորգայ և սուրբ Ատեփաննոսի, ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի, ի հայրապետութեան Աղաթամարայ տեառն Ջաֆարիայ, և ի կայսրութեան ազգին նետողաց Ջնանշան ամիրին....:

Յիշեսցիք զստացող սորա... և զիս՝ գրիչս՝ զՍտեփաննոս քահանայ....:

59

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Հեյդենի համալսարան, Ֆ. Մակլեր, Յուցակ,
№ 38, էջ 98—99

գրիչ՝ Կարապետ
վայր՝ Պառուազրակ վանք

ա

... Արդ, կատարեցաւ սուրբ Աւետարանս Քրիստոսի ի թվականին Հայոց ՋԳ. (1454), ի յապրիլ ամսո Ա. (1), ի վանս որ Պառուազրակ յորջորջի, ընդ հովանեաւ սքանչելագործ սուրբ Նշանիս, և սուրբ Կարապետի, և սուրբ Սարգսի մեծ զինաւորին, և այլ բազմահաւաք սրբոց, որ հաւաքեալ կան աստ, ձեռամբ յոգնամեղ և անարհեստ գրչի մեղապարտի Կարապետ հայրապետի և ամենաթշուառի և անիմաստի:

Արդ, ի սրտէ խոցեալս և մեղաւք լցեալս, ի բարեաց տարտամս և ի մեղաց փարթամս, մեղուցեալ հոգով Կարապետ հայրապետս եղկելիս, ոչ ինչ ունելով մխիթարութիւն յայսմ աշխարհիս, ո՛չ մարմնաւոր և ո՛չ բարի գործովք, այլ ապաւինելով յողորմութիւնն Քրիստոսի և յամէնառատ

գթութիւնն իւր, հնարս իմացա զսուրբ Աւետարանս ինձ ի մխիթարութիւն ի կեանս և ի հանդերձեալն, բարեխաւս առ նոյն ինքն ի Քրիստոս ի տէրն մեր՝ յոյսն ամենեցուն:

286բ Արդ... յիշեսցիք ի սուրբ և յարժանաւոր յաղաթս ձեր զմեղուցեալ գծողս զԿարապետ, և զծնաւորսն իմ՝ զհայրն իմ զՍիմէոն և զմայրն իմ զՄարիամն, և զեղբայրն իմ զՅովաննէս կրօնաւորն, որ տղա հասակաւ փոխեցաւ առ Քրիստոս և բաղում կսկիծ եթող ի կեանս: Եւ առաւել զամենայն բարեաց արժանաւորն՝ զհարեղբայրքն իմ փոխեցեալքն ի Քրիստոս՝ զՈննփրիոս հայրապետն, և զտէր Տիրատուրն, և զաշխարհական եղբայրն զԱտուաձաճաճուրն, և զամենայն արեան մերձաւորս իմ և զերախտաւորսն մեր յիշեցէք ի բարին Քրիստոս, եւ և զմիաբանք սուրբ Կարապետիս զհամարէն եղբայրութիւնքս՝ զհնգետասան կրօնաւորքս՝ զծերք, և զտղայք, և զսարկաւազունք, և զսպասաւորք, և զգործաւորք սուրբ անապատիս, առ հասարակ, աղաչեմ յիշել ի տէր: Ընդ նոսին և զեղկեկ[ի] գծողս աղաչեմ /// աղերսանալք հայցեմ յիշման արժանի առնել զանա[ր]ժանս և խոշորութեանն սղա[լա]նաց անմեղադիր լինել, գի հանապազ վշտանայի ի ցաւոց և յիշաժոց, որ ի գլուխս և յերեսս, և ցաւազնեալ անձամբ և ազտեղացեալ մտօք տագնապէի միշտ, վասն որոյ վստահացա յողորմութիւնն Քրիստոսի և ջանացի ե կատարեցի զսալստ իմում կարի, կրկնապատիկ աղաչեմ լի սրտիւ յիշել զանպիտան գծողս և զվերոյգրեալսն ի սմա և ձեզ՝ յիշող[ա]յցդ և մեզ՝ յիշեցելոցս առ հասարակ ողորմեսցի ողորմածն Քրիստոս և ինքն աւրհնեալ եղիցի յաւիտեանս, ամէն*:

Բ

87բ Փառք փրկչին և յիշատակ անպիտան և մեղուցեալ գրչիս: Տէր աստուած ողորմեա Կարապետի գրոյս գրողի և ծնողաց իմոց և զարմից և յիշողաց զմեզ, ամէն:

Գ

136ա Տէ՛ր աստուած, ողորմեա սորին գրողի անիմաստ Կարապետին և ծնաւորն իւրոյ և զարմին, ամէն:

Դ

221բ Տէ՛ր աստուած, ողորմեա քո մեղաւոր ծառայիս Կարապետի գրոցս գրողի, և ծնողաց իմոց, և ամենայն զարմից, ամէն, և այնոցիկ որ զամէնն ասեն, ամէն:

60

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Կ. Պօլիս, ՀԱ, 1903, էջ 341

գրիչ՝ Մինաս

վայր՝ Տիրիկ, Խոտնայլիւոյ վանք

[Գրեցաւ] ի թվականութեանս Հայոց ՋԳ. (1454) ամին, ձեռամբ... գրչի Մինաս երիցուն, ի նահանգիս Տիրիկոյ, ի վանք Խոտնայլիւոյ.

* Գլխավոր հիշատակարանի բովանդակութիւնն իր խոսքերով վերապատմել է Գ. Սրվանձտյանը իր «Թորոս աղբարի» Բ. հատորում (էջ 376): Սրվանձտյանի ժամանակ ձեռագիրը ղտնվել է Կյոքթեփե գյուղի եկեղեցում:

ընդ հովանեաւ սուրբ Լուսաւորչի և սուրբ Աստուածածնի... ի յառաջնորդութեան և ի վերադիտողութեան տէր Յովնանցիսի, և ի հայրապետութեան տեառն Կարապետի, և ի միւս հայրապետութեան Արեւելեան կողմանց՝ տեառն Գրիգորի:

61

ԱԽԵՏԱՐԱՆ ԸՍՏ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ

Երևան 9323

գրիչ՝ Սիմէոն
վայր՝ Երուսաղէմ

... Գրեցաւ սուրբ և լուսաւորիչ յորդավտակ Աւետարանս ի թվականի
151ա Հայոց ԶԳ. (1454), ի սուրբ քաղաքս Երուսաղէմ, ընդ հովանեաւ սուրբ
Յակովբա, ձեռամբ տառապեալ և յոգնամեղի Սիմէոն բանի սպասաւորի,
որ մականունն Վարդապետ յորջորջի, ի խնդրոյ սրբութեամբ սնեալ և առաքինութեամբ վարժեալ՝ տեղեակ գոլով հին և նոր պատուիրանացն հոգևոր
եղբարս մերոյ Յովնանցիս եպիսկոպոսին, որ մականունն Տալի կոչի, որ և
ցանկացող եղև այսմ հոգէբուխ կտակիս՝ սուրբ Յոհան գլուխ աւետա-
151բ բանիս, ի և խնդրեաց ի մէնջ, և մեք գրեցաք և տվաք ի նա ի վայելումն
անձին իւրոյ և յիշատակ մեզ և ծնաւդաց մերոց...:

62

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 2843

գերությունից ազատողներ՝ Աւետիս
և Մելիքսեթ

314ա Եւ արդ, ի վերջին ժամանակիս գերեալ եղև սուրբ Աւետարանս ի
յանաւրինաց. եւ մեք հարազատ եղբարքս Աւետիս կրանաւոր և Մելիքսեթ
աբեղայս, թոռն պարոն Թադէոսին, ստացաք զսուրբ Աւետարանս ի
հալալ ընչից մերոց, յիշատակ բարի հոգւոց մերոց, և ծնողաց մերոց՝
Թումայի և Իսթեբի, և հաւրեղբարս մերոյ Առաքելի, և որդոյն Խաչատրոյ,
և այլ ամենայն ազգականաց մերոց:

Աղաչեմ զձեզ, ո՛վ սուրբ հարք և եղբարք, որք հանդիպիք սմա կարդալով
և լսելով, յիշեցէք յազակթս ձեր զիս՝ զԱւետիս կրօնաւորս, և զեղբայրն
իմ զՄելիքսեթ աբեղա, և զծնողքն մեր, և զամենայն արեան մերձաւորքն,
և ուղիղ մտաւք և լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք:

Այլ և զհամշիրաք եղբայրն մեր զԲարսեղ կրօնաւորն, որ առ աստուած
փոխեցաւ, և զհոգևոր մայրն զՄըրուաթն:

314բ Այլ և զբարի շառաւիղքն պարոն Թադէոսին՝ զԱննան, և զծնաւդքն
իւր՝ զԱսլան-Մելէքն, և զկենակիցն իւր՝ Շամշա-Խաթունն, զպարոն Իս-
րայէլն՝ զփոխեցեալն ի Քրիստոս, այլ և զպարոն Թումէն, և զծնողքն իւր՝
զԽալիֆէն, և զամենայն արեան մերձաւորքն՝ զառաջիներն և զվերջիներս...:

Ընդ նոսին և զտարածամ վախճանեալս ի Քրիստոս՝ զդեռաբոյս ծաղիկն՝
դ՛ոգալլօշն, և զմայրն իւր զՍօլթան-Խաթունն...:
ԹՎ. ԶԳ. (1454):

63

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

«Թորոս Աղբար» Ա, էջ 320—331, Մալաթիա

հետ. ստացող՝ Կիրակոս

... Յիշեցէք ի Քրիստոս և ի սուրբ մաքուր յաղաթս ձեր զմահասի
Կիրակոսն՝ տիաւք մանուկ և մտաւք կատարեալ, որդի մահադասի Պեննա-
մին, որ երեստ վերստին կրկին նորոգել և զարդարել զսուրբ Աւետարանս
յիշատակ իւր և ծնողաց իւրոց՝ մահադասի պարոն Պեննամին, և Փաշայ-
Մելիքին՝ հանգուցելոյն ի Քրիստոս, և հաւրեղբարն պարոն Յովաննիսին,
և հարազատ որդոյն պարոն Դաւթին, և քուերցն իւրոց Խուանդ-Խաթունին,
Կիրայ-Խաթունին, Մանայ-Խաթունին, Սառայ-Խաթունին, և դեռաբուս
զաւակին իւրոյ Մաւրիամին, և կողակցին իւրոյ Հռիփսիմէին, և ամենայն
արեան մերձաւորացն, և մեծ հարն իւրոյ պարոն Կիրակոսին, և մեծ
մարն իւրոյ Կիրայ-Խաթունին...

Եւ սա երեստ զանիրաւ մանոնան, որ չէ մեր սեփական, և էր Աւետա-
րանս ալրեած. և կրկին երեստ նորոգել զսուրբ Աւետարանս. նա Քրիստոս
որդին աստուծոյ նորոգեսցէ զհոգիս մղտեսի Կիրակոսիս, և զնշեցելոցն
սորայ՝ զկենդանեացն և զհանգուցելոցն, յիշատակացն և անյիշատա-
կացն:

Յիշեցէք ի Քրիստոս և զմեծ հայրն իմ զՊառուականն, և զմեծ մայրն
իմ զՂուիթլու-Մելիքին, և աստուած զձեզ յիշէ, ամէն: Եւ մի՛ ոք իշխեսցէ
զսուրբ Աւետարանս ծախել կամ աւտել կամ ասել թէ իմ է. ես մղտեսի
Կիրակոսս, որդի մղտեսի Պեննամին, վաղՖ արի իմ ամէն ազդիս վերայ,
ով որ զայս պատուէրս չկատարէ՝ նա զանէծքն ի յաստուծոյ առնէ և ի
սուրբ Աւետարանէ: Հնազանդեալքն արհնին յաստուծոյ և ի սուրբ Աւե-
տարանէս, ամէն և հազար ամէն: Ի յոր տեղ որ կենայ, նա աւագ հինգ-
շաբթին աւտրն զպատարագն մեր նշեցելոցն մատուցանեն. և խնամ
տանաւղքն զարհնութիւն ի սուրբ Աւետարանէս առնուն:

Ի թվին Հայոց ԶԳ. (1454), նոյեմբեր ԺԱ. (11), ի փառս աստուծոյ,
ամէն:

Ոչ ոք չունի իշխանութիւն կամ առնուլ, կամ ծախել, կամ գրաւել,
կամ սուրբ Ստեփաննոսի դրանէն հանէ. ով որ յանդգնի՝ բանիւ եղիցի:

64

Ժ Ո Ղ Ո Վ Ա Մ Ո Ի

Ծրեան 1130

գրիչ՝ Պետրոս

261բ Զստացող սորա զվարդապետն Վարդան յիշեցէք ի սրբամատոյց յա-
ղօթս ձեր, ընդ նմին զբազմավէր ոգի զՊետրոս զփծուն գրչակս, և աս-

տուած զձեզ յիշէ, ամէն: Եւ մեք և դուք ի միասին փառս տացուք հօր և որդո և սուրբ հոգոյն ա[յ]ժմ և յանդրաւ յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն: Աստուած ողորմի համօրէ[ն] աշխատողացն, ամէն, ամէն*:

65

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Հատենոյ վանք Մ. Տ. Մ.

[Ստացող Ստեփանոս քահանայ] յիշատակ իւրն և ծնողաց իւրոց, հօրն Աստուածատրին և մօրն Մամախաբունին, և քուերցն խախաբունին, Մուղաֆ-խաբունին և Շան-Փաշին՝ որք մնացելոցն ի մօրէ, և զկենակիցն իւր զՀայխաբուն... յիշատակ հօրն իւրոյ Աստուածատրին, և ծնողաց նորին Կարապետին և Սարգսիւնիիին, և եղբարցն խաչատրուն և Աւետիսին:

* Մատենադարանի ցուցակում նշում կա այն մասին, որ ձեռագիրն ընդօրինակված է 1454-ին: Ինչ տվյալ է ձեռքի տակ ունեցել տարեթվի որոշողը՝ չգիտենք:

գրիչ՝ Գրիգոր
վայր՝ Հաղբաւ

248ա ... Արդ, դրեցաւ սուրբ Աւետարանս... ձեռամբ մեղսաներկ ոգւոյ՝
փցուն և անարհեստ գրչի Գրիգորի՝ սոսկ անուամբ միայն աբեղաի, ի
սուրբ և ի հոշակաւոր ուխտս ի Հաղբաւ, ընդ հովանեաւ տէրունական
սուրբ Նշանիս և յայլ սրբութեանցս, ի թվականութեանս Հայոց ՋԴ.
(1455), ի կաթողիկոսութեան տեառն Գրիգորի և յառաջնորդութեան տե-
ղոյս տէր Աստուածատուոյ արքեպիսկոպոսի, ի դանութեան տաճկաց Ջի-
248բ փանշանի, ի դառն և ի լինել ժամանակի, յիշխանութեան ալլադաւան սե-
ռի, որ յահէ և յերկեղէ նոցա մաշեալք և հալածական լինէաք փախրս-
տեայք և մոլորեալք, գերեալք և տատանեալք, ի յառաւել խստութենէ
հարկապահանջութեան և ի յուլութենէ գերելոցն և ի չքատրութենէ ըն-
չից ոչ կարէր օգնել եղբայր եղբօր և ոչ ողորմէր ազգս ազգիս:

Եւ այս ամենայն եկն ի վերայ մեր վասն մեղաց մերոց: Եւ ես անար-
ժանս և տառապեալ ծերունիս Գրիգոր երերուն և տատանեալ շրջէի// և
այժմ հանդիպեցաք այս հրաշակերտ սուրբ ուխտիս Հաղբաւայ, և տէր
Աստուածատուր եպիսկոպոսս սիրով ընկալաւ զմեղ, զոր աստուած միայն
բիրապատիկ հատուցանէ վարձս բարեաց հանդերձ միեղէն եղբայրու-
թեանց միաբանից սուրբ ուխտիս: Եւ ես անարժան ձեռօք, մեղուցեալ
հոգւով, խաւարեալ մտաւք, անարհեստ գրչօք, լրբենի դիմօք ձեռնարկեցի
ի սուրբ Աւետարանս անարժանութեամբ:

249ա Արդ, յերեսս անգեալ աղաչեմ զսրբութիւն ձեր մի հարեանցի//* Լսել
և զանց առնել:

Այլ ես խոստովանիմ ի ձեռն գրոյս զբիրս բիրուց յանցանաց իմոց,
զի անարժանութեամբ մերձեցայ ի սուրբ Աւետարանս, և դուք իշխանու-
թեամբ սուրբ կարգի ձեր թողութիւն արարէք ամենայն մեղաց իմոց, և
սղալանաց, և խոշորութեան, և անարհեստի գրիս անմեղադիր լերուք, զի
կար իմ և զժամանակս զայս երեր:

Դարձեալ աղաչեմ յիշել ի տէր զուսուցիչսն և զսնուցիչսն և զծ[ն]օղսն
իմ՝ զհանգուցեալսն ի Քրիստոս, և զկեանդանի եղբայրս իմ ըստ հո[գ]ւոյ//
քաշ քարտուղարն՝ ծնօղօք և ամենայն զարմօք յիշեցէք ի Քրիստոս:

Յիշեցէք յաղաւթս և ուղիղ մտաւք աստուած-ողորմի ասացէք ստա-

* Մի տող մնացել է նորոգման ժամանակ փակցված թղթի տակ:

ցաւդի սորա ծերունի հօրն Ամիրբէկին, ծնաւդաց և ամենայն արեան մեր-
ձաւորաց նորա, կենակցի նորա էլխարունին, ծնաւդաց և նախնեաց նո-
րին, և ղաւակաց սոցա Զուլալ-Խաթունին և Սադաղին, որոյ ազաւթիւք
ձեր ընդ երկայն աւուր արասցէ աստուած զսոսայ և յետ աստեացս՝ ղերկ-
նից արքայութիւնն պարդեացէ հանդերձ [ծնաւ] ղաւք և ամենայն աղզա-
240ա կալլ[նաւք]//

Եւ որք կարդայք կամ արինակէք սրտի մտաւք՝ յիշեցէք յաղաւթս
զԱմիրբէկն և զէլխարունն, զի վասն փափաքանաց ողորմութեանն աս-
տուծոյ փարեցան զսուրբ Աւետարանաւ, և յուսալով ի սայ աղօթիւք յիշո-
ղացդ առնուցուն ի տեառնէ ղփափաքելին իւրեանց՝ զկեանսն յաւիտեանա-
կանս, որ է Քրիստոս, որպէս ասաց՝ Որ հաւատայ յիս, թէպէտ և մեռանի՝
կեցցէ, և նմա փառք յաւիտեանս, ամէն:

67

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

ՍՅՎ 131 (1030), հտ. Ա. 581—582

վայր՝ Մցի գյուղ (Սիւնիք)

260ա ... Որոյ ցանկացող եղեալ երջանիկ և բարեմիտ տանուտէրն Մանկ-
տաւազն՝ և ստացաւ զանառիկ փարթաւութիւնս և զգանձս անկողոպտելի
զաստուածաբան Աւետարանս յիշատակ բարի հոգւոյ իւրոյ և բարեխօս
առ Քրիստոս աստուածն իւր, և ծնողաց իւրոց Մարտիրոսին և Գօհա-
րին..., և ծաղկեալ որդւոցն իւր՝ որ տարածամ կենօք փոխեցան ի Քրիս-
տոս՝ Բերամին, Մարտիրոսին, Թումային, և միւս Մարտիրոսին, և Մու-
րադին, և հարազատ եղբօրն Թումային՝ փոխեցելոյն ի Քրիստոս, լի բե-
րանով աստուած-ողորմի ասացէք: Եւ զգտեհրսն իւր զՋամալն և զՔա-
րամ, և զՅակոբ, և զմայր աղայոցս զՂիշախ [և զմայրն իւր զՂամաթն]
յիշեցէք ի Քրիստոս: Եւ զեղբօրորդին իւր զՍտեփաննոսն՝ զփոխեցեալն ի
Քրիստոս, և զկենակիցն իւր՝ Ղուիւթար, որ աւշնական եղև ի զին Աւե-
տարանիս յիշեցէք ի Քրիստոս. և զտղայօ նոցին՝ զՍարգիս և զՍադաղայ,
զԴանէլ և զՇատարե, զՍահակ և զՄարտիրոս, զՅովանէս և զմիւս Մար-
տիրոս, և զՄկրաիշ. և զքորք սոցա՝ զԱղբրաց, զԱւագտիկին, զԽօնձայ,
ամենեքեան սոքա տարածամ կենօք փոխեցան ի Քրիստոս, յիշեցէք. և
զեղբօր դուստր Մանկտաւազին՝ զՀայոց յիշեցէք ի Քրիստոս, և զքոյրն
զԱղուք, և զԹամամ, և զՇնորհուր, և զհօրեղբայրն՝ զՅովանէսն, և զոր-
դիքն իւր զԴանէլ, զՄուսէս և զՆերսէս <և զորդիքն իւր> և զդուստրն իւր
զԳոգումէտ, ու զՄելիսէք, և զՅովանէսն, և զՅակոբ, զՅովսէփ, զՏիրա-
տուր, և զՇատարե, և զԳօհար, և Թաշէ, և զԽանդուա, և զՎարդիսաթունն
յիշեցէք ի Քրիստոս, և զՄամախաթունն յիշեցէք ի Քրիստոս, և զՎարդան
յիշեցէք ի Քրիստոս, և զՆազիկ յիշեցէք, և զՇահապ յիշեցէք ի Քրիստոս,
և իւր արեան մերձաւորսն:

Եւ արդ գնեցաւ* սուրբ Աւետարանս յիշատակ Մանկտաւագին ի թվին Հայոց Զ. և Դ. (1455) ամին, և ետ վկայութեամբ ի ձեռն Ղազար քահանային ի Մցի գեօղն, ի վայելումն անձին իւրոյ, զի նորընծայ էր ի յաստիճան քահանայութեան. և մի ոք իշխեսցէ հեռացուցանել զԱւետարանս ի տէր Ղազարէն: Յիշեցէք ի Քրիստոս և զհայր տէր Ղազարին՝ զըռէս Մանկտաւագ: Եւ դուք յիշողքդ և մեք յիշեցեալքս՝ մասն բարեաց ընկալցուք ի Քրիստոսէ աստուծոյ մերոյ, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս, ամէն:

68

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիւղդ. Նօտ. 179--180, Բաբերդ՝ ի գիւղն Քարավարակ

ա

գրիչ՝ Մովսէս
վայր՝ Բասենոյ գաւառ,
Սպիտակ վանք

... Գրեցաւ տառս աստուածայինս և տիեզերաքարոզ սուրբ Աւետարանս ձեռամբ անարժան արեղայի Մովսէսի՝ փցողն և անարհեստ գրչի, ի թուականիս Հայոց ԶԴ. (1455): Ետ օրինակել տէր Մարտիրոսն ի յիշատակ իւր և ծնողաց իւրոց՝ հօրն Մելիքիսէղին և մօրն Գուհար-Խաթունին**:

Արդ, եղև զրաւ սուրբ Աւետարանիս ի գաւառս Բասենոյ, ի յերկնահանգէտ և ի գերահռչակ սուրբ ուխտս որ կոչի Սպիտակ վանք, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս և կենսատու սուրբ Նշանիս, ի կաթուղիկոսութեան Հայոց տեառն Դրիգորի, և յեպիսկոպոսութեան տէր Յովականէ, և հայրապետութիւն Մելիքիսէք քահանային...: Այլ և կրկին աղաչեմ զձեզ մի մեղադրէք մեզ, զի ժամանակն դառն էր և ոչ եղև իմ սրտով գիր, զի ի տնտեստունն գրեցի, ի մէջ միաբանիցն. և այս է միաբանքս՝ տէր Յովականէս, և Բ. (2) Առաքելն, և Կիրակոս, և ԺԲ. (12) սարկաւագ և գործաւոր: Եւ այնչափ ասել և լսել և կարդալ և պաշտել կայր, որ զամենեւն ոչ կարեմ գրել:

Բ

Ոմն հետ. ստացող

Արդ, աղաչեմ զձեզ... յիշեսցիք ի սուրբ յաղօթս ձեր զպարոն Յակոբ՝ մելիքս Բասենոյ գաւառիս, որ է հայր որբոց և դատաւոր այրեաց, տայ զհաց քաղցելոց և զշուր ծարաւելոց և լնու զամէնայն պէտս կարօտելոց,

* Հրատարակիչ Ի. Մարգարյանը ուղղում է «գրեցաւ»: Այդ սրբագրութեան կարիքը չի գողացվում:

** Ղ. Փերդալեմյանը ձեռագիրն անձամբ չի տեսել և հիշատակարանը մեջ է բերել Արսեն վրդ. Թովմախյանի ընդօրինակութեամբ: Վերջինս ձեռագրերի վերծանութեան գործում վարժ չլինելով, այս պարբերութեանը կցում է ամենայն հավանականութեամբ հետսամուտ հետևյալ տողերը. «Տէր Մարգարէն որ եղեալ է ի դուռն սուրբ Ստեփաննոսին, ի դեաւղս որ կոչի Նորք»: Փերդալեմյանը ևս, հրատարակելով հիշատակարանը, կասկած է հայտնում այդ նախադասութեան հավաստիութեան մասին:

հոգով հեղ և բարութն խոնարհ, ի դառն ժամանակիս պարզեհալ ի յաստուծոյ, իբրև զվարդ փթթեալ ի մէջ ձմերայնի: Տէր աստուած պահեսցէ զսա անփորձ և անսասան յերկար ամօք, բազմաց ժամանակօք, և յետ աստեացս ելանելոյ դասակից և պսակակից առնէ սրբոյն Աբրահամու՝ հիւրասէր և աղքատասէր ծառային աստուծոյ...: Յիշեսցիք ի սուրբ յաղօթս ձեր զպարոն Յակոբս, և զհայր իւր զԱրև, և զմայր իւր զԹամամ-Խաբուն...*:

69

ՀՈՒԾՈՒՄՆ ԾՆՆԴՈՑ ԳՐՈՑ, ԳՐԻԳՈՐԻ ԽԱԹԵՑԻՈՅ

ԵՐԱՆԱՊԷՏ 1622

գրիչ՝ Յակոբ

Գրիչն է Յակոբ, որ սկսել է գրել ի վանքն Յուսկան որդւոյ, ի վանքս Արգելանաց, յորում առաջնորդ էր Ներսէս վարդապետն, որ վանքն շինեաց, ապա շարունակել՝ ի Կողբ ի Լուսաւորչի վանք և Սուքիասանք, որոյ առաջնորդ էր Թաթար տանուտէր և եղբայր նորա Փասիլ. յետոյ՝ էջմիածին՝ յաւուրս Կիրակոս կաթողիկոսի, ապա յԱրտագ գաւառ, ի գիւղն Մակու, ի վանքս սուրբ Աստուածածնին ՊՂԸ — ԶԴ. (1449—1455) բվականներին...**:

70

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիրդ. Նօտ. 182, Բագէշ՝ Փարխանդ Ղյուղի եկեղեցի

վայր՝ Խլաք

Գրեցաւ Աւետարանս ի Խլաք քաղաքի, ընդ հովանեաւ ԺԱ. (11) խորանացն, և Գէորգայ զօրավարին, և խնդրակատար Աստուածածնի, և սուրբ Վարդանին, ԶԳ. (1455) թվ., ի հայրապետութեան տեառն Դրիգորի էջմիածնի կաթողիկոսի***:

71

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիրդ. Նօտ. 177, Նշխարք, էջ 173—174, Բագէշ՝ ի Կսրմբակ եկեղեցի

գրիչ՝ Դաւիթ

վայր՝ Արճէշ

... [Յիշեցէք] սրբասնեալ քահանայն տէր Խաչատուր և բարեսնունդ մաքրամիտ որդին իւր տէր Դաւիթ, որ նարընծայ էր ի յաստիճան քահա-

* Արժեքավոր այս հիշատակարանի զրության ժամանակը անորոշ է: Հրատարակիչը հայանում է միայն, որ այն զրված է եղել Վանդ, այլ ուրով, թիւ չունէրս:

** Ընդդժված բառերը Մ. Տեր-Մովսիսյանին են, որը ժամանակ չունենալով լրիվ ընդօրինակելու՝ խիռա համառոտել է հիշատակարանը:

*** Փիրդալեմյանն անձամբ չի տեսել ձեռագիրը, այլ մեջ է բերել հիշատակարանի ջովանդակության Արսեն վրդ. Թոխմախյանի կատարած համառոտ վերաշարադրանքը:

նայութեան, ձեռնարկեալ գրեաց զսուրբ Աւետարանս, որ և ի սոյն ամի վերափոխեալ առ Քրիստոս, և եթող զանկողոպտելի գանձս յիշատակ բարի հոգւոյ իւրոյ և բարեմիտ ծնողին իւրոյ խաչատուր քահանային և Շամամ տիկնոջ...

Եւ արդ, ես՝ յետինս ի կարգաւորաց ... Դաւիթ սուտանուն քահանայ՝ շնորհիւ տեառն սկսայ և ողորմութեամբ նորին կատարեցի զսէրունեան սուրբ Աւետարանս ի թուականիս Հայոց Մեծաց ՁԳ. (1455) ամին, ի քաղաքիս Արեւիշ կոչեցեալ, ընդ հովանեաւ սուրբ տաճարիս Գէորգեայ զօրավարին, ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի մեծ աթոռոյն էշմիածնի:

Աստուած-ողորմի ասացէք ստացողի այս մարգարտաշար կտակի խաչատուր քահանայի, և ծնողաց իւրոց Յոնանիսին և Ոսկւոյն, այլ և հոգևոր մօրն իւրոյ Սառին, և մեծ պապերուն՝ խաւջայ Մուսեֆին և պարոն Ստեփանոսին, և վարպետաց իւրոց՝ Մարգարայ վարդապետին և էթանենց տէր Վարդանին, ամէն: Եւ ինձ՝ անարժան գրչի Դաւիթ քահանայի, և ուսուցչին իմոյ Յովանէս քահանայի, և մարմնատր ծնողաց իմոց՝ հօր իմոյ խաչատուր քահանայի և մօր իմոյ Շամամին՝ գնացելոյն առ Քրիստոս...

Եւ ես խաչատուր քահանայ՝ ետու զսուրբ Աւետարանս յիշատակ հոգւոյ իմոյ ի գունն սուրբ Կիրակոսի ի Բաղէշ քաղաքի, ընդ իշխանութեամբ Մարգանենց Կիրակոս քահանայի, որ հոգւոյ որդի է մեզ...

72

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիւրղ. Նօտ. 182, Մուշ՝ Ղազարու վանք

գրիչ՝ Յովնանէս
վայր՝ Արեւիշ

Գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ձեռամբ Յովնանէս քահանայի, ի ՁԳ (1455) ամին, ի հայրապետութեան տէր Գրիգորի, ի յերկիրս Քաշքերունի, ի քաղաքիս Արեւիշ կոչեցեալ, ի դուռն սուրբ տաճարիս Գէորգեայ, ի թագաւորութեան թուրքաց Ջեմաշանի և քրդաց ամիր Շամշադնի*:

73

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիւրղ. Նօտ. 180—181, Մուշ Խաս դյուղի եկեղեցի

վայր՝ Արեւիշ

... Արդ, յանկ եղեալ Աւետարանս ի թուիս Հայոց ՁԳ. (1455), ի գաւառիս Քաշքերանոյ, ի քաղաքն որ կոչի Արեւիշ, ընդ հովանեաւ սուրբ Գրիգորի:

* Փիւրղալեմյանը ձեռքի տակ ունեցել է միայն հիշատակարանի բովանդակութեան համառոտ շարադրանքը՝ կատարված Արսեն վրդ. Թումանյանի կողմից:

74

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիւրղ. Նշխարք, էջ 174—175, Նօա. 177—178,
Բաղէշ՝ Ամրդօլու վանք

գրչի՝ Պօղոս
վայր՝ Բաղէշ, Ամրդօլու վանք

... Ուստի և տեսեալ սորա անճառ փրկագործութեան խորհուրդ ոմն ի լուսածնեալ զարմից անուն պարոն Ամիր-Դօլ: Եւ ետ դրել զսա մեծաւ փափագամար և յօժար կամօք՝ հրամանաւ քաջ ընտանեայ մերոյ Ղազարոյ, ի ստոյգ և յընտիր օրինակէ, յիշատակ հոգւոյ իւրոյ, և ծնողացն իւրոց՝ հօրն Ամիր-Հասանին և մօրն Թավրէզ-Մելիքին, և եղբարցն իւրոց պարոն Թանաղին, պարոն Ապտուլ-Քարամին, պարոն Կարապետին, պարոն Մկրտչին, և քրւերցն Շիրին-Խաթունին, Շադուն, Ամիրմելիքին, և ամենայն ազգատոհմացն իւրոց...: ԶԱմիր-Դօլն, և զկողակիցն իւր զՍլիքան-Խաթուն, և զծաղկեալ զաւակս իւր զպարոն Գորգն, և զդստերքն զԹավրէզ-Մելիքն և զԳօզալ-Խաթուն... (յիշեցէք):

Եւ զանպիտան գրչակս զՊօղոս աբեղայ, և զհոգեւոր հայր և ղուսուցիչ իմ զՂազար ընտանապետն, որ բաղում աշխատութեամբ և շարչարանօք սնոյց և հասոյց զմեզ ի կարգս քահանայութեան...: Նաև զծնողքն իւր՝ զհայրն զԱստուածատուրն և զմայրն զԱմէն-Տիկինն, և զեղբարքն զՊօղոս և զԲաղդասարն՝ հանգուցեալսն ի Քրիստոս...:

Եւ զիս՝ զանհաւասարս ի կարգս կրօնաւորաց, ...նաև զմարմնաւոր ծնողքն իմ՝ զհայրն իմ զՄխիթարն և [զմայր իմ] զՍիրմայ, և զեղբարքն իմ զԿիրակոս, և զՄարտիրոս, և զխօճայ Յակոբն...:

Արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի վանքս Բաղիշոյ, որ Ամիրդօլ վերածայնի, ընդ հովանեաւ սուրբ Յովհաննու Կարապետին և սուրբ Սիոնի, ի թուականութեանս Հայոց [ՋԴ]. (1455):

75

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիւրղ. Նօա. 182, Մշոյ Առաքելոց վանք

գրչի՝ Դաւիթ
վայր՝ Բաղէշ

Դաւիթ գրիչ յանձն առի գրել զսուրբ գիրքս ի դառն ժամանակիս, զոր կանք ի վշտի...: Եւ գրեցաւ սա ընդ հովանեաւ սուրբ Կիրակոսին և սուրբ Ուրիտային, ի քաղաքս Բաղէշ, ի թուականիս Հայոց ՋԴ. (1455) յիշատակ Սարգիս կրօնաւորին*:

* Հիշատակարանի ընթացիկութեան համառոտ վերապատմութեանը Փիւրղալեմյանն առաջել է Արսէն վրդ. Թոխմախյանից:

76

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

«Քորոս Աղբար», Բ., էջ 387—388, Արդնի բարձր.
Աստուածածնի վանք, 66

վայր՝ Բագենից վանք

Գրեալ ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնի և նորաշէն սուրբ էջմիածնի, որ անուամբ Բագենից վանք յորջորջի, ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի ընդհանուր Հայոց կաթողիկոսի, և յաթոռակալութեան մերոյս վիճակին՝ պարծանք պարծանաց կաթողիկէ եկեղեցւոյ սուրբ Խաչին Աղթամարայ տէր Զաքարիայի Հայոց կաթողիկոսի, ի թագաւորութեան Ջնանշանի որդւոյ Ղարա-Յուսուֆի, ի թուականիս մերում ՋԴ. (1455), յորում ժամանակի յոյժ ճշտիւ հարկապահանջութեամբ տառապի ազգս Հայոց:

77

Մ Ա Ս Ն Ճ Ա Շ Ո Յ Ի

Ծրեան 9216

գրիչ՝ Հայրապետ
վայր՝ Աղթամար

12 ա ... Եւ արդ, ես անպտուղս ի բարեաց... Հայրապետ արեղայ... բազում և մեծ աշխատութեամբ հասուցի զսա յաւարտումն յաստուածաբնակ կղզիս Աղթամար, ընդ հովանեաւ ամենայաղթ սուրբ Խաչիս և սուրբ Նշանիս, ի թուականութեանս Հայոց Ջ. Ե. Դ. (1455), ի հայրապետութեան տեառն Զաքարիայի, ի դառն և ի վրշտալից ժամանակիս, յորում խիստ ի նեղութեան և ի շար ծառայութեան կամք ազգին նետողաց, զի յոյժ կեղեն և կեղեքեն զազգս քրիստոնէից:

... Քրիստոս աստուած, որ տէրն է փառաց և տուող ողորմութեանց. տացէ զիւր անրաւ բարութիւնն և զառատ ողորմութիւնն ամենայն աշխարհի, ևս առաւել ստացողի սուրբ տառիս՝ երկու հարազատացն՝ Ստեփանոս և Աբրահամ կրօնաւորացն, և ծնողաց նոցին Դաթին և Մարթային, և եղբարցն՝ Յովսէփին և Հերայետին և Յակոբին և Մելքեսեդեկ կրանաւորին...:

12 բ Դարձեալ և մեղապարտ Հայրապետ գծագրող սորա՝ զաղէտս տարակուսանաց իմոց առաջի մատուցեալ աղա||չեմ... յիշեսցիք ե զիմ անարժանութիւնս... նաև զընտրեալ փիլիսոփայն զՄիլեասենց Թումայն՝ զքեռին իմ, որ զգիրքս զայս ի ծննդենէն մինչ ի ծառայարդարն նա է գծագրեալ և յայսմ ամի դառն կրսկծանաւք մարմնոյն փոխեցաւ առ Քրիստոս: Վասն որոյ յերես անգեալ աղաչեմ զսրբութիւնդ ձեր՝ բոլոր սրտիւ և ուղիղ մտօք աստուած-ողորմի ասացէք Միլեասենց Թումին, և ծնաւդաց նորին Սիմէոնի և Արղուն-Մելէֆին, և ծնաւդաց իմոց՝ Խաչատրուն և Ոսկի-տիկէնէն, և եղբարն իմոյ Յոնանիսին, և զաւակին իւրոյ Մուրատ սարկա-

ւագին, և քեներն իմոյ Վարդ-Պարունին, և զայնոսիկ որք երախտաւորք
եղեն ի պէտս մարմնաւոր և հոգեւոր պիտոյից...:

78

Ժ Ա Ռ Ը Ն Տ Ի Ր

Երևան 1682

գրիչ՝ Հայրապետ

26բ Սուրբ աստուածածնի բարեխաւովեամբ Քրիստոս աստուած անճառ
պարզեաց քոց արժանի արա զբարեպաշտ տանուտէրն զՅովնանէս, և
զծնաւղքն իւր՝ զՅովնաբաղին և զԱրմէլիք, և զկենակիցն իւր՝ զՄարմէլիք,
և զնորարողընդ զաւակսն իւր՝ զԷդդիւքաշիւն, զԽուզաբաշիւն և զԱղուպ-
շայ, և քրեւրքն իւր Շանփաշայ և զԱլամշայ և զԲեկին, և զորդին իւր
զՄիքանշէն, և զծնաւքն իւր*, և զամենայն արեան մերձաւորսն իւր՝ զկեն-
դանիսն և զհանգուցեալսն:

Ընդ նոսին և ինձ ողորմեա, տէ՛ր Յիսուա, Հայրապետ** տրոհեալ մե-
ղաւք հոգոյս, և իմ ծնաւղացն Խաչատրուն և Ոսկիտիկնէն, և հռչակաւոր
և երախտաւոր քեռոյն իմոյ Մինասենց Թումայ աբեղային, և այլ ամե-
նայն ազգականացն մերոց, կարդացողացն և լսողացդ, և քեղ փառք
յաւ[իտեան]:

79

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 1689

գրիչ՝ Խորայել
վայր՝ Մոկի, Փասավանք գիւղ

349բ ... Ուստի տեսեալ զսորայս անճառ փրկագործութեան խորհուրդ ոմն
պատուական և հարկեւոր եղբարք Յովաննէս քահանայ և Յովաննէս տա-
նուտէրն՝ ի վաղուց հետէ ցանկացան այսմ աստուածախաւս սուրբ Աւե-
տարանիս: Եւ ետուն զրել զսայ յիշատակ հոգւոց իւրոց և ծնաւղացն, հօրն
իւրեանց Մեծատրոյն, և մօրն իւրեանց Զրնանին, և պապուն Աբրահա-
մին, և կնոջն Արփայի, և զաւակաց նոցա Գրիգորին, և Աստուածատրոյն,
և Սարգսին, և դստերացն՝ Արդունին և Բաղդատին, և սոցին պապուն՝
Գրիգորի, և կնոջն Մելէֆին, ամէն: Եւ որք յիշեն զսոքայ լի սրտիւ և բոլոր
հաւատով և աստուած յիշողացդ ողորմեսցի, ամէն:

350ա Այլ և զհարկեւոր կանայք սոցայ՝ Շար-Մելէֆին և Ուլուն-Մելէֆին, և
զաւակաց սոցա Խիթէկին՝ փոխեցելոյն առ Քրիստոս, և դեռարոյս զաւա-
կին Թովմային պահեսցէ մինչև ի խորին ծերութիւնն, Մարտիրոսին,
Աբրահամին, և Սարգսին, և Վարդաշախին, Հագրավարդին, և Ալամին, և
հարքըւերն Բաղդատին:

* Լրացման համար տեղ է թողնված:

** Նախորդ հիշատակարանի դրին է, նշանավոր գրիչ Թումա Մինասենցի քեռ-
որդին, այդ իսկ պատճառով տեղադրում ենք նրան առընթեր 1455-ի թվաշարքում:

Արդ, դրեցաւ սա յարքունական երկիրս Մովսիս, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս և սուրբ Գրիգորիս Հայոց լուսաւորչիս, որք աստ կան, և մասունք սրբոց Վարդանանցն, ի գեղս որ Փասայվանք կոչի, ձեռամբ անարհեստ /// Խառայել սուտանուն քահանայի, ի թուաբերութեանս Հայոց ԶԴ. (1455), ի խնդրոյ պատուական և իմաստուն տանուտրոջն Յոնաննիսի և բարեսէր քահանային Յովաննիսի: Քանզի յոյժ փափաքանօք ետուն զրել զսուրբ Աւետարանս յիշատակ հոգւոց իւրոց և ծնաւդաց և ամենայն արեան մերձաւորացն, այլ և ի վայելումն անձին Յովաննէս քահանային, և դեռաբոյս զաւակին Թովմային, և եղբարն Յոնաննէսի, և զաւակաց նորա Մարտիրոսին, և Աբրահամին, և Սարգսին: Դարձեալ կրկին աղա-
 350ր չեմ/// եկեղեցւոյ, [որ հանդի]պիք սմա կար[դալո]վ, կամ տեսանելով, կամ արինակելով յիշեսչիք ի յաղաթս ձեր զպատուական տանուտէրն զՅոնաննէս, և զՅովաննէս քահանայն, և զծնաւդք սոցա, և զամենայն արեան մերձաւորքն, և զԴաւիթն:

Արդ, կրկին անկեալ աղաչեմ և յիշատակեմ զպարոն Յոնաննէս, և զկողակիցն իւր Շարմէլէք, և զորդիքն՝ զՄարտիրոս, և զԱբրահամ, և զՍարգիս, զՅովաննէս քահանայն, և կնոջն Ուսույին, և տղայոցն Թովմային /// բոյսին, և քրւորն Զուհարին և Խիբէկին, որ փոխեցաւ առ Քրիստոս:

Արգ, դրեցաւ սա ի հայրապետութեանն տէր Զաքարիայ Աղթամարցւոյ և ի թագաւորութեանն Զրիսանշայ զանին:

Դարձեալ յիշեցէք ի Քրիստոս աստուած զԳրիկն անյիշատակ, և ըզկողակիցն իւր զՄարթայ, և զորդին իւր զՆորշան, ամէն: Եւ աստուած կարդացողացդ և յիշողացդ և լսողացդ ողորմեսցի, ամէն, և ինձ եղկելոյս և ծնողաց իմոց և ամենայն երախտաւորացն, ամէն:

80

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիբղ. Նօտ. 181, Վան՝ ս. Վարդան եկեղեցի

գրիչ՝ Յոնաննէս
 վայր՝ Գամաղիէլի վանք

... Արդ, կատարեցաւ աստուածախօս Աւետարանս ձեռամբ Յոնաննէս բանախնդրի, ի խնդրոյ նորաբողոք քահանային տէր Փիլիպպոսի, ... ի վանքս որ Գամաղիէլ կոչի, ընդ հովանեաւ առաքելոյս Գամաղիէլի և այլ սրբոցս, որ աստ կան, ի յառաջնորդութիւն վանացս Յոնաննէս վարդապետի և Դաւիթ եպիսկոպոսի, և այլ կրօնաւորացս՝ Յոնաննէսի, և միւս Յոնաննէսի, Միսիբարին, և Յովաննէսի, և մահաասու Սարգսին, և միւս Սարգսին, Ղազարին, Կարապետին, և Յոնաննէսին, որ յայսմ ամի առաջնորդ կարգեցաւ վանուցս:

Արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թուաբերութեանս Հայոց ԶԴ. (1455), ի դառն և ի նեղ ժամանակիս, ի զանութեան ամիրդայ Զիհանշին, և ի մեր քուրդ ամիրիս՝ ամիրզայ Ղասըմիս, զոր տէր աստուած անյաղթելի պահեսցէ զսա և քաղցրացուցէ զսիրտ սորա ընդդէմ քրիստոնէիցս, ամէն:

81

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Սերասարա ս. Նշան 28. ՀԱ, 1928, սյուն. 132

գրիչ՝ Կարապետ
վայր՝ Ասպաւերուկ գիւղ

340 ... Արդ, գրեցաւ սուրբ... Աւետարանս ի թուականին ԶԴ. (1455), ձեռամբ իմով՝ անարժան և մեղսաթաւալ փանաքի և անարհեստ գրչի Կարապետի, որ անուն բարի ունիմ ե գործ խաւարի...:

Արդ, յերեսս անկեալ ազաչեմ մանաւանդ զդասս քահանայից, որք ընթեռնոյք զսուրբ Աւետարանս, ի մեղսաքաւիչ և ի սուրբ աղաւթս ձեր (յիշեցէք) զստացող սորին՝ զարհնութեանց արժանաւորն և զարժանին՝ զհաւատարիմ և զհամեստ տիկինն ՂԴՂԽԱՆԸ, որ ստացաւ զսուրբ Աւետարանս ի հալալ ընչից իւրոց յիշատակ հոգւոյ իւրոյ, և առն իւրում պարոն Պապին, և հաւրն Առաջ պարոնին, և զաւակացն իւրոց՝ փոխեցելոցն ի Քրիստոս, և Տարմանին, և մաւրն Շամբ-Խաթունին, և հաւրն պարոն Պապին, և ալլն ամենայն արեան մերձաւորացն՝ կենդանեացն և ննչեցելոցն: Եւ ետ յիշատակ ի գեղս որ կոչի Ասպաւերուկ, ի դուռն սուրբ եկեղեցւոյս, որ յանուն Ամենափրկչին, և սրբոյն Ստեփանոսի, և սրբոյն Սարգսի զաւրավարին, և սուրբ Յակոբին...:

82

Մ Ա Շ Տ Ո Յ Ե Ի Գ Ա Ն Ձ Ա Ր Ա Ն

Վիեն. 133, Տաշ. ջուղ. էջ 423

գրիչ՝ Սարգիս
վայր՝ Պառուագրակ

ա

270բ— ... Արդ, գրեցաւ սա ի թվականութեանս Հայոց ԹՃԴ. (1455) սուրբ
271բ եւ տիեզերալոյս համապիտան գրկունքս որ կոչի Մաշթոց, ի յանապատիս որ կոչի Պառուագրակ, ի դուռն սուրբ Կարապետիս եւ ալլ բազմահաւաք սրբոցս որք աստ կան ժողովեալ: Եւ յառաջնորդութեան անապատիս շնորհալի եւ պատուական կրանաւորին՝ տէր Կարապետ հայրապետին եւ ալլ միաբան հոգեւոր եղբարց՝ տէր Մկրտչի եւ տէր Ալէքսիանոսի եւ ալլոցս հաւասար՝ մեծի եւ փոքու:

Արդ, ստացաւ զսա բարեմիտ... տեսականան եւ գործականան [տէր Վարդան քահանայի, եւ հաւրն Առաքելին, եւ մաւրն Խիկարին, եւ համեստ տիկնոջն Վարդենին եւ ծնողացն]:

Արդ, ես՝ ողորմելի, ի սատանայէ խոցած եւ մեղաւք լըցած, ազգի ազգի օպեղանացս եւ զանարժանս ի գրչաց զՍարգիսս յիշեցիք յաղաւթս ձեր: Եւ վասն անբարի եւ գառն ժամանակիս յորում եմք՝ չէ կարողութիւն պատմել կամ ընդ գրով արկանել...:

* Փակագծերի մեջ առնված հատվածն ավելացված է հետո՝ զատարկ թողնված տեղում:

Ընդ նմին յիշեսցիք եւ զանարժան գրիչս եւ զծնաւղսն մեր եւ զամենայն արեան մերձաւորս եւ մեղաց թողութիւն ինգրեցէք...

Բ

ՏՕՐ Ո՛վ եզրայրք, մի մեղադրէք, գիտենայք, որ այլ չի կայր ի յողբէս, վասն այնոր համար կիսակատար մնաց, եւ այլ արինակի ճար չկայր, քանզի յանճարակ տեղի էի:

83

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիւղ. Նօտ. 179, Բաբերգ՝ ս. Հրեշտակապետ եկեղեցի

գրիչ՝ Աւետիք

վայր՝ ի գաւառս Խախուայ եւ Թորքումայ

Գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թուիս Հայոց ՋԴ. (1455), ի գաւառս Խախուայ եւ Թորքումայ, ի վանս որ կոչի Ագրգի*, ...ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածին՝ լուսազարդ տաճարին, եւ ... ձեռամբ անարհեստ գրչի Աւետիք արեղայի:

84

Ս Ա Ղ Մ Ո Ս Ա Ր Ա Ն

ՍԾՎ 27 (149), հա. Ա. 189—190

գրիչ՝ Յակոբ

վայր՝ Տրապիզոն

259ա ... Գրեցաւ Սաղմոսարանս այս ի թվին ԹՃԴ. (1455) ամի, եւ աւարտեցաւ փետրուարի մին, ձեռամբ ապիկար գրչի Յակոբ սուտանուն արեղի: Եւ եղի զսա ի հռչակաւոր մենաստանս Տրապիզոնու, որ կոչի Վերի Աստուածածին, յիշատակ ինձ եւ ծնաւղաց իմոց եւ եղբարցն իմոց, եւ այլ ամենայն մերձաւորաց իմոց:

Արդ, աղաչեմ զձեզ, ո՛վ սուրբ ընթերցողք, որք հաճողիպիք սմա կարդալով եւ կամ արինակելով, յիշեցէք զգծող սորա զսուտանուն արեղաս զՅակոբս, զի վասն այս յուսոյս գրեցի եւ եզի յիշատակ ինձ եւ ծնաւղաց իմոց...

Ո՛վ սուրբ եղբարք, խոշորութեան եւ սխալանացս անմեղադրելի լեռուք, զի կար մեր այս չափ էր: Նաեւ զպատուելի եղբայրն իմ՝ զվերատեսուչ քաղաքիս՝ զառաքինասէր եւ զճգնազգեաց զտէր Յոնաննէս եպիսկոպոսն, եւ զայլ միեղէն զսրբասնեալ կրանաւորքս՝ զԱռաքել արեղան, եւ զՄարէն արեղան, եւ զՄերուն արեղան, եւ զԱւետիք արեղան. ընդ նմին եւ զմանկի կրանաւորքս զԱստուածատու արեղան եւ Աւետիք արեղան՝ զծաղկողս սորայ (յիշեցէք):

* Եղծված է եղել. «Ագրգի» ընթերցվածքը Թեական է:

85

Գ Ա Ն Ձ Ա Ր Ա Ն

Ն. Զուգա, 313, Մ.Տ.Մ.

գրիչ՝ Խաչատուր
վայր՝ Կաֆայ

3ա Աւախ հարկւր հազար բերան,
Զիրախն էառ զմեծըն Կաֆան
Իւրն հարկւր հայոց թուական
Եւ շորս թիւն է լրման///*

86

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

ՍՅՀ հա. Ա. 23, էջ 58—59

գրիչ՝ Թադէոս
վայր՝ մերձ Ի Երուսաղէմ

475 Յամի իննհարկւրերորդի և չորրորդի թուականիս հայկազեան տումա-
րի (1455) աւարտագործեալ եղև աստուածախաւա և կենսատու սուրբ Աւ-
տարանս...

Բայց արդ, գրեցաւ սա ձեռամբ յոգնամեղ և սուտանուն երիցուն և
անարհեստ գրչի Թադէոս սուտանուն սարկաւագի, ի լաւ և ընտիր աւրի-
նակէ, ի սահմանս սուրբ քաղաքիս Երուսաղէմի, ի հռչակաւոր անա-
պատս՝ ի վանս սրբոյն Սաբայի, ընդ հովանեաւ և որ անդ են հանգու-
ցեալ:

Դարձեալ, աղաչեմ զամենեան վասն սիրոյն Քրիստոսի, որ յանդի-
պիք այսմ լուսազարդ սուրբ կտակիս՝ մեղաց թողութիւն հայցեցէք ի
պարգևողէն հասարակաց՝ վերագրելոցս ի սմա, և վասն խոշորութեան և
կամ սղալանաց որ ի սմա չլինել մեղադիր, այլ սիրով ուղղել, քանզի
կար մեր այսչափ էր: Եւ դարձեալ, աղաչեմ զձեզ, զի յիշեսցիք զհոգևոր
եղբարսն իմ զՅովնանէսն, որ զթուղթս կոկեաց, և զՄարկոս միայնա-
կեացն և զՍաեփանէոս, և զամենայն երախտաւորսն մեր, և զմիա-
րանքս սուրբ Փրկչիս...:

87

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Վիեն. 278. Տաշ. ցուց. էջ 700

կազմող՝ Յովնանէս

1բ Ի թվականիս Հայոց ԶԴ. (1455)** ձեռամբ Յովնանէս դպրի մեղաւթ
ի լի:

* Գրիչ Խաչատուրը ձեռագրի ընդօրինակութիւնն ավարտել է տարիներ հետո՝
1483 թվականին: Այդ առթիւ գրած նրա հիշատակարանը տե՛ս 1483-ի թվաշարքում:

** Հրատարակիչ Տաշյանի ժանոթագրութեան համաձայն, որոշ կարգազուլում է միայն
տարեթվի ՀԶ թվանշանը. ուստի հիշատակագրութեան գրութեան ժամանակը որոշակի է
միայն 1451—1651 հարյուրամյակի սահմաններում:

Արդ, աչաղեմ զամենեանս որք կարդայք զսուրբ Աւետարանս՝ մեղաց թողութիւն հայցեցէք ի Քրիստոսէ, եւ որ զամէնն աս[է]՝ Երուսաղէմացի Յովնանէսի՝ նմայ տէր ողորմեսցի, ամէն:

88

Մ Ա Շ Տ Ո Յ

Քեշիշյան, Յուլ. Զմատի, 59

գրիշ՝ Մարկոս

ա

58բ ՋՄարկոս զմեղաւք գծողս յիշեցէք յարժանաւոր յաղաթս ձեր:

բ

Յորժամ զվեղար դնես զմեղաւք գործով զՄարկոս յիշեայ*:

գ

93բ Գրեցաւ ի թուականութեանս Հայոց ՋԴ. (1455), ի յապրիլ ամսոյ**:

* Գրված է 90բ—91ա էջերի վարի լուսանցքների վրա:

** ՀԱ, 1900 թ., էջ 59-ում, հրատարակված „Tre armeniska miniatyr hanskrifter“ հոգվածից տեղեկություն ենք ստանում մի Ավետարանի մասին, որն ընդօրինակված է 1455 թ. Տփլիսում, Յովհաննէս քահանայի ձեռքով, ծաղկողն է Մանուէլ քահանան:

Տեղեկություն ունենք նաև նույն թվականին, Տիվրիկում, ի դրունս սուրբ Աստուածածնի, Քրիստոսատուր գրչի կողմից ընդօրինակված մի Մաշտոցի մասին:

ՋԵ

89

1456

ՔԱՐՈՉԳԻՐՔ ԳՐԻԳՈՐԻ ՏԱԹԵՒԱՅԻՈՅ

«Էջմիածին», 1952 թ. հունիս, էջ 48--50*

գրիչ և ծաղկող՝ Մարիամ
վայր՝ Ջուղայ

ա

512 Ի թիւ Հայոց ՋԵ. (1456) գրեցաւ ի Ջուղայ Քարոզգիրքս Գրիգորի
Տաթեացոյ:

բ

361 Ջբազմամեղս յամենայնի զՄարիամ անուն, որ միայն զանունս [ուն]իմ
և ոչ զիր և զծնողսն իմ աղաչեմ յիշեալ ի տէր բարի կամաւք:

գ

433 Այլև ես՝ մեղօք մածեալ և մոլորեալ ոգի Մարիամ սիրող բանի՝ յե-
րեսս անկեալ աղաչեմ զհանդիպողսդ, զի և մեզ խնդրեցէք զթողութիւն ի
յահել առեան Քրիստոսի:

դ

645 Եւ զանպիտան Մարիամ գրիչս յիշել աղաչեմ վասն աստուծոյ ով ոք
հանդիպիք:

ե

723 Յիշեա Քրիստոս աստուած զանպիտան գծողս Մարիամ ապաշխա-
րողս, և ծնողս իմ զ[հ]ոգեոր և զմարմնաւորսն, և զամենայն երախտաւորսն
իմ. և դուք յիշեալ լիջիք ի Քրիստոսէ աստուծոյ մերոյ, և նմա փառք յա-
ւիտեանս, ամէն:

90

Տ Օ Ն Ա Կ Ա Ն

Երևան 993

գրիչ՝ Մաթէոս
վայր՝ վերի-Նորավանք

767ա ... Սովորութիւն է աստուածային արանց միշտ խոկալ յաստուածա-
յին պատուիրանս ի տուէ և ի գիշերի և յար և հանապազ զվերինն խոր-
հել, ուր Քրիստոս նստի ընդ աջմէ աստուծոյ: Եւ արդ, յաղագս բազում
պատճառաց ազգ մարդկան փափագին շերմեռանդն սիրով և ըղձալի
ցանկութեամբ արդիւնս բարութեան և գործս աստուածահաճոյս կատա-
րել ի փառս աստուծոյ...**:

* Ա. Երեմյանի «Տասնհինգերորդ դարի մի անհայտ նկարչուհի» հոգվածից: Հոգվա-
ծագիրը հայտնում է, որ ձեռագիրը գտնվում է Իրանի Չարմահալ գավառի հայաբնակ
Մամուռան գյուղում:

** Թվարկում է, մանրամասնորեն կանգ առնելով յուրաքանչյուրի վրա, լաստուածա-
հաճոյ գործերի 12 պատճառները (Վասն յուսոյ արքայութեան, Վասն պայծառութեան
եկեղեցւոյ կայլն, կայլն):

768ա ... Սոյնպէս և ես՝ հէքս Մաթէոս էրէց՝ ամենայն յաւթարութեամբ և շերմ սիրով ցանկացայ այսմ աստուածատունկ բուրաստանիս...:

Հոգէլից սուրբ գիրքս այս Տօնական դրախտ է լուսեղէն և աստուածազարդ, ձեռաւքն աստուծոյ տրնկեալ և վայելչացեալ, [ք]անղի կայ ի սմա տնկեալ ծառ ամէնաւոհնեալ աստուածածին կոյսն Մարիամ, որ ետ մեզ անմահութեան պտուղ զտէր մեր Յիսուս Քրիստոս՝ ղորդին աստուծոյ՝ աստուածն ամենայնի։ [եւ] կայ ի սմա տնկեալ ծառ՝ դասք առաքելոց, գունդք մարգարէիցն, շունդք մարտիրոսացն, փայլմունք վարդապետացն, գումարք հայրապետացն, խումբ սուրբ կուսանացն, ջուրք նահատակացն, ճառք ճգնաւորաց, կըրօնք կրօնաւորացն, վարք վանականացն, հըսկմունք աղաթականացն, պատմութիւնք թագաւորացն, զըրոյցք զօրականացն, զաւրութիւնք դաւրավարացն, գութք ողորմածացն, արիութիւնք ողջախոհ սրբուհեաց կանանցն, ընդդէմ կարեաց բնութեան պատերազմն միանձնացելոց անձանցն ի յայրս և ի ծերպս եւ սինականաց միայնականացն։ [Ա]յլ և դուկս ամենայնի՝ տաւնք տէրունականացն եւ այլ բազմութիւնք անհամար սրբոց, որ ոչ կարացաք յիշատակել աստ զանուանս նոցա, որք դրեալ կան ի դպրութեան յաւիտենական կենացն, վասն որոյ ըղձալի փափագամամբ հէքս Մաթէոս բազում սիրով գըծագրեցի զհրաշափառ զարմանազան և զհոգիաբուկս սուրբ Տաւնականս...:

768բ ... [Բ]ա՛, և յիշեցէք ի բարի զգերադրական հարազատսն իմ ըզսրբասնեալ վանականսն զԻդնաւորոս՝ զանխով խարազն, արթնական ճգնազգեացն, եւ զՆսայիճ՝ բանիբուն փրկիսոփայն և անհաս նըկարող, որ երփն երփն դունով ծաղկափթիթ զարդարեաց ըզհրաշափառ մեծաշուք սուրբ Տօնականս և կազմեալ ըզսա արար զձեռագործ սրտրով վըտիտ հէք փանաքիս Մաթէոսի՝ պատարուն լիապէս կատարելունակ, զոր գըրեալ կայր սա զամս իբրեւ քսանից։

Ձոր տէր աստուած վայելել տացէ սոցա ըզհրաշափառ Տաւնականս մեծաշուք՝ ընդ երկայն ժամանակաւ, եղբարբն իւրեանց Թադէոս քահանայիւ և Սեփիանոս, եւ նոցին հարազատաւքն՝ Ռեստակիսիւն և Յուսկանաւն. այլ և ըզկուսութեամբ ճըգնեալ եւ ըզըրճակին պահող քոյր սոցին և սաղմոսող աւրհնութեան արժանի արարէք, որ բազում աշխատութեամբ սպասաւորեաց մեզ, նաեւ զմայր սոցա, որ զամս Լ. (30) մեծաւ ճըգնութեամբ, պահաւք և աղաթիւք, ապաշխարութեամբ կեցեալ՝ փոխեցաւ առ Քրիստոս։

Այլ և զհայրն իմ ըզմեծն Սուլդան և զեղբայրն իւր զԻկիթ աղայն և զՔոջընկ, և զմայրն իմ զպարոն Թուխթէնի և ըզԹուխթամ, որք բազում երախտիք ունին ի վերայ իմ թշուառացելոյս, և զեղբարսն իմ զՓառուլաշան և ըզՍալուշանն յիշեցէք առ Քրիստոս։

Դարձեալ, ես անարժան գծագրող հրաշափառ Տօնականիս, որ և մոխիր և մոծիր եմ եղեալ բաղանեաց, մըճոտեալ, աղտեղեալ դոմով զազրութեան իբր ըզպաշտօնատար մեհենեաց։ Վասն զի հատեալ է ի մէնջ ճարն առ ի գործո զբարին և ապաշխարելսյ, զի ճանաչեմ զլոյսն և ընթանամ առ խաւարն, վասն որոյ աւաղ և եղով է ինձ՝ մահապարտ կործանեցելոյս։ Սակայն ակնկալութիւն մեր և յոյս Քրիստոս է և գութ սիրոյդ

ձերոյ, որ յամենայն ամի՝ յաւուր ճրագալուցի աստուածայայտութեանն ըզսակաւ յիշատակիկս մեր կարգայք ի լուր ամենայն հասարակ ժողովըրդեանն և մին հանգստեան աւետարան կարգայք, սաղմոս՝ Երանեալ են ամբիօք և Քրիստոս որդի աստուծոյ. եւ ամենեքեան ասիցեն Քրիստոս աստուած թողու զամենայն մեղս զրողին քոյ:

Գրեցաւ հրաշափառ Տօնականս ի Վերի-Նորավանս, թվին ՋԵ. (1456), ի փառս հաւր և որդոյ և ամենասուրբ հոգւոյն աստուծոյ:

91

ՔԱՂՈՒԱԾՈՅ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԱԻԵՏԱՐԱՆԱՅՆ ՄԱՏԹԷՈՍԻ
ԵՒ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ, ԱՐԱՐԵԱԼ ԳՐԻԳՈՐԻ ՏԱԹԵՒԱՑԻՈՅ

Երևան 1900

գրիչ՝ Մաթէոս

«10ր ... Վասն որոյ ես՝ Մաթէոս աղշամուղջ մեղօք խաւարեալս հոգով՝ վացսնամեայ գոլով ցանկացող եղէ այսմ կեցուցիչ, անմահացուցիչ, աստուածային, լուսափայլ, շափիւզաշար հրամանացս սակս ընկղմելոյս ի խորս խաւարին, սատար լինել կործանեցելոյս առ ի պատճառս վերաբերութեան և կրկին նորոգման:

Արդ, գրեցաւ ծաղկաւէտ, անուշահոտ բուրաստան անմահութեամբ առլցեալ մարգարտաշար քաղուածոյքս սուրբ Աւետարանին Մաթէոսի և Յոհաննու ձեռամբ նոյն վերասացեալ ամենապատիժ Մաթէոսի կործանեցելոյս, առ ի վայելումն հարազատին իմոյ Իգնատիոս արեղային, թվիս ՋԵ. (1456),

92

Յ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն Ի

Երևան 9223, ԺԳ

ստացող՝ Վրթանէս
վայր՝ Աղուանք, Գետա-
միջոյ վանք

«2ա ... Արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ձեռամբ մտերիմ և անընդաբոյս և ամենայն առաքինութեամբ զարդարեալ՝ տեսականան և գործնականան՝ Թովմայի կուակրածն արեղայի, ի թ[վ]ականութեանս հայկազեան տումարի ՋԵ. (1456), ի հայրապետութեան Աղուանից նահանգի տեառն Յոհաննիսի՝ որդոյ մեծի իշխանին Հայոց պարոն Ջալալին, և յաշխարհակալութեանն արեանարբու բռնաւորին Ջհանշայի, ի սուրբ և ի հռչակաւոր վանքս Գետամիջոյ, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս, և Մարդոնեաց սուրբ Ստեփանոսիս, և այլ բազմութեան սրբոց:

Արդ, ես՝ Վրթանէս քահանայ, մեծաւ փափագանաւք ըստացայ զսուրբ Աւետարանս ի հալալ արդեանց իմոց, ի վայելումն անձին իմոյ և յիշատակ հոգոց մերոց՝ հարն իմոյ Մուրատ աղին, և մաւրն իմոյ Սա-

ռային, և ամուսնոյն իմ պարոն Կուլփաշին, և եղբարց իմոց՝ Պաշտա-
դին, և Նախիրին, և Լիկին, և Սիրանին, և Շահումին, և ամենայն արեան
մերձաւորաց՝ կենդանեաց և հանգուցելոց...

93

Ճ Ա Շ Ո Յ

Երևան 1519

վայր՝ Բասեն

107ր Ո՛վ լոյսերամից դասք քահանայից՝ որդիք վերինն Երուսաղէմի, որք
հանդիպմամբ պատահիք այսմ լուսանկար շաւղի և հոգէլից պողոտայի
ընթերցմամբ կամ գաղափարաւ, յիշեսցիք ի մաքրափայլ յաղաւթս ձեր
ստացաւ սուրբ կտակիս զամենայն բարեաց պատճառ զպարոն Կիրա-
կոսն, և զկենակիցն իւր զԽոյանտն, և զաւակն իւրեանց զԹուրվանդան
և զՀասրաքն: Եւ եղիւ ի դուռս սուրբ ուխտիս ի վանս որ կոչի Սպիտակ
վանք, յիշատակ իւր, և հաւր իւրոյ Թաւափալին, և մաւր իւրոյ Նղիսայ-
բերին, և եղբարց իւրոց Խոցաղեղին և Յովանիսին, և որդոց նոցին Սա-
տաղին և Թաքարին, Հայտարին և Պատրստղին, Շեռֆորին, և ամենայն
արեան մերձաւորաց պարոն Կիրակոսին: Եւ սոքա դրին զգիրքս ի դուռս
սուրբ Աստուածածնիս, ի հայրապետութիւն արհեպիսկոպոսիս տէր Յուս-
կանս և տեսուչ Բասենու գաւառիս և Ալխտեացն գաւառին, և վկայու-
թեամբ սորա, և տէր Մխիթար եպիսկոպոսիս, և ըռայիս Մարտիրոսիս,
որ գնեցին ԲՌ. (2000) նաղտ սպիտակ ըռայիս Կիրակոսին յարդար
վաստակոց, և եղիւ յիշատակ ի սուրբ Աստուածածնիս դուռն ի Սպիտակ
վանքս, անշինջ յիշատակ իւր և ծնաւդաց իւրոց: Եւ այլ ով ոք ոչ ունի իշ-
խանութիւն ի Կիրակոսիս ազգականացն, և ի վանիցս առաջնորդաց, կամ
եպիսկոպոս, կամ հարպետ, կամ արեղայ, կամ աշխարհական, կամ ով
ոք իցէ. և ով որ խնամով պահէ՝ զպարգեքն ի սուրբ Աստուածածնէս առ-
նու, և ով որ սուտ տէր կանկնի կամ ծախելոյ կամ խորելոյ կամ պակա-
սութիւն ենելոյ՝ զպատիճն ի սուրբ Աստուածածնէն առնու: Եւ պատճառ
բարեաց սուրբ գրոցս արհեպիսկոպոս տէր Յուսիկս եղաւ, որ յորդորեաց
զպարոն Կիրակոսս ի գնել զգիրքս, շատ պարգեք կայ յորդորողին, և
աստուած զամէն հաւասար արքայութեան արժանի առնէ, ամէն:

Գրեցաւ ԶԵ. (1456):

94

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Նոր Զուղա, Ս. Տեր-Ավետիսյան, Յուլի, էջ 143

կազմող՝ Սառանենց

վայր՝ Սալմաստ

431ա Սուրբ Աւետարանս գերի էր անկեալ ի ձեռն այլադգաց Թարվէզ, և
ես՝ տէր Ղազարս, և եղբայրն իմ Բլէլն, և զհայրն մեզ Իսազն, և զմայր
մեր Խամուշն հանդիպեցանք՝ գնեցինք յիշատակ մեր, և որդոցն մերոց՝

Ագարիային, Զաֆարիային, Անանիային, Իսազին, Ալէքսանդին, Իսրայէլին, Սարգսին, Գիւարկզին, Մինասին, եւ զհոգևոր եղբայրն ///

... Դարձեալ, ո՛վ եղբայր, այն ժամանակ կաղմեցաւ սուրբ Աւետարանս, որ Սալմաստայ քաղաքի ժողովուրդն Անարայ բերին ի յիւրեանց տեղն: Կաղմեցի ես՝ Սառսնենցըս զԱւետարանս ի թիւն Հայոց ՋԵ. (1456), ի փառս Քրիստոսի աստուծոյ մերոյ:

95

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Սալմաստի Սալբա գյուղ, Յուցակ Խ. Գաղեանի Բ., էջ 55

գրիչ՝ Յովսէփ
վայր՝ Քաջբերունիք, Յականց գիւղ

Գրեալ ի գեաւղս Յականց, յերկիրս Քաջբերունի, ընդ հովանեաւ սուրբ Թադէոսի առաքելոյս, ձեռամբ Յովսէփ երիցոյ:

96

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 4646

գրիչ՝ Ստեփանոս
վայր՝ Բաղէշ

Ա

281ա ... Եւ արդ, ես՝ կրսերս յորդիս եկեղեցւոյ և անպիտանս ի քահանայս Ստեփանոս, ցանկացող եղէ աստուածախաւա և աւետարեք սուրբ Աւետարանիս և գտի ստոյգ և ընտիր արինակ, զոր գրեալ էր Թորոս փիլիսոփայն ի Դրազարկն և յուղարկեալ հռչակաւոր ուխտին սուրբ Առաքելոցն Տառնուոյ, որ կոչի Ղաղարու վանք, և զնա արինակեալ Յովանէս գրիչ Աղեթընին: Եւ իմ առեալ գրեցի զսա անարժան ձեռաւք իմովք ի թվականիս Հայոց Ջ. և Ե. (1456) ամի, ի քաղաքս Բաղէշ, ընդ հովանեաւ սուրբ Սարգսին, և ի հայրայպետութեան տեառն Գրիգորի՝ վաղարշապատոյ էջմիածնի, և ի խանութիւն Ջընանջայ ամիրզի, ի շար ժամանակի յորմէ արդարութեան կողմն նուազեալ և անիրաւութիւն յամենայն կողմանց զաւրացեալ: Եւ կատարեցաւ բան մարգարէին, որ ասէ, թէ՛ Գոյ ժամանակ, որ ասիցեն լերանց թէ անկերուք ի վերայ մեր:

Արդ, որք ընթեռնուք զսա կամ արինակէք յիշեսցիք ի մաքրափայլ յաղաթս ձեր զստացաւ սորա զՀովսիմէ մահդասին, և զծնաւոյն, և զամենայն ազգականսն, և սիրուն [դուատ]րն զՂրվիշախ, [այլ] և զպատուական ընթանին և զքաջ նահատակն զԳրիգոր*, որ ի բազում տեղիս շարշարեալ և զանձն ի մահ տուեալ վասն սերոյն Քրիստոսի, և դեռևս

* Ձեռագրի Ծբ էջի «Համարարձման» նկարի աջ մասում, կանգնած դերձով, նկարված է այս Գրիգոր վարդապետը, ձախ մասում Հովսիմիէն՝ «Մաղդասին է» մականունով: Նկարի ձախ լուսանցքում ծալապատիկ աղոթում են՝ Ուսլումէլիքը և Յուսէփը:

սիրտն ի նահատակութիւն է: Յիշեցէք ի սուրբ յազաթս ձեր և լի սրտով
282ա աստուած-ողորմի ասացէք իւրն և ծնաւդացն իւրոց, որ միջնորդ եղև||
սուրբ [Աւետարանիս և]* մեք զհրամանս նորա կատարեցաք, թերևս
աղաւթիւք նորա կեցցուք:

Ընդ նոսին և զանարհեստ գրիչս զՍտեփանոս և զմեր ծնաւդսն յիշե-
ցէք ի Քրիստոս: Եւ ա[ղա]լիմ չլինել մեղ մեղադիր խոշորութեան և սխա-
լանաց, զի խոշորութեան գրոյն՝ ողորդութեան բանին ծածկէ, զի ըստ կա-
րի մերում յոյժ աշխատեցաք ի սմա և զինչ արինակն էր՝ դրեցաք ստու-
գութեամբ: Եւ որ զմեզ յիշէ՝ զվերագրեալքս ի սմա, և դուք յիշեալ լիջիք
յողորմութիւնն աստուծոյ, որ է արհեստալ յաւիտեանս, ամէն:

Դարձեալ յիշեսցիք ի մաքրափայլ յազաթս ձեր զստացաւոյ սորա
զՀովսիմէ մահապսին, և զեղբայրն իւր զԽոսէ Մարգարէն, և զկողակիցն
իւր զՈւսլումն լիքն, և զաւակն իւրեանց զՈւսէփն, և զամենայն արեան
մերձաւորս իւրեանց, ամէն:

Աղաչեմ զձեզ՝ զմանկունքդ եկեղեցոյ՝ յիշեսցիք զստանուն Մինաս
282բ քահանայ, որ զսակաւ դիրս գրեցի. զհամաբարբառն և|| զչորս գլուխ
Աւետարանին առաջն դրեցաք. և ծաղկեցաք: Յիշեսցիք և զուսուցիչն մեր՝
ըզտէր Գորգն և զՄկրտիչ խերսիտն և զծնաւդսն մեր, և աստուած ըզձեզ
յիշէ յիւր յարթայութիւն, ամէն:

Բ

Դարձեալ, կրկին անկամ աղաչեմ յիշման արժանի առնել յերկնաբա-
ցիկ յազաթս ձեր զվերոյասացեալ Հովսիմէն՝ զտէր Աւետարանիս, որ
ստացաւ զսա ի հալալ արդեանց իւրոց, և ետ զսա ի ձեռս տէր Ստեփա-
նոս քահանայի և ի վայելումն որդոց նորին՝ տէր Գրիգորին, և եղբօր ճո-
րին Միքայելին, և տէր Գրիգորու որդւոցն՝ տէր Հէրայետ կրօնաւորին, յո-
րոյ անուն Աւետարանս է, և եղբարց նորին՝ Աբրահամին, Սահակին և
Յովսեփին, և Միքայելի որդւոցն՝ Շէկուն և Գաւրգուն, և թոռանց տէր Գրի-
գորուն՝ Յակոբին և Ամիրբէկին, և քերցն տէր Գրիգորուն՝ Մուղային,
283ա Մէն||րուբանին, Բանդ-Ազըզին և Նարգզին, և այլ ամենայն արեան մեր-
ձաւորաց նոցին՝ կենդանեաց և հանգուցելոցն:

Եւ դարձեալ, կրկին անգամ աղաչեմք ըզձեզ, ո՛վ դասք սուրբ քահանա .
յից, յորժամ հանդիպիք սուրբ Աւետարանիս կարդալով կամ արինա-
կելով, յերես անկեալ աղաչեմ զձեզ, կրկին յիշման արժանի առնել զ[հ]ե-
զահոդի մամն՝ զՀովսիմէն, որ ետ զսուրբ Աւետարանս անջինչ յիշա-
տակ տէր Ստեփանոս քահանային, և որդոց նորին Գրիգոր քահանային,
և որդւոց նորին՝ տէր Հէրայետ կրօնաւորին, և այլ եղբարց նորին, զոր
տէր աստուած վայելել տացէ նոցին ի յերկար ժամանակի՝ մինչ ի խորին
ծերութիւնն ամէն...**:

* 282ա էջի տողին սյունակի առջին տողի վրա կարդացվում է միայն սբ.
(սուրբ) բառը: Հանդիպում տառերը հիմնավորապես ջնջված են: Փակագծերի մեջ տվել ենք
ըստ իմաստի ամենահավանական ընթերցվածքը:

** Բ. հիշատակարանը գրված է այլ ձեռագրով:

97

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն
Ն. Զուղա, 341, Մ. Տ. Մ.

գրիչ՝ Ստեփանոս
վայր՝ Բաղէշ

... Ստեփանոս... գաի ստոյգ և ընտիր արինակ, զոր գրեալ էր Թո-
րոս փիլիսոփայն ի Դրազարկն և յուղարկեալ հռչակաւոր ուստին
սուրբ Առաքելոցն Տառաւնոյ, որ կոչի Ղազարու վանք. և իմ առեալ գրե-
ցի զսա անարժան ձեռաւք իմովք ի մերո Հայոց թուականիս ԶԵ. (1456),
ի քաղաքիս Բաղիշոյ, ընդ հովանեաւ սուրբ Սարգսի, և Գէորգեա զաւ-
րավարի, և սուրբ Ստեփանոս Նախավկայիս, ի հայրապետութեան տեառն
Գրիգորի և ի խանութեանն Զնանշայ ամիրզին, ի նուրբ և ի շար
ժամանակիս...: [Աղաչեմ] յիշել... զծնողսն մեր զՀայրապետ քահանայ
և զՆազիաթուն՝ զհանգուցեալսն ի Քրիստոս..., զսրբասէր քահանայս
զՄխիթար, և զԿարապետ Նաղաջ, որ զարինակն շնորհեաց...:

98

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն
Երևան 5629

գրիչ՝ Յովանէս Մանգասարենց

ա

335բ ... Գրեցաւ անտարեր սուրբ Աւետարանս ի մեծ թուականիս Հայոց
ԶԵ. (1456) ամին: Որ և մեծաւ փափագանաւք ցանկացաւ եղև այս
մարգարտաշար Աւետարանիս երանաշնորհ և հեզահոգի կրանաւորն
Վարդան հէրպետն. և ետ գրել զսա ի յիշատակ հոգւոյ իւրոյ, բարի ծը-
նաւզացն՝ հարն Ղազարին և մօրն Մարեմին, և եղբարցն՝ Աբղիմբսենին և
336ա Առաքելին. || հաստատուն պահեսցէ զնա մինչ ի խորին ծերութիւն զին-
քըն և զիւր հրեշտակակրօն միաբանքն՝ զսուրբ կրօնաւորքն՝ զտէր Ռսաա-
կէսն, զտէր Մկրտիչն, զտէր Գալուստն, զտէր Ղազարն, զտէր Առաքելն,
զտէր Մեռունն, զտէր Մեսրոպն, զտէր Ստեփանոսն, զտէր Յոնանէս եկե-
ղեցականն, զմիւս տէր Յոնանէս, զերեք տէր Կարապետն, զերկու տէր
Հէրապետն, զտէր Մովսէսն, զտէր Միքայէլն, զԲ. (2) տէր Յակոբն, զտէր
Յովանէսն, զԳրիգոր միակեցն, զտնտես Ստեփանոսն, զհայր Մարգա-
րէն, զմաճկալ Յուսէփն, և զհանգուցեալսն ի Քրիստոս զՇանիկն, զՆեր-
սէս սարկաւազն, և զՅովանէս սարկաւազն:

336բ Զմեղապարտ գրիչս Յով[անէս] Մարգասարենց, և զերախտաւոր ուսու-
ցիչն իմ զԹովմա րաբունի, և զծնաւորսն իմ յիշեցէք ի Քրիստոս:

բ

33բ Տէր Վարդան սուրբ հայր, անհնար է ի կապած գիրք համարարառ
գրել, բայց տէր սրբութեան քո ետ գրել զայս, զի իմ մահու աւուրն
կանգնիս:

Ո՛վ սուրբ մանգոնք նոր Միհնի զՄիհնա նկարողս յիշման արէք զիս արժանի*:

Նկ. 4. Նմուշ Միհնա նկարչի գործերից

99

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Ծրեան 5383

գրիչ՝ Միհնա
վայր՝ Արեւշ, Գայթիս գիւղ

... Արդ, յանկ ելեալ աւարտեցաւ աստուածախաւս և աւետարներ սուրբ Աւետարանս ի թուիս Հայոց ՋԵ. (1456), ի գաւառիս Քաջքերտունոյ, որ 270ա կոչի Արեւշ, ի գեղս Գայթիս, ընդ հովանեալ սուրբ Աստուածածնինն և սուրբ Երրորդութեանն և սուրբ Ուղնկարու սուրբ նշանինն:

Այլ և արդ, գրեցաւ սա ձեռամբ Միհնասի մեղսամակարթ գրչի, ի խնդրոյ Ամիրբէկի, որ ստացաւ զսա ոչ ի յավելորդաց և կամ ի փարթամութենէ, այլ բազում տվայտութեամբ յախթահարեալ ի սիրոյ սուրբ Աւետարանիս, ըստ գրեցելոյն, թէ՛ Սէր կատարեալ ի բաց մերժէ զերկիւղ, նա գանձս յերկինս և բարեխաւս առ տէր աստուածն Յիսուս Քրիստոս: Եւ ստացաւ զսա յիշատակ իւր և ծնաւդաց իւրոց: Արդ, որք կարդայք և կամ

* Այս հիշատակագրութիւնը գրված է 263ր էջի ստորին լուսանցքի վրա՝ Հովհանն ավետարանչի նկարից ներքև: Ձեռագրում պահպանվել են Միհնա նկարչից 13 նկար, 3 ավետարանիչներ, 10 խորան, 4 կիսախորան և բազմաթիվ լուսանցազարդեր: Դրանք վկայում են Միհնա նկարչի հմտութեան ու ճաշակի մասին (տե՛ս Նկ. 4):

աւրինակէք յիշեսցէք ի սուրբ յաղաթս ձեր զԱմբիբրէկն, և զկողակիցն իւր զՈւալու-Մելիքն, և զհարադաւա եղբայրն իւր զՄիսիբարն, և զծննաւդսն իւրեանց զպարոն Աւագն, և զկողակիցն իւր զԴունիայ-Խաթուն, և զայլ ամենայն արեան մերձաւորսն՝ զկենդանիսն և զհանգուցեալսն. և Քրիստոս աստուած զձեզ յիշէ յիւր անհատ ողորմութիւն, ամէն:

100

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Ն. Զուդա 446, Մ.Տ.Մ.

գրիչ՝ Մարգարէ
վայր՝ Ռշտունիք, Բերդաձոր վանք

Փառք ... ուստի և տեսեալ զսորայս անճառ փրկագործութեան խորհուրդ ոմն պատուական տանուտէր Զեալ և կինն իւր՝ ի վաղուց հետէ ցանկացան այսմ աստուածախաւս սուրբ Աւետարանիս յորդեռանդ սիրով, և ետուն գրել զսա յիշատակ հոգւոց իւրոց, և ծնողացն իւրոց՝ հաւրն Միւնասին և մաւրն Թամամին, և եղբայրն Ագիգրէկին, և քրոջն Խաթուն-Մէլիքին, և որդոյն Կարապետին և Հայրապետին, և դստերն Հալիմ-Խաթունին և Կուլ-Փաշային, և եղբորորդւոյ Մկրտչին, և կնոջն իւրոյ Մուղալ-Խաթունին, և հաւրն նորա Նէֆամատին, և մաւրն Շեանուրին:

Արդ, որք հանդիպիք սուրբ Աւետարանիս կարդալով կամ աւրինակելով յիշեցէք ի Քրիստոս Զիւր և զկինն իւր զՇաֆար-Խաթունն՝ զստացողք Աւետարանիս...

Արդ, աւարտեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թվին Հայոց Զ. և Ե. (1456) ի յերկիրս Ընդշտունեաց, ի վանքս որ Բերդաձոր կոչի, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս, ձեռամբ բազմամեղ գրչիս Մարգարէի... [Յիշեցէք] զծնողսն իմ զՅոնանէսն և զՈսկին, և զեղբարսն իմ զՅոնանէսն և զՄիսիբարն, զԶիւլի եղբարորդին զՄկրտիչ, և զծնողսն իւր՝ զհայրն զԱգիգրէկն և զմայրն զԱմբար-Խաթունն, և զկին իւր զՄուղալ-Խաթունն, և զզաւակն իւրեանց՝ զԿարապետն, զԱգրէկն և զԽաւսրէկն, և զդստերքն՝ զՄուլթանն և զԹաթարն:

101

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիրդ. Նօտ. 184, Բերդակ՝ ի ս. Յոհաննէս եկեղեցի

գրիչ՝ Մարգարայ
վայր՝ Ընդշտունեաց երկիր

... Արդ, աւարտեցաւ սուրբ Աւետարանս յարքունական երկիրս Ընդշտունեաց, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս, ի թուականիս Հայոց ԶԵ. (1456), ձեռամբ Մարգարայ յոգնամեղ գրչի, ի խնդրոյ պատուական և հարկեւոր տանուտորոջս Առամի հիւան Բերդակեցոյ, որ ստացաւ ի հալալ ընչից և ետ Բերդակոյ եկեղեցւոյ սուրբ Յոհաննիսի անշինջ յիշատակ:

գրիչ՝ Ստեփանոս
վայր՝ Ուշտունիք, Շատվան գիւղ

136ա Փառք ամենասուրբ երրորդութիւնն յաւիտեանս յաւիտենից ամէն, որ
ետ կարողութիւն հասանել ի վերջ կտակիս, որ կոչի Մաշթոց, ընդ հովա-
նեաւ սուրբ Աստուածածնիս ե սուրբ Գէորգայ վարավարիս և սուրբ Ոս-
կանցս և սուրբ Ստեփանոս նախավկայիս, որ է ծառայ դորա՝ սուտա-
նուն Ստեփանոս գրիչս. բայց զանունս ունիմ և զգործս ոչ: Ո՛վ սուրբ
մանկունք եկեղեցոյ, յորժամ կարգայք կամ արինակէք յիշեցէք ի մաք-
րայփայլ յաղաթն ձեր զմեղապարտ գրիչս՝ սուտանուն քահանայ, և
զծնաւոյ իմ զՄարգարա և զՄարթա, և զաւակն իմ զԿիրակոյս, և զփոխե-
ցեալն՝ զՄկրտիչ և զՅովանէս, որ առ աստուած զնացին, և զամենայն
մերձաւորս՝ զկենդանիս և հանգուցեալն, և զեղբայրն իմ զԹովմա: Յերես
անգեալ աղաչեմ զձեզ, յորժամ հանդիպիք սմայ լի բերանով աստուած-
ողորմի ասացէք, զի և դուք ողորմութիւն գտչիք յողորմածէն աստուծոյ,
ամէն:

Արդ, գրեցաւ ի յերկիրս Ընդշտաւեանց ի գեաւոյ Շատվան, ընդ հո-
վանեաւ սուրբ աստուած[ածն]ին և սուրբ Ստեփանոսիս և այլ սրրոցս,
ամէն: Ի հայրապետութիւն տէր Զաքարիէ, ի թվականիս ԶԾԵ. (1457):

Եւ արդ, անարժանս և < ես > անպտուղս ի գործոց բարեաց, մեղաւոր
և անարժան ծառա ծառայիցդ աստուծոյ Սարգիսդ յիշատակ իւր, որ ստա-
ցա զՄաշթոցս ի հալալ արդ[ե]անց իմոց և ետու զսա յիշատակ ինձ և
անշնչելի արձանս ի մխիթարութիւն հոգոյ իմոյ և յոյս փրկութեան...:

Բ

134բ Եւ ապա զանարժան ապտակած գրիչս զսուտանուն Ստեփանոսս ի
մէջ հրէից յիշեցէք ըստ արժանաց նոցա, զի վասն մեղաց և յանցանաց
մերոց եկն ի վերայ մեր՝ անարինեցաքն և ոչ պահեցաք, զի բարիս գրտ-
ցութ մեք ի քէն: Ի ձեռն թագաւորի անարինի մատնէր զմեզ ի սպառ-
վասն գթոյ ողորմութեան քո, որ գթացար ի կիսն Քանանացին, գթայ ի մե-
135ա ղուցեալ ծառայս քո՝ Քրիստոս աստուած մեր՝ ինձ բազմամեղիս՝ զսուտա-
նուն Ստեփանոսիս, բայց զանուն ունիմ և զգործ ոչ: Նա ես ոչ կարէի սա-
տանական փորձութեանց թէ համբերել, թէ՛ Վամայտուն շինեց*, զդա
քարկոծել արժան է, մշակն վարձու, թէ ոչ զմերն ոչ կամէր, և ուրեքն ոչ

* Լուսանցբուժ, նույն ձեռագրով, բայց մանր գրերով, տողերի խառնաշփոթ դա-
ռավորութեամբ, գրված են հետեյալ նախադասութիւնները.

1) Եթէ եկեղեցի կուզէ շինէ, նայ մենք ոչ կամինք, որ դայն բարի գործն դայ կա-

էր ի պտուղ եկեալ, և սատանին ընկեր էին՝ քարկոծեցին զմեզ Գ. (3) անդամ...:

103

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Ն. Զուգա 28, Մ.Տ.Ա. և Մ.Տ.Մ.

գրիչ՝ Խւրայէլ
վայր՝ Մոկֆ, Փասաւանք գիւղ

341բ— ... Ոմն պատուական և հոգևոր տանուտէր Աստուածատուր և կիսն
343բ իւր Եղիսաբեթ* զրկեալ յաշխարհէս և ոչ ունէին զաւակ արու, որ մխիթա-
րէին յայսմ աշխարհիս, և կային հանապազ տրտում: Եւ ապա ետուն
գրել զայս աստուածային բարբառս, որ Աւետարան կոչի՝ յիշատակ իւ-
րեանց և ծնաւդացն և մխիթարութիւն սրտի իւրեանց: Ո՛վ կարդացողք և
լսողք, յիշեցէք ի Քրիստոս աստուած զԱստուածատուրն, և զկողակիցն
իւր զԵղիսաբեթն, և զգլխորդն զՍալշուկն և զՓաշէն, և որդոցն՝ Ստե-
փանենսին և Յոնանիսին, Թումային և Մուրադին և Հազարբէկին, և հօրն
Յակոբոսին, և մօրն Դովլաթին, և եղբարցն Բարսղին և Մարտիրոսին,
և որդոցն Պետրոսին, Աւետիսին, Բոսկէն (") և Մկրտչին: Դարձեալ, յիշ-
ման արժանի առնէք Եղիսաբեթին, և մօրն Շեփոնին, և հօրն Թաւադին,
և որդոցն Յովնանիսին և Մաւսիսին և Թումային, ամէն:

Արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի յերկիրս Մոկաց, ի յանապատիս
որ Փասաւանք կոչի, ձեռամբ մեղապարտի և բազմավէր ոգի Խւրայէլ
գրիչի, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս և այլ սրբոցս, որ աստ կան
հաւաքեալ, ի թուականիս ԶԵ. (1456)*:

Արդ, յիշեցէք ի Քրիստոս աստուած ըստացող սուրբ Աւետարանիս
զԱստուածատուր ալեալ ծաղկեալ ծերունին, և զԵղիսաբեթ կողակից նո-
րին, և զիւրեանց ննջեցեալքն՝ զնորն և զհինն...:

Յիշեցէք ի Քրիստոս զՀովսէփոսյ ճոնն, որ Աւետարանիս թուղթն պակ-
սեց և մնացի շիւար, նա ետ դ. ** և գինն ոչ էառ:

տարէ, ելա ես ժամատուն շինեցի կամաւն աստուծոյ զնախայկիին: 2) ՇԴԺ. (400) — ԲԺ.
(200) քար ու խիճ բերի, 3) ՇԴԺ. (200) թանգ[այ] այլ զալան առին վասն դորա, 4) ՇԵ.
յետո թալանել տուին զիս. ի Շատվանկ քարկոծել: Աւաքեցէցն <էցն> և պիւրկաշին(")
զայն արարին հետ մերձ, 5) Է և անարժան Ստեփանոս, որ վափաքս իմ կատարէի,
բաւ է՝:

Վերոբերյալ 5 նախադասութիւններ ձեր առաջարկած դասավորութիւնը պայմա-
նական է, սակայն, իմաստից դատելով, մեզ թվում է հնարավոր դասավորութիւններից
ամենից հավանականը: 3-րդ նախադասութիւն ձախ կողմում կա մի բառ (Էբախիլ), որի
տեղը մեզ չհաջողվեց որոշել:

Գարգ է, որ ըստ իմաստի այս լուսանցադրութիւնները վերաբերում են հիշատա-
կարանի այն հատվածին, ուր ակնարկութիւն կա ինչ որ ժամատան կառուցման մասին:

Պետք է նշել, որ Ստեփանոս գրիչ հիշատակարանները շարադրված են շատ անկա-
նոն: Չափազանց դժվար է լինում ըմբռնել նրանց իմաստը:

* Մ.Տ.Մ. թվականը կարգում է ԶԵ, այսինքն՝ 1458 թ.:

** Մ.Տ.Մ. «ունի շղթմի» ("), Մ.Տ.Ա. գրում է՝ «դ» և մի տառ ջնջված:

Ո՛վ մանկունք եկեղեցոյ, յիշեցէք ի մաքրափայլ յազաւթս ձեր զեղկե-
լի Լուրայէլ մեղապարտ գրիչ, և զծնաւղքն իմ զԱմի[ր]շախն և զՇ[ն]օֆ-
տուն, և զեզրարքն իմ զՍաեակն և զՅունանն, և զայլ ամենայն երախտա-
ւորքն մեր, և զՄարգարայ և զՎարդան վարպետքն* իմ, որ զդիրս
ուսուցին, և զօրինակի տողուն Զաքարայ յիշեցէք ի Քրիստոս, և զեզրա-
դուստրն իւր զԹագուն, որ ըզթուղթս կոկեց, և զկանայք եղբարց իմոց՝
զՀարունշէն և զՓաշէն, և զաւակաց մերոց՝ զՄիխիթարն և զԿարապետն,
զՄարգարիան և զԳոյլատանն, և ով որ զմեզ յիշէ աստուած՝ զինքն յիշէ,
ամէն, ամէն:

104

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փերգ. Նօտ. 184, Կառւց անապատ

գրիչ՝ Մկրտիչ
վայր՝ Խիզան

... Այլ և գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ձեռամբ Մկրտիչ քահանայի՝
սուտանուն և ախմար գրչի և անարժանի... յրնտիր և ի ստոյգ օրինակէ,
կենօք տառապանօք և բազում պանդխտութեամբ, ի դառն և ի նեղութեան
ժամանակի յոյժ յոյժ...: Ի թուին ՋԵ. (1456), ի կաթողիկոսութեան Հայ-
կազեան սեռի տեառն Գրիգորի՝ էջմիածնի սուրբ աթոռոյն, և տէր Զա-
քարիայի Աղթամարեցոյ, և ի թագաւորութեան ալլասեռից Զեանշի, և
ի քաղաքի մերոյ պարոնութեանս Ամիր-Սուլէյմանայ... ի քաղաքիս, որ
կոչի Խիզան**, ընդ հովանեաւ սրբուհոյ Աստուածածնին, և սրբոյն
Սարգսի զօրավարին, և նորարողոյն սուրբ Յարութեան Քրիստոսի...,
և սրբոյն Գէորգայ զօրավարին, որ է սակաւ մի հեռի ի քաղաքէն, ի վա-
յելումն անձին Վարդան կրօնաւորին...:

105

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փերգ. Նօտ. 183, Վան

գրիչ՝ Մկրտիչ
վայր՝ Հիզան

... Աստանօր յանգ ելեալ կատարեցաւ սուրբ Աւետարանս ի քաղա-
քիս Հիզան*** կոչեցեալ, ձեռամբ անարժան քահանայիս Մկրտչի, ի թուա-
կանիս Հայոց ՋԵ. (1456), ի կաթողիկոսութեան տէր Գրիգորի և ի դա-
նութեան Զեանշային:

* Մ.Տ.Մ. ունի «վարդապետին»:

** Տպված է՝ «Խազան»:

*** Տպված է՝ «Հազան»:

106

Ա Ի Ե Ս Ա Ր Ա Ն

Փիւրղ. Նօտ. 183, Զմիւռնիոյ ս. Սահեիաննոս եկեղեցի

գրիչ՝ Յովնանէս

վայր՝ Բաբերդ

... Արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թուականիս Հայոց [ՋԵ.] (1456),* ի քաղաքիս Բաբերդ, ընդ հովանեաւ սուրբ Հրեշտակապետաց և սրբոյն Սարգսի զօրավարին և սրբոյն Մինասայ... Եւ ես անարհեստ դրիչս Յովնանէս...:

107

Ա Ի Ե Ս Ա Ր Ա Ն

Փիւրղ. Նօտ. 183, Դերգին դռւղ

գրիչ՝ Ոնոփրիոս

վայր՝ Կեղոյ երկիր, Խլպաշի վանք

... Արդ, գրեցաւ Աւետարանս յերկիրն Կեղոյ, ի վանքն որ կոչի Խլպաշի, ընդ հովանեաւ սուրբ Կարապետին, ձեռամբ... Ոնոփրիոս կրօնաւորի... Թվ. Հայոց ՋԵ. (1456):

108

Ա Ի Ե Ս Ա Ր Ա Ն

Երևան 1831

հետ. ստացող Աւետիք

վայր՝ Կաֆայ

204ա ... Արդ, ցանկացող եղեալ յայսմ տիեզերայլուս սուրբ Աւետարանիս պարոն Աւետիքն. և զստացօ զսա ի հալալ ինչիցն իւրոց զբուրաստ[անս] ծաղկաւետ և զանձս աստուածային... ի հայրապետութեան տեառն տէր Գրիգորի] ամենայն Հայոց և եպիսկոպոսութեան տէր Մաղաֆիայի արքեպիսկոպոսի ամենայն հիւսիսական կողմանց: Ստացաւ զսայ պարոն Աւետիքն յիշատակ անշնչելի և բարեխաւս անմիշելի, և եդ զսայ ի ժառանգութիւն սուրբ Ստեփանոսին, որ է շինեալ Խաչատուր քահանայն որդոյ պարոն Գրիգորիսին, ի մայրաքաղաքս Կաֆայս...:

204բ Արդ, գրեցաւ սայ ի թվականութեան Հայոց ՋԵ. (1456), ի մարտի Ի. (20), որ արն էր ծաղկազարդ: Արդ, մի ոք իշխեսցէ հանել զսայ յեկեղեցոյս սուրբ Ստեփանոսէս Կաֆայիս, և ոչ ոք տէր կամ ստացող զորոցս և ասող թէ իմ է, այլ տէր և ժառանգ սուրբ Ստեփանոսն է. և մի ոք իշխեսցէ զսայ հանել, կամ գրաւել, կամ ծախել, կամ յայլ եկեղեցի տալ և քահանայք որ կարդան զԱւետարան <ան>ս՝ պատրաստաբար և զգուշութեամբ պահեսցին ի մոմէ, ի ձիթոյ և ամենայն աղտոյ: Ամենայն ժամ յիշեսց <եսց>են յազաւթս և ի պատարագս իւրեանց զպարոն Աւետիքն, և

* Տարեթիվը չի տպագրված, բայց հիշատակարանը հրատարակված է 1456-ի թվաշարքում, ուստի զրված պետք է լինի այդ թվին:

զուգակից իւր զՄանանայ-Խաթունն, և զնորայրոյս զաւակս իւր զհայր Անդունն, և զքաղցրիկ որդին զՅովանէսն, և զթոռն իւր սրբայանունդ Խաչ-Կարապետն: Այլ և յիշեցէք ի մաքրայփայլ սուրբ ազաւթս ձեր զծնաւզն 295 ա իմ|| զՀերայետն և զմայր իմ զՄելիֆ-Խաթուն, ես առաւել յիշեցցիք ի սուրբ ազաւթս ձեր զիմ եղբայրն՝ զԱստուածատուր քահանայն, որ փոխեալ է առ Քրիստոս, յիշեցցիք զՏիրապետն, ե զԹորոսն, և զամենայն ազգայինս՝ զկենդանիս և զհանգուցեալսն. և Քրիստոս որ առատն է ի տուրս բարեաց՝ յիշողացդ և յիշելոցդ առհասարակ ողորմեսցի, և նմայ փառք յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն:

Ի յայսմ ամի եկաւ Մանմութագ սուլթանն և փախոյց զՀաճի-Կիրե խան, և քաղաքս խիստ ուրախ է. աստուած զվերջն ի բարի անէ:

Ամէն տարի ծաղկայզարդին աւրն կար[դ]ցվի այս յիշատակարանս. բայց վերին պետականին հրամանէն բանադրած լինի մարդն այն՝ թէ քահանայ, թէ այլ մեծ և թէ աշխարհական, և յանգզնի ոք՝ նայ ի յայս եկեղեցոյս պատարագին շնորհացն անմասն ելնէ և անիծեալ լիցի ամենայն սրբոց, ամէն:

109

ՔԱՐՈՋԳԻՐՔ ԳՐԻԳՈՐԻ ՏԱԹԵՒԱՅԻՈՅ

Երևան 3181

գնող՝ Գրիգոր Եպիսկոպոս

306 ք Ձվերջին ըստացող Քարոզդրոցս՝ ըզԳրիգոր Եպիսկոպոս, որ գնեցի զայս Քարոզգիրքս ի տէր Աւագիւրիցու դստերէն՝ ի յԱննայ-Խաթունէն, ի շ. (100) դրամ, Ղազար նվիրակին միջնորդութեամբն: Աստուած շնահա-վոր առնէ զայս Քարոզագիրքս տէր Գրիգոր Եպիսկոպոս[ին], աստուած ողորմի առաջնոց և վերջնոցն: ԹՎ. ԹՃԾ. (1456), մայիս Բ. (2) գնեցի*:

110

Ժ Ո Ղ Ո Վ Ա Մ Ո Ի

Երևան 6076

գրիչ՝ Մարտիրոս

178 ք ԹՎին 25. (1456) գրեցաւ Կանոնագիրքս և այլ բազում բանս խրատա-կանս հոգոյ և մարմնոյ, և առ աստուծոյ սքանչելեացն և զօրութեանն և դաւանութեանն՝ Ներսէս հայրապետի օրինակէն, իմաստնոց բաւ է:

Գիրս գրող Մարտիրոս վարդապետս առ աստուած յիշեցէք և թողութիւն խնդրեցէք մեղաց իմոց ողորմիս տալով: Յիշողքդ յիշեալ լիջիք յաստուծոյ, ամէն**:

* Ձեռագիրը գրվել է 1456 թվականից մի քանի տասնամյակ առաջ: Հիշատակարանում հիշվող տեր Աւագիւրեցը՝ ճեռագրի վաճառող Աննայ-Խաթունի հայրը՝ ձեռագրի մեծ մասի գրիչն է և ստացողը. նա թողել է մի շարք միանման բովանդակութեամբ հիշատակագրու-թյուններ, որոնցից մեկը տալիս ենք ստորև.

«Ջնվաստ գրիչս՝ գանարժան էրէցս զտէր Աւաքս, ե զծնողն իմ զԻգնատիոս քահա-նայն յիշեցիք ի մաքրափայլ յաղօթս ձեր, և ձեզ՝ յիշողացդ ողորմեսցի մարդասէրն աստուած, ամէն» (էջ 306 ք):

** Հիշատակարանը հասել է ԺԵ. դարի ընդօրինակութեամբ:

Յ Ա Յ Ս Մ Ա Ի Ո Ի Ր Ք

Նրեան 4472

ա

գրիչ՝ Ղազար
վայր՝ Լիմ-Սուխարայ վանք — Արգելան

632... Եւ արդ, գրեցաւ, սա յանառիկ ամուրն Լիմն, ընդ հովանեաւ սրբոյն
Գէորգեաւ և այլ սրբութեանցս, որ աստ կան հաւաքեալ, եւ այլն գրեցաւ
յերկիրն Քաշքերունի, ի վանս Սուխարայ, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուա-
ծածնին և ամենայն սրբութեանցն, եւ այլն գրեցաւ ի վանս Արգելան, ընդ
հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս, և սուրբ Կարապետի, և սուրբ Յարու-
թեանս, և սուրբ Ստեփաննոսիս՝ տէր Յուսկան որդոյ սուրբ գերեզմանիս,
վասն խոովութեան աշխարհիս Հայոց, վասն զի Զհանշէն, որդի Ղարա-
Ուսուփին գնացեալ էր յաշխարհն նետողաց և առեալ զամենայն ամուրս
նոցա՝ զՀամադան, զՍաւայ, զԱսպանան, զՌէ, և զՂազիւն, զԳեղան, և
զՔաշան, զՇիրսուզ, և զՔուման, և զԽոռասան և զքաղաքս անթիւ, եւ կամի
երթալ ի Հրէ: Եւ ի ներքին կողմանէս թոռն Ղարայ-Ոթմանին զաշխարհս
Հայոց ի տատանման պահէր՝ Հասան-բակն:

Արդ, ըստացաւ զսա պատուական մահդասին Ստեփաննոսն՝ յիշատակ
իւրն և ծնադաց իւրոց և ազգականացն և ամենայն արեան մերձաւո-
րացն, հաւրն Ասառածատունն, և մօրն Խաթուն-Մելիփին, և հարազատ
եղբօրն Խղբըշին, և Խուրաբաղը սարկաւագին, և հանգուցելոյն ի Քրիստոս
Ազատշային, եւ երախտաւոր և մեծ պապերուն Մարտիրոսին և*, և մեծ
մամբրուն Աննայ-Խաթունին և Սառայ-Խաթունին, և մարքեւրն Գոհար-
Մելիփին, և իւր որդոցն Փալօշին և Զաֆարին՝ սպանելոյն յընկերոյն իւրմէ.
վասն զի սուտ քրիստոնեայ ընկերն իւր խաբեաց զնա, ասելով թէ գնանք
632բ գինի հմենք, և ածեալ|| զնա ի տուն, յարձակեցաւ ի վերայ նորա և սպան
զնա երկրորդ Կայենն, որ եսպան զեղբայրն իւր զԱբէլ. Քրիստոս աս-
տուած, որ հանգիստն է ամենայն հաւատացելոց, հանգչի ի Զաֆարի հո-
գին և սրբոյն Արեւայ դասակից և պսակակից արասցէ, ամէն:

Արդ, աղաչեմ զձեզ զամենեանեան կողկողագին պաղատանաւք, ով ոք
որ հանդիպիք սմա արինակելով կամ ընթեռնելով և կամ ինչ իւրք տեսու-
թեամբ, յիշեցէք ի Քրիստոս զպատուական մահդասին՝ զՍտեփաննոսն,
և զծնաւդսն իւր զԱստուածատունն և զԽաթուն-Մելիփ, և զեղբարսն
զԽղբըշէն, զԽուրաբաղը, և զհանգուցեալն ի Քրիստոս զԱզատշէն, և զմեծ
պապքն զՄարտիրոս, և զմեծ մամբրն զԱննա-Խաթունն և զՍառայ-Խա-
թունն, և զմօրքուն զԳոհար-Մելիփն, և զիւր որդիքն՝ զՓալօշ և զԶաֆա-

* Մյուս պապի անվան լրացման համար տեղ է բաց թողնված:

րայ, և ղեկըրարորդին զԱստուածատուն, և զԳուլբան-Խարուն, և զՄամ-
ֆան, և զՀարսն զԱզիզ-Մելիքին, և ղմարքոյն զՆիդար-Փաշէն, և իւր
որդոյն Խուզաբաղդին, հարեղրարն իմոյ Սարգսին, և իւր որդոյն մղդասի
Առաքելին, և ղստերն Սառային, և վարդպետացն հոգևորաց և մարմնա-
ւորաց, և զսանահայրն զպարոն Վարդ, և ղմարքերորդին Թումայ հո-
վին, զհոգևոր հայրն՝ զԹադոս կրանաւոր Կաֆայեցին, որ ի գնալն
յԵրուսաղէմ՝ ի ծովուն ընկզմեցաւ, և զԿարապետ սարկաւազն. յիշեցէք
ի Քրիստոս զվերոյգրեալքս ի սմա և լի բերանով աստուած-ողորմի ասել,
և աստուած, որ առաւն է ի տուրս բարեաց, յիշողացդ և յիշեցելոցս առ-
հասարակ ողորմեցի:

Դարձեալ, աղաչեմ զձեզ, մանկունք սուրբ եկեղեցւոյ, յիշել ի տէր
զանարժան գրիչս Ղազար, և անմեղադիր լինել խոշորութեան և սխալա-
նաց, զի կար մեր այս էր:

Եւ գիտելի է զի զսա սկսաք ՋԱ. Թվականիս Հայոց (1452), և ւար-
տեցաք ՋԶ. (1457), վասն դառնութեան և խռովութեան ժամանակիս. և
զյիշատակարանի զհետ կարգի ոչ գնալոյն անմեղադիր լերութ. երբ սիրտն
մաշխուղ լինի՝ աչքն լուս պակաս կու հայի. մարդ զմարդոյ ցաւ չդիտէ՝
կէս գիշերին ժամ կու ձենէ:

Եւ արդ գրեցաւ սա ի կաթողիկոսութեան տեառն տէր Գրիգորի, որ
նստեալ է ի Վաղարշապատ քաղաքի, և Քրիստոսի յուսոյն մերոյ փառք
յաւիտեանս, ամէն:

Բ

մի մասի գրիչ՝ Յովանէս

667^ա Ներաւղ Քրիստոս, ողորմեա ստացողի գրոցս մահաւաս[ի] Ստեփանո-
սին, և ծնաւոյց նորին Աստուածատուն և Խաթուն-Մէլէքին, և եղբարցն
Խոշրին և Խուզայրաշխին, և ամենայն արեան մերձատրաց նորին, և ինձ
անարժանիս՝ սակաւ աշխատողիս Յովանէս քահանայի, որ վասն սիրոյ
եղբորս մեր մահաւասի Ստեփանոսի գրեցի զայս Գ. (Յ) սխալի ճառս:
Բայց անմեղադիր լինի, զի մեծ հախ և դողով գրեցի ի դառն աւուրս, որ
Հասանն զՄշոյ դաշտն գերեաց զանմեղ քրիստոնեայս և մեք յուսահա-
տեալ եմք ի կենաց մերոց և ի տղայոց, թէ այսօր կամ վաղիւն առ մեզ հա-
սանի: Յայս գառն աւուրս գրեցի և ոչ թողի անփոյթ վասն սիրոյ մահա-
սուն, որ ամենայն ոք զնա սիրէ և մեծարէ վասն հեզ բարուցն և հաստատ
հաւատոյն և զի զամենայն գործս և զվաստակս ձեռաց իւրոց բաշխեաց
առաջին մեր ի գինս գերեացն, զորս ազատեաց յանօրինաց, և զայլն և
գինս գրոց պատուականաց և յայլ սպասս եկեղեցեաց, ընկալցի զփոխա-
րէնն յամէնառատ բարոյն աստուծոյ, ամէն:

112

Մ Ա Շ Տ Ո Յ

Երևան 6661

գրիչ՝ Յոնանէս

վայր՝ Յիպնայ վանք

285^ա Փառք... որ ետ կարողութիւն տկար ոգւոյ Յոնանէս վարդապետի հա-
սանել յաւարտ Մաշթոցի: Գրեցաւ Մաշթոցս ի վանքս Յիպնայ, ընդ

հովանեաւ Վասիլ Թագաւորի սուրբ նշանիս և սուրբ Աստուածածնիս, ի հերպետութիւն Արսենի, ի պարնութիւնն <ե> Ադիբեկի, ի ղանութիւնն Զխանշայ ղանի:

Յայսմ ամի Զըխանշայ ղան էառ զԲաղդատ և Կ. (60) պարնութիւն կալան, և ԿԻ. (60.000) ոգի ի սուրն քաշեցին, և ԼԻ. (30.000) ջորէրեռն մալ ի Ղափանն տարան:

285բ Եւ դարձեալ, ի մեր մեղացն Մուրատ բէկ անարէնն էառ զԼսաւընքաւ զԿոստանդնուպոլիս, և Խ. (40) բռն խաչ և աւետարան, նշխարք և պատկեր հայրապետալից առին:

Եւ դարձեալ, արքանեակն սատանայի* Զխանշայ ղանն երեկ ի վերայ Բաղըշու*, Մշու և Ղլաթայ, առ 'ւ աւար արար և տարաւ ԽԾ. (1500) գերի՝ կին և տղայ և սարկաւազ. և ղամէն գերի Ծ. (500) թամուրի կու ծախին:

Գիրգա յիմ ձեռնէս ոչ ելնէր, բայց ազահութեան պատճառի առի՝ դրեցի յընդիւր արինակէ, և ունի յինքն զձեռաց Մաշթոցն և զբոլոր Մաշթոցն և զաւծումն աւելի: Բայց խոշորութեան գրոյս և սխալմանց անպարտ թողէք, զի ձեռս կու դողէր:

Բայց գրեցաւ Մաշթոցս ի թվականիս Հայոց տոմարի 22. (1457), ի վանգս Յիպնա: Որք հանդիպիք յիշեցէք զստացող գրոցս զՅովաննէս, և զԳաւնարն, և զեղբայրն Ստեփանոս երէցն, և զՅովաննէսի հայրն՝ Մկրտիչ*, և զմայրն Շամխաթուն, և ղորդին Յոնանէս և Մկրտիչ, և զղուստն Խուբլու, Հէրխաթուն, Մարեմ, և զեղբայրն, և ղորդիքն Նուրսունկ, Մկրտիչ, Գրիգոր և Հէրապետ, և զամենայն արեան մերձաւորսն***:

284բ Այլ և զփրժունս ի գրչաց զմատնադեզ և զանարժանս ի քահանայից, որ չեմ արժանի, թէ կոչեցայց կարգաւոր՝ զՅոնանէս մականուն վարդապետ, այլ և զիմ ծնաւդսն՝ զՅովաննէս և զՍառայ, և զվարդապետն Կոստով, և զՂազար սարկաւազն՝ քարտիս կոկաւդն: Այլ և զպատուական կարգաւորն և զտանուտէրն՝ զԵրկայն Աւետիսն և զկողակիցն իւր, այլ և զհանգահոգի զՅոնանէս երէցն և զիւրքն, այլ և զգեղի տանուտէրքդ, առ հասարակ, այր և կին, ծեր և տղայ առ հասարակ, յիշեալ լիցին առաջի աստուծոյ ի բարին, և որ զաստուած-ողորմին ասէ լի բերանով ստացողին և վերայգրելոցդ և աստուած իւրն ողորմի և իւրոցն ի միւսանգամ գալլստեանն ամէն, եղիցի...:

284ա Ո՛վ լուսազարդ դասք քահանայից, որք հանդիպիք այս լուսազարդ պատուական Մաշթոցիս կարգալով կամ արինակելով, պատուական քահանայք և հեղահոգի սարկաւազունք, և իմաստուն ընթերցաւորք՝ յիշեցէք ի մաքրափայլ յազաւթս ձեր զըստացաւոր գրոցս՝ զպատուական տանուտէրն և հաւատարիմ զՋանիկ-Յովաննէսն, և զկինն զԳաւնար-Մեխիքն,

* Վատանայի և Վաղըշու բառերի վրա նորոգման ժամանակ թուղթ են փակցրել: Լուսի ղիմաց պահելով այդ բառերը աղոտ կերպով նշմարվում են:

** Այս և սույն պարբերութեան մյուս անունները գրված են այլ ձեռագրով:

*** Հիշատակարանի շարունակութիւնը գրված է 284բ ապա՝ 284ա էջի վրա: Հիշատակագիր Յոնանէս վարդապետն ինքը՝ 285ա էջի վերին լուսանցքում գրում է՝ «Հիւանգ եմ և խելքս ոչ բերէ. այս (իմա՝ հիշատակարանի Վաղըշ-ով սկսվող մասը՝ 285ա—285բ էջերի վրա) յառջև պիտ յէր»:

և զորդիքն [Մկրտիչն և զՅոնանէոն]*, և զդստերքն [զԽոնրլու և զՄարեմ, և զքուրն Հէրխարուն և էլխարուն], որ ստացան զսա ի հալալ արդեանց իւրեանց բարի յիշատակ իւրեանց և իւր ննշեցելոցն, այլ և զեղբարսն [զնորտովն]կն, և զկին Սանդուխտ], և զեղբարորդիսն [Մկրտիչ, Հէրա-
ւգետ և Գրիգոր], այլ և Ստեփանոս երէցն, [զհայրն Խաչատուր, և Խոնրլու, և զԱստուածատուրն, Թանկ-Մելիքն]**

113

Ճ Ա Շ Ո Յ

Ն. Զուգա 103, Ս.Տ.Ա. և Մ.Տ.Մ.

ա

գրիչ՝ Խաչատուր
վայր՝ Արարատեան գաւառ, Ուրծ գիւղ

ՏՏԵՐ Վասն զի ոչ ունելով յիշատակ ըստ մարմնոյ ես մահապի Շեխս և
ամուսին իմ Շաքար ստացաք զսա ի յարդար վաստակոց մերոց, յիշա-
տակ մեզ, և ծնողաց մերոց Ալղովին, Մարիանին, Ամիր-Սարգսին, Բաղ-
տատին, և ի Քրիստոս հանգուցեալ զաւակաց մերոց Մելիքատին, Շաւ-
գատին, և քեռն իմոյ Նիկարին...:

... Յիշման արժանի առնէք զարհիւսկիսկոպոսն զտէր Զաքարէն և
զնսայի կրանաւորն՝ հեղահոգի և ամենայն շնորհաւ զարգարեալ, զոր
տէր աստուած պահեսցէ ընդ երկայն աւուրս:

Արդ, ես՝ անպիտան և անիմաստ գրիչս Խաչատուր, ոգորմութեամբ
տեառն սկսաւ և նախախնամութեամբ նորին կատարեցի... Ժողկաւէտ
բուրաստանս ի գաւառս Արարատեան, ի հոյակապ և ի նշանաւոր գեղս
որ կոչի Ուրծ, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին և սուրբ Ստեփանոսի
նախավկային, ի թվին ԶԶ. (1457), ի հայրապետութեան տեառն Գրիգո-
րի, և արհեսկոպոսութեան տէր Ռիստակիսի, և յաշխարհակալութեան
մեծ և յաղթող ախոանի Զինաւշաին, ի դառն և ի նուրբ ժամանակիս. վիշ-
տըս վտանգի և աղէտս տարակուսանաց, զոր կրեմք յանարինաց և յա-
նիրաւ պահանջողաց, և եւթնապատիկ հատուցէ տէր զչարիս նոցա ի
ծոցս նոցա...:

[Ազաչեմ] զգծագրողս Խաչատուր յիշել ի սուրբ յազաւթս ձեր, զծնողսն
իմ՝ զհայրն իմ զՎարդան և զմայրն իմ զԱղուր, ... և ուսուցիչն իմ զԳրի-
գոր րաբունին, և զՅոնանէոն հեղահոգի կրանաւորն, նաև զհոգևոր մայրն
իմ զՓաշէն և զնորագիղն՝ հանդերձ ծնաւորաւ իւրեանց յիշեսցիք ի սուրբ
յաղօթս ձեր, զի յոյժ աշխատութեամբ ծառայեցին մեզ:

Այլ և զեղբայրն իմ ըստ հոգոյ զԱլէքսանոս կուսակրան արեղայն, որ
զթուղտն կոկեաց յիշեսցի ի տէր հանդերձ ծնողաւք իւրովք, ամէն:

* Փակագծերի մեջ առնված այս և հաջորդ անունները գրված են այլ ձևազրոյցի
** Հենց այսպես կիսաա էլ ավարտվում է հիշատակարանը:

Բ

Ժաղկող՝ Գրիգոր

վայր՝ Մալբզկերոյ անապատ

Ընդ որս և ես երես անկեալ աղաչեմ զմանկունսդ սուրբ եկեղեցոյ յիշել ի տէր դիս զմեղսամած և զբազմամեղ և զանարժան և զանարհեստ նկարող սորին զԳրիգոր սուտանուն արեղէս, որ անուամբս եմ միայն և ոչ գործովս, և զծնաւսն և զամենայն արեան մերձաւորսն իմ՝ զկենդանի և զհանգուցեալսն, որ ծաղկեցաւ սա ի սուրբ անապատս Մալբզկերո, և զամենայն աշխատաւոր սորին յիշեցէք ի Քրիստոս, և աստուած զձեզ յիշէ իւր արքայութեանն մէջ:

114

ՄԵԿԵՆՈՒԹԻՒՆ ՍԱՂՄՈՍԱՅ ՎԱՐԴԱՆԱՅ ԱՐԵՒԵԼՅԻՈՅ

Երևան 2322

ա

գրիչ՝ Մաթէոս

336ր ... Ընդ որս երեւալ ազքանազան ազգիս ի տանէ Թորգոմա փառք և պարծանք Այրաբաւեան գաւառիս և իրրե զարեգակն փայլէր յաշխարհի սքանչելի այրն աստուծոյ և մեծանուն հռետորն Վարդան վարդապետն՝ վարժելով զբազումս ի կրթասիրաց ի գիտութիւն աստուածաշունչ կտակաւորանաց երեւելին ի գիտնականս: Այլ և յոյժ ըղձալի փափազամբ մեկնեալ զսաղմոսս աստուածահօրն Դաւթի՝ թողու գանձ անհամեմատ սուրբ եկեղեցոյ և ինքն առ անծկալին Յիսուս վերափոխի, որոյ յիշատակն աւրհնութեամբ լիցի. և աղօթք նորա և սերմն խրատու անպակաս ի սուրբ եկեղեցւոյ, մինչև ի կատարած աշխարհի...

Ջանարժանս յիշատակի

Սուտակասպաս մեռեալ ոգի

Ջմեղաւք լցեալս յամենայնի՝

Նաև ժառանգ սատանայի.

Ո՛վ, ընթերցողք այսմ տառի,

Վերաբերողք ի սմայն գանձի

Ջգրիչ Մաթէոս փանաք ոգի

Յիշել յաղօթս ձեր բարի:

Թվ. 22. (1457):

Բ

սկզբի մասի գրիչ՝ Առաքել Սիւնեցի

30ա Ջգծող գրոցս զնուաստ ոգի տէր Առաքելս Սիւնեաց յիշեցէք ի Քրիստոս*:

* Առաքել Սիւնեցին ընդօրինակել է ձեռագրի սկզբի մասը, 1457-ից տարիներ առաջ:

115

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Ծրեան 3703

գրիչ՝ Մաթեոս
վայր՝ Սուրբ Մամաս անապատ

310բ ... Արդ, գրեցաւ աստուածային գանձարանս որ կոչի Աւետարան, ի յանապատիս որ կոչի սուրբ Մամաս, ձեռամբ Մաթեոս արեղայի, ի թվիս Հայ տոհմիս տոմարի 22. (1457):

Այլ և ստացեալ եղև զսա ոմն աստուածասէր և հաւատարիմ և բարեպաշտ և մեծազգի Միքայ անուն, ի վայելս անձանց իւրեանց և զաւակաց, և յիշատակ հոգոց իւրեանց՝ ի պահպանութիւն և ի փրկութիւն:

Արդ, որք հանդիպիք սմա կարդալով կամ յարինակելով կամ մի անգամ տեսանելով՝ յիշեսշիք ի մաքրափայլ և լուսաբորբոք յազաւթս ձեր զիս՝ զՄիքայ, որ առի զսա ի հալալ ընչից իմոց, և զամուսնին իմ զԽոնտ-Խաթունն, և զծնաւդսն իմ ի Քրիստոս հանգուցեալս՝ զՄէլիք հայրն իմ և զմայրն իմ զԳուլ-Մէլիք, և զհարազատ եղբարն իմ զԲէրամն, և զամուսնին իւր զԼիւտիշն, և զնորարոյս զաւակսն մեր, զոր վայելիլ տացէ զսա ընդ երկայն աւուրս, ամէն:

116

ՄԵԿԵՆՈՒԹԻԻՆ ՊԱՏԱՐԱԳԻ

Ծրեան 7275

գրիչ՝ Մաթեոս

331բ ... Յայս ամէնառատ գթութիւնս աստուծոյ հայեցեալ ես՝ ամենաթշուառ երիցս ատելիս Մաթեոս յոգնամեղ ծառայս աստուծոյ, սոսկ անուամբ քահանայ ի կրօնաւորական ձևի, քան զի տեսեալ զիս ի բարձրագոյն առաքինութեանցն շաւղաց զարտուղի գնացեալ, մանաւանդ յաղթեալ ի ծանրութենէ կաւեղէն յարկիս, ոչ ունելով տեսակ ինչ բարեաց մասն փրկութեան: || Վասն որոյ ձեռնամուկս եղէ ի գրութիւն աստուածահաճոյ տիրապէս աղօթնոյս՝ մեղսաքաւիչ հաշտարար սուրբ պատարագին, և էր ընդ եղբարսն Յովհաննու աղօթիցն, զոր մեկնեալ էին սուրբ հարքն մեր՝ մեծն Խոսրով և տէր Ներսէսէն և այլ սուրբ հարքն, զոր և հողս անարգութեան Մաթեոս խղիւայթեալ տառապանօք դլխաւորեալ յանկ հանի ցայգացանկ աշխատութեամբ շնորհօքն աստուծոյ, ի յիշատակ բարւոյ մեզ և մերոց ծնողացն, որ են առ Քրիստոս:

Նա և տիրապէս բարւոյ յիշատակ է սա մեծին և աստուածասիրին, որ քաղցր բարութեամբ զօրինակն շնորհեաց, այսինքն տեսուն Գրիգորի կաթողիկոսի ամենայն Հայոց ի Վաղարշապատու, խարազն ճգնաւորի, որ և առլըցեալ շնորհօքն Յիսուայի, նաև զէ. (7)-արփեանն առեալ, ըստ գրեցելոյն ծսայեա, գերազանց սրբազնամաքուրն իւր հոգի, որով սնուցանէ զմանկունս սուրբ եկեղեցւոյ կրկին և երեքին ուսմամբ ըստ հաճոյսն աստուծոյ տիրապէս: Հանուր հայկազնի ազգաւ հայցեմք հառաչմամբ բոլոր հա-

լատով յուսով և սիրով յամենագուժ բարերարէն տեառն և աստուծոյ՝ պահել զնա սուրբս և անարատս ընդ երկայն ատուրս, առողջ հոգով և մարմնով, ուղիղ վարդապետութեամբն, ձեռասուն հոգևոր որդեկան իւրով, և յետ աստեացս ելանելոյ կարգեսցի շնորհօքն աստուծոյ ի շարս առաջին սուրբ հայրապետացն:

Գրեցաւ սուրբ գիրքս թվիս 22. (1457), ի փառս Քրիստոսի արհնելոյն յաւիտեանս:

Բ

290բ Սկսաւ մեկնիչս այս Խոսրովին*
Յաւուրս պահոց Լուսաւորչին,
Ձեռամբ հիքոյ Մաթէոսին,
Եղև զըրաւ փոխման տօնին.
Ձի ի վաղուց ժամանակին
Եղէ փափագ սակս սորին,
Յետ կատարման վաթսուն ամին
Փափագ լցաւ փանաք գրչին:

117

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Շուշի Մ.Տ.Մ.

գրիչ՝ Յակոբ
վայր՝ Հերմոնի

277ա ... Արդ, աւարտեցաւ Աւետարանս այս ի հռչակաւոր անապատս Հերմոնի վանք, ընդ հովանեաւ սուրբ Լուսաւորչիս և սուրբ Յակոբիս և այլոց սրբոց, որ աստ կան, ձեռամբ մեղաւոր Յակոբի, ի թուիս Հայոց 22. (1457), ի թագաւորութեան Ջնանշայի, որդոյ Ուսուֆի, ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի Մսկուեցոյ, և հոգևոր հաւր իմոյ Աստուածատուր տնտեսին, և ծնաւդաց իմոց՝ մարմնաւոր հաւրն իմոյ Դաւիթին, և մաւրն իմոյ Մելիքին, և Խաբխաթունին, նաև աշակերտացն իմոց...:

Յիշեսցիք... և կուսակրան քահանայն զՍիմէոն, որ սկսաւ զԱւետարանս և ոչ կարաց աւարտել... Ողորմեսցի Քրիստոս աստուած առհասարակ ում աշխատ կայ ի սմայ՝ թխտի տուողացն և որք ձեռնտու են եղել...:

118

Ը Ա Շ Ո Յ

Երևան 4746

գրիչ՝ Յոնանէս Մանգասարեց
վայր՝ Արմէշ

ա

443բ ... Աւարտեցաւ քրիստոսահիմն և առաքելաշէն, մարգարէախաւս այս կտակ յամի իննհարեւրորդի և վեցերորդի թուականութեանս հայկա-

* Խոսքը Խոսրով Անձևացու «Պատարագի մեկնութեան» մասին է:

զեան տոհմիս տոմարի (1457), ձեռամբ անարժան դրչի Յովանէս սու-
տանուն քահանայի, ի խնդրոյ հեզահոգի ե պատուական կրանաւորի՝
սուրբ և մաքուր արեղայի Մխիթարայ...:

446... Եւ ստացաւ զմարգարտաշար և զանառիկ փարթամութիւնս՝ զպայ-
ծառութիւնս մանկանց եկեղեցւոյ, ի վայելումն մանկանց եկեղեցւոյ և
յետ աստեացս՝ յիշատակ անշինջ ի մէջ սուրբ եկեղեցւոյ:

Քանզի ունի սա զբոլոր մասունս տանից տէրունականաց ...զոր մեծա-
շան և ծանր աշխատութեամբ հաւաքեալ եղեւ ի սրբոց վարդապետացն,
զոր ե Տիրացոյ քահանայն Մշոյ յետոյ ի մի դիրս ժողովեաց, որոյ յիշա-
տակն արհնութեամբ եղիցի:

Արդ, աղաչեմք զամենեւեան, որք հանդիպիք սմա ընթերցմամբ, ուս-
մամբ, արինակաւ և կամ սակս մասին պատահմամբ՝ յիշեսցիք զստա-
ցաւ աստուածային կտակիս զՄխիթար կրանաւորն, և զբարեպաշտ
ծնողսն իւր զՎարդաշահն և զԴավաթն, և զհարազատ եղբայրքն իւր՝
զհանգուցեալն ի Քրիստոս զՄկրտիչն, և զնորին ղաւակսն զՅովանէսն ե
զԷմիենն, և զքոյրն իւր զԽովսէմն, ալ և զՄարտիրոսն, և զկենակիցն իւր
զՍիրամարգն, ալ և զԱննայն՝ զգնացեալն ի փառս աստուծոյ: Դարձեալ,
յիշեցէք զիմաստուն և զերախտաւոր ուսուցիչն իւր զվարպետ Վարդանն,
և զծնաւդսն իւր, և զամենայն արեան մերձաւորսն...:

Ալ և զիս՝ զանարժան և զանպիտան գրիչս զՅովանէս՝ անուամբ քա-
հանայ և ոչ գործով, և զերախտաւոր ուսուցիչն իմ զսուրբ վարդապետն
Թովմա մեծ ռաբունին, և զմարմնաւոր ծնաւդսն իմ՝ զհայրն իմ զՄանգա-
սար և զմայրն իմ զՓաշամէլիք, և զամենայն երախտաւորսն մեր, և որք
սպասաւորեն մեղ ի շարաշարանս մեր և յաշխատութիւնս, ալ և զննջե-
ցեալսն մեր՝ զհինքն և զնորքն, և ուղիղ սրտիւ աստուած-ողորմի ասացէք
և աստուած ձեզ և մեզ ողորմի, ամէն:

Արդ, գրեցաւ աստուածաշունչ տառս յերկիրս Քաջբերունի, ի քաղա-
քիս Արեւն կոչեցեալ, ի դուռն սուրբ տաճարիս Գէորգեայ զպարավարիս.
յառաջնորդութեան մեծ աթոռոյն էջմիածնի ի հայրապետութիւն տեառն
Գրիգորի կաթողիկոսի, զոր տէր աստուած հաստատուն պահեսցէ զնա
իւրովքն, ամէն: Ի ղանութեան անաւրէն իշխանին Զնանշայի, որ կալաւ
զաշխարհն Արեւելից՝ զԱսպանան և զՀամադան, զՇիրազ և զՔրման, զԷզդ
և զԴաղման, և զբոլոր աշխարհն Իրաղաց, և կայ աներկիւղ և անահ յու-
մեքէ: Արդ, յայսմ ամի գրեցաւ աստուածային մարգարտաշար կտակս,
յիշատակ Մխիթար կրօնաւորին...:

Բ

447... Եւ արդ, ես Մխիթար կրօնաւորս ստացա զսուրբ գիրքս զայս ի հա-
լալ և յարդար վաստակոց իմոց, և ետու զսա յիշատակ և նըւէր ի դուռն
սուրբ և գերահըռչակ, ի խոյակապ և յերկնանման, զմբէթայարկ և աս-
տուածազարդ կաթողիկէ սուրբ տաճարացս՝ Սայլաւանապատս սուրբ
Աստուածածնին և սուրբ Կարապետին. յիշատակ բարի հոգոյ իմոյ և
ծնողաց իմոց, զոր յառաջն յիշեցաք՝ Վարդաշահին և Գովարթին, և ալո-
ցըն, զի յամէն տարի մին ժամ առնեն և զ[լ]իշատակարանս կարդան և
խնամով պահեն. և կրանաւորքն և առաջնորդն Գօզալ եպիսկոպոսն և

դասավարն և փակակալն յանձն առին որ կատարեն, որքան որ խաղաղութիւն լինի. և ով որ հակառակէ՝ պատժի յաստուծոյ, ամէն:

Եւ արդ, մի ոք իշխեսցէ հեռացուցանել զսուրբ դիրքս զայս ի դրանէ սուրբ տաճարացս, ո՛չ ի մերոցն, և ո՛չ յաւտարաց ոք, ո՛չ յառաջնորդաց, և ո՛չ ի վարդապետաց, և ո՛չ յեպիսկոպոսաց, և թէ ոք յանդըդնի և արասցէ կամ ծախէ կամ գրաւէ՝ զմասն զՈւդային առցէ և զանէծքն 447բ դաւծին, և զը||պատիժն Գոգալ եպիսկոպոսին և այլոց առաջնորդացն, որ գան զկնի և այնոցիկ, որ լի բերանով աստուած ողորմի ասեն, ամէն:

Դարձեալ, աղաչեմ յիշել ի տէր զքրեւորորդին իմ զՄարգարայ սրբասէր կրօնաւորն, որ շատ է ծառայութիւն արարեր առաջի իմ:

Գ

Աստուած ողորմի Բէլեցուն,
Որ հաց երեր վեց ժամուն
Որ էր լօշ, մանդրամես, պանիր և ձկուն,
Հրամէնց եղաւ շուխտակ պարընտիրուն,
Եկին՝ իստակ ժտին իւրեանց գրուն.
Գիրքս յիշատակ եղօ Ղաւթալցնի հոգուն.
Հայր մեր ասէք աստուծոյ սիրուն*:

119

Յ Ա Յ Ս Մ Ա Ի Ո Ի Ր Ք

Երեւն 1755

ա

գրիչ՝ Յովանէս Մանգասարեց

325բ Տէր աստուած Յիսուս Քրիստոս, որ արարէր սքանչելիս ի ձեռն սրբոց քոց՝ նոյն մարդասէր կամաւքդ ողորմեա ստացաւդի սուրբ գրոցս՝ աստուածապետ և բարեպաշտ խաչին Խաչատրուն, և հարազատին իւրոյ Աւետիս արեղային՝ սուրբ և մաքուր կրանաւորին, և ամենայն ազգականացն՝ կենդանեաց և մեռելոց, և ձեզ լսողացդ և կարդացողացդ առ հասարակ ողորմի Քրիստոս: Եւ ինձ՝ անարժան գրչիս Յովանէս քահանայի, և ուսուցչին իմոյ՝ աշխարհալոյս վարդապետին Թումայի, և ծնաւդացն իմոց Մանկասարի և Փաշա-Մէլէֆի, և սպասաւորիս Շուքրուն-Խաթունի, և ամենայն աշխատողացս, ամէն, եղիցի:

գրիչ՝ Կարապետ

Բ

541բ ... Ողորմի Քրիստոս աստուած խոշա Խաչատրուն և ծնաւդաց նորին, ևս առաւել տէր Աւետիսին, որ ի յայսմ ամի փոխեցաւ առ Քրիստոս, և Կարապետ գրչին, և կարդացողացդ և լսողացդ, ամէն:

Գ

639բ ... Արդ, այս Տաւնացոյց կարգեալ բաւանդակ տարոյ աշխատութեամբ կարգեալ տէր Իսրայէլի Խաչենեցոյ եպիսկոպոսի, ի խնդրոյ

* Գրված է 447բ էջի ստորին լուսանցքում, հաճանաբար նույն Յովանէս Մանգասարեանի ձեռագրով:

Ջալալ-Գոլի՝ տեառն խաչենույ և տէր Գրիգորի եպիսկոպոսի։ Որք աղա-
չեցին զտէր Խսրապէլ եպիսկոպոսն, հայեցեալ ի կորովութիւն մտաց նորա
և ի ժողկալութիւն բարոցն։ Եւ նա յանձին կալաւ և շան եդ գտանել զօր
նահատակութեան սրբոց, որ գրեալ կայ ի լիակատար պատմութիւնն,
համառատելով նմա զսքանչելի կատարումն սրբոցն և եդ ընդ այլ կար-
գեալ Յայսմաւորսն, զոր կարդ ամսոցն հայիւ և հոռոմիւ միաշունչ եղեալ
անսղալ զտարին կատարեն։ Բայց ոմանք յանգէտս եղեալ հակառակեն
այսպիսի գեղեցիկ ընթերցութեաց, որ աւր ըստ աւրէ զլսելիս մեր զսր-
հուրեցուցանէ և դողումն ցաւագին տա անձանց մերոց։

Եւ արդ, եթէ այնպիսեացն է արքայութիւն երկնից, ապա զի՞նչ լիցի
ժողից և հեղգացելոց, այլ միայն յայս ապաւինեալ յառաջ ընթանալ յաւ-
ժար սրտիւ և տաւնել զյիշատակ սրբոցն և բարեխաւս առնել առ աս-
տուած, զի հաշտեացի ընդ մեզ, և բարձցէ յաշխարհէ զպատուհաս մեղաց
մերոց, և արժանի արասցէ սրբոցն փառաց հասանել ի Քրիստոս Յիսուս
ի տէր մեր, որով փառք յաւիտեանս, ամէն։

Արդ, ի յայսմ զառնացեալ ժամանակիս եղև ցանկացող աստուածա-
յին սուրբ կտակիս, որ ունի հաւաքեալ յինքեան զտաւն սուրբ Աստուա-
ծածնին, [և սուրբ] կարապետին և մրտչին Յովաննու, և զսուրբ Ստե-
փանոսի նախապլային, առաքելոց և զմարգարէիցն, զհայրապետացն և
ղեպիսկոպոսացն, զճգնաւորացն և զկուսանաց՝ միայնդամայն զամենայն
վկայիցն արեամբ ներկեալ մարտիրոսաց։

Ջոր տեսեալ զայսպիսի գանձս աստուածային և պայծառ լուսով լցեալ
հեզահոգի և բարեմի<մի>տ խոշա խաչատուրն, և ետ դրել զսայ յիշա-
տակ հոգոյ իւրոյ, և ծնողաց՝ հօրն Առաքելին և մօրն՝ Մըրուաթին, և
կեն[ա]կցին Սալթան-Խաթունին և հարազատ եղբօրն տէր Աւետիսին,
ամէն*։

120

Գ Ա Ն Ձ Ա Ր Ա Ն

Երևան 4091

գրիչ՝ Կարապետ
վայր՝ Ոստան

258ա ... Եւ արդ, գրեցաւ սա ի մայրաքաղաքս յՈստան, ի դուռն Քարի
սուրբ Աստուածածնին, ընդ հովանեալ սուրբ Աստուածածնիս և սուրբ

* Սուրբ հիշատակարանը հասել է մեզ ոչ թե իր նախնական բնագրով, այլ ԺԶ.
դարի ընդօրինակութեամբ, որը կատարել է ձեռագրի նորոգող Նեկեդոսը։ Նա ընդօրինա-
կելով ձեռագրի գլխավոր հիշատակարանի իրեն հետաքրքրող մասերը, վերջում իր կող-
մից ավելացրել է հետևյալը. «Արդ, աղաչեմ զամենեանս, որք հանգիստիք սմա կարգալով
կամ աւրինակելով՝ ուղիղ սրտիւ և լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք վերջին ստա-
ցողի դրոցս ըսէս Արիշանին, հօրն Ղուլիշանին, մօրն Սաղղաթին, և կողակցին Հռոմսի-
մին, և ուրեանց զաւակացն՝ Բարջանին, և կողակցին Նսէֆին, և պարոն Վարդին, կողակ-
ցին Անին, որդոյն Էլէքսանին, կողակցին Զմբուրին, որդոյն Ղուլիշանին և Գազպարին,
դստերացն Մարգարտին, Երեմսիմին, Յամասին և //»։

Համանման բովանդակութեամբ հիշատակագրութիւններ նորոգող Նեկեդոսը թո-
ղել է ձեռագրի բազմաթիվ էջերի լուսանցքներում։ Իր մասին նորոգողը տեղեկութիւն է
տալիս 639ա էջի հիշատակագրութեան մեջ («... և ինձ մեղուցեալ Նեկեդոս վերջստին նա-
րոգողիս, և հօրն և մօրն իմոյ»)։

Ստեփաննոսի նախավկային, ի թուականիս Հայոց 22. (1457), ի հայրապետութեանն տէր Զաքարիայի, զոր տէր աստուած ընդ երկայն աւուրս արասցէ զնա և պահեսցէ յամենայն չարէ:

Արդ, և ես՝ Կարապետ գծագրող սորին, յերես ի գետին դնելով աղա-
258ր չմք զձեզ առ հասարակ զամենեսեան զմեծ և զփոքր, որ և զիս||յիշման արժանի առնէք՝ դունայնացեալս ի բարեաց գործոց՝ զմեղաւորս յարդարոց ... զԿարապետ գրիչս, և զմեծ պապն իմ զՅովնանէս քահանայ, և զհայրն իմ զՍտեփանոս քահանայ, և զեղբայրն իմ զՅովսէնէս քահանայ, և զմայրն իմ զՓաշա-Մելէֆ, և զքոյրն իմ զԱրմանի, և զամենայն ազգակիցսն իմ. եղբայրական սիրով և հայրական գթով յիշեցէք զմեզ ի սուրբ յաղօթս ձեր և ուղիղ սրտով մեզ աստուած-ողորմի ասացէք և մեր մեղացն թողութիւն խնդրեցէք յաստուծոյ և աստուած յիշողացդ ողորմեսցի, ամէն:

Դարձեալ, ես՝ Կարապետ քահանայ, ծառայս ծառայիցդ աստուծոյ, ստացայ զԳանձարանս զայս ի հալալ յինչից իմոց՝ յիշատակ հոգոյ իմոյ, և ամուսնոյն իմոյ Շարմելէֆի՝ հանգուցելոյն ի Քրիստոս, և բաբի ծնողացն իմոյ՝ խոջայ Ստեփաննոսին և Ջամելէֆին, և պապին իմոյ Աւետիսին, և հոգեւոր հարց իմոց տէր Յովանիսին և Մկրտիչ կրօնօրորին, և հարազատ եղբօրն իմոյ Աւետիսի, և ամուսնոյն իւրոյ Էլիաքունի, և քրեւրցն իմոյ
259ա Դիլշատ-Խաթունի և Ուլու-|| Խաթունի, և զաւակաց իմոց՝ Յովանիսի, և կենակցին իւրոյ Խոնձին, և Հէրապետ սարկաւազին, և դստերացն իմոյ՝ Դիլշատ-Խաթունի և կենակցին իւր Սֆանդարին, Ջամելէֆին և տանուտորջն իւր խոջայ Արդ-Մըսէնին, Սուլտանին և իւր կենակցին Մաւլախին, և փոքր դստերն՝ որք մնացելոյն ի մօրէ Խոնձայի, և այլ ամենայն ազգականացն՝ կենդանեացն և հանգուցելոցն...:

Ընդ նոսին և զառաջին քահանայքն, որ յայս սուրբ եկեղեցոյ դրանէս յաստուած փոխեցան՝ զտէր Յովանէս փիլիսոփայն, և զՅովանէս, և զՍտեփանոս, զՅովնանէս, և զՊօղոս, զԱւետիս, և զՅովնանէս Խլենեցն, զՍտեփանոս Գօնէխն, և զՍտեփանոս մանկագոյն քահանայ, որ փոխեցաւ ի Քրիստոս, և այլոցն ամենեցուն, զոր և ճշմարիտ քահանայապետն Յիսուս Քրիստոս ողորմեսցի նոցա և դասակից և պսակակից արասցէ զնոսա ամենայն սրբոց և սիրողաց անուան իւրոյ, ամէն:

259բ Եւ զայժմու քահանայքս, որ||կան ի սպասաւորութիւն սուրբ Աստուածածնիս՝ զտէր Կարապետ՝ ստացող տառիս, և զմիւսն՝ զԿարապետ քահանայն, զՄիքաէֆ, և զտէր Սադաղայ, որ և Քրիստոս աստուած պահեսցէ զսոքա ջահ անշիջանելի ի մէջ եկեղեցոյ...:

Դարձեալ, ես՝ Կարապետ քահանայս, խոջայ Ստեփաննոսի որդիս, ի յՈստանայ ի Նոր-Քաղաքէս՝ ստացայ զսա ի վաստակոց իմոց և եղի զԳանձարանս ի դուռն գերամաքուր և փառաւորեալ սուրբ Աստուածածնին Նոր քաղաքի, որպէս զի վայելեցին զսա մանկունք սուրբ եկեղեցոյ և ուրախասցին սովաւ հանապազ ընթերցմամբ...:

260ա Եւ արդ, ես՝ Կարապետ քահանայ և կենակիցն իմ Շարմելէֆ ետուր զրել զայս Գանձարանս և || եղաք զսա յիշատակ մեզ ի դրանս Նոր-Քա-

զաքի սուրբ Աստուածածինն, որ կացցէ սա ի սուրբ եկեղեցիս, յիշատակ բարի մեզ և նախնեացն մերոց: Եւ մի ոք հեռացուցանել շանայ զսա ի դրանէ սուրբ տիրամօր Աստուածածինս, ո՛չ ի մերոց յազգականացն, և ո՛չ յօտարաց, և ո՛չ ի քահանայից, և ո՛չ յաշխարհականաց, ո՛չ հեռացուցանելով, և ո՛չ ծախելով, և ո՛չ ի յայլ տեղիս տանելով: Եւ ով ոք լրբանայ և յանդգնի և հեռացուցանել շանա զսա ի դրանէ սուրբ Աստուածածինս ծախելով կամ հեռացուցանելով՝ այնպիսին հեռացի յողորմութենէն աստուծոյ և զանէծքն զօծին առցէ և զպատուհասն զկայենին ժառանգեսցէ. իսկ խնամ տարօղքն և կարգացօղքն սորին աւրհնին յաստուծոյ և յամենայն սրբոց, ամէն:

Յառաջն, որ ես տղայ եղայ,
 Նա բարի գործոց ցանկացայ,
 Ի գիր և ի կարգալ մտայ,
 Թէ տի լինիմ ես քահանայ:
 Իմ վարպետն էր խիստ բարի,
 Ի իւր բարեացն ես շհետեցայ,
 Զամէն ի հետ մեղաց կացի,
 Բարի գործոց ես շցանկացայ:
 Զօրն կացի ես անուղայ
 Եւ ի յաղոթրս ծուլացայ,
 Ես՝ անարժանս ի կարգ մրտայ,
 Ի կարգաւորաց կորանք եղայ:
 Զամէն մեղաց դարան եղայ
 Ես կեղծաւորս և անյիմայ,
 Լըմնեցաւ ինձ հիսուն տարին,
 Իմ մեղքն եղև ինձ փաթաւայ,
 Յիմիկ կամ ես տարակուսեալ
 Ի յիմ շար գործոցս ի վերայ:
 280բ Աստուածածին իմ || յոյս դու,
 Քանց րզքեզ էլ ինձ ճար շկայ,
 Զի ես քո ծառայն եմ անպիտան,
 Ընկա՛լ՝ զնուէրս և զաղաչանս,
 Որպէս զայրի կնոջն լումայն,
 Եւ զիս քո տեսուդ արայ արժան:
 Մի՛ յիմ մեղացն ինձ բարկանար,
 Քո ծառայիս, զի եմ անյար,
 Եւ Քրիստոսի մարդասիրին
 Փառքս տաբուք այժմ [և] յաւիտեանս:

Դարձեալ, յիշեցէք ի Քրիստոս զԽաչաառաւ սարկաւազն և զմայրն իւր զՇարմելէֆն, և աստուած-ողորմի ասացէք նոցա, որ աշխատեցաւ ի թուղթ կոկեղն:

121

ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ ԿԱՆՈՆԱՅ ԵՒ ԽՐԱՏՈՒՑ

Երևան 228

գրիչ՝ Սիմէոն
վայր՝ Դերձկոյ վանք

243... Փառք... որ ետ զարութիւն իմոյ տկարութեանս յանկ հանել զսուրբ
կանոնքս հոգէշահ, և ամենայն քահանայից և քրիստոնէից խրատք հոգոյ
և մարմնոյ ի սուրբ առաքելոցն և ի սուրբ հայրապետացն և ի սուրբ Լու-
սաւորչէն, կանոնք հաստատեաց ամենայն եպիսկոպոսաց՝ պարտ է ամե-
նայն եպիսկոպոսաց զմահ ի յանձն առնուլ և ոչ թողուլ յօրինաց և ի
243... կանոնաց բան մի անցանել, զոր հրամաէ || տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս,
թէ՝ Երկինք և երկիր անցանեն և բան մի յարինաց և ի մարգարէից ոչ ան-
ցանեն:

Ձոր եղև զբաւ գրչութեան սորա ի թուականիս Հայոց 22. (1457),
ի սուրբ անապատիս Դերձկոյ, ընդ հովանեաւ սուրբ Թորոսու, ձեռամբ
Սիմէոն անարժան կրամօտրի, ի խնդրոյ վերոյգրեալ* պատուելի եպիս-
կոպոսին տէր Յակոբին, զորոյ վայելել տացէ տէր աստուած պարագայց
ամաւք մարմնով:

Արդ, աղաչեմ զամենեանս, որք աւգտիք ի սմանէ կամ արինակէք,
յիշեսցջիք ի սուրբ յաղօթս ձեր զՍիմէոն գրչակա և դուք յիշեսցջիք ի Քրիս-
տոս:

Ո՛վ հոգևոր եղբայր տէր Յակոբ, յորժամ ընթեռնուս զհոգէշահ խրատ-
քըս և զկանոնքս՝ լի սրտիւ յիշեայ զանարժան գրիչ յաղաւթս քո:

122

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՄՈՎՍԻՍԻ ԽՈՐԵՆԱՅԻՈՅ

Երևան 4515, էջ 178 (Ղ. Փերդ.
Նշխարք պամ. Հայոց, Բ.)

Ի թուոյ Հայոց 22. (1457), որ և ես անպիտան ծառայս՝ սպասաւոր
սրբոյն Թովմայի առաքելոյ սքանչելագործ գերեզմանին տէր Աբրահամ
վարդապետ, որ ի յԱղթամաք սուրբ հաշին առնէի, վասն մեր սուրբ աշին
առնէի շորս գոմէշ և շորս եղ, և աշի համբուրից փարէն մեր վանիցն է:
Ով որ յանդքնի՝ սուրբ Առաքելոյ անէծքն ի վերայ իւր եղիցի, ամէն:
Վկայ Աւետիս եպիսկոպոս և այլ միաբան սուրբ վանիցս:

* Ձեռյառ «վերոյգրեալ» բառին, տեւ Յակոբի անունը գրիչը մինչ այս չի հիշա-
տակել:

123

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիւրդ. Նշխարք, էջ 176, Նօա. 185, Հոգւոյ վանք

գրիչ՝ Ներսէս
վայր՝ Աղթամար

... Արդ, կատարեցաւ աստուածախօս գանձս... ձեռամբ Ներսէս խա-
բեղայի... յաստուածաբնակ յաթոռս Աղթամար, ընդ հովանեաւ սուրբ
Խաչիս. ի թուաբերութիւն հայկազեան տումարի 22. (1457), ի դառն և ի
նեղ ժամանակիս, որ խիստ ի տառապանս կամք ընդ հարկի անօ-
րինաց...:

124

ՄԵՍՐՈՊԷԱՅ ՎԱՅՈՅՁՈՐԵՑԻՈՅ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՍՐՔՈՅՆ ՆԵՐՍԻՍԻ

Երևան 8301

գրիչ՝ Մովսէս
վայր՝ յԵրկիրն Բարմ

48ա Փառք... որ ետ կարողութիւն տկարութեանս մերո՝ պիտակ անուն և
բանի խնդրող Մովսիսի հասանել ի վերջ գրիս: Արդ, դժագրեցաւ Պատ-
մութիւնս երիցս երանեալ սուրբ և երջանիկ հայրապետին մեծին Ներսե-
սի և թագաւորացն Հաոց ի թվականի Հաոց ի 22. (1457), ի երկիրն որ
կոչի Բարմ, ընդ հովանեաւ սուրբ առաքելոյ Գերեզմանիս և սուրբ Գէոր-
գեա տաճարացս, Բարթողիմէոսի և այլ սրբոց որ աստ կան, ի յառաջ-
նորդութեանն երջան[իկ] և ընդրեալ տէր Հայրապետ եպիսկոպոսի, որ
հայրախնամ սիրով գթաւ և խնամէ զմեզ. զոր և տէր աստուած հաստա-
տուն և անփորձ և անասան կեն[աւթ] պահեսցէ ընդ երկայն աւուրս՝
յամերամս ժամանակաց, և յետ սուտեացս ելանելոյ ընդ երջանիկ հայ-
րապետացն դասեսցէ, ամէն:

48բ Արդ, յերես անկեալ աղաչեմ զձեզ, ո՛վ սուրբ հայրօ և եղբայրք, որք
հանդիպիք սուրբ և երանեալ հայրապետի պատմութեանս, յիշեսցիք ի
սրբամաքոր յաղօթս ձեր զՄովսէս սիրող բանի և զգծագրողս, նաև
զտէր Ծակոբ [Ժ]եր կրօնաւոր, և զՅովնանէս փակակալ, որ աւգ[ղ]նական
եղեն գրիս, որով աւգնական և փրկիչն մեր Քրիստոս աւգնեսցէ նոցա
յաւուր նեղութեան և փրկեսցէ յամենայն վտանգից և փորձանաց և զերկ-
նից արքաութիւն տացէ նոցա հանդերձ ծնողօք իւրեանց, ամէն...:

125

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐ ԾՆԵԱԼ ՄԱՆԿԱՆՑ,

ԱՌԱՔԵԼԻ ՍԻՒՆԵՑԻՈՅ ԵՒ ՄԱՇՏՈՅ

Երևան 9694

ա

գրիչ՝ Մարգարէ
վայր՝ Բալու

... Գրեցաւ սա ի թվ 22. (1457) ի գուռն սուրբ Գէորգա վանիցս
ի Բալու:

Աղաչեմք զձեզ ով ոք հանդիպիր սմա ձեռնադրել քահանայ, կամ կարդայք, կամ արինակէք յիշեցէք յաղաւթս զմեզաւ լցեալ սուտանուն Մարգարէ աբեղայս և զծնաւքն իմ, և աստուած, որ առատն է՝ մեզ և ձեզ առ հասարակ ողորմեսցի: Եւ սղալանաց և խոշորութեան գրոյս մի մեղազրէք, զի կար մեր ախշափ էր:

Աստուած վայելել տայ զերից տետրս տէր Աւետեցն, ամէն:

Բ

գրիչ՝ Գրիգոր

Ո՛վ մանկունք սուրբ Սիրովնի,
Զձեզ աղաչեմ արտասուալի,
Որք հանդիպիր յայսմ տառի
Յիշման առնէք դուք արժանի՝
Զտէր Աւետիս յոյժ գովելի,
Անձն տկար և քաջ յոգի,
Որ ետ գրել զբանս ի կարգի
Ի յիշատակ անշնչելի:
Եւ դուք յիշաւքդ յիշեալ լիջիք
Ի յարարէն ամենայնի
Այժմ և յաւորն ապագայի,
Ամէն, կրկին և եղիցի

Զսակաւ գծողս մեղաւք լցեալ Գրիգոր յիշեայ, ո՛վ տէր իմ:

Գ

Գնեցի ի Խարբերք, ԺԴ. (14) ֆլ[որին] խոճայ Ասլին, ձեռաւք խոճայ Ինուին (*), ձեռաւք Սարու Ստեփաննոսին, ձեռաւքն Մուրենկայ, ի թվ. 22. (1457):

Ճանիպէկն առաւ*

126

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

«Լոյս», 1903 թ., էջ 287—288

գրիչ՝ Մկրտիչ
վայր՝ Հիգան

... Արդ, կատարեցաւ աստուածախաւս և տիեզերաքարոզ Աւետարանըս ի խնդրոյ պատուական և հաւատարիմ մահդասի Յովնանէսին, վասըն որոյ վառեալ հաւատով և սիրով որ ի Քրիստոս Յիսուս՝ ետ գրել սուրբ Աւետարանս յիշատակ հոգւոյ իւր, և ծնաւդացն իւրոց՝ հօրն Խաւանին և մարն Մամոցին, ի վայելումն իւր զաւակին Խաչատուր քահանային...:

Եւ արդ, ես՝ ունայնս ի բարեաց գործոց սուտանոմ գրչակս Մկրտիչ,

* Հստ երեւոյթին շարունակութիւնը եղել է հաջորդ թերթի վրա, որը չի պահպանվել:

որ անուամբ եմ և եթ և ոչ արդեամբք և երկաբ, որ ձայնիւ բարձրացեալ և հոգւով կորացեալ ըստ իմում տկարութեանս, դրեցի զայս աւետարանս ի քաղաքիս որ կոչի Հիգան, ընդ հովանեաւ ամենասրբունէոյ Աստուածածնիս, երկնից կամիթեալ (՝) խորանիս, և նորարողբոց սուրբ Յարութեանս, և սուրբ Սարգսի զարավարին և որդւոյն իւրոյ Մարտիրոսին, և սուրբ Գէորգայ զաւրավարին, որ սակաւ մի հեռի է. եւ արդ, յայսքան և յայսպիսի բարեվայելուչ և մեծափառ սրբոցս գումար՝ բարեխաւս աշխարհի և ապաւէն ապաստանի քառութեան մեղուցելոց, զոր դիմեալ մեծաւ յուսով բարի արմատոյ շառաւիղն, կատարեալն հաւատով և գործով բարեաց Յովանէս մահադասին, կամեցաւ ըստանալ զաստուածախաւս սուրբ Աւետարանս, զոր ի վաղուց հետէ փափաքեալ ցանկայր այսմ լուսահրրկան* և հողիաբուս մատենիս...:

Արդ, յիշեցէք ի Քրիստոս զստացաւղս սուրբ Աւետարանիս զմահադասի Յովանէսն, և զիւր ծնաւորն՝ զհայրն զԽասան և զմայրն զՄամոցն, և զեզրարքն՝ զՅովսէփ քահանայն և զԱբրէհամն, և աստուած-ողորմի ասացէք սոցա, ամէն: Յիշեցէք ի Քրիստոս զորդիք մահադասուն՝ զԽաչատուր քահանայն և զԳովաւմերն, և զԱլամն՝ զդուատրն իւր, և աստուած-ողորմի ասացէք:

Դարձեալ, կրկին աղաչեմ զձեզ՝ յիշեցէք ի Քրիստոս զՅովանէս մահադասին, և զիւր եղբարքն զՅովսէփ քահանայն և զԱբրահամն, զԽարուն-Մէլէֆն, և զՓաշա-Մէլէֆն, զՇարմէլէֆն, զ///, զՇահուսէլէֆն, զ///, զՓաշաւէլէֆն, և զԱլամն, և զՄարուգէկն և զամենայն արեան մերձատրսն...:

Արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թուականութեանս 22. (1457)... ի հայրապետութեան տէր Գրիգորի: Արդ, որք հանդիպիք սմա կարգալով կամ աւրինակելով, անմեղադիր լերուք խոշորութեան գրոյս և սրղալանացս, զի կայր մեր այս է: Յիշեցէք ի Քրիստոս զանարժան գրիչս ե զծնողսն իմ զԱվրանն, և զԱղուրն, և աստուած-ողորմի ասացէք, ամէն...:

127

Մ Ա Շ Տ Ո Յ

Փիւղ. Նօա. 187, Երզնկա, ի ս. Կիրակոսի վանք

գրիչ՝ Աստուածատուր
վայր՝ յերկիրն Կամխայ

... Արդ, գրեցաւ սա ի թվին Հայոց 22. (1457), ձեռամբ Աստուածատուր սարկաւագի և վարդապետիս իմ Գրիգոր եպիսկոպոսիս...: Գրեցաւ Մաշտոցս յերկիրն Կամխայ, ի գաւառն սուրբ Լուսաւորչին, ի դրոնս սուրբ Լուսաւորչին, և սուրբ Կարապետին, և սուրբ Տիկնի, և սուրբ Աստուածածնի:

* Թերևս ձեռագրում եղել է՝ «լուսալրական»:

128

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Նրուսաղէմ 1490

վայր՝ Երզնկայ

Նւ դարձեալ ի սոյն աւուրս եղև ահագին շարժ յԵրզնկայն, և կործանեաց զքաղաքն, և զքոլոր պարիսպն յատակէն տապալեց, և մեռան ի նմին ժամու ի շարժէն անձինք ԲԺ. (12) հազար՝ հաւատացեալ և անհաւատ, այր և կին, ծեր և տղայ և սրբասնեալ քահանայք, զոր ոչ կարեմք զազէտս և զկսկիծ և զկոծ և զհառաչ նոցա թուել, զի ականատես եղաք ահագին պատուհասին, զոր արարիչն աստուած մի ցուցցէ ծառայից իւրոց այնպիսի փորձութիւն և վիշտ: Նւ այս ամենայն եկն ի վերայ մեր վասն մեղաց մերոց ըստ մարգարէին: Նւ յայսմ ամի էր թվական Զ. և Զ. (1457) ապրիլ ամսոյ ԻԳ. (23), յաւուր շաբաթու կրկնազատկին, ի չորրորդ ժամու ցերեկին*:

129

Գ Ա Ն Ձ Ա Ր Ա Ն

ՍՅՂ հտ. Ա, 83, էջ 165—166

գրիչ՝ Սարգիս
վայր՝ Երուսաղէմ

701 Փառք... որ ետ կարողութիւն տրկար անձին Սարգսի հասանել յաւարտ սորին յամի Զ. և Զ. թուականիս մերում (1457), ի նոյեմբեր ամսոյ ի ԻԵ. (25)...

Նւ արդ, գրեցաւ սա ի սուրբ մայրաքաղաքս Երուսաղէմս, ընդ հովանեաւ սուրբ եկեղեցոյս, որ է հանգստարան սուրբ գլխոյն Յակոբայ որդոյն Զեբեթեա:

* Հավանաբար այս երկրաշարժի մասին է տաղասաց Թորոս Մշեցին գրել.

«...Ի յանդընգոց զերկիր շարժեց,
Շատ շինութիւն արար օկէր (իմա՝ աւեր).
Հանց մեծամեծ ցասումն եցոյց,
Դեռ ի մեղաց չեմք վախենար:
Այն Եղընկան ամուր քաղաքն
Իսկի չուէր առնելու ճար,
Ջրուր պարիսպն ի շուրջ ածեց,
Ջգլուխն տարաւ ի հիմն ի վայր.
Հանցեղ քակեց և աւերեց,
Երիս անցուց զքաղաքն ի վար.
Անասելի մարգ կոտորեց
Ներս, որ թուաւ տասն հազար...
Շատ մի սպաննեց մեծ խոճտին...
Շատ հիւնէրպանա վէշաքերներ,
Կտրըճվորաք՝ մտօք ճարտար,
Շատ մի սպաննեց կին գեղեցիկ,
Ճոհեք ոսկուն են պարապար.
Ջամէնն յիւր տունըն խափանեց...
Իսկի չեղաւ փախչելու ճար...» (Ձեռ. № 9271, էջ 107բ—109ա(1

Արդ, աղաչեմ զամենեանս որք հանդիպիք սմա տեսութեամբ կամ աւրինակաւ և կամ այլ ինչ աւգտութեամբ իւր՝ յիշեցէք ի միտս բարիս զեղբարս մեր զԳրիգոր գրոց աշակերտ, որ ձեռնդրու և աւանական եղև մեզ: Այլ և զերիցս երանեալ զճգնագգեաց զերջանիկ րաբունապետս մեր զԿարապետ զհոգևոր հայրս մեր, որ զտիւ և զգիշեր ի խորս աստուածային տառից դեգերելով վասն մեր՝ հայրական գթով խրատելով և ուսուցանելով զմեզ, որոյ ոչ գոյ տրիտուր փոխարինի ի մէնջ, ... այլ և զբազմերախտ հայրն մեր և զուսուցիչն Զաքարիա արեղայն և զծնաւղբն իւր յիշեցէք ի Քրիստոս, ամէն:

Դարձեալ, աղաչեմ զամենեանս, որք հանդիպիք սմա յիշեցէք ի մաքրափայլ յազակթս ձեր զփրծուն գրիչս զՍարգիսս, և զհայրն իմ զՅովանէս, և զմայրն իմ զՄինա-Խաթուն, և զեղբարքն իմ զԽաչատուր և զՍատաղա, և զքոյրն իմ զԱրուս-Խաթուն, և զկենդանիքն և զհանդուցեալքն ի Քրիստոս:

130

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 4186

ստացող՝ Զանջան

263ա Կամաւ ամենակալ արարչին աստուծոյ... մեք մեղուցեալ և անարժանք աղախին և ծառայք սուրբ Աստուածածնին՝ ապաշխարողքս՝ Զանջան և Մանան, ոչ ունելով զաւակ և յիշատակ յերկրի, մեծ յուսով ստացաք զսուրբ Աւետարանս ի փրկութիւն և ի յիշատակ հոգոց մերոց: Վասն որոյ ի ծունկս անկեալ ողորմելի անձամբ խնդրեմք ի սուրբ քահանայիցդ, որք կարդայք և լուսաւորիք սովաւ, յիշեցէք զիս՝ զտառապեալ և զմեղաւոր ծառայս՝ զԶանջանս, և զհայրն իմ զՎարծէլ, և զմայրն՝ Թամթայ-Խաթուն, և զորդին իմ զՄարտիրոս քահանայ, որ ի յանաւրինաց սրով կատարեցաւ, և զհարազատ եղբայրն իմ զՄելքեսեդ քահանայ՝ զվայելաւ սուրբ Աւետարանիս, և զնորաբողոք որդին՝ զՈնանէս, և զայլ եղբարսն իմ, ասելով ի խորոց սրտէ, թէ՛ տէր աստուած ողորմեայնոցա...:

Գրեցաւ վերջին յիշատակարանս ի թվիս Հայոց 22. (1457):

131

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 7874

գնող՝ Աստուածատուր

120բ Արդ, ես պարոն Աստուածատուրս, որ ցանկացող եղէ այսմ Աւետարանիս, և զնեցի զսայ ի հալալ յընչից իմոց, յիշատակ ինձ, և ծնաւղաց իմոց պարոն Միքայիլ և Զինան-Մելիքիլ, և կենակցին իմոյ Խաւ-Մէլիքիլ, և ամենայն արեան մերձաւորացն: Եւ յիշեցի զբան մարգարէին որ ասէ, թէ՛ Երանի որ ունիցի զաւակ ի Սիոն և յընտանի յԵրուսաղէմ, և եղի

զսա յիշատակ ի սուրբ եկեղեցիս ի սուրբ Կոստընդինն, և ի սուրբ Սարգիսն՝ յիշատակ ինձ և ծնաւդաց իմոց...:

Դրեցաւ յիշատակարանս ի Թվ. Հայոց 22. (1457), ի յօգոստոսի ամսոյ ի Ե. (5) արն, ի փառս արհնելոյն, ամէն:

131

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 6202

նորոգող՝ Յովանէս

219- Ես՝ Յովանէս քահանայ՝ տոփ նորոգել զսուրբ Աւետարանս յիշատակ ինձ, և ծնաւդաց իմոց, և ամուսին իմոյ Խոյմէլէֆ, և զաւակաց մերոց՝ Ստեփաննոսի և Զանբաշայի: Այլ և աղաչեմ սուրբ ընթերցողք, յորժամ ընթեռնուք յիշեցէք ի մաքրափայլ յազակթս ձեր զՅովանէս և զազգն ամենայն՝ զհանգուցեալսն և զկենդանիքն ամէն: Եւ ինքն Քրիստոս աստուած՝ յիշողացդ զանճառ և զանիմանալի հանգիստն պարգեւէ:

Այլ և աղաչեմ յիշման արժանի առնել ի բարին Քրիստոս զԷմիշ և զԴիլշատ՝ զհոգեւոր մայրքս մեր, որ բազում երախտիս ունին ի վերայ մեր, աստուած իւրեանց վարձահատոյց լինի, ամէն:

Թվ. ԹՃՁ. (1457):

դրիչ՝ Յոնանէս
վայր՝ Հախրաա

583ա ... Արդ, եղև զրաւ գրչութեան սորա ի շրջագայութեան հայկազեան տումարի Ջ. և է. (1458), ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի ի վաղաշապատ արքայանիստ քաղաքի՝ ի բուն քահանայապետական յաթոռ, որ է իջումն միածնի աստուծոյ բանին, և յաշխարհակալութեան տանս Հայոց Ջհանջանի՝ թուրքմանի և արեանարբու գազանի, յաստուածապահ գաւառս Լաւոյ, ի յերկնահանգէտ մեծարգոյ և ի գերահընչակ ուխտի Հախրատ վերաձայնելոյ, ի դրան մաւրս լուսոյ սուրբ Սիովնի և հրաշափառ Կաթողիկէ սուրբ տաճարիս և արեամբ ներկեալ աստուածընկալ սուրբ Նշանիս: Եւ յառաջնորդութեան սորա տէր Աստուածատուոյ, որ ի յաւուրս և ի ժամանակս յայս կան բազում կրանաւորք և աղաւթարարք՝

583բ տէր Դովկաս, տէր Աստուածատուր փակակալ, Տիրատուր, Գրիգոր, Պետրոս, Գաւրգի, Յովանէս, Մխիթար, Ներսէս, Յովանէս, Ոնանէս, Վարդան, Հայրապետ, Դաւիթ, Աբրահամ, Արթուր, զոր տէր աստուած ընդ երկայն աւուրս արասցէ զսոսա և յետ աստեացս զերկնից արքայութիւնն պարգևեցցէ սոցա:

Արդ, յերես անկեալ մայրամաժ դիմաւք աղաչեմ զգումարդ խմբից եկեղեցական դասուց ի պետականէն զխոյ մինչ ի վերջինսն՝ ըստ իւրաքանչիւր աստիճանի, որք այժմ և որք յետոյ, որք վայելէք և լուսաւորիք կարդալով կամ գաղափար առնելով յիշել ի տէր զտէր Յովանէս վարպետն, որ զարինական շնորհաց, ... նաև զեղբայրն իմ ըստ հոգւոյ զԳրիգոր կրաւ[նա]ւորն, և զստացաւ զորոցս զՋանազիզ վարդապետն, զկենակիցն իւր զՄինա-Խաթուն, և զհանգուցեալ որդիքն իւր՝ զՄկրտիչն և զԱստուածատուր. և զայլ ամենայն արեան մերձաւորսն յիշեցէք...:

Հնդ նոսին և զիս... Յոնանէս անարժան գրիչս յիշման արժանի առնել, և զծնողսն մեր և զերախտաւորսն և զուսուցիչսն, Եւ խոշորութեան և սղաւանաց սորա անմեղադիր լինել, զի ծեր եմ և ծանրացեալ, աչքս ի լուսոյ է պակասել և դողդոջ մատունս ի դրելոյ:

Դարձեալ, ցաւագին անձամբ ի ծունկս անկեալ սուրբ վարչապարագդ ձեր՝ ընթերցողացդ և վայելողացդ այս կտակի, զի ի յաւարտման գրոցս ամ յամէ՝ ի մեծի աստուածայայտնութեան ճրագալուցի առաւաւտուն՝ զյիշատակարանս անխափան կարգայք և զսովորական պարտսն հատուցանէք...:

Բ

Նկարող՝ Մանուէլ

198ա ՋՄանուէլ նրկարող յիշեալ յաղօթս, աղաչեմ:

Գ

Վերջին մասի գրիչ՝ Դանիէլ

569ա Զսակաւ աշխատաւորս և զԴանիէլ գրիչ յիշեցէք ի Քրիստոս և աստուած զձեզ յիշէ, ամէն:

133

Մ Ա Շ Տ Ո Յ

Երևան 1027

գրիչ՝ Յոնանէս
վայր՝ Այրիվանք

173բ Փառք... որ ետ կարողութիւն անարհեստ և փցուն գրչի հասանել ի վերջին գիծ աստուածաբողբոջ տառիս, որ կոչի յանուն սուրբ հայրապետին Մաշտոցի. ի թուաբերութեանս հայկազեան տաւարիս Ջէ. (1457), ձեռամբ յոգնամեղ և փցուն գրչի Յոնանէս սուտանուն արեղայի,
174ա || որ զանունս միայն ունիմ և ոչ զգործս, ի վանքս որ կոչի Յայրիվանքս, ընդ հովանեաւ ամէնաւրհնեալ լուսոյ մաւր սուրբ Աստուածածնիս, և սուրբ տիգրիս՝ աստուածամուխ սուրբ Գեղարդեանս, և այլ բազմագումար սրբոցս, որ աստ կան հաւաքեալ, ի վանելումն անձին Յակովբ քահանայի և զաւակաց իւրոց և յիշատակ ծնողաց իւրոց: Արդ, յերես անկեալ աղաչեմ զձեզ ես՝ անարժան գծողս Յոնանէս, որ հողս եմ և փոշի ոտից ձերոց, որք հանդիպիք սմայ տեսանելով, կամ կարդալով, կամ աւրինակելով՝ յիշեցէք ի մաքրափայլ յազաւթս ձեր զիս՝ զանպիտանս Յովնանէս, և զծնողսն իմ ըստ մարմնոյ, և զհոգևոր մայրն իմ զԱնայառ, որ բազում երախտիք ունի ի վերայ իմ, աստուած-ողորմի նմայ ասացէք, ամէն: Ընդ նմին և զայլ եղբարքս յիշեցէք:

134

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Յ

Երուսաղէմ 1635

գրիչ՝ Ստեփանոս
վայր՝ Հայոց-քառ

... Գրեցաւ ի Ջէ. (1458), ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի, և սուրբ և ի գերահռչակ ուխտս, որ կոչի Հայոց-քառ, ընդ հովանեաւ սուրբ Ամենափրկչի, և երկնանման սուրբ Խորանաց, և հրաշափառ սուրբ Կաթողիկէիս, և լուսոյ մաւր սուրբ Աստուածածնի, և սուրբ աշոյն Թագէոսի առաքելոյ և սուրբ Յակոբ Նշանին, ձեռամբ փծուն գրչի Ստեփանոս կրաւնատրի, ի խնդրոյ և յարդեանց Յովնանէս կրօնաւորի:

135

ՍԱՀՄՈՍԱՐԱՆ, ՊԱՏԱՐԱԳԱՄԱՏՈՅՑ, ԱՂՕԹԱՄԱՏԵԱՆ

Եվրոպայի մասնավոր հավաքումներ, № 1, էջ 2—3

գրիչ՝ Իգնատիոս Կրոնաուր
վայր՝ Խառաքաստայ վանք

Ա

Փառք... որ ետ կարողութիւն եւ զարուսթիւն տկար եւ տարտամ ան-
ձանց մերոց՝ Իգնատիոսի գրչի եւ Մինասի նկարողի սուրբ գրոցս Սաղմո-
սարանի եւ Աղաւթամատոյցի։ Ի թուականութեանս մերում ի ՋԷ. (1458)
ամի, ի խանութեան Ջնանշայի եւ ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի
սուրբ էջմիածնի, ի յերկիրս Քաջքերունի, ի սուրբ ուխտս Խառաքաստայ,
ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնի՝ խոյակապ եւ հռչակաւոր գեղեցկա-
շէն տաճարի, վասն յիշատակի Ջաֆարէ վարդապետի եւ իրոցն ամենայ-
նի։

Արդ, ես՝ նուաստ եւ ներգեւեալ ոգի՝ պիտականուն Ջաֆարէ վարդա-
պետ, ետու դրել եւ ոսկեղաւծ ծաղկազարդ նկարել զՍաղմոսարանս,
զՊատարագամատոյցս եւ զԱղաւթամատոյցս ի վայելումն անձին իմոյ,
եւ եղբարորդոյն իմոյ Մկրտիչ սարկաւագի, եւ մօրն Գաւնդիշի. եւ յի-
շատակ բարի հոգոյ իմոյ, եւ ծնաւղաց իմոց Յովանիսին եւ Մարեմին, եւ
հարեղբարցն իմոց Գրիգոր եպիսկոպոսի եւ Կիրակոսի, եւ որդոյն Մել-
քեֆի՝ հանգուցելոյն ի Քրիստոս, եւ եղբարցն իմոց Աւետիսի, եւ որդոյն
Յովանիսի, եւ մարն իւրոյ Գաւնդիշի, եւ միւս եղբարն իմոյ Կարապե-
տին, եւ կողակցին իւրոյ Խովսար-Խաթունին, եւ զաւակին իւրոյ Սիրուն-
բէկին, եւ միւս եղբարն իմոյ Մարգարին՝ հանգուցելոյն ի Քրիստոս, եւ
զաւակաց իւրոց, եւ քուերց իմոց Մարթայի, եւ որդոյն Մարտիրոսի, եւ
դստերն Խալիմ-Խաթունի, եւ Հռիփսիմի՝ հանգուցելոյն ի Քրիստոս, եւ
ամենայն արեան մերձաւորաց իմոց՝ կենդանեաց եւ հանգուցելոց։

Արդ, հանդիպողք սմա եւ վայելողք ուսմամբ կամ արինակելով, ար-
ժանաւոր բերանով աստուած-ողորմի ասացէք ստացողացս, գրողացս եւ
ծաղկողաց եւ ամենայն աշխատաւորաց սորա...։

Բ

Փառք... որ ետ կարողութիւն եւ զարուսթիւն տկար եւ տարտամ անձին
իմոյ գրել եւ կատարել զգիրս ...ի վշտաշատ եւ դառնաշունչ ժամանակիս
յ[որ]ում կամք ի ծառայութիւն այլազգեաց. ի թուականութեանս մերում
ի ՋԷ. (1458), ի խանութեան Ջնանշայ իմիրզին, որ եկեալ զաշխարհս
Հայոց եւ զտունն Խոռասանայ մեծաւ յաղթութեամբ, ի կաթողիկոսութեան
տեառն Գրիգորի Վաղարշապատու սուրբ էջմիածնի։

Արդ, գրեցաւ սա յերկիրս Քաջքերունի, ի վառքս Խառաքաստայ, ընդ
հովանեաւ սուրբ Աստուածածնի՝ խոյակապ եւ գեղեցկաշէն տաճարի, յա-
ռաջնորդութեան տեղոյս Կարապետ վարդապետի, ձեռամբ յոգնամեղ եւ
ապիկար գրչի Իգնատիոսի, յիշատակ բարի եւ անշնչելի ստացողի սորա՝
Ջաֆարէ պիտակ անուն վարդապետի...։

Գ

Ջսակաւ գծողս զԱզաւեայ դպրիկս յիշեցէք ի Քրիստոս,
Ո՛հ, զեղկելի Կառապետս աղաչեմ յիշել ի տէր,
ՋՄինաս ծաղկողս յիշեցէք ի Քրիստոս*:

136

Յ Ա Յ Ս Մ Ա Ի Ո Ի Ր Ք

Փիբդ. Նօտ. 190, Հոգու ավանի եկեղեցի

վայր՝ Բաղէշ

... Եւ գրեցաւ սա ընդ հովանեաւ տիրամօր Աստուածածնի և Գէորգայ
զօրավարին, ի քաղաքս Բաղէշ, ի հայրապետութեան Յովնանէս եպիս-
կոպոսի, և յամիրութեան քաղաքիս Մելիք-Շառաֆին, և ի դանութեան
Մելիք-Ջեանշային, որ յայսմ ամի Հասան-Ալի ամիրդէն ելաւ ի զընտա-
նէն և էառ զԹավրէզ. և վասն ծովացեալ մեղաց մերոց եկն յայսմ ամի
մահ և կոտորեաց զբազումս, ի թուականիս մեր ՋԷ. (1458):

137

Մ Ա Շ Տ Ո Յ

Երևան 959

գրիչ՝ Յակոբ
վայր՝ Աղթամար

Ա

303բ Փառք... որ ետ կարողութիւն տկար անձին || իմոյ և տարտամ ոգոյ
Յակոբի հասանել ի վերջին գիծ աստուածաշունչ տառիս, որ է հիմն հա-
ւատոյ քրիստոնէից և հաստատութիւն կարգաց եկեղեցւոյ: Սա է լուսա-
ւորիչ հոգոց մարդկան, սա է ուրախութիւն և ցնծութիւն կենաց մարդկան,
սա է զարդարիչ աւուր մահուան և յոյս նընջեցելոց և մխիթարիչ սգաւո-
րաց, սովաւ ուղաւորին ամենայն կարգք եկեղեցոյ և աւրհնին և սրբին
ամենայն ինչ ի պէտս մեր, սովաւ քահանայք զուարճանան ի գործս իւ-
րեանց և որոշեալ ազգս մարդկան յորգէգրութիւն կոչեն աստուծոյ հաւր,
և առանց սորա ոչ մահ կատարի և ոչ կեանք:

307ա Ջոր տեսեալ զսորայս մեծութիւն երջանիկ ոմն և աստուծային ձրիւքն
բարգաւաճեալ մեծ և երևելի տանուտէրն Աւետիսն՝ ըստ նախնեացն Ֆիլ
կոչեցեալ, և ստացաւ զսա ի յարդար վաստակոց իւրոց, || յիշատակ իւրն,
և ծնաւդացն իւրոց, և կենամկցին իւրոյ Սառային:

Եւ արդ, ես՝ ամենամեղս և անարժանս ի մէջ կարգաւորաց Յակոբ ան-
պիտան և մեղուցեալ կրանաւոր, ըստ իմում տկարութեանս յանձն առի
և ամենակարող զարութեամբն Քրիստոսի կատարեցի մեղսամած մա-
տամբ իմով յաստուածապահ և յանառիկ կղզիս Աղթամար, ընդ հովա-

* Այս մանր հիշատակագրութիւնները, ինչպէս հայանում է հրատարակիչը, գրված են լզանազան էջերի վերին կամ ստորին լուսանցքների վրայ:

նեաւ սուրբ Խաչիս և սուրբ Գեղարդեանս, ի հայրապետութեան տեառն Չափաբիայի և ի թուականիս Հայոց ՋԷ. (1457):

Եւ արդ, աղաչեմ զդասս լուսերամիցդ, որք հանդիպիք սմա տեսութեամբ, կամ կարդալով, կամ արինակելով յիշեցէք ի սուրբ և յարժանաւոր յազաւթս ձեր զԱւետիսն և զՍառայ, և զիւր դուստրն՝ զԱղիզն, և զիւր որդին՝ զՍաղաղէն, Շահստանն, Ֆառուխշէն, զԱտոմն, և զորդի նորա զՄուղալն, և զԼարոցն, և զհայրս իւրեանց՝ զՅովանէսն և զՄելէք-Խաթուն:

307ր Դարձեալ, աղաչեմ յիշել ի տէր զպարոն Ատոմն, որ կանկնեցաւ և ետ դրել զՄաշթոցս յիշատակ բարի հոգոց իւրեանց և ետ դսա յաստուածաբնակ տաճարն՝ ի Բերդակոյ սուրբ Յովանէսն, և մի ոք իշխեսցէ հեռացուցանել զսա ի դրանէ սուրբ Յովանէսի տաճարէս...:

Եւ ընդ արժանաւորացն զանարժան գծողս զՅակոբ աղաչեմ յիշել ի սուրբ և յրնդունակ յազաւթս ձեր, և զծնաւդսն իմ զՅովսէփ և զՓաշա-Մելիք, և զերենտաւոր եղբայրն իմ զՍիփսաւ, և զայլ ամենայն երենտաւորքն իմ, և զուսուցիչն իմ՝ զմեծ և ընտրեալ փիլիսոփայն զՀայրապետ կրանաւորն, ամէն:

Յիշեցէք ի Քրիստոս զՍարգիսն և զը||հայրն իւր՝ զՍտեփանոս քահանայն, որ միշնորդ եղեն...:

Բ

308ա Տէր աստուած Յիսուս Քրիստոս ողորմեայ ստացողի սուրբ գրոցս Սառայ խաթունին, և որդոյն Խուդայբալշին և Կարայպետին, Թադրիդուլին և Մկրտչին, և զմայրն զԱզիզ-Խաթուն, և զհայրն զՄովսէս, զՄուրատնեց Յովանէսն, զկողայկիցն զԼաչանն, զորդին զՄուրատն, զԲաւզիկն, զԿիրակոյս աբեղայն և զմայրն զԹամար-Խաթուն...:

308բ ... Աստուած-ողորմի ասացէք Յովանէսին, որ նախատակեցաւ ի Շաշմուտի բերդն, աստուած զիւր մեղքն թողու, ամէն*:

138

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 3848

գրիչ՝ Ներսէս
վայր՝ Աղթամար

ա

283բ ... Եւ ջերմեռանդ սրտիւ ետուն գծագրել զսա զանձ անկողոպտելի և կտակ անդառնալի... յիշատակ իւրն, և ծնաւդացն՝ հաւրն Աստուածայտուն և մաւրն Մամայ-Խաթունին, և քրւերոն Խախաթունին, Մուղալ-Խաթունին և Շահփաշին՝ որք մնացելոյն ի հաւրէն, և զկենակիցն իւր զՀայ-Խաթուն, որ և յուսամք յամենապարգև հոգին աստուած պահեսցէ զտէր Ստեփանոս քահանայն յերկար ամաւք, մինչ ի խորին ծերութեանն, որ ետ գծագրել զսա յիշատակ հաւրն իւրոյ Աստուածատուն, և ծնաւդաց

* Այս հիշատակարանը զրկած սկստք է լինի ձեռագրի գրութիւնից, այսինքն 1458 թվականից ոչ շատ հետո, հավանաբար մինչև 1490-ական թվերը:

նորին՝ Կարապետին և Սաբախ-Մէլէֆին, և եղբարցն՝ Խաչատրուն և Աւի-
տիսին, և զաւակաց նոցին: Այլ և հանգուցիչն ամենայն նընչեցելոցն՝
Քրիստոս աստուած յանուանէ կոչէ զսոսա ի յար հրապարակին և դա-
սեսցէ ի յարգարոց դասն, ամէն: Այլ և զծնաւդսն Մամայ-Խաթունին՝
266 զՍտեփանոս քահանայն|| և զՇամշա-Խաթուն, և այլ ամենայն արեան
մերձաւորաց իւրեանց...:

Եւ ետուն զսա ընծայ և նըւէր ի դուռն նոր-Քաղֆա ամենաւրհնեալ
սուրբ Աստուածածնին, յիշատակ անշընջելի և կտակ անդառնալի...:

Այլ և յիշեցէք ի Քրիստոս զհոգեւոր հայրն և զերախտաւոր վարպետն
Ստեփանոս քահանային՝ զԽումբիթենց տէր Ստեփանոսն, և զաւրհնեալ
բարի զաւակն իւր՝ զտէր Ատոմ սրբասնեալ քահանայն պահեսցէ Քրիս-
տոս աստուած ընդ երկայն ատուրս, և զմայրն իւր զՆսուտուղ-Խաթուն՝
զփոխեցեալն ի Քրիստոս:

Եւ տրդ, ես՝ յետինս ի գրչաց և անարժանս ի կրանաւորաց՝ սուտ
266 անուն կրանաւոր Ներսէս խարողս ...||... աւարտեցի զսա մեղսայմած
մատամբս իմով, յաստուածաբնակ [կ]լըզիս Աղբամար, ընդ հովանեաւ
ամենայաղթ սուրբ Խաչիս և սուրբ Նշանիս, ի հայրապետութեան տեառն
Զաֆախայի, և ի թըւականիս Հայոց Ջէ. (1458)...

267 Արդ, որք ճաշակէք յաստուածային բուրաստան||... յիշեսցէք
յերկնադնաց յաղօթս ձեր զառաջ յիշեցեալսն՝ զստացող սուրբ Աւետա-
րանիս...: Ընդ նոսին և զամենամեղ Ներսէս գրիչ, և զծնաւդսն իմ զԳուտ-
շիբէկ և զէմնա-Խաթուն, և զհարազատ եղբայրն իմ՝ զսրբասն[եալ] կրօ-
նաւորն զտէր Ստեփանոսն, զոր և տէր աստուած պահեսց[է] զնա ընդ
երկայն ատուրս, ամէն:

Այլ և զամենայն արեան մերձաւորսն մեր՝ զկենդանիս և զհանգու-
267 ցեալսն՝ զՊսակ, և զՄարտիրոս, զԱրթայ||-Խաթուն, զԱսլան, և Հասան.
և զՋանիբէկ, և զՀալիֆայ, և զՊսակ, և սերտ սրտիւ և ուղիղ մտաւք աստ-
ուած ողորմի ասացէք մեզ ամենեցուն և աստուած ձեզ ողորմեսցի և
ստացողին, ամէն...:

268 ... Եւ արդ, յիշեցէք ի Քրիստոս զսպասաւորք սուրբ Աստուածածնին
(Նոր-Քաղաքի)՝ զԿարապետ քահանայն, և զմիւս Կարապետն՝ մազգա-
սին, և զՍտեփանոս՝ ստացաւ սուրբ Աւետարանիս, որ և պահեսցէ տէր
աստուած ընդ երկայն ատուրս: Այլ և զհանգուցեալ քահանայքն զՅովա-
նէս՝ զմեծն և զպատուական, և զմիւսն Յովանէսն, և զԱւետիսն, և զՍտե-
փանոս, և զՅովանէս, և զՊաւղոսն, և զմիւսն Յովանէսն, և զՅովանէսն,
և զՍտեփանոսն, և զմիւս Ստեփանոսն, ամէն:

F

Դարձեալ, յիշեցէք... զվերջին ստացող սուրբ Աւետարանիս զԱբղով-
բէկն՝ զհօրեղբորորդի տէր Ստեփանոսին, և զծնողսն իւր զԿարապետ և
268 || զԱւետիսն և զՆզդաւեֆախշն, և զգուստրն իւր զՍաւլի-Խաթուն, և զայլ
ամենայն արեան մերձաւորքն...:

Յիշեցէք և ի Քրիստոս զԹումսյ քահանայն, որ սպասաւոր է սուրբ

Աւետարանիս, որոյ տէր աստուած զերկնիցն արքայութիւն նմա պարգևէ, ամէն*:

139

Ժ Ա Շ Ո Ց

Երևան 4745

գրիչ՝ Վարդան
վայր՝ Վան

... Զայս ամենայն հաւաքեալ և ի մի վայր ժողովեալ դժագրեցաւ կարգաւորաբար սկսեալ ի յիշատակի աւուր ծննդեան փրկչին և միոյ նշանով
503բ առանց մոլորութեան աւարտեալ մինչև ի տօն սուրբ հայրապետին Բարսեղի Կեսարու, ի ստոյգ և լընտիր աւրինակէ, բազում աշխատանօք և քրտամբ, հոգոյն սրբոյ աւժընդակութեամբ, յաստուածապահ քաղաքս Վան կոչեցեալ, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին և սուրբ Վարդանայ քաջ զօրավարիս, ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի և տէր Զաքարիայի, և ի թուաբերութեանս Հայոց ՋԷ. (1458), ի խնդրոյ հեզահոգի և քաջ հեռատորի Ներսէս վարդապետին, զոր ստացաւ զսուրբ գիրքս զայս ի հալալ արդեանց իւրոց՝ յիշատակ բարի հոգոյ իւրոյ, և ծնողաց իւրոց՝ Լազարին և Թաշ-Մէլէֆին, և զեղբայրն իմ զՅովանէսն, և զայլ եղբարքն իմ զհանգուցեալքն ի Քրիստոս՝ զՍտեփանոսն և զԽոսրովն և զմիւս Ստեփանոս սարկաւազն, որ տարածամ մահուամբ փոխեցաւ ի Քրիստոս...:

Իսկ ես՝ ամենամեղս և անյիշելիս ի գրչաց Վարդան սուտանուն էրէց, տեսի զսէր և զփափաք երիցս երանեալ ռաբունի Ներսէս վարդապետին, զոր ունէր առ հոգևորս, և ըստ իմում տկար անձամբս սկսայ և ողորմ
504ա մոլթեամբն աստուծոյ կատարեցի || մեղսամած մատամբ իմով...:

... Եւ զիս՝ զբազմամեղ գրիչս, և զմեր ծնողքն՝ զՅովանէս քահանայն և զՄուրն, և զեղբայրն իմ և զուսուցիչն զԿարապետ քահանայն, և զորդին իմ զՆիկողայոս քահանայն, և զՅովանէսն, և զԳրիգորն, և զայլ ամենայն արեան մերձաւորքն մեր իւր ողորմութեանն և տեսլեանն արժանի առնէ Քրիստոս աստուած...*:

* Առաջին ստացող տեւ Ստեփանոսի հորեղբորորդի Աբգուլբեկի այս անթվական հիշատակարանը ըստ հնադրական տվյալների գրված է ձեռագրի գրչութունից ոչ շատ հետո, հավանաբար 1460-70-ական թվերին:

** Ձեռագրի 501ա-502բ էջերում կա եղբայրներ Ստեփանոս և Մկրտիչ քահանաների անթվական ընդարձակ հիշատակարանը ձեռագրի ստացման մասին: Հնադրական տվյալներով այն հավանաբար գրված պետք է լինի ԺԵ.-ի վերջերին, կամ, որ ավելի հավանական է, ԺԶ. դարում: Այդ հիշատակարանը պատմական արժեք չի ներկայացնում:

140

Մ Ա Շ Տ Ո Ց

«Թորոս Աղբար», Բ., էջ 479,
Ջնդուշի սիրահայեաց ս. Աստուածածնի վանք

գրիչ՝ Կարապետ
վայր՝ Վան

... Գրեալ ի թուա[կանին] Հայոց ՋԷ. (1458), ի քաղաքն Վան, ընդ հովանեալ սուրբ Ստեփաննոս նախավկային և սրբոյն Սահակայ հայրապետին, ի հայրապետութեան սուրբ ուխտիս Վարագայ տէր Յովսէփ եպիսկոպոսի և Զաքարիա վարդապետի: Յանկացող... տառիս կրանաւորն Մեղիսեդ ... գրիչ... Կարապետ երէց... ի ստոյգ և յընտիր արինաւկէ, զոր դրեալ էր մեծ վարդապետն Սարգիս, որոյ յիշատակն արհնութեամբ եղիցի...:

141

Գ Ա Ն Ձ Ա Ր Ա Ն

ԼԾՎ (անտիպ) Խ 330, Փերգ. Նօտ, 189,
Կապուտկոզի ս. Յակոբի վանք

գրիչ՝ Մեղիսեդ
վայր՝ Շատուան

... Արդ*, գրեցաւ գիրքս ի գեօղս որ կոչի Շատուան, ընդ հովանեալ սրբուհոյ Աստուածածնին, և սրբոյն Ատեփաննոսի նախավկային, և սրբոյն Գէորգայ** զարավարին, ի թուականութեան Հայոց ՋԷ. (1458), ձեռամբ յոգնամեղ և անարժանի Մեղիսեդ*** քահանայի...:

Արդ, յիշեցէք զԹումայ կրանաւորն, որ ստացաւ գիրքս ի հալալ արդեանց և ետ նըւէր սրբոյն Յակոբայ և այլ սրբոցն****:

142

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 5331

գրչի ուսուցիչ՝ Յովաննէս Կրօնաւոր
վայր՝ Կեցնայ-ձոր, Սորավանք գիւղ

ա

303ա ... Այլ և գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ձեռամբ Յովաննէս քահանայիս, անիմաստ և ախմար գրչի, անընդունակ գոլով յարուեստ գրչութեան և

* Փերգ. ՇԱՅԼ և յ:

** ԼԾՎ «Գէորգիա»:

*** ԼԾՎ «Մեղիսեդ»:

**** Այս վերջին պարբերութիւնը Փերգայեմյանի մօտ շարադրված է Թումայ կրանաւորի կողմից՝ առաջին դեմքով, այսպէս. ՇԱՅԼ և ետ Թումայ կրանաւորն ստացայ զԳանձարանս զայս... և ետու նուէր ի դուռն սրբոյն Յակոբայ և այլ սրբոցն:

բազում մեղաց ցնորիւք պաշարեալ. այլ ես ըստ կարի իմում, զոր պարգևաց ինձ մարդասէր հոգին, բազում աշխատասիրեալ իմ ի սմա՝ գրեցի անարժան ձեռաւք իմովք յընտիր և ի ստոյգ արինակէ, կենաւք տառապանաւք և բազում պանդխտութեամբ և անհանգիստ և դժուարին և տարտամելի ատուրքք: Զի ի սոյն ատուրս՝ ի տաւնի մեծի հրեշտակապետացն՝ եհաս մեզ պատուհաս ի մեղաց մերոց, զի եթող զգրելն և քնաց փայտ բերել շինութեան տան, և ճանապարհն դժուարին և քար, և զլորեաց տէր Յովանէսն զիւր փայտն և եկ զհետ փայտին և իւր քեռին և միւս ընկերն զլորեցին զիւրեանց ՝ փայտն. ի գալն փայտին ոստեաւ փոքր քար մի ի փայտէն. և նոքայ աղաղակեցին՝ տէր Յովանէս՝ փախիր. և նա պահեաց զինքն ի փայտէն և քարն եհար զգլուփ տէր Յովանին, և նա խելագարեալ անկաւ ի քարն ի վայր, զի տեղին դժուարին էր և հեղաւ արիւնն ի բերանն ի վայր և յականջն և ի քիթն. և յայն գիշերն մեռաւ և եթող սուք անմխիթար ծնողին և եղբարցն:

Ի մեծ թուականիս Հայոց ՋԷ. (1458), ի կաթողիկոսութեանս Հայկազեան սեռի տեառն Զաքարիայի Ախթամարեցոյ, և ի թագաւորութեանս թուրքման ազգին Զեանշին, որ գնաց ի Պարս և մնաց անդ: Զոր տէր աստուած Իսրայէլի պահեսցէ անասան զաթոռ հայրապետական և թագաւորական քրիստոսայդաւան, ամէն:

Սւ արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի ձորս Կեցանայ, ի գեաւդս որ կոչի Սուրավանք, ընդ հովանեաւ սուրբ Փրկչին, և Գէորգայ զաւրավարին, և Աստուածածնին, և այլ սրբոցս, որ աստ հանգուցեալ կան: Ի յիշատակ հոգւոյն Ստեփաննոսին և կենակցին իւրոյ Փաշայ-Մէլէֆին, որ և բազում աշխատութեամբ և տառապանօք և դա||ւն կսկծանաւք և ունայն ձեռաւք սկսաւ, թէ յիշատակ պիտի Ստեփաննոսին և որդոյն Յովանէսին, որ տարաժամ հասակաւ փոխեցաւ առ Քրիստոս և սուք անմխիթար եթող ծնողին, և զոր ինչ ունէր ի մահուանն խաչ արհնեցին:

Սւ նա դառն սրտիւ և ունայն ձեռօք սկսաւ զԱւետարանս ի յիշատակ իւրն, և առն իւրում Ստեփաննոսին, և որդոյն Յովանէսին:

Սւ դարձեալ, կրկին մաղթանօք աղաչեմ զձեզ զամենեւեան, որք ճաշակէք յաստուծային բուրաստանէս և յամենայլի սեղանոյս՝ յիշեցէք ի Քրիստոս աստուած զՍտեփաննոսն, և զկենակիցն իւր զՓաշայ-Մէլէֆն, և զորդին զՅովանէսն և զկենակիցն իւր զԱզիզ, և զպապն զԱշեր, և զկենակիցն զՏիկին-Մէլէֆ, և զՀալիմ-Խաթուն, և զԱրուս-Խաթուն, և զԱրմէլէֆ, զԹումէն, և զկենակիցն զՇնոխվորն, և զորդին զԿիրակոսն, և զամենայն արեան մերձաւորքն՝ զկենդանիսն և զհանգուցեալսն ի Քրիստոս...:

... Այլ և զիս՝ զանարժանս ի կարգս քահանայից և զվերջինս ի դասս կարգաւորաց զՅովանէսն գրիչս, որ յերիտասարդ հասակի եհաս ինձ որդգայթ, որպէս հրամէ Դաւիթ՝ Պահեայ զիս յորդայթէ, որ թաքուցաւ ինձ, և քարիւ եղև կատարումն իմ, և մնաց Աւետարանս կիսատ, և ես կամ ի նեղ տապանիս, և երես ի ձեզ արարեալ խնդրեմ ի ձէնջ զողորմութիւն, ո՛վ աստուածայսէր քահանայք և ժողովուրդք, որ միամիտ սրտիւ և բոլոր հաւատով ասէք, թէ Քրիստոս աստուած ջնջեայ զիւր մարդկօրէն

Նկ. 5. Քրիստոսի ծնունդը. նկարիչ Ատոմ

յանցանսն. և այս է ննգիրք իմ ի ձենը, զի դուք ինձ ողորմիք և աստուած ձեզ: Յիշեցէք և զհայրն իմ զԹաւաքալն, և զմայրն իմ զՄարթայ-Խաթունն, որ կայ գառն սրտիւ և լալագին արտասուօք, և զեղրարքն իմ զԿա-
րապետն* և զՍուլտանշէն, և զայլ ամենայն մերձօրքն մեր՝ զկենդանի-
սըն և զհանգուցեալքն ի Քրիստոս....:

305ա Ընդ յիշեցելոցս ի սմա աղաչեմ յիշել զտանուտէրքն Եղեգեցն առհա-
սարակ զմեծն և զփոքրն՝ զԶաքարէն, և զԹովմէն, և զմիւս Թովմէն՝ զը-
ռայսն, և զայլ ամենայն մերձատրքն, որ կամակից և կարեկից եղեն
սուրբ Աւետարանիս՝ թէ տալով և թէ կամեցողութեամբ: Տացէ և նոցա
Քրիստոս ողորմութիւն յարդար և յահեղ դատաստանին:

Դարձեալ, կրկին մաղթանալ աղաչեմ յիշել ի բարին զանարժանս ի
դասս կրանաւորաց և զհեռացեալս ի կարգէ քահանայութեան զՅովաննէս
կրօնաւոր՝ զուսուցիչ տէր Յովաննէս քահանային, զի նա էր մեր հոգևոր
որդի և հանգուցիչ և մխիթարիչ ծերութեան մերոյ, զի յաւդմանէ չարին և ի
թոյլ տալոյ արարչին հհաս որոգայթն այն ի վերայ մեր, և ես ծեբացեալ և
տկար անձամբս գրեցի զպակասութիւն Աւետարանիս՝ հեծեծանալ և
դառն սրտիւ, զի աչքս ի լուսոյ էր պակասեալ և կարողութիւնս խափա-
նեալ. և ես լալագին աչաւք զայս չափս յանկամայ արարի, և դուք անմե-
ղադիր լերուք խոշորութեան և սխալանաց գրիս, զի կարն մեր այս էր....:

* Տողամիջում, այլ ձեռագրով ավելացված է՝ «զկին՝ զԽոնդրարն»:

Եւ կացցէ Աւետարանս յԵղեգիս, ի դրան սուրբ Աստուածածնին և այլ սրբոց, որ անդ հանգուցեալ են, և մի ոք ի մարդկանէ կամ աղդական կամ օտար իշխեսցէ սմայ, ապա թէ ոք յանգգնի կամ ծախելով, կամ դրաւ գնելով՝ զանէծքն Յուդայի առցէ և ընդ խաչահանողքն դատի:

Ի

նկարող՝ Ատով

Սուրբ աստուծոյ, բարեխօսեցէք վասն անարհեստ Ատովի՝ նկարողի ձերոյ, ի միաանգամ գալրստեան որդւոյն աստուծոյ*:

Նկ. 6. Երաւուստն յԵրուսաղէմ. նկարիչ Ատով

143

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Թաւրիզ, Լիւպա, ս. Սարգիս եկեղեցի № 3, ԱՅԹ, էջ 68—69

հետ. ստացող՝ Յոհանէս
վայր՝ Ախրակո նահանգ

...ի թվականիս Հայոց ՋԷ. (1458):

Արդ, ես Յոհանէս կրանաւոր ստացա զսուրբ Աւետարանս ի հալալ արդեանց իմոց յիշատակ ինձ, և ծնողաց իմոց, և ամենայն արեան մերձաւորաց իմոց. հօրն իմո պարոն Թումաին, և մօրն իմո Բաղդատին, և քեռն իմո Սուլտանին, և զաւակացն իւրոց Մեսրոպի և Ալամշի և Գուլխա-

* Գրված է Հովհան ավետարանչի նկարի ստորին լուսանցքում: Նման հիշատակա-
գրութիւնն Ատով նկարիչը Թողել է նաև ձեռագրի 4ա էջում:

թունի, և փեսային իմո Յակոբի, և մօր իւրոյ Սաղաթի, և հոգևոր մօրն իմո Գունաշի, և դստերն իւրո Մարթաի, և կենակցին իւրո Զանգիշին, և Մաղթումին, որ*

Յամս աստուածապատում վերադիտողի Ախրակո** նախանգի երկոտասան գաւազանացս աթոռո Բարդաղիմէոսի առաքելոյս՝ տեառն Հայրապետի արհեսպիսկոպոսի և ստացողի սորա Յոնանէս կրօնաւորի, որո յիշատակ սոցա արհնութեամբ եղիցի:

Ո՛վ դասք լուսերամաից, յորժամ հանդիպիք սուրբ Աւետարանիս յիշեցէք ի սուրբ յաղօթս ձեր զվերագրեալ անունքս ի սմա և աստուած ողորմի ասացէք բոլորով սրտիւ և լի հաւատով, և աստուած ձեզ ողորմեսցի, ամէն: Եւ որ աստուած-ողորմի ասէ՝ Ժ. (100)-ապատիկ առցէ յաստուծոյ:

Եւ Յոնանէս արեղայս ստացա զսուրբ Աւետարանս յիշատակ ինձ և ծնողաց իմոց, և ետու ի դուռն սուրբ Յարութեանն՝ ի գեաւզն Ասփսբան կոչեցեալ: Մի ոք իշխեսցէ հեռացուցանել. և որ խնամ տարցէ՝ արհնի յաստուծոյ, ամէն***:

144

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Յ

Երևան 3223

գրիչ՝ Աւետիք
վայր՝ Ագբրկի վանք

328ր ... Արդ, գրեցաւ Շարակնոցս ի թվ. հայոց ԶԷ. (1458), ձեռամբ անարժանի և անիմա գրչի Աւետիք արեղի, ի գաւառիս Խախուա և Թորթումայ, ի վանս որ կոչի Ագբրկի, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնի և այլ խորանացս, որ աստ կան կառ[ուցեալ]:

Աղաչեմ զամենեանս, որք հանդիպիք այս երգարանիս ուսմամբ կամ տեսանելով, անմեղադիր լերուք ամենայն ինչ որ ի սմա սղալանք թուի ձեզ, զի առաջի դիր էր Շարակնոցի և մակազադս, որ գրեցի, և ես պան-
327ա դուխտ յաւտար || յերկրի: Եւ ես անարժանս աղաչեմ զամենեանս, որք ի ձեռս առեալ տես[անէ]ք՝ յիշեսցիք յաղաթս ձեր զամենայն արեան մերձաւորսն իմ և զծնաւդսն իմ և զուսուցիչքն իմ, և գուք յիշեալ լիջիք ի Քրիստոսէ աստուծոյ մերոյ, որ է արհնեալ****:

145

ԱՂՕԹԱՄԱՏՈՅՅ ԹՈՎՄԱՅԻ ՄԵՆՈՓԵՅԻՈՅ

Երևան 5212

գրիչ՝ Յոնանէս
վայր՝ Խնդրակատար Աստուածածնի անապատ

432ա Արդ, գրեցաւ սա ի ԶԷ. (1458) թվականիս, ի լուսազարդ անապատիս Աստուածածնի Տիրամար տաճարիս, որ այժմ Խնդրակատար վերակոչի,

* Երկու տող զատարկ է թողնված:

** Տպված է «Ախրակո»:

*** Ձեռագիրն այժմ գտնվում է Վիեննայի Միխայելյանների գրատանը (տե՛ս ՀԱ, 1942, սյուն. 188—189):

**** Շարունակությունը, 3 տող, ջնջված է:

յիշատակ ինձ, և ծնաւդաց իմոց՝ հօրն իմ Մուրադին և մօրն իմ Մարգարէն, և հայրեղորապոս իմ Էվսեբիոս, և տէր Աստուածատուր սրբալոյս քահանային: Արդ, աղաչեմ զմանկունս սուրբ եկեղեցւոյ, որք կարդայք կամ արինակէք յիշեցէք ի բարին Քրիստոս զՅովնանէս սուտանուն քահանայ և աստուած զձեզ յիշէ, ամէն:

Արդ, խոշորութեան անմեղադիր լերուք, զի կար մեր այս է, և Քրիստոսի փառք յաւիտեանս, ամէն: Վա՛յ ի դառն և ի նախանձոտ ընկերացս, զի բազում աշխատեցաք. և ըղձարդապետս իմ յիշեցէք ի Քրիստոս՝ զԳրիգոր արեղա:

Բ

301բ Ո՛վ Տիրամայր Աստուածածին

Լեր բարեխաւ քո միածնին...

Ողորմեա Յովնանիսին՝

Սուտանուն քահանային,

Որ թաւալեալ կայ ի տրդմին,

'ի իւր ծնաւդացըն՝ Մուրադին

Եւ ով որ ասէ զաստուած ողորմին՝

Նա իւր խասիր յարն ատենին,

Ընդ նմին և անարժան Յովնանիսին՝

Սուտանուն և փցուն գրչին,

Բիւր քանքարոյ պարտապանին,

Հեղգ և ծոյլ կրանաւորին,

Զի յատուր դատաստանին

Յանդիման թագաւորին

Քն փրկեցայց յարըն վերջին...*

146

ՄԻԿԱԵԼՈՒԹԻՒՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՆԱՅՑ ԹՂԹՈՑ, ՍԱՐԳՍԻ ՇՆՈՐՀԱԼԻՈՑ

Վրէն. 315. Տաշ. ցուց. էջ 753

վայր՝ Երզնկայ

ա

118բ ԶՅովնանէս սրբազան ռարունին՝ զստացող գրոցս՝ ծնողիւք իւրովք յիշեսցիք ի տէր, ընդ նմին եւ զանարժանս յերեսս անկեալ աղաչեմ թողութեան արժանի արարէք, զի խիստ եմ մեղուցեալ ընդդէմ աստուծոյ...: Եւ զՔահանայ անուն դպիրս եւ զԱստուածատուր դպիրս յիշեսցիք ի մաքրափայլ յազաւթս ձեր, որ աշխատեցան եւ թուղթ կոկեցին եւ կու կոկեն:

Բ

213բ Զստացող սորա զՅովնանէս ռարունապետն ծնաւդաւք ազգականաւք յիշեսցիք ի տէր: Եւ առաւել զտառապեալ ախմար եւ փցուն եւ զանարժան գրչակս ծնաւդիւք յիշեսցիք ի տէր...: Եւ խոշորութեան կամ սխալանաց անմեղադիր լերուք, զի խիստ դառն եւ անբարի ժամանակ է, խիստ

* Այս հիշատակարանի ժամանակը հայտնի չէ, սակայն, անտարակույս, զբված է մերձավորապէս 1458 թ. (տե՛ս ա. հիշատակարանը) կամ նրանից մի երկու տարի հետո:

հոգաւք եւ խիստ տառապանաւք էաք, զի այսմ ամի շարժն զԵզրենկայն ընկղմեց⁺:

147

Ս Ա Ղ Մ Ո Ս

Երևան 7700

գրիչ՝ Մարտիրոս
վայր՝ Կաֆայ

146ա ... Գրեցաւ երգարանս Դավթի ի լաւ և ընտիր արինակէ սուրբ հօրն Յոհաննէս Գառնեցո, ի թվ. Հայոց ՋԷ. (1458)*, ի հայրապետութեան տեառն տէր Գրիգորի սուրբ էջմիածնի և եպիսկոպոսութեան տէր Մաղաֆիաս արհիեպիսկոպոսի. առ գուքս երաշխատր Աստուածածնի մականուն խոճայ Ազիզի, ձեռամբ մեղապարտ և անարհեստ գրչի Մարտիրոս արք[եղայի], ի խնդրոյ պարոն Ազիզայէին, յիշատակ իւր և ծնողացն՝ Զրէին Խաչատրին՝ աղեղզուգին, և մարն Շիրի-Մելիքին, և եղբօրն պարոն Ստիլայէյին, և միւս եղբօրն պարոն Թումանայէյին՝ փոխեցալն ի Քրիստոս. և զդստերն Հեղինէ, և փեսին Սարգսիւն, և թոռին Խաչատրին, յիշատակ առ դուրս սուրբ Աստուածածնին՝ խոճ[այ Ազիզի]: Ոչ ոք չոճի իշխանութիւն ծախելոյ կամ գրօելոյ, ով ոք՝ թէ յազգէ լինայ, թէ այլ ոք, թէ ծախէ կամ գրաւէ՝ նայ պատժի յաստուծոյ և այս եկեղեցոյս:

Արգ, աղաչեմ զամենեանս, որք հանդիպիք այս սուրբ բուրաստանիս կարդալով կամ արինակելով, յիշեսցիք միով ողորմիսիւ զվերոյգրեալսն պարոն Ազիզայէյն, և զհայրն Խաչատուրն, և զՇիրի-Մելիքին, և զՍտիլայէյն, և զԹումանայէյն, և զՀեղինէն, և զՍարգսիւն, և զԽաչատուրն, || և զիս՝ զանարժանս զՄարտիրոս գրիչս, և զքեզն իմ զտէր Սահակ գրոց աշակերտ, և որ զմեզ յիշէ ինքն յիշեալ լիջի առաջի Քրիստոսի, ամէն, հազար ամէն***:

148

Ս Ա Ղ Մ Ո Ս

Երևան 7747

գրիչ՝ Մարտիրոս
վայր՝ Ղրիմ

III

173բ ... ՅԱզգանաղեանս մեծ տօմարի
Հայոց Մեծաց ի թուականին

* Հրատարակելն ենթադրում է, թէ խոսքը Երզնկայի 1453 թ. երկրաշարժի մասին է, սակայն չի հիմնավորում իր ենթադրութիւնը:

** Գրչի ինքնագիր հիշատակարանը մեզ չի հասել. պահպանվել է նրա ընդօրինակութիւնը, կատարված 1566 թվին, ձեռագրի նորոգող Խաչատուր սարկավազի կողմից:

*** Գրչութեան վայրի մասին հիշատակարանում որոշակի տվյալ չկա, սակայն այն անկասկած զրկած է Կաֆայում, որովհետեւ այդտեղ է գտնվում խոճա Ազիզի անվան երաշխավոր Աստվածածնի եկեղեցին: Գրչութեան վայրի որոշման համար կարևոր է նաև 148-ը էջի վրա գտնվող հետևյալ հիշատակագրութիւնը. «Թվին ՌՁԸ. (1539)-ին Խաչատուր վարդապետ Կաֆայ եկաւ»:

Ինձ, հարիւր և եւթ թվին (1458)

Աւարտ եղև այսմ տառի:

Արդ, գրեցաւ երգարանս Դավթի ի լաւ և ընտիր յարինակէ սուրբ հարն Յովաննէս Գառնեցոյ, Ի հայրապետութեան տեառն տէր Գրիգորի սուրբ էջմիածնի, և եպիսկոպոսութեան տէր Մալափիաս արհիեպիսկոպոսի, և նուիրակութեանն տէր Ղազարի և տէր Մաթէոսի. առ դուրս երաշխաւոր Աստուածածնի նորաշինի, ձեռամբ մեղապարտ գրչի Մարտիրոս արեղայի:

Արդ, աղաչեմ ղամենեսեան, որք հանդիպիք այս սուրբ բուրաստանիս կարդալով կամ արինակելով յիշեցէք յաղաթս ձեր ստացաւդ գրոցս՝ զգինէծախ Աղուլն և զկողակիցն զԱմէն-Տիկիեն, որ ստացան զսայ հալալ արդեանց իւրեանց և դրին յիշատակ անշնչելի առ դուրս սուրբ Գէորգեա զարավարի Քաշաւտի, ի տեղս Լովիչի*, ոչ ոք չունի իշխանութիւն || ծախելով կամ գրաւելով, եթէ ոք յանախնի, նա պատժի յաստուծոյ և ի սուրբ Գէորգ զարավարէն:

Յիշեսցիք յազաւթս ձեր զհայրն իմ զՏօնականն, և զմայրն իմ զԱնսան, և զպապն մեր զՍարգիսն, և զմամն իմ զՄեծ-Խաթունն, և զմարպապն իմ զկոշկար Յակոբն, և զմարաքոսն՝ զՋումլայ-Խաթունն, և զհարաքոսն մեր՝ զՄարթայն և զԳարիանէն, և ղորդին զՄարտիրոսն, և զթոռն զԳրիգոր, և զիս՝ զանարժան գրիչս զՄարտիրոս արեղայս, և զհոգևոր ծնօղն զերախտաւոր և զվարդապետն իմ զտէր Սաքակ գրոց աշակերտն, և զմարմնաւոր ծնաւդն իմ զԱնան և զէմին-Մէլիֆն, և զտէր Ստեփաննոսն, որ աշխատեցաւ ի թղթիս կոկելն: Եւ տէր Գրիգոր եպիսկոպոս Նորհատենց, և զեկեղեցոյս քահանայքն՝ զտէր Մխիթարն, զտէր Ղազարն, զտէր Գէորգն, և զտէր Հարապետն, և զտէր Պետրոսն, և զտէր Աւագն, և որ զմեզ յիշէ Հայր մեր յերկինս ասելով, կամ միով ողորմիսիւ, նա ինքն, որ առատն է, մեզ և ձեզ առհասարակ ողորմեսցի, ամէն, հազար ամէն:

Բ

62ա Ով, մանկունք սուրբ Սիրովնի
Յիշման արէք զիս արժանի,
ՋՄարտիրոսս մեղօք իլի,
Ջի տէրն ձեզ ողորմեսցի
Այժմ և յաւուրն աներեկի.
Ամէն, հազար ամէն:

149

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Յ

ՍՅՀ հա. Ա, 9, էջ 27

ստացող՝ Զաֆար

150 Կաման աստուծոյ ես Զաֆար արեղայ գնեցի զՇարակնոցս ի հալալ ընչից իմոց և եղի յիշատակ ինձ, և ծնաւդաց իմոց՝ հարն իմ էրկիլին

* Ե՛ր տեղս Լովիչի՝ բառերից ոչինչ գուրս չի գալիս: Ընդգծւած ա և չ տառերի ընթերցումը երկբայական է:

և մարտն իմ Կուլփաշին, և եղբարցն իմ հարազատ՝ Նաութին, Սուրդանին, և Թէփշին, և Ստեփանոսին, և քվերացն՝ Մամին, Շահանգուլստին, Թանգուհարին, Ուստիանին, և այլ ամենայն արեանառու մերձաւորացն: Ընդ նմին փեսայն իմ զՄուրատ, որ պատճառ եղև դնելոյն: Եւ զՇարակնոցիս զրօղս՝ զՅակոբ արեղայն, որ հոգւոյն համար գեր ալգին* էր տվել ումեք չ'այն գերոյ տիգէն (") առաջ զՍարգսէն: Ընդ նմին զվարպետն իմ զտէր Բարսէղ, որ բազում աշխատեցաւ ընդ մեզ և հարեղբարքն իմ, որ ի Քրիստոս են փոխեալ՝ Զաբարայ և Շան, և որդիք նորին էտիլ, Զարման, Մարգարայ, և քեռն իմոյ, և մարքովերն իմ Կուլշայ, և որդոյ Սուլքանշին, և որ յիշէ յիշեալ լիշի առաջի Քրիստոսի, թվ. 2. (1458). շահս է Ջհանշէն**, որ գնաց ի Խոռասան և թաղթս եթող անտէր:

150

ՄԱՍՈՒՆՔ ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՆՁԻ

Երևան 287

հետ. ստացող՝ Մարտիրոս

63բ Թվ. 2. (1458), ի մարտի ամսոյ ի ԺԴ. (14): Զվերջին ստացաւ սուրբ գրոցս զՄարտիրոս*** անարժան եպիսկոպոս, և զծնողսն իմ, և զամենայն արեան մերձօրոսն՝ զհանգուցեալսն առ Քրիստոս աստուած, և Քրիստոս աստուած ձեզ՝ յիշողացդ և մեզ՝ յիշեցելոցս առհասարակ ողորմեցի, և որ զամէնն ասէ, ամէն: Եւ զԹաթէոս Կիպոսցին, որ զգիրքս հարկօք ծախեց մեզ, և զհանգուցեալ եղբայրն զԿոստընտին սարկաւազն յիշեցէք ի մեղաց թողութիւն. և զնոյն ձեզ շնորհէ Քրիստոս աստուածն մեր, ամէն, և բիւր հազար ամէն:

151

Յ Ա Յ Ս Մ Ա Ի Ո Ի Ր Ք

Երևան 4608

գրիչ՝ Յոհանէս

ա

392բ Յապրէլ ԻԹ. (29) մեռաւ եղբայրն իմ Իսրայէլ և մեծ սուգ և տրտմութիւն հասին մեզ, վա՛յ հազար բերան, թէ յորպիսի դառն ժամանակ հասաք և եմք տարակուսեալ:

բ

442բ ... Մանաւանդ ստացողի գրոցս Գրիգոր քահանային, և ծնողացն՝ Խոսրովին և Այմելիին, և ամուսնոյն Մարիամին, և ծաղկեալ զաւակացն տէր Յովանիսին և Ասանեթին, և անիմաստ գրագրին, և ծնողաց նորին՝ Կարապետ քահանային և տիրուհի Մելիին, և ամուսնոյն Թանսուլին, և դեռաբոակի զաւակին իմոյ Պաղտասարին, որ յայսմ ամի 2. (1458) մահն գերեց զմայրն որդովն:

* Հավանաբար ձեռագրում եղել է «գերոյ գին»:

** Տպված է «շահս է զհանշին» ("):

*** Անունը բերված է, հնարավոր եղավ վերժանել մեծ զովարությամբ:

Գ

477ա ... Որոց աղաւթիւք ողորմի Քրիստոս աստուած ստացողի գրոցս տէր Գրիգորին, և ծնողաց նորին Խորլուշին և Այմելիֆին, և ամուսնոյն Մարիամին, և ծաղկեալ զաւակացն՝ տէր Յովանիսին և Ասանեթին և Աստուածատրին, նա և մեղաւք ի լի գրագրին, և ծնողացն Կարապետ քահանային և տիրուհի Մելիֆին, և եղբարցն Ղազարին և Իսրայէլին, և ամուսնոյն Թանսուխին, և զաւակին Պապտասարին, որ յայսմ ամի ի մեծ մահտարածամիս փոխեցան ի Քրիստոս մայրն որդովն և թողին զմեզ անմխիթար սգով մինչև ի մահն մեր:

Արդ, աղաչեմ զձեզ ընթերցողք և աստուածասէր ժողովուրդք, ի մի բերան ասացէք, թէ աստուած ողորմի Յոնանէս գրագրի հոգոյն ե որ ղամէնն ասէ, ամէն*:

Դ

237բ Այս թուղթս ու մէկ այլն աննշայ է, զինչ օգուտ է գրելն: Զոր ոմանք անգիտարար ասեն, թէ թանաքն է վատ, ո՛չ, այլ թուղթն:

Ե

110բ ...Ընդ նմին և ինձ՝ մեղաւոր գրչիս Աւագտլւր կրանաւորի, որ անուամբս եմ և ոչ գործով, և ծնողացն իմոց Յովանիսին և Մարթին, և այլ ամենայն արեան մերձաւորացն, ողորմես: տէր կարդացողաց և լսողացն, ամէն:

Զ

263ա Դարձեալ յիշեսչիք ի Քրիստոս զգարբին Շատիպէկն, և զեղբայրն իւր զԿոլոնին, և զծնաւդսն նոցա զՍպանդիարն և զԵրան-Մելիֆն, աստուած ողորմի ասացէք նոցա բոլորով սրտիւ**:

152

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 40-0

268բ Աւարտեցաւ սուրբ Աւետարանս թվականիս Հայոց ՋԷ. (1458): Յիշեցէք և աստուած-ողորմի ասացէք ըստացողի սուրբ Աւետարանիս տէր Յովանիսին և կողակցուն Խան-Սուլթանին, և ծաղկեալ որդոյն՝ տէր Զաւարիային, և Առաքելին, և Աւետիսին, տէր Քոչին աստուած-ողորմի ասացէք ամէնքդ, ամէն:

* Յոհանէս գրիչը նման և ավելի համառոտ հիշատակագրութիւններ է թողել գրեթե բոլոր վարքագրութիւններէց հետո:

** Հոս հնագրական տվյալներն այս վերջին հիշատակագրութիւնը գրված պետք է լինի կա՛մ ԺԵ. դարի վերջին, կա՛մ ԺԶ-ի ընթացքում:

ՈՒՍՈՒՄՆ ԲԺՇԿՈՒԹԵԱՆ ԱՄԻՐԴՈՎԼԱԹԻ ԱՄԱՍԻԱՅԻՈՅ

ԵՐԼԱՆ 8871

Հեղինակ և գրիչ՝ Ամիրդովլար Ամասիացի
վայր՝ Կոստանտինուպոլ

ա

182. Փառք մարդայսիրին Քրիստոսի, որ արհնեալ է յափտեանս, ամէն:
Գրեցաւ թաղօտրական բժշկարանս ի թվականութեանն Հայոց ՋԸ.
(1459) ամին և ի նոյնմբերի ամսուն ի Գ. (3), օրն շաբաթ, և ի քաղաքին
Կոստընդինոյալի, և ի յառ ոտն վանիցն սուրբ Ստեփաննոսու, և ի կա-
թաղիկոսութեանն Հայոց տէր Գրիգորայ, և ի հայրայպետութեանն տէր
Մարտիրոսին Կոստանտինոյալու վիճակին, և ի պարոնութեանն Մու-
նամատ խանին, և ի վայելումն պարոն Շատիպեկին՝ որդոյն պարոն
Վարդին, զի յուժ փափաքութեամբ եւ ուղիղ սրտիւ խնդրեց, որ գրուվեցաւ
դիրքս այս ի յարապի լեզուէ և ի պարսի լիզուէ ի հայ բառս մեր.
և ոչ գտայ ի բառս Հայոց այս ձևովս բժշկարան. և արդ, որ կարդայք ի
սմանէ և կամ արինակէք և արտիք բան ի սոցանէ՝ յիշեցէք ի տէր
աստուած զանպիտան և զանարժան գծողս զԱմիրտովլայ բժիշկն
Ամասիու, և աստուած յիշէ զձեզ ի միտնանկամ գալուստ, և թէ ով
ղմիտաւ ածէ զսայ գողանալով և կտրելով մէկ թուղթ ի սմանէ՝ նայ
շառնու մասն և բաժին ի Քրիստոսէ, և անմեղայդիւ լերուք սղալանացն
դրոցն պակասութեան նորայ, զի ի պարսի և ի յարապի գրոց է գրած և
չէ փոխած ի այլ գիր, թէ չէ կու ըղորդէր, փառք աստուծոյ, ամէն:

Բ

48. Ցանկ է գրոցս Ախրապատին, որ առի ես՝ անպիտան և անարժան
ծառայս՝ ի յարապ գրոց և ի մինհաճի տուքանէն, որ ժողովել է զինքս
Մուսի պին-Մայմունն, և ես յիշեմ զիրենն խաւաքն և գրեմ ի հայ լեզու
Բայց ի այս արապ գիրքս, որ Մուսի պին-Մայմունն է շինել եբրայեցոցն,
նայ զղեղերուն զարուրթիւնն չէր գրել կատարելութեամբ և ոչ զբնութիւնն
և ոչ զգործքն, նայ ես տեսայ, որ ի Ախրապատին առանց մուֆատաթի
չի լինար, որ է մէկ-մէկ դեղերն, նայ շինեցի ղխարապատինն լման և
զմֆուրատաթն այլ ի լման, և զանուանքն դրի ի կարգին՝ հինկ լեզուով՝
յառաշն հայրէն, և յունէրէն, և դահմատէրէն, և արապկերէն, և պարսկե-
րէն, և զբնութիւնն և զաղէկն և զառնելիքն և զփոխանն, և զարգտութիւնն
ամենայն անձինն, և շինեցի զգիրս զայս հանց գիր, որ ով որ յատար լի-
նի և կամ յաշեապ լինի նայ իրենն այս գիրքս հերիք է, և ով զինքս կար-
դայ և ուսնի զամենայն գործն բժշկութեանն և զմուֆրատաթ առնուլն՝

Ղ. Փերդալեմյան Վերջին տարածված հայոց (ձեռ. № 6273), էջ 166ա—167ա, նաև Վերջին տարածված հայոց, էջ 193—195, Ռուսական գրադարան, ի գիշեր ի գիշեր

Հետ. ստացող՝ Արդի-Ազիզ
վայր՝ Ոստան

... Արդ, ցանկացող եղև... սուրբ դրոցս իմաստուն և աստուածաբան
բարեպաշտ տանուտերն խոշալ Արդի-Ազիզն, որ ի քաղաքիս Ոստան, և
վերստին ստացաւ զսա ի հալալ վաստակոց իւրոց՝ յիշատակ հոգւոյ իւրոյ
և ծնողացն իւր՝ հօրն պարոն Զաքարիոն և մօրն Շնանվար-Խաթունին, և
եղբարցն՝ խոշալ Սեփարաբին և ութայ Արդուին, ...և լի բերանով աս-
տուած-ողորմի ասացէք Արդի-Ազիզին, որ եկեղեցի շինեաց, և բաղում
արդիւնս արար սուրբ եկեղեցեաց, և է սա ողորմած և առատածն աղ-
քատաց և կարգաւորաց, որ և աղատեաց զսուրբ գիրքս ի յանօրինացն:

Եւ դարձեալ, ծանուցանեմք ձեզ զաւեր աշխարհիս մերոյ, որ վասն
մեր մեղաց հաս||Վախում, և յազգմանէ չարին և վասն ծովացեալ մե-
ղաց մերոց արձակեցաւ ի բերկաթոյն (որդի Ջհանշահի՝ Հասան-Ալի) և
բաղում աւեր արար քաղաքաց և զինչ բռնած կայր հօրն՝ աղատեաց ի
կապանացն՝ զՂին-Ասլանն և զորդին իւր, զԱրապշէն և զորդին նորա. և
ժողովեաց առ ինքն, և արար իւր բազում հեծելս: Եւ յետոյ առաքեաց
զՂին-Ասլանն ի վերայ Վանայ բերդին, զի առջէ զնա, և ոչ կարաց: Եւ
ապա խորհուրդ շար արար վասն երկրիս մերոյ, և արար շատ աւեր և
թալան, և գնաց ամօթով ի յետս, և մնաց երկիրս աւերեալ. բայց մնաց
փոքր ի շատէ երկիրն Գաւաշից ի դադարանք իսկ յետոյ եկեալ պիղծ և
անիծեալ ազգիւն Ընօշկանից՝ անիծեալ ի յաստուծոյ Սէտալին (իմա՝
Սէիդ-Ալի) ի յաւուրս տեառնընդառաջին և թալանեաց զԳաւաշից երկիրն
և զքրիստոնեայս կողոպտեաց ի յրնչիցն, և նստաւ ԺԲ. (12) օր ի գեօղն
յԱխալվանց, և յօղարկեալ երեք երկու փուռ (լաստ) ի գեղջէն Աղունայ
և կամէր մտանել ի յանառկն յԱղթամար, և ասէր թէ զամենեսեան ի սուր-
սուսերի մաշեցից, և զարինս նոցա ի ծովն հասուցից, և զսուրբ գեկե-
ղեցիս քակեցից, և զսրբութիւնս գերի վարեցից: Իսկ ի զօրութենէ սուրբ
խաչին յաղթահարեցաւ և ամօթալից կորեալ պիղծն և անիծեալ Սէտա-
լին, և գործ իւր խափանեցաւ կաման աստուծոյ. և զայս տեսեալ պա-
տուական և ընտրեալն յազգաց տէր Զաքարիա կաթողիկոսն, և իբրև քաջ
զօրական եղեալ և արիացեալ ի շնորհացն աստուծոյ և զօրութեամբ սուրբ
խաչին ելեալ գնաց ընդդէմ անօրինացն ի պատերազմ, և առեալ զերկու
փուռն և կալեալ երեք յԱղթամար, և փրկեցան քրիստոնեայքն ի յանօրի-
նաց. և ամօթալից եղեալ գնացին ի տեղիս իրեանց. և մնաց ի խաղաղու-
թեան Աղթամար զօրութեամբ սուրբ խաչին և արիութեամբ տեր Զաքա-
րիայի կաթողիկոսին**:

* Միւսն էր զԹուղթն վնասեալ էին երեք տողի չափ, տեղեկացնում է հրատարա-
կիչ Ղ. Փերդալեմյանը:

** Այս պարբերութիւնը, ուր շարադրված է ոտիկ քրդերի Աղթամարը զրավելու
անհաջող փորձի ուշադրով պատմութիւնը, Ղ. Փերդալեմյանը չի հրատարակել Վերջին տարած-
ված հայոց-ում:

Ի սմին աւուրս գնաց (կաթուղիկոսն Չափարիս) մնչիւր մօտ մրգայ Ջհանջէն, (և ծանոյց նմա) զաւերումն աշխարհիս. և ելեալ (Ջհանջէն) ի քաղաքէն Խօյու բազում դօրօք, և եկեալ վրէժխնդիր վասն աւերման աշխարհիս՝ և վասն տառապեալ ազգիս քրիստոնէից, զոր յուսամբ յաստուած, որ ղմրղայ Ջհանջէն ընդ երկայն աւուրս արասցէ և զթշնամիս նորա անդնդասուղ արասցէ, զի թէ չէր եկեալ՝ ազգս քրիստոնէից կորուսեալ էր... Ջոր տէր աստուած օգնական լինի նմա ի յամենայն պատերազմունս իւր, և թշնամիք նորա հալածեալ եղիցին զօրութեամբ աստուծոյ մերոյ, ամէն:

Եւ այս եղև ի թուականին Հայոց ՋԸ. (1459). և բերաւ գիրքս ի քաղաքիս Ոստան...:

(Եւ ստացաւ խոջայ Աբղլ-Ազիզը)... և ետուր ի դուռն սուրբ Ստեփաննոսի նախավկային: Աստուած-ողորմի ասացէք խոջայ Աբղլ-Ազիզին...: Ընդ նոսին (յիշեցէք) և զիս՝ ղանպիտանս յամենայնի զմեղսաթաւալ Կարապետ գրիչս...:

155

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Իրան, Չարմահալի Սիբաք գիւղ, Մ.Տ.Մ.

գրիչ՝ Մկրտիչ
վայր՝ Հիզան

... Գրեցի զսուրբ Աւետարանս ի քաղաքս Հիզան, ընդ հովանեաւ սրբուհոյ Աստուածածնի, և նորաբողոք Յարութեան, և սուրբ Սարգսի զօրավարին, որ սակաւ հեռի է ի քաղաքէն...:

Արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թվին Հայոց ՋԸ. (1459), ի դառն և ի նեղ ժամանակիս, ի ղանութեան Ջհանջի թուրքի, և ի մեր ամիրայիս Սնվէյմանայ, և ի հայրապետութեան հայկազեան սեռի էջմիածնայ սուրբ աթոռոյն տէր Գրիգորի և Աղթամարայ աթոռոյն՝ տէր Չափարիայի, զոր տէր աստուած անսասանելի և հաստատուն պահեսցէ զաթոռ հայրապետական մերոյ ազին, ամէն:

Դարձեալ յիշեցէք... (ստացողի սուրբ աւետարանիս) Սարգիս քահանայն, և զծնաւդսն իւր զԹումէն և զԽսումէլիքն, և զեղբարսն իւր զՍտեփանոսն և զՊետրոսն...:

Այլ և ես՝ անարժան գրչակս Մկրտիչ, գրեցի սուրբ Աւետարանս պանդուխտ կենօք... յիշեցէք զծնողսն իմ զԱվրամն և զԱղուքն...:

156

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 7988

գրիչ՝ Գրիգոր Անգեղակոթեցի
վայր՝ Կիկէթ

ա

387... Այսմ աստուածախաւս և աստուածաբան սուրբ Աւետարանի ցանկացայ փափաքմամբ հոգևոր սիրով Գրիգոր Անգեղակոթեցի՝ ծիւր և ծե-

րացեալ, զոր ով շունելով յիշատակ հոգոյ իմոյ, անարժանս՝ ձեռս ի գրի-
չըս՝ գրեցի զաստուածաշունչ կտակս, աստուածաբան երգս, քառաբողիս
387բ աղբերս և գանձ անկողնայի տելի ի տան աստուծոյ...

Գրեցաւ ի Կիկէթ, ի զուռն նորակնունք սուրբ Աստուածածնիս, ի թուա-
կանիս մեծ Հայոց ՋԸ. (1459), ձեռամբ փցուն և ծիւրեալ ծերոյ Գրիգոր
գրչի, յիշատակ վերափոխեալ ծնողացն իմոյ՝ Թէոյդորոսի, և մարն իմոյ
Սիմիկի, և եղբարն իմ Շաշիկի, խեղճ որդոյ նորա Աւանիսի, և քուրոշ
388ա իմ Կուլիկի, և փոխեցելոցն կենակցին, || և զաւակացն իմ Ռըսաակիսի,
Վրթանիսի, Ոսկանիսի, Ոնանիսի, որ ի Ճաւախէդ ի Քրիստոս փոխեցան:
Եւ յետ նոցա չար Ջանանշէն դիմեց ի վերա երկրին և զբազումս գերեց և
կոտորեց, և զմայրն իմ իբրև զԱկովբիկ հատեցին զԲ. (Ջ) ձեռն, և զգլուխն
ի արին թաւեցուցին, ի տանին սրբոյն Գէորգայ զհատեալ մարմին ի գե-
րեզման թաղեցի:

Եւ արդ, ես արտասուալիւր դիմաւք աղերսեմ յիշել ի սուրբ աղաւթս
ձեր զվերազրեալ ծնողսն իմ: Եւ ևս զբազմերախտ սանամէրն իմ՝ զԹէ-
նիկն, որ բազում աշխատանք կայ ի վերա իմ. Քրիստոս աստուած ողոր-
մի նմա:

Բ

103բ ... Զոր և սոցին յորդառատ քաղցրահոս մշտաւէտ վտակաւքն ար-
բուս[ց]է տէր Յիսուս աստուածն իմ զպասքեալ և զտոշորեալ հոգի ազգի
յազգի վիրաւք լցուած մեղաւք անարհեստ գրչի Գրիգոր Անկեղակուօքեցի.
աղաչեմ զձեզ աւժանադակութեամբ աղաթից կայծակնամաքուր, աս-
տուածոննակ և աստուածարեալ ընթերցողացդ, զոր ձեզ արժանապէս ըստ
գործոց և ինձ՝ մեղուցելոյս վասն ձերոյ գթութեան, զոր յուսամ ողորմեսցի
Յիսուս աստուած իմ, և նմա փառք յափտեանս:

Ժաղկող՝ Նաղաշ Մանուէլ

Գ

11բ—12ա Անմեղայդիր լեր տէր Գրիգոր,
Քո մագաղատս է խիստ խոշոր.
ՋՄանուէլ նկարող յիշ[եա]լ յաղօթս,
Աղաչեմ, ո՛վ սուրբ ընթերձող:

դ

122բ—123ա Ո՛վ ընթերձող սուրբ և բարի,
Յիշման առնես զիս արժանի
ՋՆաղաշ Մանուէլ մեղաւք իլի:

ե

302բ—303ա Ո՛վ ընթերձող սուրբ քահանայք,
ՋՄանուէլ Նաղաշ մի մոռանայք
Ձեր յիշելքա ենք մեք փափաք:

զ

կազմող՝ Բոհնաւք

388ա Բոհնաւք կազմող յազաւթս յիշեցէք և աստուած զձեզ յիշէ, ամէն:

157

Ճ Ա Շ Ո Յ

Երևան 6272

ա

գրիչ՝ Մատթէոս
վայր՝ Այրիվանք

... Եւ պատուականս այս Աստուածատուր և մահադասի քահանայս այս, ըստ այսմ յուսոյ և պայմանի, ի հալալ ընչից իւրոց ստացաւ զսա և ետ
 552բ գրել իմոյս տը||կարութեան, յիշատակ հոգւոյ, ի մխթարութիւն և ի սը-
 փութեանս ցաւալից կենաց, և ի բժշկութիւն ախտալից մտաց և խորհրդոց
 հոգւոց և մարմնոց՝ ի կեանս և ի մահ, և պաշար անդառնալի ճանապար-
 հին, և յետ մահու մասնակից լինելով համալրէն ամենայն սրբոցն, որ ի
 սմա:

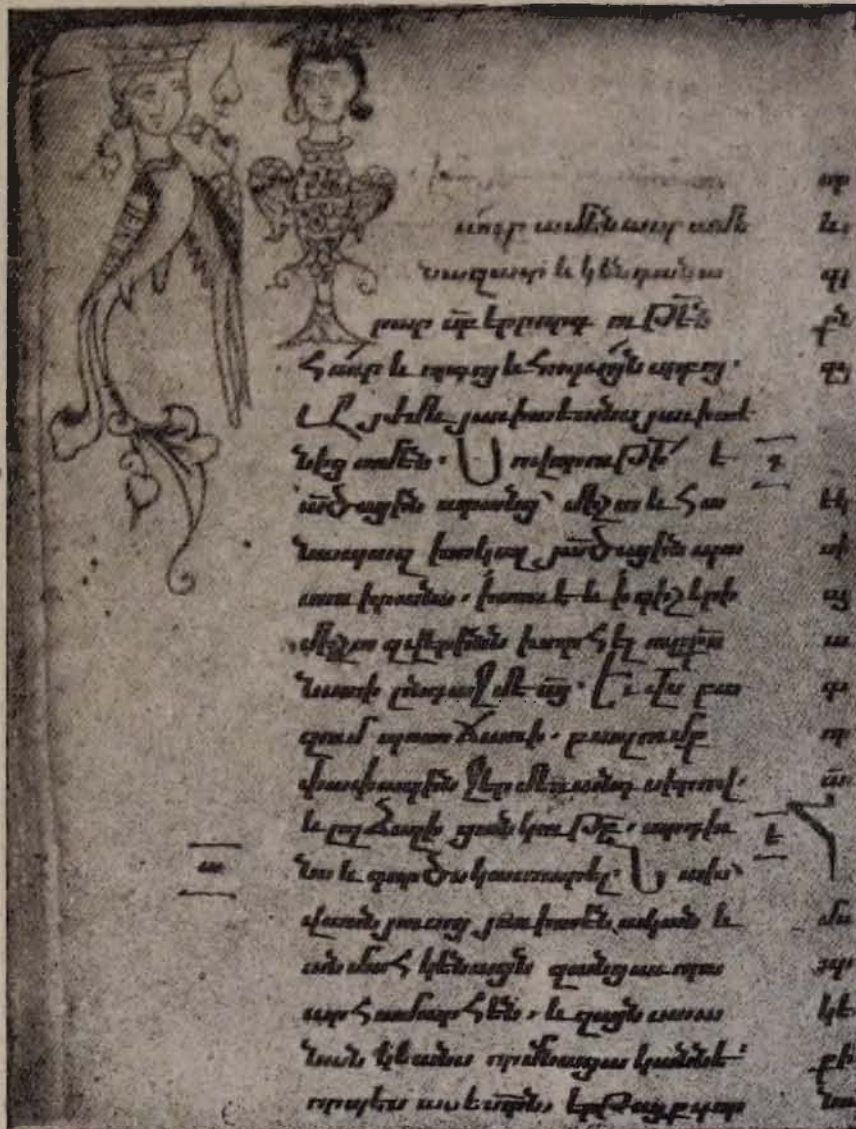
Արդ, եղև զրաւ գրչութեան այսմ աստուածաշունչ մատենի ի թվա-
 կանութեան հայկազեան տումարի ի ՋԸ. (1459) թվի. և ի վշտաշատ ժա-
 մանակի, յորում նեղիմք յանարինաց և յանիրաւ պահանջողաց, ի թա-
 գաւորութեանն Վրաց Գաւրկոյ՝ որդւոյ Ալեքսանդրէ, և ի հայրապետու-
 թեան Հայոց տեառն Գրիգորի՝ յաթոռ սուրբ էջմիածնին, ի ղանութեան
 Զանաւանի՝ որդւոյ Ղաւա-Ուսուֆին:

Արդ, գրեցաւ սա ի յերկնահանգէտ և ի գերահռչակ սուրբ ուխտս
 Այրիվանս վերաձայնելոյ, ընդ հովանեաւ մաւրս լուսոյ սուրբ Աստուա-
 ծածնիս, և հրաշափառ և երկնանման Կաթողիկէիս, և աստուածընկալ
 սուրբ Նշանացս, և արեամբ ներկեալ անմահին Յիսուսի սուրբ Գեղարդե-
 անս, և սուրբ աջերոյս՝ Յովհաննու Մկրտչին՝ ձեռնադրողին Քրիստոսի և
 սուրբ աշոճ Բարդուղիմէոսի առաքելոյն, և համալրէն ամենայն սրբո-
 ցըս, որ աստ կան հաւաքեալ աւթա[նդա]կութեամբ հոգւոյն սրբոյ և կա-
 մակցութեամբ սուրբ եղբարցս և բաղմբախտ ըստ հոգւոյ հաւր մեր և
 վարժապետացն՝ տէր Ներսէսի և ամենայն սրբութեանց վարպետի՝ տէր
 Յովնանէս ժողկողի, որ բազում երախտիք ունին ի վերայ մեր և միարան
 ամենայն հաւատացելոց քրիստոնէից: Ձեռամբ ամենամեղ, փցուն և
 անարհեստ գրչի Մաթէոս անարժան աբեղայի...:

553ա ... Այլ և վայելողք սուրբ գրոցս և հանդիպողք սորա տեսանելով կամ
 արինակելով, որք աւգտիք ի սմանէ յիշեսչիք զմեզ և զվերոյգրեալսդ
 զԱստուածատուր քահանայ, և ղծնաւղսն իւր, և զամենայն արեան մեր-
 ձաւորսն:

Նաև զիս՝ զմեղապարտս նկարաւղս Ստեփաննոս՝ ըստ հոգոյ հարա-
 զատ եղբայր սորայ, որ վասն ջերմեռանդ սիրոյ նորա ծաղկեցի և նկա-
 րեցի և կազմեցի, որ է մեր հոգւոյս անջինջ յիշատակ և դուռն կենաց և
 բանալի սուրբ արքայութեանն. և Քրիստոս աստուած ձեզ՝ յիշողացդ և
 մեզ՝ յիշեցելոցս առհասարակ ողորմեսցի և նմա փառք յափտեան:

Աստուծոյ սիրուն համար ի մոմէ և ի ձիթէ պատրաստ պահէք և սպի-
 տակ լաթով բռնէք, աղաչմբ:

Նկ. 8. Մի նմուշ Ստեփանոս Նկարչի լուսանցազարդերից

Բ

ստացող՝ Աստուածատուր
վայր՝ Հոռոմոսի վաճճ

553ա Արդ, ես՝ Աստուածատուր եպիսկոպոս, ստացալ և վայելալ սուրբ
գրոց, ստացա զայս սուրբ բուրաստանս ի հալալ և յարդար վաստակոց
իմոց և բարեխաւս առ ամենակալն աստուած... Թողութիւն շնորհեսցէ իմ
բազում մեղացն և ողորմեսցի իմ ծնաւալացն՝ հաւրն իմոյ Խոցաբեղին և

մարն իմոյ Հրոփսիմէին, հարեղբարն Յովանիսին, և եղբարն Պռաշին, մարքրերն Խուրլու-Խարունին, և քրերն իմոյ Մարգարտին և Նարինին, և հանգուցեալ քերցն իմոց՝ Թանսուխին, Խուրլու-Խարունին և Մարքային, և եղբարցն իմոց Մարտիրոսին և աշակերտի, և Պետրոսին, և Սարգրսին և ամենայն արեան մերձաւոր||ացն մերոց՝ կենդանեացն և հանդուցելոցն. և Քրիստոս աստուած, որ առատն է ի տուրս բարեաց՝ տացէ զիւր ողորմութիւնն և զարքայութիւնն Աստուածատուր եպիսկոպոսին և ծնաւդաց նորին և երանաւետ ձայնին արժանի արասցէ Քրիստոս աստուած հանդերձ ծնողաւրն և ազդականօքն ամենայնի, ամէն:

Արդ, ես Աստուածատուր եպիսկոպոս շնորհեցի զսուրբ գիրքս Հոռոմոսի վանից զրանն սրբոյ Յովանիսին և սուրբ Աստուածածնին դրանցն, յիշատակ ինձ և ծնողացն իմոց Խոցդեղին և Հոփսիմին, և մի իշխեսցէ հեռացուցանել ի դրանէ սուրբ ուխտին գողանալով կամ ծախելով կամ գրաւելով, և որ յանդգնի և զայն արասցէ՝ զաւծի անէծքն, զՅուդային և զխաչահանոսացն ընկալցի և զպատիժն նոցին կրեսցէ ի յաւր դատաստանին:

Եւ դուք կարդացողքդ և լսողքդ արհնեալ լիջիք յամենասուրբ երրորդութենէն, ամէն:

158

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիբդ. Նօա. 102, Հայկավանք՝ ի Խ. Աստուածածին եկեղեցին

գրիչ՝ Դաւիթ
վայր՝ Մրկղունք գիւղ

... Արդ, գրեցաւ սա ի գեաւդս որ կոչի Մրկղունք, ընդ հովանեաւ սուրբ Գէորգիս և սուրբ Յակոբիս, ձեռամբ սուտանուն Դաւիթ իրեցի, և առ ոտս երջանիկ և սրբասէր տէր Երեմիա արեղիս... ի թուականութեան Հայոց ԶԸ. (1459) եղև զրաւ սորա՝ ի դանութեան Զնանշին:

159

ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ

Երևան 3017

հետ. ստացող՝ Շմաւոն վարդապետ

181բ Շմաւոն վարդապետս յիշեցէք, որ զքերական գիրքս ի [Ս]արկաւագանց վանիցն բերաք ի վանս Եւստաթէի [սուր]բ առաքելոյս: Գիրքս այլ ի Տաթև վանիցս է եղել, [մե]ծ վարդապետն Գրիգոր՝ Յովաննէս վարդապետին էր տուեալ՝ մականուն Կարմիր. մեք այլ վերջստին բերաք ի վանքս: Յիշեցէք սրտի մտաւք զմեղաւք զառածեալս զՇմաւոն վարդապետս, և աստուած զիշողքդ յիշէ ի կեանս, ամէն:

Ի թվ. ԶԸ. (1459) էր երբ բերաք զգիրքս:

160

ՄԵԿԵՆՈՒԹԻՒՆ ՀՈՒԿԱՍՈՒ ԱԻԵՏԱՐԱՆԻՆ, ՋՈՐ ԱՐԱՐԵԱԼ Է ԻԳՆԱՏԻՈՍԻ
ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

Երևան 2517

Հետ. ստացող՝ Շմաւոն վարդապետ
վայր՝ Տաթև՝

227ա Եւ ես՝ նուաստս ի վարդապետաց Շմաւոն, որ առաք զմեկնիչ Աւետա-
րանիս Ղուկայ ի Շամբախի ե բերաք ի վանքս Եւստաթէի, վասն յիշատա-
կի իմոյ և ծնաւոյց իմոց, և ի վայելումն <որդոյ> եղբարնորդոյն իմ
Ստեփաննոս արհեսկակոպոսին Սուտաթէի սուրբ առաքելոյս. և դուք՝ տե-
սանաւք կամ ընթերցաւք՝ յիշ[եց]էք ի մաքրափայլ յազաւթս ձեր
զյետնեալս յամենայնի զՇմաւոն պիտակ անուն, և աստուած զձեզ յիշէ ի
աւրն ատենի, ամէն, և եղիցի:

Ի թվ. ՋԸ. (1459) դրեցաւ սակաւ գիծս*:

161

ՀԱՐՑՄԱՆՅ ԳԻՐՔ ԳՐԻԳՈՐԻ ՏԱԹԵԻԱՅԻՈՅ

Երևան 4072

Հետ. ստացող՝ Շմաւոն վարդապետ
վայր՝ Տաթև՝

449ա Ձվերջին ստացաւ Հարցմանցս զՇմաւոն մեղսամակարդ անձն և սի-
րող բանի, որ առի զսա ի Շամբաւ քաղաքի, ի հալալ ընչից իմոց, զի աւ-
րինակ էր տուել մեծ հրեւտորն Գրիգոր և մնացել էր անտ, և տիրեալ էին
այնտեղացն քահանայքն, և ես ջանիւ առի: Ու բերաք ի վանքս Եւստաթէի
սուրբ առաքելոյս յիշատակ մեզ, և ծնաւոյց մերոց՝ հաւրն իմ Խաչատրին
և մաւրն իմ Աղուտին, և եղբարց իմոց, և քեռց իմոց, և ի վայելումն եղ-
բարորդուն իմոյ Ստեփաննոս արհեսկակոպոսի՝ առաջնորդի՝ սուրբ
առաքելոյս, և միւս եղբարորդոյն իմոյ Սարգիս դպրի. և դուք՝ աստուա-
ծասէրք՝ տեսանաւք կամ կարդացաւք կամ արինակաւք՝ յիշեցէք միով
աստուած-ողորմա[ի] սրտի մտաւք ի հառաչանս ձեր զՇմաւոն վարդա-
պետ՝ մեռեալ անձն, որ անուա[մբ]ս եմ և ոչ գործով. և դուք յիշողքդ յի-
շեալ լիցիք...:

Վերջին յիշատակարանս գրեցաւ ի թվ. ՋԸ. (1459):

* Ձեռագիրը, այսպիսով, գրված է 1459-ից առաջ: Վերջում եղող մագաղաթյա ուս-
պանակի վրա կա մի հիշատակագրութիւն 1396 թվից (չգրեցաւ ձեռամբ մեղաւորին
Ատոմի բանի սպասաւորի, ի թվականի Հայոց Պնծ. (1396), յիշել է Քրիստոս աղաչեմք).
թվում է, թե ձեռագիրը մերձավորապես գրված է հենց այդ մամանակ, Տաթևի վանքում:

162

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 3756

161 Ո՛վ սուրբ ընթերցողք և լսալիք սուրբ Աւետարանիս, յիշեցէք զՇմաւոն ըստ ընդհանրական և զտէր Ստեփանոս արհեսպիսկոպոս Սիւնեաց նահանգէ, որ ետ զսուրբ Աւետարանս ի գեղաքաղաքն Անկեղսկոյր, ի սուրբ եկեղեցին՝ Սարգիս նահատակն: Արդ, եթէ ոք հանել ջանայ զսուրբ Աւետարանս ի դրանէ սուրբ եկեղեցոյս ի մերոց կամ յաւտարաց, հանէ զնա Քրիստոս աստուած ի խաւարն արտաքին և մասն և բաժին զնոցայն առնու, որ զտէրն ի խաչ հանին, և ընդ նոսա դասակցի, ամէն, եղիցի և եղիցի*:

163

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիւրգ. Նօա. 192—193, Մանգկերտ
ի ո. Սարգիս եկեղեցի

գրիչ՝ Յովհաննէս
վայր՝ Արծկէ

... Եւ ես՝ անպիտանս յամենայնի՝ մեղուցեալ գրիչս Յովհաննէս, գրեցի զսուրբ Աւետարանս ի քաղաքս Արծկէ, ընդ հովանեաւ ամենամաքուր սուրբ Աստուածածնի տաճարիս, և սուրբ Ստեփաննոսի նախավկայիս, և ամենազօր սուրբ Նշանիս Պատերազմի, ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի՝ ընդհանուր Հայոց կաթողիկոսի, իսկ ի յաշխարհակալութիւն Զհանգայի՝ որդւոյ Ղաւրայ-Ուսուֆի, ի թուականիս մերում ԶԸ. (1459) ամի...:

Եւ զիս՝ զանարժան գրիչս, և զծնողսն իմ Յակոբ սրբասնեալ քահանայ և զՍալշուկ-Խարունն, ... այլ և զտիեզերալոյս ըստ ընդհանրական զԹումայ Սեծոփայ վանաց՝ յիշեցէք ի Քրիստոս, որ բաղում աշխատանօք ուսուցեալ է մեղ զարուեստ զըշութեան...:

Աստուած-ողորմի ասացէք Թումանդա խաթունին՝ Բաղիշեցի խոճայ Ֆաճրադի մօրն, որ ետ զսկիհս ի սուրբ Աստուածածնի տաճարս Արծկէ քաղաքիս:

164

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

«Բաղմազէպ», 1952, էջ 243 - 245, Ա. Երեմյանի
«ԺՆ. դարու մի նոր ձեռագիր աւետարան» հոդվածից**

գրիչ՝ Մելիսէօ
վայր՝ յԵրկիրս Ընդշտօնեաց, ի գեօղս Շատուան

...Եւ ես յոգնամեղս և փրծունս ի գրչաց, սոսկ անուն քահանայ Մելիսէօ ... ըստ իմում կարի յանձն առեալ կատարեցի զսուրբ Աւետարանս

* Հիշատակարանն անթվական է, տեղագրում ենք 1459-ի թվաշարքում, Շմաւոն ըստ ընդհանրական թվակիր հիշատակարաններին առնթեր:

** Ձեռագիրը այժմ գտնվում է Թեհրանում, մասնավոր անձի մօտ:

զայս ի թրականութեան Հայկաղան տումարիս ի յինն հարիւր և ի յուրն (1459), յարկիրս Ընդշտօնեաց, ի դեօղս որ կոչի Շատուան, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին, և սրբոյն Ստեփաննոսի նախավկային, և Գէորգեայ զօրավարին, և սուրբ Ոսկեանց քահանայիցն, որ աստ կան կառուցեալ:

Արդ, յերես անկեալ աղաչեմ զձեզ, ո՛վ մանկունք սուրբ եկեղեցոյ, յիշեցէք ի Քրիստոս զստացող սուրբ Աւետարանիս և աստուած-ողորմի ասացէք Մկրտչին, և ծնողաց նորին՝ հաւրն Յոհաննիսին և մաւրն Շնօհուրին, և եղբօրն Թումային, և կողակցին իւրոյ Ջանմէլէֆին, և որդոյն իւրոյ Գեօրգի մէլէքին, և մեծ պապուն Աստուածատուն, և քեռացն Ատոմին, Կիրակոսին և Վարդանին, և ամենայն արեան մերձաւորացն աստուած ողորմի ասացէք, ամէն:

Դարձեալ յիշեցէք ի Քրիստոս ծնողսն Ջանմէլէքին՝ զԳուլամիրն և Վսիգաւրն, և զեղբարքն՝ զԲախշայիշն և զԱշայիշն, և զդուստր Ջանմէլէքին՝ զՇադիփաշէն, և զփեսայն զՅովաննէսն, և զորդիսն իւրոց՝ զԲարդուսիմոս, զԽոցղեղ, զԹումայ, զԸնդստակէս, զԳուլագիգ, զՆադրմէկ, զՄսրիմէլէֆ և Թանսուխ, և զայրն զՄսրոյն՝ զՎարդ-Մանուկ, և զորդիքն իւրոց՝ զԲարսեղ, զՅակոբ, զԽալիֆայ և զԳուլփսյ՝ զփոխեցեալքն ի Քրիստոս, և զդեռարոյս տղայքն իւրոց՝ զՆերսէս և զՄուրատ: Ընդ նոսին և զիս՝ զՄելիքէսէք անարժան քահանա՝ զորդ սորա, և զծնողսն իմ զՍտեփան և զԽոսողեղն, և զորդին իւր զԱւետիսն, որ է ժառանգ սուրբ Աւետարանիս, և զքորն նոսայ <ն> զԳօհար, և զեղբայրն իմ զՍիրուն սարկաւազն, և զքոյրքն իմ զԴօվլաք և զՀռիփսիմայ, և զտղայքն իմ՝ զՍիրուն, զԳորգ և զԽալիւար, և զուտարեան մերձաւորսն իմ յիշեցէք ի Քրիստոս և աստուած ողորմի ասացէք, աղաչեմ ձեզ:

Դարձեալ կրկին աղաչեմ զամենեւեան սիրովն Քրիստոսի, աստուած ողորմի ասացէք ստացողի սուրբ Աւետարանիս՝ ասուածասէր և բարեմիտ տանուտորոջն Մկրտչին, և ծնողաց նորին Յոհաննիսին և Շնօհուրին, և եղբօրն Թումային, և կողակցին Ջանմէլէֆին, և որդոյն իւրոց Գեօրգի մէլէքին, և մեծ պապուն Աստուածատուն և որդոցն նորա Ատոմին, Աւետիսին, զՆոյնոյֆարն, և զկողակիցն Աւետիսին զԽալիւարն///

165

Յ Ա Յ Ս Մ Ա Ի Ո Ի Ր Ք

Երևան 4907

գրիչ՝ Յովանէս

վայր՝ Բաղէ՞շ

ա

... Զոր տեսեալ զայս աստուածային գանձս հոգեւոր և զանառիկ մեծութիւնս աստուածասէր և բարէ||միտ մեծա||| խօջայ Ասլան... ետ գրել զսա ստացեալ ի հալալ ընչից և յարդար վաստակոց իւրոց, յիշատակ բարի և բարէխօս առ Քրիստոս զբազմութիւն աստուածարեալ և զանազան սրբոցս որ աստ, վասն հոգւոյ իւրոյ, և ծնաւղաց իւրոց պարոն Հասանին

և Թանկ-Խաթունին, այլ և հարազատ եղբայր իւրոց Մկրտչին և Յունա-
նին: Որ և ես՝ ամենամեղ և անարժան ծառայս աստուծոյ Յովանէս՝ տեսի
զփափագ և զսէր, զոր ունէր առ հոգեւոր գանձս մեծութեան աստուածա-
սէրն խօջայ Ասլան, և ըստ իմում ախմարութեան համարձակեալ ձեռ-
նարկի ի գործս անտանելի... և կարողութեամբն աստուծոյ յանկ հանեալ
կատարեցի ի թրականիս մերոյ Զ. Ե. Ը. (1459) ամի, ի հայրապետու-
թեան տեառն Գրիգորի ընդհանիւր Հայոց կաթողիկոսի Վաղարշապատու,
առ դրան էջմիածնին, և ի թագաւորութեան թաղթին Զհանշայի, ի քա-
ղ՝աքրս Բաղէշ (և իշխանութեան ա)միր Շարաֆի]**:

Դարձեալ, յերես անկեալ աղաչեմ զձեզ, հարք և եղբայրք, յիշել առ
Քրիստոս և լի սրտիւ ողորմի ասացէք հոգեւոր հաւրն խօջայ Ասլանին՝
Յովանէս սրբասնեալ կրօնաւորին Կուրցոյն, վասն զի անմոռանալի
երախտիք ունի ի վերայ նորա ծնողապէս և այլ աւելի:

585բ ...||| դարձեալ աղաչեմ յիշել ի Քրիստոս միով աստուած-ողորմիւ, որ
բազում աշխատութեամբ և պանտխտութեամբ յօտարութեան, վշտալի
կենօք ի ներքին և յարտաքին թշնամեաց՝ գրեցի զսուրբ տառս: Նաև
զծնողսն իմ զՅակոբ սրբասնեալ քահանայ և զԱսլան-Խաթուն
յիշեցէք ի Քրիստոս, և զհարազատ եղբայրքն իմ՝ զտարածամ փո-
խեցեալքն ի Քրիստոս զԳրիգոր սրբասնեալ կրօնաւոր, և զՅոնան-
նէս, և զՆերսէս լիակատար շնորհածասլ սարկաւագունքն տեառն
աստուծոյ սիրունք: Այլ և զգեոարոյս պատանեակն իմ զՅակոբ դպիր,
և զմայր նորին, որ բազում աշխատեցան ի կոկել թղթիս՝ լի բերանով
աստուած-ողորմի ասացէք...: Նաև զտիեզերալոյս ընդունապետն զԹու-
մայ Մեծոփայ վանաց մեծ վարդապետն, որ բազում աշխատանք ուսու-
ցեալ է մեզ զարեւստ գրչութեանս, տացէ նմա տէր Քրիստոս ընդ սրբոց
աստուածաբան վարդապետացն դասաւորիլ և պսակիլ, ամէն:

Բ

254ա Յիսուս որդի հաւր միածին...***

Խօջայ Ասլան՝ ստացող սորին

Միշտ եղիցի քեզ ի յանձին:

Մաղթանք սրբոցս, որ աստ տօնին

Տեառն Յիսուսի յականջ լսին,

Փառաց պատւոյն սրբոց դասին,

Զխօջայ Ասլան դասէ ի նմին

* Փիւղալեմյանը սույն ձեռագիրը տեսել և օգտագործել է 1881 թ., երբ չնայած
ձեռագրի «թուղթն փտորեալ էր ի հնութենէն», բայց գեո հնարավոր է եղել կարգաւ վա-
կագծի մեջ բերվածը:

** 585ա էջի երկրորդ սյունակի և նրա հակառակ էջի համապատասխան սյունակի
(էջ 585բ, առաջին սյունակ) մեծ մասը պատուած է: Պահպանվածից հետաքրքիր են միայն
Յովանէս կրօնավորի մասին եղած տողերը, որ մեջ ենք բերում: 585բ էջից տալիս ենք
միայն 2-րդ սյունակում եղած հատվածը:

*** Դուրս ենք թողնում 15 անհետաքրքիր տող:

Նաև եղբոր հարազատին,
Որ համանուն է Մկրտչին,
Լրսել տացէ զձայնն վերին
Յաւուր մեծի հրապարակին
Թ՛ եկայք արհնեալք հաւրէն վերին
Ժառանգեցէք զփառս երկնային,
Նաև հոգիք ծնողաց սոցին,
Դասին յաջմէ հաւր միածնին,
Եւ որ զամէնն ասէ՝ ընդ նմին
Երանութեան մասին հասնին:
Եւ զանարժան գծող սորին,
Որ Յովանէս վերակոչիմ
Զմեզ առ Քրիստոս յիշմամբ բանին
Ասցէք զամէնն և զողորմին*:

166

Ա Ի Ե Ա Ր Ա Ն

Երևան 5417

գրիչ՝ Հայրապետ
վայր՝ Աղթամար

ա

... Եւ արդ, ես՝ ունայնս և թափուրս յամենայն հոգևոր բարեմասնութեանց՝ ... ամենամեղ և անարժան սուտանուն արեղայս Հայրապետ, 298ա ... ամենակարող զարուծեամբն աստուծոյ կատարեցի զսուրբ Աւետարանս զայս յաստուածախնամ կղզիս Աղթամար, ընդ հովանեաւ սուրբ Խաչի և սուրբ Սարգսիս, ի հայրապետութեան տեառն Զաքարիայի, և ի թվաբերութեան Հայկազեանս տումարի ՋԸ. (1459), ի դառն և ի նեղ ժամանակի, որ երկիր ամենայն երբեք կայ և տատանեալ ի ձեռաց անարէն ազգին նետողաց:

Արդ, աղաչեմ զամենեան զմանկունսդ սուրբ եկեղեցոյ, որք հանդիպիք այսմ աստուածախաւս կտակիս տեսութեամբ, կամ ընթերցմամբ և կամ գաղափարելով՝ լի բերանով և ուղիղ մտօք աստուած-ողորմի ասասցիք ստացողի սուրբ Աւետարանիս [Գովքաճարին, և ծնաւոցն նոցին Բաղ[դ]ասարին, և մարբն Հռոմբսիմին, և զաւակացն նորայ՝ Մխիթարին, և քուերցըն Մինային և Ագիգին, և այլ ամենայն մերձաւորացն՝ կենդանեացն և հանգուցելոցն, ամէն...]:**

299բ ... Վասն որոյ յերես անկեալ աղաչեմ զսրբութիւնդ ձեր յիշել ի տէր

* Նույն այս էջում կա անթվական մի հիշատակարան (ԺՁ. դա՞ր), ուր ասված է, չհարձեալ յիշեցէք ի Քրիստոս զԱւետիք վարդապետն և գտանուէր Միրզէն, որ կամակից եղան միմեանց ի գնել զսուրբ լուսաւոր գիրքս...» և այլն:

** Փակագծի մեջ առնված հատվածը և, ընդհանրապես, ձեռագրի ստացողի մասին լուր հատվածները գրված են այլ ձեռագրով: Պարզ է, որ գրիչն սկսել ու ավարտել է ընթերինակութունը ստացած չլինելով պատվեր: Հետագայում ձեռագրի գնորդները գրել են տվել զբիւ կողմից դասարկ թողնված պատշաճ տեղերում իրենց անունները:

սրտի մտաւք զմեղաւոր դժողս զՀայրապետ, և զծնաւդսն իմ զԽաչատուր և զՈսկիտիկին, և զեղբայրն իմ զՅովհաննէս, և զկենակիցն իւր զՇարմէլիք, և զաւակն իւրեանց զՄուրատ սարկաւազ, և զքոյրն իմ զԼարդ-Խաթուն, և զՄիրան սարկաւազն, որ աւգնական եղև մեզ ի կոկել թղթիս, և երախտաւոր քեռոյն իմոյ՝ պատուական կրօնաւորին Մինասենց Թումին, և ծնօղաց նորին, և ամենայն արեան մերձաւորացն մերոց...:

Բ

Արդ, տուաք ըզսուրբ Աւետարանս զսուրբ Գէորգայ զարաւարին, ի գ[ե]աւդս որ կոչի Արբենց...:

300ա

Արդ, յիշեցէք ի Քրիստոս զպատուական քահանայն ըզԱտով, որ հանապազ ի գո[ւ]ռն եկեղեցոյս կու աշխատի: Արդ, յիշեցէք ի Քրիստոս ըզԼազարըն, և զորդին իւր ըզԱռաքելն, և ըզտանուէրքդ ըզՄէհրաւն, և զնսւրն, և զՇիրին, և զայլոյքդ զամենեւեան առհասարակ, ամէն: Եւ տուաք զսայ ի դ[ու]ռն սուրբ եկեղեցոյս, որք յանդրք[ն]իք [հանել] զսայ կամ ծախելով կամ գրաւելով՝ զանէծրս զաւճուն առն և զմասըն զՈւդային և զայ[լ] խաչահանուածոց առցէ, ամէն:

ԸզԿիրակոսն յիշեցէք [ի] Քրիստոս՝ զտէքր իմ*:

167

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիւրդ. Նօտ. 193, Մշոյ ս. Սարգիս եկեղեցի

գրիչ՝ Հայրապետ
վայր՝ Աղբամար

Գրեցաւ ծաղիկ Աւետարանս ձեռամբ Հայրապետ արեղայի, յԱղբամար, ի թվ. ՋԸ. (1459), ի դառն և ի նեզ ժամանակի, որ երկիր ամենայն երբեքաւ կայ...:

168

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Մ.Տ.Մ.

գրիչ՝ Յովհաննէս
վայր՝ Երզնկայ, Պռաստին՝ գիւղ

Գրիչ Յովհաննէս միականի ծերով, ստացող Ալիք, յԵրզնկա. ի դեղս Պռաստին, ի հայրապետութեան տէր Ներսէսի արհիեպիսկոպոսի:

169

ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԹՂԹՈՑՆ ԿԱԹՈՂԻԿԷԻՑ ՍԱՐԳՍԻ ՇՆՈՐՀԱԼԻՈՅ

Երևան 4674

ստացող՝ Խոջա Խոսրով

513ա

... Արդ, ի վերջին դարիս և յերեկոացեալ ժամանակիս ցանկացող եղև այսմ աստուածեղէն և փարթամ գանձուցս բարեպաշտ և աստուածա-

* Այս հիշատակարանը գրված է նույն այն ձեռագրով, որով գրված են Ա. հիշատակարանի ստացողի մասին, եղած հատվածները:

սէր տանուէրն Խոջա Խոսրովն, և բտրիարմատ շառաւիղն և քրիստոսասէրն Ա.գրէկն: Եւ ստացան զսա յիշատակ բարի հոգւոց իւրեանց, և ծնողաց իւրեանց, և ամենայն ազգականաց և եղին ի բնական տեղի իւր՝ ի գուռն նախավկային Քրիստոսի սրբոյն Ստեփաննոսի և սրբոյն Սահակայ հայրապետի, ի թուականիս Հայոց ՋԸ. (1459):

Արդ, աղաչեմք զամենեւեան զհամարէն մանկունսդ եկեղեցւոյ, որք լուսաւորիք սովաւ աստուածային գիտութեամբ կարդալով կամ լսելով կամ արինակելով՝ յիշեցէք ի սուրբ և յերկնագնաց յաղաթս ձեր զյառաջ յիշեցեալ ստացողք սորա...

170

Ծ Ա Ծ Ո Յ

Փիւրգ. Նօտ. 192, Բաղէշ, ս. Սարգիս եկեղեցի

գրիչ՝ Յովնանէս

... Աւարտեցաւ... այս կտակ յամի ՋԸ. (1459), ի խնդրոյ հեզահոգի և տառապեալ այրի քահանային Խաչատուրոյ, ձեռամբ ամենամեղ և անարժան գրչի Յովնանէս քահանայի՝ նորին հարազատի:

Ա Ս Տ Ո Ւ Ա Մ Ա Շ Ո Ւ Ն Չ

Տեղն անհայա, Մ.Տ.Մ.

նորոգող՝ Յոնանէս
վայր՝ Սանահին

... Արդ ի յոգոնց նազելի գերամաքոր և սրբասէր այրն հոգելից, որ ի տիս համբակաց սնեալ և վարժեալ առ ոտս երջանիկ րաբունեաց, մինչև ի հասակ ծերութեան կրթեալ ի մամուլս աստուածաշունչ գրոց և յերկիւղն աստուծոյ վարդապետն Ստեփանոս, յԱրարադեան գաւառէ, ի յականաւոր և յանմատոյց դղեկէն Անբերդայ, բնակեալ յանապատի նորին որ կոչի Աղաւնայ այր, առաքինասէր վարուք։ Եւ անտի ուշ եղեալ ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ, և նաւեալ ի Պոնտոս, և հռչակաւորն ի Կոստանդնուպոլիս, ի մեծն յԱսիայ և յԱտտալիայ, ի Կիպրոս և յԱղեփսանդիայ, ի յԵգիպտոս, և ի վայրաբնակ անապատաւոր սուրբ հարսն, որ ի նմա։ Եւ գիմեալ գայ յԵրուսաղէմ՝ յերկրպագութիւն աստուածընկալ սուրբ գերեզմանին Քրիստոսի և ամենայն տնաւրինականացն, որ ի նմա և որ զնովաւ։ Եւ անտի հասեալ յառաքելական յաթոռն Հայտոց ի մայրաքաղաքն Սիս, ի յողշոյն սուրբ կաթողիկոսին Հայտոց տեառն Պաւլոսի, ի յերկրպագութիւն շնորհաբաշխ աշտոյն մեր սուրբ լուսաւորչին Գրիգորի։ Ապա ի խոյզ և ի խնդիր եղեալ վասն յիշատակի ստացական աստուածաշունչ գրոց, հանդիպի սուրբ Աւետարանիս. եւ տեսանէ խախտեալ ի կազմէ և պակասեալ ի կարգէ, ստանա զսա ի հալալ ընչից իւրոց և բերէ յաշխարհս մեր, և հասանէ ի գերահռչակ ուխտս, որ կոչի Սանահին։ Եւ ետ կրկին նորոգել ձեռամբ մեղապարտ Յոնանիսի, զպակասն գրել և զթերին լնով և կազմել, յիշատակ հոգւոյ իւրոյ և ծնողաց իւրոց...։

Արդ, ես՝ անարժանս ի կարգաւորաց Յոնանէս՝ փակակալ և սպասաւոր սուրբ Աստուածածնիս Սանահնու, որ ի յայն ժամանակէն մինչև ի յայս ժամանակս, որ ծերացեալ եմ ու ի դուռն գերեզմանին հասեալ, վկայ եմ Աւետարանիս, որ հրամանաւ Ստեփանոս վարդապետին զպակասութիւն Աւետարանիս գրել եմ ու կազմել։ Միւրանշէն ի մեր վանիցս, որ էր սան և յորդեգիր յաւազանէն. վարդապետն ու Սարգիս արեղայն թողին Աւետարանս մաւտ ի Միւրանշէն և ի սանամայրն իրեանց, և ինքեանք գնացին յալլ և չալլ տեղիս՝ վախճանեցան...։ Արդ, ես՝ Միւրանշէս՝ ծառայ սուրբ Աստուածածնիս և իմ մայրն Ոսկեհատ ընծայեցաք զսուրբ Աւետարանս սուրբ Աստուածածնիս և իւր միաբանիցս, զի և մեզ եղիցի մասն յիշատակի ի փրկութիւն հոգւոց մերոց և թողութիւն մեղաց, և պապուն իմոյ Կիրակոսի,* և հարն իմոյ Դաւթին...։ Եւ էր թուականս Հայոց ՋԹ. (1460)։

* Մ.Տ.Մ.-ի մոտ մեքենադրված է «Կիրակոսի» (*):

172

Գ Ա Ն Ձ Ա Ր Ա Ն

Երևան 8188

Հետ. ստացող՝ Սիմէոն
վայր՝ Բջնի

388ա ... Գրեցաւ յիշատակաւ իմացանակաւոր տառիս, որ կոչի Գանձա-
րան, ի թվականիս Հայոց ՋԹ. (1460), ի հայրապետութեան տեառն Գրի-
գորի՝ ի վաղաբնակաւ քաղաքի, և յեպիսկոպոսութեանն տէր Ընքստա-
կիսի, և ի ղանութեանն Ջաննաշանի, որդոյ Ուսուֆի, որ նա տիրեաց բա-
զում գաւառի, և Սիմէոն քահանայ յարհիական յաթոռն Բջնոյ, [և յառաջ-
նորդութեան պարոն Սարգսին]*. գնեցի զսուրբ Գանձարանս ի հալալ
արդեանց իմոց, յիշատակ [ինձ] և ծնողաց իմոց, հաւրն իմոյ՝ ///** և
մարն իմոյ՝ Նրջիսին և ամ[ուս]նոյն՝ Շահանդուխտին և /// զաւակացն
Սամուէլին և /// Ազիզբէկին, և զփոխեց[ելո՞ցն]: Եւ զհարազատ եղբ[ար
///***

173

Մ Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փերդ. Նսա. 193, Իարերդ

գրիչ՝ Վարդան
վայր՝ Աղջոց վանք

... Որում ցանկացող եղև աստուածասէր և հոգևոր այրն Ստեփաննոս
... որ ստացաւ ի հալալ գանձուց և յարդար վաստակոց իւրոց զսուրբ և
զաստուածաշունչ Աւետարանս և ետ զսա ի գեղաքաղաքն Գառնի, ի դուռն
սուրբ Կաթողիկէ եկեղեցւոյ, անշինչ յիշատակ իւրն և ամենայն արեա-
նառու մերձակորացն...

Արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թուականութեանս Հայոց ՋԹ.
(1460), ի հայրապետութեան տեառն տէր Գրիգորի, ի յաթոռ սուրբ էջ-
միածնի, և ի ղանութեան Ջաննաշանի՝ որդոյ Ուսուֆի, որ գնաց ի Հրէ եր-
կու հարիւր հազար հեծելով. և եօթն տարի անդ կացեալ, և ի դուրս եկեալ
բազում աւարաւ Գրեալ ձեռամբ յոգնամեղ և անարհեստ գրիչ Վարդան
աբեղայի, այլ խաբեբայ և ոչ աբեղայ, ի գառն և ի նեղութեան ժամանա-
կի, որ երերուն և տատանեալ ազգս Հայոց ի ձեռն այլազգեաց անօրինաց
և յանիրաւ պահանջողաց. ի վանքս Աղջոց, ընդ հովանեաւ սուրբ Ստեփա-
նոս նահատակիս, և հրաշափառ սուրբ Կաթողիկէ եկեղեցւոյս, և սուրբ
Աստուածածնիս, և ամենայն սբբոցս, որ աստ հաւաքեալ կան:

* Փակագծի մեջ առնված նախագաստութիւնը դրված է ներքին լուսանցքում, հա-
տուկ նշանով ցույց է տրված նրա տեղը «Բջնոյ» բառից հետո:

** Այս տողից սկսած էջի աջ եզրը մաշվել և ուստովել է, որոշ բառեր մնում են
անվերժանելի:

*** Հաջորդ՝ 388բ էջը մաշված ու խուռացած է ավելի քան 388ա-ն, կարդացվում են
ստացողի բաղմամբիվ աղդականների անունները, սակայն բառերի մի շարքի մասը մնում է
անվերժանելի, ուստի և չենք հրատարակում:

635ա ... Արդ, գրեցաւ ձեռամբ մեղապարտ և անիմաստ փօռն գրչի Խաչատուր բազմամեղ քահանայի, ի թվաբերութեանս հայկազեան տումարի Ջ. և Թ. (1460), ի գաւառս Արարադեան, ի գեաւդս Ուրծ կոչեցեալ, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին, ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի ղարդարեալ ամենայն առաքինութեամբ և իմաստութեամբ՝ ի յաթոռ սուրբ Էջմիածնի, և յաշխարհակալութեանն Ջահսնջաճի, որ տիրեաց բազում աշխարհի և գաւառի՝ բռնութեամբ և իւրովի կամաւք, մինչև ի Խորասան, բազում աւար, ի տառապանս, ի սուր և ի գերութիւն մաշեաց: Ի խնդրոյ սրբասէր և իմաստուն կրաւնաւորի Մելիքսէփի, զի ստացաւ զսա առ ի վայելումն անձին և յիշատակ հոգոյ իւրոյ, և ծնաւդաց իւրոց Դուգորին և Սիրմին, և քրեւոցն Թանկսուղին և Թամիկին: Արդ, աղաչեմ զամենեւեան, որք պատահիք յիշեսշիք շերմեռանդ սրտիւք և քաղցրագութ կամաւքս, անմոռաց մտաւք, և աստուածահաշտ աղաւթիւք, և արտասուագոչ հայցմամբ ի հեշտալուր և անոխակալ և անյիշաչար տեառնէն, զի ողորմեսցի և գթասցի և թողցէ զամենայն յանցանս նոցա, ամէն:

Այլ և աղաչեմ զձեզ յիշել ի սուրբ յաղաթս ձեր զԽաչատուր անպիտան գրիչս և զծնաւդսն իմ՝ զհայրն իմ Յորդանան և զմայրն իմ Աղուք: Եւ ինքն, որ ողորմածն է և առատ ի շնորհս պարգեաց առհասարակ ողորմեսցի ձեզ՝ յիշողացդ և մեզ՝ յիշեցելոցս, ամէն:

635բ Դարձեալ, ես՝ Մելիքսէփ սոսկ արեղայս թափուրս յամենայնի՝ կրկին անգամ պաղատիմ և յոգնաթախանձ հառաչմամբ աղաչանաւք աղերսեմ զհանգիպողսդ այսմ սուրբ տառիս լսել աղաչանաց մերոց: Զի բազում տառապանաւք և չարչարանաւք աշխատեցայ ի շինումն սուրբ վանիցս Էրէրան, և յաւժարութեամբ ոգւոյ և միամտութեամբ սրտի շինեցի զժամատունս, և զկրկին գահիթս, և զերկու տնտեստունս՝ ամառան և ձմեռան, և այլ բազում հոգաբարձութեամբ աշխատեցայ ի տուն և ի դուռն, ի յանդաստան և ի վախմըն. ըստ կարողութեան անձին մերում նորոգեցաք զվանքս և շնորհազարդ զարդարեցաք զեկեղեցիս սգեստիւք պատարադաց, նաև մանկամբք սուրբ Սիոնի, զոր տէր աստուած ի կամս իւր պահեսցէ, ամէն: Նայ և ի բազում ամաց փափագեալ կայի վասն սուրբ տառիս այսորիկ, որ կոչի Այսմաւուրք: Եւ ետու ծրագրել զամենայն աւուր պատշաճ զտաւնից տէրունականաց նաև զպահոց և զուտեաց, և դամենայն սուրբ և բազմաշարչար արեամբ ներկեալ || սրրոց առաքելոց, մարգարէից, վարդապետաց, հայրապետաց, մարտիրոսաց, ճգնաւորաց, կու-

յիս, ի հայրապետութեան տէր Գրիգորի, ի սուրբ մենաստանս Հերմոնի վանք, ի առաջնորդութեան Սարգիս վարդապետի, ընդ հովանեալ լուսաւորչիս մերոյ, և սուրբ Յակովբիս՝ կենաց բար[ե]խաւսի, և սուրբ Ստեփանոսիս, և սուրբ Յովաննիսիս, և այլ սուրբ նշանացս, և նշխարացս սուրբ Հերմոն ճգնաւորի, և սուրբ վարդապետացս, որք աստ հանգուցեալ կան. առ Քրիստոս բարեխաւս ունիմք փրկել ի փորձութենէ սատանայի:

313ա Այլ և ստացաւ եղեալ սուրբ Աւետարանիս բարեսէր կինն՝ վասն հոգւոյ իւրոյ և առն Միքիթա[րա]յ ժամկոչի, ի յալալ յընչից իւրոց ետ, և ետ զսա ի Մելիսէր քահանայն վասն իւրոյ յիշտակի աստ և ի հանդերձելումն:

Եւ Աւետարանիս թու[ղ]թն Սամուէլին էր, վասն յիշտակի հոգւոյ նորա գրեցաք զսուրբ Աւետարանս. ով որ կարդայք կամ տեսանէք՝ աստուած ողորմի [աս]ացէք Սամուէլ մահդասին, յիշտակ բարի առաջի աստուծոյ յետ աստի կենացս՝ յաւուրն համառաւտի ի տիեզերաժողով ատենին:

Արդ, որք ընթեռնութ և կամ արինակէք յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղաթս ձեր զստացող սուրբ Աւետարանիս, և զաշխատող սորա, և զհամշիրակ եղբարքս մեր: Այլ և յիշեցէք ի Քրիստոս Յիսուս զմեղուցեալ ոգի

336բ գրիչ Զաքարայ և զծնաւսն իմ և թողութիւն մեղ[ա]ց շնորհեցէք:

Եւ Քրիստոս աստուած ձեզ թողցէ զանցանս ձեր՝ զընթերցողացդ և զլսողացդ, ամէն:

Այլ և խոշորանաց և սղալանաց անմեղադիր լերուք վասն սղալութեան մտաց և տկարութեան մարմնոյս. շնարհաւք տեառն սկսաք և ողորմութեամբն նորին աւարտեցաք զամենայն ցանկն և զհամբարառքն լիով անուամբն տեառն աստուծոյ մերոյ:

176

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 6316

ա

գրիչ՝ Մաթէոս
վայր՝ Եղեգեաց Երկիր, Եղուծուր

189ա ... Կամաւ բարերարին աստուծոյ և ողորմութեամբ նորին կատարեցաւ համազարտ տառս աստուածային սուրբ ծաղկազարդ Աւետարանս ձեռամբ մեղապարտ և անպիտան գրչի Մաթէոս կոչեցեալ քահանայի, ի յերկիրս Եղեգեց, ի գեղս Եղուծուր, ընդ հովանեալ սուրբ Աստուածածնին, ի թվականութիւնս Հայոց ՋԹ. (1460), ի հայրապետութիւն տեառն Գրիգորի, ի խանութիւն Զնանչի:

Ո՛ր, դասք լուսերամից և առաջնորդք բանաւոր հաւտի, աղերսաւք աղաշեմ զձեզ, յիշեսչիք ի մաքրափայլ և ի մեղսաքաւիչ աղաթս ձեր զգրողս սուրբ Աւետարանիս՝ զՄաթէոս Շրվանեցիս, և զհայրն իմ զՄարգարէ

* Երկու տող զատարկ է թողնված ստացողի անունը լրացնելու համար:

քահանայ, և զմայրն իմ Ազիզն, և յիշողքդ յիշեալ լիշիք ի Քրիստոս աստուած, ամէն:

Որք աստուածային սիրոյն փափագողք եղեն, նոյնպէս ի սէր սուրբ հոգոյն բորբոքեալ ցանկան ի տուէ և ի զիշերի, որ և ցանկացող եղև այս սուրբ Աւետարանիս երջանիկ և պատուական քահանայ տէր Զաւարայ, և ետ || զրեւ զսայ բազում փափա[գա]նաւք ի հալալ ընչից իւրոց յիշատակ իւր և ծնաւդաց իւրոց, զի աստուած վայելել տացէ, ամէն:

F

Ժաղկող՝ Յակոբ

... Ընդ նմին և զիս՝ զսակաւ աշխատողս զՅակոբս, որ անուամ[բ]ս միայն եմ աբեղա և ոչ գործով, զոր [ըստ] կար[ի] իմում նկարեցի և կազմեցի՝ յիշեցէք ի մաքրայփայլ և ի մեղսաքաւիչ յազաւթս ձեր...:

177

Ճ Ա Շ Ո Յ

ԵՐԼԱՆ 982

զրիչ՝ Յովանէս
վայր՝ Արծկէ քաղաք

531ա ... Եւ արդ, գրեցաւ սա ի քաղաքս Արծկէ, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնի տաճարիս և սուրբ Ստեփանոսի, ձեռամբ անարժան և մեղսամած գրչի Յովանէսի, ի թվականիս մերում Զ. Ե. Թ. (1460) ամի, ի թագաւորութեան Զնաւաշի, որդւոյ Ղաւայ-Ուսուֆի, և ի հայրապետութեան տեառն Զաւարիայի*, ընդհանիւր Հայոց կաթողիկոսի և պատրիարք Վաղարշապատու էջմիածնի՝ աթոռակալի սուրբ լուսաւորչին մերոյ Գրիգորի, ի վշտաշատ ժաման<ան>ակիս, յորում շարժեալ են ի վերայ քրիստոնէից անհնարին վիշտ և տառապանք յազգաց անաւրինաց՝ հարկապահանջութիւնք, և ես՝ անպիտան գծաւոյ Յովանէս, տեսի զփափագ Ստեփանոս մոլղաստուն, զոր ունէր հետ սուրբ գրոցս, սկիզբն արարի և շնորհաւքն Քրիստոսի աւարտեցի:

531բ Եւ արդ, կրկին սնգամ աղաչեմ յիշեցէք ի Քրիստոս զստացող գրոցս զՍտեփանոս և զծնաւոյն իւր, և զհոգեւոր հայր իւր զտէր Թադէոս Կաֆացի, որ ի գնալն յԵրուսաղէմ || ի ծովու ընկըղմեցաւ: Եւ աղաչեմ յիշել ի տէր աստուած զանյազթ նկարող սորա զտէր Միքայս սրբասնեալ կրօնաւորն՝ զքաղցրատեսն և զհեզահոգին, զողորմածն և զաղքատասէրն և զամենայն առաքինութեամբ զարդարեալն, որ յար և նման է Ադդէ կերպասագործին, որ և Դ. (4) տարի եղբայրական սիրով նախախնամեաց զմեզ ի յԱղթամար կղզիս: Եւ զիս զանպիտան գրիչս Յովանէս յիշեցէք ի Քրիստոս, և զծնօղսն իմ զՅակոբ քահանայն և զՍալշուկ-Խաթուն, և զհարազատ եղբարքն իմ զԳրիգոր սրբասնեալ կրօնաւոր և զՅովանէս և զնէր-

* Հաւաքարիա՝ անուանը գրված է կարմիր թանաքով:

սէս՝ լի շնորհաւք սարկաւագունք, որ տարաժամ կենաւք փոխեցան յաշխարհէս և սուգ անմխիթար թողին ծնողաց մերոց: Այլ և զՅակոբ պատանեակն իմ, որ աշխատեցաւ ի կոկել թղթիս....:

532բ Եւ արդ, ես՝ ունայնս ե թափուրս յամենայն բարեմասնութեան և տարագրեալս յարդարութենէ, ծառայս ծառայիցդ աստուծոյ սուտանուն Ղաւրիպշայ մաղդասի*,

Որ ղձեւ ունիմ միակեցի
Եւ ի գործոցն եմ խիստ հեռի,
Զարբութիւնն ես ատեցի,
Զաղտեղութիւնն սիրեցի,
Ի յաղօթից ես ծոյլ կացի
Եւ քնով մեղացն դանդաղեցի,
Զպահքն և զաղաւթքն ես ատեցի,
Զամէն զմարմինս պարաբեցի,
Զպատուիրան տեառն չրպահեցի
Եւ յանօրէն գործի կացի,
Զարութեամբ տուն շինեցի
Տանէն աստուծոյ ի զատ կացի,
Մարմնովս ի շարն թաղծեալ էի
Եւ զհոգիս սեպուցի,
Աւր մի չկացի ի պատուիրանի
Եւ ի շարն փոյթ էի,
Մեղա շասցի տեառն արա[ր]չի՝
Ըզսատանի կամքն արի,
Անթիւ շարիս ես գործեցի,
Որ անհամար ՚ւ անասելի:
Ինձ վայ ՚ւ եղուկ հազար բերան,
Որ գործ բարի ես չունէի,
Ի՞նչ տի լինիմ յաներեկի,
Որ տէրն գայ ամենայնի.
Փողն գոչէ Գաբրիէլի
Եւ փտեալ մարմինքըն նորոգի,
Երթան, ժողկին կալն Ուտնայի,
Որ մին շմնայ ի յայլ տեղի:
Յայնժամ արդար կշիռ դրնի,
Որ մին զմին ոչ կաշառի,
Տէրն բազմի ամրաւք յերկնի
Հանց, որ երկինք թափուր լինի:
Տէրն ձայնէ արդար հոգոցն՝
Ե՛կ բարեկամք և սիրելի,

* Ստացող Ստեփանոսի աշխարհական անունն է: Այս Ղաւրիպշան, մի քանի տարի հետո (Աղթամարի Ստեփանոս կաթողիկոսի աթոռակալութեան սկզբին), ձեռագիրը նվիրում է Աղթամարի վանքին: Նվիրաբերական այդ հիշատակարանը տե՛ս 1465 թ. տակ:

Սրբոցն հրեղէն կառք պատրաստի
 Եւ լուսեղէն թագ ի գըլխի,
 Հրեշտակք ամէն ապշեալ մնան
 Ընդ յարդարոց փառքն, որ տըւան:
 Ծրանի արդար հոգոցն,
 Որ արարչին են սիրական.
 Մեք ի լուսոյ հրեշտակ ստեղծան
 Այլ և ծառայ անանեցան
 Նոքա հողոյ դարձեալ ստեղծան,
 Այլ և որդիք անանեցան,
 Նոքա երանի հազար բերան:
 Որք ընթեռնութ ըզսա յարկի
 Եւ ի յանկիւն սուրբ տաճարի՝
 Ասցէք միով տէր ողորմի,
 Եթէ աստուած իւրն ողորմի
 Եւ ծընաւացն ամենայնի,
 Որ են գնացեալ առ Քրիստոսի
 Եւ կենդանեացն, որ են յերկրի,
 Անփորձ մնան ի յաշխարհի:

532բ Յերես անկեալ աղաչեմք զսրբութիւնդ ձեր, ո՛վ լուսեռամ կուսից և քահանայից, որ անտես չառնէք զյիշատակս իմ, որ յամէն տարի զյիշատակարանս կարդաք և զամբիժքն ասէք, ու թէ չընեղանաք նայ ի տարին ինձ պատարագ մի առնէք...^{*}:

Եւ որք հանդիպիք այսմ լուսազարդ և վարդափթիթ բուրաստանիս կարդալով և կամ արինակելով լի բերանով և ուղիղ մտաւք աստուած-ողորմի ասացէք Ղաւթալոյ, որ է Սաեփանոս մաղղասուն, և բարի ծնաւ-դացն, որպէս ծառայ բարի պտուղ բարի առնէ, և եղբարցն, և մօրքըւերն Գօնար-Մէլէֆին և Նիգար-Փաշին, և Բ. (2) որդոցն՝ Փալօշին, որ յայսմ ամի փոխեցաւ առ աստուած, և Զաֆարին, որ Զ. (6) ամաւ յառաջ սպա-նաւ ի յընկերէ իւրմէ, որպէս զԱբել ի Կայենէ, և թողին զսուր անմխիթար ծերացեալ ծնողին և մեզ՝ ազգայկանացս: Եւ դարձեալ, աղաչեմ յիշել ի տէր զհարազատ եղբայրն իմ զԽըղբըշէն, և զկենակիցն իւր զԱզիզ-Մէլէֆ, և զդեռաբոյս որդիքն իւր՝ զԱստուածատուր և զՅովանէս, և զգոտերքն Գովան-Խաթուն և զՄամա-Խաթուն, և զփեսայն իմ զԱստուածատուր, և զԺաղկեալ որդին իւր զԽուդաբախշ, յիշել յիշէք և աստուած-ողորմի ասա-ցէք: Եւ աղաչեմ յիշել ի տէր զսանահայրն մեր զԳովով Կաւապետն, և զկենակիցն իւր զԳօնար-Մէլիֆ, և զԲ. (2) բարի զաւակ որդիքն՝ զՅովա-նէս և զՄիհամ յիշեցէք և աստուած-ողորմի ասացէք, որ Դ. (4) տարի նախախնամեաց զմեզ յաստուածապահ կղզիս Աղթամար: Եւ ինքն որ տէրն չէ բարեաց ձեզ՝ յիշողացդ ողորմեսցի և մեզ՝ յիշեցելոցս ի սմա, կրկին կենօք և Բ. (2) աշխարհօք, և դուք յիշեալ լիջիք յաւրհանութեան պա-հոն, ամէն:

^{*} չիշատակարանի այս ընգարձակ հատվածը (ոտանավորի հետ միասին), ստացող. Ղաւթալոյ-Սաեփանոսի անունից գրել է նույն Յովանէս գրիչը:

Ո Ս Կ Ե Փ Ո Ր Ի Կ

Մ. Աթոռ 68, «Էջմիածին», 1951 թ.
սեպտեմբեր—հոկտեմբեր, էջ 83-84

գրիչ՝ Ատոմ
վայր՝ Արծկէ

ա

368ր Փառք... որ [ետ] կարողութիւն հասանել [յ]աւար[տ] գիծ Ոսկէփոր տառիս, ի քաղաքս որ կոչի Արծկէ, ընդ [դ] հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին և Պատերազմի սուրբ Նշանին, նա[խա]վկայ սուրբ Ստեփանոսին և ա[մենա]հրաշ սուրբ Սքանչելագործին, յառաջնորդութիւն երջանիկ կաթողիկոսին՝ Հայոց տէր Գրիգորի և Զաք[արիայի, յաշխարհակալութիւն] և ի տիրութիւն թաղթին ի Ջըն[ան]լա իմիրդին, ի խընզոյ պատուական Ատոմ քահանային, և ծնո[ղ]ացն՝ Ստեփանոսին և Գաւառին, և եղբարցն Յովաննիսին և Սաճակին, Ուլումե[խ]ին, և ծնողացն՝ Իկդիշին և Կիրակոսին, և Յովսէփին... որ ետ մեծաւ փափազանաւ և տարփալի ցանկութեամբ գրել զսա յիշատակ իւր և ծնողաց [իւ]րոց։ Եւ ես՝ ամենամեղ և սխալամիտ գծողս Ատոմ սո[ւտ] անուն] քահանայ տեսի զփափազս [նորա, և] տկար անձամբ ի գրել սկ[սայ], և ըստ իմում կարի յանկ [հաւի] և ի յաւարտ ածի շնորհաւ ո[ղոր]մութեան Քրիստոսի։

Եւ արգ, գրե[ցաւ] սա ձեռամբ նոյն ախմար և փ[թու]ն գրչի Ատոմի, Զ.* և Թ. թրականիս [Հայոց] տոմարի (1460)։

բ

368ր ... Յիշեցէք ի միտս բարիս ... ստացող Ոսկէփոր տառիս [Ա]տոմ քահանայն, և զկողակիցն զՈւլ[ում]ն, և զորդին իւրեանց զԵղև[ի], որ տարածամ մահուամբ փոխեցաւ ի Քրիստոս...։

Եւ արգ, ես՝ տրուպս ի կարգաւորաց և յետինս ի գրչաց տնամբս Ատոմ կոչիմ և թրմբեալս ի մեղաց և անընդոստ մրափած, մեծաւ յաւարտութեամբ գրեցի զսա յիշատակ Ատոմ քահանային, և կողակցին Ուլումե[խ]ին, և ծնողացն Ստեփանոսին և Գաւառին, և զաւակացն Յովաննիսին և Սաճակին, և հաւրեղբարցն Կիրակոսին և Թորոսին, և որդոցն Մարտիրոսին և Միսիթար քահանային,, և ծերունին մեծ մայրն՝ զՇնոհուրն, և զպապիկն՝ զՍուլտան։

Դարձեալ աղաչեմ յիշել ի տէր զեղբայրն իմ զՆերսէս և զՅակոբ, և զքորն զՆղիսաբէդ, որ տարածամ մահուամբ փոխեցեալ են ի Քրիստոս...։

Արգ, աղաչեմ զձեզ սուրբ մանկունք եկեղեցւոյ, յիշեցէք յաղաւթս ձեր զբազմամեղ և զփծուն գրիչս զԱտոմ, և զծնաւոյն իմ զՄկրտիչ և զԽալիքեաւ, և զհոգեւոր հայրն իմ զԿարապետ կրանաւորն, և զմահոյսի Թոււմայ քահանայն, և զծնաւոյն նոցին՝ զԽաչատուր և զԱղբրաց, և զեղբայրսն իմ զՔարամ և զՏիրացու և զՄուսէս՝ փոխեցեալն ի Քրիստոս, և

* Տպւած է «Զ»։

զկողակիցն իմ զՇիրին, և զԳեղարուս պատանեակն իմ զՅակոբ, և զԹուր-
ւանդա քուրն իմ, և զԴուռուցողս և զԽրատիչս մե[ր] յիշեցէք ի Քրիստոս և
լի բերանով աստուած-ո[ղ]որմի ասացէք, և աստուած ձեզ ողորմ[ի] յա-
ւուրն ահ[եղ դատաստանին]//*

179

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Ն. Զուդա, 520, Ս.Տ.Ա. և Մ.Տ.Մ.

գրիչ՝ Դանիէլ

վայր՝ Արծկէ

312 Փառք... որոյ ցանկացող եղեալ բարեմիտ և ողջախոհ քահանէն Սար-
գիս և ստացաւ զսա ի վայելումն անձին իւրոյ... յիշատակ իւրն, և բարի
ծնաւդաց իւրոց Յովանիսին և Մարիանին, և մեծ մարն Թամարին, որ
բազում աշխատութեամբ սնոյց զնոսա, և քերն Դոնդիշին, Եւ արդ, գրե-
ցաւ սա ի քաղաքս Արծկէ, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին և սրբոյն
Ստեփաննոսի նախավկային, ձեռամբ յոգնամեղ և անիմաստ գրչի Դանիէլ
պիտակ անուն քահանայի, որ վեց գրիւ անունս կոչի՝ Դան առաջին և Լուն
վերջի: Յամի Զ. և Թ. (1460) թրական[ի], ի պատրիարքութեան Վա-
ղարշապատու տեառն Զաքարիայի, և ի հայրապետութեան մերոյս նա-
հանգիս տէր Մինաս արհիեպիսկոպոսի, զոր աստուած պահէ անփորձ: Եւ
ի զանութեանն Զրեանշանի՝ որդոյ Ղարա-Ուսուֆի, որում ամի ցանկացող
եղեալ... քահանէն Սարգիս... յիշատակ ծնողաց իւրոց Յովանիսին և Մա-
րիանին, և մօրն Թամարին, և քերն ապաշխարող Դոնդիշին, և զաւա-
կացն Մանուէլին և Դանիէլին...: Զմեղապարտ Դանիէլ գծողս յիշեցէք ի
Քրիստոս և զորդի իմ զՄովսէս դպիր:

180

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Եռեան 4860

ա

գրիչ՝ Միքայէլ

վայր՝ Արծկէ

90ա ... Եւ արդ, գրեցաւ սա ի քաղաքս Արծկէ, ընդ հովանեաւ սուրբ Աս-
տուածածնի տաճարին, և նախավկայ սուրբ Ստեփաննոսի, և Գէորգա զաւ-
բավարին, ձեռամբ յոգնամեղ և փծուն գրչի Միքայէլ սուտանուն քահա-
նայի, ի թուականութեանս Հայոց ի Զ. և ինն (1460) ամի, ի հայրապե-
տութեանն տեառն Գրիգորի և յառաջնորդութիւն սուրբ ուխտիս սքանչե-
լագործի Մինաս արքեպիսկոպոսի: Եւ որք հանդիպիք սմա կարդալով
կամ արինակ դնելով յիշեցէք ի մաքրափայլ յազաւթս ձեր զստացող
սուրբ Աւետարանիս զՍտեփանոս միակեցն, և զծնաւդսն իւր, և զամենայն

* Բացի որանցից ձեռագրում կան մի շարք մանր հիշատակագրութիւններ, որոն-
ցում գրիչը խնդրում է հիշել ստացողին և իրեն:

ազգականս իւր. և լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք և մեղաց թողու-
թիւն ինգրեցէք Ստեփաննոսին, և աստուած ձեզ ողորմի, ամէն:

Եւ զբազմամեղ գրիչս յիշեցէք ի Քրիստոս, և զծնաւսն իմ զՅովնանէս
քահանայն, և զմայրն իմ զԱզիզ-Մէլիքն, և զքորթն իմ, և զերկու որդիսն
իմ՝ զՅովնանէսն և զՅովնանէսն՝ փոխեցեալ ի Քրիստոս, և զամենայն
արեան մերձաւորսն իմ, և լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք, ամէն:

Դարձեալ, յիշեցէք ի Քրիստոս աստուած զհոգեւոր հայր մեր և զուսու-
ցիչն զՍտեփաննոս վարդապետն և զեղբարսն իւր և զծնաւսն իւր. և աս-
տուած-ողորմի ասացէք նացա ամէնքդ:

Եւ զԴաւիթի քահանայն յիշեցէք ի Քրիստոս, և զծնողսն իւր, և զեղ-
բարսն իւր, և լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք, որ զօրինակն շնոր-
հեց, և զչաղցրական Աղուպն յիշեցէք ի Քրիստոս աստուած, որ զթանաքի
գղթորն կու տէր, որ մենք կու գրէաք. աստուած զիւր մեղքն թողու, ամէն:

Աստուած-ողորմի թղթի կոկոզին ասացէք, որ աշխատեցաւ ու զթողդթն
կոկեց:

290բ Դարձեալ, յիշեցէք ի Քրիստոս զՄկրտիչ քահանայն, որ կամակից
եղեաւ սուրբ Աւետարանիս և յորդորեց զմիակեցն Ստեփաննոս, և աս-
տուած ողորմի ասացէք նոցա:

F

ստացող՝ Ստեփաննոս

290բ Եւ արդ, ես ամենամեղ և յանցաւոր ծառայս աստուծոյ Ստեփաննոսս
հոռւ գծագրել զսուրբ Աւետարանս ի խոնջացեալ քրտանց և ի հալալ ար-
դեանց իմոց. և հոռւ զսա նըւէր և ընձայ Հաւատուորի և անապատին
սուրբ Գէորգեա երկնանման տաճարիս, ի յառաջնորդութիւն սուրբ ուխ-
տին Մարութ ճգնաւորին, որ շատ շարշարեցաւ և շինեաց զսուրբ ուխտս
ի կորթէ և զսուրբ Գէորգ զաւրավարս. տացէ տէր աստուած զանձեռագործ
խորանն և զերկնից արքայութիւնն իւրն, և ծնաւապն իւրոց, և Ստեփաննոս
միակեցին, որ ստացաւդն է սուրբ Աւետարանիս, ամէն:

Եւ ես՝ Ստեփաննոս հոռւ զսուրբ Աւետարանս Հաւատուորի վանաց
դրան սուրբ Գէորգեա զաւրավարին, ի հայրապետութեան տեառն Զաքա-
րիայի, որ յայսմ ամի տիրեաց Էմիլիանին և Լուսաւորչի սուրբ աշոյն:

Եւ մի ոք իշխեսցէ հեռացուցանել զսուրբ Աւետարանս ի սուրբ Գէոր-
գեա դրանէն ծախելով կամ գրաւելով, գողանալով և կամ յափշտակելով:
Եւ ով ոք յանդրգնի և հանէ և կամ զյիշատակարանս կտրէ՝ զաւճի անէծքն
և զկայենին ծառանգէ և մասն և բաժին նորա ընդ Յուդայի և ընդ խաչա-
հանուացն լիցի և ընդ սատանայի տանջի ի հոլր գեհենին յաւր դատա-
տանին, ամէն և եղիցի:

Դարձեալ, յիշեցէք ի Քրիստոս զծաղկող սուրբ Աւետարանիս զՄուրաւ
սարկաւագ և զուսուցիչն նորա և աստուած ձեզ ողորմեացի յիւր միւս-
անգամ գալուստն, ամէն:

գրիչ՝ Ստեփանու
վայր՝ Բաղէշ

248բ ... Շնորհիւ տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի սկսայ և ողորմութեամբ նորին կատարեցի զսուրբ Աւետարանս, որ է բանն աստուածային և ամենայն տնարէնութիւնն Քրիստոսի: Եւ իմով տկարացեալ անձամբս՝ բազմամեղ և սուտանուն քահանայ Ստեփանոս ախմար գրիչ՝ յանկ և յաւարտ հանեալ զարդարեցի զսա գրով և ծաղկովն և կազմելով ի յայս գառն և ի շար ժամանակիս, զոր անարէն ազգքն Իսմայէլի զարացեալ են ի վերայ մեր, վասն ծովացեալ մեղաց մերոց, և բազում շարշարանաւք և նախատանաւք նեղեմ զտառապեալ ազգս քրիստոնէից, զոր տէր աստուած հատուցէ նոցա: Եւ արդ, դրեցաւ սա ի թվականիս Հայոց ԶԺ. (1460), ի հայրապետութեան տեառն Զաքարիայի, և յեպիսկոպոսութիւն տէր Յովանէսի, ի քաղաքս Բաղէշ, ընդ հովանեաւսուրբ Սարգսի, և Գէորգեա զօրավարի, և Ստեփաննոս նախավկայի: Ի խանութիւնն Զնաւեղա ամիրդին աւարտեցաւ սուրբ Աւետարանս...

249բ ... Զոր տեսեալ զգանձս աստուածային, որ է բանն աստուծոյ և խորհուրդ մարդեղութեանն Քրիստոսի բարեպաշտ և հարկեոր տանտիկինն Ըղթիարեն, և ետ գրել զսա յիշատակ բարի հոգւոյ իւրոյ և ամենայն ազգականաց իւրոց՝ կենդանեաց և հանգուցելոց:

Արդ, աղաչեմ զամենեան, որք հանդիպիք սուրբ Աւետարանիս կարդալով, կամ տեսանելով, կամ արինակ դնելով՝ յիշեսցիք ի սուրբ և ի մաքրափայլ յաղաթս ձեր զԸղթիարեն, և լիակատար բերանով աստուածողորմի ասացէք Ըղթիարին, և ծնաւոց նորին Կիրակոսին մականուն Փռլի, և մարն Սուլտան-Մելէֆին, և որդւոց նորին Եղիեֆաղշին և Խուդաբաղշին և Աստուածատուրն*, և կողակցին, Քարիմաղին ոսկերչին և ամենայն արեան ազգականաց, որք են կենդանի և որք առ աստուած գնացին:

250ա Դարձեալ, աղաչեմ զհանդիպողքդ, զի ուղիղ սրտիւ ի ժամ աղաւթից լի բերանով աստուածողորմի ասէք Ըղթիարին, զի ոչ թէ յաւելածոյ ընչից իւրոց գնեաց զԱւետարանս, այլ զկեանս իւր վաճառեաց, որպէս կինն այրի, որ զմեաց զՔրիստոս, լինել բարեխաւս ահեղ դատաստանին և յաւուր ոգէվարին, միթէ ողորմածն աստուած քաղցր ակեամբ հայի ի մեղապարտ ծառայս՝ յԸղթիարս:

Դարձեալ, աղաչեմ զամենեան յիշեսցիք ի Քրիստոս զանարժան գրիչ զՍտեփանոս քահանայ և զմեր ծնողքն, և դուք յիշեալ լիջիք ի Քրիստոս աստուած, և անմեղադիր լինել սխալանաց, զի այս էր կար մեր, բայց ողորդաբանութիւնս ծածկէ զխոշորութիւն գրիս:

Գրեցաւ սա ի թվիս Հայոց ԶԺ. (1460), ի խանութիւն Զնաւեղին, և ի

* Աստուածատուր անունը գրված է տողամիջում, այլ ձեռագրով:

հայրապետութիւն տէր Զաքարիայի Ախթամարցոյ, ի բարկութեան ժամանակիս, որ ի վեր քան զշափ նեղէին զքրիստոնեայսն:

Այլ և մնասցէ սա ի դուռն սուրբ Կիրակոսին և մի ոք իշխեսցէ գրաւել և ծախել կամ գողանալ, և որ յանդգնի ե ծախէ՝ զպատիժ զՈւղային առցէ և զԿայենի, բայց կացցէ ընդ իշխանութեամբ քահանայից՝ անշինջ յիշատակ:

182

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Ծրեան 5544

գրիչ՝ Ներսէս
վայր՝ Աղթամար

... Եւ արդ, ես՝ յետինս ի գրչաց և անարժանս կրօնաւորաց՝ սուտանուն կրօնաւոր Ներսէս խաբեղայ... կատարեցի զսա մեղսամած մատամբս յաստուածաբնակ յաթոռս յԱղթամար, ընդ հովանեաւ ամենայաղթ || սուրբ Խաչիս և սուրբ աշերոյս, ի հայրապետութեան տեառն Զաքարիայի, ի թովականիս Հայոց ՋԾ. և Թ. (1460): Զոր և իմ անընդունակ գոլով յարեւստ գրչութեան... գծագրեցի զսա ի ստոյգ և յընտիր արինակէ կենաւք տառապանաւք և բազում տրտմութեամբ, ի դառն և ի վշտալից ժամանակիս, յորում կամք ընդ հարկի անօրինաց:

Արդ, որք ճաշակէք յաստուածային բուրաստանէս և յամենալի սեղանոյս, որք հանդիպիք սմա ընթերցմամբ կամ տեսութեամբ, յիշեսցիք յերկնազնաց յաղօթս ձեր դառաջի յիշեցեալսն [զստացողսն] սուրբ Աւետարանիս՝ զԹումէն, և զկողակիցն իւր զՆշխուն, և զաւակն իրեանց զՍարգիս, և զՅովսէփ, զԿարապետ, և զդուստրն Հալիմ, և զաւակն զՍտեփաննոս, և զՍարգիս, և զԵղբայր Թումին՝ զՅովանէս, և զկողա||կիցն իւր, և զամենայն արեան մերձաւորսն նոցա, և լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք նոցա, ամէն:

Ընդ նոսին մեղաւորիս և ծնողաց իմոց աստուած-ողորմի ասաւք՝ հարն իմոյ Գուռքիբէկին, և Էմնա-Խաթունին, և հարազատ եղբօրն իմոյ տէր Ստեփաննոս սրբասնեալ կրօնաւորին, և ազգայնոցն մերոց ամենայնի՝ կենդանեացն և հանգուցելոցն առ Քրիստոս...:

Աղաչեմ յիշել ի Քրիստոս զհոգեւոր մայրն իմ զՓայշայ-Խաթուն, և զծնողսն իւր...: Եւ յիշել ի տէր զԷզդանբախշ սարկաւազն՝ զազգականն մեր՝ զԿոկոզ թղթիս:

Բ

319բ Յերես անկեալ աղաչեմք զձեզ յիշեցէք ի մաքրափայլ յազաւթս ձեր զտէր Խէրապետ քահանայն և զծնաւղսն իւր, ամէն, և զփեսայն իւր զՍադաղէն, և զտէր Յովանէս կրօնաւորն, որ կամակից եղան սուրբ Աւետարանիս՝ ընծայ ի դուռն սուրբ Վարդանայ, ձեռամբ Ստեփաննոս եպիսկոպոսին, և Թումայ եպիսկոպոսին, և Կարապետ վարդապետին, և Թադէոս հէրպետին, և Ստեփաննոս արեղային, ըռէս Մուրբիլին, և Թումային, և Միրջանին՝ մեծի և փոքու, ամէն: Սոցայ վրկայութեամբ ետուն սուրբ Աւե-

տարանս ընծայ սուրբ Վարդանայ: Եւ մի ոք յիշխեսցէ հեռացուցանել զսայ
ի դրանէ սուրբ Վարդանայ. ոյք յանդէնի՝ դրաւի կամ ծախի՝ նայ մասն
զՅուդային առցէ և զխաչհանողացն...^{*}:

183

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Ծրհան 7627

գրիչ՝ Յակոբ
վայր՝ Աղքամար

333ա ... Ուստի և տեսեալ զսորա անճառ փրկագործութեան խորհուրդ ոմն
ի լուակրան զարմից բարի կին մի հանձա, և ետ գծագրել զսուրբ Աւե-
տարանս ի հալալ և յարդար վաստակոց իւրոց յիշատակ հոգոյ իւրոյ, և
ծնաւագն իւրոց՝ Մկր[տ]չիւն և Ոսկի-խաւքունիւն, և կողակցին իւրոյ Յո-
վանէսին, և որդոյն իւրոյ Բարիօփին, և դստերն իւրոյ Մամխաթունիւն, և
հոգևոր որդոյն իւրոյ Թանդէիւն, և իւր զաւակացն Դէզափին և Քուրդամի-
րին, և միւս որդոցն Յոնանէսին և Միսիբարին, և այլ ամենայն արեան
մերձաւորաց իւրոց՝ կենդանեացն և հանգուցելոցն: Եւ ետ զսայ ընծայ և
333բ նուէր ի դուռն սուրբ Աստուածածնին Արքերղու վանացն, յիշատակ ան-
ջնջելի և կտակ անդառնալի, որպէսզի հրճուեսցին սովաւ մանկունք
սուրբ եկեղեցւոյ, և լի բերանով և ուղիղ սրտիւ աստուած-ողորմի ասաս-
ցեն խոնձին և ծնաւագ նորին: Եւ արդ, մի ոք յիշխեսցէ հեռացուցանել
զսա ի դրանէ սուրբ Աստուածածնիս ծախելով կամ գրաւելով, ո՛չ ի մերոց
և ո՛չ յաւտարաց: Եւ թէ ոք յանդէնի՝ զանէծքն զաւձին և զկախէնին ժա-
ռանգեսցէ, և զմասն Յուդային և զայլ խաչահանուցն առցէ, ամէն:

Եւ արդ, ես՝ յետինս ի դրաց և անարժանս ի կրանատրաց սուտանուն
Յակոբ, տեսի զսէր և զփափագ սորայ, զոր ունէր առ հոգևորսն, և իմով
իսկ տկարութեամբ յանձն առի և ամենակարող զաւրութեամբն աստուծոյ
կատարեցի զսայ մեղսամած մատամբս իմով յաստուածաբնակ կղզիս
334ա յԱղքամար, ընդ հովանեաւ ամենայաղթ սուրբ Խաչիս և սուրբ Նշալինիս, ի
հայրապետութեանն տեառն Զաքարիայի, որ տիրեաց էջմիածնի սուրբ
աթոռոյն, և սուրբ աջոյն Լուսատրչին, և ամենայն ազգիս Հայոց: Զոր տէր
աստուած պահեսցէ զսա անսասանելի մինչև ի խորին ծերութիւնն, ամէն:
Եւ արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թուականութեանս Հայոց ԶԹ.
(1460), զոր և իմ անընդունակ գոլով յարուեստ գրչութեան և բազում մե-
ղացն ցնորիւք պաշարեալ, այլ ըստ կարի իմով, զոր պարգևեաց ինձ
մարդասէր հոգին՝ բազում աշխատանաւք գծագրեցի զսա ի ստոյգ և ի
յրնտիր աւրինակէ, կենաւք տառապանօք:

Արդ, որք ճաշակէք յաստուածային բուրաստանէս և յամենալի սեղա-
նոյս, որք պատահիք սմա տեսութեամբ կամ ընթերցմամբ՝ յիշեսչիք
յերկնագնաց յաղաթս ձեր զյառաջ յիշեցեալ ստացող սուրբ Աւետարանիս

^{*} Այս Բ. հիշատակարանը, անշուշտ, գրված է 1460-ից. հետո, հավանաբար ԺՆ.
գարի վերջերին:

334. զխոնձէն, և զծնաւզքն զՄկրտիչն և զՈսկիին, և զկողակիցն զՅովանէսն, և զորդին զԲարիոբն, որ դառն ցաւ և անբուժելի ախտ հանդիպաւ և ի յիսանէ՝ ॥ հեռացաւ, և ի տանէ և ի յընդանեաց բաժանեցաւ, և ի յաշխարհէս վայելմանց անողորմ երես դարձուցեր և ի յաւտար երկիր է մեռեր, և ինձ էնց սուգ ահեղ տուեր, որ կսկիծն ի սիրտս է հասեր և զիմ աչերս է լալոտ պահեր, գիշեր ու ցերեկ լացեր, և արև ի յիմ սիրտս չէ դիպեր, ոչ անձինս մխիթար գտեր և ոչ լեզուս յորդոր զրուցեր, զրան արարչին լսեր և անձինս ումեկ զսուրբ Աւետարանս ստացեր, և իմ զաւակին փոխան եմ եգեր...:

Յիշեցէք ի Քրիստոս զԲաղդասարենց զՀերայէտն, և զԲարիոբի կինն զԱլամշէն, զգղականի որդին՝ զՅովանէսն, և զՄարին, որ շատ երախտիք ունի ի վերայ Բարիոբին...:

336. Յիշեցէք ի Քրիստոս զսկէսերն, և զսկիսորն իմ զՄրութն: Յիշեցէք ի Քրիստոս զԽալ-||Խաթունն, և զծնողքն իւր զՍարգիսն և զՄարգարիտն [և զկենակիցն իւր զՍարգիսն]...*:

Դարձեալ, կրկին անգամ աղաչեմ զձեզ յիշեցէք ի սուրբ աղաւթս ձեր զանարժան գրիչս, և զծնողքն իմ զՅովսէփ և զՓաշէն, և զեղբայրն իմ զՍուփիսան, և զամենայն երախտաւորսն իմ՝ զհոգևորան և զմարմնաւորսն, և աստուած-ողորմի ասացէք սոցայ լի բերանով և բոլոր հաւատով, և ինքն աստուած ողորմի ձեզ, ամէն:

Յիշեցէք ի Քրիստոս զՇախապարուն և զՈստւֆն և աստուած ողորմի ասացէք]:

Դարձեալ, աղաչեմ յիշել ի տէր և զԿիրակոս վարդապետն, որ միշնորդ եղև սուրբ Աւետարանիս և ետ գծագրել զսա յիշատակ սոցա և իւրն, և ի վայելումն իւրն և իւր միարանացն՝ սուրբ և ընդիր կրանաւորացն՝ տէր Կարապետին, և տէր Մկրտիչին, և տէր Խաչատրուն, և տէր Ներսէսին, և միւս տէր Մկրտ[տ]չին: Արդ, որք հանդիպիք սմա աստուած-ողորմի ասացէք սոցա, ամէն:

338. Աստուած արհնէ զԱլք և զիւր տանուորէքն զմեծ և զփոքր՝ զՎարդանն և զՆաղշէն, զԹաւափալն և զՋանիբէկն, զՔալչիկն և զԿիրակոսն, զՎարդ<արդ>ան և զՍտեփանոսն, ॥ զԲաղդասարն և զՍարգիս մաղդասին, յիշեցէք ի Քրիստոս և աստուած-ողորմի ասացէք, զի կամակից եղեն սուրբ Աւետարանիս...:

Նւ յայսմ ամի շինեցին զսուրբ Գէորգ և աշխատեցան, զոր տէր աստուած հատուացէ վարձս ըստ վաստակոց իւրոց, ամէն:

Թվ. 20. (1461):

Նւ** արդ, աղաչեմ զձեզ, ո՛վ մանկունք, յիշեցէք ի սուրբ յաղաւթս զԲարիոբն, որ զԱւետարանս եաուր Աղթայ սուրբ Աստուածածնին յիշատակ անշնշելի, և արդ մի ոք իշխեսցէ հեռացուցանել զսայ ի դրանէ սուրբ Աստուածածնիս ծախելով կամ գրաւելով, ո՛չ ի մերոց և ո՛չ յաւտարաց, եթէ ոյք անանգնի զանէծսն Յուդի առցէ և զայլ խաշահանուացս, ամէն:

* Փակագծերի մեջ բերվածն ավելացված է լուսանցքում:

** Շարունակությունը գրված է մեկ ուրիշի կողմից, խոշոր ձեռագրով:

Նւ արդ, անիծեալ եղիցի մարդն այն ի սուրբ Աւետարանէս, որ զսա ի
Խոնձի կամացն հանէ, զի այլ մարդոյ մէկ մազ երախտիք չկա ի վերայ
Աւետարանիս:

Բ

ՏՐ ՋՄՈՒՐԱԿԱ սարկօաքս, որ բազում աշխատեցօ ի վերայ ծաղկելոյս յի-
շեցէք ի Քրիստոս:
Ձտէր Մինաս ուսուցիչն իմ յիշեցէք ի Քրիստոս, ամէն:

184

Մ Ա Շ Տ Ո Յ

ԵՐԼԱՆ 5470

գրիչ՝ Մկրտիչ
վայր՝ Աղթամար

Ա

141բ ... Զոր տեսեալ զսորայս մեծութիւնն երջանիկ ոմն և աստուածաին
ծրիւքն բարդաւաճեալ Վարդան պատուական տանուտէրն, և ստացաւ
զսա ի յարդար վաստակոց իւրոց ի վաելումն անձին իւրոյ, և յետ աստի
կենացն յիշատակ հոգոյ իւրոյ և ծնաւդաց իւրոց...:

Նւ արդ, ես՝ ամենամեղս և անարժանս ի մէջ [կա]րգաւորաց Մկրտիչ
անպիտան և մեղուցեալ կրանաւոր, ըստ իմում տկարութեամբ յանձն
142ա առի և ամենայն կարող զաւրու||թեամբն Քրիստոսի կատարեցի մեղսա-
[մած ձեռն]մբ իմով յաստուածապահ և յանառ[իկ կղզիս] Աղթամար,
ընդ հովանեալ սուրբ Խաչիս և սուրբ Գեղարդեանս, ի հայրապետութեան
տեառն Զաւարայի և ի թվականիս Հայոց ՋԹ. (1460):

Նւ արդ, աղաչեմ զդասս լուսերամիցդ, որ հանդիպիք սմա տեսու-
թեամբ, կամ կարդալով, կամ արինակելով՝ յիշեցէք ի սուրբ և յարժա-
նաւոր յաղաւթս ձեր զՎարդան, և զծնաւդսն իւր՝ զհայրն զԹովմէն և
զՇեանուտն*, և զեղբայրն զՍիւլմոն, և զորդին զԹովմէն, և զեղբայրոր-
գիքն զՄարտիրոսն, և զՍարգիսն, և զՅովաննէս սարկաւազն, և զՍտե-
փաննոսն, և զքոյրն ըզՍառնէն, և այլոցն ամենայնի:

Նւ ընդ յարժանաւորացն զանարժան գծողս զՄկրտիչ մաղթեմ յիշել
ի սուրբ և յընդունակ յազաւթս ձեր, և զծնաւդսն մեր և զեղբարքն մեր...:

Բ

143բ Դարձեալ աղաչեմ... յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղաւթս ձեր զԱղթայ
տանուտէրքն և զամենայն ար[ե]այն մերձաւորքն նոցա, ամէն, եղիցի:

Գ

143բ ԶՈվանէնս գառնարած, որ սրայխոխ մահուամբ աւանդեաց զհոգին
առ. աստուած, և զայլ ամենայն մերձաւորքն իւր <ամենայն> զԴովաթն
յիշեցէք ի Քրիստոս և աստուած ողորմի ասացէք, ամէն:

*Շնորհավոր անվան այս ձևը գրված է հիշատակարանի սկզբի՝ մեր կողմից բաց
թողնված մասում, իսկ այստեղ այդ անունը գրված է «Շոհֆորն» ձևով:

185

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Պեա. Մասենադարան, Կաթողիկոսական դիվան,
թղթ. № 240, վալ. 130, հմմ. «Արցախ», էջ 139

գրիչ՝ Վարդան
վայր՝ Վան

Արդ, այսմ աստուածային և երկնապարգև տառիս և լուսափայլ մար-
գարտիս ցանկացան աստուածատէր և բարեպաշտ կանայք՝ Աղուր-Խա-
բունն և Շատիշէն*, հոռուն գրել զսա յիշատակ իւրեանցն և իւրեանց
բարի ծնողացն. Աղուր-Խաբունի ծնողացն՝ հօրն Սուրգսին և մօրն Զան-
խաբունին, և եղբարն Նաւասարդին, Ասաթին, Ամիրդատին, Կիրա-
կոսին, և քուերցն Մարեմին, Շարխաբունին և Բաղդատ-Խաբունին, և
Շատիշի ծնողացն՝ հօրն Կարապետին և մօրն Շահրիմանին, և եղբօրն
Զանիբէկին և քուէրն Խաբունշին, և որդոյն Ամիր-Ագիգին՝ փոխե-
ցելոյն ի Քրիստոս, և միւս որդոյն Աւետիսին, և Շահրիմանին, և Գանջ-
Խաբունին, և [սոցա] հօրն Սուլթանշին, և մեծ մօրն Մամախաբունին և
այլ ամենայն մերձաւորաց սոցին՝ կենդանեաց և ննջեցելոց...:

Արդ, յանկ եղեալ կատարեցաւ սուրբ Աւետարանս ձեռամբ յոգնամեղ
և անարժան գրչի և սուտանուն երիցու Վսրդանայ, որ զանուն ունիմ և
զգործս չունիմ. ի քաղաքս որ կոչի Վան, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածած-
նին և սուրբ Վարդանայ զօրավարին, ի թուականութեանս Հայոց ՋԹ.
(1460), ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի և մերոց աթոռակալացն
սուրբ ուխտիս Վարդայ՝ հեղահոգի և մաքրամիտ եպիսկոպոսացն Յա-
կոբ ///

186

Մ Ա Շ Տ Ո Յ

Երևան 4263

գրիչ՝ Խւրայէլ
վայր՝ Մոկի, Փասայ գեղավանք

ա

284բ Փառք... որ ետ կարողութիւն տկար ձեռինս և մեղապարտ Խւրայէլ
գրչիս:

Արդ, գրեցաւ սա ի յերկիրս Մոկաց, ի գեղվանքս Փասայ, ընդ հ[ով]ա-
նեաւ սուրբ Աստուածածնիս, և Գրիգորի Լուսաւորչիս, և այլ սրբոցս որ
աստ կան հաւսքեալ, ի թուականիս Հայոց ՋԹ. (1460):

բ

300բ Վա՛յ ինձ՝ մեղապարտ գրչիս՝
Խւրայէլ սուտ քահանայիս,
Ով դուք՝ կարդացողք գրբիս
Յիշեց[էք] ըզմեզ ի հողիս:

* «Արցախ»-ում՝ Շահրիշէն:

Նկ. 9. Ձեռագրի ստացողներ Վարդան քահանայն և Սմիթրեկ սարկավաղը

293բ Այլ և գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ձեռամբ Յովանէս քահանայի... ի մեծ թուիս ըստ արարչութեանցն շափեալ յեղանելոյն Ադամայ ի դրախտէն ԵՌԴՃ. և ԻՐ. (5422) ամ, ըստ եւթանասնիցն, որում մեք վարիմք, իսկ ըստ թուոյ խոսրովային յարեթական տումարիս՝ ՋԹ. (1460), և էր մեծ շրջանին, ի կաթողիկոսութեան Հայկազեան սեռի տեառն Զաւարիայի և տէր Գրիգորի, և ի թագաւորութեան ալլասեռից՝ պարոն Զրեանշի, զոր տէր աստուածն Իսրայէլի պահեսցէ անսասան զաթոռ հայրապետական և զթագաւորական մերոյ ազին:

291ա Եւ արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի քաղաքիս որ կոչի Խազան, ընդ հովանեաւ սըլլըբուհոյ Աստուածածնի, և սրբոյն Սարգսի զաւրավարի, և սուրբ Յարութեանն, և սուրբ Գէորգայ, որ է հեռի: Ի վայելումն անձին Վարդան՝ քահանային, և որդւոյ իւրոյ Ամիրբէկ նորարողոյն սարկաւագի, և կողակցին իւրոյ Թաշմէլէֆին, և եղբարցն Գրիգորուն, Աբրահամուն և Իւսիփին, և քրեւոցն Նղիսին և Զըմրուփին, զոր տէր աստուած վայելել տացէ զսա սոցայ ընդ երկայն աւուրքք, ամէն...:

294բ ... Եւ կացցէ սայ ի դուռն սուրբ Գէորգեայ զաւրավարին և սուրբ գերեզմանին Բառնաբայ, ի գեաւդս որ կոչի Արամուս, և որ ետ գրել զսուրբ Աւետարանս յիշատակ, վասն որոյ գրեսցին նոքա ի դպրութիւն կենաց յերկինս և առցեն զփոխարէնն ի Քրիստոսէ, ամէն:

Ընդ սոցին և դիս՝ զանարժան գրիչս զՅովանէս սուտանուն քահանայ, և զհայրն իմ զՄկրաիչ քահանայ, որ բաղում աշխատութեամբ ուսոյց զիս, և զմայրն իմ զԽաթ-Մելէֆն, և զհարեղբայրն իմ զԿարապետն, և զպապիկն իմ զԶաւարիայ քահանայն, և զամենայն արեան մերձաւորսն մեր առհասարակ յիշեսցիք ի Քրիստոս, և այնոցիկ, որ ի վերա մեր երախտիք ունին, և լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք, և աստուած, որ առատն է ի տուրս բարեաց, ձեզ և մեզ առհասարակ ողորմեսցի, ամէն:

Անմեղադիր լերուք խոշորութեան գրիս, զի կայր մեր այս էր:

Գրեցաւ Յայսմաւորքս ի թվին Հայոց ՋԹ. (1460), ի մենաստանս սուրբ Յովանէս Նղրդուտ կոչեցեալ... ի հայրապետութեան տէր Գրի-

* Ծա էջի վրա նկարված են Վարդան քահանան ու Ամիրբէկ սարկավագը՝ կանգնած աջ կողմում. նրանք ձեռքերը պարզել են դեպի ձախ, ուր մանուկ Հիսուսը գրկին փանգնած է Աստվածածինը (տե՛ս նկ. 9):

գործը, եւ յառաջնորդութեան սուրբ ուխտին տէր Յովնաննէս արքեպիսկոպոսին, եւ ի բռնակալութեան աշխարհիս Հայոց շար Զնանշանին՝ աշխարհակործան եւ աւերող ամենայն գաւառաց, եւ մեր ամիրային ամիր Շարաֆին:

Արդ ի սորայ գրել շատ վիշտ եւ նեղութիւն կրեցաք, տարով հիւանդ կացաք: Եւ յետ նորա Հասան-պէյն երեկ զդաշտս աւերեց եւ երեց: Եւ յետ այնոր Բ. ամսոց, աւելի կամ պակաս, մահ տարածամ անկաւ, շատ որդի ի հաւրէ բաժանեց եւ դուստր ի մաւրէ, քուր յեղբարէ եւ կին ի յառնէ. ո՛վ կարէ պատմել զկսկիծ աղետից նոցա...:

Աղաչեմ յիշել ի տէր զմիաբանք սուրբ ուխտիս սուրբ Յովնաննէսին՝ զհեզահոգի եւ զսրբասնեալ եպիսկոպոսն զտէր Ներսէս եւ զհոգեւոր եղբայրն իւր զտէր Յովնաննէսն:

189

Ս Ա Ղ Մ Ո Ս

Երեւն 7787

գրիչ՝ Մարտիրոս
վայր՝ Ղրիմ

241բ ...Յազգեանազեանս մեծ տօմարին՝ Հայոց Մեծաց ի թոսականին ինն հարիւր եւ ինն թիւին (1460) աւարտ եղև այսմ տառի, առ դուրս երաշխաւոր Աստուածածնի մականուն խոնա Յազիզի, ի հայրապետութեան տեան տէր Գրիգորի սուրբ էջմիածնի, եւ եպիսկոպոսութեան տէր Մաղափիս արհիեպիսկոպոսի:

Արդ, ստացաւ զսայ Խաչատուրն հալալ ընչից իւրոց, յիշատակ իւր, եւ կենակցին Հովսիսիմէ, եւ զաւակացն՝ Լուստիկեայ, եւ Տիրացուին, եւ Շնոֆորին, եւ ծնողացն Սիմէոնին եւ Մարփանէ, Եղիգրայ եւ Էմին-Մելիփին, եւ ամենայն արեան մերձաւորացն:

Եւ եգ յիշատակ անշնչելի առ դուրս սուրբ Սիմէոնի Սալայնուիի: Ազատ է, ազատ է. ոչ ոք չունի իշխանութիւն գրաւելոյ կամ ծախելոյ, թէ ազդէ, թէ ի տակէ: Թէ ոք յանդգնի եւ ձեռնամուխ լինի՝ նայ պատժի աստուծոյ, ամէն:

Արդ, աղաչեմք զամենեանս, ո՛վ սուրբ եղբարք, որք հանդիպիք այս սուրբ գրոցս յիշեսչիք միով ողորմիսիւ զվերոյգրեալսն, եւ զիս՝ զմեղապարտ գրիչս զՄարտիրոս, եւ զքեռն իմ զտէր Սաճակ գրոց աշակերտն, եւ զբարակգործ պարոն Էաիլպէյն, որ զթուղթն երեր: Եւ ինքն, որ առատն է՝ մեզ եւ ձեզ առհասարակ ողորմեսցի, ի վայելումն Երանոս քահանայի եւ Սարգիս քահանայի:

190

Ճ Ա Շ Ո Յ

ՆՐԻԱՆ 9185

գրիչ՝ Նիկողայոս Եպիսկոպոս
վայր՝ Աղբերման

Ա

261ա Յայս հրաշափառ մեծի առնիս,
Քեզ երանի՝ որ հանդիպիս,
Լուստիթթիթ բուրաստանիս
Հոգիաբույս սրբոյ տառիս,
Յորժամ ի ծունր խոնարհիս,
Սիրով հոգւոյ յաստուած հպիս,
Յայնժամ յիշեա դու զեղկելիս
Ջայս անպիտան Աղբերմանցիս,
Ջմեղաք ծածկեալս ի մէջ տղմիս՝
Նիկողայոս Եպիսկոպոսիս,
Յինն հարիւր և ութ (1459) թվիս:

Բ

483ա ... Որով և ես՝ ամենանուստ անձն ե տկար ոգի Նիկողայոս Եպիսկոպոս՝ յորդիս եկեղեցւոյ՝ մեծատենչ փափագմամբ գրեցի զսա թէպէտ փոքր դրաւք յարմարեցի, այլ զօրութիւն մեծի գոյ ի սմա և լիակատար՝ յուրախութիւն ընթերցողաց և ի քաւութիւն յանցանաց իմոց: Որով ե դուք, բարի ընթերցողք, որք վայելէք զայս հոգևոր գանձս ասացէք թէ՝ Տէր ողորմեա Նիկողայոս Եպիսկոպոսին, որ զգիրքս գրեաց, զի և գուք գրեսցիք ի գիրն կենաց, ամէն:

Յիշեսցիք և ըզճնողսն մեր՝ զհայրն իմ զՍիմէոն էրեց, և զպապն իմ Ռատագէս էրեց, ամենայն ազդականաւք՝ ղարմաւք և զաւակաւք և ասացէք աստուած-ողորմի:

Յիշեսցիք և զեղբարսն իմ զԲարթոլիմէոս քահանայ, որ ի մարմնի բարոք քաղաքավարեալ և զընթացսն նահատակութեամբ կատարեաց, ասացէք աստուած-ողորմի:

Յիշեսցիք և զայլ աշխատողսն՝ զՅակոբ արեղան, որ զթուղթս կոկեց, զՅակոբ էրէց, որ զտողն քաշեց, զՍտեփաննոս արեղան, որ ծաղկելուն ընկերեց և այլ ձեռնատուացն, և ասացէք աստուած-ողորմի: Յիշեսցիք և զերկու եղբարսն՝ զՊետրոս և զՊաւլոս՝ իրեանց ընտանեաւք, որ կերակրաւք և ընթելեալք սպասաւորեցին և ասացէք աստուած-ողորմի...:

Արդ, ես գործով կրսեր յետին
Նւ վերջացեալ առ ի բարին,
Ըզգիրքս ետու Աստուածածնին
Գեղաքաղաքս ոյ Աս կոչին,
Նիկողայոս գրիչ սորին:
Նւ գրեցի բաղձմամբ սրտին,

Տարտամ գրչաւ ի քարտիսին
 Եւ անտեղեակ ի յարհեստին
 Անզարդ տպաւ է գեղ սորին
 Եւ փոփոխմամբ ձեռաց գրչին:
 Արդ, աղաչեմ զամենեսին
 Ես որ մեղաւքս եմ ցաւագին՝
 Յիշել զծնողսն իմ բարին
 Յաղօթելոյ ժամանակին,
 ԶՍիմէոն հայրն իմ գովելին,
 Որ վաղջանեաց զկեանս երկնային,
 Նայ և զմայրն իմ պանծալին,
 Զմեզ բարուք սնուցողին:
 Եւ զհարադատքն իմ երկոքին
 Առհասարակ ի միասին՝
 Զնոր նահատակ Բարբողիմին,
 Որ ի մարմնի էր անմարմին,
 Եւ զգնացեալն ի մէնջ յերկին,
 ԶՕնոփիոսֆն զերկոսին,
 Որք ի ժողովն են երկնային,
 Եւ հանգուցեալ առ Քրիստոսին
 Զքեռորդին իմ բաղձալին՝
 ԶՅոնանէս կարթող շարին,
 Որ է հմուտ նա յոյժ գրրին
 Եւ կրանաւոր յաստիճանին:
 Դարձեալ կրկին յաղերս բանին
 Ես աղաչեմ զամենեսին
 Յիշել զմերսն առ ի բարին
 Ի յընթերցման ժամանակին:
 Եւ որ զմեւք նենգել խորհին՝
 Մեղաց նոցա գիր ջնջեսցին,
 Իսկ բարերարքն և սիրելին՝
 Հանդիպեսցին սիրոյ փրկչին,
 Երախտաւորքն իմոյս անձին
 Ի Քրիստոսէ առցեն զբարին
 Ի ներկայիս և յապառնին,
 Ի յանդերձեալն և յանթուելին.
 Որոց և մեզ լիցի բաժին
 Ի յանվաղջեան տեառն բարին
 Եւ որ զամէնն ասէ ի սմին՝
 Պարտիք մեղացն քաւեսցին:
 Իսկ աւարտումն եղև սըմին
 Առ ի կողմանս հիւսիսային,
 Յերկիր Ստեփան վոյժոտային

Եւ յԱխբերման քաղաք նորին:
Իսկ ի տումար Մեծաց Հային՝
Իննհարիւր ինն՝ թվին,
Եւ ի յամսեանն յունվարի
Յերկուան եղև աւարտ սորին...:

Արդ, այսմ աստուածային գանձիս... ցանդացաւ բարեպաշտ տանու-
տէրն և բարի արմատոց պըտուղն Կիրեղն...: Եւ ստացաւ զսայ ի հա-
լալ ընչից և յարդար վաստակոց իւրոց՝ յիշատակ հոգոյ իւրոյ, և ծնո-
ղացն իւրոյ՝ իւր պապուն Նիկողայոս քահանային, || և իւր մամուն իրից-
կնոջն, իւր հաւրն Աստուածատրին, և մաւրն Մուղալ-Խաթունին, իւր կո-
ղակցին Ազիզին, և ծնողաց իւրոց, և աստուածապարգև զաւակաց իւրոց
Աստուածատրին, և Նիկողոսին, և Լուսիկին, և դստերն Վառվառին, և այլ
ամենայն զաւակաց նոցա, Ստացաւ զսայ յիշատակ անշինջ վերոյդրե-
լոցդ և եղ ի սուրբ Աստուածածին եկեղեցիս ի յԱսիս-Պազարն: Եւ ոչ ոք
իշխեսցէ տիրել սրմա կամ հանել ի սուրբ տաճարէս, որ ի յԱսսէ, վասն
զի սուրբ Աստուածածինն է. ո՛չ ես, ո՛չ իմ որդիքն՝ յո[ր]դոց որդիս, և
ազդէ յազդ: Ազատ է գիրքս, ազատ է, ազատ է: Եւ Կիրեղըս և այս իմ
ղրէրս է: Ով՛ որ հակառակի կամ տաւի անէ, թէ որդոց կամ թէ դստերաց,
նա ելցէ ի յիշատակութենէ գրոյս, որ աստ գրեցաւ, և սուտ լիցի ի յամէն
դատաստան: **

191

Ճ Ա Շ Ո Յ

Ծրեան 7449

գրիչ՝ Թորոս
վայր՝ Ղրի՛մ

Եւ այլ յիշեսցիք Ստեփաննոսս՝ զորդի Մերուն քահանային, ի թվակա-
նիս Հայոց ՋԹ. (1460), ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի, և արհիե-
պիսկոպոսութեանն տէր Մաղափային, որ կուտամ զճաշոցս սուրբ Թորոս
յեկեղեցին յիշատակ անշինջի, ազատ, ոչ ոք չունի իշխանութիւն սուրբ
գրոցս որ ի սուրբ Թորոսու հանէ, յաւիտեանս նա յիշատակ կենա մեզ և
մեր ննչեցելոցն՝ պապուն իմոյ Ներսէսին, և հաւրն իմոյ Մերուն քահա-
նային, և մաւրն իմոյ Գարիանէ իրից[կնոջ], և ինձ Ստեփաննոսիս, և կե-
նակցին իմոյ Շիրինին, և զաւակացն իմոց Քազունէ, և իրիցկնոջ Խաթու-
նին: Եւ Ստեփաննոսս*** այս գիրքս իմ հրամանքս էր մինչև ցայսաւր, հի-
մա այս աւուրս ի վեր՝ տէր և յիշատակ սուրբ Թորոս եկեղեցին է, ոչ ոք

* Բնագրում՝ Թվանշաններով՝ ՋԹ. (909=1460):

** Ձեռագիրը սաացվել է Բուխարեստի հայ մշակույթի տան Մատենադարանից,
1954 թվականին: Հիշատակարանը հրատարակված է F. Maclet-ի կողմից «Revue des
Etudes Arméniennes» t. X. f. 1, Paris, 1930, հանդեսի մեջ տպագրված «Rapport sur
une mission scientifique en Roumanie» հոդվածում, էջ 60—65:

*** Մի բառի տեղ դատարկ է թողնված:

շունի իշխանութիւն գրաւելոյ կամ ծախելոյ, թէ յազգէ, թէ ի տակէ, թէ ի քահանայից. և թէ ոք յանդգնի և ձեռնամուխ լինի՝ նա պատժի աստուծոյ և ի սուրբ Թորոսէ, և ԳՃԺԸ (318) հայրապետաց անէծքն առնու, ամէն:

Վկայ Յովաննէս քահանայն և ընթերցաւ սուրբ գրոցս, և այլ ի տանուտրացն վկայք՝ Մկրտիչն, պարոն Գորգն, Պաւլոսն, Յակովբն, Ղազարն. ձեռամբ Թորոս անիմաստ գրչի:

192

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Խնձորեսկ գիւղ, Մ.Տ.Մ.

գրիչ՝ Ստեփաննոս

... Ձեռամբ Ստեփաննոս քահանայի... գրեցաւ ի թվիս Հայոց ՋԹ. (1460), ի խանութեան Ջհանշիւն, և ի հայրապետութեան տէր Զաքարիայի Աղբաւաւրեցւոյ... Այլ և մնացէ սա ի գուռն սուրբ Կիրակոսին:

193

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

ՍՅՀ հա. Ա. 44, էջ 90

619 Եւ գրազմամեղ գրիչս և զծնաւոյն իմ յիշեցէք ի Քրիստոս և լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք և խոշորութեան և սղալանացս անմեղադիր լերուք, բայց զերկու գլուխ ու կէսն ես գրեցի և զայլն գրած էր. ի թվականութեանս Հայոց Ջ. և յիններորդի (1460):

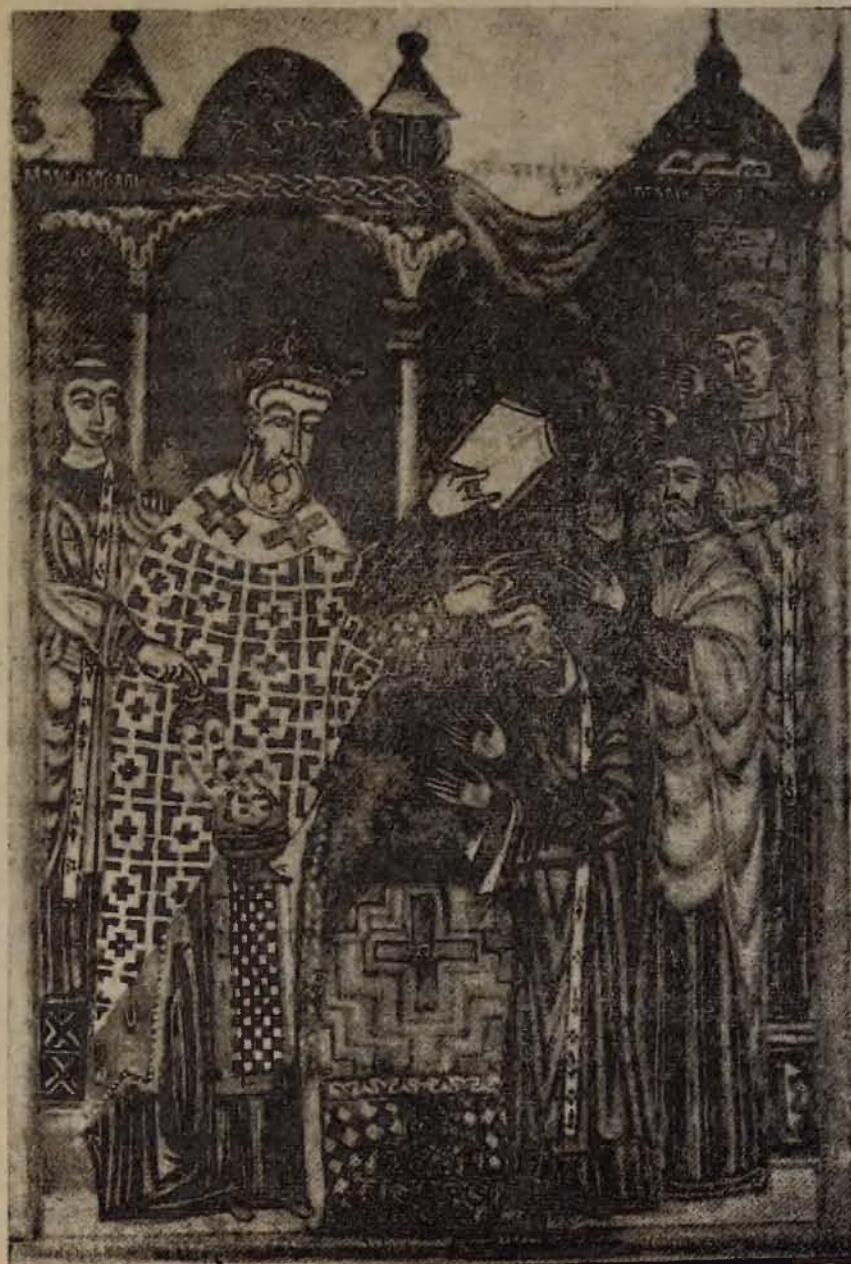
ՄԱՇՏՈՅ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ
ԹԱԳԱՒՈՐԻ ՈՇՄԱՆ

Երևան 4 9:

գրիչ՝ Ստեփաննոս
վայր՝ էջմիածին

- 133բ Փառք... [որ] ետ զաւրութիւն տկարութեանս իմոյ հասանել ի յեղը
շնորհաբաշխ և իշխանատու աստուածաշունչ տալիս. զի սա է ճանա-
պարհն կենաց ե դուռն արքայութեան, սա է հաստատութիւն մարգարէիցն
134ա և զարդ մարտիրոսացն, սովաւ լինի շնորհաբաշխութիւն աստուածային
իշխանութեամբ. և տուաւ սուրբ հայրապետաց, քահանայից և թագաւորաց:
Սովաւ աւժանին ամենայն հաւատացեալ քրիստոնեայք սուրբ աւագանան
Քրիստոսի, սովաւ յուսադրեցան. նախապետքն, սովաւ բացաւ ծածկեալ
զանձն աստուածին իմաստութեանն աստուծոյ և տուաւ ազգի մարդկան:
Սա է դարձուցանող կորուսելոց և բարձրացուցանող խոնարհաց և լոյս
խաւարելոց. սա է արդարոցն գովութիւն և մեղաւորաց խրատ ապաշխա-
րութեան: Սա զթշնամին յանդիմանէ և զըմբռնեալսն ի նմանէ առ Քրիս-
134բ տոս կացուցանէ, սա զնաւագնացսն ե գճանապարհորդսն յուղղաւորէ
յարքայութիւնն աստուծոյ, նաև զվտանգեալսն հասուցանէ ի խաղաղ և
յանփոյթ նաւահանգիստն: Սա գզլորեալսն կանգնէ և զցրուեալս ժողովէ:
Սայ դանաւրէնսն արինաց գիտողս վերակարգէ և զարինաւորսն անսայ-
թաք և անմոլարս պահէ: Սա զվկայս յորդորէ ի յաղթութիւն անաւրէն բռնա-
ւորին և զանապատաւեանքն աղաթողքն՝ կրանաւորեալ պահպանէ: Սա է
սգաստութիւն ծերոց, և պարկեշտութիւն սուրբ կուսանաց, և կարգաւորող
քահանայից և եկեղեցականաց: Սա է վէմ հաւատոյ ի հիմունս սուրբ եկե-
ղեցւոյ:
- 135ա Այլ և այսու ամենայնիւ լցեալ զառ ի յաստուծոյ պատուեալ երջանիկս
արիացեալ հաւր զաւրութեամբ հովանաւորեալ բնութեամբ որդոյն յար-
դեալ, հոգւոյն սրբոյ շնորհօք զարդարեալ ի հոգի, ի մարմին և ի միտս,
նաև ի բարի յարմատոց շառաւիղ ընդրեալ շնորհաւքն Քրիստոսի յազգէ
թագաւորին Գագկայ՝ Հայոց Մեծաց Տէր Զաքարիայի կաթողիկոս և պատ-
րիարք Վաղարշապատու մեծ քաղաքի*, եկն ի յերկնահանգէտ և ի հոյա-
կապ և ի հռչակաւոր ահեղ և զարմանալի կամարակապ կրմբէթայարկ
135բ սրովբէագումար և երկնանման և հաստակառոյց ՝ ՝ վիմաւք զարդարեալ

* Շեղագիր տպվածը ձեռագրում գրված է կարմիր թանաքով:

Նկ. 10. Նպխակոպոսի ձեռնագրության նկարը № 4997 Մաշտոցից: Կաթողիկոսական համագրեան հաղած արարողապետը՝ հավանաբար Զաքարիա կաթողիկոսն է

հրաշափառ սուրբ աթոռոյ և սքանչելագործ և կենսատու սուրբ Նշանէն՝ Աղթամաբայ սուրբ աթոռոյն:

Այլ և կարողութեամբ սուրբ հոգւոյն և ողորմութեամբն Քրիստոսի և միջնորդութեամբ սուրբ Աստուածածնին և աղաւթիք սուրբ լուսաւորչին Գրիգորի՝ տիրեաց սուրբ էջմիածնիս և աստուածադիր սուրբ աթոռոյս Վաղարշապատու և ամենայն հայկազեան սեռի, ե վերստին հաստատեաց, շինեաց և ղարգարեաց զքրիստոսահիմն և երկնաման շնորհաբաշխ և սրովբէագումար զսուրբ կաթողիկէ եկեղեցիս, որ և տարածեցաւ համբաւ սորա ընդ ամենայն ծաղս տիեզերաց: Զժամատեղս պայծառացոյց և աներկիւղ պահեաց ի մէջ || այլազգեաց սեռից, և զհի[ւ]րատունս յորդորեաց և լիացոյց առատաձիր սլարգեաւք: Եւ ք սայ ողորմած տնանկաց և կարաւտելոց և սուգնական ամենայն տարակուսելոց, և խնամածու ուսումնասիրաց և կրանաւորաց: Զոր և տէր աստուած պահեսցէ զսա ընդ ամրածածուկ աջովն իւրով. թշնամիք սորա ընդ մի ճանապարհս գայցեն և ընդ հազարսն փախստական եղիցին: Այլ և գասեսցէ Քրիստոս աստուած զհոգի սորա ընդ սրբոց հայրապետացն Բարսղի, Գրիգորի Աստուածաբանի և ամենայն սրբոց հայրապետացն, վարդապետաց և կրանաւորացն դասակից և պսակակից արասցէ և ընդ հարիւրաւորսն կացուցէ, և ի գոգն Աբրահամու հանգուցէ և ինքնացեալ || պաշտեսցէ, ամէն:

Վասն զի սա եռափափագ սիրով և բազմադիմի յաւժար կամաւք ցանկացող եղեալ այսմ հոգիաբերուի բուրաստանիս, որ կոչի ձեռնադրութիւն կաթողիկոս արհնել, մեռոն արհնել, եպիսկոպոս արհնել և թագաւոր արհնել:

Եւ ես՝ տկարս և տառապեալ ոգի և թափուր ի բարի գործոց Ստեփանոս սուտանուն կրանաւոր ըսկսա և կատարեցի մեծաւ յուսով և եռափափագ սիրով ի սուրբ էջմիածնիս, առ ոտս տէր Զաքարիայի և կաթողիկոսի ամենայն Հայոց, ի խանութեան Զաքարիայի փաթշահի, և ի թվականիս ԶԺ. (1461): Արդ, որք հանդիպիք սմա կարդալով կամ արհնակելով յիշեցէք ի մաքրափայլ և յերկնաթոռիչ յազաւթս ձեր || զվերոյ յիշատակեալ պատրիարգն տէր Զաքարիայ կաթողիկոս՝ զստացաւդ սուրբ աստուածաշունչ տառիս, հանդերձ ծնաւաւք և ամենայն թաքաղարմ նախնեաւքն և պայազատ իշխանաւքն: Եւ ինքն, որ առատն է ի տուրս պարգեաց ձեզ՝ յիշողացդ և մեզ՝ յիշեցելոցս, առհասարակ, ողորմեսցի և տացէ զերկնից արքայութիւնն, ամէն:

195

ՔԱՐՈՂԶԳԻՐՔ ԳՐԻԳՈՐԻ ՏԱԹԵՒԱՅԻՈՅ

MB AH B—52

(Տե'ս նաև ՀԱ, 1892, էջ 83)

գնող՝ Դանիէլ Սեվանեցի

444բ Ի թվականին Հայոց ԶԺ. (1461) ես Դանիէլ պիտակ անուն վարդապետ, ի տանէն Գեղամայ, ի Սեվանայ կղզոյն, որդի Կառապետ քահանայի

* Զեռագրի մեջ պահել են վարպետութեամբ կատարված և կենդանային ու ազգագրական մանրամասնութիւններով ուշագրավ նկարներ, որոնք պատկերում են եպիսկոպոսի (էջ 11բ), կաթողիկոսի (էջ 50բ), մեռնի (էջ 75բ) և թագավորի օրհնութիւնն ու օծումը:

գնեցի Վգիրքս յԱռաքել արեղաէն ի ճ. (100) թանկայ: Որք լուսատրիք հոգով ի լուսաւոր բանից սորայ՝ յիշեցէք յաղօթս ձեր և աստուած զձեզ յիշէ, ամէն*:

196

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 6860

գրիչ՝ Դավիթ
վայր՝ Սրկղուն

ա

Փառք... որ ետ կարողութիւն անարհեստ և ախմար և սղալամիտ գրչի
284ա հասանել ի վերջ աստուածազարդ ընդ նորաբողոք բուրաստանիս, որ կոչի Աւետարան և աւետէ մեզ զարքայութիւնն աստուծոյ. և է զարդարիչ ամենայն Հայկազեան ազգի:

Գրեցաւ սայ ի գեաւաւս որ կոչի Սրկղուն, ընդ հովանեաւ սուրբ Գէորգիս, և սուրբ Յակոբի, և այլ ամենայն սուրբ նշանացս, որ աստ կան հաւաքեալ, առ ոտս երջանիկ, արի[ա]ջան և սրբազան Երեմիայ կուսակրան արեղայի, և վարդապետիս իմոյ Աւագաէր կուսակրան ճգնաւորի, որ բազում երախտիք և աշխատանք ունի ի վերայ իմ, և այլ եղբարցս՝ Վարդան արեղայի և Եզեկիէլի՝ ընկերակցի իմոյ, և այլ ամենայն եղբարցս:

Արդ, գրեցաւ սայ ձեռամբ Դավիթ սոսկ անուամբ իրիցի, որ եմ յետնեալս ամենայնի, ի թուայթեթեանս Հայոց տաւմարի ՋԺ. (1461), ի դիտապետութեան տէր Զաքարիայ կաթողիկոսի, իշխանութեամբ պարոն Զումին և պարոն Ինանիկին:

284բ Յիշեցէք ի մաքրափայլ և մեղսաքաւիչ յաղաթս ձեր զստացող սորա զՄկրտիչ քահանայ և զԹնաւալսն իւր զՋէսար և զԴիւլաւ, զԱղբաւաբերեմ, և զԿենակիցն իւր զՈւմբիշաւ, և զաստուածապարզ և զաւակսն զ[աղայ]** և զԻբրիանոս, զոր տէր աստուած ընդ երկայն աւուրս պահեսցէ անփորձ ի դիւաց փորձանաց և ի մարդոց շարեաց, ամէն...:

Կրկին անգամ աղաչեմ յիշել ի տէր աստուած զվերագրեալքս ի սմա՝ զստացաւսն և զաշխատաւորսն, և զմարմնաւոր Թնաւալսն իմ՝ զհայրն իմ զՏէրաւէր և զմայրն իմ զԴոնցա, և զհարազատ եղբարսն իմ զՄարգարայ, և Զաքարա դպիր, և զՅակոբ. և զԱբրահամ, և զամենայն արեան մեքձաւորսն իմ: Եւ ձեզ՝ յիշողացդ և մեզ՝ յիշեցելոցս, առհասարակ, ողորմեսցի Քրիստոս աստուած, և նմա փառք յաւիտեանս, ամէն և եղիցի:

* Դանիել Սեանեցու ձեռագիրն անվարժ է: Մեկ ուրիշը, փոքր-ինչ խմբագրութեան ու լրացման ենթարկելով, ընդօրինակել է նրա հիշատակարանը, ավելացնելով հետևյալ տողերը. «Յիշեցէք... զհայրն իմ զԿարապետ քահանայ, և զմայրն իմ զՀամաւոր, և զեղբարսն իմ, և զամենայն երախտաւորսն»:

** Անվան առաջին չորս տառերը մաշվել ու դարձել են անընթեռնելի. նրանց հետքերը հնարավորութեամբ են տալիս մեծ կասկածանքով անունը կարդալ այսպես՝ «զՍոս աղայ»:

ծալկոզ

Բ

133ա Ո՛վ եղբարք, մեղադիր մի լինէք փոքր ծաղկիս, դի ի վարդապետէ շի ուսել և արճիճ չկայր*:

197

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 9367

ա

գրիչ՝ Խաչատուր
վայր՝ Ուրծ

269ա ... Արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ձեռամբ մեղապարտ և փծուն գրչի Խաչատուր անպիտան քահանայի, ի թվականութեանս Հայկազեան տումարի Ջ. Ե Ժ. (1461), ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի: Եւ յաշխարհակալութեանն Ջանաւնչաի, որ տիրեաց բազում աշխարհի և գաւառի բռնութեամբ, և իւրովին կամաւք մինչև ի Խորասան տիրեալ. ի դեղաքաղաքս որ կոչի Ուրծ, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին և սուրբ Ստեփանոս նախավկային:

Արդ, ես՝ Ներսէս քահանայ մեծաւ փափագանաւք ըստացայ զսուրբ Աւետարանս ի հալալ արդեանց իմոց, ի վայելումն անձին իմոյ և յիշատակ հոգւոց մերոց՝ հարն իմոյ Հէրատունին, և մարն իմ Լի-Տիկնայ, և ամուսնոյն Մսր-Մէլիփայ, և նորարողոյ զաւակաց մերոց՝ Ընդատակիսին, Իրիգորիսի և զհանգուցեալն ի Քրիստոս Թադէոսի, և հարեղբարցն իմ Աւրանին, Տիրատրին, Յոնանին և Յոնանէս քահանային, և քեռն իմ Արզուին և Գոնարին, նաև բազմեռախտ զոքանչին իմոյ Շահ-Մէլիփին, և ծնաւդաց իւրոց՝ Հասրաթին և Գուլ-Մէլիփին, և զաւակին իւրոյ Ամիր-Սարգսին, և կենակցին իւր՝ Նարինին, և զաւակացն Դանիէլին և Տիրաւափին**:

Այլ և աղաչեմ յիշել ի տէր զբազմեռախտ ուսուցիչն իմ զարհիեալսկոպոսն զտէր Ազարիայն՝ հանդերձ ծնաղաւք, նաև զհամշիրաք եղբայրն իմ ըստ հոգոյ զՄանուէլ սրբասնեալ քահանայ և ղորդին իւր բամբիտ Ստեփաննոս քահանայ:

Արդ, յերես անգեալ աղաչեմ զամենեանս զսուրբ հանդիպողսդ, որք պատահիք տեսութեամբ, կարդալով կամ արինակելով՝ յիշեսչիք ի Քրիստոս շերմեռանգ սրտիւ և քաղցրագութ կամաւք, անմոռաց մտաւք և աստուածահաշտ աղաւթիւք՝ զբազմամեղ գրիչս Խաչատուր, և զծնաւդսն իմ

* Համանման բովանդակութեամբ հիշատակագրութիւն ծաղկոզը թողել է նաև 133բ էջում՝ Ղուկաս ավետարանչի նկարի ներքին լուսանցքում: Անանուն այս ծաղկոզի նկարները, անտարակույս պրիմիտիվ են ու անարվեստ, բայց իրենց ինքնատիպութեամբ որոշ հետաքրքրութիւն են ներկայացնում:

** Դանիէլն ու Տիրաւազը նկարված են Չա էջի վրա: Կենտրոնում՝ մեծ զիբբով Քրիստոսն է, աջ կողմում ծաղկապտիկ նստած է Դանիէլը՝ ձեռքերը ուղղած դեպի Քրիստոսը, ձախ կողմում, հակառակ զիբբով, նստած է Տիրաւազը:

զՅորդանան և զԱղուրն: Այլ և սղալանաց և խոշորութեան գրոյս անմեղա-
դիր լերուք, դի կար մեր այս է: Եւ ինքն, որ ողորմածն է և առատ ի շնոր-
հրս պարգևաց, առհասարակ, ողորմեսցի ձեզ՝ յիշողացդ և մեզ՝ յիշեցե-
լոցս, ամէն:

Ժաղկող՝ Գրիգոր Մարեցի
վայր՝ Մալեգկերոյ անապատ

Բ

11բ Մաղկեալ եղև անարժանէ
ի Մարեցի Գրիգորէ,
Տեառն Յիսուսի ձեր ծառայէ,
Ջողորմութիւն ի ձէնշ հայցէ:
Ով զայս նկարս տեսանէ
ի մի բերան զաղքատս յիշէ,
Եւ որ յիշէ ուղիղ սրտէ՝
Ինքն զեկայք ձայնըն լսէ,
Նմա Քրիստոս բարի տացէ
Ջողորմութիւն, որ ի յերկնէ,
Յաշակողմեանն դասեսցէ
Եւ ընդ արդարսն պսակէ:

Գ

213բ Անպէտ Գրիգոր ծոյլ մարմնով,
Որ վարանեալ կամ խորհրդով,
Անուամբ ի կարգ հրաւիրելով
Եւ ի գործոց դատարկ գոլով,
Ջձեզ աղաչեմ արտասուելով
Յիշել ի տէր ուղիղ սրտով:
Ջի ծաղկեցաւ սա ի սուրբ անապատս Մալեգկերոյ:

198

ՊԱՏԱՐԱԳԱՄԱՏՈՅՑ

Փիբղ. Նօտ. 205, վան՝ Կարմրաւոր Աստուածածնի վանք

գրիչ՝ Յովսէփ
վայր՝ Շահապունք, Կուգոյ վանք

... Արդ, գրեցաւ փրկական խորհուրդ պատարագի ի թուականիս մեր
Հայոց ՋԺ. (1461) ամի, ի ձորս Շահապունից, և վանքս Կուգոյ, ընդ հո-
վանեալ սուրբ Խաչիս որ կոչի Հագարաբուրք, և կաթողիկէ սուրբ Ստե-
փաննոսի, և սուրբ Աստուածածնին, և զուրբ Նշան սրբոց Քառասնից. ձե-
ռամբ յոգնամեղ և փծուն գրչի և պիտակ անուն Յովսէփ: Եւստին եպիսկո-
պոսի:

199

Մ Ա Շ Տ Ո Յ

ՀԱ, 1940, սյուն. 22

ստացող՝ Խաչատուր Շատուանցի

Եւ արդ, ես Խաչատուր Շատուանցիս հետու գծագրել. զսուրբ գիրքս, որ կոչի Մաշտոց... և հետու զսա ընծայ և նուէր ի սուրբ և ի հռչակաւոր ուխտն ի դուռն Նկարենայ սուրբ Յարութեան, յառաջնորդութեան տէր Մխիթար սրբազան/եպիսկոպոսին, ի վայելումն հրեշտակակրօն՝ սուրբ կրօնաւորացն և մեր հոգևոր որդոցն՝ Դաւիթենց Ստեփանոս կրօնաւորին, Աբրահամ մահադասուն և Մէլքիսէթ սրբասնեալ կրօնաւորին, զի նախախնամութեամբ և սրտացաւարար պահեսցին զսուրբ գիրքս... Եւ արդ, մի ոք իշխեսցէ հեռացուցանել զսուրբ Մաշտոցս ի դրանէ Նկարենայ սուրբ Յարութեան, ո՛չ յեպիսկոպոսաց, և ո՛չ ի հէրպէտաց, ո՛չ ի կարգաւորաց, և ո՛չ յաշխարհականաց:

200

Ճ Ա Շ Ո Յ

Ալիշան, Հայկաբան,
Զարպաղ գիւղ Ումիոյ

գրիչ՝ Յովնանէս
վայր՝ Արհէշ

Ստացող՝ աթոռակալ սուրբ Բարդուղիմէոսի Հայրապետ եպիսկոպոս, որդի Ստեփանոս քահանայի և Զուլալ-Խաթունի, գրիչ՝ Յովնանէս քահանայ, գրակազմ՝ Վարդան, յերկիրն Քաջբերունի, ի Սարհէշ քաղաքի, ընդ հովանեալ սուրբ տաճարին Գէորգեայ զօրավարին, ի հայրապետութեան Զաքարիայի, ի փաթշահութեան Զնանշանի:

201

Ճ Ա Շ Ո Յ

Ղ. Փիւրղ. Նշխարք պամ. Հայոց. Բ
Երևան 4515, էջ 193

Ես՝ Պօղոս վարդապետ ծառայ աստուծոյ և Ղազար վարդապետին, վկայութեամբն աստուծոյ և սուրբ Յովնանիսին և արհիեպիսկոպոսին Բաղիշու տէր Յովնանիսին, և Մկրտիչ վարդապետին Արծկոյ Սքանչելագործին, և խոշայ Կարապետին, և ութայ Յակոբին, և խօշայ Մկրտչին, և Մկրտիչ վանից հօրն, և Յովնանէս եկեղեցբանին վկայութեամբ, և Գրիգոր արեղային, և խօշայ Ամիր-Եսայուն, և իմ ազբօրն Աղուաշային: Ես Պօղոս վարդապետս և Յովնանէս արեղայն գնացաք ի ժողովք և եկաք ի վանքս. և տուի զիմ երեք սուրբ Նշանն, զերեք. և չորս մասն տուի ի ժողովոց տեղն ի Ռ. ու ԶԺ. (1600) Թանգի տեղն զիմ հալալ ապրանքն: Եւ վկայութեամբ

Ռադիշու աւար երիցանուն՝ տէր Մխիթարին և տէր Մելիքսեղին, և առի ղՇարականացն և զձին եարադովն. ոչ ոք չիշխէ հեռացնել ի սուրբ Յովանիսի դրանէն:

Ի թվ. Հայոց ՋԺ. (1461), աւագ պահոց հինգշաբթի օրն, առաջին շաբթուն, հռովմայեցոց ի փետրվար ԺԹ. (19): Ով ի յայս դավլէս ի դուրս ելանէ՝ Ռ. (1000) թանդայ տուգանք տայ ամիրին:

202

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փերդ. Նշխարք, էջ 181—182, Նօա. 198, «Թորոս աղբար», Բ,
էջ 285, Բաղէշ՝ ի Կարմրակ եկեղեցի

գրիչ՝ Վարդան
վայր՝ Կողոյց վանք

Փառք... որ ետուր կարողութիւն մեղսամակարդ գծողի Վարդանի բանի խնդրողի հասանել յաւարտս այսմ աստուածախօս տառի, որ շարագրեցաւ ի խնդրոյ աստուածասէր և երկիւղած Սիոն միակեցին: Եւ ես՝ յոգնամեղս և փցունս ի գրչաց Վարդան արեղայ՝ կատարեցի ըստ իմում կարի զխնդիր սորա շնորհօք և ողորմութեամբն աստուծոյ, ի թուականիս Հայոց ՋԺ. (1461) ամի, յամսեանն մեհեկի:

Արդ, եղև սկիզբն սորա ի վանքս որ կոչի Կողոյց, ընդ հովանեաւ սուրբ Լուսաւորչի և կարմիրակն սուրբ Նշանի, որոց խնամօքն աւարտեցի: Յիշատակ բարի իւրն (Սիոն միակեցին), և ծնողաց իւրոց՝ Քուրդեայշին [և] Շուխուրին..., գրչիս Վարդանի, և իմ ծնողացն Ստեփաննոսի և Մելիքի...: Արեղայն զՍարգիս՝ կոկոզ քարտիս յիշեցէք ի յաղօթս ձեր: Ի ժամանակս, որ զաջն (Լուսաւորչի) ի Ստոյ բերին ի յէջմիածինն, ի հայրապետութիւն տէր Գրիգորի, ի թագաւորութիւն Ջնանշի, որ ազգս քրիստոնէից ի հալածական կայր ի մէջ անօրինաց:

203

Մ Ա Շ Տ Ո Յ

Երևան 7846

ա

գրիչ՝ Գրիգոր
վայր՝ Աղթամար

... Եւ արդ, ես՝ ամենամեղս և անարժանս ի մէջ կարգաւորաց Գրիգոր անպիտան և մեղուցեալ քահանայ՝ ըստ իմում տկարութեանս յանձն առի և ամենակարող զօրութեամբն Քրիստոսի կատարեցի մեղսամած մատամբ 397բ իմով յաստուածապահ՝ կղզիս Աղթամար, ընդ հովանեաւ ամենայաղթ սուրբ Խաչիս և սուրբ Նշանացս, ի Հայրապետութեան տեառն Զաքարիայ պատրիարքի ամենայն քրիստոնէից, ի թուականութեանս Հայոց յինն հարիւր և Ժ. (1461):

Եւ արդ, աղաչեմ... յիշեցէք ի սուրբ յաղօթս ձեր [զստացող սորա] զեղեցիքս Դատանցին և զծնողսն իւր զեղեցիքս և զեղեցիքս իւր զԱրդուն և զՇաբար, և զգաւական իւր զՅովանէս տարածամ հանգուցեալն և զԴովլաթ, զքոյրն իւր զԹանկ-Խաթուն, և զդուստր նորին զՓաշայ, զՊապիկն, զՊարունշան, և զորդի նորին զԹումայ, զմօրքոյրն զԱւագտիկին, և զորդին զԹումայ, զեղբայրն Յովանէս, զՄկրտիչ կրօնաւորն, զՍտեփանոս, և զդուստրն իւր զՄարգարիտ, և զայլ ամենայն ազգատոհմն նորա և զարեան մերձաւորն՝ զկենդանիսն և զհանգուցեալսն յիշեցէք ի Քրիստոս, և լի բերալ նով աստուած-ողորմի ասացէք...:

Հնդ նոսին և զբազմավէր ոգի Գրիգոր գծագրող սորա աղաչեմ յիշել ի տէր ... նաև զծնողն մեր՝ զեղեցիկ և զԱզիզ-Մէլիք, և զեղբայրն իմ՝ զհռչակաւոր քարտուղարն զԹումայ կրօնաւորն, որ ուսոյց զարուեստ դրոշութեանս, և զորդին իմ զԹումայ՝ այն որ զքահանայաթաղն, [զկ]նովն]քն և զպսակն գրեաց և աշխատեցաւ ի կոկիլ թղթին, և զայլ ամենայն ազգատոհմն մեր և զերախտաւորն, և զայնոսիկ, որք երախտաւորք եղեն մեղ ի պէտս հոգոյ և մարմնոյ...:

Բ

ստացող՝ Խաչատուր Դատանցի

Արդ, ես՝ Խաչատուր Դատանցիս ետու գծագրել զսուրբ գիրքս, որ կոչի Մաշթոց, յիշատակ հոգոյ իմոյ, և ծնողաց իմոց, և որդոյն իմոյ Յովանիսի՝ տարածամ փոխեցելոյն ի Քրիստոս, և ետու զսա ընծայ և նուէր ի սուրբ և ի հռչակաւոր ուխտն ի գոտն Նկարինայ սուրբ Յարութեանն, յառաջնորդութեանն տէր Մխիթար սրբազան եպիսկոպոսին, ի վայելումն հրեշտակակրօն սուրբ կրօնաւորացն և մեր հոգեւոր որդոցն Դաւթենց Ստեփանոս կրօնաւորին, Աբրահամ մահապառն, Մէլիքէսէք սրբասնեալ կրօնաւորին, զի նախախնամութեամբ և սրտացաւաբար պահեսցեն զսուրբ գիրքս և լի բերանով աստուած-ողորմի ասացեն:

Եւ արդ, մի ոք իշխեսցէ հեռացուցանել զսուրբ Մաշթոցս ի դրանէ Նկարինայ սուրբ Յարութենին, ո՛չ յեպիսկոպոսաց և ո՛չ ի հէրպետաց, ո՛չ ի կարգաւորաց և ո՛չ աշխարհականաց, ո՛չ մերոց և ո՛չ յաւտարաց. և եթէ ոք յանդգնի և հեռացուցանէ զսա ի դրանէ Նկարինայ սուրբ Յարութենին ծախելով կամ գրաւելով կամ այլ ինչ աղագաւ՝ զատապարտի յաստուծոյ||/

* Ձեռագրի 344ա—344բ էջերում պահպանվել է հետագա ստացող շարքանեալ ճշգրտաւոր տէր Ստեփաննոսի շնորհակալ հիշատակարանը, որը հնագրական տվյալներով, ըստ երևույթին, դրված պետք է լինի ժն. դարի վերջին կամ ժՁ. դարում: Այդ հիշատակարանում թվարկված են սուրբ Յարութեան ժամանակակից միաբանները: Այդ հատվածը մեջ ենք բերում ամբողջութեամբ. ճեղհ աստուած-ողորմի ասացէք Յարութենի միաբանացն. նախ՝ տէր Դաւիթ արհեպիսկոպոսին, տէր Ստեփաննոս արհեպիսկոպոսին, տէր Ներսէս արհեպիսկոպոսին, տէր Գրիգոր եպիսկոպոսին, տէր Թումայ եպիսկոպոսին, մահապառն տէր Մելքէսէքին, մահապառն տէր Կարապետին, մահապառն տէր Հերպետին, մահապառն տէր Սահակին, մահապառն տէր Շառուին, տէր Մկրտչին, տէր Դաւթին, տէր Յովանիսին, և միւս տէր Յովանիսին, ամէն...»:

204

Ճ Ա Ռ Ը Ն Տ Ի Ր

Փիրդ. Նշխարք, էջ 134, Նօս. 199—200,
Ռշտունիք՝ Հնձաք գիւղգրիչ՝ Գրիգոր
վայր՝ Աղթամար

... Անպտուղս ի բարեաց... անյիշելիս ի գրչաց... սոսկանուն քանայ
Գրիգոր, որ ղձև ունիմ քահանայի... կատարեցի զսա... յաստուածաբնակ
կղզիս Աղթամար... ի հայրապետութեան տեառն Զաքարիայի, որ յայսմ
ամի եղև պատրիարք: Զոր տեսեալ զայսպիսի գանձս աստուածային պա-
տուական և ընտրեալ, երիցս երանեալ առաջնորդ և հերպետ սուրբ ուխ-
տին երաշխաւոր սուրբ Աստուածածնին Առամ կրօնաւորն, մականուն
Շահմէլիքենց կոչեցեալ, և ցանկացող եղեալ այսմ տառի... [վասն հոգ-
ւոյ իւրոյ], և ծնողաց իւրոց Շահմէլիքին և Եղիսաբեղին...:

Արդ, ես Առամ՝ հերպետ սուրբ երաշխաւոր Աստուածածնիս՝ սիրող
եղէ այս աստուածային տառիս...:

205

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

ԼԾՎ 184, սյուն. 438—438, Աղթամար 52

գրիչ՝ Ներսէս
վայր՝ Աղթամար

... Եւ արդ, ես՝ մեղուցեալ ոգիս, սուտանուն, անարժան և փոռն
Ներսէս անարհեստ գրիչս, իմով իսկ մեղուցեալ և մեղսամած [մատամբ]
գծագրեցի և ողորմութեամբն աստուծոյ աւարտեցի ի յանառիկ կղզիս
Աղթամար, ընդ հովանեալ երկնանման եկեղեցւոյս սուրբ Խաչիս, և սուրբ
աշերոյս՝ Գէորգայ և սուրբ Լուսաւորչի աշոյս, որ բերաւ յէջմիածնէն ի
տեղս և բազում ողորմութիւն և ուրախութիւն եղև Հայոց ազգիս. ի հայրա-
պետութեան տեառն Զաքարիայի, և ի ղանութեան Զինանշայ պարնի,
ի թվականութեան ԶԺ. (1461):

Յերես անկեալ աղաչեմ զձեզ՝ լի բերանով աստուած-ողորմի ասա-
ցէք ինձ, և զծնողաց իմոց՝ հօրն Կուղիքեկին և Էմնա-Խաթունի, հարա-
զատ եղբօրն իմոյ տէր Ստեփաննոսին, և հօրեղբաւրն իմոյ Զանբէկին, և
Հասանին, և Ասլանին, և ամենայն արեան մերձաւորացն մերոց՝ կեն-
դանեացն և հանգուցելոցն առ աստուած: Ընդ որս և ողորմածն աստուած
յիշողացդ և յիշեցելոցս ողորմեսցի առատապէս՝ կրկին կենաւք և երկու
աշխարհաւք, որ է աւրհնեալ, գովեալ և փառաւորեալ յամենայն արարա-
ծոց և բնաւին եղականացս և յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն:

Զմիչնորդ սուրբ Աւետարանիս զԽաչատուր և զծնողսն իւր յիշեցէք
ի Քրիստոս: Աղաչեմ յիշել ի տէր աստուած զհոգեւոր մայրն իմ զՓաշայ-
Խաթուն և զծնողսն իւր, և աստուած ողորմի ասացէք:

206

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիրզ. Նօտ. 205, Վան՝ Յայնկուոնեթի եկեղեցի

գրիչ՝ Կարապետ
վայր՝ Ոստան

... Աստանօր յանկ ելեալ աւտրտեցաւ քառաբուխ և քառավտակ աստուածախօս սուրբ Աւետարանս այս, ի թուարբրութեան հայկազեան տումարիս ՋԺ. (1461), յաստուածախնամ քաղաքս Ոստան, ընդ հովանեաւ Բարի սուրբ Աստուածածնին և սուրբ Ստեփաննոս նախավկային, ի հայրապետութեան տեառն Զաքարիայի, որ և յայս ամի բերաւ աջ սուրբ Լուսաւորչին ի յԱղթամար՝ ի գոռն սուրբ հաշին. ի դառն և ի վշտալից ժամանակիս, յորում ի խիստ նեղութեան և ի չար ծառայութեան կամք... ազգս քրիստոնէից:

Իսկ ես՝ ունայնս և թափուրս յամենայն հոգևոր բարեմասնութեանց Կարապետ քահանայ, լուայ զփափագ և զսէր հաւատարիմ Գովհարին, որ առ սուրբ Աւետարանս, և գծագրեցի զսա անարժան ձեռօք իմովք յիշատակ բարի իւրն և ծնողաց...:

207

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Գեա. Մատենադարան, կաթողիկոսական դիվան,
թղթ. № 240, վավ. 130, նաև «Արցախ», էջ 139գրիչ՝ Վարդան
վայր՝ Վան

... Արգ, այսմ աստուածեղէն և երկնապարզ Գանձիս և լուսափայլ մարգարտիս <ցանկացող> ցանկացաւ աստուածասէր կիսն Մուղալ-Խաթուն և քոյրն իւր Շամշիդամարն, և ետուն դրել զսա յիշատակ բարի հոգւոց իւրեանց և ծնողաց իւրեանց՝ հօր Բաղդասարին և մօրն Սուլտան-Մէլիքին, և Մկրտիչ քահանային և նորին ծնողացն...: Եւ արդ, ես... սուտանուն քահանայ Վարդան... յանձն առի զԱւետարանս և ողորմութեամբն աստուծոյ կատարեցի ի քաղաքս որ կոչի Վան, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին և սուրբ Վարդան քաջ զօրավարին, ի թուականութեանս Հայոց ՋԺ. (1461), ի հայրապետութեան տեառն Զաքարիայի, որ մին ամ է, որ նստաւ յաթոռ սուրբ Լուսաւորչին ի յէջմիածին, որոյ տէր աստուած ընդ երկայն աւուրս առնէ և մերոյ եպիսկոպոսացս՝ տէր Յովհաննիսեանց՝ մեծին և փոքուն...*:

* Ձեռագրի նկարագրողը (Մ. Բարխուդարյան) հայտնում է, որ սույն Ավետարանի առաջին երեսի վրա գրված են եղել ստորև բերվող ուշագրավ տողերը. «Գիտի որ Գրիստոնէն կամ հաւատացեալն ի Գրիստոս, որ մեռանի, աշխարհէս գնայ՝ նրայ անման մին խաչ շինեն, մկրտեն, տան եկեղեցին, անուն քրեն. Դ. (4) մօխալ արծաթ լինի կամ Դ. (4) գանկ՝ տան եկեղեցին...»:

208

Գ Ա Ն Ձ Ա Ր Ա Ն

ԵՐԼԱՆ 4849

ա

գրիչ՝ Մելիքիսեփ
վայր՝ Շաառուան գիւղ

208բ ... Քրիստոսասէր և հաւատարիմ ծառայն աստուծոյ Յովաննէս սրբա-
կրան արեւդայն... մեծաւ փափագմամբ ետ գծագրել զսա ի հալալ վաս-
տակոց իւրոց, յիշատակ հոգոյ իւրոյ, ծնաւդաց իւրոց Բաղդասարին և
Շնոհուրին, և եղբարցն իւրոց Թումային, որ յազդմանէ չարին ի երկիրն
Կեցնա ուսինն տարաւ և եթող սուգ անմխիթար ծնաւդացն, և Յովաննէս
կրօնաւորին, և այլ եղբարցն Յոհանիսին՝ Ստեփաննոսին և միւս Յովանի-
սին, որ տարածամ հասակաւ փոխեցաւ առ Քրիստոս, և քրեւրցն Խալի-
մին և Շամամին, և Բ. (2) Ստեփաննոսին՝ զաւակաց նոցին, և հաւր ||
209ա քերն Փաշա-Մէլէիին, և մեծ պապուն Աւետիսին, և Թանկ-Խաթունին, և
հոգևոր մաւրն իմոյ Փաշին, և երախտաւոր վարդապետին՝ Մկրտիչ մուղ-
դասուն, և ամենայն արեան մերձաւորացն Յովանիսին՝ կենդանեացն և
հանգուցելոցն ողորմի Քրիստոս, ամէն:

Եւ ես՝ յողնամեղս և փրժունս ի գրչաց սոսկանուն քահանայս Մելիքի-
սէփ, տեսի զփափագ և զսէր սորա, զոր ոճէր առ հոգևորսն, և
ըստ իմում կարի յանձն առեալ կատարեցի շնորհօք և ողորմութեամբն
Քրիստոսի աստուծոյ մերոյ, ի թուականութեան հայկազեան տումարիս
ՋԺ. (1461), ի գեօղս որ կոչի Շաառուան:

Արդ, աղաչեմ զամենեան, որք հանդիպիք սմա, լի բերանով աս-
տուած-ողորմի ասացէք Յովաննէս կրօնաւորին, և ծնողացն իւրոց... ||... և
209բ ինձ Մելիքիսէփ սուտանուն քահանայի, և ծնողացն իմոց Ստեփաննոսի և
Գաւառի, և զաւակացն իմոց Սիրունին, Գորգուն և Խալիւնարին, և եղ-
բարցն և քերցն և ամենայն արեան մերձաւորացն իմոց ողորմի Քրիստոս
աստուած, ամէն:

Բ

ստացող՝ Յովաննէս Բրծունց

Եւ արդ, ես Յովաննէս արեւդայս ի գեղէն Գաւառից, ըստ նախնեացն
Բրծունց կոչեցեալ, ետու գիրքս զայս ընծայ և նըւէր ի գուռն սրբոյն Վար-
դանայ զաւրավարին, յառաջնորդութիւն սուրբ ուխտին Մէրուն սրբակրան
արեւդային, և հեզահոգի Առում կրօնաւորին, և Յոնաննէս կրօնաւորին՝ ազ-
դականացն իմոց, և այլ կրօնաւորաց|||

209

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիւղ. Նօտ. 206, Կարին՝ Աստուածածնի եկեղեցի

գրիչ՝ Կարապետ

վայր՝ Խաղտեաց գաւառ, Պալախուրու վանք

... Արդ, դրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թուականութեանս Հայոց ՋԺ. (1461), ի գաւառս Խաղտեաց, ի սուրբ անապատս որ սուրբ Գէորգ կոչի, որ Պալախուրու վանք ասի... զսուտանուն գրչաւորս Կարապետս և զուսուցիչն իմ...:

Եւ վասն անբարի և դառն ժամանակիս յորում եմք՝ չէ բնաւ կարողութիւն պատմել կամ ընդ գրով արկանել, յորում ժամանակի նեղին ազգն քրիստոնէից երեքալեան թշուառութեամբ՝ սովով... և այլ ազգի ազգի վշտօք և նեղութեամբ: Վա՛յ մեղ, և դարձեալ վա՛յ. զի կատարեցաւ մարգարէութիւն հոգելից առն աստուծոյ սրբոյն Ներսէսի, որ վասն քրիստոնէից, թէ յամենայն կողմանց նեղին և փոփոխին տեղւոյն ի տեղիս, և հանգիստ ոչ գտանեն...: Ահա կատարեցաւ ամենայն, զի ասեմք լեռանց, թէ անկերուք ի վերայ մեր և բլրոց, թէ՛ ծածկեցէք զմեզ վասն սաստիկ նեղութեանս. և վասն կարի <և> անբարի ժամանակիս այս բաւական լիցի, եղբարք:

210

Ճ Ա Շ Ո Յ

Երուսաղէմ 12

Ա. Սիւրմէեան, Մայր ցուցակ, Ա, էջ 100

գրիչ՝ Սիմէոն Բաճանայ

վայր՝ Երուսաղէմ

897բ Դարձեալ աղաչեմ զձեզ յիշեցէք ի Քրիստոս զտէր Սարգիս եպիսկոպոսի մայրն՝ զՓաշա-Մելիքն Եզրնկայցի, որ եկի Երուսաղէմս և բերի արծաթի սկիհ մի և եղի ի սուրբ Յակոբոս յիշատակ ինձ և որդոցն իմոց Ընստակիսի, և Խաւճիւն, և Ընդզլու-Մելիքին: Եւ եթէ ոք յանդդնի, կամ ծախէ, կամ գրաւնէ, կամ հանէ, նա զպատիժն զՅուդային առցէ և զԿայենին: Գրեցաւ ի թվ. ՋԺ. (1461), ի հայրապետութեան տէր Կարապետին և յեպիսկոպոսութեան տէր Պետրոսի, և Քրիստոսի աստուծոյ մերոյ փառք յափտեանս, ամէն:

211

Վ Ի Ճ Ա Կ Ա Յ Ո Յ Յ

Երևան 3884

գրիչ՝ Ստեփանոս

221բ ... Գրեցաւ գիրքս ըռամի ձեռամբ անարհեստ և փրծուն գրչի Ստեփանոս անմիտ արեղայի, որ հոգիս կու ալրի ի բոց հնոցի, վայ զիս ի յա-

տարն դատաստանի, թէ զին՝ չ տի լինիմ ի յահեղ ձայնէն Յիսուսի, թէ երթեայք ի հուրն յամէնի (՝), աստուած ողորմի այն մարդուն, որ մեզ ասէ ողորմի, թէ մեզ ասէ ողորմի՝ նայ իւր մեղքն եւս ոչ յիշեսցի, ամէն:

Գրեցաւ ի թիւ Հայոց ՋԺ. (1461): Լաւ պահօզն արհնի յաստուծոյ, ամէն: Ապա շահ շեմ տեսել իսկի*:

212

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Յ

Երևան 1808

գրիչ՝ Յոնանէս

310ա Արդ, գրեցաւ սակաւ գիրս ձեռամբ Յոնանէս արեղի, ի վայելումն տէր Սարգիս կրանաւորի, զոր տէր աստուած վայելել տացէ նմայ, ամէն: Թվ. ՋԺ. (1461), հոկ[տեմբերի] ԻԲ. (22):

213

Ա Ի Օ Տ Ա Ր Ա Ն

ԼՅՎ. 106, սյուն. 22, վան՝ Յայնկոյսներէ եկեղեցի

հետ. ստացող՝ Յովանէս

156բ Ջվերջին ստացաւ այսմ լուսազարդ և կենսաբեր սուրբ Աւետարանիս զաստուածապաշտ և զհաւատարիմ տանուտէրն զՅովանէսն և զքեռին իւր զՍիւնոսն, որ ստացան զսա ի հալալ ընչից իւրեանց, յիշատակ բարի հոգոց իւրեանց, և ծնաւդաց իւրեանց՝ հաւրն Գրիգորին և մաւրն Շնամուրին, և որդոյն Աստուածաւորուն, և կենակցին իւրոյ Թագուեայն, և զեղբարորդոյն իւրոյ Թումային....:

Ի թվ. ՋԺ. (1461):

214

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 9717

գրիչ՝ Ստեփանոս

ա

Ի թվականիս Ջ. և ի Ժ. (1461)**:

... Արդ, այսմ անմահական ըմբելոյ և անգին մարգարտիս և ամենա-
284ա գով գան||ձիս փափաքաւ եղեալ աստուածասէր և հաւատարիմ տանու-
տէր ներկարար Քարիմադինն և կողակիցն իւր Շահգադէն. և հտ գրել

* Ձեռագրի ընդօրինակութիւնը և զանազան նոր նյութերով լրացումը տեւել է երկար տարիներ: 76ա էջի մի հիշատակագրութեան մեջ գրիչը հայտնում է, որ «Գրեցաւ տետրիկս ՋԻԷ. (1478) թվին, ձեռամբ անարհեստ և փձուն գրչի Ստեփանոս խարեղի և ոչ արեգայի»:

** Թվականի մասին ավյալը գրված է 283բ—284ա էջերի ստորին լուսանցքում:

զաստուածային խաւաս՝ զսուրբ Աւետարանս յիշատակ անջինշ և բարե-
խաւս առ միածին որդին աստուծոյ և բարէխաւս յաւուրն ահեղ դատաս-
տանին և աւգնական յամենայն ատենի՝ տանն և ընդանեացն, և աղատել
յամենայն որոգայթէ և յաւուր ոգեւարի:

Արդ, աղաչեմք զհաղիպողքդ, որ կարդաք և արինակէք յիշեցէք ի
սուրբ յազակթս ձեր ստացող սուրբ Աւետարանիս և զծնողսն նոցա զՎար-
դանէսն և զԽաթուն-Մելիֆ՝ զփոխեցեալն առ Քրիստոս, և զՇահազադէն, և
զծնողսն իւր զՅովսէփն և զՄըսըր-Մելիֆն, այլ և զորդիսն իւրեանց՝ զԺաղ-
կեալ զաւակսն զԹաժդիկն և զՆասրադիկն, և զեղբայրքն, որ նահատակե-
ցան՝ զԱմնադիկն և զՏոդատ, այլ և զամենայն ազգականս իւրեանց՝
զկենդանիս և զհանգուցեալսն: Եւ լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք
և Քրիստոս աստուած զձեզ յիշէ, և զՍտեփանոս զրիչ, և զծնողսն մեր:

Ժաղկող՝ Մարտիրոս

Բ

200 Ո՛վ սուրբ կոյս տիրածին յիշեայ զքո անարժան ծառայս... զՄարտի-
րոս Պն. (՝), այլ և զամենայն դաւանողս քո, ամէն*:

Գ

15բ Որք հանդիպիք յիշեցէք զստացող սուրբ Աւետարանիս ի Քրիստոս**:

Դ

23բ-- Ո՛վ հանդիպողք, յիշեցէք զմեզ ի բարին Քրիստոս|| զտէր՝ Ստեփա-
24ա նոս պատուական քահանայ և զՄարտիրոս անարժան ծառայ Պն. (՝)***:

215

ԱԽԵՏԱՐԱՆԻ ՀԱՄԱՐԱՐԱՐԱՌ

Երևան 7953

հետ. ստացող՝ Ստեփանոս

1բ ... Արդ, աղաչեմ զձեզ, եղ[բ]արք, զիս՝ զանարժան քահանայս զՍտե-
փանոս, որ եմ անուամբս և չեմ գործովս յիշեցէք...:

Գրեցի զայս չափ բանս ի Թվ. Հայոց ՋԺԺ. (1461), ի պարնութիւն Զա-
նանջայի, կաթողիկ[ոս]ութիւն տէր Գրիգորի...:

* Գրված է «Ծնունդն փրկչին» նկարի ստորին լուսանցքում:

** Գրված է խաչափայտի նկարի ստորին լուսանցքում: Խաչի ցածում, ձախ կողմը,
նկարված են՝ Հաւհար[անի] ստացող[քն], իսկ աջ կողմում, շաւակեալքն՝ մակադրու-
թյամբ, հավանորեն ստացողներին նահատակված Ամնադին և Տոդատ զավակները:

*** Գրված է Մարթեոս ավետարանչի նկարի և առաջին էջի ստորին լուսանցքում:

ա

318 Զատացող սուրբ Աւետարանիս Վարդան քահանայս, և ծնաւորն մեր՝
զհայրն մեր Յովանէս և զմայրս մեր Հաւաս-Խաթուն, և զկողակիցն իմ
զՄարթայ-Խաթուն, և զաւակսն իմ զԴիրսամ, և զԱլէքսանոս, և զԼուսա-
կէս, և զԵղբայրն իմ զՄարշէն և զՄկրտիչ, և զնշեցեալքն մեր զԱղուա,
Մովան, Բաղշիկ, Ստեփանոս, և զփոխեցեալն ի Քրիստոս զՄկրտիչ
արեղայն, որ Աւետարանիս համար կանգնեցաւ Մ. (50) Թանկով... և զփը-
ցուն գրիչս զսուտանուն Դալիթ արեղայս, Փայտակարան, Տուփխիս յի-
շեցէք(°):

բ

676—
68— ||| Ոմն Դալիթ քահանայ, և էր ի յարքայանիստ Տուփխիս, ընդ հովա-
նեաւ հրաշափառ կաթողիկէ Միրանօր սուրբ Աստուածածնիս և բազմայ-
հաւաք սրբոց, ի հայրապետութեան տեառն Զաքարիայ կաթողիկոսի, և
յառաջնորդութեան տէր Ղուկաս Հաղբատայ արհեպիսկոպոսի, և ի Թագա-
տրութեան Վրաց Գիւարգու, ի թվ. Հայոց ԶԺԱ. (1462) և ի քրաւնիկոնն
ՃՄ. (150), ապրիլի ԻԲ. (22), զատկի շարթին, որ զսեւ զատիկ արարաք:
Հինգշաբթ արեւ Ռ. (1000) Թուրք մարդ էր եկել ի Լաւնիճ՝ ի ջրի տարին
յետեւ Թափել. Ի. (20) ձիատր էր եկել Թաբով զգլղան (°) զՀաւնալայու
տաւարն տարել: Եւ ձէն ընգաւ քաղաքս, թէ քիչ հեծել է. ի քաղաքէս ԲՃ.
(200) լաւ տղամարդիկ ի դուրս ելան յետնէ՝ ինչուր ի Լաւնիճ՝ ի ջրի
էն դէհն գնացին հետեակ, դադրած, նետերն հատած և անարող (°) և
անսլեհ*, անկասկածի իմ մեղացն և իմ շար գործոցն: Եւ մեծ հեծելն ի
դուա էին եկել, և երկու դիմաց բոլորել, և զամէն կոտորել և ի սուր քա-
շել, և զամենոց գլուխն տարել: Վա՛յ ինձ զէն աւուրս սուքն, զլացն ով
կարէ բերան պատմել, որ զէն տղամարդիկն անգլուխ և մերկ բերէին
դասու ի դաս, հէնց որ ոչ ով զիւր մեռելն չկարէր ճանաչել: Եւ զայն
աւուր լացն, զողբն ոչ ով չի կարել պատմել, վայ ինձ Ռ. (1000) բերան:
Քրիստոս որդին աստուծոյ սուրբ Աւետարանիս բարեխաւսութեամբ զիւ-
րեանց հոգին՝ էն սուրբ նահատակաց ու արեամբ ներկեալ մարտիրո-
սացն դասակից ու պսակակից արասցէ, ամէն:

Եւ զսուտանուն Դալիթ քահանայս, որ զԱւետարանս գրեցի, մի բե-
րան աստուած-ողորմի հրամայեցէք, ...ի դառն և ի դժար մահտարածա-
միս և կոտորումն զատկի հինգշաբթիս: Ախ վա՛յ, ախ վա՛յ, ի՞նչ անեմ
գերիս:

* Մ.Տ.Մ.-ի մօտ «տնուիհ»:

217

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

ԼՅՎ 87, սյուռն. 172, Վարագ 100

Հետ ստացող՝ Գրիգոր Գաւրեցի

Ի թվականութեանս Հայոց ՋԺԱ. (1462) ես՝ Գրիգոր երէց Գաւրեցի տեսի զսուրբ Աւետարանս և փափաքող եղէ սմա, որպէս միեղջեր ի յաղբերս ջուրց. և ստացա զսուրբ Աւետարանս ի հալալ արդեանց իմոց յիշատակ ինձ, և ծնաւոյց իմոց՝ հաւրն իմոյ Գաւալբէկին և մարն իմոյ Տուրփին, և եղբարցն իմ Գուլամբէկին և Աստուածատրին, և կենակցին իմոյ Ասիայ-Խաթունին, և ի վայելումն անձին իմոյ՝ մեղաւոր Գրիգոր երիցւոյ։ Արդ, որք հանդիպիք այս աստուածաշունչ Աւետարանիս կարդալով կամ արինակելով յիշեսշիք ի մաքրափայլ յազաւթս ձեր զվերոյդրեալսդ և միով բերանով աստուած-ողորմի ասացէք։

218

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Գանձակ, Ս. Յովհաննէս եկեղեցի № 5, Մ.Տ.Մ.

գրիչ՝ Տիրատուր
վայր՝ Տեպուր գիւղ (Լոռի*)

ա

... Գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թվ. Հայոց ՋԺԱ. (1462)։ ես՝ տէր Յոնանէս իրիցոյն, որ ի Շամշուղէ նահատակեցին՝ նորա կողակիցս Նըշ//ս ստացայ զսուրբ Աւետարանս յիշատակ որդոյ իմոյ՝ տէր Ստեփանոսին, և Յովսէփին, և Ոսկէվանին, և Սադաղին, և Ռոստէվանին, և Թումին, և քվերն իմ Դէդայխաթունին և Բէկիխաթունին, որ ի աստուած փոխեցաւ, և Խաթունին, Մամախաթունին, Ջամէլիֆին և Խանմէլիֆին, Ղըզլայրբէկին, Շանգատին, Չինարին, Սադաղին, Անայխաթունին, ծնողացն մեր Չէրին*, Աւափտիրին, Տէրտէրին և իւրեանց ննջեցելոցն, ամէն, Գուլխատանին։

բ

... Յորժամ մեծ թուականն Հայոց ՋԺԱ. (1462), ի թագաւորութեան Հայոց**, և ի խանութեան Ջսնանջի, և հայրապետութեան հայոց տէր Գրիգորի գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի հռչակաւոր ի գեաւղս Տեպուրա, վասն սուրբ Աստուածածնիս... յիշատակ Տիրատուր արեղայի...***:

* Թերևս կարգալու է՝ «ծնողացն Մերչերին»։

** Տեղ է բաց թողնված։

*** Գրիչ Տիրատուր արեղան մի այլ հիշատակագրութեան մեջ իրեն կոչում է «Ստա-րատուր»։

Գ

... Գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի խանութեամբ Ջանայնշային: Արդ, ես՝ անպիտանս յամենայնի և վերջինս ի ծնունդս եկեղեցոյ Տիրատու արեղայս, աղաչեմ զսպասաւորք սուրբ սպր (") նշանին Հախբաւայ... յիշեցէք ե զվարպետն մեր Դանիէլ վարդապետ և Յովանէս Սանահնեցի վարդապետ մեր|||

Դ

Տէր աստուած ողորմի պարոն Թամար դէսփալին և Ալէքսանդրէ թգորին, ամէն:

Ե

Աստուած ողորմի Ուրդու-Խաթունին, աստուած ողորմի Աւդալ-Մուսուն, ամէն, Ստուփին:

Զ

Տէր աստուած ողորմի Շահրիարի դատերն Ջիհան-Խաթունին, որ Աւետարանիս մեղար երեսու: Աստուած զիւր մեղքն թողու, ամէն*:

219

Ս Ա Ղ Մ Ո Ս Ա Ր Ա Ն

ՍՅՎ 37 (625), հա. Ա, 216

գրիչ՝ Գաբրիէլ
վայր՝ Յովհաննավանք

... Ի յետն[ե]ալ գարու թուայրերութեանս խոսրովայեան տոմարիս ՋԺԱ (1462) եղև զրաւ գրչութեան աստուածածնամ բուրաստանիս, ձեռամբ յոգնամեղ և բազմադէմ խոցիւ խոցեալ սուտանուն Գաբրիէլ արեղայ[ի], վա՛յ ինձ, որ անուամբս միայն եմ արեղայ և ոչ գործով: Գրեցաւ ի վանքս Յովհաննուն, ի դրան շնորհաբար սուրբ Կ[ի]պրիա[նոսի]|||

220

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Յ

ՍՅՎ հա. Բ, 11, էջ 51, «Սիոսկան», էջ 487

գրիչ՝ Յուսեփ
վայր՝ Շահապունից ձոր, Գուգոյ վանք

305 ...Արդ, գրեցո սա ի թվականիս Հայոց ՋԺԱ. (1462), ձեռամբ անարհեստ և փցուն գրչի Յուսեփ յետին եպիսկոպոսի, ի ձորս Շահապունից, ի վանքս Գուգոյ, ընդ հովանեօ սուրբ Խաչիս որ կոչի Հազարաբուրք, և Կաթողիկէ սուրբ Ստեփանոս[ի], և սուրբ Աստուածածնի, և սուրբ Նշանիս Քառասնից, և նշխարաց սուրբ Վարդանանց: Անմեղադիր լերուք խոշորութեան և սխալանաց սորա, զի դառն սրտիւ գրեցի, զի վշտացած ի սուտ եղբարց և սուտ ընկերաց, և շխարաց երկու դիմաց՝ ի հոգոյ և մարմնոյ, և ճար շունիմ քան զՔրիստոս, նորին յօդականութեամբ և աղօթիւք ամենայն սրբոց նորա:

* Ձեռագրում եղել են նաև մի քանի տող վրացերեն հիշատակագրություններ:

221

Յ Ա Յ Ս Մ Ա Ի Ո Ի Ր Ք

Երևան 1771*

Ա. Դավրիժեցի, Պատմութիւն, 1884, էջ 324—329

Բ. Կիւլեսերեան, Յուսակ Անկիւրիոյ, № 160, սյուն. 797—800 (թերի)

ստացող՝ Թումաշայ

վայր՝ Աւնէշ

307ա ... Արդ, զայս ամենայն բարութիւնս տեսեալ, զոր աստ հաւաքեալ կան, բարէսէր մահդասին խոճայ Թումաշէն և ցանկացաւ այսմ երանաւէտ մեծութեանս և փարթամութեանս... ետ գրել զայս աստուածամերձ արանց պատմութիւնս ի հալալ արդիանց ե քրտնավաստակ աշխատութեանց իւրոց՝ յիշատակ իւրն, և ծնողաց իւրոց Սուրբանշին և Խոնդֆարին, և եղբարցն Ամիր-Մէլիք մահդասոճ, Նուրադին և Պաղտա-
307բ սարին, և քրեքցն Սալչուկ-Խոնդին և Խոնծին, և || ամենայն արեան մերձաւորաց անորին՝ կենդանեաց և հանգուցելոց**:

Արդ, գրեցաւ սուրբ դիրքս յամի թուականութեանս Հայոց ի յիննհարիւր և ի Ժ. (1461) ամին, յերկիրս Քաջրերունոյ, ի քաղաքս յԱւնէշ ընդ հովանեաւ ամէնաւրհնեալ սուրբ Աստուածածնի տաճարիս. ի հայրապետութեան տեսնոյն Զաքարիայ կաթողիկոսի ամենայն Հայոց, և ի բռնակալութեան ազդին նետողաց Զրեանշան փաթշահին, որ էլ բազում հենիւք և անթիւ զօրաւք, և գնացեալ եմուտ ի տունն Խաղայ, և զամենեսեան գրաւեաց ընդ ձեռամբ իւրով, և հասեալ ի մեծ քաղաքն Ասպահան, որ է Շօշ քաղաք, յոր մարգարէն Դանիէլ զտեսիլն ետես, որ էր ամուր և բազմամարդ։ Որոք ընդդիմացեալ նմա պատերազմեցան, և յաղթեալ նոցա՝ առ զքաղաքն, և զամենայն զօրսն սրոյ ճարակ տուեալ և ի սուրբ սուանրի մաշեալ՝ քանդեալ և աւերեալ, և զչորս գետոյն կապեալ ի վերայ քաղաքին, զի որք ի նըղմունս և ի ներքնատունս և ի դարանս մտեալ էին և թաքուցեալ՝ ամենեքեան ջրասոյզ հեղձամղձով եղեալ սատակեցան։ Որ ե քաղաքն ամենայն տապալեցաւ ի վերայ նոցա, զի հողաշէն էր։ Եւ անդի գնացեալ եմուտ ի Հրէ և ի Խոռասան, և զամենայն տունն թաթարաց նուաճեաց ընդ ձեռամբ իւրով, և դարձեալ եկն ի թախթն իւր՝ ի քաղաքն շահաստան, որ է Թաւրէզ։

Որոյ ընդ յառաջ գնացեալ մեծ հայրապետն տէր Զաքարիայն՝ աթոռակալ սուրբ Խաչին Աղբաւաբայ, որ էր թագաւորազն՝ ի թոռանց և ի շառաւելէ արքային Գագկայ՝ բազում ընծայիւք և պատարագաւք։ Զոր յոյժ սիրով ընկալաւ զնա արքայն արքայից Զրեանշան փաթշահն և դըշխոյն Բէկում-Խաքունն, և պատուեալ մեծարեցին զնա և ետուն նմա խըլայ և պարգև զաջ սուրբ՝ Լուսաւորչին մերոյ՝ զսրբոյն Գրիգորի և զպատիւ պատրիարքութեանն։ Որոյ՝ առաջնորդութեամբն աստուծոյ և կամաւ

* Ձեռագիրը 1051 թվականին ընդօրինակված պատմական, քարոզչական և այլ արժեքավոր նյութերի ժողովածու է, որի 307ա—312թ էջերում ընդօրինակված են մի քանի հիշատակաբաններ Լուսաւորչի աջը Սսից գողացվելու, էջմիածին տարվելու և հարակից գեպերի մասին։

** Ա. Դավրիժեցու Պատմութիւնից այս հատվածը բացակայում է։

308ա սուրբ Լուսաւորչին և հրամանաւ փաթշաճին՝ եկեալ յաստուծարեալ և || յաստուածանկար սուրբ Գրիգորաշէն և երկնահասնգէտ կաթուղիկէ սուրբ Էջմիածինէն՝ յառաքելաշնորհ աթոռ սրբոյն Գրիգորի, և նստաւ ինքնակալ պատրիարք ընդհանուր ամենայն քրիստոնէական ազգի, որք են ընդ ամենայն ոլորտս տիեզերաց, և արարեալ զաշխարհս ամենայն լինել մի հօտ և մի հովիւ՝ ըստ բանին տեառն. և հովիտէր զամենեւեալն ի հաւատ ուզ- զափառ Նիկիական սուրբ դաւանութեանն*:

* Նրսասի ԱՅ 4770 ձեռագրի մեջ, որպէս սլաւոնակ (տե՛ս էջ 348—349), օգտա- զործված է Զաքարիա կաթողիկոսի կոնդակը, ուզղված հոգևոր թեմերից մեկի ժողովրդին, տէր Կիրակոսին և Արարհամ մուզղասուն նվիրակութեան ուղարկելու կապակցութեամբ: Կոնդակի մեջ Զաքարիան պատմում է Էջմիածնի դահին տիրելու և երկու աթոռների միացման պատմությունը: Նկատի ունենալով վերոհիշյալը և այն, որ կոնդակը մեզ հա- սած նման կարգի վավերագրերի շարքում հնադուրիներէից մեկն է, ստորև մեջ ենք բե- րում նրա ամրոջական ընդօրինակութեանը: Կոնդակը բավականին տուժել ու խուզվել է պահպանակ դարձվելու ժամանակ: Պահպանվածը այս է.

«(էջ 349ա) ||| անդ պարին ի փառս ամենասուրբ երրորդութեան:

Այլ և ամենայն աւրհնութեան աղբիւրն աւրհնեացէ դձեղ յայս աշխարհիս՝ տամբ և տեղօք, դարձօք և զաւակօք, դաշտաւք և խոտակօք և ամենայն դոյիւք, ամէն: Այլ և աւրհնեացէ դձեղ աստուած ի հողի և ի մարմին, ի բանս և ի դործս, ի կեանս և ի մահ՝ աստ և ի հանդերձեալն: Եւ բառնա ի ձէնջ աէր աստուած զամենայն պատուհաս յանցա- նաց՝ զսով, զսուր, զգերութիւն, զմահաւարածամ, զթրթուր, զղալուկ, զժանգ, զմարախ զջորեկակ, զկայծակն, զկարկուտ և զամենայն պատուհաս, որ դ[ալ]ոց է ի վերայ աշխարհի վասն մեղաց մերոց: Եւ յետ լաստեացս ելանելոյ լսել տայ ձեզ զեւթնալիբ գերա[ն]աւէտ բարբառն, որ ասէ՝ Եկայք աւրհնեալք հաւր իմ[ոյ] և՛ ժառանգեցէք դանսպառ ուրախու- թիւնն, զի քաղցեա և ետուք ինձ ուտել, ծարաւեցի և արբուցէք ինձ, աւտար էի և ժո- ղովեցէք զիս, մերկ էի [և] զգեցուցէք զիս, հիւանդ էի և տեսէք զիս, ի բան[դի] էի և եկիք առ իս: Եւ թէ՛ Ազնիւ ծառայք՝ բարիք և հաւատարմիք՝ եկայք, մտէք յուրախու- թեան ձերու[մ]՝, որով արժանի արասցէ ձեզ, և զամենայն եկեղեցիս ուզափառաց տե- սանել զարարիչն ամենայնի, որ քաղցր է և [ող]որմած ամենայն քրիստոնէից ազգաց, մանաւանդ տառապեալ ազգիս հայկազեան հրեշտակական պարա[կ]ցութեան և անդրանիկ հողոյն ցնծութեամբ և միութեան երկնաւոր թաղաւորին և փեսային Յիսուսի Քրիստոսի աստուծոյն մերոյ, ամէն:

Գիտութիւն լինի ձեզ ամենեցուն՝ մեր ի Քրիստոս աստուած հաւատ[ոյ] իմ յոյժ սիրեցեալ ըստ հոգոյ որդիք՝ բազմաշարշար երկամբք ծնունդ աւետարանաւն ի Քրիստոս սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ՝ գերապատիւ և գերա ||| եպիսկոպոսք, վարդապետք և քահանայք, ռայիսք, տանուտէրք, արուեստաւորք և հողագործք՝ մեծ և փոքր: [Որ]դին միածին Յիսուս Քրիստոս տէրն մեր առաջնորդեաց մեզ և շնորհաց արժանի կացոյց շնորհօք սուրբ Լուսաւորչին ||| (այս էջի շարունակութեանց պահպանվել են միայն մի տողի վերին տառամասերը, կարծում ենք, թե այնտեղ հիշատակված է Ջնանջանի անու- նը—Լ. Խ.):

(348բ) ||| և կամէին սպանանել զինքն և զիւր մարդիքն: Մեք էլ ի մէջ մտաք և ի մեղանէ ԲՃԼ, (200.000) դեկան ելաւ՝ խլըսցի զիւրեանքն ի մահուանէ: Փատշահն [որ] տեսաւ ասաց՝ Երբ դու էնց լաւ մարդ ես՝ Էջմիածին [և] աջն քեզ. մեք էլ յանձն առաք Էջմիածնի սիրոյն հա[մար]: Ու ասաց փաթշահն՝ Ջինչ հասըլ կայ առ քեզ, որ զինչ աւէր կայ շինես, էս քանի տարի զ[աշ]խարհս կերան ու աւէր պահեցին:

Մեք էլ եկա[ք], շատ վարպետ բռնեցաք, որ զպակասութիւն և զթերութիւն լը- նունք ի յայրարարեան գաւառս: Ջինչ պատ[ու]կան եպիսկոպոսք և վարդապետք, աղա- տորդիք և երեւելի տան[ու]տէրք՝ ամենեքեան ի յաթոռս ժողովեցան և մեծ սիրով ընկա- լան զմեզ և հնազանդեցան. և մեք [թ]ողութեամբն աստուծոյ մեծաւ հանդիսիւ հսկումն արարաք եւ մեռն աւրհնեցաք և Գ. (3) եպիսկոպոս, և շնորհաբաշխութիւն կատարեցաք:

Ընդ այնմ ժամանակին եղև ցասնով փաթշահին ի վերայ ամիրային Բաղիշու, և բարկութեամբ առաքեաց Դ. (4)* զաւրագլուխս երկոտասան հազար հեծելազօրօք ի վերայ քաղաքին Խըլաքա. և գնացեալ՝ աւերեալ** քանդեցին զնա և բազում աւար ի մի ժողովեալ՝ նստան ի վերայ բերդին, և նեղէին առնել զնա, և զնոյն հանդերձեալ էին առնել ի Բաղէշ և ի Մուշ, ի Խուր և ի Սասուն և յամենայն գաւառսն նոցա:

Ջոր տեսեալ նորոնծայ պատրիարզն տէր Զաքարիայն զտարակուսանս աշխարհին այնորիկ՝ զգերի վարին և ղմատնիլ ի ձեռն անաւորինաց, զաւերիլն և զքանդիլն, զխախտումն եկեղեցեացն և զտապալումն սուրբ սեղանեացն, զգերեվարիլն սրբութեանցն, զխափանումն փառաբանութեանցն աստուծոյ, և զտարաշխարհիկ լինելն ամենայն խառնիճաղանճ ժողովրդեանն՝ զգերիլն և զտատանիլն: Ջայս ամենայն ղմտաւ ածեալ մեծ հայրապետն տէր Զաքարիայն, և ի միտս իւր բերեալ զբանն տէրունականն, որ ասէ, թե՝ Ես եմ հովիւն քաջ, հովիւ քաջ զանձն իւր զնէ ի վերայ ոչխարաց. և կատարեալ գործով զբանն՝ եղ զանձն իւր ի վերայ բանաւոր հօտին Քրիստոսի՝ ի վերայ ամենայն ժողովրդեանն Բաղիշու: Եւ զօրացեալ ի հոգոյն սրբոյ, և արարեալ զսիրտ իւր իբրև զկարծր վէմ, և մտեալ առաջի թագաւորին՝ ետ զանձն իւր փրկանս փոխանակ բազմաց, տուեալ ձեռագիր և մտեալ դաման առնով հարկս յամիրայէն Բաղիշու և տալ կայսերն, առ ի մնալ երկրին ի խաղաղութիւն, և առնել աղօթս վասն կենաց թագաւորին|| և որդւոց նորա: Որոց հաւանեալ արքայն և ղշխոյն ետուն նմայ նշանագիր և հրաման առնել զինչ և կամեսցի:

Եւ նորա ելեալ յերեսաց նոցա վաղվաղակի ձիւրնթաց արշամամբ գնացեալ Եհնաս ի քաղաքն Բաղէշ:

Որոյ ընդ առաջ ելեալ նորա ամիրայն, հանդերձ ամենայն մեծամեծաւք իւրովք, և մեծարեալ փառաւք տարաւ զնա ի գլուխ բերդին. և խոստացան առնել զկամս նորա և տալ զինչ և խնդրեսցէ, բայց միայն՝ զի յետ դարձուցէ զամենայն հեծելաղաւսն ի բերդէն Խըլաքայ:

Եւ նա առեալ զվկայութիւն ի բերանոց նոցա՝ գնաց ի Խըլաք, և ետ զօրագլխոցն կրկին ձեռագիրս, և ցուցեալ նոցա զնշանագիր փաթշահին,

Վասն որոյ աւրհնութիւն, զոհութիւն, փառք տրուդին բարեաց և մեծի պարգևացս, որ այդ ար[ար], և զազմուի և ղշխաբանք երարձ ի սուրբ եկեղեցոյ, և [եր]կու աթոռն մի հաստատեաց, և կացոյց ի վերայ առաք[ելա]կան վիմի՝ ի փառս և ի ղովեստ անուան իւրոյ: Ի տեառնէ եղև այս և է սքանչելի յաչս մեր: Այսաւր է զո[ր] աբար տէր, եկայք ցնծացուք և ուրախացուք ի ո[ւ]մա՝, զի այսաւր մեր հայրապետաց աւրհնութիւնն կատարեցա[ւ], զի բուն աթոռս ի մեղ յանձնեցաւ և բոլոր ազգս մի[ա]բանեցան և եղեն մի հաւտ և մի հովիւ:

Վասն ո[ր]ոյ առաքեցաք ձեզ նուիրակ զսիրելի և զհաւատա[ր]իմ՝ որ զիքդ մեր՝ զտէր Կիրակոս և զԱբրահամ մու[ղ]գասիգ՝ աւետարեք աւրհնութեամբ և սրբալոյս մեռունաւ երեսփոխան, հրամանաւ և իշխանութեամբ ի մեր անձ[ը] տեղ՝ կապել և արձակել, իրաւունս և դասասա[ւ]անս առնել:

Եւ ղուք իբրև զհրեշտակ աստուծոյ և զառաքե[ալ] Քրիստոսի մեծաւ պատուով ընդունիցիք, եւ զամենայն հա[ւ]ս[ւ] և զիրաւունս տուք ի ձեռս ղոցս անպատճառ, որ բե[ր]են ի սուրբ աթոռս, զի յամենայն ամի ձեր սովորութիւն է, որ ղոգորմութիւնն և ղհոգոյ բաժին եղել է: Որով աւրհնիք յ[աստուծոյ] և յամենայն սրբոց և ի մէնջ, ամէն և եղիցի»:

* ԱՅ 1771 ձեռագրում՝ «Գ.» (3):

** Ա. Գալբիթեցի՝ «աւարեալ»:

և համոզեաց զնոսա, որ խաղաղութեամբ զնացին ի տեղիս իւրեանց: Եւ ինքն դարձաւ ի Ռադէշ, և նստաւ ամիսս երիս, և առեալ զխոստացեալ հարկն կայսերական, և տարեալ մատոյց առաջի փաթշահին, և արար խաղաղութիւն ի մէջ նոցա, և աղատեաց զամենայն խառնիճաղանճ ժողովուրդն՝ զհայ և զտաճիկ՝ ի ձեռաց անաւրինաց և ի դառն գերութենէ, զոր տէր աստուած աղատեսցէ զնա յամենայն փորձութենէ հոգոյ և մարմնոյ, ամէն*:

Եւ նորա դարձեալ ի փաթշահէն՝ նստաւ յաթոռն իւր ի սուրբ էջմիածինն, և մեծարանաւ խրլայեալ եղև երկուց գոռոզաց այլասեռից՝ ի թուրքման փաթշահէն և ի քուրթ ամիրայէն, որպէս Զօրարարէլ ի Դարեհէ առ ի հովուէլ զհաւատացեալ զժողովուրդս իւր:

* Եւ եղև կրկին անգամ զնալ Զնանշայ փաթշահին ի տունն Իրալայ, ի Շիրազ և ի Քրման: Եւ էր նորա որդի մի Հասան-Ալի անուն, որ շրջէր թափառական զվերին կողմամբ գաւսոսին Արարատեան. և նա նենգութեամբ շարախօսաց ոմանց կամեցաւ ըմբռնել զմեծ պատրիարքն զտէր Զաֆարիայն, և պահանջել ի նմանէ գանձս և ինչս: Զոր իմացեալ մեծ հայրապետն զնենգութիւն նորա, և առեալ դաջն սուրբ Լուսաւորչին՝ հանդերձ այլ սպասիւք յատուս ձմերայնոյ, և զնացեալ մինչ ի Բագուան, և անտի եկեալ ի բերդն Բայազիտի, և անտի իջեալ ի սուրբ ուխտն Արգիլան, ուր հանգուցեալ կայ պատուական նշխար սուրբ վարդապետին Ստեփաննոսի տէր Յուսկայ որգւոյն: Եւ անդ հասեալ յայտնեաց զգանձն աստուածային և դաջն սուրբ Լուսաւորչին մերոյ՝ զսրբոյն Գրիգորի, հանդերձ խաշալամովն, որ նկարեալ կայր ի մի կողմն պատկերն տէրունական, և ի միւս կողմն՝ Լուսաւորչին մերոյ՝ սրբոյն Գրիգորի և թագաւորին Տրդատայ. և չքնաղագեղ կուսին՝ սրբոյն Հռիփսիմեայ, այլ և ոսկեթել յօրինուածով և ազդի ազգի դունով՝ երանգ երանգ զարգարեալ սուրբ ուրարովն, որ զարմանալի է տեսողացն: Եւ դէմ եղեալ գալ ի հայրենի աթոռն իւր՝ ի գեղեցկայարմար գմբէթայարկ սուրբ Խաչն Աղթամարայ:

Եւ ել համբաւ գալոյ նորա՝ հանդերձ սուրբ աջովն և Խաչալամովն, որ բարձրացեալ կայր ի ծայրս ձողոյ և խաչ ոսկի կառուցեալ ի գլուխ նորա. ընդ որ գրոհ տուեալ ամենայն բնակչաց գաւառացն ընդ որ գայր հայրապետն. և ամենեքեան ընդ յառաջ ընթանային խնկօք և մոմեղինօք և զնմամբ խոյոց և զուարակաց, և երկրպագութիւն մատուցանէին սրբոյ աջոյն և հայրապետին, և համբուրէին զնա մեծաւ փափագանօք, մինչև եկեալ եհաս ի գաւառն Տոսպոյ, և մտեալ ի քաղաքն Վան՝ բազում եպիսկոպոսօք և վարդապետօք, քահանայիւք՝ և բազմամբոխ ժողովքօք, ձիօք և ձիաւորօք, և խաշալամն առաջի, և քահանայք յառաջ և յետոյ երգէին քաղցր եղանակօք, և այնպէս պերճ և փառաւոր եմուտ ի քաղաքն Վան:

Իսկ պարոնն այն, որ նստէր յամուրն Շամիրամայ՝ ի բերդն Վանայ՝ Մանմուտ-բէկ կոչեցեալ, որ էր կաթնեղբայր Զնանշան փաթշահին, ետես զպայծառութիւն քրիստոնէիցն և ցանկացաւ տեսութեան սուրբ աջոյն, և յղեալ տարաւ ի գլուխ բերդին. և եղև ընդ մտանել մեծի հայրապետին

* Անկյուրիայի ձեռագրաց ցուցակում հիշատակարանն ավարտվում է այսքանով. շարունակությունը չի նկատվում թուղթերու հետ կորսուած է:

սուրբ աշուին ընդ դուռն վերին բերդին՝ ընդ առաջ էլ դռողն Մանուկ-բէկ ամենայն մեծամեծօք իւրովք՝ տամբ և ամիրդայ որդւովքն և ամենայն ընտանեօքն, և երկպագութիւն մատուցանէին սրբոյ աշոյն և համբուրէին, և զաղերս պատարագաց նուիրէին, և մեծարեալ խիւլայեաց զհայրապետն և դարձոյց յօթևանս իւր: Զոր տեսեալ բազմութեան քաղաքիս և դաւառին՝ օր ըստ օրէ դային յերկրպագութիւն սրբոյ աշոյն և յողջոյն մեծ հայրապետին բազում ընծայիւք և պատարագօք: Եւ յետ ատուրց ինչ առեալ հրաման ի պարոնէն գնալ ի հայրենի աթոռն իւր յԱղբամառ, իբրեւ ել ի քաղաքէն՝ ելին ընդ նմա բազմութիւնք եպիսկոպոսաց, վարդապետաց և քահանայից և ամենայն ազատագունդ խօջայքն Վաւայ՝ ձիօք և ձիաւորօք սպառազինեալք. և եկեալ հասին մերձ ծովահայեաց քաղաքին Ոստանայ, որում ընդ առաջ ելին ամենայն բնակիչք քաղաքին՝ քահանայիւք և բազմամբոխ ժողովրդօք՝ ի մեծամեծաց մինչև ցփոքունս՝ խնկօք և մամեղինօք և բարձրաձայն եղանակօք՝ մինչև գրեթէ քան զհազար մարդ աւելի կայր յառաջ և յետոյ մեծ հայրապետին. և խաչալամն առաջի գնայր, ունելով ի գլուխն խաչ ոսկի փայլեալ լուսոյ նման, և այնպէս շքեղ փառօք եմուտ ի քաղաքն Ոստան: Իբրեւ տեսին այլասեռ բնակիչքն՝ որ յՈստան, զխրախութիւնն գայն՝ ի խոր խոցեցան ընդ պայծառութիւն և ընդ համարձակութիւն հայրապետին, որ ի գաւառէն Տաւրեբունայ մինչ ի քաղաքն յՈստան խաչալամով էր եկեալ՝ եպիսկոպոսօք և վարդապետօք և բազում կարգաւորօք և ժողովրդօք, վասն որոյ ժողովեցան ի միասին առ իշխան քաղաքին, որ էր ազգաւ քուրդ՝ ժանտ և անագորոյն, ամենեկին թշնամի քրիստոնէից և խորհեցան խորհուրդ չար, զի գաղտագողի նենգեսցեն հովուապետին: Զոր իմացեալ զչարութիւն նոցա քաջ դիտապետն, և ընդ լուսանալ առաւօտուն՝ առեալ զսուրբ աշն գնալ ի յեզր ծովուն, ուր նաւահանգիստն լինէր. զոր իմացեալ ամենից եկելոցն ընդ նմա, որք ի Վաւայ և որք յայլ գաւառացն՝ ելին զհետ նորա և եկին հանդէպ աստուածապահ կղզւոյն Աղբամառայ, մեծ բերդին Մանաճիհրի, որ է քարադաշտ:

Եւ անդ զտեղի առեալ օրհնեաց զամենեան շնորհաբաշխ սուրբ աշուին, և համբուրեալ զամենեան ի համբոյր սրբութեան, և արձակեաց զնոսա խաղաղութեամբ և օրհնութեամբ գնալ ի յարկս իւրեանց: Եւ ինքն էառ զսուրբ աշն Լուսաւորչին և եմուտ ի նան, և գնաց յաստուածաբնակ կղզին յԱղբամառ, ի հայրենի ժառանգութիւն իւր, որ իբրեւ ելին ի ցամաք՝ ընդ առաջ ելին նմա ամենայն բնակիչք տեղւոյն յեզր ծովուն՝ խնկօք և մամեղինօք և քահանայիւք՝ քաղցրաձայն եղանակօք, և առեալ տարան զսուրբ աշն, և եղին ի գեղեցկայարմար սուրբ խաչն Աղբամառայ, և երկիրպագութիւն մատուցանէին սուրբ աշոյն և հայրապետին, և օրհնութիւն և փառաբանութիւն վեր առաքէին հրաշագործողին աստուծոյ, որ արժանի արար զամենեան տեսութեան շնորհաբաշխ սուրբ աշոյն Լուսաւորչի: Եմուտ ի յամուր կղզին Աղբամառ և հանգեալ ի զմբէթայարկ սուրբ աշն՝ ի բուն տեղիսն իւր, ի թրականութեանս մերում ԶԺԱ. (1462) ամին, ի սկիզբն տարւոյն, որ էր նաւասարդի ամսոյ ԺԶ. (16), յաւուր ուրբաթի, սուրբ Յակոբայ պահոցն³. Եմուտ սուրբ խաչն յԱղբամառ, ի պահպանու-

* 1461 թ. դեկտեմբերի 11-ին:

թիւն մեզ՝ ամենայն հաւատացելոց, որոց եղև ուրախութիւն ամենեցուն ոչ սակաւ:

Նւ դայս լուեալ ամենայն բնակչաց գաւառացն՝ օր ըստ օրէ գային յերկրպագութիւն սուրբ աջոյն և յողջոյն մեծ հայրապետին՝ բազում ընծայիւք և պատարագօք և օրհնութեամբ, մեծաւ ուրախութեամբ դառնային յարկս իւրեանց՝ փառաւորելով զամենասուրբ զերրորդութիւնն՝ զհայր և զորդի և զսուրբ հոգին այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն*:

Արդ, ես՝ Թովմաշ մահադասիս սիրող եղէ այսմ աստուածային տառիս և ետու գծագրել զսա ի վերծանութիւն սքանչելեաց ամենայն արեամբ ներկեալ մարտիրոսացն, յոր և յիշատակ և գերահրաշ տօնք տէրունականք և առաքելականք և մարգարէականք և երկնագումար արեամբ թաթաւալ սրբոց մարտիրոսացն և վկայիցն, որ օր ըստ աւուր սըրսըռեցուցանէ զոսկերս լսողացն, այլև նահապետականք և ճգնաւորացն, սուրբ կրօնաւորացն և սրբոց կուսանացն, և ամենայն երկնային զարացն և ամենայն, որ ի սմայ հաւաքեալ կան, արանց և կանանց, ծերոց և տղայոց, և բոլոր շրջանակ տարոյն՝ ի պայծառութիւն մանկանց սուրբ եկեղեցւոյ և ի զարդ և ի դաստիարակութիւն քահանայից՝ բաշխողաց մարմնոյ և արեան կենարարի որդւոյն աստուծոյ: Է և սա յիշատակ ննշեցելոց և զուարճութիւն տօնողաց, որք սովաւ հրճուին ի կեանս ի լուսատարմիկ վկայեցելոց անձանց սրբոց, զի տօնասիրացն պարտ է զուարճանալ ի կեանս իւրեանց, մինչև յաւիտեանս յաւիտենից:

Այլ և աղաչեմք զամենեանս ես՝ Թովմաշ մահադասիս՝ հողս և փողիս՝ յիշել զիս սրտի մտօք յաղաթս ձեր և Քրիստոս աստուած յիշէ զձեզ յիւր փառսն և ի պատիւն, ամէն:

222

Ժ Ա Ռ Ը Ն Տ Ի Ր

ԼՅՎ 710, Մ.Տ.Մ., Թղթ. 24, էջ 186

... Արդ, կատարեցաւ սա ի յերկիրս Վասպուրականի և ի լեռնադիտակ և գեղեցիկ անապատի, որ յառաջն Եկեղեց շէն անուանի և յետոյ՝ Տէրպետի վանք, վասն արի և յաղթ նետաճգութեան իւրոյ, և սա շինեաց անապատս, որ վաղուց յետէ աւերեալ կայր՝ հովանաւոր տաճարս սուրբ Աստուածածինս, որ եղև պատճառք և առիթք երկաթեանց կրանաւորք՝ Տէրպետ և Սաեակ, զի բազում փորձ առին ի սայ:

Արդ, գրեցաւ և յարինեցաւ Տաւադկանս ի հայրապետական յաթոռակալութիւնս ամենայն հայաստանեայց տեառն Զաքարիաս, ըստ անուան իւրոյ, յիշատակ տեառն և բնակարան հոգւոյն սրբոյ, զի և միաւորեալ է շնորհացն որով առաքելաբն արեցեան և խաւսէին, զոր ոչ կամէին: Նոյնպէս և սա ի բարի տեսն և իմաստական հանճարեղութիւնն ըստ Պաւլո-

* Այս ընդարձակ հատվածը (եւեւ եղև կրկին անգամ գնալ...-ից սկսած՝ մինչև այստեղ) պահպանվել է միայն Ա. Դավրիժեցու մոտ ծվ ընդհանրապես, շարունակութիւնը՝ ձեռագրի պատվիրատու խոճա Թովմաշին վերաբերող մասը, բացակայում է Դավրիժեցու «Պատմութիւն»-ից և գտնվում է միայն № 1771 ձեռագրում:

սեան ընդ ամենայն ի շահելն: Եհաս համբաւ դառնաշունչ յազգէն նետողաց դալ հասանել երկիրն Ընշտունեաց և փութոնակի դեսպան առաքեալ առ հայրապետն Զաքարիաս, և սա յոժարութեամբ սրտի եկեալ առ բարեմիտ ոմն, որ է երկրորդ նորա զարադլիսին, և ծանոց զսպառնալիսն, որ ասէին թէ՝ զհայրապետն ընկեցէք և զժողովուրդս քրիստոնէից կոտորեցէք և զեկեղեցիքն քակեցէք: Բարի ոմն երրնջին (") մտեալ առ մեծ զաւրադուիսն և հաւանեցոյց ըստ կամաց իւրոց, եթէ մի ձեռնամուխ լիցի ոք ի քրիստոնեայն: Ո՛վ եղբարք, բարեմիտ հայրապետն Զաքարիաս յոյս առ միածինն եղեալ, և մեր տեսեալ ի մէջ գիշերի ի տեսք, որ ելեալ գայր վրան մի կարմիր ի վերայ ծովուն՝ ի հիւսիսային կողմանէ իբրև ի վերայ ցամաքի, և իմ միտ արարեալ տեսի ղկումբեթ եկեղեցւոյ սրբոյ Գէորդայ, զի մերձ էր ի յանկանել, և այր մի սպիտակ հանդերձիւք ելեալ ի վրանէն և եկ մերձ եկեղեցին, և ձգեաց զձեռն ի կումբեթին՝ նոյն տեղ հաստատեաց: Եւ իմ ծունր եղեալ նմա ասէի, ով է|||*

223

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 3049

գրիչ՝ Միքայէլ

վայր՝ յերկիրս Քաջբերունի, ի գեաւոյ Ունձֆ

279... Արդ, գրեցաւ սա ի թուականութեանս Հայոց ի Զ. ու ժԱ. (1462) ամի, ի յերկիրս Քաջբերունի, ի գեաւոյ որ կոչի Ունձֆ, ընդ հովանեաւ սուրբ Սարգսի զաւրավարի և Ստեփանոսի նախավկայի, ի հայրապետութեանն Զաքարիայի, ի յառաջնորդութիւն սուրբ ուխտիս Մեծօփայ Ստեփանոս վարդապետի, յուսամբ յաստուած, որ պահէ զնա անփորձ կենաւք մինչև ի խորին ծերութիւն, ամէն, և յետ աստեացս ելանելոյ ընդ սուրբ վարդապետացն դասակից առնէ, ամէն:

Արդ, աղաչեմ զամենեանս սիրովն Քրիստոսի՝ զընթերցողսդ և զսողաւորս՝ յիշման արժանի առնել զվերոյիշեալ ստացող սուրբ Աւետարանիս՝ զՄըսր-Մէլիֆն, և զծնաւդսն իւր՝ զՅակովբն, և զմայրն իւր զՄինա-Խաթունն, և զառն իւր զՍտեփանոս, և զաւակսն իւրեանց՝ զԱսըլ-Մէլիֆն, և զՍաւրանշէն, զՄիքայէլ, զԿարապետն, զՅովնանէսն, և զՇախպուտախն, և զթոռն իւր զՅովնանէս, և զՅովնանէսն՝ զփոխեցեալքն ի Քրիստոս, և լի <նի> բերանով աստուած-ողորմի ասացէք նոցա, ևս առաւել ի ժամ սուրբ պատարագին, զի արժանի լիցին ողորմութեան ի Քրիստոսէ || աստուծոյ մերոյ:

Յիշել աղաչեմ ե զիս՝ զանարժանս և զամենամեղս և զփժոմս ի գրչաց՝ զՄիքայէլ, և զծնաւդսն իմ՝ զհայրն իմ զՅովնանէս քահանայ և զմայրն իմ զԱզիզ-Մէլիֆն, և զքուերսն իմ զՅովնատիանէն և զՔիչի-Խաթունն, և զՍաւրան-Խաթունն, և զամենայն արեան մերձաւորսն իմ, և զհո-

* Ժամանակն անորոշ է, ամենայն հավանականութեամբ զբոված է Զաքարիա կաթողիկոսի Էջմիածնից փախուստ տալուց (1461 թ. ուշ աշուն) հետո:

զեռոր հայրն իմ և զուսուցիչն՝ զՍտեփանոս վարդապետն, և զեղբարսն իւր զԱլեքսան կրան[աւոր], և զծնաւդսն իւրեանց, և զամենայն ազգականսն, և զայնոսիկ, որք յանձնեցին զինքեանս ի մեղ յիշել ի տէր...:

Եւ արդ, ես՝ յետինս ի յազգականանց, ստացայ զսուրբ Աւետարանս ի հալալ վաստակոց իմոց յիշատակ ինձ, և ծնաւդացն իմոց Յակոբին և Մինա-Խաթունին, և զաւակացն իմոց Ասըլ-Մէլիքին և Մխիթարին, Կա-
 280ա րապետին և Յովհաննիսին, և ամենայն արեան մերձաւորաց... ևս առաւել յիշեցէք ի Քրիստոս զուստոյս Ալեքսան, և զկողակիցն || իւր զԼտիւ-Խա-
 րուն, և զաւակսն իւրեանց զԽաւաթաւաւուն, զՅակոբն, զՄսրմէլիքն, զԻ-
 միր-Մէլիքն, զԽաթուն-Մէլիքն, զՇախապաշէն: Եւս առաւել յիշեցէք ի Քրիս-
 տոս աստուած զՍտեփանոսն, և զծնաւդսն իւր՝ զԱմիր-Սարգիսն և զԽա-
 րուն-Մէլիքն, և լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք, և ինձ՝ մեղա-
 պարտ դրչիս տէրն ողորմի, և սխալութեան դրիս անմեղադիր լերուք,
 դի կար մեր այս էր: Եւ որք հանդիպիք սմա կարգալով, կամ աւրինակ
 դնելով, կամ տեսանելով՝ մին աստուած-ողորմալիւ արժանի արարէք
 զասացող սորա՝:

224

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երեւն 4778

գրիչ՝ Յովտն

վայր՝ Արենշ

283ա ...Արդ, որք հանդիպիք և վայելէք յաստուածային բուրաստանէս և յա-
 մենալի սեղանոյս ուղիղ սրտիւ և լի բերանով աստուած-ողորմի ասա-
 ցէք ստացաւորի սուրբ և մարգարտաշար տէրունեան Աւետարանիս՝ աս-
 տուածասէր և պատուական խօջին Խաչատրուն, և ծնաւդաց նորին՝ հաւրն
 Աւաքեմին և մաւրն Մրուաթին, [և եղբարն Թումային, և որդւոյն իւրոյ՝
 սուրբ և մաքուր և հեզահոգի կրօնաւորին տէր Աւետիսին]*, և կողակցին՝
 Սօլթան-Խաթունին, և զաւակացն Գօզալ-Ղօշին և Ջօր-Խաթունին և Գանջ-
 Խաթունին և Բէկի-Խաթունին:

Եւ արդ, ես՝ յետինս ի կարգաւորաց և անարժանս ի մանկունս եկե-
 ղեցւոյ, և անիմաստ ի գիրս գրչութեան՝ ոչ ունելով իշխանութիւն հպիլ
 ի սուրբ Աւետարանս, բայց յիշելով զներողութիւն և զմարդասիրութիւն
 աստուծոյ՝ ահիւ մեծաւ սկսայ և ողորմութեամբ նորին կատարեցի յամի
 յորում էր թուականն Հայոց ՋԺԱ. (1462), յերկիրս Քաջքերունի, ի քաղա-
 293բ քիս Արենշ կոչեցեալ, ընդ հովանեաւ սուրբ տաճա||րիս Գէորգեայ զաւրա-
 վարիս, յաշխարհակալութեան մեծ դանին Ջնանջա փաթշահին, որ մե-
 ծաւ քաջութեամբ տիրեաց աշխարհին Իրաղա, և ի կաթողիկոսութեան
 մեծ իմաստասիրին քաջ և արի հայրապետին տեառն Զաֆաւիայի, որ

* Ձեռագրում կան հետագա ստացողների անթվական 6 հիշատակարաններ՝ սակավ-
 արժեք ընդանդակությամբ:

** Փակագծերի մեջ առած հատվածը մեջ ենք բերել հիշատակարանի նախորդ ուար-
 բերությունից, ուր նույնությամբ կրկնված են ստացողի ազգականների անունները:

և նա աստուածատուր զօրութեամբն տիրեաց երկու աթոռոյն՝ Էօնիանի
և Աղթամարայ, զոր տէր աստուած հաստատուն պահեսցէ զսա, ամէն:

Արդ, յայսմ ամի դրեցաւ տէրունեան սուրբ Աւետարանս ձեռամբ ան-
արժան քահանայի Յովաննու, վասն որոյ երես ի դետին ղնելով աղաչեմ
ղվայելողք սուրբ Աւետարանիս՝ ուղիղ սրտիւ աստուած-ողորմի ասել
անարժան գրչիս Յովաննու, և իմ ծնաւղացն՝ Մանգասարին և Փաշա-Մէ-
լէիին, և ամենայն արեան մերձաւորաց իմոց, և ուսուցչին իմոյ՝ տիեզե-
րալոյս վարդապետին Թումայի...:

Դարձեալ, կրկին յիշեցէք ի Քրիստոս զաստուածասէր խօշայն ղեա-
շատուրն, և զքեռին իւր զհիւսն Կարապետն, և ղնիգարն, և ղեալիմ-եա-
րուն, և զկենակիցն՝ զՍօլբան-եաքունն, և զմայրն զՈւստիանէն, և զա-
մենայն արեան մերձաւորսն, և Քրիստոսի աստուծոյ մերոյ փառք յաւի-
տեանս, ամէն:

Բ

ծաղկող՝ Կարապետ

236բ ԶԿարապետ ծաղկաւս յիշեցէք ի Քրիստոս եւ աստուած ըղ[ձևզ յիշէ]:

Նկ. 11. Մաթեոսի ագիտարանի սկիզբը (նկարիչ՝ Կարապետ)

225

Յ Ա Յ Ս Մ Ա Ի Ո Ի Ր Ք

Նրեան 1883

գրիչ՝ Խաչատուր
վայր՝ Կտուց անապատ

ժ13ա Փառք... որ ետ կարողութիւն սըխալամիտ և մատնագէտ և մեղսամած
գրչի՝ սուտանոն Խաչատուր քահանայի, որ զանունս ունիմ և զգործս

ող՝ յանկ հանել զաստուածախաւս կտակարանս աւթընդակութեամբ սուրբ Աստուածածնին՝ ամենաւրհնեալ և գերագոյն կուսին Մարիամու՝ զնա կալեալ բարեխաւս առ միածինն որդին իւր՝ աստուածն իմ Յիսուս Քրիստոս:

Աւարտեցաւ քրիստոսահիմն և քաջ նահատակաց և մարտիրոսաց հոգիաբոլիս սուրբ տառա ի յամի ՋԺԱ. (1462), ի վանքս որ կոչի Կառուց, ընդ հովանեաւ սուրբ Խաչիս և սուրբ Նշխարաց ճառագայթի ճըրագ ճըշտութեան սուրբ Կարապետիս, որ յայսմ ամի նորոգեցաւ մուլայիւ, ձեռամբ Ստեփանոս վարդապետի, որ մականունն Յ[ալաֆ], և Գրիգոր եպիսկոպոսի, որ էր առաջնորդ սուրբ ուխտիս, և այլ միեղէն եղբարցս, որ շարշարեցան և աշխատեցան ի սուրբ եկեղեցիս՝ Խաչատուր գծողս, և Յակոբ կրօնաւորն, և Սաւրցիս կրօնաւորն, և Ստեփանոս կրօնաւորն, և Յովանէս կրօնաւորն, և Մկրտիչ կրօնաւորն, և Յովանէս կրօնաւորն, և Կարապետ կրօնաւորն, և Ներսէս կրօնաւորն, և Յովանէս ճգնաւորն, և Կարապետ կրօնաւորն, և Աստուածատուր կրօնաւորն, և Կարապետ կրօնաւորն, և Մխիթար կրօնաւորն, և Խաչատուր կրօնաւորն և այլ ամենայն աշխատաւորք, որք կամակից եղեն բանիս և մասնակից՝ զվարցս վաստակոց իրեանց ի Քրիստոսէ առցեն ի միւս անգամ գալուստն: Ի կաթողիկոսութեանն Հայոցս տեառն Զափարիայի, որ տիրեաց Բ. (2) աթոռոյն ոչ զաբալով, այլ բաշխելով և շնորհելով Զրեանշայ զանին: Որ գնաց տէր Զափարիայ կաթողիկոսն, նստաւ ի յէջմիածինն, և երեւ իւր կաման զսուրբ աջն Լուսաւորչին ի յերկիրս Վասպիւրական, ի գեաւղ և ի քաղաք ջուրջ ածելով՝ ի տեսութիւն որգիտցեալ քրիստոնէիցս, քանզի ուրախացեալ բերկրեցան ի աստուածատուր պարդեացն և շնորհացն, որ տրւաւ ի սուրբ յաջէն Լուսաւորչին: Եւ ամենայն ոք արհնէր զարարիչն աստուած և զտէր Զափարիայ կաթողիկոսն, որ արժանացոյց տեսեան սուրբ աշոյ Լուսաւորչին: Եւ ապա տարեալ ի յաստուածապահ կղզին Սևրամար: Եւ դըղըրդեալ Աղքամար ելին ընդ առաջ սուրբ աշին և Թագաւորական զարմին տէր Զափարիայ կաթողիկոսին, որ էր ի յազգէն Գագիկ Թագաւորին. և բերեալ պաշտելով և ուրախութեամբ ի յերկնաման և ի լուսեղէն կըմբէ-
 617ր || ղայարկ և կամարած և սուրբ Խաչն. անդ էր տեսանել զուրախութիւն և զցնծութիւն վարդապետաց և եպիսկոպոսաց, քահանայից և կրօնաւորաց. քանզի դրոճ տուեալ էր յամենայն տեղաց քահանայից և ժողովրդոց, եկեալ էին ի տեսանել զսուրբ աջն Լուսաւորչին. և եղեալ ի սուրբ եկեղեցիին, ընդ այլ սուրբ աշերոյն, որ անդ կային: Եւ ինքն դարձեալ քնաց ի յաթոռն իւր յէջմիածինն. և կացեալ յովով ժամանակս, և տիրէր Բ. աթոռոյն: Ի Թըւականիս ՋԺ. (1461), ի Թագաւորութեանն Զրեանշայ զանին, որ ելեալ ի Թաւրիգոյ և քնացեալ ի Հրէ. և էառ զամենայն աշխարհն Խորասանայ. և ԺԵ. (15) ամ Թագաւորեաց ի Պարսկաստան և հարկատու արար զամենայն Չաղաթայն, և դարձեալ երեկ նստաւ ի Թաւրէզ. և որդիքն Թագաւորեալ նստան ի Շիրազ, և Սսպահան, և ի Քրման. և ամենայն աշխարհս ի խաղաղութիւն էր:

Եւ արդ, գրեցաւ սուրբ տառքս յիշատակ սրբոցն աստուծոյ, որ արքստաւրէ սոսկացընէ զոսկերս ամէնի, պատմութիւն կարծրագոյն տաճանաց սուրբ վկայիցըն Քրիստոսի և սքանչելի վարուց շնաշխարհիկ սըր-

բոցն արանց որ ասա հաւաքեալ կան, որոց սիրատարփ տենշմամբ և եռափափադ ըղձմամբ սրտի ցանկալի և ամենապով պատուական կրօնա-տրքն և բարեսէր աբեղայքն՝ Ստեփանոս և Խաչատուր, սիրով ցանկացան այսմ աստուածարեալ զանձիս, և ստացան զսա յիշատակ բարի իւրեանց և ծնաւդացն՝ մեծ պապուն ախի՝ Կարապետին, և Անդալատին, և հաւրն Յովանիսին, և մաւրն Ասըլ-Մելիֆին, և եղբարցն Եւատշին, և կողակցին Դով-Մելիֆին, և զաւակաց նոցա Ստեփանոս աբեղային, և Սուլթանշին, և կողակցին Խոնդարին, և Խալիֆին, և Մելիֆգատին, Մուրատշին, և կողակցին Բաղդատին, և զաւակաց նոցին Ախիշանին և Խոնդարաւշին, Կարապետին և կողակցին, և զաւակաց նոցին Յովանիսին և Մկրտշին և Միֆայէլին, և քրւերն Խաթուշին, և զաւակաց նորա Մկրտիշ արեղային և Կարապետին, և զստերացն՝ Փաշին և Շաղփաշին և Սաւրթան-Խաթունին, և Դովատշին, և հարբըւրց իմոց՝ Սուլտանին և Շեախուրին և Սիրին, և ամենայն արեան մերձաւորաց իմոց՝ կենդանեաց և հանգուցելոց, մեծի և փոքու:

Այլ և յիշեցէք յաղաթիւն ձեր զՄինաս ծաղկաւղն, որ յար և նման է Բերսելիէի՝ զարդարաւորն տապանակին, և կոստութեամբն՝ Յետուայ որդոյ Նաւեայ, և իմաստութեամբն՝ Սօզմոնին, և զծնաւղսն իւր՝ զՄաղ-րում և զՄսր-Մելիֆին, և զքոյրն զԽոթլուն, և զԱկոբ քահանայն, և զա-
մենայն արեան մերձաւորքն իւր՝ զԿենդան[իսն] և զհանգուցեալսն ի քրիստոս, ամեն:

Այլ և զառաջնորդ սուրբ ուխտիս զտէր Գրիգոր եպիսկոպոսն, և զծնաւղսն իւր զԽըրչաղ, և զԿիրակոս, զԴովատշէն և զՆարին, ամէն: ԶՍարգիս քահանայն, և զպապն զԿարապետն, և զՄարտիրոսն, և զՄի-թարն, և զԳաւրգին, ամէն: ԶՅակոբ քահանայն, և զծնաւղն զԽոթլուն, և զԱստուածատուրն, և զԼուսաւագն, ամէն:

Արդ, գրեցաւ սա ի խնդրոյ աբեղայիցն Խաչատուր և Ստեփանոսին, քանզի ընթերցեալ էր նոցա զբանն առաքելոյն, որ ասէ՝ Երանի որ ոմնիցի զաւակ ի Սիոմն և ընդանեակք յԵրուսաղէմ: Եւ նոքա եռահիսակ և ըղձա-փափազ սիրով ստացան զծածկեալ զանձս և զանգին մարգարիտս իւրե-անց հոգւոյ զաւակ և ծնաւդաց իւրեանց յիշատակ՝ հաւրն Յովանիսին և Ասլմելիֆին, և եղբարցն Եւատշին, և Մուրատշին, և Կարապետին, և Սաւրթանշին, և Խալիֆին, և Մելիֆգատին և քրւերն Խաթուշին, և քահա-նային Մկրտշին, և Կարապետին, և ամենայն ազգականաց՝ կենդանեաց և մեռելոց, ամեն:

Այլ և յիշեցէք յաղաթիւն ձեր զՍտեփանոս վարդապետն, որ է հոգևոր հայր մեր և խրատիչ ամենայն բարութեանց, որ և զաւգուտն քարոզեաց ի գիշերի և ցերեկի մեզ, և է փրկիսոփայ երիցական արհեստի և ծաղիկ ժամատեղաց և է գիտակ ամենայն հին և նոր կտակարանաց աստուածա-յին գրոց գիտութեան, որ յար և նման է վարժապետին իւրոյ՝ Թումայ վարդապետին, որոյ տէր աստուած զվարձս բարեաց վաստակոց իւրոց տացէ նմա ի գալստեանն, ամէն:

Այլ և ես՝ անկար ի կարեաց, և անպիտանս ի պիտանաց, և անիմաստս ի յիմաստնոց, և անկարգս ի կարգաւորաց Խաչատուր սուտանուն

* «Ախի» բառի սկզբից մի առաւ քերականութիւն է, կարծուի եմք, որ գրիչն ինքն է քերել:

արեղայ, որ և զանունս ունիմ և զգործս ոչ, ստացա զսա ի հալալ վաստակոց մերոց և գծադրեցաք բազում աշխատութեամբ զմնացեալսն ի յեղբարէ մերմէ Յովանէ քահանայէ Արծկեցոյ, զի նա ևս բազում աշխատեցաւ ի դիրքս, որոյ տէր աստուած տացէ նմա վարձս բարեաց վաստակոց իւրոց, ամէն: Եւ տըւաք զսա ի յաստուածապահ գեաւազաքաղաքն Մարմետ, ի դուռն սուրբ Ստեփանոսի նախավկայի, որ է նախածաղիկ ամենայն սրրոցն աստուծոյ՝ հրեոցն և նորոցն, և է բարէխաւ առ տէր վասն մեղաւորացս՝ վկայութեամբ Ստեփանոս վարդապետին և Գրիգոր եպիսկոպոսին, որ է տեսուչ և հովիւ ժողովրդեանս, և բարի և հարկեւոր քահանայիցս, որ են քահանայ և սպասաւոր սուրբ Ստեփանոս նախավկայիս՝ Յովանէս քահանայն, և Յոնանէս քահանայն, և Ստեփանոս քահանայն, և Մելիսէդ փոքր քահանայն, [Կիրակոս քահանայ, 614ր Ղազար քահանայ, Մկրտիչ քահանայ, որ է փեսայ]/* և տանուտէրք, որ այսմ ժամանակիս վարեն և ուղղեն խաղաղութեամբ զգեաւոյս և պահեն ի յաւել առ ու պահանջողաց զաղքատորն՝ պարոն Սադաղէն՝ Վարդանայ որդին, պարոն Էգկարշէն՝ Խաչատուր որդին, պարոն Դովլաթշէն՝ Մաղթումի որդին, պարոն Գուրգիբէկէն՝ Թաթարի որդին, պարոն Սարգիսէն՝ Բիագաի որդին, պարոն Մկրտիչէն՝ Սաղաթիլայ որդին, պարոն Յովանէսէն՝ Սաճակի որդին, պարոն Միքայէլէն՝ Կարապետի որդին, պարոն Սադաղէն՝ Մովսէսի որդին, պարոն Կարապետէն՝ Իրիցու որդին, պարոն Գուլագիզէն՝ Խոստան որդին, պարոն Միքիարէն՝ Սարգսի որդին, պարոն Ալթունէն, պարոն Ագբէկէն, պարոն Կարապետէն, պարոն Յոնանէսէն, պարոն Ստեփանոսէն, պարոն Նաւասարդէն, պարոն Կարապետէն, պարոն Թումէն, պարոն Յորդանան, պարոն Յակոբէն, պարոն Խալիֆէն, պարոն Յովանէսէն, պարոն Գրիգորէն, պարոն Շէրուանն, պարոն Թաթարէն, պարոն Խէրապետէն, պարոն Քրմանն, պարոն Մուրատն և այլք, որ անուանքն ի միտս չի գար, թէ մեծ է և թէ փոքր, թէ խարուստ է և թէ աղքատ, թէ բնական է և թէ նոր էկեց, ամենեքեան՝ մեծ և փոքր, որ յիշեցաք և որք մնացին, և որք այսաւոր լսեն և զաստուած-ողորմին ասեն: Եւ տղայք սոցա, որ մեծաճան և ի շահի հասակի հասանեն և զտունս հաւր իւրեանց և զդեաւոյս ի շէն պահեն և զղուռս սուրբ Ստեփանոսի նախավկայիս զարդարեն և պայծառացրենն քահանայիւք և ժամանատեղաւք, լուցեալ կանթեղօք և ընթերցմամբ գրոց: Եւ ամենեքեան որք կամակից լինին այս բանիս՝ զքահանայն ընդունեն և սիրեն և զժամատեղն յորդորեն տրաւք ընչից, և մեծն և զփոքրն յորդորէ և խրատէ՝ աջն հայրական արհնեսցէ զամենեքեան առհասարակ զձեզ, ինն դասք հրեշտակքն տարհնեն զձեզ, երկոտասան առաքեալքն արհնեն զձեզ, ԻԴ. (24) մարգարէքն արհնեն զձեզ, վեշտասան հայրապետքն արհնեն զձեզ, դասք մարտիրոսացն արհնեն զձեզ, խում[բ]ք նահատակացն արհնեն զձեզ, հոյլք ճրգնատրացն արհնեն զձեզ, հարսունք Քրիստոսի՝ սուրբ կուսանքն արհնեն զձեզ: Այլ և սուրբ Աստուածածնի բարեխաւութեամբն և Յովանու կարապետի և սրբոյն Ստեփանոսի նախավկային, միածին որդին՝ տէր մեր Յիսուս Քրիստոս՝ արհնեսցէ զձեզ և զորդիս ձեր, հոգով և մարմնով, տաճամբ և տեղաւք, զարմաւք և զաւա[կաւք]//

* Ուղղագրի իսկապէս ի մեջ առնված անունները գրված են ներքին լուսնային:

Բ

613բ Ձեռքըս փտի և հող դառնայ՝
Մոխիր, փոշի գազախանայ,
Գիրս յիշատակ առ ձեզ մնայ.
Թէպէտ խոշոր է գիր սորա,
Այլ դիւր՝ ընթերցով գիտենայ,
Երբ սովորի և հըմտանայ:
Որք ընթեռնութ՝ և աւգտիք ի սմա,
Յիշէք առ տէր զդժաւղ սորայ
Եւ Քրիստոսի աստուծոյ մերոյ
Փառք յաւիտեանս, ամէն:

226

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երեան 7632

գրիչ՝ Գրիգոր
վայր՝ Աղթամար

- 318բ ... Ուստի և տեսեալ զսորա անճառ փրկագործութեան խորհուրդ
աստուածասէր և հաւատարիմ հարազատ եղբարքն Սարգիս, և Խաչատուր,
տէր Աւագ, և եղբորորդիք նոցին՝ Ստեփաննոս և Յովանէս, և ցանկացողք
եղեն այս աստուածաբան սուրբ Աւետարանիս՝ վարդափթիթ բուրաստա-
նիս և անուշահոտ մանուշակիս, և ետուն գծագրել զսա ի հալալ և ի քրտո-
նաշան աշխատութեամբ իւրեանց յիշատակ հոգոց իւրեանց, և ծնողաց
նոցա Գիշուկին և Շամշային, և եղբօրն Բուրթէլին, և որդոյ նորին Կիրա-
կսիւն, որ ի տիս երիտասարդական հասակի փոխեցաւ առ Քրիստոս
դառն և ափսոսալի մահուամբ՝ կեցեալ ի զարիպութեանն անարժան կե-
նօք, և յետոյ առեալ ցաւ անողջանալի և վէրք ՝|| անբժշկելի և կըսկծելի
մահուամբ փոխեցաւ յանանց կեանսն և եթող սուգ դառնացեալ մօրն իւրոյ
և այլ ամենայն ընտանեաց, զոր և աստուած մխիթարեսցէ զնոսա, և միւս
եղբօրն Գրիգորին, և այլ ամենայն արեան մերձաւորաց իւրեանց՝ կեն-
դանեաց և հանգուցելոց: Եւ ետուն զսա ընծա և նըւէր ի դուռն* յաստուա-
ծապահ գեօղս Մընջլանց, յիշատակ անշնչելի և կտակ անդառնալի,
որպէս զի հրճեսցին սովաւ մանկունք սուրբ եկեղեցոյ...:
- 319բ Եւ արդ, ես՝ յետինս ի գրչաց և անարժանս ի կարգաւորաց սուտ-
անուն քահանայ Գրիգոր, տեսի զսէր և զփափաք սոցա, զոր ունէին առ
հոգեւորսն և իմով իսկ տկարութեամբս յանձն առի և ամենակարող զօրու-
թեամբն աստուծոյ կատարեցի զսա մեղսամած մատամբ իմով յաս-
տուածապահ կղզիս Աղթամար, ընդ հովանեաւ ամենայաղթ սուրբ Խաչիս
և Նշանացս, ի հայրապետութեան տեառն Չափաբիայ կաթողիկոսի ամե-
նայն Հայոց** և պատրիարդ Վաղարշապատու և Աղթամարայ շնորհալից

* Երկու տող դատարկ է թողնված եկեղեցու անվան լրացման համար չեղարկուած,
հավանորեն ԺԸ դարոււմ, այդ տողերի վրա անվարժ ձեռագրով գրված է «սուրբ Սարգիս
դաւրայվարին»:

** «Ամենայն Հայոց» բառերն ավելացված են մանր տառերով՝ լուսանցքի վրա:

աթոռոյս, որ և յայսմ ամի երեք տէր Զաքարայ կաթողիկոսն զաջ սուրբ
 Լուսաւորչին ի յԱղթամար, ի թուականիս Հայոց ԹՃ. և ԺԱ. (1462): Զոր
 և իմ անընդունակ գոլով յարուստ գրչութեան և բազում մեղացն ցնորիւք
 պաշարեալ, այլ ըստ կարի իմում, զոր շնորհաց ինձ մարդասէր սուրբ
 հոգին, բազում աշխատանք գծագրեցի զսա ի ստոյգ և ընտիր աւրինակէ՝
 կենօք տառապանօք, ի դառն և ի վշտալից ժամանակիս, յորում կամք
 ընդ հարկի անօրինաց:

320ա Արդ, որ ճաշակէք յաստուածային բուրաստանէս... յիշեսցիք... ստա-
 ցողք սուրբ Աւետարանիս՝ զհարազատ եղբարքն զՍարգիս, զԽաչատուր,
 և զտէր Աւագ, և զՍտեփանոս, և զՅովանէս, և զԹնողքն սոցա՝ զԳիշուկ
 և Շամշայ, և զզաւակսն նոցա՝ զԹումայ, զՍտեփանոս, և զՄաքրումշայ,
 զԲուրբէլ, և զկենակիցն իւր զՀռոմփսէմ, և զորդին իւր զԿիրակոս,
 որ տարածամ մահուամբ փոխեցաւ յաշխարհէս ողորմելի կենօք
 ի դարիպոթեն և եթող սուգ անմխիթար ամենայն ընտանեաց
 իւրոց, նաև զՋանիբէլ, և զԱռաքէլ, զՍաղաղայ, և զԿարապետ, զՄկր-
 աիշ, և զՅովանէս, զԽաթուն-Մէլէֆ, և զՆղիսաբէթ, զՇահինբաթ,
 և զԳուլիմսի, և զՀալիսաթուն, զՅակոբ, զՄեհրոբան, և զՍուլտան,
 զԴրիգոր, և զկենակիցն իւր զՄարթայ, և զորդիքն զՍտեփա-
 նոս, զՅովանէս, զԿարապետ, և զՅովանէս, զՀալիմ, և զԳոհար, զԽոնձայ,
 և զԹումայ, և զՍտեփանոսի տղայքն զԱբղլ-Ազիզ, և զԴրիգոր, զԱւետիս,
 զՀագրէվարդ, և զՈստան-Մէլէֆ, և զՋանիբէլ: Նաև զՍարգիս, և զկենա-
 կիցն իւր զԽաթունշայ, և զորդին իւր, և զնորին կենակիցն զԳուլմէլէֆ,
 զՄիքանշայ, և զԹումայ, զՍաղաղայ, և զՄարտիրոս, զԲախրիկ, զԱզիզ,
 և զՇայինար: Այլ և զԽաչատուր, և զկենակիցն իւր զՀամօշխաթուն, և
 զզաւակսն իւր զՄիքար, զԴովլաթշայ, և զԽոցդեղ, զՅովսէփ, և զԱզիզ-
 բէլ, զԱւետիս և զՄկրտիչ, զՄաղքումշա, և զԹուրանդայ, զԽուշիկ, և
 զՄրուաթ: Զտէր Աւագ||, և զկենակիցն իւր զՀռոմփսէմ, և զզաւակսն իւր
 զԴալօբէկն, և զՄուրատ, և զԹումայ, զՄեհրօ, և զԽուպաբաշխ, զԹումայ,
 զՄիլիան, և զՍուլտան, և զմարտիրոս սոցա զնշխուն, և զորդին իւր զՅովա-
 նէս, և զկինն իւր զՇամշայ, և զեղբայրն զՅովանէս, և զԴրիկն, զտէր Աւա-
 գի աներն զԶաքարայ, և զկինն իւր զՆղիսաբէթ, և զորդին զՎարդան, և
 զԱստուածատուր, և զՍտեփանոս* և զայլ ամենայն ազգատոհմքն նոցա
 և զարեան մերձաւորքն յիշեցէք ի Քրիստոս....:

Այլ և յիշեցէք ի Քրիստոս զԱտոմ հեղահոգի հերպետն զՇահմէլէֆենց
 և զԱւմանշէն, որ յորդորիչ և միշնորդ եղեն այսմ բարի գործոյս, և աս-
 321բ տուած || ողորմի ասացէք նոցա, և տացէ նոցա տէր աստուած վարձս բա-
 զում յարքայութեանն երկնից, ամէն:

Ընդ նոսին և զամենամեղ Գրիգոր գծագրող սորա աղաչեմ յիշել ի
 տէր և լի բերանով աստուած-ողորմի ասել, նաև զԹնողքն մեր զԽաչիկ և
 զԱզիզ-Մէլիֆ, և զեղբայրն իմ՝ զհռչակաւոր քարտուղարն զԹումայ կրօ-
 նաւորն, որ ուսոյց մեզ զարուեստ գրչութեանս, և զմիւս եղբայրն՝ զՆաւա-
 սարդ, և զորդին իմ զԹումայ քահանայ, որ աւգնական եղև մեզ և զերկու

* Զորս տող դատարկ է թողնված այլ ազգականների անունները լրացնելու համար:

դուրսն նա զրեաց և աշխատեցաւ ի կռկել թղթիս, և զայլ ամենայն աղ-
դատոհմ մեր և զարեան մերձաւորքն և զեքախտաւորքն՝ զկենդանիսն և
զհանգուցեալսն, և զայնոսիկ, որք հանձնեցին զինքեանս ի մեղ և կարե-
կից եղեն մեղ ի պէաս ամենայն պիտոյից հոգոյ և մարմնոյ, Եւ որք զմեղ
332ա յիշէք և ուղիղ սրտիւ աստուած-ողորմի առէք, և դուք || յիշեալ լիջիք ի
Քրիստոսէ աստուծոյ մերոյ յաւրհանութեան պահուն...*:

227

Մ Ա Շ Տ Ո Յ

Երևան 4363

285ա Արդ, ստացաւ զսուրբ տառս պատուական քահանայն Թումա՝ յիշա-
տակ իւր և ծնողաց իւրոց...:

Արդ, գրեցաւ յիշատակարան սուրբ դրոյս ի թիւ Հաոց տոմարիս
ՋԺԱ. (1462), յամին յորում եկն դարձեալ աջն սրբո իոսատորչին յէջ-
միածնէն յԱղբամար, յառաջնորդութիւն տեառն Զաքարիա տիէզերալոյս
կաթողիկոսին Հաոց:

285բ Արդ, որք հանդիպիք սմա... յիշեսցիք ի մաքրափայլ յաղօթս ձեր
զստացող սուրբ տառիս զԹումա քահանայն, և զծնողս իւր՝ զհայրն համա-
նուն զԹումա սարկաւաքն՝ զփոխեցեալն ի Քրիստոս, և զպապն իւր զԿի-
րակոս իրէցն, և զմայր իւր զՇաքար, և զամենայն արեան մերձաւորս իւր,
ամէն, և զդեռաբոս որդին զՍտեփանոս: Այլ և զկին զՄոջան, և զծնողսն
նորա զԿիրակոսն և զՀաքոն, այլ և զՍարգիսն, որ զկէս գնոյն երեստ,
և զծնողսն նորին՝ զհայրն զԱնդրիասն և զմայրն Եկեղիշն, և զհօրեղբայրն
288ա զԱկոբ, և զամենայն արեան մերձաւորս իւր յիշման արժ||անի արարէք ի
Քրիստոս, և աստուած զձեզ յիշէ, ամէն:

Եւ զնազ-Հաքոն յիշեցէք ի Քրիստոս: Այլ և զմեղապարտ գցող սա-
կաւ գրիս յիշեցէք յաղօթս ձեր և լի բեր[ան]ով աստուած-ողորմի ասա-
ցէք...:

228

Գ Ա Ն Զ Ա Ր Ա Ն

Երևան 5798

գրիչ՝ Կարապետ
վայր՝ Վան

317բ ... Գրեցաւ սուրբ Գանձարանս ի Վան քաղաք, ընդ հովանեաւ սուրբ
Աստուածածնիս և Նախավկայ սուրբ Ստեփանոսիս և սուրբ Սահակ հայ-
րապետիս, ի ՋԺԱ. (1462) թուականիս մերում. ի հայրապետութեան
տեառն Զաքարիայ* և մերոյ եպիսկոպոսի տէր Յովանիսի, ձեռամբ յոգ-

* 96ա և 249բ—250ա էջերի հիշատակագրություններում նույնպէս հիշատակված են
ձեռագրի հիմնական ստացողները:

** «Զտքարիայ» անունը խնամքով քերված է, սակայն տառերի հետքերը հնարավո-
րություն են տալիս առանց երկրայութեան վերծանելու այն:

նամեղ և անարհեստ դրչի Կարապետի, որ մեծաւ աշխատութեամբ գրեցի զսա ի խնդրոյ երջանիկ և սրբասնեալ կրանաւորի Ատոմ կոչեցեալ, որ
316ա ստացաւ զսա ի հալալ արդեանց իւրոց՝ յիշա|| տակ բարի հոգւոյ իւրոյ, և ծնաւղաց իւրոց Հէրապետի և Մարգարտի, և ամենայն ազգականացն:

Արզ, աղաչեմք զմանկունսզ սուրբ եկեղեցւոյ, որք հանդիպիք սմա և աւգտիք ի սմանէ եղանակելով կամ արինակելով, յիշեցէք առաջի անմահ դառնն Յիսուսի Քրիստոսի և լիակատար բերանով աստուած-ողորմի ասացէք ստացողի սորա Ատոմ կրանաւորին, և ծնաւղաց նորին Հէրապետին և Մարգարտին, եղբարն Մարգարուն, հարեղբարն Մկրտչին, որդւոյն Անարունին, հարքըներն Շուշանին, և հոգեւոր եղբարն Ստեփանոս արեղային, և ամենայն արեան մերձաւորաց իւրոց: Մանաւանդ յիշեցէք ... Ատոմ կրանաւորին և ամենայն ազգականացն, զորս յիշեցաք. և դուք յիշեալ լիցիք ի Քրիստոսէ, ամէն:

Ընդ նոսին յիշման արժանի արարէք և զիս՝ զանպիտան գծողս զԿարապետ, և զիմ ծնողքն զՍտեփանոս քահանայ և զՄին, և զորդեակս իմ զՍտեփանոս սարկաւագ, որ աշխատեցաւ ի կոկել թղթիս, և բոլոր սրտիւ աստուած-ողորմի ասացէք. և Քրիստոս աստուած ձեզ յիշողացդ և մեղ յիշեցելոցս առհասարակ ողորմեսցի, ամէն:

318բ Դարձեալ աղաչեմ || զձեզ յիշեցէք ի Քրիստոս զՍտեփանոս պատուական քահանայն և զծնողքն իւր, որ զարինակն շնորհաց, և աստուած ողորմի ասացէք, և Քրիստոս աստուած ձեզ ողորմեսցի, ամէն:

229

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Ատրպատական, Ռահվա գյուղ Մ.Տ.Մ.

գրիչ՝ Կարապետ
վայր՝ Վան

Գրեցաւ յամի ՋԺԱ. թվ. Հայոց տոմարի (1462), ձեռամբ Կարապետ անարժան երիցու, ի քաղաքիս որ կոչի Վան, ընդ հովանեաւ Աստուածածնի տաճարի, և սուրբ Ստեփանոսի նախավկայի, և Սահակայ հայրապետի, և սուրբ առաքելոցն Պետրոսի և Պողոսի, և Վարդանայ զօրավարի, ի հայրապետութեան տեառն Զաքարիայի, և մերում առաջնորդի սուրբ ուստի Վարագայ տէր Յովնանէնսի եպիսկոպոսիս, և ի թագաւորութեան Զհանշայի՝ որդոյ Ղարա-Ոստուֆի, ի խնդրոյ քահանայասէր և բարեպաշտ տանուորոշն Մելիսէթի..., յիշատակ... հարն էվատշին, և մարն Շնահաւորին, և կենակցին Շաֆար-Խաթունին..., և զորդին իւր զԻրաֆն և զՊետրոսն, որք տարածամ մահուամբ ի Քրիստոս փոխեցան, այլ և զդեռաբուսիկ ծաղկեալ որդեակն իւր զԱւետ, և զդասերքն՝ Նիգար-Փաշէն, և Գաւարն, և զԱյգանն, և հարքրոշն Մովսիսին, և որդւոցն Թաղայիշին, և քեռնցն Կիրակոսին, և քըւրորդոյն Կարապետին, հարքըներդատերն Արաս-Խաթունին...:

230

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Լալայանի ձեռագիր ցուցակ № 7, Մ. Տ. Մ.

գրիչ՝ Զաւրվար եւէց
վայր՝ Տիրի[կ]

Յորժամ եկն Ճիհանշահ և ասար էառ գաւառք մերոյ Կամիւայ, և արար բազում ասար և գերի, բայց ղաւրովեամբն աստուծոյ զերծաք ի յայն պատուհասէն և եկաք ի քաղաքս Տիրի[կ]:

231

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

«Դեզարբունի», էջ 51, նոր-Բայազետ

գրիչ՝ Զաֆարիա
վայր՝ Տիրիկ

Գրված Տիրիկ քաղաքում, սուրբ Սարգիս եկեղեցւոյ դրանը, Զաֆարիա քահանայէն, ի վայելումն տէր Ներսէս եպիսկոպոսի, ի յիշատակ իւր և ծնողաց իւրոց Ստեփաննոս քահանային և Խոթրութիկին, ի թագաւորութեան Ջիհանշահին, յամի ազգական ՋԺԱ. (1462)*:

232

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիւղ. Նշխարք, 184, Նօտ. 207, Բաղէշ

գրիչ՝ Մկրտիչ

... Արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս այս ձեռամբ սուտանուն Մկրտչի [քահանայի]... կենօք տառապանօք և բազում պանդխտութեամբ, նեղեալ յերևելի և յաներևոյթ թշնամեաց, ըստ նմանութեան կամ ծովու, որ յալեաց տատանեալ: Իսկ գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի մեծ թուականութեան Հայոց ՋԺԱ. (1462), ի կաթողիկոս[ութեան]||

233

Մ Ա Շ Տ Ո Յ

Ծրեան 6112

174ա Գրեցաւ և կազմեցաւ Մաշթ[ո]ցս [ի] թվականին ՌՃԱ. (1652): Հին թիւն** այս է՝ ՋԺԱ. (1462):

* Այս և նախորդ համարների տակ բերված են միայն հիշատակարանների բովանդակության հապճեպ ու համառոտ կատարված զբանգումներ:

** Այսինքն՝ գրչության տարեթիվը:

234

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ԱԻԵՏԱՐԱՆԻ

ԵՐԷԱՆ 8222, Է

ԳՐԻՆ՝ ՄԵԼԻՖԻՍԷՔ

Տէր աստուած ողորմեցաւ անարժան ծառայիս, որ անուամբս կոչուիմ Մելփիսէք քահանայ և գործովս խաբէբայ: Յայս թվականս Հայոց ՋԺԱ* (1462) գրեցաւ սուրբ Աւետարանս, և նորընծա պատրաստեց աստուած զԱլեքսանդոս մանուկ տղայ. ի կաթողիկոսութեան սուրբ Էջմիածնի՞ն տէր Գրիգորին, ի փաշաշահութեան Ջահանշին:

* Տարեթվի վերջին (աւ) թվանշանը գրված է այնպես, որ ավելի նմանվում է «Ը»-ի. սակայն «Ը» (8) կարգալու գեպքում հիշատակարանի գրության տարեթիվը պետք է համարենք 1469-ը, որը անկարելի է հաշտեցնել Գրիգոր Ջալալբեկյանի կաթողիկոսության (1443—1468) և Ջահանշահի փաշաշահության (1437—1467) տարեթվերի հետ:

«ԱՌ ՈՐՍ» ՃԱՌՔ ԳՐԻԳՈՐԻ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԻ

Երևան 115

գրիչ՝ Ստեփանոս

վայր՝ Դարաճաղեաց գաւառ, Աւագ վանք
ա

173 ա Փառք... որ ետ կարողութիւն իմոյ տկար և տարտամ անձինս հասա-
նել խաղաղութեամբ յաւարտ հոգէլից և աստուածային գանձիս Առ Որ-
սիս, որ յորդառատ շնորհիւ և աստուածային լցեալ հոգովն Աստուածա-
բանն Գրիգորիոս արարեալ աստուածաբանութիւն և ուղղափառ դաւանու-
թիւն և ընդդիմադրութիւն ընդդէմ հերժաւորականացն, ընդդէմ Նոմիոսի և
Ատիկոսի, ընդդէմ Արիոսի և Մակեդոնի և այլ ամենայն համախոհացն
նոցա: Եւ ճշմարիտ և հաստատուն դաւանութիւն է մերոյ Հայաստանեաց
եկեղեցոյս. և ամրացեալ կայ մերս եկեղեցի ի վերայ սորին դաւանու-
թեանն:

Որ և իմ թշուառելոյս տեսեալ զսա և ցանկացող եղէ աստուածային
գանձիս. և զամենայն տկարութիւնս և զախմարութիւն գրչիս և զսխալումն
մեղկի մտացս ի բաց թողլով, այլ շերմեռանգ սիրով և բորբոքեալ հոգով և
յաւժարեալ կամաւ յաստուած ապաւինելով գծագրեցի զսա յիշատակ
քաջ վարդապետին իմոյ երանելոյն՝ յորշորշեալ անուամբ Ամլորդոյն
(Յովնանէս), և ինձ՝ եղկելոյս՝ սորին անարժան աշակերտիս Ստեփանո-
սիս, || այլ և համալրէն եղբարցս մերոց սրբազանեց, որք հաւաքեալ կան
յայսմ համալսարանիս՝ ի վանքս Աւագ, առ ոտս առատաշնորհ երջանիկ
րաբունապետիս և երկուս դասագլխացս՝ տէր Աբրահամիս, և տէր Մար-
գարէիս, և վանաց հարապետիս՝ տէր Յովսէփիս, որ բազում աշխատանք
ունի, զի բազումք են միաբանքս, զի Լ. (30) անձն արեղայ է, թո՛ղ զսար-
կաւազն և զգործաւորքն, զոր աղաչեմք զՔրիստոս, որ ի սոյն պահեսցէ
մինչև ի գալուտն իւր: Այլ և յիշատակ է մարմնաւոր ծնաւդացս՝ հաւրս
Կաւրելին և մօրս Ազմելիքին, և եղբարս Պարսամին, և որդոց նորին, և
միւս որդոյն Յովնանէս սարկաւազին, որ աշխատեցաւ ի կոկել թղթիս, և
ամենայն երախտաւորացն մերոց՝ որք հոգեւոր և որք մարմնաւոր, որք
սիրելի են մեզ և որք ատեն զմեզ վասն յանդգնութեան մերոյ: Աղաչեմ
զձեզ սրբասնեալ մանկունք եկեղեցոյ, որք հանդիպիք սմա կարդալով,
կամ աւրինակելով, կամ պատահմամբ դիպելով՝ յիշեցէք սրտի մտաւք
զվերոյգրեալսն՝ զերջանիկ վարդապետս, և զհամալրէն եղբարքս, և զա-
նարժան գրչակս, և մեղաց թողութիւն հայեցեցէք ի Քրիստոսէ, զի այլ բա-
րութիւն յիշատակ չունիմ, միայն ի Քրիստոս եմ ապաւինեալ և ի ձեր

Այլ և համարենք էջադրոյս մերոյ սրբազանից
որք հաւաքեալ կան յայտմ համալսարաննս, ի
վանքս աւարտադատս արտատաշնորհ էրջանիկ բա
բունապետիս. Եւերկոս աստաւանայ... Երբ արքա
համին. Եւորմարդարեհն. Եւ վանայ հարպետ
իս արյուսեփիս. Երբ բազում արքատունք ունի.
պիբազումքն միաբանս. Եւ անձն արեղայի.
Ընդ պարկեւանայն. Լազարծաւորքն. Չորադա
շեմք զքանոր իսոյն պահէսէ մինչ և ի պալատսն
իւր. Այլ և կիշատակե մարմնի մաւղացս հա
րրս կանրեղին. Լաօրս ազմէ լիքին. Լեղինս պա
րսմին. Լորդոյ նորին. Լափս որդոյն յոհաննէս
ասրկանագին. որ աշխատեցաւ ի կոկէ Ըղբին.
Եւ ամ երախտաւորացն մերոյ որք հոգւոր.
Լորք մարմնաւոր. որք պիւրեղն են մեղ. Լորք ատեն
զմեղ վն յանդիմութե մերոյ. Այլ զաչեմ զձեղ սր
բանեալ մանկոյնք եկեղեցոյ. որք հանդիպիք
ամա կարդայով. կամ աւրինակելով. կամ պատհ
մամբ դիպելով Յիշեցէք սրտի մտաք զվերոյ
պրեալուն Չերջանիկ վարդապետ. Լա համարենք էլ
բարբա. Եւ զանարանս սրշակա. Եւ մեղաց Բողո
մի հայցեցէք իբնէ. պիայլ բարութի յիշատակ
չօսիմ. միայն իբն եմ ապաւինեալ. Լիձեր սք ա
ղաւթն. Եւ ամ զձեղ յիշէ ստաթի ահաւորատե
նին ասելով Եկայք ահնեալք հապրիմոս որեւհն
յոխանս ամեն. Գրեցաւ պիտա ի լմփիս. ջիւ. ի վանքս

ՆԿ. 12. Մի էջ Ստեփանոս գրչի հիշատակաբանից

սուրբ աղավթան: Եւ աստուած զձեզ յիշէ առաջի ահաւոր ատենին, ասե-
լով՝ Եկայք արհնեալք հար իմոյ, որ է արհնեալ յաւիտեանս, ամէն:

Գրեցաւ գիրս ի թվիս ԶԺԲ. (1463) ի վանքս Աւագ:

F

55p

Ո՛վ խոհեմք և իմաստունք, յիշեցէ՛ք ի Քրիստոս զհոգևոր ծնողսն և զբազմերախտ հայրս մեր՝ զբաշ հոռետորս և բանիրուն տելետիմս՝ Ջայն յորջորջեալ անուամբ (Յովվաննէս), և զսորին անարժան ծառայս և զարուպս աշակերտացն՝ զՍտեփանոս մեղօք լցեալ գրիչս, և զայլ սրբազան եղբայրսն, որք կան յայսմ լսարանիս՝ ի վանքս Առաք կոչեցեալ, ի Դարանաղեաց գաւառիս, և աստուած գծեց յիշեսցէ, ամէն:

Գ

90ա Զքաշ հոետորս՝ զերջանիկս և զարժանաւորս՝ Ձայն կոչեցեալ անուամբ
աղաչեմ յիշել ի տէր, ընդ նմին և զանյաղթ փիլիսոփայս՝ զտէր Աբրա-
համս, որ սկիզբն և պատճառ է դասատանս յիշեցէք ի տէր:

Պ

48բ—49ա Սրտիւս ունիմ փափաք բանիս,
Գործիւ հմուտ չեմ արուեստիս,
Բայց աղաչեմ, որ հանդիպիս՝
Սրտիւ արայ տէր ողորմիս
Ջեղքօր իմոյ Կարապետիս,
Որ կամաւոր է սա գործիս.
Տուր տէր սորա զկամս սրտիս
'ի առաջնորդեայ զինքն ի բարիս:

Ե

59բ Ո՛հ անօգուտ զրուց, որ ղրկէ զմարդ ի բարեաց բերոց:
Միտ արա նշանիդ, եղբայր,
Երկու տողիւ կարդա ի վայր
Եւ գնա զայլն ի կարգին ճարտար:

Ղ

94բ—95ա Փցուն գրչիս ինչ բաճ ասեմ
Կամ հարկ դնեմ թէ յիշեցէք,
Միայն ի ձեզ եմ ապաստան
Ջողորմութիւն ձրի շնորհէք:
Նա, որ առատն է պարգևօք
Ձեզ պարգեւէ զոր ինչ խնդրէք
Ջփափաք սրտիս ձեր կատարէ
Որպէս գուք զմերս կատարէք:

Է

107բ Ո՛հ, տկարութիւն, որ տարաւ զկարողութիւնս. և ձեռս կու դողայ:

Ը

158բ—159ա Գիրս է խորին ծովու նման,
Մածկեալ ի սա գաճն պատուական,
Լաւողորդ պիտի ճարտարաբան՝
Արտաքս բերէ զգանձս, որ աստ կան:
Մի լինիցիս յանձդ ապաստան՝
Կարծեալ գիտուն զքեզ ճարտասան,
Այլ յուացիր յաստուածն բան՝
Յայն, որ աղբիւրն է գիտութեան,
Կրթեա եղբայր մինչ ի վախճան,
Մաքրեայ զքո միտըդ և զգայարան

Եւ լեր հոգոյն սուրբ բնակարան,
Որ հասանիս իմաստութեան:
Այս բանս լիցի քեզ բաւական,
Վա՛յ եղկ[ել]ոյս հազար բերան:

236

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիւղ. Նօո. 215, Վան, Արարք՝ ի ս. Աստուածածին եկեղեցի

գրիչ՝ Ստեփաննոս
վայր՝ Տաւօն, Եղրդոտ մենաստան

ա

... Գրեցաւ աստուածախօս և աւետարեւր սուրբ Աւետարանս ի թուիս Հայոց ՋԺԲ. (1463), ձեռամբ անարժան և մեղսաթաւ գրչի՝ սուտանուն Ստեփաննոսի, և ի կաթողիկոսութիւն տէր Զաքարիայի, և յառաջնորդութեան սուրբ ուխտիս տէր Յովնանէս արհիեպիսկոպոսին, ի գաւառն Տաւօնոյ, յերկնահանկէտ սուրբ ուխտիս և ի հրեշտակացոյց մենաստանիս Եղրդոտ կոչեցեալ. ընդ հով:Վանաւ սուրբ Աստուածածնին, և Յովհաննու Մկրտչին, և սուրբ Ստեփաննոսի նախավկային, և սուրբ Գրիգորի Լուսաւորչին, և օրհնարուչիս սուրբ իւղոյս, ի գառն և ի շար ժամանակիս, յորում է արդարութեան կողմն նուաղեալ և անիրաւութիւն յամենայն կողմանց ղօրացեալ:

... Յիշեցէք ի մեղսաքաւիչ յաղօթս ձեր զընտրեալ և զարժանաւոր, զպատուական և զկուսակրօն արեղայն զՅովնանէս, որ ետ գրել զսուրբ Աւետարանս...: Արդ, ես՝ կրտսերս յորդիս եկեղեցւոյ և անպիտանս ի կրօնաւորաց... Ստեփաննոս... աղաչեմ զձեզ, որ միոյ ողորմու արժան առնէք զչարեօք լցեալս: Ընդ նմին և զծնողսն մեր՝ զհայրն իմ զՅովնանէս և զմայրն իմ զՀիւլիֆայ, և զեղբայրն իմ զՍահակ: Դարձեալ, աղաչեմ զձեզ յիշեցէք ի Քրիստոս զաշակերտքն մեր՝ զկուսակրօն արեղայքն՝ զՅովնանէսն, զԿիրակոսն, և զՊետրոսն, և զայնոսիկ որ ի հետ մեզ են աշխատեալք...:

բ

Յայսմ աւուր անտանելի սուգ հասաւ մեզ՝ Մշոյ երկրիս, զի կալան ղառաշնորդն սուրբ ուխտին սուրբ Կարապետին՝ զտէր Յովնանէս եպիսկոպոսն՝ տարան ի Բաղէշ և շարաշար նահատակեցին. յիշատակ նորին օրհնութեամբ եղիցի: Այս գործեցաւ ի ՋԺԲ. (1463) թուին, ի յերկրորդ շորեքշաբթի յինանցն, ի քաղոց ամսոյ ԻՁ. (26), այս ամենայն եկն ի վե-

րայ մեր վասն մեղաց մերոց*։ Ո՛վ կարէ պատմել զաղէտն և զկսկիծն որ գործեցաւ։

Յայսմ ամի մորեխն երեկ և զաշխարհս ապականեաց։

237

ՄԵԿՆՈՒԹԻԻՆ ՏՈՒՄԱՐԻ ՅԱԿՈԲԱՅ ՂՐԻՄԵՅԻՈՅ

Երևան 2014

գրիչ՝ Յովսէփ
վայր՝ Բաղէշ

186բ Գրեցաւ Տոմարատետրս այս ձեռամբ Յովսէփ քահանայիս, ի Բաղէշ քաղաքի, ընդ հովանեաւ սուրբ Սարգիս զօրավարիս, ի հայրապետութեանն տէր Յովսէփի, ի դանութեանս Ամիր-Շարաֆին, ի թվականիս Հայոց ՋԺԲ. (1463), ի յամս, զոր աստուած ի մեր մեղացն բարկացաւ և առաքեաց ի վերայ մեր մորեխ վնասակար, զոր ի տեղիս-տեղիս կերաւ զվաստակն և դարձեալ ոգորմութեամբն աստուծոյ վերացաւ և ամէն ի ծովն հեղձան, զոր աստուած այլ ոչ տայ տեսանել քրիստոնէից, քանզի իւրն գինք արեան հմք։

Դարձեալ, աղաչեմ զամենեան, որք կարդայք զՏոմարատետրս կամ օրինակէք յիշեցէք ի տէր զստացող սորայ զԽաչատուր քահանայ, և զծնողսն իւր զԽլղաթն, և զմայրն զՀռիփսիմէն, և զկրկնորդ հայրն իմ զՍարգիս։ Եւ զերախտաւոր վարպետն իմ զՅակոբ արեղայն Մշեցից յիշեցէք ի տէր, և զիմ արեան մերձաւորս, ամէն։

Դարձեալ, աղաչեմ զձեզ յիշեցէք ի տէր զԿիրակոս էրէզն՝ զհօրքոպոյ որդին իմ և զհայրն|||

238

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիրզ. Նշխարք. 185—186, Նօս. 214—215, Բաղէշ

գրիչ՝ Կիրակոս
վայր՝ Բաղէշ

... Սուտանուն քահանայ Կիրակոս ախմար գրիչ յանկ և յաւարտ հանեալ... ի յայս դառն և չար ժամանակիս, զոր անօրէն ազգն Իսմայէլի զօրացեալ են ի վերայ մեր վասն մեղաց մերոց. և բազում չարչարանօք և նախատանօք նեղեն զնսնմացեալ ազգս քրիստոնէից, զոր տէր աստուած հատուցէ նոցա զփոխարէնն ըստ գործոց իւրեանց։

* Հովհաննես եպիսկոպոսի նահատակութեան պատմութիւնը դրել են ժամանակակից մի քանի հեղինակներ (տե՛ս Փիրզ. Նօս. էջ 210—214, «Հայոց նոր վկաներ», էջ 299—304)։ Ըստ որոշ տեղեկութեան նրան քսութեամբ մատնել են Բաղէշի ամիրապետ Մելիք-Շարաֆի ձեռքը իր միաբաններից ոմանք («Ի յիւր միաբանէն և յընկերացն»), չարախոսելով նրա մասին, թե իբր նա քանդել է մահմեդականներին պատկանող ինչ-որ շինութիւն և նրա քարերով նորոգել Մշոյ ս. Կարապետի վանքը։

Արդ, գրեցաւ սա ի դառն ժամանակիս ի թուականիս Հայոց ՋԺԲ. (1463), ձեռամբ անարժան գրչիս Կիրակոսիս, ի հայրապետութեան տեառն Զաքարիայի, և յեպիսկոպոսութեան (Բաղիշոյ՝ Թամուրենց) տէր Յովանէսի, ի ղանութիւն Զնանշայ միրզին, և մեր ամիրոսեանս Մէլէֆ-Շարաֆին... որ նեղացեալ կանք ի ձեռս ալլազգեաց, զոր տէր աստուած հատուցէ նոցա զփոխարէնն:

Արդ, կրկին յիշեցէք ի Քրիստոս զմղտեսի Զարմանդութեան, որ ստացաւ զսուրբ Աւետարանս, և ետ յիշատակ ի գոտն սուրբ Գէորգայ ի ձեռն սրբասնեալ փոքր քահանայիցն, Թադէոսի և Արսէնի, Կիրակոսի և Գրիգորի, և ալլ փոքր քահանայից, որ տիրութիւն առնեն...:

Աստուած-ողորմի ասէք մեղաւոր գրչիս Կիրակոս քահանայիս և ծնողաց իմոց՝ էլէֆսան քահանային և Նղիսաբեղին...:

239

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Իրան, փերյա զավառ, Սվարանց դյուղ, Մ.Տ.Մ.

գրիչ՝ Մկրտիչ
վայր՝ Տփլիս

... Ստացող Ամիր, յիշատակ հօրն իւրոյ Հասանին, և մօրն իւրոյ Աղա-Մէլիֆին, և կենակցին իւրոյ Աղշին, և Խոնդիկին, և որոց իւրոց Քիւրդամիրին, որ նահատակեցաւ ի յանօրինաց, և միւս որդուն Մուրադին, և ղստերաց իւրոց՝ Սադեկին և Թագսուլին, և թոռին իւրոյ՝ Քիւրդամիրի ղստերն Աղուլին...:

Արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թվ. ՋԺԲ. (1463), ի մայրաքաղաքս Տփլիս, ընդ հովանեաւ կամակատար սուրբ Աստուածածնիս և Գէորգեայ զաւրավարիս, ձեռամբ մեղապարտ և փժուն գրչի Մկրտիչ սուտանոմ քահանայի: Գրեցաւ ի ժամանակս աստուածասէր Թագաւորաց Թագաւորի Դուրգու, զոր տէր աստուած պահեսցէ զնա պարագայց ամօք յաղթող ի վերայ թշնամեաց խաչին Քրիստոսի, ի հայրապետութեան տեառն Զաքարիայի, ի վերադիտողութեան տեղոյս տէր Ղուկաս արհեպիսկոպոսի Հաղբատայ...:

Նս մեղապարտ Ամիրս, որ գնեցի սուրբ Աւետարանս, և իմ աղբէրքն՝ Քուրդամիրն, և միջնէկն Շահրամիրն, և փոքր Աղազարն, և իմ Գ. (3) ղստերքս՝ մեծն Սաքի, և միջնէկն Թամսուլս*, և փոքր Մանիշակ, որ տարածամ փոխեցան:

240

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փերդ. Նօտ. 217, Սալմաստ, Կղլջայ դյուղ

գրիչ
վայր՝ Յախաց-ֆար

Աւետարան գրեալ ի վանս Յաղեաց-Քար՝ ի Վայոց-ձոր գաւառի, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին և սուրբ Կարապետիս եկնանման կա-

* Հավանաբար Թամսուլս անունն է, առաջագիծ գրչի կամ ընդօրինակողի կողմէց:

թուղիկէի. ի թուին Հայկազեան տումարի ՋԺԲ. (1463), ի կաթողիկոսութեան տէր Զաքարիայի՝ Բ. (2) ամ, ի դանովեան Ջեանշանին՝ ԻԴ. (24) ամ:

241

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

ՍՅՂ 143 (1041), հոմ. Ա., 620 - 621

գրիչ՝ Յովնանէս
վայր՝ Արծկէ

273p

... Աւարտեցաւ եռահարաշ և հոգիազարդ Աւետարանս, որ է շաղկապեալ երանեալ աւետարանչացն՝ ըստ բազմերանգ դոմոց ի մի ուտայն անկելով հանճար...: Որոյ ցանկացող եղեալ սուրբ Աւետարանիս պատուական և աստուածասէր տանուտէրն էգիլշայն և կենակիցն իւր Խոնձայն, որ ծերացեալ էին ժամանակաւ և հասեալ ի վերջք աւուրց. վառեալք ի սէր սուրբ Աւետարանիս ստացան զգանձս աստուածային՝ զանգին մարգարիտս, զվարդափթիթ անուշահոտ բուրաստանս, զաստուածաբան Աւետարանս յիշատակ բարի և բարեխաւա առ Քրիստոս հոգւոյ իւրեանց, և ծնաւդաց իւրեանց՝ Ստեփանոսին և Աննային, այլ և Խոնձի ծնողացն՝ Ստեփանոսին և Խոնքլուին: Եւ ես՝ անպիտանս ի կարգաւորաց Յովնանէս գրիչ, տեսի զսէր և զփափագ աստուածասէր տանուտէրն էգիլշին, և զբարեմիտ կենակցին իւրոյ զԽոնձային, ձեռն արկեալ գրեցի զսուրբ Աւետարանս ի քաղաքիս Արծկէ, ընդ հովանեաւ սուրբ Սքանչեւագործիս և սուրբ Ստեփանոսի: Ի թվականիս մերոյ ՋԺԲ. (1463) ամի, ի հայրապետութեան տեառն Զաքարիայի՝ ընդհանիւր Հայոց կաթողիկոսի, և յաշխարհակալութեանն Ջեանշային: (Խնդրում է յիշել ստացողների բազմաթիւ ազգականներին. և ապա կրկին աղաչում) յիշել ի մաքրափայլ յաղաթս ձեր՝ զպարոն Նորմունկն որ ազնական եղև ի գին Աւետարանիս, և... զպարոն Կիրակոս Սարփեցին, որ միշնորդ եղև ի ստանալ սուրբ Աւետարանիս...: Եւ զիս զանարժան գծողս զՅովնանէս և զԾնողսն իմ՝ զՅակոբ քահանայ և զՍալշուկ-Խաթուն, և զեղբարքն իմ զԳրիգոր սրբասնեալ կրօնաւոր և զՆերսէս լի շնորհօք սարկաւազ, և զՅակոբ որդեակն իմ, որ աշխատեցաւ ընդ իս և լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք:

242

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փերդ. Նօա. 216—217, Բերկեր՝ ի վանս տէր Եռակայ որդւոյն

գրիչ՝ Յովնանէս Մանգասարենց
վայր՝ Արենշ

...Եւ արդ, ես՝ յետինս ի կարգաւորաց [Յովնանէս]... կատարեցի յամի, յորում էր թուական Հայոց ՋԺԲ. (1463), յերկիրս Քաջբերունի, ի քա-

ղաքիս Արենշ կոչեցեալ, ընդ հովանեաւ սուրբ Տաճարիս Գէորգեայ զօրա-
վարին... ժամանակիս՝ յորում է Ջանշա փաթշահն յաշխարհն Իրաղաց
և է իշխան երկրիս նորին որդին՝ Հասան-Ալին:

Արդ, յայսմ ամի գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ձեռամբ անարժան քահա-
նայի Յովնանուն: Աստուած-ողորմի ասացէք անարժան գրչիս, և ծնողաց
իմոց Մանգասարին և Փաշա-Մելիքին, և ուսուցչին իմոյ՝ քաջ ռաբունա-
պետին Թումայի:

243

Ա Ի Ծ Ա Տ Ա Ր Ա Ն

Ծրեան 6356

գրիչ՝ Խաչատուր
վայր՝ Կտուց

264բ ... Արդ, այսմ աստուածեղէն և երկնապարգև գանձիս և լուսափայլ
և մաքուր մարգարտիս ցանկացող եղև երջանիկ և հարկեոր տաճուտէն
Հալիֆէն*, քանզի մեծաւ փափաքանաւք և սիրով հոգոյն ետ գրել զայս
սուրբ Աւետարանս յիշատակ իւր, և ծնաւղաց իւրոց՝ հայրն Մելիքին, Դաւ-
265ա քին, Ստեփաննոսին //** Մելիքին, և կողակցին Խաբիբին, և հայրն Խէրա-
պետին, և մայրն Բաղտաղին, և երբարցն Կարապետին և Յովնանիսին, և
քեկերցն Աւագուխոյն և Շնախուտֆին, և զաւակացն Դադիանին, և Ղազա-
րին, Թուրուանդին, և Մրուաթին, և Մուղալին, և Սաղտաթին, և Գուլին,
և Նսէֆին, և Նահապետ քահանային, և ամենայն արեան մերձաւորաց
իւրոց՝ կենդանեաց և հանգուցելոց...:

265բ ... Արդ, յանկ ելեալ կատարեցաւ սուրբ Աւետարանս ձեռամբ անար-
ժան և սուտ արեղայի Խաչատուր, ի յերկիրս Վասպիւրականի, ի յանա-
պատիս որ կոչի Կտուց, ընդ հովանեաւ սուրբ ճառագայթին ճրագ ճշմար-
տութեան Լուսաւորչաշէն սուրբ Կարապետիս, և սուրբ Խաչիս, և սուրբ
Աստուածածնիս, և սուրբ Ստեփանոս Նախավկայիս, և սրբոց Հռիփսի-
մեանցս, որ աստ կան հասարեալ. ի թուականիս Հայոց մեր ԶԺԲ. (1463),
ի հայրապետութեան տեառն տէր Զաֆարիա կաթաւ[ղիկոսին], և յաշ-
խարհակալութեան Ջանշան փաթշային, ի դառն ժամ[անակիս], որ ոչ
գիտեմ [թէ] ինչ լինի ///

244

Ա Ի Ծ Ա Տ Ա Ր Ա Ն

Ն. Զուղա, 380, Մ.Տ.Մ.

գրիչ՝ Ազարիայ
վայր՝ Վան

288ա— ... Եւ ստացաւ զսա (քահանայն Աստուածատուր) անջընջելի յիշատակ
288ա իւրն, և ծընողացն իւրոց Թումին և Խաթուն-Մելիքին, և կենակցին իւրոյ
Ջանադին, և նորին ծնողացն Գուռչիբէկին և Նոնաֆարին:

* 10բ էջի վրա նկարված է մի մեծ խաչ, որի ներքեում՝ աջ կողմից կանգնած է
Խալիֆեն. ձախ կողմից՝ նրա կեն Խաբիբը:

** 4 տող մաշված ու անընթեռնելի:

... Եւ արդ, ես՝ յետինս ի գրչաց, անարժանս ի կարգաւորաց Ազարիայ սուտանուն քահանայ... դրեցի... (յիշատակ) ծնողաց իմոց և ուսուցչի՝ Կարապետ քահանայի, որ յազդմանէ չարին նահատակեցաւ ի յԱրեւելքաղաքի, ի ձեռս անւրինաց, և մօրն իմոյ Սաղղաքի...: Եւ արդ, գրեցաւ սա ի թվականիս Հայոց ՋԺԲ. (1463), ի յաստուածապատհարաքս Վան, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս, ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի, և ի թագաւորութեան Ջիանշայի, ձեռամբ անարժան իրիցու Ազարիայի... յիշեցէք զհամշիրաք եղբայրն մեր՝ զբարեմիտ կրանաւորն զԱւամն, որ կամակից եղև անդին մարգարտիս...:

245

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

«Արցախ», էջ 267

գրիչ՝ Նիկողայոս
վայր՝ Վան

... Եւ արդ, ես մեղապարտ գծողս Նիկողայոս... գրեցի զԱւետարանս ի քաղաքս որ կոչի Վան, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին և սուրբ Վարդան զարավարիս, ի թուականութեանս Հայոց ՋԺԲ. (1463), ի հայրապետութեան տեառն Զաքարիայի Հայոց կաթողիկոսի, և մերոյ աթոռակալի սուրբ ուխտիս Վարակայ տէր Յովնանիսի, և ի թագաւորութեան Ջիանշան իմիրզին:

246

Մ Ա Շ Տ Ո Յ

Երևան 2788

գրիչ՝ Գրիգոր
վայր՝ Աղքամար

... Եւ արդ, ես՝ անպտուղս ի բարեաց, ամենամեղս և անարժանս ի մէջ կարգաւորաց Գրիգոր սոսկ անուն քահանայ, տեսի զսէր և զփափաք սորա (Մարտիրոսի), զոր ունէր առ հոգեւորսն և իմով իսկ տկարութեամբս 374ա յանձն առի || և ամենակարող զօրութեամբն աստուծոյ կատարեցի զսա մեղսամած մատամբ իմով յաստուածունակ կղզիս Աղքամար, ընդ հովանեաւ ամենայաղթ գմբեթարկ սուրբ Խաչիս և շնորհաբաշխ աշի սուրբ Լուսաւորչին, ի հայրապետութեան տեառն Զաքարիայի, որ եղև պատրիարք ընթհանրական ամենայն Հայկազեան տոհմիս: Ի թուականիս Հայոց յինհարիւր և ի ԺԲ. (1463), ի գառն և ի վշտալից ժամանակիս, որ կամք ընդ հարկի ազգին նետողաց:

Եւ արդ, աղաչեմք զդասդ լուսերամից, որք հանդիպիք սմա տեսութեամբ կամ կարդալով կամ արինակելոյ՝ յիշեցէք ի սուրբ և յերկնագնաց յաղօթս ձեր զյառաջ յիշեցեալ ստացող սուրբ գրոցս զՄարտիրոս, և զԾնողսն իւր զԱստուածատուր և զԲուրաք, և զկենակիցքն իւր զՀայրիմ և զՋոնար, և զորդիսն իւր զԿարապետ և զԱռաքել, և զդուստրն իւր զՄլփան,

և զեղբարքն իւր զԱսնակ և զՇիրինշան, և զխորթն իւր զՅակոբ, և զկե-
 374բ նակիցն նորա զԽոթլու, և զզաւակսն նորա* || և զայլ ամենայն ազգա-
 տոհմքն նորա՝ զկենդանիսն և զնշնեցեալսն, մանաւանդ յիշեցէք և լիա-
 կատար սրտիւ և ըրողութեամբ լիզուաւ և լի բերանով աստուած-ողորմի
 ասացէք Մարտիրոսին և նախնեաց նորին, զի և դուք ողորմութիւն դաշիք
 ի Քրիստոսէ աստուծոյ մերոյ յարհնութեան պահուն, ամէն:

Նւ արդ, ես՝ Մարտիրոս անարժան ծառայս աստուծոյ, ստացայ
 զմայրս հաւատոյ զսուրբ գիրքս զայս, որ կոչի Մաշթոց... և ետու զսա
 ընծայ և նուէր ի դուռն ամէնարհնեալ սուրբ Աստուածածնին՝ յաստուա-
 ծապահ և յանուանի դեօղն ի Հօրգով...:

Դարձեալ, ես՝ Մարտիրոս տուի և նուիրեցի զսուրբ գիրքս զայս Հօր-
 գովմու սուրբ Աստուածածնին յիշատակ ինձ և ծնողաց իմոց, և մի ոք իշ-
 375ա խնացէ հեռացուցանել զսա ի դրանէ Հօրգովմու սուրբ Աստուած||ածնին, ոչ
 ի կարողաւորաց և ոչ յաշխարհականաց, ոչ ի մերոց և ոչ յատարաց. և
 եթէ ոք յանդդնի և հեռացուցանէ, կամ գողանալով, կամ ծախելով, կամ
 գրաւելով՝ դատապարտեցի յաստուծոյ և յամենասուրբ Աստուածած-
 նէն...:

Այլ և յիշեցէք ի Քրիստոս զպատուական և ընտրեալ հեզահոգի քահա-
 նայն՝ զԱռաքել Աղթամարցին, որ հորդորիչ և միջնորդ եղև այսմ բարի
 գործոյս...:

Նաև զծնողսն մեր՝ զԽաչիկ և զԱզիզ-Մէլէք, և զեղբայրն իմ զհաւակա-
 375բ տր քարտուղարն զԹումայ կրօնաւորն, || որ ուսոյց մեզ զարուեստ գրչու-
 թեանս, և ղորդին իմ զԹումայ քահանայն, որ աշխատեցաւ ի կոկել թղթիս
 և մինչ ի յոտնալուսն նա գրեաց...:

247

Կ Ո Ն Դ Ա Կ

Երևան, պոտոսիկ 1449

Աւարտեցաւ Կոնդակս ձեռամբ մեղուցեալ և անարժան Ներսեսի ի
 սուրբ աթոռս Աղթամար, ի թվականութեան Հայոց ՁԺԲ. (1463), և ի
 հոռոմի ամաց՝ մարտի յԹ. (9), արն շորեքշաբթի. Որք ընդթեռնուք յիշե-
 ցէք ի Քրիստոս զեղբայրն իմ Ստեփաննոս կրօնաւորն, և զծնաւսն իմ, և
 զանյիշելիս, և տ[էրն մե]ր զձեզ յիշէ, ամէն:

248

Մ Ա Յ Ր Մ Ա Շ Տ Ո Յ

Փիրդ. Նոտ. 218, վան, Արարք՝ ի ս. Աստուածածին եկեղեցի

գրիչ՝ Թումայ
 վայր՝ Աղթամար

... Նւ արդ ես՝ ամենամեղս և անարժանս ի մէջ կարգաւորաց Թումայ
 անպիտան քահանայ, տեսի զսէր և զփափազ առ հոգևորն (տանուտէր

* Գրչի կողմից գատարկ թողնված 8 տողերի վրա այլ ձեռագրով գրված է. Եւ
 չՄուրադն և զՍտեփաննոս և զՆեփոս և զԱռամ և զԹարթիվշայ և զԹանգ-Հաթուն, որ տա-
 րածամ փոխեցան ի Քրիստոս աստուածո:

Աւիտունին). և իմով իսկ տկարութեամբ յանձն առի և ամենակարող զօրութեամբն աստուծոյ կատարեցի զսա յաստուածաբնակ կղզիս Աղթաւար, ընդ հովանեաւ ամենայաղթ սուրբ հաշիս և շնորհաբաշիս սուրբ խոստորչի աշիս, ի պատրիարքութեան տեառն Զաքարիայի Հայոց վերագիտողի, ի թուականութեանս Հայոց ՋԺԲ. (1463), ի դառն և ի վշտալից ժամանակիս...:

249

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 4837

գրիչ՝ Մարգարէ
վայր՝ Ռշտունիք, Բերդաձոր վանք

ա

... Ոմն պատուական տանուտէր Աստուածատուր կոչեցեալ ի վաղուց հետէ ցանկաւ այսմ աստուածախաւս սուրբ Աւետարանիս և ետ գրել զսա
368ա ի հալալ արդեանց իւրոց յիշատակ հոգւոյ իւրոյ, || և ծնաւդացն՝ հարն Անդրէասին և մարն Թուղթանկին, և եղբարցն իւրոց Ղազարին, Դանիէլին և Վարդանին, և հարեղբարն Յակոբին, և կենակցին իւրոյ Բաղդաստին, և զաւակացն իւրոց Ստեփանոսին՝ փոխեցելոյն առ Քրիստոս, և Թումային, և Մանկտեազին, և միւս Ստեփանոսին, և դստերացն Խէրմէլէֆին և Շամամին և Մարթային, և կնոջ եղբար Մարեմին, և ամենայն արեան մերձաւորաց իւրեանց՝ կենդանեաց և հանգուցելոց, ամէն:

Արդ, աղաչեմ զամենեանեդ, որք հանգիպիք սուրբ Աւետարանիս կարգալով, կամ լսելով, կամ արիւնակելով յիշեցէք ի Քրիստոս զստացողք սուրբ Աւետարանիս...:

369բ ... Ընդ նոսին և անյիշելոյս Մարգարէի գրչի, և ծնողացն իմոց Յոնանիսին և Ոսկոյն, և եղբարցն իմոց Յովանիսին և Մխիթարին, և զաւակացն նորին...: Քրիստոս աստուած զՎարդան քահանայն, և զծնաւդն իւր, և զհարեղբարն իւր, և զտղայքն իւր, և զամենայն արեան մերձաւորքն իւր զասակից արա ընդ քսանուորս քահանայիցն...:

360ա ... Աւարտեցաւ սուրբ Աւետարանս ի յերկիրս Ընդշտունեաց, ի վաճառ Բերդաձոր կոչեցեալ, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս և ալ սրբոցս, որ աստ կան հաստատեալ, ի թվականիս Հայոց Ջ. և ԺԲ. (1463), ձեռամբ մեղաւոր գրչի Մարգարէի, և խոշորութեանս և սխալութեանս անմեղադիր լերուք, զի աչքս ի լուսոյ էր պակասեր և ձեռս ի շաւշափելոյ և միտքս ի տեսանելոյ, և Քրիստոսի թագաւորին փառք յաւիտեանս, ամէն...:

Ժաղկող՝ Կար[սապե]տ

Բ

16բ Աւգնեա տէր Յիսուս տկար մատինս և յաջողեա զգործս մեղաւորիս, ամէն:

Գ

1բ ԶԿար[սապե]տ նկարող և զծնաւդն և զուսուցիչ յիշեցէք:

Նկ. 13. Ձեռագրի ստացող տանուտեր Աստուածատուրը էր մերձավորների հետ

250

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

«Արցախ», էջ 274

գրիչ՝ Իսրայել
վալր՝ Մոկֆ, Փասավանֆ

Շնորհիւ տեառն սկսայ և ողորմութեամբ նորին կատարեցի. զմեղու-
ցեալ գրիչս Իսրայել յիշեցէք...: Արդ, գրեցաւ սա յարքունական երկիրն

Մոկաց, ի տեղիս անապատ, որ Փասավանֆ կոչի, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս... ձեռամբ յողնամեղ և անարուեստ դրչի Իսրայէլ[ի]... ի թուականիս Հայոց ՋԺԲ. (1463) ամին, ի խնդրոյ... մահդասի Պաւլոսի, յիշատակ հոգւոյն իւրոյ:

251

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 7836

գրիչ՝ Մաղազիայ
վայր՝ Երեւան

... Արդ, գրեցաւ նամակս աստուածային... ի թուականութեանս Հայոց ՋԺԲ. (1463), ի վանքս Երեւան, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս և սուրբ Գէորգայ զարավարի, ի թագաւորութիւնն Ջաննշանին, ի հայրապետութեանն || տեառն Գրիգորի, ըստ խնդրոյ և փափաքանաց հաւատարիմ և ուղղափառ պատուական առքաւուն Սաթի...:

Արդ, ո՛վ մանգունք սուրբ եկեղեցոյ, որք հանդիպիք այսմ հոգիւնակ տառի կարգալուծ կամ արինակելով յիշեսցիք ի սուրբ և յերկնաթռիչ յաղաթս ձեր զՍաթի, և զծնաւոյն իւր՝ զը||հայր նորա զՌամանշէն և զմայր նորա Գոնար, որ փոխեալ է ի Քրիստոս, և զկենակիցն իւր զԲէկին, և զաւակ նոցա զՋաննշէն և զԱսպանանշէն, և զամենաքն զննչեցեալսն իւր՝ զհին և զնոր, առհասարակ...:

Յիշեսցիք զխաւարեալս հողով և զաղքատս ի բարեգործոց՝ զփօն և տխմար և զյիմար գրիչ զՄաղազիայ սուտանուն կրանաւոր՝ զպարտականս բիւր քանքարոյ...:

252

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Յ

Երևան 2465

գրիչ՝ Սարգիս
վայր՝ Արմիզաւնֆ գիւղ

... Ի թվն. Հայոց ի ՋԺԲ. (1463) գրեցաւ տառս այս ձեռամբ բազմամեղի Սարգիս քահանայի, ի գեաւոն Արմիզաւնֆ, ընդ հովանեաւ սուրբ Սարգսի զօրավարի և ի թագաւորութեանն Ջաննշանին:

Գրեցաւ սա [ի լա]ւ և յընտիր արինակէ, որք աւտիք կամ օրինակէք՝ յիշեցէք յառատ ողորմութիւնն աստուծոյ զգրող սորա և զծնողսն իմ ի տէր, որ յիշէ ըզմեզ՝ յիշեալ լիցի ի նոյն ողորմածն աստուած, որ տացէ հարիւրապատիկ աստ և ի հանդերձեալն արհնեալ յաւիտեանս, ամէն:

Արդ, գրեցաւ սա ի վանլումն անձ[ին] իւրոյ* և յիշատակ հոգւոյ իւրոյ, և ծնողաց իւրոց Ջանիբէկին, Աառմին, և կենակցին իւրոյ

* Կեն տողի չափ տեղ անգրել է թողնված:

Դանայ-Խաթունին, և Ալամշին: Եւ դուք ամենեքեան, որք պատահիք այսմ առոխս՝ ուսմամբ կամ գաղայփար առնելով՝ յիշեսցիք ի մաքուր յաղաթս ձեր զԴանիբէկն և զԱտոմն և զԴանայ-Խաթունն զի նա ետ զգրողչէն դրոցս, որ և զնա աղաչեմ յիշել յաղաթս. և Քրիստոս, որ առատն է ի տուրս պարդեաց, առհասարակ, ամենեցուն ձեզ և մեզ ողորմեսցի, և նմա փառք յաւիտեանս, ամէն:

253

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Սերաստիա, ս. Նշան, 29. ՀԱ, 1925, սյուն. 132—133

գրիչ՝ Անդրէաս
վայր՝ Եդուկիա

562 ... Արդ, եղև զրաւ սորա ձեռամբ անարհեստ գրչի Անդրէաս երիցու՝ մեղապարտ և անարժան հոգւոյ, որ միայն անուամբ եմ քահանայ և գործովս ոչ: Ի թուականութեանս Հայոց ՋԺԲ. (1463), ի քաղաքս Եդուկիա, զոր այլք Թաւրաք կոչեն, ընդ հովանեաւ սրբոյն Ստեփանոսի նախավկային և սրբոյն Յովհաննու Մկրտչին և սրբոյն Սիմէոնի: Արդ, աղաչեմ զամենեան, որք հանդիպիք սուրբ Աւետարանիս կարդալով, կամ արինակելով, կամ տեսանելով յիշեսցիք ի սուրբ աղաթս ձեր զանարժան գրիչս զԱնդրէաս և զերկու հարազատ եղբարքս իմ՝ զԳրիգոր քահանայն զարագ նկարողն և զԱռաքել սարկաւազն:

Արդ, յերեսս անկեալ աղաչեմ զամենեան կրկին յիշեսցիք ի սուրբ աղաթս ձեր զմարմնատր եղբայրն իմ և զհոգևոր հայրն զԳրիգոր քահանայն զարագանկար...:

Այլ և յիշեսցիք յաղթս ձեր զհարեղբայրն իմ զՊաւղոս կրօնաւորն՝ զհանգուցեալն առ Քրիստոս, զի շատ և բազում աշխատանք ունի առ մեզ, որոյ տէր աստուած ողորմի... և զքուերորդին իմ զՅովհաննէս երանաւորն, որ և նա բազում աշխատանք ունի առ մեզ. այլ և յիշեսցիք յաղթս ձեր զհայրն իմ զՇնորհաւոր պարոնն, և զմայրն իմ զՎայր-Տիկինն, և զծնողսն նոցա և զամենայն արեան մերձաւորսն իմ...:

Արդ, փափաքող եղև սուրբ Աւետարանիս աստուածասէր և հաւատարիմ ծառայ Քրիստոսի պարոն Կոստանդն, և ստացաւ զսա ի հալալ ընչից իւրոց՝ յիշատակ դստերն իւրոյ Եդիսաբէթին...: Յիշեսցիք ի սուրբ աղաթս ձեր զպարոն Կոստանդն, և զծնողսն իւր՝ զհայրն իւր զԿիրակոսն և զմայրն իւր, և զկենակիցն իւր զՇաբարն, և զպաւսկսն իւր զՍահարալէկն, և զԱստուածատուրն, և զՄանաւայն, և զեղբարսն իւր զՍարգիսն և զՇահմէլիքն, և լիառատ սրտիւ աստուած-ողորմի ասացէք:

254

Յ Ա Յ Ս Մ Ա Ի Ո Ի Ր Ք

Ծրուաղէմ 27

Ա. Սիւրմէեան, Մայր ցուցակ, Ա, 134—135

1245... Զոր յետոյ մեծ վարդապետն մեր քաջ եկլիստիաստէն Հայոց Գրիգոր Մերեանց՝ մեծափափաք յաւժարութեամբ և ճշգրտիւ ժողովեաց յամե-

նալն պատմութեանց իբր զժրաշան մեղու՝ որ ժողովէ զամենայն ծաղիկս ի բուրաստանեաց: Ըստ այսմ արինակի ժողովեաց զամենայն հռչակաւոր պատմութիւնքս՝ զարմանալի և հիանալի լսողաց, և զարդարեաց զուսափթիթ բուրաստանս. որ դրեաց և հրաման ետ ամենեցուն նույնպէս դրել: Որոյ ես անմիտ և անիմաստ ծառայս աստուծոյ Մարգարէ սուտանուն արեղայ, դրեցի ըստ կարի իմոյ, աւանականութեամբն աստուծոյ կատարեցի: Յիշեցէք ի Քրիստոս և զհոգեւոր եղբայրն իմ զԱռաքել կրօնաւորն, որ շատ աշխատեցաւ ի կոկել թղթիս:

Արդ, եղև զըրաւ գրչութեան այսմ աստուածաշունչ մատենի ի թրակաւորութեան Հայկաղան տումարի ի ՋԺԲ. (1463) թիւն, ի հայրապետութեան Հայոց տեառն Կարապետի, ի յերկնահանգէտ և ի հռչակաւոր սուրբ մայրաքաղաք Երուսաղէմ, ընդ հովանեաւ հրաշափառ ամենափրկիչ սուրբ Կաթողիկէիս, վերածայնելոյ սուրբ Փրկիչ, որ է վէմ կափարիչ սուրբ գերեզմանին Քրիստոսի, և այլ սուրբ տնօրինականաց աստուծոյն մերոյ Յիսուայի, աւանդակութեամբ հոգւոյն սրբոյ աւարտեցաւ:

Յիշեցէք ի Քրիստոս զարհեպիսկոպոսս Երուսաղէմայ զտէր Պետրոսն, զՓրկչիս փափակալն զՅակոբ կրօնաւորն, և զԺեռ Աստուածատուր կրօնաւորն, և զՅովանէս կրօնաւորն, և զՀայրապետ հեզահոգի արեղայն, և զՆերսէս արեղայն, և զՅովանէս արեղայն, և զԹադէոս հայր ճգնաւորն, և զԱռաքել կրօնաւորն, և զԱբրահամ միակեցն, և զԳրիգոր միակեցն, և զփԺռն գրչակս, ամէն: Այլ և զհոգեւոր հայրս մեր՝ զտէր Յովանէս եպիսկոպոսս, մականուն Տաւիլ, և զիւր հոգեւոր որդիքն՝ զտէր Տաւնական կրօնաւորն և զԱստուածատուր կրօնաւորն, և զտէր Մարտիրոս եպիսկոպոսն Պուրսացի, որ աշխատեցաւ և ծաղկեց զգիրքս, և յայսմ ամի եկին ի Սինէական անապատէն և ի Պըռի վաներուն և բերին զսուրբ հարանց արհնութիւն յԵրուսաղէմս՝ մեզ:

Դարձեալ յիշեցէք ի տէր զվերակացու և զհրամանատար սուրբ Յակոբայ վանիցս զպարոն Մղատում Սման, և տէր Պետրոս եպիսկոպոսն, և զԳրիգոր ըռայիսն, և զԱստուածատուր հայրապետն, և զայլ սպասաւորս եկեղեցեացն, ամէն:

Դարձեալ յիշեցէք ի Քրիստոս աստուած զստացող սուրբ գրոցս զԱբրահամ կրօնաւորն, և զԺնողքն իւր զՄկրտիչն և զՀայիպ-Մելիքն, և զհանգուցեալ եղբայրն իւր զԱռաքելն, և զքորյն իւր Խութլուն, և զայլ արեան մերձաւորքն, ամէն: Այլ և զԱռաքել ճգնադրեաց կրօնաւորն, և զԺնողքն իւր զԱստուածատուրն և զՈսկիհատն, և զեղբայրն իւր զՎարդան, և զայլ արեան մերձաւորսն, ամէն: Այլ և յիշեցէք ի տէր զՄարգարէ սուտանուն արեղայս, որ ես տկար անձամբս և անարհեստ գրչութեամբս յանձն առի և աստուծոյ կարողութեամբն յանկ հանի և կատարեցի: Աղաչեմ զձեզ եղբայրք, զի խոշորութեան և սղալանցս անմեղադիր լինիք, զի կար մեր այս շափ էր: Այլ զաստուած-ողորմին մի մոռանայք ինձ, և ծնողաց իմոց Ներսէսին և Խաթունին, և հարեղրաւրն իմ Ղազար քահանային, և երկու քրեւորքն իմ Մարիամին և Աննային, և այլ արեան մերձաւորացն, ամէն:

Դարձեալ գիտասցիք, ո՛վ մանկունք եկեղեցւոյ, որ եղաք զԱյսմաւոր-

քըս ի սուրբ քաղաքս Երուսաղէմ, ի վանքս սուրբ Փրկչիս, ընդ հովանեաւ սուրբ կապարիչ վիմիս. և շունի իշխանութիւն և հրաման ո՛չ առաջնորդ և ո՛չ գործաւորք հանել ի դրանէ եկեղեցոյս, ո՛չ ծախել և ո՛չ գրաւել. և եթէ ոչ լսէ՝ գնաւոյն և ծախաւոյն պատժի ի սուրբ Փրկչէն: Աղաչեմք զձեզ, ո՛վ սուրբ կրանաւորք, ով ոք կարդայք, կամ արինակէք, կամ տեսանէք՝ աստուած-ողորմի ասացէք լի բերանով և թողութիւն խնդրեցէք յաստուծոյ, և խնամ տարէք և շորով բռնեցէք...^{*}:

255

Ռ Ա Մ Գ Ի Ր Ք

Երևան 1711

99ա Ո՛վ դասք լուսերամ քահանայից, որ կայք ի դրանս սուրբ եկեղեցւոյ, աղաչեմք զձեզ յիշեցէք ի մաքրափայլ յազաւթս ձեր զկուսակրան արեղայն զԴաւիթ: Եւ որ յիշէ՝ յիշեալ լիցի ի միւսանգամ գալուստն Քրիստոսի, ամէն^{**}:

Յիշեցէք ի Քրիստոս զԴաւիթ կրանաւորն, որ ստացաւ զայս Ըռամգիրքս յիշատակ իւր, և ծնաւոյց իւրոց՝ հաւրն Ապարլմբսեհին և մաւրն Շամամին, և եղբարն Յովանիսին, և իւր որդւոցն Մարտիրոսին և Զաբարին. և որ յիշէ զմեզ՝ յիշեալ լիցի ինքն առաջի Քրիստոսի, ամէն:

Ի թվիս Հայոց ՋԺԲ. (1463):

^{*} Հիշատակարանը, համարյա ամբողջութեամբ, հրատարակված է նաև Աղավնունու «Միարանք և այցելութեան հայ Երուսաղէմի» աշխատութեան մեջ, էջ 253—254:

^{**} Տող ու կես քերված է, դժվարութեամբ հնարավոր է լինում կարդալ հետևյալը՝ «Որ է այս Դաւիթ քահանայս ի /// գաւառէն, ի /// սուրբ Աստուածածնէն:

ՋԺԴ

1464

256

ԳՐՈՒԹԻՒՆՔ ԴԻՈՆԻՍԵԱՅ ԱՐԻՈՊԱԳԱՅԻՈՅ

ՆՐԱՆ 1309

գրիչ՝ Ստեփաննոս

վայր՝ Դաւանաղեաց գաւառ, Աւագ վանք

258ա Փառքը հաւրն էականի...

Որ ետ անձինս իմ տկարի
Կարողութիւնս իմ ըստ կարի,
Եւ ի յաւարտ այսմ տառի
Ետ ժամանել տէրն բարի:
Ջի սայ է գանձ անդրժելի
Դիոնիսի սրբոյն մեծի,
Որ զամենայն իմաստ բանի
Սա ամբարեալ ի յինքն ունի...:

258բ ... Եւ իմ տեսեալ զայս տրտալի
Փափաք եղեալ ստորագրեցի,
Ի յիշատակ քաջ տելետի
Եւ իմաստուն Ղաբանոսի՝
Հարրոս մերոյ սրբազանի,
Որում ամուսնաւ Ձայն յորջորջի*
Անուանակցին համազուգի,
Սուրբ և մաքուր՝ և առաքինի,
Հոգոյն սրբոյ տուն և տեղի
Իմաստութեան բուն բարելի,
Աստուածաբան ներհմտալի,
Ներգահ դասուց հանգանակի,
Որ ի տոպ հանգիստ չունի
'Ի ի գիշերի աննիրհելի՝
Մտեալ ի յերկ և աշխատի
Յաստուածատունկ բուրաստանի
Հաւաքելով զծաղիկ ծայրի
Յերբնագունից ներգունակի,
Եւ կազմելով ռետին բարի
Առ ի յարբումն առողջալի.

* Անկարելիւ է Ավագ վանքի համալսարանի գլխավոր վարդապետ Յովհանն Համ-
չենցուն:

Զոր տէր աստուածն ամենայնի
 Պահէ անսիրտ ամալք ի լի,
 Եւ յետ աստեացս այս զգալի՝
 Տա զհանգիստն յաւիտենի:
 256ա Այլ և եղբարցս ամենայնի,
 Որ կան ի յայս լսարանի
 Սայ յիշատակ ի մէնջ լիցի
 Զեզ յիշողաց զմեզ ի բարի,
 Թէ դէպ լիցի կամ պատահի,
 Որ հանգիպիք այսմ տառի՝
 Յիշէք զեղբայրքս այս նազելի,
 Զոր յիշեսցուք այժմ ի կարգի:
 Նախ զգլուխն ամենայնի,
 Զոր յիշեցաք նախ կրկնակի,
 Զբաշ ընդ յիշումն մեր բաղձալի,
 Որ Ամլորդուն անուամբ կոչի
 Եւ ընդ սմին հանգանակի՝
 Զտէր Յովսէփ քաջ ընտանի,
 Որ գաւառաւ Համշիւնացի,
 Պետ և գլուխ, պարոնորդի.
 Եւ զվարդապետն գովելի՝
 ԶԱստուածաբանն Զերմացի,
 Որ ջերմեռանդ սիրով վառի
 Ի շինութիւն այս սուրբ ուխտի:
 Զեպիսկոպոսս մեր արհի՝
 Զաէր Սարգիսն ցանկալի՝
 Վերադիտող Եզրէկայի
 Եւ Եկեղեցն գաւառի:
 Եւ ընդ նմին համակարգի՝
 Զտէր Գրիգորս բաղձալի՝
 Ըզառաջնորդ սրբոյ ուխտի
 Հաւրըն մեծի Լուսաւորչի:
 Այլ և զհայրքս մեր բարի
 Զգերկու վարպետն նազելի՝
 Զտէր Աբրահամ հեղ և բարի,
 Զտէր Մարգարէն առաքինի:
 Եւ զփակակալս առաքինի՝
 Ըզտէր Յակոբ քաջ և արի,
 Որ ի տըւրնջեան ՚ւ ի գիշերի
 Կա անհանգիստ անլռելի:
 Եւ զերկու հայրքս ծերունի
 Հանգոյն մեծին Եղիայի՝
 Զաէր Առաքել Եզրէկացի
 Եւ զտէր Ներսէս Բաղիշեցի:

Այլ և զմանկո՞նքս առաքաստի
 Սուրբ և մաքուրք և սխրալի
 Ոմանք ի սպաս սրբոյ բանի
 'ի այլք ի վարոսն երաժշտի,
 Զոր յիշեսցուք ի մի կարգի
 Ի յառաջնոց մի՞նչ ի վերջի.
 Եւ ձանձրութիւն ձեզ մի լիցի,
 Այլ հայցեցէք մասն բարի՝
 259ր Նախ զԳրիգոր Կաֆայեցի՝
 Զսպասաւոր տեառն բանի,
 Այլ և զԺաղկող այս մատենի,
 Տէրն տացէ իւր վարձ բարի:
 Այլ և զեղբայրս իմ ցանկալի
 Զաէր Կարապետ սիրող բանի
 Ի Տիրիկոյ քաղաքացի
 Մեզ աւատակար և կարելի:
 Զմիւս եղբայրս այլ բաղձալի
 Զտէր Յովանէս հոգով բարի,
 Ի գաւառէս Դաւանաղի՝
 Դարան եղեալ մեզ և տեղի:
 Զտէր Մաթէոս Սեբաստացի՝
 Վարս ստացեալ երկնաւորի,
 Աւգոտ եղբարց և սիրելի՝
 Կապող, կազմող այսմ տառի:
 Այլ և զՆերսէսն Հաղբատացի,
 Զնիկողայոսն Պոնտացի՝
 Թողեալք զտունսն հայրենի
 Ըստ հրամանի տեառն Յիսուայի:
 Այս աշակերտքն են ի կարգի
 Մարաւք շրոյն կենաց տըւողի
 Եղեալք յազրեան իմանալի
 Զոր արբուցէ տէրն բարի:
 Այլ և զհայրս անապատի
 Սրբոյ ուղտիս հռչակելի՝
 Ըզտէր Յովսէփս, որ աշխատի
 Ի Քրիստոսէ զվարձս ընդունի:
 ԶԵԳԵՂԻՆ ԶՆՈՐՀԱԼԻ
 Եւ զՅոնանէսըն ցանկալի,
 ԸզԱՆԵՒԻԲՆ Հեզահոգի՝
 Վարուք մաքուրք և գովելի,
 Այլ և զՊետրոս Մարընդունի,
 Եւ զՊաւլոս՝ նոր աղանի,
 Եւ զԱնդրիէասն Պոնտացի,
 Եւ զԽաչատուր Եզրեկացի,

Զփոքրիկ ներ[ս]և Տիրիկեցի,
 Եւ զՅոնանէս նոյն գաւառի,
 Զսարկաւագունքս հրաշալի՝
 ԸզՄկրտիչն և զԳորգն արի:
 Այլ զգործաւորքն, որ կան աստի,
 Եւ ըղտնտեսն ծերունի,
 Զսարկաւագունքս ի մի կարգի,
 Մինչ ի յետինքն յիշեալ լիցի,
 Զորոց ղանուանս գրեցի
 Եւ զորրս գըրել ոչ կարացի:
 Եւ դուք, որ գայք զմեր կնի
 Գրեսցիք ի գիրն կենդանի,
 Որք որ յիշէք զմեզ ի բարի
 260ա- Եւ որք լ յիշէք փութանակի՝
 Յիշեալ լիջիք ի յատենի
 Ամենասուրբ թագաւորի:
 Ի սոցանէ, որ թուեցի
 Ոմանք արեք են և արփի,
 Ոմանք լուսինք, պարք աստեղի,
 Աստղըն քան զաստղըն է աւելի,
 Ոմանք խոյանք քաջախոյի
 Եւ այլք ոչխարք մաքուր հաւտի,
 Ոմանք գառինք են ցանկալի
 Կան ի գաւիթըս Քրիստոսի:
 Այլ և ծաղկունք են հրաշալի՝
 Ոմանք շուշան անապատի
 Եւ այլք ծաղիկ բուրաստանի,
 Իբրև ըզջահ անշիջելի
 Կան գոմարեալ ի լապտերի,
 Մագեն զլոյս ամենայնի
 Ի տուրնջեան՝ և ի գիշերի,
 Իբրև զակունքն են ի կարգի,
 Որ ի վակաս պատմուճանի
 Եւ գաւազանն Ահարոնի,
 Մաղկեալ սիրովըն Քրիստոսի:
 Իբրև զաղբիւրք են տենչալի,
 Իբրև զպարտէզըս ջրալի,
 Իբրև զայգի են պտղալի,
 Տան ըզպտուղ միշտ ի ժամի:
 Այլ ամենայն բարեաւք ի լի
 Բարգաւաճեալ են ի յոգի
 Իբրև զգանձն ագարակի
 Մածկեալ ոմին զվարըս բարի:
 Փոքր ի շատէ զայս գըրեցի

Ձեզ արինակ, որ զմեր կնի,
 Այլ ի պատճառ յիշատակի
 Ձեզ յիշողաց՝ մասրն բարի:
 Զմիւս եղբայրս հրաշալի,
 Զոր ի վերոյ զանց արարի՝
 Զտէր Գրիգոր Մաւրոկացի
 Յիշման առէք զսա արժանի:
 Այլ և զյետնեալս յամենայնի,
 Որ ախտացեալ եմ ի յոգի
 ԶՍտեփանոսս անարժանի
 Մեղաւք լցեալ և եղկելի,
 Յիշման առէք զիս արժանի՝
 Մանկունք լուսոյ առաքաստի,
 Զձեզ աղաչեմ ես ի յոգի
 Ինձ ողորմած լերուք ձրի.
 Զեղբարորդիս իմ սիրելի,
 Որ Յոնանէս անուն կոչի,
 Նոր ընծայեալ տեառն Յիսուսի՝
 Յիշման առէք զիս արժանի՝
 260ր Այլ և զհայրն իմ ասորի,
 Որ ուղղափառ գործով բարի
 Զփոխեալն ի տէրն ամէնի՝
 Կաւռէլ անոսամբըն յորջորջի,
 Զոր նայ եղև պատճառ բարի
 Այս ուղղափառ սուրբ կրանի,
 Ետ զիս յուսումն այս ցանկալի,
 Ձեր աղաթիւք տէրն ողորմի:
 Այլ և զմայրն իմ հայազգի,
 Եւ զեղբայրս բաբաւք բարի,
 Եւ զամենայն արեանառի՝
 Յիշեալ լիցին ի ձէնջ բարի:
 Այլ զուսուցիչն իմ ի կարգի
 Ի յառաջին այբուքենի,
 Մինչ ի վերջինն, որ վախճանի՝
 Յիշեալ լիցին յարն ատենի:
 Այլ և բոլոր ազգոս բարի
 Քրիստոնէից ուղղափառի,
 Որ երախտիք առ մեզ ունի
 'Ի որք որ չունին՝ թող յիշեսցի:
 Եւ որք արհնեն զմեզ՝ արհնեսցի
 'Ի որք որ չարհնեն՝ թող արհնեսցի,
 Ամենեցուն մասն բարի
 Ի Քրիստոսէ պարգևեսցի:
 Արհնեալ է հայրն, արհնեալ որդի,

Աւրհնեալ հոգին սուրբ և բարի
ի յէակացս ամենայնի
Միշտ աւրհնութիւն անլռելի:

Արդ, գրեցաւ սա ձեռամբ անարժանիս՝ ստրուկ տրուպ հիբիս և թըշ-
ուառիս, զոր ի վերոյ ասացաք, ի սուրբ ուխտս ի յԱւաք վանքս, ընդ հովա-
նեաւ սուրբ Աստուածածնիս և սուրբ Կարապետիս և սուրբ Առաքելոցն
և այլ բազմահաւաք սուրբ Նշանացս, առ ոտս սուրբ և հրաշալի վարդապե-
տիս, ի յիշատակ վարդապետիս և մեր թշուառ անձինս. ի թուականիս
ՋԺԳ. (1464), յունիս ամիս ԺԴ. (14), ի յաւր հինգշաբաթի, ի դառն և
ի դժար ժամանակի, զաւր անաւրէն ազգս տաճկաց զաւրացեալ կան ի
վերայ քրիստոնէից և պահեն ի հալածանս: Այլ և չար դարձան քան զգա-
261ա զան և ծարաւիք են քրիստոնէից արեան || և նոր ի նորոյ չար յայտնեն
քրիստոնէից, զի զխարաճն Դ. (4) Ֆլորի արարին, և կապուտ արկին ի
զլուկս քրիստոնէից, և զմեռեալն ի քաշ տան տանել, և այլ չարիք բազում
խոկան և խրոխտան ի վերա քրիստոնէից, զոր տէր աստուած զաւարտն
ի բարին առնէ:

Այլ և բազում արհաւիրք եղեն ի մերում ժամանակիս, զի առաւ
Ստըմպալ քաղաք և ի սուր սուսերի մաշեցաւ բնակիչքն նորա, և գերի
վարեցաւ անթիւ, և անհամար նշխար սրբոցն առ ոտս անաւրինաց կոխան
եղև, և եկեղեցիքն՝ անաւրինաց եղեն բնակութիւն, և այլ բազում արհա-
ւիրք եղեն, որ ո՛վ կարէ ընդ գրով արկանել: Եւ յետ Ժ. (10) ամաց, աւելի
կամ պակաս, առաւ Պոնտոս, որ է Տրապիզոն, և այնչափովն վնաս ի նոյն
գործեցաւ, զի բաժանէին զորդիսն և զղստերս ի մարց և ի հարց, և զեղ-
բայր յեզբարց, և աղիողորմ էր լացն և աղաղակն, զոր ոչ կարեմ ընդ
գրով արկանել, և զեկեղեցեացն և զսրբութեանցն զվնասն որ եղեն ո՛վ
կարէ թուել:

Այլ յառաջ քան զայս Ժ. (10) ամաւ գերեցաւ գաւառս Դաւաճաղեաց,
որ է Կամախ, որ ով կարէ պատմել զաւերն և զպակասն, որ եղեն քրիս-
տոնէից և վանորէից և սրբութեանցն: Այլ և յետ սորին Ե. (5) ամաւ եկաւ
ահագին շարժ և աւերեաց զբոլոր մայրաքաղաքն զԵզրնկայ, և երկոտա-
սան հազար այր և ընդ կին ի ներքոյ հողին մնացին:

Եւ այլ բազում աւերք և վնասք, որ եղեն ի Վրացտուն ի յարեւելք և
ի բոլոր գաւառս ով կարէ պատմել կամ ընդ գրով արկանել: Այլ այս
գրեցաւ ձեզ ի խրատ և ի յաւգուտ, զի վասն մեղաց եղեն այս ամենայն,
զոր տէր աստուած փրկեսցէ զձեզ ի յամենայն փորձութեանց, ամէն:

Եւ որ զմեզ յիշէք յիշեալ լինիք ի Քրիստոսէ աստուծոյ մերոյ, ամէն:

Բ

221բ Ո՛վ ընթերցողք սրբազան տառիս, աղաչեմ զձեզ ի սէրն Քրիստոսի,
յիշեցէք ի Քրիստոս զերանեալ աստուածաբան արփիաւորիչս մեր՝ Ամլոր-
դոյն անուամբն յորջորջեալ, որ բորբոքեալ կա սիրովն աստուածային,
ի տուէ և ի գիշերի անհանգիստ երկամբք մտանէ ի բուրաստանս աս-
տուածային, և ժողովէ զոետիսս քաղցրութեան, և տա ի յարրումն մերոց
պասքեալ ոգոցս: Զոր զտրիտուրն ոչ առնու ի մէնջ՝ այլ յաստուծոյ, որ

ամենառատն է ի սուրս բարեաց, անցէ միոյն հազարապատիկ ընդ սըր-
բոց աստուածաբանիցն, ամէն:

Այլ և զհամշիրակ եղբայրքս մեր ե զհոգեոր հարքս, որ հաւաքեալ
կան յայս լսարանիս ի վանքս Աւագ, ի գաւառս Դարանաղեաց, անձինք
Վ. (30), արք պարկեշտք և դովելիք յիշեցէք ի Քրիստոս: Ընդ նոսին և
զյետնեալս, յամենեցունց զանարժան գծողակս զՍտեփանոս և ղեղբայր-
որդին իմ զՅովնանէս Մալազիկն՝ մերայաւքն հանդերձ՝ յիշեցէք ի Քրիս-
տոս, և աստուած զձեզ յիշէ, ամէն:

Պ

41ա Ո՛վ եղբայր, թուի թէ կարմիր դրին վերոյ ի մին մեկնիշն պակաս կայ,
զտեղն ի րաց թողի, թէ արինակ հանդիպի՝ նա դրէ:

Պ

42ա Զերջանիկ րաբունապետս մեր զՅովանէս, և զմեղօք գծողակս զՍտե-
փանոս, և զհամօրէն եղբայրքս աղաչեմ յիշել ի տէր:

Ե

101ա Երազ տեսի յոյժ սարսական,
Որ նեղութեան է սա նշան.
Տէր իմ Յիսուս, լե՛ր օգնական,
Պահեա՛ հոգով ի փորձութեան,
Թէպէտ մարմնով լինիմ արժան:

Պ

123ա Ո՛հ, որ ցաւի մէջքս և ատամունքս, մանաւանդ թէ բոլոր անձս, և
յոյս միայն զաստուած ունիմ:

Է

227բ Զմեղաւք թաւալեալ դերիս,
Թուլացեալս ի սէր աշխարհիս,
Թաղծեալ աղաչեմ ըստ իս՝
Թափուր մի թողուր դու զիս.
Յորժամ հանդիպիս գրիս
Եւ այս անարուեստ ծրիս՝
Մին բերան յիշէ զգերիս,
Եւ հան զիմ փափաք սրտիս.
Զի դու յիշեալ լիցիս,
Ի տեառնէ, զոր միշտ պաղատիս:

257

Ժ Ո Ղ Ո Վ Ա Ծ Ո Ի

ИВ АН В—86 (նաև ՀԱ, 1892, էջ 115—116)

գրիշ՝ Ստեփաննոս Զմբշկածակցի
վայր՝ Եկեղեաց գաւառ, Աւագ վանք

286ա Եւ արդ, ես յետնեալս և անարգս ի կարգաւորաց և համբակս ի ծա-
նօթս բանից, մեղօք մեռեալս, ոգով եղկելիս և թշուառականս Ստեփան-

նոս Ձմրշկածակցի փափաքանօք զսա դրեցի, թէպէտ գիրս է սխալ և անարուեստ, որպէս և ձեզ իսկ երևի, յիշատակ անձինս իմոյ բազմամեղի և համայն ցեղիցն մերոց և ամենայն զարմի: Այլ և երջանիկ ռաբունապետին մերոյ Յովանէս քաշ հռետորի, և այլ ամենայն եղբարցս, որ կան այսմ համալսարանի: Վասն որոյ աղաչեմ զձեզ, որք հանդիպիք սմա ընթեռնով, կամ գրելով, կամ հարեանցի տեսանելով, սրտի մտաւք զմեզ մերայովն յիշելով, և ձեզ ձերայոցն լիցի մասն և բաժին հոգով ի յարարչէն՝ զհազարապատիկն ընդունելով:

Ձի ես շունիմ մասն բարի,
Որ յետ իմոյ յիշատակի,
Այլ զայս սակաւ գիրս որ ծրեցի՝
Ինձ յիշատակ ձեզ մատ[ո]ւցի:
Եւ կայ այլոց յայս գիրքս գրած,
Որում անունն չէր գրած,
Նաև դրեացի ի գիր կենաց
Եւ յիշեցին ի ձէնշ բարեաց:

Եւ եղև զրաւ սորա ի թվ. ԶԺԳ. (1464), ի յունիս ամսոյ ի Ժ. (10), ի վանքս Աւագ, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին և սուրբ Կարապետին և սուրբ Առաքելոցն, ի փառս արարչին, ամէն:

Բ

139բ Յոյժ անհմուտ և անտեղի,
Քան զկարս ի վեր ես ձեռնարկի,
Ձի չեմ գիտակ այսմ արհեստի,
Այլ յոյժ փափաքն և իղձ սրտիս՝
Յաւժարեցոյց զիս ի գործիս:
Ձոր տէր աստուած նայի ի յիս
Եւ ի յաւարտ հանցէ զգերիս:

Գ

211ա Վայ անիրաւ մարդոյն հազար,
Թէ որպիսի կամօք են շար,
Հանց բան խօսին, որ անյարմար,
Իւրեանց կորուստ է և խաւար:

Դ

219ա Զմեղօք գերիս,
ԶՍտեփանոս եղկելիս,
Յիշէ եղբայր, որ սէր ունիս,
Ի յաստուծոյ թող դու օրհնիս*:

* Մանր և նոր ոչինչ պարունակող հիշատակագրութիւններ կան նաև ձեռագրի 2բ, 12ա, 17ա, 24ա, 28ա, 226ա, 246բ-247բ, 276բ էջերի լուսանցքներում:

258

Ճ Ա Շ Ո Յ

Երևան 3759

գրիչ՝ Ստեփաննոս
վայր՝ Հայոց-Թառ

- 940 ... Արդ, այսքան և այսու ամենայնիւ լցեալ ի բարի յարմատաց յա-
ռաջ եկեալ սուրբ վարդապետն Դանիէլ եկն ի սուրբ ուխտս Հայոց-Թառ
և միաբան եղև սուրբ Ամենափրկչիս և այլ սրբութեանցս, Եւ մեծաւ յու-
սով և փափաքմամբ սիրով ձեռն էարկ զսուրբ և երկնանման և փառաւոր
կաթողիկէ եկեղեցիս. և վերստին կրկին ղարդարեաց և սալեց և նո-
րորեաց |||*
- 941 ... Արդ, և ես՝ անարժան և սուտանուն արեղայ Ստեփաննոս, որ ի
վաղ ժամանակաց կայր բնական գութ և սէր և եղբայրութիւն, որ և մի
վարպետի աշակերտեալ էինք ի տղայութենէ հասակից և ի պնակիտս, և
սա խնդրեաց զսուրբ տառս և զգանձս աստուածային. և ես՝ անարժանս՝
հարկեցայ և գրեցի զսուրբ գիրքս՝ զգանձս աստուածային վասն սիրոյ
նորա տկար անձամբ իմով ի գառն և ի դժուար ժամանակի, որ ի մեղաց՝
եկն ի վերայ մեր ի յանարինաց և յայլակրանից և ի շար բռնաւորաց. ի
խանութեան Զահանշահին՝ որդոյ Ուսուֆին, որ մտաւ ի Խոբասաւն, և է.
(?) տարի զաշխարհս սահուն և երերուն պահեաց՝ ի հարկապահանջու-
թիւն, ի տառապանս և ի շարշարանս; այնպէս և հայր դորդիս ուրանա-
յին. ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի, որ նորորեաց զսուրբ էջմիա-
ծիւն, և բազում և մեծաւ քանիւ ղարդարեաց և նորորեաց և հաստա-
տեաց զհաւատս քրիստոնէութեան և պայծառացոյց և լուսաւորեաց զսուրբ
զեկեղեցիս, զի սա է մայր ամենայն եկեղեցեաց և դաւանութիւն ուղղափառ
հաւատոց, ի թվիս Հայոց ՋԺԳ. (1464), ի սուրբ յաթոռս Ամենափրկչիս,
ի սուրբ ուխտս Հայոց-Թառ: Գրեցաւ սուրբ տառս ձեռամբ Ստեփաննոս
անարժան արեղայի, ի սէր Դանիէլ վարդապետի: Արդ, որք աւգտիք ի
սմանէ կարդալով կամ արինակելով յիշեսցիք զստացող սորայ զվարդա-
պետն, և զծնաւդսն իւր՝ զհայրն տէր Կարապետ քահանայ և զմայրն
զՀամաւոր, և զտէր Ներսէս արեղա, և զեղբայրսն զՌստակէս, զՎրդա-
նէս, զՅուսիկ, և զԳրիգորէս, և զՍահակ, զԴանիէլ, և զամենայն արեա-
նառու մերձաւորսն, և զիս՝ զփոժոն գրիչս և զծնողսն մեր յիշեսցիք ի
սուրբ յազաւթս ձեր, աղաչեմ || ... և զմիեղէն սուրբ եղբարքս՝ զմիաբանքս
942 սուրբ Ամենափրկիչս՝ զտէր Սարգիս փակակալ, զտէր Յսկոբ, զտէր Մա-
թէոս, և զսիրասնունդ որդիքս մեր և հոգելից աշակերտքս՝ կոռակրան
սուրբ քահանայքս, զկազմաւղ սորա զտէր Յով[անէս] և զտէր Յոնանէս,
որ բազում երախտիք ունինք սիրով և հնազանդութեամբ, զտէր Անդռն,
զտէր Աւետիք, զտէր Դաւիթ, զտէր Ղազար, զտէր Ղուկաս, զտէր Մանուէլ,
զտէր Աբրահամ, և զամենայն առհասարակ՝ զմեծ և զփոքր, և զերախտա-
ւոր հայրն իմ զփոխեցեալն առ Քրիստոս, որ բազում աշխատութեամբ

* Ձեռագրից թերթ է բնկել:

ղթութիւնս կոկեաց վասն յիշելոյ աղաւթից. աստուած ողորմի իւրեն և մաւրն իմոյ Էմիւնին, որ բաղում չարչարանաւ յուսով և սիրով և անչափ տառապանաւ ծառայեաց ինձ, Քրիստոս աստուած միոյն հարիւրապատիկ հատուցանէ իւրենն և ընդ կանանցն իւղաբերիցն դասակից և պսակակից առնէ, և ձեզ յիշողացդ և մեզ յիշեցելոց ողորմեսցի Քրիստոս աստուած, ամէն, եղիցի:

Աղաչեմ զձեզ եղբարք, որ անձանձիր և անխափան զյիշատակս սուրբ գրոցս կատարէք ճրագալուցին կամ Յովհաննու տաւնին, Ամբիօք շարական, Աստուած անեղ և Աւետարան կարդան, և լի բերանով աստուած-ողորմի ասցէք և խնամով պահէք և ջուղտ մեզարով ի ձէթէ և ի տինէ պատրաստ պահէք[ք]:

259

Մ Ա Շ Տ Ո Յ

Վենետիկ 187, Մ.Տ.Մ.

գրիչ՝ Մաթէոս
վայր՝ Եղիվարդ

Արդ, ես վերջինս ի բանասիրաց Սիմէոն վարդապետ շրջեցայ ի բազում տեղիս և ի գրեանս և ժողովեցի զբանք սուրբ լուսապայծառ Մաշտոցիս, Նախ վասն ստուգութեան և ճշմարիտ օրինակի, երկրորդ վասն կարօտութեան և պիտանութեան սորա մեղ՝ ի կեանս և ի մահում, երրորդ վասն լուսաւորութեան և օգտութեան նորոգ մանկանց եկեղեցոյ, չորրորդ վասն յիշատակութեան մեզ յետ մահու տաշի անմահ թագաւորին և բարեխաւ առ աստուած, հինգերորդ, զի ամենայն շնորհաց սորա որով արժանաւորին մարդիկ մասնակցեսցէ զմեզ Քրիստոս՝ յոյսն սրբոց իւրոց:

Արդ, գրեցաւ սա ի գաւառիս Արարատեա, ի գեղաքաղաքիս Եղիվարդ, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս, և սուրբ Յակոբիս, և նշխարաց սուրբ կուսանաց, և կենսունակ լուսատու սուրբ Նշանիս, յառաջնորդութեան տեղւոյս տէր Մանուէլի արհեստակոպոսի*, որդի պարոն Աւագի և թոռ պարոն Ագիգբեկին, որ կամակից և ձեռնտու եղև, զաւրինակս շնորհեաց, փոխարէն ի Քրիստոսէ առցէ և ի սրբոց նորա:

Գրեցաւ ձեռամբ անարհեստ և փծուն գրչի Մաթէոսի, ի թուականութեան մեր ՋԺԳ. (1464), ի կաթողիկոսութեան տէր Զաքարիէ, ի յաթոռ սուրբ Էմիւնին Վաղարշապատու:

* Այս նույն Մանուէլ եպիսկոպոսը 1471-ին, ամենայն հավանականութեամբ նույն այս ձեռագրի մեջ, գրանցել է իր կողմից Հովհաննավանքին արված նվերաբերություններ ի մասին արձանագրություն, ուր ասված է. «Ես Մանուէլ եպիսկոպոս, որդի պարոն Աւագին, թոռն պարոն Ագիգբեկի ետու զիմ այգին յԱշտարակ, որ է Աղիգեան, և ջաղաց իմ, որ է տեղն բնական վանիցս, և հաստատեցի սուրբ Աստուածածնիս Ով որ [խափանէ] յիմոյ կամ աւտարաց ի ՅԺԸ. հայրապետաց անիծած եղիցի. թվ. ԶԻ. (1471)» («Այրաբատ», էջ 198):

Նույն այս արձանագրությունը, աննշան տարբերություններով, փորագրված է Եղվարդի ու Հակոբի եկեղեցու երկրորդ հարկի արևմտյան զրան աջ կողմը (Գ. Հովսեփյան, Աղիգեկենք, էջ 197):

Արդ, ցանկացող եղև այսմ սուրբ զրոցս՝ Մաշտոցիս Սամուէլ մահդասիս, և ետ գրել իմոյ տկարութեանս յիշատակ իւր, և բարի ծնողաց իւրոց՝ հարն վարճամշկան և մարն Ասխաբունիւն, և կենակցին Փաշկան, և զաակաց իւրեանց, և շատ գրեանս դրել էրեւտ և շնորհաց եկեղեցւոյ: Եւ զՄաշտոցս զայս ետ ի դուռն սուրբ Կարապետին Յոհաննու վանից*։ Եւ վայելողք սորա տէր Կարապետ, տէր Ստեփան, տէր Մկրտիչ, տէր Յովհաննէս, տէր Գաբրիէլ, տէր Մելիսեդ, և տէր Գալուստ, Կարապետ, և Խաշատուր, և Սարգիս, որ կամակից էք սուրբ զրոցս լաւ շաղաաթով պահէք...։

260

Ժ Ո Ղ Ո Վ Ա Ծ Ո Ի

Երևան 2519

258ա Ի թվականիս Հայոց ՋՅԳ. (1464) ապրիլ ամսոյ ԻԲ. (22) եղև վերափոխումն տէր Ներսէս եպիսկոպոսին Անկուրիոյ, էր սա յերկրէն Ղրիմոյ, աշակերտ Սարգիս վարդապետի, որ [որպէս] արեգակն փայլէր յերկրին Հ[ռ]ոմանց, բազումք երկրորդ տէր Ներսէս կոչէին. էր աղքատասէր, ճգնագգեստ, ըստ տեառն բանին՝ զինչս իւր ձրի առնուր և ձրի տայր, ի բաղանիս ոչ մտանէր, ամենեին ի կին մարդ չհայէր և շնորհաւք սուրբ հոգոյն անդադար քարոզէր Հայոց և Ֆռանկաց, Հոռոմոց, և բազումք ի մեծամեծաց Տաճկաց լսէին զբանն կենաց և հաւատաին ի Քրիստոս։

Իսկ անաւրէն արքայն Տաճկաց ժողովեաց զքրիստոնէից մանկունսն և եբեր Ըստըմալ. իսկ եպիսկոպոսն եկեալ ի հետ մանկանցն և եբեր զթուղթ ազատութեան Հայոց, իսկ անօրէն արքայն ոչինչ համբրեցաւ զթուղթն։ Բայց զԱնկուրիոյ քրիստոնէքն շնորհեց նմա. և յետ. Զ. (6) տարոյ տարան զծնաւդք մանկանց ի Ըստըմալ և գնացեալ սրբոյն զհետ նոցա ի Ղալաթան. ոչ իւր վիճակին միայն, այլ ամենայն քրիստոնէից էր սուրբ եպիսկոպոս տէր Ներսէս. ԽԾ. (45) ամաց գերեզման եղև ի Ղալաթան, փոխեցաւ բարի մահուամբ ի Քրիստոս։

261

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիրդ. Նօտ. 218 - 219, Բաղէշ՝ ս. Գէորգ եկեղեցի

գրիչ՝ Յակոբ (Նեարարենց)

վայր՝ Արծկէ

... Եւ ես՝ անպիտանս յամենայնի Յակոբ գծող մարդս եղկելի տեսի զփափաքն Գուլշատին... [և գրեցի] ի քաղաքիս Արծկէ, ընդ հովանեաւ սուրբ տաճարի մօրս լուսոյ Աստուածածնի, և սուրբ Ատեփաննոսի Նախավկայի, և մերոյս մենաստանի՝ սքանչելագործ սուրբ Նշանի, ի հայրա-

* «Արդ գրեցաւ սա ի գաւառիս Արարադեան բառերով սկսվող պարբերութիւնից մինչև այստեղ հիշատակարանի նմանահանութիւնը հրատարակված է Արեւանի «Այրաբատ»-ում (էջ 198)։

պետութեան տեառն Զաբարիայի Ալքամարցոյ, ի ղանութեան Զհանշայի՝
[որդոր] Վարայ-Ուսուֆի, և ի թուականիս մերում ՋԺԳ. (1464):

Արդ, որք հանդիպիք սուրբ Աւետարանիս յիշեսցիք ի մաքրափայլ յա-
ղոթս ձեր զստացող սուրբ Աւետարանիս զԳովառ-Խաթուն, և զծնողսն
իւր՝ զՍիրունն և զԴովլաթն, և ղեղբայրսն իւր զՇահբումանն և զՄկր-
սիշն....:

Յիշեսցիք ի յերկնաբացիկ յաղոթս ձեր զախմար գրիչս Յակոբ, և
զծնողսն իմ՝ զՆուսէս քահանայն՝ զփոխեցեալն առ Քրիստոս, և ղխա-
թուն-Սէլիֆ, և ղեղբայրն իմ՝ զՀնորհալից քահանայն Ղազար, և զամուսին
իմ զՄեհրուբանն՝ զփոխեցեալն ի Քրիստոս, և լի բերանով և ուղիղ սրտիւ
աստուած-ողորմի ասացէք և աստուած ձեզ ողորմեցի, ամէն:

Եւ դարձեալ, յիշեցէք զՄինաս եպիսկոպոսն՝ զփոխեցեալն ի Քրիստոս
և զԱստուածատուն....:

262

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Եղվարդ*

Վայր՝ Արծկէ

... Գրեցաւ սա ի քաղաքն Արծկէ, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնի
և սուրբ Ստեփաննոսի նախավկայի ||| ի կաթողիկոսութեան Վազարշայ-
պատու տեառն Ըղբատակիսի և յաշխարհակալութիւն Զահանշահի, որ
զնաց ի վերայ Բաղլատայ և մոնչաց իբրեւ զառիւծ...

263

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիւրղ. Նօա., 219, Վան՝ Տիւրամայր եկեղեցի

գրիչ՝ Յոհաննէս

Վայր՝ Արծկէ

... Եւ ես՝ անպիտանս յամենայնի՝ մեղուցեալ գրիչս Յոհաննէս ձեռ-
նարկեալ գրեցի զսուրբ Աւետարանս ի քաղաքիս Արծկէ, ընդ հովանեաւ
սուրբ Աստուածածնի տաճարիս և սուրբ Ստեփաննոսի. ի հայրապետու-
թեան տեառն Զաբարիայի, և ի թագաւորութեան թաղթին Զհանշայի,
ի թուականիս Հայոց ՋԺԳ. (1464) ամին:

[Յիշեցէք] ստացողի սորա տէր Մարտիրոսին և ծնողաց իւրոց տէր Յո-
հաննէսին և Հռիփսիմին...: Գրիչս՝ Յովհաննէս յիշման արժանի արարէք,
և զծնողսն իմ՝ զՅակոբ քահանայ և զՍալշուկ-Խաթուն, այլ և զՅակոբ՝
որդեակն իմ, որ աշխատեցաւ ընդ իս ի գրել սուրբ Աւետարանիս:

* Ձեռագիրը, որ կոչվում է Կարմիր ավետարան, պահվում է Եղվարդ գյուղի բնա-
կիչ Սմբատ Հարությունյանի տանը: Հիշատակարանից մեջ բերված հատվածը, ինչպէս
նաև Ալեքսան Մուրադխանյանին պատկանող 1602 թ. ավետարանի հիշատակարանը ընդ-
օրինակել է ազգագրագետ Վ. Բոյանը:

264

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Յ

Երևան 3481

ա

գրիչ՝ Ղազար

վայր՝ Տարբերունոյ երկիր, Արգելան մենաստան

32ա Ձյետինս ի գրչաց և զառաջինս ի մեղաւորաց, զանարժանս ի կարգաւորաց ՎՂազար սոտանուն կրամաւորս, և ղբարտեսիս կոկոզս ղբըւերորդիս իմ ըզՄիֆայէլ սարկաւագս աղաչեմ յիշել ի տէր միով տէր ողորմայիւ և աստուած զձեզ յիշէ, ամէն:

բ

հիշատակարանի գրիչ՝ Ազարիա

355ա ... Արդ, գրեցաւ սա ի յերկիրս Տարբերունոյ, ի սուրբ մենաստանիս, որ կոչի Արգելան, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս, և սուրբ Կարապետիս, և սուրբ Յարութեան, և սուրբ Վարդապետի գերեզմանիս, և սուրբ Նշանիս, և սուրբ Սեղանիս, զոր է աւծեալ սուրբ վարդապետն տէր Յովսէփն, և այլ սրբութեանցս, որ աստ կան հաւաքեալ. ի կաթողիկոսութեանն տէր Զաքարիայի, որ նստեալ է ի Վաղարշապատ քաղաքի, և ի թագաւորութեանն Զնանշայի, որ բաղում զաւրաւք պաշարեաց զքաղաքն Բաքելուն:

Արդ, գրեցաւ սա ի յառաջնորդութիւն սուրբ ուխտիս Յովանէսի և Մկրտիչ մեծ ըաբունապետի: Գրեցաւ սա ի թուականիս մերոյ ՋՅԳ. (1464), ձեռամբ բարեմիտ և հեղահոգի Ղազար կրամաւորի, որ ոչ ժամանեաց ի յաւարտ Շարակնոցիս, այլ տարածամ մահուամբ փոխեցաւ ի Քրիստոս: Արդ, խնդրող եղև սմա սրբասէր և հեղահոգի կրամաւորն Վարդան՝ հայր վանացն Մեծոփա հրաշափառ ուխտին, ի յառաջնորդութեանն քաջ ըաբունապետին Ստեփանոսի, որ հայրախնամ սիրով խնամս տանին ի վերայ միարան եղբարցն, || յիշատակ հոգոյ իւրոյ, և ծնաւորաց իւրոց՝ հաւրն Ղազարին և մաւրն Մարեմին, և եղբարցն Մովսէիին և Առաքելին, որ փոխեցեալ է ի Քրիստոս, և Յակոբին. ի վայելումն Յովանէս կրամաւորի, եղբաւորորդոյն իւրոյ, որ ոչ ետես և ոչ վայելեաց զԵրզրանս, այլ ի յազդմանէ չարին նահատակեցաւ ի սուրբ ուխտն Մեծոփայ, ի տեղին, որ կոչի Ովիտ, ի ձեռաց անաւորինաց, տղայ և վայելուչ հասակաւ, և զքեռորդին իւր զՍտեփանոս կրամաւորն:

Արդ, աղաչեմ զձեզ հայրք և եղբարք, յիշեցէք ի սուրբ և ի մաքրափայլ յաղաւթս ձեր զբաշայաղթ փիլիսոփայն զՎարդան կրամաւորն՝ զստացող սորա, և զբարի նահատակն զՅովանէս հոգեւոր որդին իւր, և լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք և աստուած ձեզ ողորմեսցի, ամէն:

Արդ, յերես անկեալ աղաչեմ զձեզ, որք հանդիպիք սմա կարդալով կամ արինակելով, լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք Վարդան կրամաւորին, և ծնաւորաց նորին՝ Ղազարին և Մարեմին, և եղբարցն, և այլ ամենայն արեան մերձաւորաց նոցին՝ կենդանեաց և հանգուցելոցն. և աստուած զձեզ յիշէ յիւր միւսանգամ գալուստն, ամէն:

330 ա Դարձեալ, աղաչեմ ղձեզ սուրբ հայրք և եղբարք՝ զսուտանուն երէց զԱզարիա, որ զՇարականոցս || խազեցի և զսակաւ յիշատակարանս զրեցի, և զՄկրտիչ կրանաւորն, և զԺաղկող վարպետն զՄիմաս կրանաւորն, և զՅակոբ կրանաւորն, որք աշխատեցան ի տուն տալ խազին [յիշեցէք] և լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք, և աստուած յիշողաց և լսողացդ ողորմեսցի, ամէն:

265

Մ Ա Շ Տ Ո Յ

Երևան 8453

գրիչ՝ Անտոն
վայր՝ Մալեզկերոյ վանք

300 ր ... Արդ, գրեցաւ սուրբ տառս որ կոչի Մաշտոց, ի թվականութեանս Հայոց ԶԺԳ. (1464), ի դառն և ի չար և ի վշտաշատ ժամանակի, որով նեղիմք անարինաց և անիրաւ պահանջողաց, ի հայր||ապետութեան տեառն Սիւանիսի Աղվանից կաթողիկոսի և եպիսկոպոսութեան տեղոյս տէր Գրիգորիսի և տէր Սարգսի, ձեռամբ տրուպ և զետնեալ [յ]ամենայն կրանաւորաց և կարգաւորաց, որ զանունս քահանայութեան ունիմ և գործս քահանայութեան ըսկի չունիմ՝ Անտոնի:

201 ա Արդ, գրեցաւ ի վանքս Մալեզկերոյ, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս, ի խնդրո և ի արդեանց ումեմն սրբասէր և հաւատարիմ կնոջ միոյ՝ Մէհրիշատիւն, որ ըստացաւ զսպ ի հալալ ընչից յիշատակ իւր և ի Քրիստոս փոխեցեալ եղբար իւրում՝ Էսկարիւն, որ տղայ հա||սակաւ գնաց ի Քրիստոս, ի վախելումն անձին սրբասէր և հեզահոգի Ովանէս նորաբոխբոջ սարկաւազի, և ծնաւդաց իւրոյ՝ հաւրն իւր Սարգիս ազին և մաւրն իւր Նուկպարիւն, և եղբարձ իւր Թայիվշիւն և Շալուիւն, Հասանիւն և Մկրտչիւն և ի Քրիստոս փոխեցելոյն Քէրիմշալիւն, զի աստուած ընդ երկայն աւուրս առնէ, աղաչեմ յիշել՝ ասելով ի խորոց սրտէ, թէ տէր աստուած ողորմեսս ոոցա....:

266

Ա Ի Ծ Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 7332

ա

գրիչ՝ Մաթէոս Շրվանեցի
վայր՝ Երկիրս Այլախ, քի զեղս Խոռտթանց

254 ա ... Արդ, աղաչեմ զսրբասէր ընթերցողսդ, որք կարդայք կամ աւրինակէք զաստուածային քնարս զսուրբ Աւետարանս զպատուական և սրբասէր քահանայ զՄելիքիս ստացող և զխնդրող աստուածային կտակիս յիշեցէք ի սուրբ և ի մաքուր աղաւթս ձեր, [և] զհայրն իւր զՆիկայ, և զմայրն իւր Գովփաշա, և զեղբարքն իւր Յովա||նէն և Յոնանէն, Ազարիայ, Շահնատարն, Անանիայ, Սահարբէլ և զամենայն յազգատոհմն

իւր, զկենդանիս և զհանգուցեալսն, յիշեցէք ի Քրիստոս Յիսուս և ի սուրբ աղաթս ձեր, և աստուած-ողորմի արձակեցէք ի վերայ նոցայ, և աստուած զձեզ յիշէ իւր արքաութեամբն, ամէն:

Այլ և Եղիշայ ելեալ ի ինգիր աստուածաին աաոիս և եկն առ մեզ մեծ յուսով և շերմեռանդ փափաքանաւ... և ետ դրել զսուրբ Աւետարանս ի վաեւումն անձին իւրոյ և յիշատակ հոգոյ իւրոյ և ծնողաց իւրոց՝ հաւրն իւրոյ Եաղուբին և մարն իւրոյ Բաղտաութին, Թանկկին, և ամենաքն արեան մերձաւորաց իւրոց և ազգականաց իւրոց:

Եւ արդ, ես՝ յետին կարգաւորաց և առաջինս մեղաւորաց, անպիտան և անարհեստ գրչաւորաց, մեղսամակարթ սուտանուն քահանայ, որ անուամբ քահանայ և գործովք ոչ, այլ մոլորեալ ի գործովս աշխարհս Մաթէոս Շովանեցի գրեցի զԱւետարանս ի վաեւում և գեղեցիկ երկիրս Այլաի կողի, ի գեղս Խորտաւանց, ընդ հովանեաւ սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին, ի արհիական պետութեանն տէր Գրիգորի, և մերոյ արհեպիսկոպոսին տէր Ստեփաննոսին, և բարունապետին Շմաւոնի՝ աթոռակալ Թաղէի առաքելոյն, ի ղանութեանն Ջեանշայի, ի թվիսն ՋԺԳ. (1464), արեգ ամսոյ ի հինկն եղև կատարումն Աւետարանիս: Աղաչեմ զձեզ, ո՛վ ընթերծողք սուրբ Աւետարանիս, յիշեցէք ի սուրբ աղաթս ձեր զՄաթէոս գրիչս և աստուած ձեզ ողորմեսցի:

Այլ և անմեղադիր լերուք սղալանաց և խոշորութեան դրիս, որ գիր չեմ հանել ոչ շար գիր (»), և աստուած զձեր մեղքն ոչ յիշէ, ամէն:

Այլ և յիշեցէք ի սուրբ աղաթս ձեր զԱբրահամ էրէցն, որ զարինակն մեզ շնորհեաց. ընդիր, պատուական արինակ. և աստուած զձեզ յիշէ, ամէն:

F

Ժաղկող և կազմող՝ Ղազար

Բարի աղաթիւք ձերովք յիշեցէք զՂազար քահանայ՝ ղնկարող և ղկազմող սուրբ Աւետարանիս և զծնողան՝:

267

Գ Ա Ն Ձ Ա Ր Ա Ն

Ն. Ջուղա 163, Մ.Տ.Մ.

գնող՝ Գրիգոր
վայր՝ Կոնկոկայ գիւղ

375բ Եւ զԳրիգոր երէցս, որ գնեցի ղԳանձտետրս ի հալալ վաստակոց իմոց և եդի յիշատակ ի գեղս Կոնկոկայ, ի դուռն սուրբ Թորոսու և սուրբ Գէորգեայ, յիշատակ հոգոյ իմոյ, և ծնաւոց իմոց՝ հաւրն իմոյ Մարգարէի և մարն իմոյ Խաթուն-Մէլիի: Որք կարդայք կամ արինակէք թողութիւն հայեցեցէք ինձ՝ Գրիգոր երիցոս և ծնողաց իմոց, և աստուած զձեր մեղացն թողութիւն շնորհեսցէ, ամէն և եղիցի:

* Այս հեշաակադրութիւնը կարմիր թանաքով է:

Գրեցաւ ի թվ. Հայոց ՋԺԳ. (1464): Յայսմ ամի եկաւ Ամթայ սուլտանն
Հասանն Իմ. (20.000) հեծելազարաւք և աւերեաց զԿեսարիոյ զերկիրն,
և սաստիկ աւար էառ զթորքմանն: Եւ Քրիստոս աստուած զԿոնկոայս
պահեալ ի նմանէ և ի նորա շար մտացն:

268

Ա Խ Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Պ. Նաթանեան, Արտուր Հայաստանի, 151—152, Փիրդ. Նօտ. 218,
Սրուանձա. Թորոս Աղրար, Բ, 341—342, Խաբերդ քաղաք*

գրիչ՝ Ստեփաննոս
վայր՝ Խորձենոյ գաւառ, Խլպաշի վանք

... Յայսմ** հայկազեան թուրարերութեանս տումարի, յորում էր թիւ
համարոյ թուականին թորգոմեան տոհմին ՋԺԳ. (1464)*** աւարտագոր-
ծեալ եղև սուրբ և կենսատու Աւետարանս... ի վարժումն և ի մխիթարու-
թիւն աւրիորդաց նորա, և ի պարծանս հանուրց հաւատացելոց, և ի փառս
անմահ թագաւորին այսպէս գրեցին:

Ջոր իմ անարժանի և անպիտան և սուտանուն Ստեփաննոս եպիսկո-
պոսիս, որ զարինակս գովելի և անսխալ վկայեալ ի բազմաց, և ցանկա-
ցող եղէ որպէս պատուական մարգարտի, և գրեցի զսա իմ անիմաստ և
տկար մտաւքս ի գաւառիս Խորձենոյ, ի վանս որ կոչի Խլպաշի, ընդ հովա-
նեաւ սուրբ Կարապետի:

Արդ, աղաչեմ զամենեանս, որք հանդիպիք սուրբ Աւետարանիս
զմեղապարտ գծողսն զՍտեփան եպիսկոպոսն և զծնաւոսն իմ յիշեսցիք
ի մաքրափայլ յազաւթս ձեր, զԴաւիթ, զՆերսէսն, զՔարամն, զԼաւրիւն****,
զՅովանէսն, զՊետրոսն, զՏաւնականն, զՏաւնապետն և զՄեծպարոնն,
որ ստացան զսա ի հալալ արդեանց իւրեանց...:

Յիշեսցիք և զմարմառի տուողն զՓիլիպպոսն, որ զթուղթն ի վերայ
կոկեցի...*****:

Աստանոր աւարտեցաւ քրիստոսահիմն և առաքելախաւս, մարգարտա-
շար, հոգիաբոլս Աւետարանս: Գրեցաւ սա ի թուականիս Հայոց ՋԺԳ.
(1464), ձեռամբ և անարհեստ և վատթար գրչի Ստեփաննոս եպիսկոպոսի,
ի գաւառիս Խորձենոյ, ի վանս Խլպաշի, ընդ հովանեաւ սուրբ Կարապե-
տի և ի բազմահաւաք սուրբ կրանաւորացս՝ տէր Յովանէսին, տէր
Նիկողոսին, տէր Կիրակոսին, տէր Մելքիսեթին, տէր Յովանիսին, տէր
Մալափիային, տէր Սիմաւոնին, տէր Դաւթին, տէր Աստուածատուրին,

* Հիշատակարանը Պ. Նաթանյանի հրատարակութեամբ ավելի ամբողջական է, սա-
կայն ունի որոշ թերութիւններ ու բացեր, որոնք լրացվում են Փիրդալեմյանի և
Սրուանձայանի հրատարակութիւններով:

** Թերես եղել է՝ Վեամս:

*** Պ. Նաթանյանի մոտ տպւած է ՉՁԵ, անշուշտ, վրիպակով:

**** Վարամձ և Վաւրիւն անունները բացակայում են Պ. Նաթանյանի հրատարակու-
թիւնից:

***** Այս պարբերութիւնը նույնպէս բացակայում է Պ. Նաթանյանի հրատարակու-
թիւնից:

տէր Կարապետին* նորաբողոք հասակին, և զհողերը եղբայրն իմ զհանդուցեալ... Աւնփրիսուն, և զգործակալքս սոցա՝ զԹորոսն, զԴաւիթն, զՅակոբն:

Արդ, աղաչեմ զամենեւեան, որք հանգիպիք սուրբ Աւետարանիս և լսէք զձայն նորա՝ երեք ողորմիս տուք Մեծապարունին և Պետրոսին և տղգականացն, ամէն:

Ձևոս երթայ՝ գիրս մնայ, երբ կարդաս՝ զանարժան գրիչս յիշեալ**:

269

Ա Ի Ե Ա Տ Ա Ր Ա Ն

ԼԾՎ 216, սյուն. 329—332, Վանի սուրբ Յակոբ եկեղեցի 39

գրիչ՝ Ստեփանոս

Փառք... ուստի՝ և տեսեալ զսորայս անճառ փրկադործութեան խորհուրդ ումն պատուական և հաւատարիմ Պաւղոս մահապախի ի վաղուց հետէ ցանկացաւ այսմ աստուածախաւս սուրբ Աւետարանիս]]] (Յիշեցէք) և զհաւատարիմ մահապախին զՊաւղոս, և զամենայն արեան մերձաւորքն՝ զհայրն Ստեփանոս, և զմայրն զԳեորգիոս, և զեղբայրքն՝ զԹովմա քահանայ, և զԱստուածատուրն, զՇամամ, և զղսաեքն՝ զԳեորգիոս և զԱղիզ, և զկին իւր զԱւագ, և լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք, և աստուած ձեզ ողորմեսցի, ամէն:

Արդ, գրեցաւ սա ի հայրապետութեան տէր Զաքարիայ Աղքամարեցոյ ե ի թագաւորութեան Զրեանշա զանին:

Արդ, յերես անկեալ աղաչեմ ես մեղաւք դառածեալ գծողս Ստեփանոս՝ կրկին յիշման արժանի առնել զիս, և ծնաւդսն իմ՝ զհայրն Թովմայ քահանայ և զմայրն զՈսկի, և զքոյրքն զԳեորգիոս և զԲաղդատ, և զամենայն արեան մերձաւորքն իմ՝ զկենդանիքն և զհանդուցեալքն...:

Դարձեալ, յիշեցէք ի Քրիստոս զառաջնորդ սուրբ ուխտիս զԴաւիթ հեզահոգի կրանաւորն և զայլ միարան եղբայրքս՝ զմեծ և զփոքր, որ կամակից եղեն գրելոյ Աւետարանիս:

Տէր աստուած... ողորմեա Պետրոս կրանաւորին՝ հոգեւոր հաւրն մերոյ, որ բազում մեղր է տուեր, և քաղցր տեսոյ քո արժանի արայ:

Արդ, ես յետեսալս ի կարգաւորաց և աւարժանս ի յարժանաւորաց, անիմաստս ի յիմաստնոց, անգէտս ի գիտնականաց և անարուեստս ի յարուեստաւորաց՝ Ստեփանոս մեղսամած գծողս աղաչեմ կրկին յիշման արժանի առնել զհաւրեղբայրն իմ՝ Պաւղոս մահապախին, որ ետ ինձ գրել զԱւետարանս, և զկողակիցն իւր զԱւագ, և զորդիքն զԹովմայ սարկաւագ, որ երիտասարդական տիօք փոխեցաւ առ Քրիստոս և եթող մեզ սուգ անմխիթար, և զԱստուածատուր, և զհայրն իմ Թովմայ քահանայ, և զմայրն իմ զՈսկի, և զքոյրքն՝ զԳեորգիոս և զԲաղդատ, և զամենայն արեան մերձա-

* Վերջին 6 անունները բացակայում են Գ. Նաթանյանի հրատարակութիւնից:

** Այս վերջին պարբերութիւնը նույնպէս բացակայում է Գ. Նաթանյանի հրատարակութիւնից:

ւորքն՝ զկենդանիքն և զհանդուցեալքն մեր, և սխալանաց և խոշորութեան գրիս անմեղադիր լերուք, դի կար մեր այս էր:

Դարձեալ, յիշեցէք ի Քրիստոս բոլոր սրտի՜ զառաջ ասացեալն գորգի Պաղոս մահաւորն՝ զԹումայ սարկաւազն...: Լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք նոցա, և ողորմածն աստուած ձեզ ողորմեսցի, ամէն: Ընդ նոսին և զԹումայ՝ Վարդազատու որդի՝ զՅինենից ռէտն, և ղեղբարքն... Զաւարէն և զՄիւիթարն և զՇապուի յիշեցէք ի տէր աստուած, և դուք յիշեալ լիջիք ի տէր, ամէն:

Միածին որդի, որ մարմնացար ի սուրբ կուէն Ե ծագեցար լոյս խաւարելոյս, ծագեա՜ զլոյս քո ի հոգի հոգեւոր մաւրն մերոյ՝ Խաթունին և որդոյն Դարմանին, որ ի մանկութեան հասակի փոխեցաւ առ Քրիստոս և եթող մաւրն իւրոյ սուգ անմխիթար: ...Յաւր միւսանգամ գալստեան քո՝ յարութեան քո արժանի արայ զՄարտիրոս ղորդի Սիոն քահանային, և զկենակիցն զԲաղդատ, և ղորդին զՍիւան, ամէն*:

270

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 5515

գնող՝ Յովանէս

283ր Ի թրականիս Հայոց ՋԺԳ. (1464). տէր Զաւարայ կաթողիկոսն էառ զէջմիածինն և Բ. (2) տարի ի տեղն նըստաւ և դեղակուր եղեւ ի նոցանէ, և սրբութիւն սուրբ խաչիս և աւետարաններս և գրեանքս ի յանարինաց ձեռն մատնեցաւ: Եւ ես Յովանէս մաղթասի թափեցի զսուրբ Աւետարանս յիշատակ ինձ, և ծնաւդացն իմոց Դաւթին և Արուս-Խաթունի, և կենակցին իմոյ Խուրլու-Մէլիք մաղդասուն, և ծնաւդաց նոցին՝ Պաղոսին և Սանդրիւտին, և զաւակաց նոցին Սիմէոնին և այլոցն ամենեցուն, առհասարակ, հանգուցելոցն առ Քրիստոս, և լի բերանով և ուղիղ մտաւք աստուած-ողորմի ասացէք Յովանէս մաղթասուն և Խուրլու-Խաթունին, և ձեզ լսողացդ և աստուած-ողորմի ասողացդ ողորմի Քրիստոս յիւր միւսանգամ գալուստն, ամէն:

271

Յ Ա Յ Ս Մ Ա Ի Ո Ի Ր Ք

Ն. Զուղա 407, Մ.Տ.Ա. Մ.Տ.Մ.

գրիչ՝ Ատոմ
վայր՝ Շատուան գիւղ

649ա Այս է վաստակ մատանց եղկելի տարտամ և մեղսամած եղեգնագծի Ատոմի:

* Հիշատակարանը գրված է Աղթամարի Զաքարիա Գ. կաթողիկոսի կենդանութեան օրոք, ուրեմն ամենաուշը՝ 1464 թ.: Հիշորդ հիշատակարանում հենց տվյալ կա Զաքարիայի թուակորման և մահվան մասին:

... Զոր անհալ ղայսպիսի զանձա աստուածային և պայծառ լուսով սրբասնեալ և մաքրամիտ և պատուական քահանայն Կարապետ և մեծ փափազմամբ և ջերմեռանդ սրտիւ ցանկացող եղև սուրբ տառիս, և ի խնդիր ելեալ այս համրարեալ դանձիս և լուսափայլ և անդին մարդարտիս՝ անուշահոտ մանուշակիս և վարդափթիթ բուրաստանիս, և ետ գծագրել զսա ի հալալ և յարդար վաստակոց իւրոց՝ յիշատակ հոգոյ իւրոյ, և ծնողաց իւրոց՝ հօրն խօջայ Ստեփաննոսին, և մօրն Զանմէլէֆին, և կենակցին իւրոյ Շարմէլէֆին, և եղբօրն Աւետիսին, և զաւակացն Յովաննիսին, և սարկաւագ Հերսապետին, որ տարածամ և դառն մահուամբ էլ յաշխարհէս, և այլ ամենայն ազգականացն նոցա և արեան մերձաւորացն՝ կենդանեացն և հանգուցելոցն:

Եւ արդ, ես՝ Կարապետ քահանայ՝ անարժան ծառայս ծառայիցդ աստուծոյ, սիրող եղէ այս սուրբ տառիս և ետու գծագրել զսա ի վերջանութիւն սքանչելեաց ամենայն արեամբ ներկեալ սուրբ մարտիրոսացն...

Արդ, ես Կարապետ սոսկանուն քահանայ անարժան ծառայ ծառայիցդ աստուծոյ, յոյժ փափազմամբ և ջերմ սիրով ետու գծագրել զսուրբ գիրքս զայս և դարձեալ ետու զսա ընծայ և նրէր ի դուռն ամէնաւրհնեալ սուրբ Աստուածածնին, որ կայ կառուցեալ ի կողմն Ոստան քաղաքին, ոչ կոչի Նոր-Ֆաղաֆ, առ ափն ծովուն Ախթամարայ: Որով վայելեսցին զսա հըրճւանօք մանկունք սուրբ եկեղեցոյ, և յիշեսցին յերկնագնաց և յաստուածամատոյց յաղօթն իւրեանց զիս՝ զանարժան զԿարապետ սոսկանուն քահանայս, և զծնողսն իմ զխօջայ Ստեփաննոս և զԶանմէլէֆն, և զպապն իմ զԱւետիսն, և զեղբայր պապոն զտէր Յովաննեսն, և զՀերսապետ սարկաւագն, որ դառն մահուամբ փոխեցաւ յաշխարհէս, և սուգ անմխիթար եթող ծնողիս, և զհօրքոյրն իմ զԽաթիւն-Մէլէֆ, և զքոյրն իմ զԴիլլատ, և զմուրոն զՄէլէֆ-Խաթուն, և զհարսներն զԵլքախաթուն և զԽոնձայ, և զզաւակսն իմ զԴիլլատ, զԶանմէլէֆ, զՍուլտան և զԽոնձայ:

Եւ արդ, ես անպտուղս ի բարեաց, մեղաւորս յարդարոց, և անկատարս ի կատարելոց, մեղանշականս յանմեղաց, և անկարգս ի կարգաւորաց, անյիշելիս ի գրչաց և անարհեստս յարուեստաւորաց, տգէտս ի գիտնականաց, բազմամեղ և անարժան, մեղսամած սոսկանուն քահանայ Ատոմ, որ զձեռն իմ քահանայի և գործոյն թափուր և ունայն գտանիմ, տեսի զսէր և զփափագ սորա, զոր ունէր առ հոգեւորսն և իմով իսկ տկարութեամբս յանձն առի և ամենակարող զօրութեամբն աստուծոյ կատարեցի զսուրբ գիրքս զայս մեղսամած մատամբ իմով: Բազում և մեծ աշխատութեամբ հասուցի զսա յաւարտումն ի յանւանի գեօղս ի Շատուան, որ է գլուխ երկրին Ընթշտօնեաց, ընդ հովանեալ սուրբ Աստուածածնին, և սուրբ Գէորգեայ զօրավարիս, և սուրբ Ոսկեանց քահանայիցս, ի հայրապետութեան տեառն Զաֆաւիայի, որ յայսմ ամի փոխեցաւ առ Քրիստոս, և ի նորընծայ հայրապետիս մերոյ տեառն Ստեփաննոսի, և ի թուականի Հայոց ի յիննհարիւր և ի ԺԳ. ամի (1464), ի դառն և ի վշտալից ժամանակիս, յորժամ կամք ընդ հարկի և ընդ ծառայութեան ազդին նետողաց:

Նա և զծնողսն իմ զԹումայ քահանայ և զՍիֆաթ-Մէլէֆ, և զերախտաւոր պապն իմ զԱստուածատուր քահանայն, և զմիւս վարպետն իմ՝ զառա-

քինի արեղայն զՅոնանէս Սանանեցիմ, որ ուսոյց մեզ զարհեստս գրչու-
թեանս, և զայլ ամենայն ազգատոհմն մեր՝ զկենդանիս և զննչեցեալսն,
և զայնոսիկ, որք երախտաւորք եղեն մեզ ի պէտս հոգւոյ և մարմնոյ: Դար-
ձեալ, յիշեցէք ի Քրիստոս զյառաջին քահանայք քաղաքիս՝ զհանգու-
ցեալսն՝ զերկոսեան տէր Յովանէսն՝ զամուլքն, և զդասապետքն՝ զտէր Պո-
ղոսն և զտէր Աւետիսն, զերկու տէր Յովանէսքն, և զերկու տէր Ստեփա-
նոսքն՝ զհոգևոր հարքն մեր յիշեցէք ի Քրիստոս և աստուած-ողորմի
ասացէք, ես առաւել զհոգևոր եղբարսն իմ զտէր Ստեփանոսն և զտէր Յո-
վանէսն Բուլղանդարն, զտէր Կարապետ մահադասին և զտէր Կարապետ
Սաղէշցիմ. դարձեալ յիշեցէք ի Քրիստոս զայժմու քահանայքս՝ զհոգևոր
որդիքս մեր զտէր Ստեփանոսն, որ միջնորդ և կամակից եղև գրոցս, և
զտէր Յովանէսն, և զտէր Սարգիսն, և զսարկաւագունսն ամենայն յիշե-
ցէք ի Քրիստոս և աստուած-ողորմի ասացէք, և առհասարակ ժողո-
վրդեանդ ողորմեսցի Քրիստոս, ամէն...:

272

ՄԱՇՏՈՅ ԵՒ ԳԱՆՁԱՐԱՆ

Բողիւան զբատուն Ms. Arm. E. 8

Մատենադարան, Անհատական արխիւներ, Թղթ. 119

գրիչ՝ Երեմիա
վայր՝ Կեղի ֆաղաֆ

ա

236բ ... Արդ, աւարտեցաւ սուրբ տառս այս ի թվականութեան հայոց ՋԺԳ.
(1464), ի հայրապետութեան տէր Ստեփանոսի, ի պարոնութեան Սփան-
աւորիս: Եւ արգ, ստացաւ զսա* յիշատակ իւր և ծնողաց իւրոց:

Արդ, որք հանդիպիք սմա գրելով կամ կարդալով կամ արինակելով յի-
շեսչիք յաղաւթս ձեր զվերո ասացեալն** և զիս՝ զմեղաւոր գրիչս զԵրեմիա
կրանաւորս, և զծնողս իմ ||| և զշա||| յիշեսցիք ի մաքրափ[այ]լ յաղաւթս
ձ[ե]ր, որ զբազումս աշխատեց[ի]սն զհետ իմ: Եւ աստուած ձեզ՝ յիշողացտ
և մեզ՝ յիշելոցս առհասարակ ողորմեսցի:

Արդ, ստացաւ սա ի հալալ արդեանց իւրոց յիշատակ իւր, և ծնողաց
իւրոց, և ամենայն արեան մերձաւորաց իւրոց:

բ

237բ Գրեցաւ սուրբ Մաշտոցս այս ի քաղաքս Կեղի, ընդ հովանեաւ սրբոյն
Սարգիս զաւրավարին և որդոյն նորա Մարտիրոսին, և այլ սրբոցն, որ
աստ կան հաւաքեալ:

գ

123ա Ջուր, աււիս, կաթ մի շուր:

* Ստացողի և նրա ծնողների անունները գրելու համար տեղ է բաց թողնված:

** Մի տող զատարկ է թողնված:

դ

169ա Զարափս ի շարին և զծոյս ի բարին՝ զԵրեմիա գրչակս յիշեսցիք միով տէր ողորմաիւ, և ծնողաց իմոց, և ստացողի սորին, և նոյնդ ձեզ պարգե-
հացի, ամէն:

ե

198բ Միտքս մեռեալ ի մէջ սրտիս
Սիրտս նեխեալ ի մէջ փորիս,
Չհոգիս մեռեալ ի մէջ մարմնոյս,
Յարոյ շնորհաւք քո տէր Յիսուս:

273

Գ Ա Ն Ձ Ա Ր Ա Ն

Նրկան 6793

գրիչ՝ Երեմիա
վայր՝ Կեղո քաղաք

280բ ... Գրեցաւ սուրբ ՚՚ գիրքս, որ կոչի Գանձատետր, ասացեալ է ի հո-
դելից վարդապետացն ի խրախուժիմ մանկանց եկեղեցւոյ, ձեռամբ
Երեմիա սարկաւագի, ի Կեղո քաղաքս, ի թաղս որ կոչի Բարձր մահալա,
ի դուռս սրբոց վկաիցն սուրբ Սարգսի զաւրավարի և որդոյ նորա Մար-
տիրոսի, և Գէորգա զաւրավարի, և սուրբ Յակոբա, և սուրբ Աստուա-
ծածնին, որոյ շնորհիւն եղև սկիզբն գրոցս, որ յամենայն ժամ զաւրացու-
ցանէ զտկար և զտրտում բնութիւնս իմ, ապաւինելով յիւ զաւրութիւնն և
ի բարեխաւովիւնն, ամէն:

Արդ, որք հանդիպիք սմա կարդալով կամ աւրինակելով յիշեցէք
զստացողս սորա զ**

274

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Նրկան 2816

ա

գնող՝ Տիրացու
վայր՝ Ախլիսա

Կամաւ անեղին աստուծոյ և ողորմութեամբ նորին ես Տիրացու էրէցս
գնեցի զսուրբ Աւետարանս ի հալալ արդեանց իմոց յիշատակ ինձ, և ծնո-
288բ ղաց իմոց, կենակցին իմոյ Մաւրիամիւն. ՚՚ զաւակաց իմոց՝ դեռաբոյս և

* Մանր հիշատակագրութիւններ կան նաև ձեռագրի 55ա, 112ա, 117բ, 151բ, 165բ,
190ա, 194ա, 218ա, 220բ էջերում, սակայն նրանցում նոր ոչինչ չկա:

** Անունը լրացնելու համար տեղ է թողնված:

Ձեռագրի առաջին էջում ոմն ուսումնասիրող (Թերևս Հ. Թոփչյանը) կարմիր Թա-
նաքով գրել է ՎԳԹ—1426: Մեսրոպ եպիսկոպոս Տեր-Մովսիսյանը նույն էջում գրել է
«ԺՆ. դար», ուստի մեզ նման նա ևս չի գտել որևէ հիշատակութիւն թվականի մասին:
Տեղագրում ենք 1464-ի թվադարձում նույն Երեմիա գրչի մի այլ հիշատակարանին առ-
ընթեր:

նորաբողոքոյ պատանոյն Յոնանէս սարկաւաքին և Գալստին, և այլ ամենայն արեան մերձաւորաց և երախտաւորաց:

Արդ, երես անկեալ աղաչեմ զձեզ, ո՛վ դասք սուրբ քահանայից, որք աւգտիք ի սմանէ կարդալով կամ արինակելով, զմեզ և զմեր ննջեցեալսն ի սուրբ յաղաթս ձեր յիշեցէք և աստուած զձեզ յիշէ, ամէն:

283.ա Արդ ես կրսերս յորդիս եկեղեցոյ, պարականս բիւր քանքարաց Տիրացու աւաքէրէցս յԱխլցխոյ, ետու զսուրբ Աւետարանս և զարծաթի սկին իմ յիշատակ ի սուրբ Գրիգոր եկեղեցին, յիշատակ անջինջ ինձ, և ծնողաց իմոց՝ պապին իմոյ Տիրացու քահանային, և հաւրն իմոյ Յոնանէս քահանային, և եղբարցն իմ Գալըստին, Աստուածատրին և Քրիստոսատուրին, և զաւակին իմոյ Միսիթարչին, որ էր դպիր և երկոտասան ամաց փոխեցաւ առ Քրիստոս և եթող մեզ սուք անմխիթար:

Արդ, աղաչեմ զձեզ, ո՛վ սուրբ ք[ահանայք], զմեզ և զմեր [նն]ջեցեալսն ի [սուրբ] յաղաթս ձ[եր յիշ]եցէք, և աստուած զ[ձեզ] յիշէ, ամէն:

289.բ Մի ոք յանդգնեացի և յափշտակել ջանայ զմեր հոգոյ յիշատակս ի սուրբ եկեղեցոյս, եւ եթէ ոք յանդգնի և գողանայ կամ ծախէ՝ ընդ անլուծանելի կապանաւք մնասցէ և մեր մեղացս տիրանայ: Իսկ պահպանողքն և խնամատարքն արհնին յաստուծոյ և յամենայն սրբոց նորայ, ամէն:

Ծղաւ յիշատակս ՋԺԳ. (1464) Թվին Հայոց:

Բ

կազմող՝ Գրիգոր

288.բ Եւ առաւել... ղկաւշկար Քարիմատինն, և զկենակիցն իւր զՄսրմէլիքն, և զծնաւդսն իւր՝ զհայրն Կիրակոս և զմայրն իւր Նարին-Խաթունն, և զամենայն արեան մերձաւորսն իւր, որ ետ վերստին նորոգել զսուրբ Աւետարանս ի հալալ ընչից իւրոց, զոր եղեալ էր զսուրբ Աւետարանս Տիրացու աւագերէցն ի սուրբ Գրիգոր եկեղեցին: Որ ոք որ լիակատար սրտիւ ասէ զտէր ողորմին, նա ողորմի նմայ Քրիստոս ի յաւուրն դատաստանի:

Ջկազմող Գրիգոր էրէցս՝ զՂարալի օրդի, յիշել աղաչեմ ի տէր, և աստուած զձեզ յիշէ, ամէն:

275

Ա Ի Ծ Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 3701

գրիչ՝ Մաղազիայ
վայր՝ Էրեւան վանք

... Արդ, գրեցաւ նամակս աստուածաին և արարչին խաւեցեալ կտակ
278.բ և բանին կենաց հրամաեալ բանս՝ սուրբ Աւետարանս աստուածա||բան և աստուածախաւս, ի թուաբերութեանս Հայոց ՋԺԳ. (1464), ի վանքս Էրեւան, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին և սուրբ Գէորգա զաւրա-

վարի, ի թագաւորութիւնն Ջաճանշային, ի հայրապետութեանն տետոն Գրիգորի, ըստ խնդրոյ և փափաքանաց հաւատարիմ և ուղղափառ պատուական Մուրատ մուղտասի, և կենակցին իւրոյ Դիլշատին, որ է մահդասի...:

279ա ... Արդ, ո՛վ մանդումք սուրբ եկեղեցոյ, որք հանդիպիք այսմ հոգի-
ունակ տառի կարդալով կամ արինակելով, յիշեսշիք ի սուրբ և երկնա-
թռիչ յաղաթս ձեր Մուրատ մուղտասին, հաւր անուն Տաղտուլ, և մար՝
Աղբա-Մալիք, և իմ եղբարն է Աւետ, և քուր իմ Յազիզ, և իմ պառաւին
հաւրն անուն Ջաֆ, մար անուն Մանիշակ և հանգուցեալ ի Քրիստոս...:

379բ || և զտխմար և զյետին գրիչ զՄաղազիայ սուտանուն կրանաւոր... ընդ
նմին... զծնաւդսն իմ, և զազգականս, և զեղբարս, և զվարպետն իմ զտէր
Յոճանէս, և զգրիս ուսուցիչն իմ զտէր Մաթթէոս, և զամենայն երախտա-
ւորսն մինչև ի մին հաց՝ յիշեսշիք ի մաքրափայլ յաղաթս ձեր...*:

276

Մ Ա Շ Տ Ո Յ

Բ. Կիւլէսէրեան, Յուլիսկ Անկիւրիոյ, № 214, սյուն. 991—992**

գրիչ՝ Նիկոլաոս
վայր՝ Գալատիա

339ա ...Արդ, եղև զրաւ գրչութեանս, որ է Մաշտոց, ի մայրաքաղաքս Գա-
լատիա, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին, ի թուականութեանն Հա-
յոց ի ՋԺԳ. (1464), ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի կաթողիկոսի
և արհիեպիսկոպոսութեան տեառն Ներսէսի:

Բայց որ ստացաւ զգիրքս աստուածային պարոն Ալէքսանդուն ի հա-
լալ արդեանցն ի յիշատակ իւր, և կողակցին իւրոյ, և ծնողացն, և ամե-
նայն արեան մերձաւորացն:

Արդ, որք հանդիպիք սմա կարդալով կամ արինակելով՝ յիշման ար-
ժանի առնէք զպարոն Ալէքսանդուն, որ եղ յիշատակ զգիրքս ի սուրբ
Կարապետ եկեղեցին: Եւ զգծող գրոյս գնիկոլաոս աբեղայս յիշեսշիք
ընդ նմին՝ հայր մեր որ յերկինս ասելով, ամէն:

* Գրչի կողմից գատարկ թողնված տողերի վրա, այլ ձեռագրով, գրված է հետևյալը՝
«Կաման աստուծոյ ես՝ Աղանան կալայ սուրբ Աւետարանս՝ տվի Քրիշոյ վանքն ինձ
քառասնից: Տէր Ալեքսանդոս եպիսկոպոս[ի] ձեռաւքն կատարեցինք քառասունքն»:

** Բ. Կիւլէսէրեանի «Յուլիսկ հայերէն ձեռագրաց Կարմիր-վանուցն Անկիւրիոյ» (Ան-
թիլիս, 1930) արժեքավոր աշխատութիւնը ստացանք, երբ հիշատակարաններէ սույն հա-
տորի առաջին մամուլներն արդեն տպագրված էին: Այդ իսկ պատճառով հնարավորու-
թիւն չունեցանք 1463-ի թվաշարքում տեղագրելու այդ թվականին Յովանէս երէցի կող-
մից ընդօրինակված ծոցովածուի աղբատիկ բովանդակութեամբ հիշատակարանը:

277

Ա Ի Ե Ս Ա Ր Ա Ն

«Թորոս Աղբար», Բ., էջ 463,
Ջնդուշի Սիրահայեաց ս. Աստուածածնի վանքգրիչ՝ Անանիա
վայր՝ Հռովկլայ, Խալիֆի գիտ

[Գրեալ] ի թվին մեր ԶԺԳ. (1464), ի հայրապետութեան տէր Կառապետին և ի թագաւորութեան... պարոն Ջափամ-պակին: Գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի մայրաքաղաքս հռչակաւոր ի Հռովկլայս, ի գիւղս Խալիֆի յորջորջեալ, ընդ հովանեաւ սուրբ Գէորգեայ և սուրբ Թէոդորոսի վինատրաց... ձեռամբ Անանիա կրանատրի...:

278

ՄԵԿԵՆՈՒԹԻՒՆ ՄԱՏԹԷՈՍԻ ԱԻԵՏԱՐԱՆԻՆ, ՆԵՐՍԻՍԻ ՇՆՈՐՀԱԼԻՈՅ

Երուսաղէմ 332

Ն. Գողարեան, Մայր ցուցակ, Գ., էջ 222

604 Ո՛վ աստուածայէր աննման սուրբ կարգացող՝ Սարգիս Զաջոխ որդիս յաղաւթս քո յիշէ վասն աստուծոյ, աստուած քեզ յիշէ յիր ողորմութիւն. գրեցի թվիս ԶԺԳ. (1464)*:

279

Ա Ի Ե Ս Ա Ր Ա Ն

«Միարանք և այցելութեան Երուսաղէմի», էջ 266

գրիչ՝ Մարտիրոս Հիզանցի
վայր՝ Երուսաղէմ

... Փափաքաւ եղեալ եղկելիս... և անարուեստ գրիչս Մարտիրոս, յետինս ի կարգաւորաց և առաջինս յանցաւորաց գաղափարեցի զսա ինձ գանձ անկողոպտելի, ըստ կարի իմում զարդարեցի ամենայն գունովք, ի ժամանակս վերջինս ի թիւս շափոյ ...ԶԺԳ. (1464) ամի աքեթական տումարի տոհմիս, ի սուրբ և աստուածակոխ քաղաքս Երուսաղէմ, ընդ հովանեաւ սրբոյն Յակոբայ դամբարանի, որդւոյն Զեքեթեայ առաքելոյ:

280

Ա Ի Ե Ս Ա Ր Ա Ն

Փիբղ. Նօտ. 219- 220, վան՝ Տիբամայր եկեղեցի

գրիչ՝ Մկրտիչ

... Եւ արդ, ի յայսմ թոսաբերութեանս Հայկական տումարիս ԶԺԳ. (1464), ի դառն և ի վշտաբեր ժամանակի գրեցաւ Աւետարանս ձեռամբ Մկրտչի, ի խնդրոյ Պետրոս քահանայի:

* Հրատարակելէ չհայտնում է, որ այո թվականը Մովսէսյանը կարդացել է ԶԺԳ. այդ դեպքում հիշատակադրութեան թվականը համարելու է 1274:

ՋԺԴ

1465

281

ՄԱՍՈՒՆՔ ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՆՁԻ

Երևան 185

ումն ընթերցող

328_բ Ի թվաբերութեան Հայոց ՋԺԴ. (1465), յօդ[ո]ւ[տոսի] ԺԵ. (15), Յայսմ ամի կալեալ եղև թագաւորն վրաց Գուրգի ի յանաւրէն իշխանէն Կաւղաւ-
րէն, [շարամանեալ կալան զայս]*: Յետ որոյ նստաւ յաթոր թագաւորու-
թեան Կոստանդին եզրաւորողին իւր: Յետ Կոստանդինին նստաւ Բագրատ
յետ մի ամի:

282

Ճ Ա Շ Ո Յ

Երևան 3758

գրիչ՝ Յովանէս

վայր՝ Գեղարքունեաց գաւառ, Կած գիւղ

ա

1170 Աւրհնութիւն, գոհութիւն, բարեբանութիւն գթածին, ողորմածին և մար-
դասիրին աստուծոյ... որոյ շնորհաւք և աւժանդակութեամբ յանկ ելեալ
աւարտեցաւ գերափառ և հոգիազարդ աստուածաբան տառս վասն խնդրոյ
բազմերջանիկ և սրբասնեալ քահանայիցն տէր Մանուէլի և որդւոյն նորին
տէր Ստեփանոսի, ձեռամբ բազմամեղ և անարժան գրչի Յովանէսի,
ի թվականիս մերում Ջ. և ԺԴ. (1465) ամի...:

1173 ... Ըստ այսմ պայմանի ամենագովելի... Մանուէլ քահանայն և տէր
Ստեփանոս հարազատ նորին գրել ետուն զսուրբ տառս ի Սանահնոյ
աւրինակէն, և մեծաւ փափագանաւք յարդար վաստակոց իւրեանց ստա-
ցան զսա յիշատակ բարի հոգւոյ իւրեանց, և ծնաւոյց տէր Մանուէլին՝
պարոն Ամիրքէկին և Գովմէլիքին, որ ո՛վ հանդիպողք սուրբ կտակիս
յիշեսցիք ի մաքրափայլ յաղաթս ձեր զգեռաբոյս որդիք տէր Մանուէլին՝
զտէր Ստեփանոս և զԱմիրքէկ, և զգոյր նոցա զՄարգարիտն, ալլ և զեղ-
բարքն՝ զփոխեցեալքն ի Քրիստոս՝ զԱստուածատուրն և զՍաւառն: Դար-
ձեալ, աղաչեմ յիշել առ Քրիստոս զկենդանի եղբարք տէր Մանուէլին՝
զՍաւլթան և զԷլքէկն, և զմեծ եղրաւորողին՝ զպատուելի երիտասարդն
զՄէլիքն, և զգոյր տէր Մանուէլին՝ զՅուստիանէ, և զորդի նորին զՓաշէն:
Դարձեալ, աղաչեմ յիշել ի Քրիստոս զհարազատ որդիք Սաւլթանին՝ զՇան-

* Ուղղագիծ փակագծի մեջ առնվածը զբոված է այլ թանաքով ու ձեռագրով:

նադարն և զԽօշնադարն և զՄա[ր]գարէ դպիրն և զՍանակն, և զորդիք էլ-
բէկին՝ զՅեղիշէ և զՅինոփ և զՄաթէոս:

Դարձեալ... յիշեցէք զտէր Մանուէլ, և զամուսինն իւր զԵղիսաբէք, և
զԺաղկեալ որդիքն իւր զաէր Ստեփանոս, և զամուսինն իւր զԽոսրովի-
դուխտ, և զզաւակնն իւր զՆերսէս և զՄեսրոպ պատանիսն, և զԱմիրբէկն,
և զամուսինն իւր զԹովսծամ. յիշեցէք ի Քրիստոս զՄէլիքն, և զամուսինն
իւր զՍօլթանբախտ՝ զԳիողիսեցեալն ի Քրիստոս, և զորդի նորին զԳրիգոր
պատանին, և մայր Մէլիքին՝ զՎարդատիկին, և զՍաւլթան, և զամուսինն
իւր զԹամար, և զէլբէկն, և զամուսինն իւր զԶիշագ, և զՇաննադարն, և
1174 զամուսինն իւր զԱղուլ-Մէլիքն: || Այլ և աղաչեմ յիշել ի Քրիստոս
զպատուէլի երիտասարդն զԱվրանբէկ, որ է կնքահայր սոցա...:

Նւ արդ, գրեցաւ սուրբ տառս, որ կոչի Տարէանգիրք ի դառնացեալ
Ժամանակիս, յորում նեղիմք յանօրինաց բռնութենէ, եւս առաւել ի
կրկնակի հարկապահանջութենէ. ի հայրապետութեան տեառն Գրի-
գորի ռեդհանիւր Հայոց կաթողիկոսի և պատրիարքի Վաղարշապատու էջ-
միածնի, ի յաշխարհակալութեանն Ջնանշայ իմիրզին, որդւոյ Ղարայ-Ու-
սուֆին, ձեռամբ ամենամեղ և անարհեստ գրչի Յովանէսի, որ զանունս
ունիմ կարգաւորի և գործովս անպիտան: Որ և եկեալ յԱրծկէ քաղաքէ տա-
րադէպ հանդիպեցաք ի գաւառս Գեղարքունի, ի գեղս որ կոչի Կած. հան-
դիպեցաք բարեկալիտ առնս տէր Մանուէլին և մոռացաք զաւարական
կեանս մեր: Վասն յոյժ սիրոյ և փափագանաց սորա ձեռնարկեալ սկիզբն
արարաք սուրբ գրոցս՝ ի մեծի աղուհացից պահոցն ի չորրորդ շաբաթին,
և աւարտեցաք աւժանդակութեամբ սուրբ հոգւոյն աստուծոյ՝ վերացման
սուրբ խաչի տաճիս, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս, և սուրբ Գրի-
գորի, և սուրբ Կարապետի, յեպիսկոպոսութեան գաւառիս Գեղսւմայ
տեառն Ստեփանոսի, և վերադիտողութեան քաջ րաբունոյն Սարգիս վար-
դապետի՝ սուրբ ուխտիս Հերմոնի հար...:

Բ

754 ... Այլ և բազմամեղ և անարժան գրչիս Յովանէսի, և ծնողացն իմոց
Յակոբ քահանայի և Սալչուկ-Խաթունի տէրն տէրանց ողորմեսցի, ամէն:

283

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Յ

«Սխական», էջ 126

գրիչ՝ Գրիգոր

... [Գրեցաւ Շարակնոցս] յաստուածախնամ և ի հրեշտակահիմն
վանքս... ընդ հովանեաւ սուրբ Գրիգորի և սուրբ Յակոբայ և սուրբ Սա-
հակայ, և այլ կենսաբեր սուրբ նշանաց՝ որ աստ գումարեալ կան, ի յա-
ռաջնորդութեան սուրբ ուխտիս տիեզերալոյս և մեծ հռետորի Յովնանէս
վարդապետի, ի դառն և ի նեղ Ժամանակի: Արդ, ետ գրել Յովնանէս, որ
այժմ կրօնաւոր է և ի մերձակայ աւուրս վարդապետ [է] լինելոց...: [Ամե-
ղադիր լերուք վասն խոշորութեան գրիս], զի Ժամանակս ձմեռն էր, և
խուցս մուկն և ցուրտ, և նիւթս պակաս, և թանաքս աւեր. և իմ պիտոյքն

ոչինչ այլ՝ բայց միայն ցամաք հաց, և խոցած ներքինս ի բանսարկուն և արտաքինս՝ ի բնութեան տկարութենէ՞:

284

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիլղ. Նօտ. 221, Բարերգ, ս. Առտուածածնի եկեղեցի

գրիչ՝ Մաաթէնա

վայր՝ Նղիվարդ

... Ըստ այսմ օրինակի աստուածասէր և բարեպաշտ կիներն Ազիզ ստացաւ զսուրբ Աւետարանս մեծափափագ սիրով և ետ ի դուռն նորագեղոյ եկեղեցւոյն, որ յանուն սուրբ Գրիգորի. վասն յիշատակի հոգւոյ իւրոյ ե առն՝ Խերադիւին, և զաւակացն՝ փոխեցելոցն ի Քրիստոս Վիրապաւրին և Աստուածատրին...:

Յիշեսցիք շերմեռանդ սիրով զսպասաւոր սուրբ եկեղեցւոյն զՍարգիս քահանայն և զտանուտէրքն նորագեղոյ՝ Ամիրն, զՋանիբէկն, զԳալիկն, Սօլքանբէկն, զԱւագն, Սարգիսն, Մխիթարն, և զՊօղոսն, զՍիրատեղն, և զՄանիկն, զԱզիզբէկն, և զամենեսեան՝ մեծ և փոքր, որ կամակից եղեն և օգնական:

Նւ ես՝ Ազիզս տվի զիմ հալալ գանձագին սուրբ Աւետարանս ընծայ և նուէրք ի սուրբ եկեղեցիս նորագեղոյ՝ յիշատակ մեր ննջեցելոցն և կենդանեացն:

Նւ արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի գաւառս Արարատեան, ի փառաւոր վանքն Նղիվարդայ, ձեռամբ յոգնամեղ և փծուն գրիչ Մաաթէնոյ: Ի կաթողիկոսութեան տեառն Յրոքստակէտի, որ յայսմ ամի նստաւ յաթոռ հայրապետութեան, և եպիսկոպոսութեան տէր Յովաննէսի՝ Հայոց-Թառոյ, իշխանութեան Ջանշի՝ որդւոյ Ուսուֆի, ի վերակացութեան երկրիս պարոն Վիշելի, ի մեծ թուականիս Հայոց ՋԺԴ. (1465): Այլ և յիշեցէք ի Քրիստոս զհոգեւոր հայրն մեր՝ զարի և քաջ զՍարգիս վարդապետն, և զիւր միաբանքն՝ զՄխիթար արեղայն, որ է հայր վանացս սուրբ Գետարդեայ, և զայլ միեղէն եղբարցս՝ զսրբասէր և զհեզահոգի Ալեքսանն, և զՄաաթէնսրն, և զՅովաննէսն...:

285

ՄԵԿԵՆՈՒԹԻՒՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿԷԻՑ ԹՂԹՈՑ, ՍԱՐԳՍԻ ՇՆՈՐՀԱՆՈՑ

Բաղէշ, Մ.Տ.Մ.

Ի հայրապետութեան էջմիածնի տէր Ռստակիսի և իշխանութեան Ջանշի** ի գաւառին Արարատեան, ի գիւղաքաղաքն Նղիվարդ, որ կայ

* Ծանոթագրութեան մեջ Ղ. Ալիշանը հայտնում է, որ շնորհապարան գրոցն, յորմէ զայս յիշեմ, երեւի զրեւել յամի 1465, ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի ընդհանուր Հայոց կաթողիկոսի, թէպէտ ըստ հասարակաց կարծեաց՝ Գրիգոր համարի վախճանեալ յառաջ քան զթուականդ զայդ:

** Արիստակէս կաթողիկոսը աթոռակալել է 1465—73 թթ., Ջանշանը թագավորել է 1437—67 թթ., ուստի այս հիշատակարանի գրութեան ժամանակը որոշվում է երեք տարվա ճշտութեամբ՝ 1465—67 թվականներին միջև ընկած ժամանակամիջոցով:

առ ոտս հարաւոյ, ընդ հովանեաւ սուրբ և կմբեթային և խարսխայատակ և հաստակառոյց վիմօք շինեալ սուրբ զանգակատանս, որ յանոմ սուրբ Աստուածածնի անուանեալ և սուրբ Յակոբիս և սուրբ Կուսանաց և աստուածընկալ լուսատու սուրբ Նշանիս, յառաջնորդութեան վանիցս նմին տէր Մանուէլի և եղբօրն՝ Բեշֆենի:

286

Յ Ա Յ Ս Մ Ա Ի Ո Ի Ր Ք

ԵՐԼԱՆ 5313

գրիչ՝ Վարդան
վայր՝ Վան

ա

574ա ... Աւարտեցաւ սուրբ գիրքս այս յամի ՋԺԴ. (1465) թուականութեանս Հայոց, ձեռամբ յոգնամեղ և անարհեստ գրիչ Վարդան մեղաւոր և անարժան երիցու, որ զանունս ունիմ ու զգործքս շունիմ, զկարգս ունիմ ու զկացքս շունիմ, ի խնդրոյ քրիստոսասէր և սրբահոգի քահանային Աւետիսին, քանզի որք մեծութեան ընչից ըղձանան ոչինչ աշխատութիւն զմտաւ ածեն յայլմէ յայլ անցանել գաւառս հեռագնացս ուղևորութեան, որպէս զի զշահսն աճեցուցանել մարթասցեն, նաև ընդ համատարած ծովուն ծփանաց նաւարկեալ, որ բարկացայտ ալեօքն լեռնացեալ կահաձև դաշտանան անդընդապ[տ]ոյտ խորոցն, բքացեալ կուտիցն, մէտ առ մէտ ալեացն ահ պակուցանող տեսողացն արկանելով: Իսկ արիացեալքն ըստորիջիցն 574բ ի խիւղ խռո[ղ]իցն ի խորս խաւարին ձորոցն համարձակին ի քարաժեռս դժարամուտ տեղեացն ի խնդիր ականց զանազանից, լաւ համարելով զմահ անձանց, քան թէ ունայն ձեռք զվատացն ժառանգել զանուն: Եւ այլք ըստ քրէական արուեստիցն հալոցօք հնոցացն՝ զոսկոյն գիւտ արուեստատրեալ՝ յառաջ բերեն զանօթն պատուական:

Ըստ նմին օրինակի աստուածասէրս այս Աւետիս քահանայս ի խնդիր եղեալ այսմ հոգէնորոգ ծաղկաւէտ և վարդափթիթ, անուշահոտ բուրաստանիս ազնիւ համեղութեան. եւ ըստացաւ զմարգարտաշար զիմաստայեզձ և զանառիկ փարթամութիւնս՝ զպայծառութիւնս մանկանց Սիոնի և զուրախութիւնս սուրբ եկեղեցոյ ի վայելումն անձին իւրոյ և հոգևոր եղբարց իւրոց՝ մանկանց եկեղեցոյ: Եւ յետ աստեացս յիշատակ անջինջ ի մէջ եկեղեցւոյ իւրն, և ծնողաց իւրոց բարեպաշտիցն Մկրտիչ քահանային և Մէլէֆ-Խաթունին, [և ծնողաց նորին՝ մօրն Բաղդատին և հօրն]*, և հօրեղբարցն Կարապետին և Աւետիսին, և մեծ պապուն Տիրացուն, և Մամախաթունին, և կենակցին Բէկիխաթունին, և նորին ծնողացն Խալիֆին և Խալիմ-Խաթունին, և եղբօրն Յովանիսին, և այլ ամենայն արեան մերձաւորացն իւրոց՝ կենդանեացն և հանգուցելոցն...**:

* Փակագծի մեջ առնված հատվածը լրացված է լուսանցքում:

** Շարունակութեան մեջ եւս թվարկվում են ստացող Մկրտիչ քահանայի աղջակաները: Բերվում են նաև նոր անուններ. «...Աստուածատրին, և որդոցն Յովանիսին, և ծնողն Հաթունցանին, և որդոյն Սարխոշին, և կնոջն Փաշիջանին, Սարգսին և Յակոբին, և Կարա-

Եւ գրեցաւ սուրբ գիրքս ի քաղաքս ի Վան, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին, և սուրբ Վարդանայ զօրավարին, և սուրբ առաքելոցն Պետրոսի և Պօղոսի, և սուրբ Ստեփաննոսի Նախավկային, և սուրբ Սահակ հայրապետին, ի կաթողիկոսութեանն տեառն Ստեփանոսի, և մերոյ հպիսկոպոսին՝ առաջնորդին Վարադայ տէր Յովաննիսին՝ մեծին և փոքուն, ի թագաւորութեանն Զհանջային, || որ այս Բ. (2) ամ է, որ նստեր է ի վերայ Բաղդատ քաղաքին և խսարեր է ղորդին իւր զՓիլ-Պաւտայն, որոյ Քրիստոս աստուած զինքն ընդ երկայն աւուրս առնէ և զիւր թագաւորութիւնն աւրհնէ, ամէն:

Եւ արդ, ես՝ անպտուղս ի բարեաց, մեղաւորս յարգարոց, մեղանշականս յանմեղաց, ծառայ ծառայիցդ Յիսուսի Քրիստոսի Վարդան, տեսի զսէր և զփափաք իմաստուն վաճառականին Աւետիս քահանային, զոր ունէր առ հոգեւորսն, և ըստ իմում տկար անձամբս յանձն առի և ողորմութեամբն աստուծոյ կատարեցի զսուրբ գիրքս՝ զայս:

Եւ դուք՝ հանդիպողք սորա, պատուական հարք և եղբարք, ընթերցողք և լսողք այսմ աստուածաշունչ մատենիս՝ յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղօթս ձեր զվերոյ յիշեցեալն զԱւետիս քահանայն, և ըղծնօղսն իւր, և զմեծ պապն զՏիրացուն, և զՄամախաթուն, և զմօրքերքն զԽաթուն-Մելիքն, զՄրաթն և զՆսէֆն և զքեռիքն զԿարապետն և զՍտեփանոսն և զազն ամենայն: Եւ զիս զմեղաւոր և ղորդմելի գրիչս զՎարդան յիշման արժանի արէք, զի յոյժ զառածեալ եմ մեղօք և այլ շունիմ յոյս և ապաւն քան զՔրիստոս և զձեր սուրբ աղօթքդ, և զիմ ծնօղքն զՅովանէս քահանայն և Զմրութ, և ղորդիքն իմ զՆիկողայոս քահանայն, որ սակաւ մի նա գրեաց, և զՅովանէսն, և զԳրիգորն, և զմայր սոցա, և զքոյրքն և զեզրարքն իմ, և զայնոսիկ, որ ի վերայ մեզ երախտիք ունին, և լի բերանով աստուածողորմի ասացէք, և Քրիստոս աստուած ձեզ և մեզ ողորմեսցի, ամէն:

Դարձեալ յիշեցէք ի Քրիստոս զԿարապետ քահանայն, որ նա եղև միջնորդ այսմ բարի գործոցս և զԲախշիկ սարկաւագն, և աստուած զձեզ յիշէ յիւր արքայութիւն, ամէն:

Դարձեալ աղաչեմ զձեզ, ո՛վ սուրբ մանկունք եկեղեցւոյ, յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղաւթս ձեր զԱւետիս քահանայն և զծնաւղսն իւր զՄկրտիչ քահանայն և զՄելիք-Խաթունն, որ ցանկացող են այսմ սուրբ գրոցս և ետուն ի դուռն սուրբ առաքելոցն Պետրոսի և Պաւլոսի անշինչ յիշատակ իւրեանց և ամենայն արեան մերձաւորացն, ի ձեռն սուրբ քահանայիցն՝ տէր Ստեփաննոսին, և տէր Խաչատրուն, և տէր Կարապետին, և տէր Թումին, և միւս տէր Կարապետին, և միւս տէր Ստեփաննոսին, և տէր Դանիէլին, և տէր Յովաննիսին, և սարկաւագացն առհասարակ և բնաւ ուխտ[ի] եկեղեցւոյն, զոր և վայելել տացէ տէր աստուած նոցա ընդ երկայն աւուրս: Եւ որք յանգզնի հեռացուցանել զսա ի դրանէ սուրբ առա-

պետին, ... և եղբօրն Յովաննիսին, և ողորմ յորին Միրաօին: Ներքին լուսանցքի վրա՝ Շարձեալ յիշեցէք ի Քրիստոս զտէր Աւետիսի քրեւքն՝ զՇողիսարուն և ըղնսէֆ-խաթուն, և զերկու Յովանէս եղբայրքն, և աստուած ողորմի ասացէք նոցա, ամէն: Մերձավոր ազգականներն անունները հիշատակվում են նաև զրեթե բոլոր վարքագրութիւններէն հետո զըջի թողած համառոտ հիշատակագրութիւններում:

քելոցս Պետրոսի և Պատրիարքի գողանալով կամ գրաւելով՝ զմասն զՅուդայիս ասոցէ և զխաչահանուացն, զԿորխան, և զԴադանին, և զԱբիսին, զԱնէսին, և զԱմրէսին, և զԿայենին*:

Բ

592բ Թանաքս հումէ ու թուխտս հին. անմեղադիր լերուք:

287

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Մ. Աթոռ 22, «Էջմիածին», 1950 թ., սեպտեմբեր-հոկտեմբեր, էջ 84-85

գրիչ՝ Յովանէս Մանգասարենց
վայր՝ Արեւիշ

273ա ... Արդ, ըստ այսմ պատուիրանի ցանկացաւ ի հոգի աստուածային սուրբ և աւետարանի Աւետարանիս ողորմելի և գառնացեալ կին Խալիմ-Խաթունն, և ստացաւ զփարթամ հարստութիւնս՝ զաստուածաբան, սուրբ Աւետարանս յիշատակ իւրն և բարի զաւակին իւրոյ՝ գեղեցիկ և քաղցրատես երիտասարդին Կարապետին, որ գնաց ուրախութեամբ ի քաղաքն Սուրբանիա, և ի դառնալն ի տուն մատենացաւ ի ձեռս արեանարբու շալատ տաճկաց, որ անմեղ նահատակեցին սրով և խանջաւով: Եւ ո՞ր լեզու կարէ պատմել զանմեղ սպանումն Կարապետին, որ էր նոր փեսայ՝ և հասարթամահ նահատակեցաւ: Նոյնպէս եղբայր նորին՝ խոջայ Յօնանէսն երիտասարդ հասակաւ, և նա յԽալանիս սրով սպանաւ ի ձեռաց անարէն հարամկաց: Եւ էր նա երկիւղած յաստուծոյ և զԵ. (5) աւր առաջաւորաց պահոցն անսուղ անցուցանէր:

Այլ և միւս փոքրիկ որդոյն՝ Էդանբախշին, որ և նա տղայ հասակաւ զնաց ի վաճառ յԱրեւելս, և դարձան ուրախութեամբ, և ի հասանելն ի Թավրիզ՝ ցաւ մահու դիպաւ և յաստուած փոխեցաւ:

Եւ ողորմելի հայր սոցա Գրիգորն, խոց սրտով և դառն կենաւք, զնաց տարադէմ յԽալանիս վասն որդոյն Յօնանիսին, և ի դառնալն հեծեծանօք կսկծու մահ եղև ի Սուրբանիա:

Այս ողորմելի կին Խալիմ-Խաթունն զայս ամենայն անասելի կսկիծս տեսնալ և լալով զաւուրքն անցուցեալ և զյոյսն յաստուծոյ ոչ հատեալ, ստացաւ զտէրունեան սուրբ Աւետարանս յիշատակ իւրն, և ծնողացն՝ Ստեփաննոսին և Նազմէլէֆին, և առն իւրում՝ Մարտիրոսին և Գրիգորին, և կենդանի որդոյն՝ Յօնանիսին, և եղբորն՝ պարոն Գորգին, և դստերն Գուլփաշին, և ամենայն արեան մերձաւորաց նորին: Լի բերանով և ուղիղ սրտիւ աստուած-ողորմի ասացէք գառնացեալ կնոջն Խալիմին, և գեղեցիկ նահատակ որդոցն Կարապետին, Յօնանիսին, և Էդանբախշին, և Գուլփաշին, և հօրեղբորն Սարգսին և ամենայն արեան մերձաւորաց նորին՝ կենդանեաց և մեռելոց, ամէն:

* Հաջորդ 575բ—576բ, 588ա—588բ և 591բ էջերի վրա գրանցված են արժեքավոր նվիրաբերական արձանագրութիւններ: Նվիրատուներն են վանեցի խոջաներ ու արհեստավորներ, ստացողն է՝ Վանի Գողոս-Գեորգոս եկեղեցին:

Այլ և ես անարժանս ի մանկունս եկեղեցոյ Յովանէս քահանայ ըսա իմում տկարութեանս յանձն առի զսուրբ Աւետարանս և աւարտեցի կաման աստուծոյ ի թուականութեանս Հայոց ՋԺԴ. (1465) ամին, ի քաղաքս որ կոչի Աւհէս, ի դուռն սուրբ տաճարիս Գէորգայ զօրավարի:

Յայսմ ամի սպան շարաշար Ջեանշան փատշահն ղորդին իւր զՓիր-Պուտախ խանն ի Բաղդատ*, և եկն ի Թավրէզ ի թաղթն: Եւ են աթոռ և եպիսկոպոս երկրիս Փաշրեւունոյ իմաստուն և բանիբուն վարդապետն Ստեփանոս և տէր Յովանէս արհիեպիսկոպոսն, և տանուտէրք քրիստոնէից՝ պարոն Բախշայիշ և խօշայ Մանլամն: Յայսմ ամի գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ձեռամբ Յովանէս քահանայի, վասն որոյ միաբան աստուած-ողորմի ասացէք անարժանիս և ծնողացն իմ՝ Մանկաւարիւն և Փաշին, և կենակցին իմոյ Շուրաւնին, որ յայս ամի փոխեցաւ ի Քրիստոս: Եւ տէր աստուած ձեզ լսողացդ և կարդացողացդ և աստուած-ողորմի ասողացդ տացէ զիւր երկնից արքայութիւնն ձեզ և ձեր ծնաւդացն, և աւրհնեսցէ զձեզ և զարդարեսցէ յայս կեանքս որդովք և յայն կեանքն հոգով, ամէն:

288

Գ Ա Ն Ջ Ա Ր Ա Ն

Երևան 5338

գորիշ՝ Մելիսէթ
վայր՝ վասպուրական

244ա ||| Փոխեցաւ առ Քրիստոս և եթող սուք անմխիթար ծնողացն իւրոց և կենակցին Շահմէլէֆին, և հարսին Գաւնգուլին, և զաւակաց նորին Շահփաշին և Խաթունփաշին, և եղբարցն մահդասի Յովան[իսին և] Կարապետին և Ջանիբէկին, և որդոց Կարապետին՝ Մէլէֆին, Դօրգուն, Խալիֆին և ամենայն արեան մերձաւորացն աստուած-ողորմի ասացէք:

Դարձեալ յիշեցէք ի Քրիստոս զՅոնանէս պատուական տանուտէրն, և զկենակիցն իւր, և ղորդին իւր զԱստուածատուրն, և զկենակից նորին, և զաւակս իւրեանց զՇահփաշին և զԽաթունփաշին, և աստուած-ողորմի ասացէք նոցա, ամէն:

Դարձեալ յիշեցէք ի Քրիստոս և զխոճա Դովլաբշէն, և զեղ[բ]այրն իւր զԱսպանանշէն, որ դառն մահուամբ ի յանօրինաց փոխեցաւ ի Քրիստոս**, և զՅակոբշէն, և զԾնողսն իւր, և զաւակսն իւր զԳեոաբոյս ծաղիկ զՄիւրաֆն, և զՀոռմշէն և զկենակիցն իւր զԿիւր-Խաթուն, և զմայրն իւր զԿլան-

* Ոմն Մկրտիշ քահանա տարեղիւր ՋԺԵ. (1466) թվականի տակ նույնպէս հայանում է, որ «Ջհանշայն զԻադդատն էառ. սա ղորդին սպան» (Փիրդ. Նօտ., էջ 2-3):

** Ղ. Փիրդալիմյանը, իր «Նշխարք պատմութեան հայոց» անտիպ աշխատութեան Բ. հատորում (Երևան, № 4515, էջ 191) մեջ է բերում 1463 թ. բնագործինակված մի Յայսմաւուրքի հիշատակարանից հետևյալ հատվածը. «Յիշեցեք ի մաքրափայլ յաղօթս ձեր զԱսլան-Մելիքինց Ասպանանշէն, և քաջ նահատակն Սրանդարն, որ ի ձեռաց անբռնաց մարտիրոսացաւ»:

Հավանաբար այս երկու հիշատակարանները մեջ խոսվում է միևնույն Ասպանանշահի մասին:

Խուրիւ, և զաղզն ամենայն և աստուած-ողորմի ասացէք նոցա, ամէն:

Արդ, և ես՝ անպտուղս ի բարեաց, մեղաւորս յարդարոց, անկատարս
 ի կատարելոց մեղանշականս յանմեղաց՝ Մելիսէք սուտանուն քահա-
 նայս, և զծնողսն իմ Վտեփանոս և զԳօնար, և զաւակսն իմ զՍիրուն,
 244բ զԳորգն և զայլքն ամենայն, և զեղբայրն || իմ, և զքորքն իմ, և զամենայն
 արեան մերձաւորքն իմ և աստուած-ողորմի ասացէք, ամէն:

Դարձեալ, և ես՝ անարժան ծառայս ծառայիցդ աստուծոյ Յոնանէնս
 ստացայ զսուրբ դիրքս զայս ի հալալ վաստակոց իմոց և ետու դրել զսա-
 յ[իշատ]ակ հոգոյ իմոյ, և ծնողացն իմոց Սիրանոսին և Խաթուն-Մէլէֆին,
 և զաւակին իմոյ Աստուածատուն, և կենակցին Գօնգուլին, և զաւակացն
 Շանփաշին և Խաթունիաշին, և եղբարցն Յովանէսին, Կարապետին և
 Զանիբէկին, և եզրօրորոցն Մէլէֆին, Գօրգուն և Խալիֆին, և ամենայն
 զարմից նոցին, այլ և Դովլաթին և Ասպանանշին և Յակոբին, և կենակ-
 ցի Դովլաթին՝ Իփար-Խաթունին, և մօրն Ասան-Խուրիւփին, և ամենայն
 արեան մերձաւորացն, ամէն:

Դարձեալ, աստուած-ողորմի ասացէք Խուրիւ-Մէլէֆ խաթունին, և որ-
 դոյն խոճա Սֆանդարին, և կենակցին Սուլտանին, և նոցին զաւակաց,
 ամէն:

Գրեցաւ սա ի թվականիս Հայոց ի Զ և ի ԺԴ. (1465), ի հայրապետու-
 թիւն տեառն Ստեփանոսի և ի Սմբատայ Թագաւորին: Արդ, և ես՝ Յոնանէնս
 ստացայ զսուրբ գիրքս զայս յիշատակ հոգոյ իմոյ և ետու զսա նրէր և
 ընծայ ի գուռն սուրբ տաճարացն՝ սրբոյն* Յովհաննիսի և Ամենափրկչին,
 զի հանապազ ընթերցին մանկունք եկեղեցոյ, որ են այժմ սպասաւոր
 սուրբ եկեղեցոյն՝ տէր Աստուածատուն և տէր Կիրակոս, և ով որ յետ
 ձեզ լինի. խնամով պահեցէք և զիս անպարսաւ թողէք, զի կար մեր այս
 էր...:

289

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Ց

Լեյզենի համալսարան, Օր. 5521. Ֆ. Մակլ'եր, Յուլյակ, № 61, էջ 145—146

լրացնող
 վայր՝ Աղթամա՞ր

341բ Արդ, գրեցաւ... ի քաղաքս Սիս, ընդ հովանեաւ սուրբ Նշանիս, ձե-
 ումբ Հերմոյ քահանայի, և ըստացաւ զսա տէր Սահակ եպիսկոպոսն: Եւ
 յետ սորա անկաւ սա յայլ ոք և եկեալ հասաւ մի[ն]չ և ի տէր Զաֆարիա
 կաթողիկոսն ամենայն Հայոց, զոր ըստացաւ զսա և ետ եղբարորդոյն իւ-
 րոյ Սմբատ Թագաւորին, և նա ծախեաց. և ըստացաւ զսա սրբասէր և
 բարձմիտ և հեզահոգի կրանաւորն Յովանէնս և մայրն իւր Փաշամէլիֆն

* Ձեռագրից թերթ է ընկել, շարունակութիւնը վերցնում ենք Ե. Հալայանի ան-
 ախլ ցուցակից, որի մեջ, 533 համարի տակ, նկարագրված է այս ձեռագիրը:

Սույն 244բ էջի լուսանցքում՝ ԺԵ. դարի ձեռագրով (գուցե հենց նույն գրչի)
 գրված է Հրարձեալ յիշեցէք ի Գրիստոս ստացողս Գանձար[ան]իս Զուրաւայ կաթողիկոսըն
 և ամենայն արեան մերձ[աւորքն]ա:

ի Մ. (200) և ի Ժ. (10) թանգա, ի հալալ և յարդար վաստակոց իւրեանց, և հետուն վերստին || զարդարել զսա ոսկով և արծաթով, որպէս և տեսանէք իսկ, ի վայելումն անձին իւրոյ, և յիշատակ հոգոյ իւրոց և ծնաւոյց իւրոց Մերունին և Փաշամելէֆին, և այլ ամենայն արեան մերձաւորաց իւրոց: Վասն որոյ աղաչեմ ըղհանդիպողքս սրմա տեսութեամբ կամ ուսմամբ՝ լի բերանով և ուղիղ մրտաւք աստուած-ողորմի ասացէք ստացալի սորա Յովաննէս կրանաւորին, և բարի ծնաւոյց իւրոց՝ հարն Մերունին և մարն Փաշամելէֆին, և եղբարն Կարապետին, և քրեւոցն իւրոյ Աւմանի-Խաթունին և Մուդան-Խաթունին և Թավրէզ-Խաթունին, և համեստ և հարկեոր հարսին իւրո խոնձայ-Խաթունին:

Դարձեալ, աղաչեմ յիշել ի տէր և զերախտաւոր քեռին ըղտէր Ստեփաննոս արհեստակոպոսն, որ մականունն Գաւալ կոչի, և զայլ ամենայն արեան մերձաւորքն՝ զկենդանիքն և ըղհանդուցեալքն յիշեցէք և աստուած-ողորմի ասացէք սոցա, ամէն:

342բ Յիշեցէք ի Քրիստոս և զհրոշակաւոր և զանուանի նրկարողն ըղտէր Մինասն, որ նրկարեաց ըզսուրբ անարինականքս, որ կա ի սմա: Ընդ նոսին և զիս զմեղաւոր ծառայս աստուծոյ, որ զսակաւ շարակներս գծագրեցի ՋԺԴ. (1465) թվ. ի հայրապետութեան տեսուն Ստեփաննոս նորրնծա, կաթողիկոսի: Եւ ինքն Քրիստոս աստուած, որ առատն է ի տուրս բարեաց ամենեցուն, առհասարակ, ողորմեացէ ստացողին Յովաննէս կրսունաւորին*, և Փաշին, և զըծողին, և ծաղկողացն, և կապողին, և աստուած-ողորմի ասողին, և նմա փառք յաւիտեանս, ամէն:

290

Ճ Ա Ռ Ը Ն Տ Ի Ր

ՍԾՎ 226 (41), հա. Բ, էջ 419

գրիչ՝ Թումայ

ա

38բ Մանաւանդ ստացող սուրբ գրոյս զպարոն Սըմբատն, և զծնողսն իւր զամիր Գուռչիբէկն և զԴունիա-Խաթունն, և զհարեղբայրն զտէր Զաֆարի կաթողիկոսն, զկենակիցն (Սմբատայ) զԲեկի-Խաթունն**, և զնախնիքն ամենայն, և զԹումայ մեղսաթաւալ զծողս, զկարդացողսն և զլսողսն, և զաստուած ողորմի ասողս (յիշեցէք ի տէր):

բ

71ա Ողորմած աստուած Յիսուս Քրիստոս, ողորմեա ամենայն հաւատացեալ քրիստոնէից, ևս առաւել ստացողի սուրբ գրոցս Սըմբատ թագաւորին, և ծնաւոյց նորին՝ պարոն Գուռչիբէկին և Դունեա-Խաթունին, և հարեղբարն տէր Զաֆարի կաթողիկոսին, և կենակցին Բեկի-Խաթունին և

* Տպագծ է «կրկին» (*):

** Հրատարակիչ Բ. Սարգիսյանի տիւալ ծանոթագրութեամբ Բեկի-Խաթունը համարվում է Գուռչիբէկի կինը, մինչդեռ պարզ է, որ Դունեա-Խաթունն է նրա կինը:

քրեւերն Խաւնում-Խաքունիւն, և նախնեաց ամենաքնի, և Թումայ մեղսաթա-
ւալ գծողիս, կարորացողացն և լսողաց և աստուած-ողորմի ասողաց*։

291

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Հ. Ս. Դօսեան, Յուդակ հայերէն ձեռագրաց Արծնեան
վարժարանի ի կարին, № 55 (863)**

գրիչ՝ Հայրապետ
վայր՝ Աղբամար

...ի հայրապետութեան տեառն Ստեփաննոսի կաթողիկոսի, ի դառն և
վշտալից ժամանակիս, յորում ի խիստ և ի նեղութեան և ի շար ծառայու-
թեան կամք ազգին նետողաց, զի յոյժ կեղեցն և կեղեքեն զազգս քրիստո-
նէից։

* Այո հիշատակագրութիւններին Բ. Սարգսյանը կցում է մի ծանոթութիւն, որից
երևում է նրա անտեղյակութիւնը ԺԴ—ԺԵ դարերի քաղաքական անցուզարձերին։ Ըստ
նրա շարունակ Սմբատն է Արծրունյաց իշխանն, որ հետո եղավ Թագավոր Արծրունյաց,
իսկ անոր հորեղբայրն Զաքարիա է Աղթամարա կաթողիկոսը, որ հաջորդեց Ստեփաննոս
կաթողիկոսին՝ հալանորեն 1279—1303. և հանդիսավոր կերպով օծեց զՍմբատ՝ Թագավոր
Արծրունյաց։ Ուստի կը հետևի, թե հիշյալ ձեռագրի մեկ մասը Սմբատա Թագավոր ըլլալն է
հառաջ գրված է, իսկ մյուսն անկեց ետքը, այսինքն 1303—1336 տարիներուն մեջ։

Այստեղ ամեն ինչ շփոթած է։ Հիշատակված Զաքարիա կաթողիկոսը Աղթամարի
նույնանուն կաթողիկոսներից երրորդն է, որ հիշատակվել է սկսվում, որպես Վասպու-
րականի ազգեցիկ հոգեորականներից մեկը, սկսած 1414 թվականից, միանձնյա աթոռա-
կալել է Աղթամարի (ապա նաև Էջմիածնի) կաթողիկոսական գահի վրա մինչև 1464 թվա-
կանը։ Պարոն Սմբատը կամ Սմբատ Թագավորը այդ (Թագավոր) տիտղոսով առաջին ան-
գամ հիշատակվում է 1465 թվականին շարադրված նախորդ երկու հիշատակարաններում,
իսկ հետագայում հիշատակված է ևս մի քանի անգամ (տե՛ս, օրինակ, 1466-ի թվաշար-
քում Մխիթար և Խսրայել գրիչների հիշատակարանները)։

Այսպիսով, տարակույս չի կարող լինել, որ անթվական այս հիշատակարանը գրված
պետք է լինի ոչ թե 1303—1336 թթ. ընթացքում, ինչպես ենթադրել է Բ. Սարգսյանը,
այլ ԺԵ. դարի 60-ական թվականներին, ավելի որոշակի՝ 1465—66 թթ.։

Սմբատի Թագավոր օծվելու մասին տե՛ս մանրամասնութիւններ Ն. Ակինյանի
«Գաւազանադիրք կաթողիկոսաց Աղթամարայ» (Վիեննա, 1920) աշխատութեան 111—114
էջերում, ուր մեջ է բերված նաև «Բիւզանդիոնի» 1900 թ. № 1196-ից հետևյալ հիշատա-
կարանը «Եւ ապա եկն (յէջմիածնէ) յԱթմար տէր Ստեփաննոս արհիեպիսկոպոսն եւ
ամենեքին ծովեզերեայք ժողովեցան եւ ձեռնադրեցին զաէր Ստեփաննոս կաթողիկոս ամե-
նայն Հայոց, բազում եպիսկոպոսք, վարդապետք, կրօնաւորք, քահանայիւք և ժողո-
վըրդեամբք եւ կը յաւելու Վճ յայնժամ օծեցին զպարոն Սմբատ Թագաւոր ըստ նախ-
նեաց իւրոց Գաղկայ, զի ի վաղուց անտի ազգս Հայոց չէր տեսալ Թագաւոր։ Փրկիչն
մեր Գրիստոս զօրացուցէ զնա եւ բարձրացուցէ զաթոռ իշխանութեան մերոյ եւ զա-
թոռ յԱղթամարու եւ զսուրբ Աջն Լուսաւորչայ եւ զաթոռակալն մեր՝ զտեսուչ բանաւոր
հօտիս զամենազով զտէր Ստեփաննոս կաթողիկոս՝ ամենայն Հայոց եւ զնախնիս իւր
ամէնա։

** Միջնորդութեամբ՝ Ն. Ակինյանի, «Գաւազանադիրք կաթողիկոսաց Աղթամարայ»
աշխատութեան (Վիեննա, 1920, էջ 1151)։

292

Ժ Ա Շ Ո Յ

Երևան 982

Նվիրատու՝ Ղարիպշայ-Ստեփանոս

633ա Ես՝ Ղարիպշայ սուտանուն մուղղասի նուիրեցի գանձս՝ աստուածային սուրբ աթոռոյս սուրբ Խաչիս Աղթամարայ, ձեռամբ նորընծայ հայրապետիս մերո՝ տեառն տէր Ստեփաննոսի կաթողիկոսի ամենայն Հայոց և պարոն Սըմբատայ, և տէր Ստեփաննոս արքեպիսկոպոսիս, որ մականուն Գօգալ կոչի, և սուրբ կրօնաւորացս տէր Յոնանէս փիլիսոփայի, և տէր Աւետիս փիլիսոփայի, տէր Հէրապետ փիլիսոփայի, և տէր Ստեփաննոսի փիլիսոփայի, տէր Ստեփաննոս մուղղասի փիլիսոփայի, և տէր Յուսէփի, տէր Մինաս քաջ նկարող սորին**, և տէր Ներսէսի, տէր Մկրտչի, և տէր Գրիգորի, տէր Յակոբի, տէր Յովանիսի, <և տէր Գրիգորի, տէր Յովանիսի>***, և տէր Սարգըսի, և քահանայիցն՝ տէր Առաքելին, և տէր Մկրտչին, տէր Վարդանին, և տէր Թումին, և տրւաք զսայ գանձ անկողոպտելի և կտակ անդառնալի ի դուռս սուրբ աթոռոյս՝ սուրբ և գերահրաշ սուրբ Խաչիս, և մանկունք սուրբ աթոռոյս վայելեսցեն զաստուածաշունչ գիրքս, և կարդան ըստ կարգի, և աստուած-ողորմի ասեն Ղարիպշայ մազդասուն և իւր ծնօղացն։ Եւ մի ոք իշխեսցէ հեռացուցանել զսա ի դրանէ՝ սուրբ Խաչիս, թէ ի հայրապետաց, թէ յեպիսկոպոսաց, թէ ի կրօնաւորաց, թէ ի քահանայից, թէ ի մերոց, թէ յօտարաց։ Եւ էն մարդն, որ յանդգնի և հանէ զսա արտաքս՝ դատի ի Քրիստոսէ և զվարձն զՅուդային առնու և զանէժքն զԿայենին և զխաչահանուացն, ամէն։

293

Յ Ա Յ Ս Մ Ա Ի Ո Ի Ր Ք

Երևան 7661

Յր ... Սորին բարեխօսութեամբն տէր Յիսուս՝ զաթոռակալ Աղթամարայ զտէր Ստեփաննոս կաթողիկոսն դասակից արա ամենայն սուրբ հայրապետացն, և ևս առաւել զստացող գրոցս՝ զդարբին Վարդան և զծնօղքն իւր, և աստուած-ողորմի սոցա և մեղաւոր գծողս և մերոցն...

294

Յ Ա Յ Ս Մ Ա Ի Ո Ի Ր Ք

Ալիշան, Հայկաբան, Ալիբունար գիւղ

գրիչ՝ Աստուածատուր
վայր՝ Խլաթ

Յամին ՋԺԴ. (1465) Թվ. ի Խլաթ քաղաքի, ընդ հովանեաւ սուրբ Խորանացն, ի հայրապետութեան էջմիածնի տեառն Արիստակիսի, ձեռամբ Աստուածատուրյն և Կիրակոսին, ի խնդրոյ Յովնանէս քահանայի...:

* Ձեռագրում սխալմամբ գրված է «անձն»:

** Մինասի նկարները, իրոք, վկայում են նրա շնորհունակության մասին: 217ր էջի խաչելության նկարի ներքևում Մինասը թողել է հետևյալ հիշատակագրությունը՝ «զՄինաս նկարող եւ զծնողս իմ յիշեցեք ի Գրիստոս»:

*** Կրկնություն է:

295

Մ Ա Շ Տ Ո Ց

«Թորոն Աղբար» Ա., էջ 77, Ջիլէի եկեղեցի

գրիչ՝ Թովմայ
վայր՝ Խալկիւն գիւղ

... Ո՞վ սուրբ ընթերցող, անմեղադիր լեր, դի ծածուկն և շտապն
այսպէս լինի բանն. վասն յիշելոյ է պիտանի. և մեք ազգի ազգի և
յոյժ տարաբերիմք: Զմեռեալս հոգւով յիշեա, ո՞վ ժառանգող:

ԵՂՏԼԴԼՏ | | : : | ' | | | : | : | : | | | : | | : ~ ՅՌՌԻՍԻՍԻՆ*

որ ՋԺԴ. (1465), գեօղն որ կոչի Խալկիւն, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուա-
ծածնին, ամէն: Եւ զիս՝ զանպիտան զտէր Թովմայն, որ աշխատեցայ և
գրեցի զտառս: Ով որ զիս յիշէ նա աստուած զինքն յիշէ յերկնից ար-
քայուքիան, ամէն:

296

Մ Ա Շ Տ Ո Ց

Փիւղ. Նօտ. 223, Երզնկա՝ ս. Կերակոսի վանք

գրիչ՝ Աստուածատուր
վայր՝ Տիրաշէն

Դրեալ յԱստուածատուր երիցէ, ի թվ. ՋԺԴ. (1465), ի հայրապետու-
թեան տէր Սարգսի, ընդ հովանեաւ սուրբ աթոռոյս, որ կոչի Տիրաշէն:

297

Ճ Ա Շ Ո Ց

Նիկոմեդիոյ առաջնորդարան, Մ.Տ.Մ.

գրիչ՝ Զաւրվար
վայր՝ Տիրիկ

^{433ա—} Ի թվ. Հայոց ՋԺԴ. (1465) հոկտեմբեր ամսոյ ի ՅԱ. (11), ի քաղաքիս
^{435բ} որ կոչի Տիրիկ, ի սպասաւորութիւն սուրբ Սարգսի զինաւորին... Հե-
ռամբ Զաւրվար սոստանուն երիցուն...: Յիշեսցիք զանարժան գծողս և
զծնողսն իմ զՍտեփանոս քահանայս... որ աւգտեցաք ի նմանէ զգրոց բո-
վանդակ նկարեմ և զկապելն...:

298

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիւղ. Նօտ. 221—222, Մարզուման, ս. Աստուածածնի եկեղեցի

գրիչ՝ Թորոս
վայր՝ Երուսաղէմ

... [Դրեցաւ] ՋԺԴ. ամի յարեթական տոմարի տոհմիս (1465), ի սուրբ
և աստուածակոխ քաղաքս Երուսաղէմ, ընդ հովանեաւ սրբոյն Յակոբայ

* Այս ծածկագիրը մեզ չհաջողվեց վերծանել:

դամբարանի՝ որդւոյն Զեբեղեայ առաքելոյն ...ձեռամբ Թորոս արեղայի...:

299

Ժ Ո Ղ Ո Վ Ա Մ Ո Ւ Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Յ

Երևան 1834

գրաւ զնոյ՝ Յոնան

58ա Ի թվին Ջ. և ԺԴ. (1465) ևս Յոնան արեղայս առի Ժ. (10) կարմիր փող ի Սարգիս վարդապետէն ի փոխ, և զգիրս գրաւ գրի առ նա մինչև զփողերն տանք և զգիրքս առնունք, տէր Յովանիսին վկայութեամբ գրեցաւ գիրս, հոկտեմբեր է. (7):

300

ԱՂՕԹԱԳԻՐՔ ԹՈՎՄԱՅԻ ՄԵԾՈՓԵՅԻՈՅ

«Աբարատ», 1005 թ., էջ 734, Կիւմուջխանէ

գրիչ՝ Ագարիայ

Գրեցաւ սա ի թուականիս մերում ՋԺԴ. (1465), ձեռամբ մեղապարտ և անարժան երիցու Ագարիայի...*:

301

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Յ

Երևան 1618

գրիչ՝ Թումայ

ա

303բ ... Գրեցաւ ձեռամբ Թումայի սուտանուն արեղայի և գործ[ով] ոչ. ի թվ. ԹՃԺԴ. (1465), քաղոց, յաղաչեմ յիշել ի տէր:

բ

107բ Քեզ երանի, որ հանդիպիս յայսմ ահեղ նաւակատեաց սուրբ Խնչիս եւ պայծառ և շարադրեալ բուրաստանիս. և լի սրտիւ սուրբ զխաչն յիշես՝ ծնդրիկ ածես. յիշեա զԹումայ մեռեալ հոգիս ի սուրբ աղաւթըս քո. զիս յիշեսցես և աստուած զձեզ յիշէ, ամէն:

* Հրատարակողը չի անջատել միմյանցից խմբադրող Թովմայ Մեծոփեցու և ձեռագրի բնագործնակող գրիչ Ագարիայի հիշատակարանները, որով և թյուրիմացություն է ստեղծվել՝ Թովմայի հիշատակարանի ժամանակի վերաբերյալ, որը 1446 թվականից հետո գրված լինել չի կարող:

302

ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԱՌԱԿԱՅՆ ՍՈՂՈՄՈՆԻ

ԵՐԿԱՆ 4211

նուիրատու՝ Իսրայէլ

520բ. Յիշատակ է դիրքս Իսրայէլին, Միքայէլին, Առաքել վարդապետին: Ես Իսրայէլս տուաք զգիրքս Սաբգիս վարդապետին, յիշատակ մեզ և ծնողաց մերոց:

Դարձեալ աղաչեմ, որք կարգայք կամ արինակէք յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղաթս ձեր և աստուած զձեզ յիշէ, ամէն:
Թվ. ՋԺԴ. (1465):

303

ԺԱՄԱԳԻՐՔ ԵՒ ՏՕՆԱՅՈՅՑ

ՍԾՀ հտ. Ա. 111, էջ 190

գրիչ՝ Սամուէլ
վայր՝ Մանիլայ

ա

307 ... Արդ, գրեցաւ ի մի տուի Սաղմոսարանս և Աղաթամատոյցս և Պատարագս և Տաւնացոյցս ընդ հովանեաւ սուրբ Նշանին Մանիլայ և Սուրբ լուսո, ձեռամբ բազմամեղ և [ան]արհեստ գրչի Սամուէլի, Թվ. ՋԺԴ. (1465) փետրուարի 9. (6): Արդ, աղաչեմ զամենեանս, որք հանդիպիք սմա կարդալով կամ արինակելով, յիշեսցիք ի սուրբ աղաթս ձեր զհայրն իմ զՏիրացու քահանայն, և զմայրն իմ, և զուսուցիչն իմ զՅովանէս քահանայն, և զիս զանպիտանս, և աստուած զձեզ յիշէ յիւր սուրբ արքայութիւնն: Եւ անմեղադիր լերուք ամենայն պակասութեան գրիս և սղալանաց:

բ

186ա Ո՛վ սուրբ քահանայք, աղաչեմ զձեզ վասն սիրոյն Քրիստոսի, յորժամ մատուցանէք զսուրբ և անմահ պատարագն՝ յիշեցէք զմեղապարտ գրիչս զՍամուէլս և զհայրն իմ զՏիրացու քահանայն:
Գրեցաւ Թվ. ՋԺԴ. (1465):

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն
Ն. Ջուղա 474, Մ.Տ.Ա., Մ.Տ.Մ.

ա

ԳՐԻՆ
վայր՝ Նղիվարդ

250ա— ... Արդ, եղև սկիզբն և աւարտ գրչութեան սորա ի գեղաքաղաքն Նղի-
252բ վարդ, ի կաթողիկոսութեան տեառն Գրիգորի, ի թվ. Հայոց ՋԺԵ. (1466),
ի ղանութեան Զեանշային: Զոր ցանկացող եղեալ յայս հոգիաբուն սուրբ
Աւետարանիս ոմն քրիստոսասէր քահանա Մաթէոս անուն, բաղում ջանիւք
և աշխատութեամբ ծախեալ զամենայն ինչս իւր և գնեալ զսուրբ Աւետա-
րանս յիշատակ հոգո իւրոյ, և ամուսնոյ իւրոյ Սերովդիային, և ծնողաց
իւրոց՝ հաւրն Սարգսի և մարն Խոնձի, և եղբարն Յովաննիսի, և զաւա-
կաց իւրոց, և հարեղբօրն Հագարաբէկին, և յարեանառու մերձաւորաց՝
կենդանեաց և ննջեցելոց...:

բ

նկարող՝ Ագարիայ
վայր՝ յերկիրս Գանձակայ

Դարձեալ... յիշեցէք... զնկարող սորա՝ զանարժան Ագարիայս, որ
անուամբս կրանատր ձեանամ և գործովս մեկուացեալ կամ, քանզի
եղև նկարակերտութիւն սորա ի յերկիրս Գանձակայ, ի յաթոռս Գառնակե-
րի, ի դուռն Մաղկոցի սուրբ Աստուածածնիս և յայլ սրբութեանցս, ի կա-
թողիկոսութիւն տեառն տէր Յովաննիսի, առ տեղոյս աթոռակալութեան
տէր Մերունի արքեպիսկոպոսի /// ընդ երկայն արասցէ անսասան ի պար-
ծանս մեր, ամէն և եղիցի, եղիցի:

Ընդ նմին յիշեցէք ի Քրիստոս զաշակերտն մեր զՄելիքիսէք կուա-
կրան աբեղայն, և զՍիմոն մահաշին, և զտնտես Կիրակոսն, որ բազում
սպասաւորութիւն արար, և միաբանք սուրբ եկեղեցոյս, և զծնաւոյս մեր՝
զհայրն իմ Բարսեղ քահանայն և զմայրն իմ զԽանաբաբն, որք ի Քրիս-
տոս փոխեցան:

Այլ և աղաչեմ զամենեան, զի բազում աշխատութիւնս /// ծաղիկ
աւարտեցաւ ՋԺԶ. (1467) թվականի: /// պարոնն Գանձակայ, և յայսմ ամի
թագաւորն վրաց Կալիկի ձեռս /// ի Ղաւրղաւոյ քաջոյն և թագաւորեցաւ
Բաբրաւ, զոր տէր աստուած զարացուցէ զարաւն իւրով և զյաղթութիւն
ի վերայ թշնամեաց արասցէ, և ինքն թագաւորեսցէ. եղիցի անուն տեառն
աւրհնեալ, որ բարին է՝ տէրն ղայն առաջնորդէ:

305

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 3992

գրիչ՝ Ստեփաննոս Եպիսկոպոս
վայր՝ Գանձակի գաւառ, Լեզանի սուրբ Աստուածածին

ա

612 Եւ արդ սկիզբն եղև գործառնութեանս այսմիկ նախախնամութեամբ սուրբ Հոգւոյն յաստուածապահ գաւառիս Գանձակայ, ընդ հովանեաւ Լեւոյանի սուրբ Աստուածածնիս և արհիական յաթոռիս. եւ առաջնորդութեան իմոյ Ստեփաննոս յեպիսկոպոսիս սուրբ ուխտիս, և կաթողիկոսութեան տեառն Յոնանիսի, և թագաւորութեանն վրաց Գաւրկի, և ղանութեան Զա-նանշանի*:

Արդ, աղաչեմ զձեզ, ո՛վ գաս երամից, որք հանդիպիք տեսութեամբ կամ կարդալով՝ յիշեսցիք ի մաքրափայլ աղաւթս ձեր զհայրն իմ Ղարաւման, և մայրն Ուլուս, և եղբարսն /// պարոն Պէկպուլէն, Հատիր-Մէլիք, Թաւուր-Պուլա, Ղարէն, և դեռայբուս եղբարորդին Պարիեզ դպիրն, և զքոյրն իմ զՍարաւդիէն, որ վասն հոգոյն ծաղկել ետ և կապել, և զմիւս քեզերքն՝ զԱւուլն և Խաթուն**:

բ

181 Բարեխաւսութեամբ սուրբ աւետարանչիս Մատթէոսի Քրիստոս աստուած ողորմեա ստացաւորի սորայ Սահակ միայնակեցի և հաւր նորա Աբրահամու. եւ մեղապարտ գծողի սորա Ստեփանոս աբեղայի, և հաւրն իմոյ Ղարաւմանի, և եղբարց սորա ողորմեա Քրիստոս աստուած:

գ

288 Բարեխաւսութեամբ սուրբ աւետարանչացս չորեցունց ողորմեա Քրիստոս աստուած սուրբ գրոցս ստացաւորի Սահակ միայնակեցի, որ ջերմեռանգ սիրով և յոյժ փափաքմամբ ստացաւ զսա, և ինձ՝ բազմամեղ գրչի:

դ

481 Բարեխաւսութեամբ սուրբ աւետարանչացս ողորմեա Քրիստոս աստուած բազմամեղ գծողի սորայ Ստեփաննոս մեռեալ ոգի միայն անուամբ եպիսկոպոսի և ստացողի՝ Սահակ ծերի անյիշատակի: Աղաչեմ յիշել ի տէր միով տէր-ողորմիւ, ո՛վ հանդիպողք սուրբ գրոցս, և դուք յիշեալ լիջիք ի տեառնէ:

* Վրաց Գեորգի VIII Թագավորը իշխել է 1446—1466 թվականներին, իսկ Զեռնշահը, ինչպես հայտնի է 1437—1467 թվականներին. ուստի անթվական այս հիշատակարանը գրված պետք է լինի 1446—1466 թթ. միջոցին: Պայմանականորեն գնում ենք գրության վերջին հնարավոր թվականի (1466) շարքում:

** Այս երկրորդ պարբերությունը (սկսած «Արգ, աղաչեմ»-ից) գրված է այլ ձեռագրով:

306

Մ Ա Շ Տ Ո Ց

ԵՐՈՒՍԱՊԷՏ 1784

գրիչ՝ Յակոբ
վայր՝ Աղուանք, Գիվստան գիւղ

...Ի թվին ՋԺԵ. (1466), ի լաւ և ընտիր արինակէ, ձեռամբ... Յակոբ
գրչի, ի գիւղս որ կոչի Գիվստան, որ է Վարդուղ, ի հայրապետութեան
տեառն Քոմայի Աղուանից կաթողիկոսի, ի խնդրոյ Բարիոգ կրանաւորի:

307

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Ե. Լալայան, Ձաւաթ, Աղղ. Հնդ., Բ.
1897, էջ 287—288

գրիչ՝ Յովսէփ
վայր՝ Ականց զիւղաֆաղափ

Յետինն ի գրչաց և անարժանն արուեստաւորաց սուտանոմ քահա-
նան, յերկիրս Քաջքերունեաց, ի գիւղաքաղաքս Ականց կոչեցեալ, ընդ
հովանեաւ գեղեցկաշէն տաճարիս Թադէոսի առաքելի, սուրբ Յակովբի
հայրապետի, և սուրբ Ասարգսի զօրավարի, և Ծիրանաւոր սուրբ Աստուա-
ծածնի, ի յառաջնորդութեան երկրիս և մերս գաւառի ուղղափառ քաջ և
արի ռաբունապետի Յովնանէս վարդապետի և տէր Յովնանէս եպիս-
կոպոսի, ի հայրապետութեան Հայոց տէր Ընտալէսի, ի թոփն Հայոց
ՋԺԵ. (1466) ամին, և ի խանութեան Ջնանշային, որ այս երկու ամ է
զԲաբելոն ի յոտի արար ի վերայ խանին, և նմա ոչինչ կարացան առնել:

308

Գ Ա Ն Ձ Ա Ր Ա Ն

ԵՐԷԱՆ 425

գրիչ՝ Ատով
վայր՝ Արծկէ

35. ա Փառք... որ ետ կարողութիւն սխալամիտ և տկար ոգոյ Ատովի հա-
սանել յաւարտ Գանձարանիս, յամի ՋԺԵ. (1466) թըւականիս, ի խընդ-
րոյ բարէմիտ Յովնանիսին, զոր ըստացաւ զԳանձարանս ի հալալ վաստա-
կոց իւրոց յիշատակ իւրն, և ծնողացն իւրոց Գորգուն*, և կողակցին
իւրոյ Խոնդֆարին, և զաւակաց իւրոց պարոն Գորգուն և Ամիրբէկին, ևս
առաւել Սոճենց Ստեփանոս քահանային, ամէն:

Եւ արդ, գրեցաւ սուրբ Գանձարանս ի քաղաքս Արծկէ, ընդ հովա-

* Տողամիջոմ, այլ ձեռագրով ավելացված է՝ «և ուր խարսին՝ Խանումինն»:

նեաւ սուրբ Աստուածածնին և պատերազմի սուրբ Նշանին և նախավկայ սուրբ Ստեփանոսին, ձեռամբ յոգնամեղ և անարհեստ գրչի Ատոմ սուտանուն քահանայի, որ մեծաւ աշխատութեամբ գրեցի զսա յիշատակ հոգւոյ խոշայ Յովանիսին, և կենակցին իւրոյ Խոնդաւարին, և որդոցն՝ պարոն Գորգուն և Ամիրբէկին, և ամենայն արեան մերձաւորացն...:

353բ ... Դարձեալ, յերես անկեալ աղաչեմ յիշել ի տէր զմեղուցեալ գծողս զԱտոմ քահանայ, և զծնաւդսն իմ զՄկրտիչ և զԽալիմար, և զպատանեակն իմ զՅակոբ, և զուսուցիչն իմ զԿարապետ կրօնաւոր, և զԹումա մահադասի, լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք և աստուած ձեզ ողորմի, ամէն:

Բ

11բ Ո՛վ եղրարք, անմեղադիր լերուք, զի աւրս ցուրտ է:

309

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փրդ. Նօա. 225—226, Արճէշ՝ Արծուարեռ Աստուածածնի
(Սուխորայ) վանք

գրիչ՝ Ատոմ
վայր՝ Արծկէ

... Եւ ես՝ անպիտանս յամենայնի մեղուցեալ գրիչս Ատոմ... ձեռնարկեալ գրեցի զսուրբ Աւետարանս ի քաղաքս Արծկէ, ընդ հովանեաւ ամենամաքուր սուրբ Աստուածածնի տաճարիս, և սուրբ Ստեփաննոսի նախավկայիս, և ամենազօր սուրբ Նշանիս պատերազմի, ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի ընդհանուր Հայոց կաթողիկոսի, իսկ յաշխարհակալութեան Ջեանշայի՝ որդւոյ Ղարայ-Ուսուֆին, ի թուականիս մերոմ ՋԺԵ. (1466) ամի:

310

Գ Ա Ն Ձ Ա Ր Ա Ն

Երեան 3378

գրիչ՝ Մկրտիչ
վայր՝ Աղթամար

240բ ... Արդ, այսմ գաղափարութեան ցանկացաւ եղև հաւատարիմ և իմաստուն աստուածասէր քահանէն Յովանէս, և ստացաւ զսա ի հալեալ արդեանց իւրոց յիշատակ հոգոյ իւրոյ, հաւրն Դամուրին, և մօրն Ամբարին, և կենակցին Մարեմին, և եղբօրն Սիրունին, և հօրեղբարն Ստեփանոսին, և կենակցին Մարգրետին, Սադաղին, կենակցին Դովլաթին, Աւետիսին, Հաս-Հաթունին, տէր Կարապետին* և զայլ ամենայն արեան մերձաւորացն՝ կե||նդանեացն և հանգուցելոցն...:

* Երեք տող զաւարկ է թողնված ստացողի մյուս ազգականների անունները գրելու համար:

Եւ արգ, ես... անյիշելիս ի գրըշաց Մըկըրտիշ... գծագրեցի զսա մեղ-
սամած մատեամբ իմով, մեծաւ աշխատութեամբ, յաստուածախնամ կրդ-
զիս Աղթամար, ընդ հովանեաւ հրոշակաւոր և երկնանման կումբէթայարկ
սուրբ խաչի տաճարիս, և ի հայրապետութեան տեառն Ստեփաննոսի, և ի
թուականութեան հակազան տաւմարիս ՋԺԵ. (1466)...

241ր ... Դարձեալ, աղաչեմ... յիշման արժանի առնէք ղանարժանութիւնս
իմ, նաև զծնաւզքն իմ զԹումա և զՇահլըմբաթ, և զեզրարքն իմ զԽաչա-
տուր և զՍալսմաղին և զԱզատբէկ, և զքուրքն իմ զՍալի-Փաշէն ու զՀա-
թու-Փաշէն, և ըզհարեզրարքն իմ, և զայլ ամենայն արեան մերձա-
ւորքն...

311

Յ Ա Յ Ս Մ Ա Ի Ո Ի Ր Ք

Փիրդ. Նօտ. 225, Աղթամար

գրիշ՝ Խարայէլ
վայր՝ Մոկաց երկիր, Փասաւանք գիւղ

... Արգ, գրեցաւ սա... յերկիրս Մոկաց, ի գեղս որ Փասաւանք կոչի,
ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս և սուրբ Գրիգորիս և սուրբ Կարա-
պետիս, ձեռամբ մեղաւոր Խարայէլ գրչիս... և ի թուարեւոթիսն Հայոց
ՋԺԵ. (1466) ամին, ի զանութիւն Ջեանշին, և ի հայրապետութիւն նորըն-
ծայ տէր Ստեփաննոսին Աղթամարայ... բարեխօս լերուք առ Քրիստոս,
որ պահէ ղգասս քահանայից սուրբ ուխտիս Առբերդոյ վանիցս՝ զԽա-
չատուր ստացող տառիս, և զերախտաւոր վարպետն զտէր Մկրտիչն,
և զտէր Կարապետն, և զտէր Մարտիրոսն, և զրաբունապետն զԿիրակոս
վարդապետն, և զնեւսէս հերպետն, և զՍտեփաննոս ճգնաւորն, և զՅո-
վանէսն՝ Բելւեցին, և զՅովանէս Աղթեցին, և զտէր Աւետիսն, և զտէր
Մարտիրոսն, և զԱստուածատուր սարկաւազն, և զՊօղոս մաճակալն, և
զտնտես զՍտեփաննոսն, և զշաղացպան Մարտիրոսն, և զՄկրտիչ հովիւն,
ամէն:

Արգ, անկեալ յերես աղաչեմ ղգասս քահանայիցդ, որ կայք ի սպա-
սաւորութիւն Առբերդոյ վանից սուրբ Աստուածածնիս, և Առբերդոյ տա-
նուորայք և տանտիկնայք, զձեր ազն ու հացն, որ ի գրել գրոցս կերաք՝
մեզ հալալ արարէք, և խոշորութեան գրոցս անմեղապիւր կալաք, զի կար
մեր այս է:

312

ՄԱՏԵԱՆ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԵԱՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ՆԱՐԵԿԱՅԻՈՅ

Փիրդ. Նօտ. 226, Նարեկա վանք

գրիշ՝ Յովնանէս
վայր՝ Մոկաց գաւառ, Դաշտ գիւղ

... Կատարեցի ես՝ անարժանս և մեղօք ղառածեալս Յովնանէս ա-
նուն... զկտակ մաղթանաց ամենագով սուրբ և հանճարեղ մեծանուն

Դրիգորի նախնիացոյ ...որում ցանկացող եղեալ Յոնանէն քահանայն...
Բայց գրեցաւ ի թուականիս Հայոց ԶԺԵ. (1466), ի գաւառիս Մոկաց,
ի դեղս որ Ղաշտ կոչի, ընդ հովանեաւ Անշողաց սուրբ Աստուածածինն
և սուրբ Յակոր հայրապետիս:

313

Ա Ի Ե Ա Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 1123

գրիչ՝ Մխիթար

վայր՝ Մոկաց գաւառ, Բոնաշէն գիւղ

311^ա [Աւարտեցաւ]... ի մեծ թուիս յեղանակ շրջագայութեան արեգական
ստորիչիք երկնաշու ճանապարհաւ՝ երկնից յերկիր հայելով, ըստ
արարչութեանցն շափեալ՝ յեկնելոյն Ադամայ ի դրախտէն մինչև ցայսր
ամբ ՅՊԽԱ. (6841), իսկ ի Հայոց թուականիս ԶԺԵ. (1466), ի յերկիրս
Մոկաց, ի գեաղս որ կոչի Բոնաշէն, ընդ հովանեաւն աստուծոյ, ի հայ-
րապետութեան տեառն տէր Ստեփանոսի և պարոն Սմբատայ, ի թագա-
ւորութիւնս Հայոց՝ ի յանմահ թագաւորնին, որ տէր է երկնից ||/* և յաշ-
խարհէս խիստ մահրամ եղաւ և յաստուծոյ փառաւորեցաւ. և յիւր դատ-
մանէն || և դառն աշխատանացն ետ դրել զսուրբ աստուածախաւս Աւե-
տարանս յիշատակ հոգոյ իւրոյ, և ծնողացն, և եղբարն Յովսէփին, որ
մեռաւ ի ղարիպութիւն՝ կարաւտաց[ա]ծ յիւր սիրելեացն...:

311^բ Դարձեալ, սրտայհառաչ ձայնիւ և արտասուալի դիմաւքս աղաչեմ
ղլուսայսոյծառ և սրբայսնունդ մանգունքդ սուրբ եկեղեցոյ՝ քահանայք
և ընթերցողք, որք հանդիպիք այս շնորհալից Աւետարանիս կարդալով
կամ արինակ դնելով և ինձ՝ մեղայալարտ գրչիս Մխիթարիս աստուած-
ողորմի ասացէք լի բերան, և ծնողացն մերոց Յոնանէն քահանային,
և մար Մարթային, և զաւակն մերոց՝ Յովանէն սարկաւագին, և Առաքել
312^ա սարկաւագին, և Մկրտիչին, և Կարապետին, և Սարգսին, և || Ստեփանոս
սարկաւագին, որ փոխեցաւ առ աստուած, և Ասեթին:

Եւս առաւել յիշեցէք զմեղաւոր գրիչս, և զկողակիցն մեր || զեղբայրն
իմ զԴրիգոր քահանայն, և զաւակս իւր զԿարապետ սարկաւագ, և զՀա-
լիֆայ սարկաւագն, և զմեծ պապերքն իմ զԱստուածատուր քահանայ և
զԴրիգոր քահանայն, և զհաւրեղբարքն իմ զՍտեփանոս քահանայ, և ղոր-
դին իւր զԴրիգոր քահանայ, և զՄկրտիչ քահանայ, զԱռաքել քահանայ,
զԹումայ քահանայ, զվարպետն իմ զԱտուր քահանայ, և զԹումայ քա-
հանայ, և զամենայն արեան մերձաւորքս մեր, զՅովանէն և զԿարա-
պետն...:

* Բնագրում՝ «ճանապարհաւ»:

** Ամբողջ ձեռագրի և հատկապես հիշատակարանի թերթերը միմյանց կպած են
եղել. ապա պատճառ լինելով շատ տեղերում զարձել են անընթեռնելի:

Այստեղ անընթեռնելի է մնում 14 տող:

314

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիբղ. Նօտ. 228, Բերկերի, Յուսկան որդու վանք

գրիչ՝ Խարայել

վայր՝ Մոկաց երկիր, Փասալանֆ գիւղ

...Արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի յարքունական երկիրս Մոկաց, ի գեղ անապատիս որ Փասալանֆ կոչի, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս, և սուրբ Գրիգորիս, և սուրբ Կարապետիս, և այլ սրբոցս, որ աստ հանգուցեալ կան, ի թոսականիս Հայոց ՋԺԵ. (1466) ամին, ի հայրապետութեան նորընծայ կաթողիկոսի տէր Ստեփաննոսի և թագաւորին Սմբատայ, ձեռամբ մեղաւոր և անարժան գրիչ Խարայել սուտանուն ի կարգաւորաց... և զերախտաւոր վարպետք մեր զՄարգարայ Կոռնցիւն և զՎարդան մահտասին, որ մականուն Մաֆի կոչի՝ լի բերանով ասացէք աստուած-ողորմի...:

315

Գ Ա Ն Զ Ա Ր Ա Ն

Փիբղ. Նօտ. 227, Մշոյ ո. Յովհաննու վանք

գրիչ՝ Ստեփաննոս

վայր՝ Նորդոտ վանֆ

... Գրեցաւ Գանձատետրս ի թվիս Հայոց ՋԺԵ. (1466), ընդ հովանեաւ սուրբ Յովհաննիսին, և սուրբ Աստուածածնին, և սուրբ Ստեփաննոս նախակային Նորդոտ կոչեցեալ, ձեռամբ Ստեփաննոս գրիչ, յառաջնորդութեան սուրբ ուխտիս տէր Յովանէս հերպետի և տէր Յովհաննէս եպիսկոպոսին, նաև այլ միաբանից՝ մեծի և փոքու:

Այս ամենայն եկն ի վերայ մեր վասն ծովացեալ մեղաց մերոց, քանզի յայսմ ամի քակեցին զբերդն Մշոյ և շատ շարիք արարին: Եւ Ջհանշէն զՊալղատն էառ և երկու ամ ի խսար պահեց*:

316

Ճ Ա Շ Ո Յ

«Թորոս Աղբար», Բ., էջ 478,

Չնքուշի Սիրտհայեաց ս. Աստուածածնի վանք

գրիչ՝ Յակոբ և Պաւլոս

վայր՝ Խարբերդ

... Գրեալ ի թվ. ՋԺԵ. (1466), ձեռամբ Բ. (2) գրչաց՝ Յակոբ քահանայի և Պաւլոս սարկաւագի, ի Խարբերդ քաղաքի, ի թաղն Սիմամուտ,

* Այս հիշատակարանին փերղալեմյանը ծանոթացել է Ա. Թումանյանի միջնորդութեամբ: Վերջինս սովորաբար հիշատակարաններէ բնագրերի փոխաբերն ընդօրինակել է միայն նրանց հիմնական բովանդակութիւնը, այն էլ վերապատմելով հաճախ իր խոսքերով: Հիշատակարանի վերջին նախադասութիւնը հավանաբար պետք է եղած լինի այսպէս. «Եւ Ջհանշէն զՊաղղատն երկու ամ ի խսար պահեց և էառ»:

ի կաթողիկոսութեան տեառն Սարգսի և յեպիսկոպոսութեան տեառն Յոնաննիսի, և ի ամիրայութեան Հասան-խանի, ի խնդրոյ տէր Յոն[աննէս] եպիսկոպոսի, ընդ հովանեաւ սուրբ Սարգսի զաւրավարին... ի յիշատակ իւր ծնողացն՝ Լիպարտին և Մանանային...:

317

Գ Ա Ն Ձ Ա Ր Ա Ն

Մ. Աթոռ 53, «Եջմիածին» 1931 թ. ապրիլ-հունիս, էջ 88

Սամուէլ Նաղաշ
վայր՝ Երզնկա

313բ— Արդ, գրեցաւ եղանակաւոր տառս, որ կոչի Գանձատե[տ]րն ի մայ-
314բ րաքաղաքիս Երզնկա, ի գաւառս Եկեղեաց, ի յանապատս որ կոչի Կապոսի
... ի հայրապետութեան տէր Սարգիս արքեպիսկոպոսի, ի թվին ՋԺԵ.
(1466), մայիս ամսո Ի. (20)....:

Դարձեալ յերես անկեալ աղաչեմ, յիշեցէք ի սուրբ աղաթս ձեր
զքաղցրաձայն փիլիսոփայն զտէր Մարգարէն, նաև զմիւս վարդապետն
զտէր Երեմիայն՝ վալեաւք ծերացեալն և զառաքինութեամբ զարգ[ար]եալն,
նաև զգրոց աշակեր[տ]քն զտէր Յովաննէսն, զտէր Մաղափիայն, զտէր Մար-
տիրոսն, և զտէր Աւետիս սուրբ կրանաւորն, զտէր Աստուածատուրն:

Դարձեալ, յիշեցէք զնորաբողբոճ կուսակրան կրանաւորքս՝ զտէր
Աբրահամն, զտէր Պետրոսն, զտէր Աստուածատուրն, զտէր Սարգիսն, և
զտնտեսն Ղիկիւսկոսն...:

Արդ, աղաչեմ զամենեանս յիշեցէք ի սուրբ աղաթս ձեր զանպիտան
և զփց[ուն]// Սամուէլ Նաղաշն և զպապ[ն]//, զմայրն իմ զԴոնատն, և
զՄկրտիչն...:

Դարձեալ, աղաչեմ յիշեցէք զհարեղբայրն զտէր Մանւէլն և զհա-
րաքորն իմ զՄանխարն (՝) և զՅովիտան և զՄարգարիտն: Անմեղա-
դիր լերուք սղալանաց և խոշորութեան գրոյս, աղաչեմ, աղաչեմ:

318

Հ Ա Շ Ո Յ

ՍՅՀ հտ. Ա. 135, էջ 234—238

գրիչ՝ Հայրապետ
վայր՝ Անաւարգա

ա

1025ա ... [Յիշեցէք] զստացող սորա Մաթէոս քահանայն, որ ստացաւ զաս-
տուածաշունչ կտակարանքս ի հալալ վաստակոց իւրոց, վայելումն ան-
ձին իւրոյ և յիշատակ հոգոյ, և ծնողացն իւրոց Ստեփանոս քահանային,
և մարն իւր Մարգարտին, և աստուածատուր որդոցն իւրոց Եսայի սար-
կաւագին, որ բազում աշխատութեամբ զթողթն կոկեաց, և Մարուգէին,
և մարն իւրեանց Զովնարին, և մեծ պապուն Աբէլին, և պապուն Աբրա-
համին...:

Արդ, եղև սկիզբն դրոյս և աւարտումն ի թուականութեանս Հայոց ՋԺԵ. (1466), ձեռամբ Հայրապետ եպիսկոպոսի, ի յամուրս Անաւարզա, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին և այլ սուրբ Նշանացս որ աստ կան, ի կաթողիկոսութեան տէր Ստեփանոսի Շաւրցոյ, վասն որոյ աղա- չեմ զամենեսեան՝ զհանդիպողքդ այսմ մատենիս, որ ուրախուի||

Բ

1024 Բ Արհնեալ է աստուած յամենայն ժամ, որ յանկ եհան զմատենսն աս- տուածային, որ կոչի Ճաշոյ դիրք, որ սկիզբն արարաք փետրուար ԺԷ. (17), և աւարտեցաւ հոկտեմբեր ԺԸ. (18). ապա ամիս մի հիւանդ կեցաւ:

Գ

319 Գ Ձաշակերտս քո՝ զՎարդան դպիրս յիշեայ, ո՛վ սուրբ հայր Հայրա- պետ, որ ի խաչէն գրես:

319

Յ Ա Յ Ս Մ Ա Ի Ո Ի Ր Ք

Քէսուպ դիւղ Անախոքայ, Վիտն թերթ, հա. Ա, էջ 99, Մ.Տ.Մ.

Գրեցաւ ի յաշխարհս Շամիա, ի յերկիրս Սակունեաց, ի վանս սուրբ Աստուածածնի, ընդ հովանեաւ սուրբ Գէորգայ, դէմ յանդիման դեղձի յԱրամու, թվ. Հայոց ՋԺԵ. (1466), Թումա եպիսկոպոս, Սիմէոն քահանայ Մանդեանց եկեղեցւոյ:

320

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 7631

դնող՝ Յովաննէս
վայր՝ Ղրիմ

Ա

334 Ը ...ի թվականութեանս Հայոց ՋԺԵ. (1466)-ին, ի հայրապետութեանն տեառն Ընըսաակէսի, և արհիեպիսկոպոսութեան տէր Մաղափաւս սըր- բասնեալ հայրապետի ամենայն հիւսիսական կողմանց:

Արդ, ի յայսմ ժամանակի ցանկացող եղև աստուածային հրամանիս և անկողողատելի գանձիս պարոն Յովաննէս բարեպաշտ և աստուածասէր տանուտէրն, և գնեաց զսա ի հալալ արդեանց իւրոց յիշատակ իւր, և ծնաւդաց իւրոց պարոն Մանուկին և Շիրին-Մէլիփին, և կենակցին իւրոյ Աննայ-Խաթունին, և զաւակաց իւրոց Խաչերեսին, Զապլու-Խաթունին և Նդիսաբեթ-Խաթունին, որ տարածամ մահուամբ և տղա հասակաւ առ Քրիստոս փոխեցան: Այլ և քվերն իւրոյ՝ փոխեցելոյն ի Քրիստոս Ասլի- Մէլիփ իրիցկնոշն, այլ և զկենդանիքն և զազգատոհմսն իւր՝ զեղբայրն իւր զպարոն Կարապետն, և զքերորդին իւր զՅովաննէս քահանայն, զի յոյժ յորդորեաց զքեռին իւր զպարոն Յովաննէսն, որ գնեաց զսուրբ Աւետա- րանս, և եգ յիշատակ ի սուրբ Նիկաւայոս եկեղեցին...:

Բ

335_բ Ես Յովաննէս՝ որդի պարոն Մանուկին, գնեցի զսուրբ Աւետարանս ի Յովաննէս իրիցուէ, որ է որդի Յակոբ քահանային սուրբ Քառասնիցն՝ ՌԲԺ. (1200) սպ[իտակ], միջնորդութեամբ Գրիգոր քահանային, վկայութեամբ ճոն Գրիգորին և Վարդէրեսին և խաղաղ Սովնչալէկին, յիշատակ մեզ և մեր ննչեցելոցն, ամէն:

321

Գ Ա Ն Զ Ա Ր Ա Ն

Երևան 8373

գրիչ՝ Յովաննէս
վայր՝ Կաֆայ

172_բ ... Արդ, գրեցաւ տառս եղանակաւոր՝ գանձս և քարոզս աստուածայայտութեան և տաւնից տէրոճականաց, ծնընգեան և յարութեան, խաչի և եկեղեցոյ, գալրստեան և ողորմենից, պահոց և մարտիրոսաց, առաքելաց և մարգարէից և ամենայն սրբոց համայնից ի թուակա[նութեանս] Հայոց ՋԺԵ. (1466), ի յետին և ի դառն ժամանակիս, ի մայրաքաղաքս ի Կաֆայս, առ ոտս սրբոյն Մինասայ, ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի, և արհիեպիսկոպոսութեան տէր Մաղա[րիա]ս սրբասնեալ հայրապետի և տէր Յովաննէս եպիսկոպոսի, ձեռամբ նուաստ և անպիտան գրչի Յովաննէս արեգի, ի խնդրո Յովաննէս քահանայի, ի վայելումն ||| եկեղեցւոյն:

173_ա Արդ, աղաչեմ զամենեւեան որք || հանդիպիք այս սուրբ տառիս քաղցրանուագ Գանձարանիս յիշեսցշիք ի տէր զՅովաննէս պատուելի քահանայն, և զծնաւդսն իւր, և զաշխատողս ի սմա, և զսուրբ եկեղեցոյս զժողովուրդքն, և զծնաւդսն իւրեանց, նայ և ղիս զանպիտան գրիչս, և զծնաւդսն մեր: Եւ որք յիշեն և ողորմի ասեմ նա ինքն, որ ողորմած աստուած է՝ ողորմի իւրեանց հոգուն, ամէն: Եւ վասն խոշորութեան և սխալանաց գրիս չի մեղադրելոյ, զի հոգ աշխարհիս և զբաղումն կենցաղոյս տեգերեալ երեւի զմեզ:

Այլ և յիշողք և ոչ մեղադրողք յիշեալ լիցին Յիսուսէ և ի Քրիստոսէ, ամէն:

322

ԳՐՈՒԹԻՒՆՔ ՎԱՐԴԱՆԱՅ ՄԱՐԱԹԱՅԻՈՅ

«Միաբանք և այցելութեան նորոսաղէմի», էջ 247—248

գրիչ՝ Մանուէլ
վայր՝ Երուսաղէմ

Արդ, գրեցաւ սա ի սուրբ և յաստուածակոխ քաղաքս Երուսաղէմ, ընդ հովանեաւ սուրբ հրեշտակապետացս Գաբրիէլի և Միքայէլի և ամենայն երկնաւոր զաւրացն, որ է տեղիք շարչարանաց փրկչին, ուր զառաջինն ապտակեցաւ, և ետուն Աննա քահանայապետին: Այլ և աստ էջ

Քրիստոս եկնաւոր զարարւին ի փոխումն Տիրամարն, և վասն այն ասի սուրբ Հրեշտակապետք:

Աստ գրեցաւ սա ի թվիս Հայոց ԶԺԵ. (1466), ձեռամբ մեղսաթաւալ և տխմար գծողիս՝ անպիտան Մանուէլի, ի խնդրոյ Աբրահամ քահանայի՝ հաւր վանից սուրբ Յովհաննու Մկրտչին Լեռնակողմանն, ի պատճառս աղաւթից և ի մխիթարութիւն հոգեւոր ի յաղաթել ի սուրբ անարինա-կանքս Քրիստոսի աստուծոյ մերոյ...^{*}:

323

Մ Ա Շ Տ Ո Յ

«Թորոս Աղբար», Ա. էջ 231—232, Բ. էջ 337—338

գրիչ՝ Հէրապետ

... Աւարտեցաւ սուրբ տառս, որ այժմ Մաշթոց կոչի բոլոր ի յամի ԶԺԵ... (1466), ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնի տաճարիս և սուրբ Գէորգեայ զարարւարին ի ||| և յեպիսկոպոսութեան այս նահանգի տէր Ստեփաննոս վարդապետի և տէր Յովնանէս եպիսկոպոսի՝ ծաղկեցուցէ զնոսա սէր աստուած ի վերայ ծաղկեալ գաւազանի իւրեանց: Եղև լրումն սուրբ Մաշտոցիս ձեռամբ սուտանուն քահանայի Հէրապետի: Յիշեցէք զստացող զրոցս զբարեպաշտ ե զերկիւղած կիճն Սալշուկ-Խաթունն ի բարի արմատոյն շառաւել... յիշատակ իւր և ծնաւղաց նորին Ստեփան-նոսին, Գուլիգարին, և ջոջ պապուն Մերուն աղին, և մամուն Հէրմէլի-ֆին...: Յիշեցէք զՍալշուկ-Խաթունն, և զայրն իւր զՋանիբէկն, և զգաւակն իւրեանց զպարոն Գորգն, Մուսէնն, Շամշատինն, Մկրտիչն, Բուսէրն,** Նուբարն, Ալղուն, և զամենայն արեան մերձաւորսն... ղխաւջայ Մալ-նամն, և զծնողսն իւր՝ զՆիկողոսն և զՓիւրուզբախդն***, և կողակիցն իւր զԲէկիխաթունն, և զդեռարոյս զաւակն իւրեանց զԴարմանն...:

Կրկին յիշեցէք ի Քրիստոս զՍալշուկ-Խաթունն, որ կանգնաւ եկեղեցւոյ գլխոյն շինելոյ, ՃԾ. (150) թանկայ ուսթին ու քարին ետուր, ու նոր նորո-ղեցին...: Եւ զՋանիբէկն յիշեցէք ի Քրիստոս աստուած, և զծնողսն իւր զՄարգարէն և զԹանգ-Խաթունն...:

Յիշեցէք զՍալշուկ-Խաթունն, և քուերս իւր զՀամօշն, զՍաղաղէն, և զՋուլբարն****, զփեսէն զԽաչատուրն, և զայլ քուերսն զԲէկին, զԱյմե-լիֆն... զՀէրմէլիֆն...:

Եւ արդ, ես՝ յետինս քահանայից և անիմաստ ի գիրս գրչութեան Հէրա-պետս... զիմ անարժան երեսս ձեզ ի գետին դնելով աղաչեմ... յիշեցէք զծնողսն իմ զՅովնանէսն և զՍուլդան-Մէլիֆն, և զգաւակն իմ ղնորրնծայ

* Ձեռագրի երկրորդ մասը (Եփրեմի, Մեսրոպ Մաշտոցի և Գր. Լուսավորչի աղանձք-ները) բնագործինակել է նույն վանքում Սարգիս զրիչը, «ի յիշատակ ե ի վայելութիւն որրա-սէր կրաւորութիւն Աբրահամ արեգային, սպասաւոր Յովհաննու Լեռնակողմանն... Թվ. ԶԺԸ. (1466), մայիս ԺԵ. (15)»:

** «Թորոս Աղբար» Ա. հատորում՝ «Բուսէն», Բ. հատորում՝ «Բուսէն»:

*** «Թորոս Աղբար» Բ. հատորում՝ «Ղիւրուզբախդն»:

**** «Թորոս Աղբար» Ա. հատորում՝ «Դուլբարն»:

Յովանէսն...: Եւ զՊովմէլիքն՝ զԲուսէրի տան մարդն յիշեցէք ի Քրիստոս,
որ ի գիրքս ի տես երեկ, և աստուած-ողորմի ասացէք:

324

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Յ

ԲՅՎ., 391

գրիչ՝ Ստեփանոս

Ո՛վ եղբարք, յորժամ եղանակս յարգէք զսուտանուն զՍտեփանոսն յիշեցէք, և զծնաւոյն իմ տէր Յովնանէսն, և զմայրն իմ զՄարգարիտն, և զեղբայրն իմ զտէր Յովնանէսն...: Գրեցօ եղանակս ձեռամբ սուտանուն քահանայիս զՍտեփանոսի, ի գիւղն որ կոչի||, ի գուռն սուրբ Վարդանայ և սուրբ Գէորգայ զաւրավարին, ի թվականիս Հայոց ԹՃԺԾ. (1466):

325

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 7742

231բ. Ի թվ. ՋԺԾ. (1466) եղև ժառանկ այս սուրբ Աւետարանս Յարութեան եկեղեցոյն, ի յիշատակ տէր Ովանէս քահանային, և իւր որդոյն Մարտիրոս քահանային, և իւր որդոյն Սարգսին, և իւր եղ[բ]աւրն տէր Ստեփանոսին, և իւրեանց փեսին տէր Գալուստին, և իւր որդուն տէր Դան[ի]էլ կրանաւորին, և միւս որդուն պր. Գորգին, Մարտիրոս[ի]ն, իրիցկնոջն Ոսկէտիկիին և այլ իրիցկնոջն՝ Եղսաբեթին, Մարիանէին, Մուսէսին, և իւր որդուն Աստուածատուր քահանային, և իւր իրիցկնոջն Զէրիֆին, և իւր զաւակաց||ն Աննայ-Խաթունին և Տովլաթ-Խաթունին՝ կարճահասակին:

232ա Ջայս Աւետարանս կու տայ տէր Աստուածատուր ժառանկ սուրբ Արութեանն, որ ոչ ոք հրաման ունենայ, որ ծախէ կամ գրաւէ, ով որ ձեռնամուխ լինայ այս բանիս նայ ի դատողէն դատեսցի սոսկալի բեմին, ամէն:

326

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Յ

Օքսֆորդ, Բողլեան դրատուն Ms. Arm. F. 2, (Մատենադարան
Անհատական արխիվներ, Թղթ. 122, էջ 1755)

նորոգող՝ Յովսէփ

1ա Արդ, վերստին նորոգեցաւ Շարակ[կանս] ձեռամբ Յովսէփ եպիսկոպոսի, [թվ.] ՋԺԾ. (1466): Ով կարդայք ի սուրբ յաղ[աւթս]ն ձեր յիշեցէք, և աստուած յիշողացա [ողորմես]ցի իւր սուրբ արքայութեան, ամէն:

ՁԺԶ

327

1467

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Մ. Աթոռ 50, «Էջմիածին», 1951 թ. ապրիլ - հունիս, էջ 83

նորոգող՝ Ումիդ
վայր՝ Ցղնայ

152ա— ... Արդ, նորոգեցաւ սուրբ աստուածախաւ Աւետարանս ի դաւառս
152բ Գռիքան, ընդ հովանեաւ սուրբ և անաց սուրբ Գիորգայ զարաւորիս և
սուրբ Նշանիս և այլ սրբոցն ի սմայ, ի փծուն և նորաուսումն Ումիդ՝
սարկաւագիս, ի վայելումն անձին մերում և յիշատակ ննջեցելոցն մերոց՝
Ցղնայ աստուածայսէր քահանայիցս, և հոգասէր տանուտրէցս, և հողա-
գործ ժողովրդեանս՝ երիտասարդաց և կուսանաց, ծերոց և տղայոց. որով
արհնութիւն աստուծոյ հանգիցէ ի վերայ սոցա և հանդաստանաց մերոց,
ամէն: Բառնայ ի մէնջ տէր աստուած զսով, զսուր, զմարախ, ղթռթռո,
ղշորակ, զդալով, զմահտարածամ, զերաշտութիւն, զհուրայցանութիւն,
ամէն...:

Նորոգեցաւ ի թուին ՁԺԶ. (1467), ի թագաւորութիւն պարոն Ջաննա-
ղա միրզաիս, ի հայրպետութիւնն տեառն Ստեփանոսի արհնպիսկոպոս
Գռիքան գաւառիս:

328

Ը Ա Ռ Ը Ն Տ Ի Ր

Փիւղ. Կօտ. 220, Բաղէշ

գրիչ՝ Կիրակոս Զօշկանց
վայր՝ Աղթամար

ա

... Զոր տեսեալ զայս աստուածային գանձս մեղաւոր և անարժան
Կիրակոս էրէցն, որ մականուն Զօշկանց ասի, և սկսաւ գրել տկար հոգով:

Բազում և մեծ աշխատութեամբ հասուցի յաւարտումն զսուրբ գիրքս
Ճառաբան, սկսայ անարժան ձեռօք իմովք ի Բաղէշ և գրեցի ընդ հովա-
նեաւ Հինգ խորանացն՝ սուրբ Աստուածածնին, և սուրբ Խաչին, և սուրբ
առաքելոցն Պետրոսի և Պօղոսի, և ատենահաս սուրբ Սարգսի զօրավա-

* Զեռագիրը գտնվելիս է եղել Իրանի Չարմահալ գավառի Վերին Դոնարք գյուղում:
Մ. Տեր-Մովսիսյանը ծանոթանալով և նկարագրելով ձեռագիրը՝ մեջ է բերել նաև հիշա-
տակարանն ամրոցվածքամբ: Նրա ընդօրինակութեան հիման վրա ուղղում ենք հրատա-
րակութեան մեջ սպրդած սխալները, հատկապես «նորա ուսումնամիտ» սխալ վերծանումը
ուղղելով «նորոգումն Ումիդ» ձևով:

րին, և սոցին աշողովթեամբն աւարտեցաւ սուրբ գիրքս կղզոջն յԱղթա-
մաւ, ընդ հովանեաւ սուրբ հաշին և սուրբ Գէորգայ զօրավարին, ի թուա-
կանիս Հայոց ԶԺԶ. (1467), ի հայրապետութիւն տեառն Ստեփաննոսի,
որ յայսմ ամի գնաց յէջմիածին և տիրեաց յամենայն հայկազեան ազգի,
և ի ղանութեան Զնանշայի, և Բաղէշ քաղաքի ամիրութեան Մէլիֆ-Շա-
րաֆի, և ի մեր առաջնորդութեան տէր Յովաննէս եպիսկոպոսի: Աւարտե-
ցաւ ճառս ձեռամբ մեղաւոր գրչի Կիրակոսի, յիշատակ հոգոյ իւրոյ, և
եղբարցն Յակոբին, և ծնողացն Զանիբէկին և Նիգարին, և հանգուցեալ
և զրարցն Ստեփաննոսին և Հերապետին, Սադաղին և Գուտջիբէկին, և քը-
ւերցն՝ մահապսի Սալչուկին և Հնազանդին, և կենակցին իմոյ Սօլաանին...
և ուսուցողին՝ Յովաննէս քահանային, և թղթի կոկոզին...:

Բ

Աստուած-ողորմի ասացէք ստացողի գրոցս և գրչին Կիրակոս իրի-
ցուն, և ծնողաց՝ Զանիբէկին և Նիգարին... և հօրեղբարցն՝ Ատոմ
քահանային և Վարդան քահանային... և զհոգեւոր հայրն մեր զտէր Թու-
մէն, որ բազում աշխատութիւն կրեց հետ մեզ, և զուսուցիչն իմ զՅովաննէս
քահանայն զՄանկասարեմցն, ամէն:

327

Ճ Ա Ռ Ը Ն Տ Ի Ր

Փիւրղ. Նօտ. 231, վանի ս. Սահակ եկեղեցի

գրիչ՝ Հայրապետ
վայր՝ Աղթամար

... Եւ արդ, ես՝ անպտուղս ի բարեաց... սոսկանուն արեղայ Հայրա-
պետ, բազում և մեծ աշխատութեամբ հասուցի զսա յաւարտումն՝ զկէսն
ի սուրբ էջմիածինն, և զկէսն յաստուածաբնակ կղզիս Աղթամար, ընդ
հովանեաւ գմբէթայարկ սուրբ հաշիս և սուրբ Սարգիս զօրավարիս և այլ
ամենայն սրբոցս, որ աստ կան հաւաքեալ: Ի հայրապետութեան տեառն
Ստեփաննոսի Հայոց կաթողիկոսի Աղթամարայ շնորհալից աթոռոյս. ի
թականութեան Հայոց ԶԺԶ. (1467), ի ժամանակիս, յորում կամք ընդ
հարկի ծառայութեան ազգին նետողաց, (ի խնդրոյ Ֆախրկանց տանու-
տէր Յովաննոյ):

328

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՅԱՅՍՄԱԻՈՒՐՔԻ

Երևան 9223, Ժդ

գրիչ՝ Վարդան
վայր՝ Վան

1բ ... Աւարտեցաւ սուրբ գիրքս այս յամի ԶԺԶ. (1467) թականու-
թեանս Հայոց, ձեռամբ յոգնամեզ և անարհեստ գրչի Վարդան մեղաւոր
և անարժան երիցոյ... ի խնդրոյ քրիստոնասէր և սրբահոգի մահապսի

2. Ստեփանոսին...||... յիշատակ իւրն, և ծնողաց իւրոց բարեպաշտիցն՝ Կիրակոսին և Մէլիք-Խաթունին, և կենակցին Մարեմին, և որդոյն Գրիգորին, և դստերն Շամսամին, և եղբարցն Մարտիրոսին, և Անդրիասին, և Կնոջն Խայիմին, և որդոյն Յովանիսին, և քւեր մահաւասուն՝ Խաբիրին, և հօրեղբօրն՝ Լազարին, և որդոյն Աստուածատրին, և հոգևոր եղբօրն Ստեփանոսին, և փեսային իւրոյ Վարդան քահանային՝ փոխեցելոյն ի Քրիստոս, և որդոյն Կարապետին, և այլ ամենայն արեան մերձաւորացն...:

Եւ գրեցաւ սուրբ գիրքս ի քաղաքս Վան, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին, և սուրբ Վարդան զօրավարին, և սուրբ առաքելոցն Պետրոսի և Պօղոսի, և սուրբ Ստեփանոս նախավկային, || և սուրբ Սահակայ հայրապետին, և այլ սրբոցս որ աստ կան։ Ի կաթողիկոսութեանն տեառն Արիստակիսին, և մերոյ եպիսկոպոսացս սուրբ ուխտիս Վարապայ տէր Յովանիսանցս, ի թագաւորութեանն Զնանշայ իմիրդին, որ յայսմ ամի զնաց ի վերայ Ուզուն-Հասանին, որոյ Քրիստոս աստուած ընդ աշմէ կենայ սմա, ամէն։

Եւ արդ, ես՝ անպտուղս ի բարեաց... Վարդան սուտանուն երէց, տեսի զսէր և զփափագ Ստեփանոս մահաւասուն, և ըստ իմում տկար անձամբս յանձն առի և ողորմութեամբն աստուծոյ կատարեցի զսուրբ գիրքս զայս։ Եւ գութ՝ պատուական հարք իմ և եղբարք՝ յիշեցէք ի սուրբ յաղօթս ձեր զվերոյ յիշեցեալն զՍտեփանոս մահաւասին, և զմեղաւոր գծողս զՎարդան սոտանուն երէց, և զծնողսն իմ զՅովանէս քահանայն, և զմայրն իմ Զմրութ, և զեղբայրն իմ զԿարապետ քահանայն՝ զուսուցիչն իմ, և զմիւս եղբայրն զՄէլիքսեթ, և զսրդին իմ զՆիկողայոս քահանայն, որ զգրոց յետքն զԴ. (4) ամիսն նա գրեաց, և զայլ որդիքն իմ, և զսոցին մայրն...:

Դարձեալ, յիշեցէք... Ստեփանոս մահաւասուն, և իւր հօրեղբօրորդոյն Ատովին, և նորին կենակցին Թուրւանդին, և իւր որդոյն Մեծատրուն, և Աստուածատրին, և նորին որդոյն Կարապետին, և Ամիր-Մէլիքին, և այլոցն ամէնի, որ պատճառ եղև այսմ բարի գործոցս...:

329

Մ Ա Շ Տ Ո Յ

Երևան 4162

գրիչ՝ Կարապետ
վայր՝ Վան

293ա. /// ՋԺԶ. (1467) ամին և ի մարդեղութենէն Քրիստոսի մինչև ի մեզ ՌԴՃՀԲ. (1472) ամին։ Եւ գրեցաւ սա ի քաղաքս, որ կոչի Վան, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնի տաճարիս և սուրբ Ստեփանոս նախավկա///* Հասան /// ըով և շատ պարո[ն] ընդ նմա, և աստուծոյ յաջո[ղու]թեամբն Հասան ա///նստաւ ի թախթին։

Արդ, ի յայս դառն ժամանակիս ցանկացող եղև այս պատու[ա]կան գանձին և լուսաւոր /// ճորին Ատովն (") [և] Խուրլու-Մէլիքին, մեծ մաւրն Շնով[ն] տիկնայ, և եղբար[ն] Ստեփանոս թաւով[ն] պետին, և Նի-

* Էջի վերին մասը, հատկապես աջ եզրը, պատուած է և բաղձաթիվ տողեր չեն պահպանվել։

կոդո[սին] և այլ եղբարցն /// դեիշին և Ֆոանգ /// -Խաբունին, Մրուաբ-
Խաբունին, և զաւակաց նոցին, և այլ ամենայն արեան մերձաւորաց նո-
ցին՝ կ[ն]գանեա[ց] և հան[գ]ուցելոցն անդ յիշեցէք և լի բերանով աս-
տուած-ողորմի ասացէք Յովաննէս քահանային և ամենայն ազգակա-
նացն, զորս յիշեցաք, և Քրիստոս աստուած ձեզ ողորմեսցի, ամէն:

294ա Եւ արդ, ես՝ անպտուղս ի բարեաց և մեղաւորս յարդարոց ան[խ] յի-
շեց[է]ք զստացաւ[ղ] սորա զՅովաննէս քահանայ ///, և զծնողքն իւր
զԱտով և զԽուրթու-Մէլիք, և զհարեղբայրն զՄովսէս, և զքեռին <զքե-
ռին> զԲաղդասարն, և զկենակիցն զԽունձա-Խաբունն, և զզաւակսն իւր
զԱստուածաւոր ///, զծնաւորն իւր, և զամենայն ազգականսն իւր՝ զպա-
պերն և զհաներն, [և] զվարպետն զտէր Ստեփաննոսն, [և զ]տէր Ղազարն,
294բ և զհարեղբարս որդին զՄիքումն, և զիւր կենակիցն զԱրուս-Խաբունն, և
աստուած-ողորմի ասացէք:

Ընդ նոսին յիշեցէք ե զ/// և զանպիտան գրիչս զԿարապետ, և զծնող-
քրն իմ զՍտեփաննոս քահանայ և զՄինա, և զկենակիցն իմ զԽունդ-Խա-
բուն, և զորդեակս իմ զՍտեփաննոս քահանայ /// զԱբղիմսեմն (") [և] զՄել-
քոն և բոլոր (") [սրտ]իւ աստուած-ողորմի ասացէք և աստուած ձեզ
ողորմեսցի:

Դարձեալ, յիշեցէք յաղաւթս ձեր զՅովաննէս քահանայն, [որ] ստացաւ
զսուրբ գիրքս և եդ ի դուռն սուրբ առաքելոցն Պետրոսի և Պաւլոսի. և մի
ոք իշխեսցէ հեռացուցանել զսա ի դրանէ սրբոց առաքելոցս գողա[ն]աւով
կամ՝ ծախելով կամ [գրաւ դնելով], և եթէ ոք [յանդգնի]՝ նա պատժի ի
սուրբ Առաքելոցս:

Այլ և յիշեցէք ի Քրիստոս զքահանայք սուրբ Առաքելոցս զՍտեփան-
նոս, զԽաչատուր, զԱւետիս, զԿարապետ, զԹումա, զԳրիգոր, և զմիւս Կա-
րապետ, զԴանիէլ...:

330

Գ Ա Ն Զ Ա Ր Ա Ն

Փերդ. Նօտ. 231—232, Հոգւոց վանք

գրիչ՝ Կարապետ
վայր՝ Վան

... Գրեցաւ եղանակաւոր տառս ձեռամբ ... Կարապետ գրիչ... ի հայ-
րապետութեան տեառն Ստեփաննոսի, և մերոյ առաջնորդի սուրբ ուխտիս
Վարազայ տէր Յովաննէս եպիսկոպոսի, և ի Թագաւորութեան Ջեանշայ
փաթշահին, որ յայսմ ամի եկեալ բազում զօրօք և կամի պատերազմել
ընդ Հասան-Բէկին, զոր տէր աստուած յաջողումն տայցէ սմա, վասն զի
պարիսպ ամուր է քրիստոնէից:

Եւ աւարտեցաք ի քաղաքս Վան, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածած-
նիս, և նախաւկայ սուրբ Ստեփաննոսիս, և սուրբ Սահակ հայրապե-
տիս...:

* Հիշատակարանի տարեթիւը չի պահպանվել, բայց այն գրված պետք է լինի
1467 թ. մայիս-նոյեմբեր ամիսներին, որովհետեւ Ջեանշահը Ուզուն-Հասանի դեմ արշա-
վանք սկսեց 1467 թ. մայիսին և պարտություն կրեց ու սպանվեց նոյեմբերին:

331

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիրդ. Նոտ. 229. Դերդին ղյուզի Լկեղեցի

դրիչ՝ Յակոբ
վայր՝ Արծկէ

... Եւ արդ, դրեցաւ սա ի քաղաքս Արծկէ, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնի աստուծոյն և սուրբ Նշանիս պատերազմի, ի թուին Հայոց ՋԺԶ. (1467), ի Թագաւորութեան որդոյ Ջհանջալի՝ Հասան-Ալի իմիրդին, և ի կաթողիկոսութեան տեառն Ընքստակէսի՝ ընդհանուր Հայոց, Աղբամասայ՝ տեառն տէր Ստեփաննոսի: Յայսմ ամի յորում Ուզուն-Հասան զՋհանջէն կոտորեաց, և մեք յահ ենք և ի փախ, և ի գառնութեան ժամանակի, ձեռամբ Յակոբ եպիսկոպոսի:

332

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 0390

ա

դրիչ՝ Կարապետ
վայր՝ Ոստան

275բ ... Եւ արդ, ես՝ յետինս ի գրչաց և անարժանս ի կարգաւորաց՝ սուտանուն քահանայ Կարապետ ... կատարեցի զսա մեղսամած մատամբս ի մայրաքաղաքս ի յՈստան, ի դուռն Աստուածածնին Քարի, որ է ծովահայեաց, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս և սուրբ Ստեփաննոսի նախավկային. ի հայրապետութեան տեառն տէր Ստեփաննոսի և ի թուականիս մերոյ ի ՋԺԶ. (1467) ամին... ի ստույգ և յընտիր օրինակէ, կենօք տառապանօք և բազում տրտմութեամբ, ի դառն և ի վշտաբեր ժամանակիս, որք կանք ի ձեռս ալլազգացն ի ծառայութիւն:

276ա Արդ, որք ճաշակէք յաստուածային բուրաստանէս... յիշեցէք... զիս՝ զամենամեղ և զմեղսաթաւ գծագրող սորին զԿարապետ, և զծնողսն մեր՝ զՍտեփաննոս քահանայն և զՓաշայ, և զպապն իմ զՅոհաննէս քահանայն, և զեղբայրն իմ զՅովաննէս քահանայ, և զքոյրն իմ զԱւմանի, և զկենակիցն իմ զՇսւրմէլէֆ, և զայլ ամենայն արեան մերձաւորսն...:

276բ ... Յիշեցէք և աստուած-ողորմի ասացէք ստացողի սորին Սուլտան-ջին, և ծնողաց նորա, և ամենայն զարմից նորա, մանաւանդ ի ժամ սուրբ և սոսկալի և հաշտարար և մեղսաքաւիչ սուրբ պատարագին լի բերանով և ուղիղ մտօք աստուած-ողորմի ասացէք Սուլտանջին, և իւր ծնողացն Աւետիսին և Ջամելէֆին. և կենակցին Նիգարին, և որդոցն Մկրտչին, Յովանիսին, Յոհաննիսին և Մխիթարին, և դստերացն Դուլումին և Սուլբանին, քրւերցն Խումարին, և որդոցն Նուրաունկ սարկաւագին և Խաչատրուն և Խալինասին, և եղբարցն Շուվանին, և որդոցն Մուրադին, և Պարեգոր-

ծին, և Զրնանշային, և Շայինշին, և Հօրեղբօրն Թաւափալին, և որդուն Զաֆաւին, և պապուն Մկրտչին, և շոշ մօրն Ուլուխաթունին, և Խաթմելէֆին, և այլ ամենայն ազգականացն և արեան մերձաւորացն նորա, և աստուած-որդորմի ասացէք նոցա, զոր աստ գրեցաք...:

Բ

Ժաղկող՝ Մինաս

84 ՋՄինաս բազմավէր հոգի ամենայն մեղաւք ի լի նկարող յիշեցէք ի բարին Քրիստոս, և աստուած զձեզ յիշէ ի յիւր միաանգամ գալուտն, ամէն*:

333

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Սերասախա, ս. Նշան 31, ՀԱ, 1925 սյուն. 258—259

գրիչ՝ Կարապետ

վայր՝ Ոստան

...Պատուական քահանայն Յովնանէն ցանկացող եղեալ այս աստուածախօս սուրբ Աւետարանիս ետ գծագրել զսա ի հալալ և քրտնաջան վաստակոցն իւրոց յիշատակ բարի հոգոյն իւրոյ, և ծնողացն իւր՝ հօրն Թումային, մօրն Մոչանին, և կենակցին՝ փոխեցելոյն ի Քրիստոս Նշխունին, և որդոյն Սարգիս քահանային, և զաւակաց նորին, և կենակցին Սուլտանին, և տղայոցն Տովլաթիարին և Թիւմին, հօրեղբօրն Յովնանէիսին և Սիմէօնին, պապին Մարտիրոսին, և շոշ մօր Ղըբելին, եղբօրն Զանիբէկին, և քրւերն Խալիմին, մօրքորոյն Սառային, տանուտիրոյն Յովնանէիսին, որդոյն Աստուածատրոյն, դստերացն Սաղտաղատուին, որդոյն Թուրոսին, հօրքրւերն Շարմէլէֆին, և զաւակացն Սիմէօնի, Յովնանէիսի և Յովնանիսին, և այլ ամենայն արեան մերձաւորացն և ամենայն ազգականացն իւր՝ կենդանեացն և հանգուցելոցն ի Քրիստոս...:

Եւ արդ, ես՝ յետինս ի գրչաց և անարժանս ի կարգաւորաց՝ սուտանուն քահանայ Կարապետ՝ տեսի զսէր և զփափագ պատուական քահանային Յովնանէիսին և զորդոյն զՍարգիս քահանային, զոր ունէին առ հոգեւորն, և իմով իսկ տկարութեամբ և անարժանութեամբ ի յանձն առի և ամենակարողն զօրութեամբն աստուծոյ կատարեցի զսա մեղսամած մատամբս իմոյ ի մայրաքաղաքս ի յՈստան, ի դրունս սուրբ Աստուածածնին Քարի, որ է ծովահայեաց, ընդ հովանեաւ սորին և սուրբ Ստեփաննոսի նախավկային, ի հայրապետութեան տեառն տէր Սանփանոսի և ի թուականին Հայոց ի ՋԺԶ. (1467) ամին:

* Նկարչի այս հիշատակագրութիւնը գրված է մի մեծագիր թաղապատկերի ստորին լուսանցքում:

Նաչի աջ կողմում նկարված է ձեռագրի ստացող Սուլտանշան, հետաքրքիր հագուստներով. նկարն ունի մակագրութիւն. «Սուլտանշան՝ ստացող սուրբ Աւետարանիս՝ յիշեցէք»:

334

ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ՏՈՒՄԱՐԻ ՅԱԿՈԲԱՅ ՂՐԻՄԵՑԻՈՑ

Երևան 1932, 4

գրիչ՝ Ստեփանոս

վայր՝ Տարօնոյ գաւառ, Եղրդատ վանք

... Իսկ* ի մեր սկսանելն և ի գրել ղՏումարատետրս ի ՋԺԶ. (1467) թվականին Հայոց, ի խնդրոյ ցանկալի և սրբասէր կրօնատրին ||| (քերված) սուրբ Աստուածածնէն, վասնորոյ աղաչեմ զամենեան արասաւալի ղի||մաւք յիշեցէք առաջի անմահ գառինն Քրիստոսի զկուսակրօն արեղայն զԴաւիթ, և զիւր վարդապետն՝ ղԺաղկեալ ալեւաթ ծերունին զտէր Նիկողաոսն, և զհայրն իւր զԱպտլմսէնն, և զմայրն իւր ղՇամամ, և զեղբայրն իւր զՅովաննէս, և զամենայն արեան մերձատրան իւր...:

Գրեցաւ Տումարատետրս ընդ հովանեաւ սուրբ Յովանիսին, սուրբ Աստուածածնին, և սուրբ Ստեփանոս նախավկային, և սուրբ Գրիգոր մեր լուսաւորչին, ի գաւառն Տարօնոյ, ի հռչակաւոր վանքս Եղրդատ կոչեցեալ, ձեռամբ յոգնամեղ և անարժան գրչի Ստեփանոսի: Վա՛յ ինձ հազար բերան, որ զանունս ունիմ և զգործս ոչ. աղաչեմ զձեզ, որ միոյ ողորմու արժան առնէք զանարժանս. և Քրիստոս ողորմի ձեզ և մեզ եւ ամենայն քրիստոնէից ննջեղիւցն, ամէն:

Բայց աղաչեմ զօրինակողսդ, որ ուշիմ մտօք շարագրէք զսա, զի տումարական արհեստ անհնար է առ ի ներընդունել զյաւէտն և զնուաղն, զի բոլորովին արհեստս այս ի վերայ ճշմարտութեան է հիմնաւորեալ, և ստուծիւն ի սա ամենեւին անկար է առ ի ներգործել...:

335

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Յ

Երևան 1933

գրիչ՝ Մարգարէ

վայր՝ Մեծկերտու գաւառ, Սիրունգարի վանք

ա

354ա ...Գրեցաւ եղանակաւոր տառս ի թու. ՋԺԶ. (1467), ի սուրբ ուխտոյ որ կոչի Սիրունգարի, ի գաւառիս Մեծկերտու, ընդ հովանեաւ սուրբ Յակովբա, ձեռամբ բազմամեղ գրչի Մարգարէ սուտանուն կրանաւորի, յիշատակ ինձ և ծնաւդացն իմոց Ներսէսին և Խաթանին:

Արդ, աղաչեմ ըզձեզ զամենեանս, ով ոք տեսանէք կամ եղանակէք յիշեսցիք ի Քրիստոս զՄարգարէ անպիտան գրողս և խոշորութեան և
354բ սղալանաց մի մեղադրէք, || զի կար մեր այս էր, զի հարցըտես չունէի և անճարեցաւ և գրեցի ի լաւ և յընտիր աւրինակէ, որ ասի նլուկ: Այլ

* Նախորդում է հեղինակ Հակոբ Ղրիմեցու հիշատակարանը «Մեկնութիւն Տումարի» աշխատութեան գրութեան մասին (տե՛ս 1416-ի թվաշարքում):

և յիշեսցիք ի Քրիստոս աստուած զառաջնորդ սուրբ ուխտիս զտէր Ստեփանոս եպիսկոպոսն և զայլ միաբան եղբարքս, որ կան ի սմա՝ զԲ. (2) Պաղոս ծեր քահանայքն, և զԿիրակոս կրանաւորն, և զԱլէքսիանոսն, և զՅովսէֆն, և զԳ. (3) դերաբոյսք մանկտին՝ զԿարապետն և զԳրիգորն և զՅովաննէսն, և զհաւատուոր մայրապետն, որ աշխատէր և պատրաստէր զմարմնաւոր կերակուրն, և ձեզ յիշողացդ և մեզ յիշեցելոցս, առհասարակ, ողորմեսցի Քրիստոս աստուած, ամէն:

Բ

225բ Ո՛վ սպասաւորք եկեղեցոյ, յորժամ տեսանէք կամ պաշտէք յիշեցէք ի Քրիստոս զանիմաստ դրչակս զՄարգարէ մեղաւք լցեալս և անմեղադիր լիցուք, զի ժամանակս թամզուն ամիսն էր, և թանաքն մած էր, և կար մեր այս էր. և մեզ և ձեզ ողորմի Քրիստոս, ամէն:

336

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Սեբաստիա, ս. Նշան 30, Ն.Ա. 1925, սյուն. 257

գրիչ՝ Ստեփանոս
վայր՝ Կիրդի վանք

314բ ... Արդ, գրեցաւ ի թուականութեանս Հայոց ՋԺԶ. (1467), ի վանքս որ կոչի Կիրդի, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին և սուրբ Լուսաւորչին և սուրբ Յովհաննու աւետարանչին և սուրբ Նշանին և այլ բազմահաւք սուրբ նշանացս, որ աստ կան հաւաքեալ, ի յառաջնորդութեան տէր Ստեփանոսի և Կարապետ վարդապետիս և այլ սրբասէր կրանաւորացս և միաբանիցս սուրբ ուխտիս, ձեռամբ բազմամեղ և անարհեստ գրչիս Ստեփանոսի, զի այսչափ էր կար մեր. և անհաւասարութեան և խոշորութեան և սխալանացս մի մեղադրէք...:

Ես նուաստս հողս Սահակ երէցս զմտաւ ածի զայս ամենայն և յիշեցի զբան մարգարէին որ ասէ, թէ Երանի որ ունիցի զաւակ ի Սիոն և ընտանեակ յԵրուսաղէմ... ի յիշատակ ինձ և ծնաւդաց իմոց՝ <Ա> Տէր-Պարոնիւն և մաւրն իմոյ Մամա-Խաթունիւն, և կենակցին իմոյ, և դեռաբոյս զաւակին իմոյ Խաչատուրիւն, զոր տէր աստուած վայելել տացէ...: Յիշեսցիք սրտի մտաւք ի մաքրափայլ աղաւթս ձեր զփրցուն և զխոշոր գրչով զՍտեփանոս, և յանդգնութեանս իմոյ ոչ մեղադրել, զի կար մեր այս չափ էր:

Եւ կրկնակի յիշեսցիք զՍահակ երէցն ...:

337

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երեւան 5553

ա

գրիչ՝ Ստեփանոս
վայր՝ Կիրդի վանք

...Արդ, ես՝ նուաստ հողս Ստեփանոս, ծոյլս և անարժանս յեպիսկոպոսաց դասուց, որ միայն զանուն ունիմ և քզգործ ոչ, որ լոկ անու-

ամբ հմ եպիսկոպոս և ոչ այլ ինչ իրաւք, միայն յուսացեալ հմ յաղաւթս
 328 ա սրբոցդ, որ զայք յետ մեր և աստուած-ողորմի ասելով, զի և դով[ք] գրաւ||-
 շիք ողորմութիւն ի յողորմածէն, աստուծոյ:

Արդ, գրեցաւ սա ի թուականութեանս Հայոց Ջ. և ԺԶ. (1467), ի վանքս
 որ կոչի Կիւրղի, ընդ հովանեաւ սրբոյհոյ Աստուածածնիս, և սուրբ Լու-
 սաւորչիս, և սուրբ Յովհաննու աւետարանչին, և սուրբ Նշանացս, ի յա-
 ռաջնորդութեան սուրբ ուխտիս տէր Ստեփանոսի և Կարապետ վարդա-
 պետի, զոր տէր աստուած հատուցումն առնէ երախտեաց նոցա ի յիւր
 միւսանգամ գալստեանն, և Գրիգորի փակակալին սուրբ տաճարացս, և
 այլ կրանաւորացն ամենեցուն, զոր յանուանէ ոչ կարեմք գրել զամենե-
 ցունցն:

Արդ, աղաչեմ զձեզ... յիշեցէք սրտի մտաւք ի մաքրափայլ աղաւթս
 ձեր զփծուն և զանարհաստ պրշակս և սղտլանաց սորա և անհասարկու-
 թեան գրոյս ոչ մեղագրել, զի կար մեր այս չափ էր, զի գուք զմեր սղա-
 լանս ոչ յիշէք և աստուած զձերն չիշէ:

ստացող և կազմող՝ Գրիգոր
 վայր՝ Աւսմընա վանք (մերձ ի Տիվրիկ)

Բ

328 բ Ես՝ Գրիգոր արեղայս, որ փափաքեցա այս սուրբ և աւետաքարոզ
 Աւետարանիս և մարգարէին բանին, թէ՛ Երանի որ ունիցի յիշատակ ի
 Սիրովն և ընդանեակ յԵրուսաղէմ, և գրել տուի զսուրբ Աւետարանս ինձ
 և ծնաւդաց իմոց յիշատակ՝ ներկըրար Գրիգորին, և մարն իմոյ Շուշա-
 նին՝ զփոխեցեալն առ Քրիստոս, և մարուն իմոյ մըղտեսի Մելիքին, և
 եղբարցն, և ազգականացն, և ամենայն արեան մերձաւորացն, ի հալալ
 արդեանցն իմոց, և դրբի յիշատակ ի վանքն որ կոչի Աւսմընա, ի դուռն
 սուրբ Աստուածածնին և սուրբ Յակովբայ, ի հայրապետութեանն տէր
 Մըկրաչին, և Բարսեղին, և Մարտիրոս արեղին Վաւորեցուն:

Այլ խնամով պահողքն արհնին յաստուծոյ, և ի սուրբ յԱստուա-
 ծածնէն, և ի սուրբ Յակովբա սքանչելագործ սուրբ խաչէն, և վատթար
 պահողքն պատժին յաստուծոյ և ի սրբոց նորին:

Այլ և փակակալ սուրբ ուխտիս զգաստութեամբ լիցի, զի յորժամ ահ
 329 ա անկանի և փախուցանէ և տանի ի քաղաքն, և յորժամ || խաղաղութիւն
 լինի՝ դարձուցանէ և բերէ ի վանքն, զի մի ապերախտ գտանիցի յաւուրն
 դատաստանին: Այլ և յայն սակս գրեցաւ, զի յորժամ զտանն սուրբ
 աւետարանչին կատարեն և զ'էր ընդ եզբարսն կարդայք, և հետ ժամ
 արձակմանն՝ զյիշատակարանն կարդայք, և Քրիստոս որդի ասէք, և հայր
 մեր որ յերկինս ասէք, և աստուած ողորմի ասէք, և թողութիւն խնդրէք
 յաստուծոյ և աստուած զձերն թողցէ ձեզ՝ զյանցանքս ձեր, ամէն...:

329 բ Արդ մի ոք իշխեսցէ հանել զսա ի դրանէ սուրբ Աստուածածնէս և ի
 սուրբ Յակովբայ. ոչ առաջնորդ, ոչ հայրապետ, և ոչ ազգական, և ոչ
 գեղի կամ երէց կամ տանուտէր, և կամ այլ ոք: Եթ[է] յանդդնի ոք և հանէ
 զսա ի դրանէ սրբոցս՝ նա պատիժ կրեսցէ յաստուծոյ և ի սրբոց նորա,

այլ իմնամով պահողքն արհնին յաստուծոյ և յամենայն սրբոց նորա, ամէն և եղիցի*:

Գ

329ր Եւ զկազմող սուրբ Աւետարանիս՝ զԳրիգոր սուտանուն կրանաւորս, զմեղաւք խոցեալ հողիս, և զծնաւդսն իմ՝ զԳրիգոր ներկըրարն զՏիվրիկու քաղաքին, և զմայրն իմ զՇուշան՝ զփոխեցեալսն ի Քրիստոս, և զմղտեսի Մելիք մայրն իմ, որ յոյժ աշխատութեամբ սնոյց, և զամենայն արեան մերձաւորսն իմ՝ աղաչեմ զձեզ, ո՛վ սուրբ կրանաւորք, յիշեսչիք ի մաքրափայլ յազաւթս ձեր. և որք յիշէ յիշեալ լիջի ինք ի Քրիստոսէ աստուծոյ մերոյ, որ է արհնեալ յաւիտեանս, ամէն**:

338

Ճ Ա Շ Ո Յ

Նիկոմեդիոյ առաջնորդարան, Մ.Տ.Մ.

ստացող՝ Ճուվան
վայր՝ Սեբաստիա

153ա Ի թվ. ՋԺԶ. (1467) բերաւ աստ: Յիշատակ է սուրբ գիրքս մղտիսի Ճուվանին, ի քաղաքիս Սեբաստիոյ, ի շուկայի մահալայն, ի դուռն սուրբ Աստուածածնի եկեղեցոյ:

339

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

ՍԾՎ 111 (900). հա. Ա, 497—498

կազմող՝ Աբրահամ
վայր՝ Պաւնտոս քաղաք (Տրապիզոն)

309ա Կաղմեցաւ ցանկալի սուրբ Աւետարանս ի ծովահայեաց քաղաքս Պաւնտոս, ի դրան սուրբ Ամենափրկչիս, որ է վանք և տեղի կրանաւորաց ձեռամբ յոգնեղկելի և անարժան կրանաւորի՝ Աբրահամ պիտակ անուն վարդապետի...:

Ի թվին ՋԺԶ. (1467), յամսեանն աւգոստոսի, և Հայոց՝ ահկի:

* Այս Բ. հիշատակարանը ստացողի անունից գրել է ձեռագրի գրիչ Ստեփանոս եպիսկոպոսը: Հաջորդ հիշատակագրութիւնը (Գ.) գրված է արդեն ստացող և կազմող Գրիգորի սեփական ձեռագրով:

** Ձեռագրում կա նաև հետադա ստացող Թշնեց խոյա Ամիրադի անթվական հիշատակարանը: Ամիրադան իր եղբայրների հետ միասին ճնշողով ետուր դուրս Աւետարանս, որ կենա ի դուռն սրբոյն Ստեփանոսի նախաձեռնի և Սահակ հայրապետի, յիշատակ իւրն և ծնողաց իւրոց (էջ 330ա): Հնագրական տվյալներով այդ հիշատակարանը գրված պէտք է լինի ԺԶ. դարում:

340

Յ Ա Յ Ս Մ Ա Ի Ո Ի Ր Ք

Բակուրան, «Կիպրոս կղզի», էջ 86—87

Հետ. ստացող՝ Սարգիս Եպիսկոպոս,
առաջնորդ Բաղաբիս Լաւօշայ*

...Եւ եղև այս, ո՛վ քրիստոսասէր ժողովուրդ, ի Կիպրոս կղզոյ, ի մայրաքաղաքն Լևոնսիեայ՝ սքանչելագործութիւնս և զնշանս այս, զոր բազում բաղձանաւք կամիմ պատմեզ ձեզ: Ի Քրիստոսէ փրկչէն մերմէ մարդեղութենէն Ռնկէ. (1467) ամի և ի մեծ թուականութեանս Հայոց ՋԺԶ. (1467), ի հայրապետութեան տեառն Ստեփաննոսի, և յեպիսկոպոսութեան Կիպրոսիս տէր Սարգսի, և թագաւորի ու ճագիւն** ղեկտեմբեր ժԶ. (16): Եղեալ էր երաշտութիւն և անձրև ոչ գայր վասն մեղաց մերոց... և բազում ջրհորք և աղբերակունք ցամաքեցան. և ելեալ Հոռոմնին և Ֆրանկնին ի յաղաչանք ի տէր ողորմեան երկու երեք անգամ վասն անձրևու, և ոչ անձրևեաց: Եւ ապա յետոյ Հայոց ազգս առին հրաման ի Ֆռանգաց, զի և նոքա ելանիցեն ի յաղաչանք ի տէր ողորմեան. և ժողովեցան և ելին Եպիսկոպոսն և քահանայքն և ժողովուրդքն և վանականքն, արք և կանայք, ծերք և տղայք առհասարակ. և ապաւինեցաք ի գթութիւն խաչեցելոյն վասն մեր Քրիստոս աստուծոյն և ի սուրբ Խաչ նորին սուրբ նշանին Հայոց, որ կայ այժմ ի քաղաքին Լևոնսեայ՝ զսքանչելագործ: Եւ ընթացան ամենեքին առհասարակ սուրբ զգեստիւ շուրջառաց, և սուրբ նշանաւ և սուրբ աւետարանաւ, սաղմոսիւք, արհնութեամբ և երգովք հոգեւորաւք և բազում արտասուաւք և պաղատանաւք ելեալ ի յարևելից դռանն քաղաքին և գնացեալ մինչ Ասորոց վանքն սուրբ Խաչն, և անտի դարձեալ եկեալ պաշտելով ի քաղաքն, և մտեալ ի միւս գուռն Արեւմտից քաղաքին. և երկինք և աւռն ամենեկին պարզ էր իբրև զամառնային, և եկեալ ի տեղի մի որ կայր ջուր, և Երվամ ընթերցան զսուրբ Աւետարանն և զաղաւթսն, և հասուցեալ զսուրբ Նշանն ի ջուրն, ո՛վ զարմանալի հիացմանս, զի ի նոյն ժամայն ամպեց երկինքն արեւմտից հիւսիսոյ կողմն և սկսաւ անձրև, և մինչև զերկիրն լիացոյց: Եւ ուրախացեալ բերկրեցան ամենայն հաւատացեալ քրիստոնեայքն և առաւել Հայոց ազգս, որ փառաւորեաց զսուրբ Նշանն: Եւ ծանեան ամենայն ազգ քրիստոնէից, զի ճշմարիտ և ուղղափառ հաւատ է Հայոց ազգս...:

341

ՅԻՍՈՒՍ ՈՐԴԻ ՆԵՐՍԻՍԻ ՇՆՈՐՀԱՆՈՅ

Երևան 6642

գրիչ՝ Սողոմոն
վայր՝ Նրուսաղէմ

127ր ... Արգ, գրեցաւ Յիսուս որդիս ի սուրբ քաղաքս Նրուսաղէմ, ի վանքս սուրբ Փրկչի, ի Թըւիս Հայոց ՋԺԶ. (1467), ձեռամբ յոգնամեղ և սուտ-

* Հիշատակարանի հեղինակի մասին ավայլք քաղուած ենք գրքի 68 էջից:

** Իմա՝ Յակոբ Բ. Լուսինեան:

անուն արեղայի Սողոմոնի, որ անուամբս միայն կոչիմ և գործովս եմ յոյժ հեռի. ի խնդրոյ եղբար մերոյ Յովաննէս միակեցի՝ մահադասի և 128 ճղն||աղղեաց առաքինի:

Արդ, աղաչեմ դամենեսեան, որք հանդիպիք սմա, յիշեցէք ի մաքրափայլ և ի մեղսաքաւիչ յաղաթս ձեր զՅովաննէս միակեցն, որ ստացաւ զսա ի վայելուսն անձին իւրոյ, և յիշատակ յետ իւր հոգոյ իւրոյ, և ծնողաց իւրոց՝ հար և մար իւրոյ, և եղբարն՝ Կարապետին, և ամենայն արեան մերձատրաց իւրոց: Նա և զեղկելի և զանպիտան գրիչս անարհեստ՝ զՍողոմոն, հանդերձ ծնողիւքն իմ, յաղաթս յիշեցէք և մեղաց թողութիւն խնդրեցէք ի Քրիստոսէ առհասարակ վերոգրելոցդ ի սմա, և զձերն թողէ Քրիստոս աստուած, զի ի միասին ցնծացցուք ի Քրիստոս, և նմա փառք յաւիտեանս, ամէն:

342

Յ Ա Յ Ս Մ Ա Ի Ո Ի Ր Ք

Նրեան 7433

դրիչ՝ Մարտիրոս
վայր՝ Կաֆա

440ր ...Տեսեալ զայսպիսի գանձս աստուածային, ցանկացաւ եղեալ աստուածային գանձուցս և եռափափաք սիրով և յոյժ բաղձամբ սրտիւ ես Մարտիրոս անպիտան կրանաւորս, և գրեցի զԱյսմատուրքս զայս յիշատակ հոգոյ իմո և ծնաւդացն, ի թվականութեանս Հայոց ՋԺԶ. ((1467)), ի նուազեալ ժամանակիս ըստ իմաստնոց կարծեացն, ի հայրապետութեանըն տեառն Առիստակիսի կաթողիկոսի սուրբ Էջմիածնին, և նահանգիս Հոնաց աշխարհիս արհիեպիսկոպոսին տէր Մաղափայլի ամենայն հիւսիսական կողմանց, և յաջորդին իւրո տէր Յովաննէս արքեպիսկոպոսին, գրեցաւ սա ի յանբարի և ի դառն ժամանակիս, որում պակասեաց սուրբք և ճշմարտութիւնք ի մարդկանէ, և նուազեաց յերկրի փափաքումն սուրբ գրոց և ընթերցումն սուրբ բանից աստուածայնոց:

Արդ, ստացաւ զսա յայսմ ժամանակիս վերոգրեալ Մարտիրոս անպիտան կրանաւորս, և գրեցի զսա ձեռամբ իմով և եղի յիշատակ ի եկեղեցիս սրբոյն Յակոբա Մծբնա հայրապետին, ի յիշատակ հոգոյ իմոյ, և ծնողաց իմոց՝ Ստեփաննոսին, և մարն էտիլ-Մելիփին, և եղբարցն Խաչերեսին և Ավետիփին, և քրոջն Պէմելիփին, որ տարաժամ մահուամբ գնացին առ Քրիստոս յոյսն ամենեցոն:

441 ՝ Այլ և յիշեսչիք և նախապապսն՝ զտէր Տուրն և || Ստեփաննոսն և զհաներսն՝ զԳարաւնէն, և զնշոհորն:

Նւ դարձեալ, յիշեսչիք զմարքոյրն զՀռեփսիմէն և զՇիրիկ-Մելիփն՝ զհանգուցեալն ի Քրիստոս: Այլ և յիշեսչիք զհարքոյրն զՄար-Տիկիկն և զՖանկ-Խաբունն, ընդ նմին յիշեսչիք և քեռին իմ Յուսէփն, զորդին իւր զՊարոնլուսն, զոր տէր աստուած երկայն աւուրս արասցէ, ամէն: Այլ և յիշեսչիք ի մաքրափայլ աղաթս ձեր զնախնիքն մեր՝ զկենդանիսն և զհանգուցեալսն ի Քրիստոս, ամէն:

Դարձեալ, յիշեսցիք զառաջնորդ վանացըս՝ զարհիպիսկոպոսն զտէր Մաղափիայն, որ միշտ և հանապազ մեզ հոգևոր և մարմնաւոր կերակրաւ ուրախացուցանէ զմեզ, զոր տէր աստուած զինքն իւր անմահական կեանս ուրախ առնէ՝ զիւր հոգին և զիւր ծնողացն, և զտէր Յովաննէս եպիսկոպոսն իւր յաջորդ և ժառանգապահ իւր սուրբ աթոռոյ, ամէն:

Այլ և յիշեսցիք զտէր Խաչատուրն, զաւրինակիս ջնորհաւորն, զոր տէր աստուած փոխարէն հատուցէ զիւր արքայութիւն, ամէն:

Այլ և յիշեսցիք զվանիցս միաբան եղբարքն՝ զտէր Ղազար կրանաւորն, և զտէր Ստեփանոս արեղան, որ զգրոցս թողթն կոկեաց, զոր տէր աստուած վարձա տացէ իւր, ամէն, և իւր ծնողացն:

Դարձեալ յիշեսցիք զՄեղիտէ զմանկագոյն կրանաւորն և զծնողսն իւր, որ ծաղկով զարդարեաց զգիրքս զայս, զոր տէր աստուած անփորձ պահէ, ամէն: Այլ և յիշեսցիք զհոգևոր հայրն զՆիկողոս արեղան և զծնողսն իւր:

Դարձեալ, յիշեսցիք զազգակիցն իմ զՄխիթարն և զՄկրտիչն:

Արդ, աղաչեմ զձեզ ամենեւեան, որք հանդիպիք սուրբ նահատակութեան գրոցս կարդալով կամ աւրինակելով, արժանի առնէք յիշման հանդերձ ամենայն վերոգրեալ յիշեցելովքն, զի ի ձեռն սրբոց մարտիրոսացն և նահատակացն բարէխաւսութեամբն թողցէ զմեզս նոցա և փրկեացէ յանշէջ գեհենոյն և յանգերծանելի տանջանացն, և իւր աստուածային բարեացն և երկնից արքայութեան արժանաւորեացէ...:

441բ ...Գրեցաւ գիրքս այս ի մայրաքաղաքս ի Կաֆա, առ ոտն սրբոյն Աննայի՝ մաւր տեառն Մարիամու աստուածածնի, և առաջնորդութեան սրբոյ ուխտի վանացս՝ տէր Մաղափիա արհիպիսկոպոսի ամենայն հիւսիսական կողմանց:

Նս Մարտիրոս արեղաս, որ ստացա գիրքս զայս և ձեռամբ իմով գրեցի՝ յիշատակ հոգւ[ոյ] իմո և ծնողացն և վերոգրեալ նշեցելոցն: Նւ յիշատակ կու դնեմ, ի սուրբ Յակոբ եկեղեցին յիշատակ. ոչ ոք իշխող չի լինա՝ ոչ ազգ, ոչ տակ, ոչ երէց, ոչ տանուտէր իշխանութիւն չունենա, որ զայս գիրքս կամ ծախելոյ, կամ գրաւելոյ, կամ զյիշատակսն ջնջելոյ, եթէ ոք յանդգնի կամ գրաւէ կամ այլ ինչ՝ զպատիժն ի Քրիստոսէ և ի սուրբ արեամբ նահատակեալ վկայիցն առցէ...:

Ընդ նմին յիշեսցիք զսուրբ եկեղեցոյն եկեղեցապան՝ սուրբ Յակոբս՝ զՄիքայէլ էրէցն, որ միշտ և հանապազ, որ աշխատեցաւ հետ առ մեզ, զոր աստուած զիւր զաւակսն տուրս առնէ, ամէն:

343

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՄԻՔԱՅԷԼԻ ԱՍՈՐԻՈՅ

«Արձագանք», 1888, № 10, էջ 129

Վկայութեամբն աստուծոյ և տէր Մակար եպիսկոպոսին, և տէր Պօղոսին, տէր Վարդանն Բաբերդցի ետ զգիրքս զայս յիշատակ իւր, և ծնողացն իւր՝ հարն Սիմէոնին և մաւրն Շանգաւիւն, և կողակցին Փար-

ւարին, և եղբարցն իւր Շահյազին և Ճանումին, ի ձեռն Ղուկաս վարդապետին, յորժամ ընթեռնութ աստուած ողորմի ասէք դոցա հոգւոյն...

Ի թվին Հայոց ՋԺՁ. (1467) և մարտի ամսոյ ԺԸ. (18) երեք զգիրքս զայս որդին ի/ի ասաց թէ ԺԲ. (12) սպ[իտակ] տուր և առ. տուի ԺԲ. (12) սպ[իտակ] և առի: Պատճառն այն է, որ գրաւ էր դրել:

344

Մ Ա Շ Տ Ո Յ

Երևան 4515, էջ 191 (Ղ. Փերդ. Նշխարք
պատմութեան հայոց, I.)

գրիչ՝ Մելիսէք

...Արդ, ի թուարեութեանս Հայկազեան տոմարի ՋԺՁ. (1467) կատարեցաւ սուրբ գիրքս, որ կոչի Ձեռնադրութիւն, ձեռամբ անարհեստ գրչի Մելիսէք սուտանուն քահանայի, ի խնդրոյ հոգևոր եղբօրն իմոյ տէր Թումայ սրհիկակոպոսի:

գրիչ՝ Մկրտիչ

վայր՝ Հիզան

328բ ... Արդ, կատարեցաւ աստուածախաւս Աւետարանս ձեռամբ անարժան և ախմար գրչի Մկրտչի մեղաւորի, ի խնդրոյ պատուական կրանաւորին Սաճակիին*, Եւ ետ գրել զսայ յիշատակ հոգոյ իւրոյ, և ծնաւդացն՝ հարն Սարգսին և մարն Մեղիչին, և եղբարցն Յովանիսին և Մկրտչին: Զոր տէր աստուած բարով վայելել տայ զսուրբ Աւետարանս սոցա, ամէն:

Եւ արդ, ես՝ ունային]ս ի բարեաց գործոց, ըստ իմում տկարութեանս դրեցի զսուրբ Աւետարանս ի յլընտիր և ի ստոյգ արինակէ, կենաւք տառապանաւք և || հառաչմամբ սրտիւ Աղաչեմ զհանդիպողքդ այսմ աստուածախաւս մատենիս յիշեցէք ի մաքրափայլ յազաւթս ձեր զանարժան գրիչս զՄկրտիչ մեղաւոր քահանայ, և զծնողսն իմ զԱվրան դարբինն և զԱղուբն, և լի բերանով և բոլոր սրտիւ աստուած-ողորմի ասացէք, ամէն:

Արդ, որք ճաշակէք յաստուածային բուրաստանէս և յամենալի սեղանոյս յիշեցէք ի Քրիստոս զստացաւղ սուրբ Աւետարանիս՝ զՍաճակ կրանաւորն, և զծնաւղսն, և զեղբարսն, և զամենայն արեան մերձաւորսն, և աստուած ողորմի ասացէք, ամէն:

Արդ, յիշեցէք ի Քրիստոս զքոյր սոցա զԱրղուն, և զդուստրն իւր զՇամամն, և զհարսներն՝ զՇամամն և զԳուլստանն և զՄլխանն, և աստուած-ողորմի ասացէք սոցա, ամէն:

Արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս այս ի քաղաքիս որ կոչի Հիզան, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին, և սուրբ Յարութեանն, և սուրբ Սարգսի զարավարին, և սրբոյն Գէորգեա, ի թվ. հայոց Զ. և ԺԷ. (1468),

* Ստացող Սահակ կրոնավորի կենցաղագրական անսակեալից ուշագրավ նկարը գտնում ենք ձեռագրի Յր էջի վրա, հոգեգալստյան պատկերի ներքևում: Մաղկողը թողել է հետևյալ մակագրութիւնը. «Սահակ արեղայն է՝ ստացող սուրբ Աւետարանիս, աղաչէ զԱստուածածնին և խնդրէ զթողութիւն մեղաց իւրոց և ծնաւդացն»:

Ձեռագրի մեջ եղող մանրանկարները վանի (Խիզանի) դպրոցի ուշագրավ և ինքնատիպ գործերից են և արժանի են մասնագիտական ուսումնասիրութեան:

ի դառն և ի դժար ժամանակի, զի յայսմ ամի* ել Ջնանշայ դանն ի քա-
 329ր դաքէն Շանաստանայ, որ է Թավրէզ, բազում հէնիւ և զարար, և ի կա-
 մէր երթալ ի վերայ քաղաքին Ամթայ, և այլ ի վայր՝ մինչ ի Դամասկոս:
 Եւ ի յերթալն ի ճանապարհին բազումք գողային ի յահէ սորայ, զի այս
 Ջնանշայս բազում գաւառաց և քաղաքաց տիրէր և ունէր զսայ ևս՝ զիշ-
 խանութիւն Պարսից աշխարհին, մինչ ի Հրէ և բոլոր տանն Խորասանայ:
 Եւ արեւելք և արեւմուտք ի յահէ սրոյ սորայ գողային, և մնամ թէ հիւսու
 և հարաւ ի հարկապահանջութիւն էր սորայ: Եւ էր քրիստոնէից աւգնա-
 կան. և բազում եկեղեցիք ի յաւորս սորայ շինեցան և նորոգեցան. և էր
 խաղաղութիւն շայոց աշխարհիս. և բազմացան քահանայք և կարգաւորք
 և վանորայք. և էր շինութիւն ի բոլոր իշխանութիւն սորա:

Արդ, ի շուեւ ճանապարհի սորա՝ բազում գաւառք աւերեցան և բնա-
 կիւք գաւառացն փախչէին ի յայրս և ի ծերպս վիմաց, սովալլով մեռա-
 նէին: Եւ եկեալ եհաս ի գաւառն Տարաւնոյ, ի դաշտն Սշոյ. և անդ բա-
 զում աւերս արարին զարքն նորա, զի բազում էին և անհամար, և ոչ
 330ւ ճալինաչին զաստուած, և ասէին թէ ի՞նչ է քրիստոնեայն, և քրիստոնէին
 աչք և բերան կա՞յ: Եւ դիմեցին ի վանքն Ղազարու, ե զլուսարարն խո-
 րովեցին ի կրակն և նահատակեցին, և անցին, գնացին: Եւ ի ճանապար-
 հին իշավանեցան. և զարքն ի յիւրմէն ի բաց աբձակեաց, և անահ և ան-
 կասկած գոլով ի թշնամեաց, ասելով, թէ՛ Ոչ ոք է ի վերայ երկրի, որ
 կարէ կալ առաջի իմ և սուր քաշել ի յերեսս իմ:

Զոր ասդ արարեալ թշնամեացն՝ դիմեցին ի վերայ նորա, և առին
 յաւարի զինչսն և զնա սպանին և զորդիս նորա: Եւ ի սպանմանէ սորա
 բազում աւերք եղեն յամենայն տեղիս, ևս առաւել ի յերկիրս շայոց. և
 բազում եկեղեցիք աւերեցան, և բազում քրիստոնեայք սրով և սովով մե-
 ռան, և ոչ ոք կարէ գրով արկանել և պատմել զոր եղև ի վերայ երկրի:
 Եւ թանգութիւն եղև յամենայն տեղիս, և զկապիճ հացն ճի. (120) թանկայ
 գնեցաք և զսուրբ Աւետարանս գրեցաք:

330ր Եւ արդ, գրեցաւ սայ ի կաթողիկոսութեան տեառն Ստեփաննոսի Աղլի-
 քամարեցոյ, և ի ղանութեան այլասեռից Հասան-Ալուն՝ որդոյ Ջնանշին.
 զոր տէր աստուած անսասան պահեսցէ զաթոռ հայրապետական և զթա-
 գաւորական մերոյ ազին, ամէն:

Եւ արդ, աղաչեմ զձեզ, որք հանդիպիք սմա կարդալով կամ արի-
 նակելով, խոշորութեան և սխալանացս անմեղադիր լերուք, զի կարն իմ
 այս էր:

Արդ, յիշեցէք ի Քրիստոս զստացողք սուրբ Աւետարանիս զՍաճակ
 կրանաւորն, և զծնաւղսն՝ զՍարգիսն և զՄեդիդէն, և զեղբարքն զՅո-
 վանէսն և զՄկրտիչն, և զքոյրն զԱրղուն և զՇամամն, զհարսերն զՇամամն
 և զԳուլստանն և զՄլխանն, և զամենայն արեանն մերձաւորսն. և աստ-
 ւած-ողորմի ասացէք վերագրելոցս ի սմայ. և աստուած ձեզ՝ յիշողացդ և
 մեզ՝ յիշեցելոցս առհասարակ ողորմեսցի յիւր միւսանգամ գալուստն,
 ամէն:

* Ջնանշան էր բազմաւանքն սկսել է 1467 թ. մայիս-սեպտեմբեր:

346

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Հ. Ոսկյան, «Արցախի վանքերը», Վիեննա, 1953 էջ 161—162

նկարող՝ Ազարիա
վայր՝ յերկիրս Գանձակայ, յաթոռս Գառնակերի

...Արդ եղև աւարտ դրչութեան սորա ի գեղաքաղաք Եղիվարդ, ի կաթողիկոսութեան տեառն Գրիգորի, ի թվ. Հայոց ՋԺԷ. (1468), ի ղանութեան ճնանչանին, ի խնդրոյ Մատթէոս քահանայի...:

Աղաչեմ յիշել ղնկարող սորա զանարժան Ազարիայ կրօնաւոր...:

Եղև նկարակերտութիւն ի յերկիրս Գանձակայ, ի յաթոռս Գառնակերի, ի գուռն Մաղկոցի սուրբ Աստուածածնիս... ի կաթողիկոսութեան տեառն տէր Յովնանիսի և տեղոյս աթոռակալութեան տէր Մեռուի արքեպիսկոպոսի...: Յայսմ ամի թագաւորն Վրաց Կաւրկի ձեռն ///

347

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Հ. Ոսկյան, «Տարօն-Տուրսերեանի վանքերը», էջ 256

գրիչ՝ Մկրտիչ
վայր՝ Խլաթ, Մառնէվան

Գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի Խլաթ քաղաքի, ընդ հովանեաւ Մատնէվանից սուրբ Աստուածածնին, սուրբ Աարգսին և սուրբ Գէորգոյն, ձեռամբ յոգնամեղ և անիմաստ գրչի Մկրտչին սուտանուն քահանայիս, յամի ՋԺԷ. (1468)*...:

Եւ արդ ես Մկրտիչ և կողակիցն իմ Սաղղաթ-Խաթունն տուինք զԱւետարանն սուրբ Աստուածածնին ի գուռն, որ կենայ ի ձեռն տէր Կիրակոս հերպետին, և տէր Վարդանին, և տէր Սարգսին, և Յովսէփին, և տէր Յոնանին...:

348

Յ Ա Յ Ս Մ Ա Ի Ո Ի Ր Ք

«Թորոս Աղբար» Բ., էջ 377—378, Բալու, Հաւաւ գիւղ

գրիչ՝ Մարգարէ
վայր՝ Մենծկերտ, Սիրունֆարի վանք

... Գրեցաւ սուրբ մատեանս ի ձեռն Մարգարէ կրօնաւորի, ի գաւառիս Մենծկերտու, ի յանապատն որ կոչի Սիրունֆարի, ընդ հովանեաւ սուրբ Յակոբայ, ի թվ. Հայոց ՋԺԷ. (1468), յաշխարհակալութեան Հա-

* Հ. Ոսկյանի մոտ թվականը տպագրված է այսպէս՝ «ՋԺԷ. (1468)»: Եթե ճիշտ է գրականագիտի մեջ նշվածը, ապա պետք է կարծել, որ Հայոց թվականը եղել է ՋԺԵ, ուստի և ձեռագիրն ընդօրինակվել է 1466 թվականին:

սան բէկին...: Եւ վասն ծովացեալ մեղաց մերոց ելաւ Թավրիզու խանն և եկաւ յաշխարհս մեր, և մեծն և փոքրն շահէն սասանեցսոյն, և փախուստ առին: Եւ ողորմածն աստուած յետս գարծոյց, և ոյժ և զարուսթիւն ետ շատան բակին, և քան զփարատն և քան զՌափսակ ի սուր սուսերի մատնեց զինքն՝ որդւովք և հեծելովք, և զքրիստոնէք ազատեց ի գերութենէ: Փառք աստուծոյ նախախնամութեան: Այս եղև ի հայրապետութեան Վաղարշապատու տեառն Ռստակիսի սուրբ էջմիածնի աստուածագիր աթոռոյն, յեպիսկոպոսութեան տէր Ստեփաննոսի և ծերոյն՝ տէր Ղազարոյ...:

349

Ա Ն Յ Ա Յ Տ Ձ Ե Ռ Ա Գ Ի Ր

Ալվան, «Հայապատում», Բ, էջ 579 «Սիսուան», էջ 228

Ի մեծ թուին Հայոց ՋԺԶ. (1467), ի բազմանալ մեղաց մարդկան և յազդմանէ շարին, Տալղարցի ոմն Շահ-Սուաբ* անուն՝ եղեալ հակառակ Մարայ սուլտանին, և շատ աւերակ էած անոր աշխարհին և շատ թուրքման, զոր Ապաների կոչէին՝ զամենն քշտեց, և բազում շարութիւն գործեաց, և էառ զՎանկայն: Եւ յետ այսր ամենայնի խորհեցաւ շարութիւն Սըսոյ քաղաքին և բերդին. ուստի բազում հեծելազօրօք խաղաց ի վերայ նորա ի յունիսի երկրորդ օրին. և հրկէզ արարեալ՝ անցեալ գնաց, և էառ զԱտանա և զՏարսոն և զծովահայեաց քաղաքն Յայաս. էառ նաև զԱնարգարա, զԿովառա և զամենայն դաշտն. էառ և զՊաղրասու բերդն, զԱնրապ, զՆայիպենց, և զԼեւոն բերդն, և զԿոպիաառա, և յետոյ զԲարձրաբերդ, և տիրեաց ամենայն լեռնակողմանցն:

Ելան յետոյ սուլտանայ հեծելազօրքն. և գնաց Շահ-Սուաբն ընդդէմ Շամցուն**, և կոտորեաց և արար փախստական մինչ ի Հալապ, և աւարեաց զբազում տեղիս, և դարձաւ մրմոռալով ի վերայ բերդին Սըսոյ, և այրեաց. և Չագամ*** պարոն կայր ի բերդն՝ պատերազմ արարին քրիստոնեայքն ի բերդէն, շատ տաճիկ**** սպանին. բայց աւելի տագնապելով տուաք զբերդն ի դեկտեմբերի երեք:

Եւ ի թուին ՋԺԷ. (1468) գնաց Շահ-Սուաբն դարձեալ ի Շամցուն երկիրն, և առեալ հազար տուն տաճիկ Շամցի՝ ելից ի Սիս քաղաքն: Դարձեալ եկն Շամցուն մեծն, և Շահ-Սուաբն գնաց ընդդէմ նոցա. և Սըսու թուրքերն և Շամցիքն***** եղան մէկ՝ ի մայիս ամսոյ շորեքտասան, և արարին պատերազմ. և խլեցին զբերդի պարոնին զձիան և զջորեստան. և պարոնն բռնեց զքրիստոնեայս և ետ ի հորն: Եւ քաղաքացիքս ամէն

* Շահ-Սուաբ Զիւլգատրեան, Կիլիկիայի ժամանակագրութեան մեջ սա կոչվում է Շորգի թագաւորին Գերմանիկոյ (տե՛ս «Սիսուան» էջ 545):

** Այսինքն՝ Գամասկոսի տիրոջ դեմ:

*** Տպված է Չաքը ուղղում ենք «Սիսուանի» հավելվածի համապատասխան ծանոթագրութեան հիման վրա (տե՛ս էջ 545):

**** «Սիսուանի» մեջ՝ «մարտիկ»:

***** «Սիսուանի» մեջ՝ «Շահիցիքն»:

թողաք զտուն և ընդակ. և ֆարսահ* թուրքմանն թալնեց զքաղաքն. և շատ ընդակ առաւ. և զեկեզեցեաց անօթս կողոպտեցին. և զամենայն աւերութիւն զոր արարին՝ չեմ բաւական ընդ գրով արկանել: Եւ մեք եկաք ի Կոպիտառոյ բերդն**:

350

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

ՀԱՎ. 188, սյուն. 451--452, (վարագ 2)

Երևան 9223, ԺԵ

գրիչ՝ Ղազար
վայր՝ Խիզան, Գամաղիէլի վանք

Փառք... որ տրամադրեաց զմեղսամած մատոնս տասանց անարժան և անկար ոգոյ Ղազարի՝ նուաստ և անարժան կրանաւորի՝ գրեալ և կարդեալ զփառս երախտեաց աստուածագործ սքանչելեացն...:

Արդ, կատարեցաւ աստուածախաւս և տիեզերաքարոզ Աւետարանս ի խնդրոյ աստուածասէր և հաւատարիմ Սարգիսին, յիշատակ իւրն, և զաւակացն Անձրեկն և Գագին, և ծնաւդացն Կարապետին, և մարտիրոսարեւ Յովնանիսին, և հարեզրարն Յովնանիսին, Թաւափալին և Աղբրացին***, Եւ զորք զսուրբ Աւետարանս յիշատակ իւրեանց, և ծնաւդացն իւրեանց, և հոգոյն իւրոյ՝ Սարգսին, և քերն Ամբարին, և Թումին, և Գոգունին և այլոցն ամենեցուն:

Եւ արդ, ես՝ ունայնս բարեաց գործոց, սուտանուն գրչակս, որ անուամբս եմ և եթ և ոչ արդեամբք, և երկեակ ("), որ և հոգով կո[ւ]րացեալ և մտաւք մոլորեալ, ըստ իմում տկարութեանս գրեցի զսա՝ զսուրբ Աւետարանս՝ ի վանքս որ կոչի Գամաղիէլ, ընդ հովանեաւ առաքելոյս Գամաղիէլի և ամենայն սրբոցս, որ աստ շուրջ զմեաւք բանակեալ կան, ի յառաջնորդութեան վանացս՝ ըստ մերոյ Յովնանէս վարդապետի և Գալիթ**** եպիսկոպոսի, և ի յայլ միեղէն եղբարցս՝ Սարգսին, և Կարապետին, Գրիգորին, և Յովնանիսին, Կիրակոսին, և Սուփասին, և Ստեփանոսին, Յովնանիսին, և միւս Յովնանիսին, և Ներսէս փոքր երիցուն, զոր տէր աստուած խաղաղական կենաւք պահեսցէ զնոսա մինչև ի խորին ծերութիւն, ամէն:

Արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թուականիս Հայոց ՋԺԷ. (1468), ի զանութիւն Հասան-Ալուն, և մերոյս քուրդ ամիրիս՝ Ամիր-Մելեփին:

* Հստ Ալիշանի վարչազ ցեղի մասին է խոսքը:

** Հիշատակարանում նկարագրված գեպերի մասին մանրամասնություններ տե՛ս Ալիշանի «Միսունի» «Յաւելուն» և ուղղագրութիւնք» բաժնում, 228 էջին վերաբերվող Բ. լրացման մեջ (էջ 545):

*** Տպված է «Աղբրային»:

**** Հիշատակարանի վերջին թերթը, որ սկսում է այստեղից, այժմ գտնվում է մեր Մատենադարանի Հիշատակարանների պատասխանների կազմված առփէ մեջ, որ մուծված է Զեւազբաց Քոնդ 9223 համարի տակ:

Որ և կրկին զաղերսալին,
 Ձեզ առաջի արկեալ բանին,
 Ձերեսս դնեմ ձեզ ի մոխրին՝
 Յիշել յաղաւթս վերստին
 Զանարժան գրիչս զՂազար
 Եւ զհայրն իմ զԹումայ և զմայրն զԹամարին...

Այլ և աղաչեմ զամենեսեան, որք հանդիպիք սուրբ Աւետարանիս
 կարդալով կամ աւրինակելով՝ սխալման և խոշորութեան գրիս անմեղա--
 դիր լերուք, զի միտք իմ կուրացեալ էր ի բազում մեղաց իմոց:

Այլ և կրկին աղաչեմ զձեզ յիշեսցիք... զստացող սուրբ Աւետարանիս
 զՍարգիսն, և զաւակն Անձրեն և զԳագիկն, և զԺնաւղսն զԿարապետն,
 և զմայրն, և զեղբարքն զՍամոնն (՝), և զՂազարն, և զՅովաննէսն, և զիւր
 որդիքն, և զամենայն արեան մերձաւորքն, և աստուած-ողորմի ասացէք
 սոցա, ամէն:

351

ԳԻՐՔ ՍԱՀՄԱՆԱՅ ԴԱԻԹԻ ԱՆՅԱՂԹԻ

ՍԳԲ, առ Կ. Եղեան, զնված Սանաորյան վարժարանի համար, 110

գրիչ՝ Խաչատուր
 վայր՝ Խարբերդ

ա

53ա Այս գծածք հանդիսագիր խմբից առաջնոցն տառից տրամախոհ իմաս-
 տասէր մակացու արանց ներբողեան ի Դաւթի եռամեծէ ընթացողեացու
 Ասարտեցաւ Սահմանք Դաւթի եռամեծի և քաջ հոգտորի ձեռամբ Խա-
 չաւորի փցուն և փանաքի և անարհեստ գրչի... յիշեցէք զմեզ... և զմեր
 եղբայրս՝ զտէր Մկրտիչ եպիսկոպոսն...:

Ի թվին՝ ԶՃԺԷ. (1468), սեպտեմբեր ամսոյ Թ. (9), ի Խուլանու վանքս,
 որ է սուրբ Գէորգ, ի Խարբերդ:

բ

38բ Ո՛, զմեղօոր գրչակս, որ միտքս դեգերեալ կա ի զբաղմանց աշխար-
 հիս, վա՛ ինձ:

352

Մ Ա Շ Տ Ո Յ

ԲՅՎ 418

գրիչ՝ Յովաննէս
 վայր՝ Գամաղիէլի վանք

Փառք... որ ետ կարողութիւն... անարժան անձինս Յովաննէսի հասա-
 նե: յաւարտ այսմ աստուածաշունչ կտակիս, որ կոչի Մաշտոց...: Մրե-
 ցի զսա յիշատակ ինձ, և ծնողաց իմոց Մելիքիք քահանայի, և մօրն
 իմոյ Խաթուն-Մէլիքի...: Եւ արդ, գրեցաւ սուրբ գիրքս... ի վանքս որ կոչի
 Դամաղիէլ, ի թուականիս մերոյ ԶԺԷ. (1468):

353

Մ Ա Շ Տ Ո Ց

Կիպրոս, Նիկոսիա քաղաք, Մ.Տ.Մ.

Գրիշ՝ Յակոբ
վայր՝ Խարբերդ

Գրիշ Յակոբ քահանայ*, ընդ հովանեաւ սուրբ Սարգիս զարավարի
և որդւոյն Մարտիրոսի, ի թաղն որ կոչի Սինամուտ, ի քաղաքն Խարբերդ,
ի կաթողիկոսութեան տեառն Արիստակիսի և յպիսկոպոսութեան տէր
Սիմէոնի և տէր Առաքելի:

354

Մ Ա Շ Տ Ո Ց

Երևան 6273, էջ 300 (Փիբղալեմյանի ձեռագիր մատյանը).
Ռօսոստոյ՝ ի ս. Թաղաւոր եկեղեցի

վայր՝ Բալու դղեակ

... Աղղանաղեանս գրոհի
Թուաբերութեանս տումարի
Խնհարիւր տասն և եւթի (1468)
Ջրաւ եղև այսմ տառի,
Որ անուամբ Մաշտոց կոչի.
Յամուր դղեակս երևելի,
Որոյ աճուն Բալու կոչի,
Ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնի,
Որ Հաւալանք վերակոչի,
Աթոռ մերոյ հայրապետի,
Հրեշտակատես տիպ տենչալի
Մեսրոպ աճուն վարդապետի,
Ձեռամբ ||| փծուն գրչի |||
Նաև զտեսուչ սուրբ ուխտիս
Միաբանօքն իւր գովելի...:

Յիշեցէք ի մաքրափայլ զաղօթս ձեր զստացող տառիս զՇնաֆորն
... որ ստացաւ զսա... եդ յիշատակ ի դուռն սուրբ Աստուածածնին, ի
ձեռս Առաքել քահանային, և որդւոյն նորա Յովնանէս քահանային:

355

Ա Ի Ծ Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 8933

գերութիւնից ազատող՝ Առաքել
վայր՝ Թացու գիւղ

366ր Դարձեալ յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղօթս ձեր զտէր Առաքելն, որ բա-
զում աշխատութեամբ դարձոյց ի գերութենէն զսուրբ Աւետարանս ի

* Փակագծերի մեջ, հարցական նշանով, որպէս գրիշ հիշատակած է նաև Մարտի-
րոս քահանան:

Թուվ[ականին] Հայոց ՋԺԷ. (1468), զի գողացան զԱւետարանս ե տարան յԵզրնկայն: Եւ բարեխորհ քահանայն՝ Առաքելն գնաց և բազում 307 աշխատողութեամբ դարձոյց յետս: Ինքն՝ տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս վարձահատոյց լինի տէր Առաքելին և հանգուցանէ յիւր արքայութիւն, զինքն, և զիւր ծնօղքն, և զամենայն մերձաւորքն իւր, ամէն:

Եւ՝ Առաքել քահանայս, գնացի խնդիր Աւետարանիս և շատ նեղութիւն կրեցի, և դարձուցի ի գերութենէ զսուրբ Աւետարանս, և բերի յիմ բնիկ գեղն՝ ի Թացու: Եւ գուր որ կարդաք աստուած-ողորմի ասացէք Առաքել քահանային:

Ե. (5) տարի յայլոց ձեռն եկաց: Շատ լալով ու դառնութեամբ շուրջ եկի հետ Աւետարանիս, է. (7) ամիս ի դուս կացի՝ ապա գտի [Մ. (200) կարմիր դին տուի]*:

356

ԲԱՌԳԻՐՔ ԳԱՂԻԱՆՈՒՄ

Ե. ԿԱՆ 288

գրիչ՝ Ամիրամովլաք բժիշկ Ամասիացի

115 Կատարեցաւ բառն Գեղիանոսի կամաւքն աստուծոյ, որ աւրհնեալ է յաւիտեանս, ամէն:

Եւ զանարժան և զանպիտան ծառայն զԱմիրամովլաք բժիշկն յիշեցէք ի տէր, և Քրիստոս զձեզ յիշէ ի վերին յերուսաղէմ, ամէն:

Գրեցաւ գիրս յունվարի ԻԲ. (22), արն ուրբաթ, ի թվական Հայոց ՋԺԷ. (1468) ամին, որ է նահանջ:

357

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Բ. Կիւլէսեան, Յուլիան Անկիւրիոյ, № 184, ոյուն. 896

Հիշատակարանի գրիչ՝ Յովանես Երէց վայր՝ Անկիւրիա

472 - ...ի թվականութեանս Հայոց ՋԺԷ. (1468) էառ զսուրբ Աւետարանս 47.3 ի հալալ յարդեանց իւրոց մղտեսի Մարթայ խաթունն, պղնձգործ Ուսումին դուստրն, յիշատակ հոգւոյ իւրոյ, և ծնօղացն՝ Ուսումին և Մելիքին, և եղբարցն Տուսունին, Պալիին, և մղտեսի էմինին, և ամենայն արեան մերձաւորացն, և եղիր ի Սուրբ հոգի: Ով հակառակի և կորզէ ի դրանէ Սուրբ հոգոյն և հանէ ըզսուրբ Աւետարանս՝ Յուդայի և խաչահանացն մասնակից լինի, և անիծեալ յամենայն սրբոց. զի իառ ԴՃՄ. (450) սպ[իտակ], և իբեւելաց (") սորա ով տամահ անէ, և մի ի սորայ հանէ, նայ կրկին ամենայն սրբոց անէծք և նզովանք ի վերայ նոցա լինի:

Հիշատակիս գրողս՝ անուամբ միայն Յովանէս երեցս, և ստացող, սորին յիշեցէք ի սուրբ յաղօթս ձեր, և յիշողացդ Աստուած ողորմի ի միւսանգամ գալստեան իւրում, ամէն:

* Փակագծի մեջ առնված բառերը քերական են և հազիվ են նշմարվում, հատկապէս կառածելի է Մ. (200) թվանշանի ընթերցումը:

Պրղընծգործ Ուսումին դուստրն մղտեսի Մարթային եղբայրն՝ խաւ-
ճայ Պալին որդին մղտեսի Փաւլատս առ տէր յիշէք և դուք յիշեալ լի-
ցիք ի Քրիստոսէ, ամէն:

Ի յանորինաց ձեռքն դերի էր սուրբ Աւետարանս և բերին ի յԱնկու-
ռիայ և ծախեցին, և էր ծախող սմա ի Գանկաւոյ, ի Չուֆի գեղէն, անունն
Մուրվաթ:

358

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Ն. Գասպեան, Յուլի Կայերէն ձեռագրաց ի Բուլղարիա № 33
(ի Պրիզիւ), ՆԱ, 1942, սյուն. 253--254

ա

Կազմող՝ Աբրահամ
վայր՝ ի քաղաքիս Պաւլոսի (Տրապիզոն)

225 ա Ջվերջի կաղմաւ սուրբ Աւետարանիս զաստուածասէր և զբարեպաշտ
մանուկն զՇամշատին ոսկէգործն, որ ետ վերստին նորոգել զցանկալի
սուրբ Աւետարանս մեծաւ յուսով և եռափափագ սիրով, ի պահպանութիւն
աստուածապահ կենաց իւր և զաւակաց, և բարեխաւս հոգոյ և մարմնոյ
իւրոյ, և յիշատակ ծնաւդացն իւր՝ հարն և մարն, և ամենայն արեան
մերձաւորացն: Արդ, որք հանդիպիք սուրբ Աւետարանիս և գրիս յիշե-
ցէք յաստուածահաճոյ աղաւթս ձեր զոսկէգործ Շամշատին Բաբերդացին
և ծնաւդսն իւր...:

Ընդ նմին յիշեսցիք և զԱլեքսանոս քահանայն, զորդի նուրազէլ աղտ-
ին, որ յորդորելով մասնակից եղև կազմութեան և պայծառութեան սուրբ
Աւետարանիս:

Կազմեցաւ ցանկալի սուրբ Աւետարանս ձեռամբ յոգնեղկելի և անար-
ժան Աբրահամ կրանաւորի և պիտակ անուն վարդապետի, ի քաղաքիս
Պաւլոսի, ի դրան սուրբ Ամենափրկչի, յիշողքդ զմեզ ի բարի՝ յիշեալ
լիցիք առաջի Յիսուսի: Թվին 20 է. (1468), և յամսեանն յունիսի և
Հայոց՝ մեհեկի:

բ

ստացող՝ Շամշատին ոսկէգործ
վայր՝ Կոզնիայ (Ղարասար) քաղաք

225 բ Ջվերջին ստացաւ սուրբ Աւետարանիս զպարոն Շամշատինն աղաչմ
յիշել յաղաւթս ձեր, ո՛վ մանկունք սուրբ եկեղեցոյ, որ ստացաւ զԱւետա-
րանս ի հալալ արդեանց և յարդար վաստակոց իւրոց, և բերեալ ի քա-
ղաքս Կոզնիայ, որ արդ ասի Ղարասար, և եդ յեկեղեցի սուրբ Աստուա-
ծածնին, յիշատակ իւր, և ծնաւդացն իւրոց Յախրատիւնին և Հովա-
թունին, և կենակցին իւրոյ Կովսանին, և ամենայն արեան մերձաւորաց
իւրոց: Եւ մի ոք իշխեսցէ հանել զսուրբ Աւետարանս ի դրանէ սուրբ Աս-

ասուածածնիս՝ յիմոց և կամ յաւտարաց՝ իմմ է ասելով, ծախելով կամ
գրաւելով, կամ այլոց բաշխելով...:

359

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Մյուռնիս 1. ՀԱ, 1891, էջ 238

Հիշատակագիր՝ Մարտիրոս
վայր՝ Կիպրոս

267. քրիստոս աստուած, քո սուրբ ծննդին բարեխաւսութեամբ ողորմեայ
Վահրամայ՝ որդոյ պրն. Ասպետի, և ծննդաց իւրոց, և ամենայն զարմից,
և քարն իւրոյ տիկին Թիֆանէ: Զի պարգեւեցին զԱւետարանս սուրբ
Աստուածածնին սուրբ Բարսեղայ եկեղեցոյն յիշատակ, որ է ի Կիպ-
րոս...:

Յայսմն ժամանակի պարգեւեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թվայրերու-
թեան Հայոց ԹՃԺ. (1468) ամի: Զգրող յիշատակարանիս [Մարտիրոս]*
յիշեսցիք ի քրիստոս:

360

Մ Ա Շ Տ Ո Ց

«Թորոս Աղբար» Բ., էջ 465

Չնքուշի ոիրահայեաց ուրբ Աստուածածնի վանք

գրիշ՝ Աստուածատուր
վայր՝ Երուսաղէմ

Գրեցաւ յաստուածակոխ սուրբ քաղաքս Երուսաղէմ, ի վանքս որ
կոչի սուրբ Փրկիշ, ի թվին Հայոց ԶԺ. (1468), ի խնդրոյ... Առաքել
արեղային, ձեռամբ Աստուածատուր... արեղայի Տրապիզոնցի:

361

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Տեղր անհայտ, Մ.Տ.Մ.

գրիշ՝ Մկրտիչ

... Երկիւղած աստուծոյ առն Թումա անուն, որ և փափաղաւ եղեալ
աստուածային և կենսաբեր սուրբ Աւետարանիս ի յիշատակ հոգւոյ
իւրոյ, և եղբարն իւրոյ Ստեփաննոս վարդապետին, և միւս եղբարն
Կիրակէտուրիւն, և ծնողաց իւրեանց՝ հարն իւրեանց** և մարն իւրեանց**,
և զղեռաբոյս և զնորաբողոք զաւակն իւր զԱռաքել սարկաւազն, զոր տէր
աստուած պահեսցէ զնա մինչև ի խորին ծերութիւն, ամէն:

* Մյուռնիսի նախկին Արքեպիսկոպոսի հայերէն ձեռագրերի ցուցակի կազմող
Գ. Գ.-ն հայտնում է, որ անվան տեղ եղել է «մենագիր մը», որն իր կարծիքով պետք է
կարդալ «Մարտիրոս»:

** Անունները չի նշանակված:

Արդ, աղաչեմք զամենեանս որք հանդիպիք յայսմ լուսաւոր և կեանսունակ սուրբ Աւետարանիս կարգալով կամ արինակելով յիշեսցիք ի մաքրափայլ յաղաթս ձեր զստացող սորա զՍտեփաննոս րաբունապետն. և զամենայն արեան մերձաւոր իւր՝ զկենդանիս և զհանգուցեալսն: Եւ զիս մեղապարտ գրիչս՝ սուտանուն քահանայ Մկրտիչս յիշեցէք ի սուրբ յաղաթս ձեր, և աստուած զձեզ յիշէ, ամէն: Արդ, գրեցաւ լուսաւոր և սուրբ Աւետարանս ի թիւ. Հայկազեան տումարի ՋԺԷ. (1468), ի դրան կամակատար սուրբ Աստուածածնիս և Գէորգեայ զաւրավարիս, ի հայրապետութեան տեառն տէր Արիստակէսի, և ի վերագիտողութեան տեղոյս տէր Ղուկաս արքեպիսկոպոսի: Արդ, ես Թումէս և իմ որդի Առաքելս տուաք ընծայ զսուրբ Աւետարանս Սումբեց Աստուածածնին՝ վարդապետի գերեզմանին յիշատակ, և ոչ ոք ունի իշխանութիւն հանել զսուրբ Աւետարանս ի դրանէ Սումբեց Աստուածածնին, ոչ քահանայ և ոչ աշխարհական, ոչ իմոց և ոչ աւտարաց: Եթէ ոք յանդգնի թէ ի քահանայից, կամ յաշխարհականց, կամ իմոց, կամ աւտարաց, կամ ծախելով, կամ գողանալով, կամ զրաւելով, կամ այլ ինչ պատճառանաւք, որ հանել շանայ վարդապետի գերեզմանէն՝ մասն Յուդ[այի] առցէ և դատի աստուծոյ, ամէն:

362

Տ Ո Մ Ա Ր Ա Գ Ի Տ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Երևան 3587

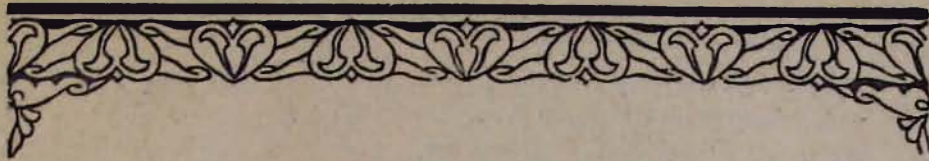
գրիչ՝ Ստեփաննոս

ա

- 85 Յիշեա եղբայր զմեղուցեալ գրիչս և մի բերան աստուած-ողորմի ասա, և տէր աստուած քեզ ողորմի, ամէն:
Ի թվականիս ՋԺԷ. (1468):

Բ

- 19 Ջեղկելի քարտուղարս անարհեստ քերթողութեան՝ զՍտեփաննոս մոլորեալ մտաւք յիշեա, ո՛վ տէր:
Չեռքս փտի և հողանայ,
Գիրքս յիշատակ առ ձեզ մնայ:

ՋԺԸ

363

1469

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Յ

Վենետիկ 115

գրիչ՝ Յովնանէս Մանգասարենց
վայր՝ Արենշ

Գրեալ յԱրենշ քաղաքի, ի գոռն սուրբ տաճարիս Գէորգ զօրավարիս, ի մեծ թուիս Հայոց ՋԺԸ. (1469) ամին, ի դանութիւն Ուգուե-Հասանին, որ յայս Ա. (1) տարի Գ. (3) փաթշահ կորոյս՝ զօրօք և զաակօք՝ զՋնան-շան, զՀասան-Ալին և զսուլտան Բուտաիտե, և իշխեաց ի Շամայ գոնէն մինչև ի Խոբասան, և է կաթողիկոս ի սուրբ էշմիաժին տէր Ռստակէս քաջ և արի հայրապետն:

Յանկացող եղև կրօնատրն Զաֆէոս ի սուրբ ուխտն յԱրծաթեւ Աստուածածին, աւժանդակութիւն և քաջալիբրութիւն առաջնորդաց սուրբ աթոռոյս Յովնանէս իմաստուն վարդապետի և տէր Յովնանէս արհի-եպիսկոպոսի, ձեռամբ Յովնանէս երէցի՝ աշակերտի Թումայ րաբունոյ*:

364

Յ Ա Յ Ս Մ Ա Ի Ո Ի Ր Ք

Ն. Զուգա 587, Ս.Վ.Ա., Մ.Տ.Մ.

գրիչ՝ Իսրայէլ
վայր՝ Մակֆ, Փասավանֆ գիւղ

...Արդ, ապրտեցաւ սուրբ գիրքս ի յերկիրս Մակաց, ի գեղս որ կոչի Փասավանֆ, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս, և սուրբ Գրիգորիս, և սուրբ Կարապետիս, որ աստ կան կառուցեալ, ձեռամբ մեղապարտ գրչիս Իսրայէլի: Եւ ես՝ անպիտանս ի կարգաւորաց գրեցի և շնորհաւքն աստուծոյ ի յաւարտ հասուցի յիշատակ մահգասի Ստեփաննոսին, որ եռափափաք սիրով ետ գրել զսա ի հալալ արդեանց իւրոց յիշատակ հոգոյ իւրոյ, և ծնաւդաց իւրոց, և ամենայն արեան մերձաւորաց իւրոց, ի թուականիս Հայոց Ջ. և ԺԸ. (1469) ամին, ի կաթողիկոսութեան տէր Ստեփաննոսի Աղթամարցոյ, և ի թագաւորութեանն Հասան-բէկի, որ զանհուն զարսն Զանշայ միրզին կորոյս, ի Հալպայ մինչև ի տունն Սըմրղնդայ էառ և հարկատու արար, և ոհ զանբաւ դառնութիւնս բարձած ի քրիստոնէից: Գրեցաւ սուրբ գիրքս յիշատակ մահգասի Ստեփաննոսին, և ծնաւդաց իւրոց Մելիֆշանին և Մինային, և եղբարն Հէրապետին, և որդոցն Թումային, որ սրախողճող եղաւ ի յալլազգաց, և մայրն Մարգարիտ բազում

* Գարգ երևում է, որ Մ. Տեւ-Մովսիսյանը, որի ձեռագիր ցուցակից ենք վերցրել հիշաւականը, ընդօրինակելիս համառոտել է այն:

կրսկծմամբ տազնապէր հանապազ, և դեռաբոյսն բանրուս (") Յովանիսին և Խաչատրոյն և Գրորգիեն... Ներսէսին, և Կողակցոյն Միւսային, և տղայոցն Վարդանին, Գուլստանին, Գունարին, և զքրերն Ազգին, և որդոցն Ներսէսին, Սանակին, և որդոյն Յովանէսին, Սիոն քահանային, և Սփանդարին, և քրերն Ամբարին, և զԵնիեն, և Յովանէս քահանային, և որդոյն Ներսէս սարկաւագին, և Հագրավարդին..., Ստեփաննոս մահադ[ասո]յն, և միւս քրերն Հաթունին, և որդւոյն, և Յովանիսին, և տղայոց Յովսէփին, և մարքրերն Հաթունին, Թագունին, և որդոցն Մելիքիսէփին և Առաքելին...:

...Դարձեալ, յիշեցէք Զաքարիոյն Յովանէսն, և զորդին իւր Զաքարէն, և զիւր որդիքն զԱռաքելն, զՄովսէս, զԽաչատուրն, և Զաքարա քահանայն՝ և զիւր խընամին՝ զՏիրանցն, զի յոյժ երախտաւոր է ի վերայ մեր, և զԿիր[ակ]ոս որդին իւր, ամէն:

Դարձեալ, աղաչեմք և յերես անկեալ պաղատիմք զդասդ քահանայից, որք կարողով կամաւորինակ դնելով՝ նա շաղաւթով և պատրաստելով ի յառնելն և ի զընելն: Ծշմարիտն աստուած վկայ է, որ յիմ գառն դատմանէն եմ տըւեր գրել զԱյսմատուրս, վասն սիրոյն Քրիստոսի և յուսոյ արքայութեան, ամէն, ամէն:

365

Ա Ի Ծ Ա Տ Ա Ր Ա Ն

Սերաստիա, ս. Նշան 31, ՀԱ, 1925, սյուն. 259

Ժաղկող և կազմող՝ Գրիգոր
Վայր՝ Տայշոզ գիւղ

... Այլ և զիս՝ զանարժան սուտանուն Գրիգոր քահանայ, որ զանունս ունիմ և գործս ոչ, որ ծաղկեցի և կազմեցի զսա ի դառն և ի կսկծալի ժամանակիս, յորում գնաց Զնանչայն ի վերայ Ամդայ և Կոտորեցաւ, և այն անիծեալ էսաիէշէրն երեկ և թալան արար զերկիրս Ռշտունեաց, յատուր տօնի ծննդեան Քրիստոսի, զոր ասէ Աւետարանն, եթէ՝ Արթուն կացէք և յամենայն ժամ աղօթս արարէք, զի մի լիցի փախուստն ձեր ի ձմերանի և մի՛ յատուր շաքաթու, զոր եղև վասն ծովացեալ մեղաց մերոց: Եւ մեք փախուցեալ դառն սրտիւք և լալոտ աշօք, ձիւնաթաթախ և տառապանօք, անկեալ ի յօտար երկիր, ի տեղիս տեղիս: Այսպիսի կսկիծ յայսմ ամի պատահեցաւ ազգիս Հայոց, և խափանեցան եկեղեցիք և վանօրայք ի յաղօթից և ի պատարագաց:

Յայսմ շար ժամանակիս ստացաւ զսուրբ Աւետարանս Յովանէս քահանայ, բարի յիշատակ հոգո իւրո և ծնողաց իւր, որ և ի վայելումն որդոյ իւրոյ Սարգիս քահանային և իւր զաւակացն, զի տէր աստուած պահեցէ զսոսայն ընդ երկայն ամօք առողջ մարմնով և արդար հոգով մինչև ի խորին ծերութիւն: Պահեցէ տէր աստուած հոգով և ուրախ սրտով:

Ջկորեկն յղարկէ յոլով,
Որ ծաղկողն ուտէ շուտով,
Ի գարոնն ելնէ բարով:
Թալնած ենք ու մէկ շուխով,
Քաղցած ենք ու մէկ հացով:
Այս երթայր, չէ մնալով.
Աստուած, ողորմեայ մեղ խիստ շուտով:

Կարդացողացդ և լսողացդ ողորմի Քրիստոս աստուած ողորմութեամբն ամէն:

Նորողեցաւ սայ ի դառն ի վշտալից ժամանակին, ի թուականութեան Հայոց ի ՋԺԸ. (1469), ի դեղս որ կոչի Տայշոյ, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին և սուրբ Ստեփաննոսի նախավկային, զի պահեսցէ զձեզ աստուած հոգին, ամէն:

366

ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿԷՒՅՑ ՍԱՐԳՍԻ ՇՆՈՐՀԱԼԻՈՅ

Նրբաւ 4515, էջ 198—199 (Ղ. Փիրդ. Նշխարք պատմ. Հայոց Բ.)

գրիչ՝ Մատթէոս
վայր՝ Նղիվարդ

...Արդ, գրեցաւ գիրքս այս ձեռամբ անարհեստ գրչի Մատթէոսի սուտանուն արեղայի... ի թուարեութեանս հայկազեան տումարի ՋԺԸ. (1469), ի հայրապետութեան տեառն տէր* ի յաթոռն սուրբ Էջմիածնի. և ի դանութեան Ջնանջի սկսեալ եղեւ գիրքս, և սպանաւ նա ի ձեռաց Հասան-բէկի, և եկեալ տիրեաց երկրիս մեր, և փախոյց զորդի Ջնանջի՝ զՀասան-Ալի: Եւ մեր առեալ զգիրքս փախեաք տեղէ ի տեղ, և յամենայն ժամ փախուստ և սասանումն գայր և հասանէր ի վերայ: Եւ մեր զամենայն արհամարհելով՝ ի բաց ընկեցաք զայս ամենայն, զի մէկ տարի և վեց ամիս նոյնպէս կայեաք ի վարանի ի գաւառիս Արարաւետեան** ի գեղաքաղաքիս Նղիվարդայ, որ կայ առ ոտս յԱրաոյ (լերիճն), ընդ հովանեաւ սուրբ և զմբէթածեւ և խարսխայտակ և հաստակառոյց վիմօք շինեալ սուրբ զանկազատանս, որ յանուն սուրբ Աստուածածնի է անուանեալ, և սուրբ Յակոբիս, և սուրբ Կուսանաց, և Աստուածընկալ լուսատու սուրբ Նշանիս, ի յառաջնորդութեան վանիցս նմին տէր Մանուէլի***: Ստացող տառիս զՄանուէլ եպիսկոպոսն...:

* Ղ. Փիրզաւեմյանը հայանում է, որ մոռացել է գրել կաթողիկոսի անունը:

** Շարունակութիւնը մեջ է բերում իր «Այբարատ»-ում Ղ. Ալիշանը, առանց նշելու ձեռագրի բովանդակութիւնը և այլ կարեւոր տվյալներ (էջ 198):

*** Ղ. Ալիշանի մոտ վերջավորութիւնը այլ է. «յառաջնորդութեան վանիցս նմին տէր Մանուէլի և եղբարն Բիշթէնի»:

367

ՈՂՐ Ի ՄԿՐՏԻՉ ՆԱՂԱՇԷ

ՔՅԲ ԼԵ 84, էջ 67, ՓԵՐԳ. 6273, էջ 369

Ես Նաղաշ եպիսկոպոս՝ ծառայ կուան
Աշաւք տեսայ դառն կսկիծ ողորմագին,
Հալով լացի և ողբացի արտասուագին,
Դառն արտասուաւք զողբս ասացի նոր մեռելին:
Ի հայոց մեծ թվականին յինն հարիւրին,
Եւ համառաւ ալլ աւելի տասն և ութին,
Աշաւք տեսի զողբս և զկսկիծն ողորմագին
ԶՄէրաին քաղաքն արար զամէնն լալագին*:

368

Ա Ն Յ Ա Յ Տ Ձ Ե Ռ Ա Գ Ի Ր

Ալիշան «Հայապատում» Բ. էջ 575

... Որոց նմանող ընթացող և հետևող, տինա յաւետ մի ի նոցանէ տեսանեմք այսօր զպատուեալս յաստուածայինսն գերալրապէս և ի մարդկայինս արժանապէս՝ ղիսկապէս հետևողս աստուծոյ և աստուածայնոցն, զառաւելեալս յամենայն առաքինական և ի սրբազնական վարս, վեհագոյն գտեալ ամենայն համացեղից եղբարց՝ տէր Կարապետ կաթողիկոս ամենայն Հայոց, որ և փառաց արժանաւոր գտեալ և անուն բարի ստացեալ, և գործս հրաշագանս կատարեալ, որով աստուած հայր փառաւորեալ, և զթագն արքայական սուրբ արքիաւորչին մերոյ ի գլովս եղեալ և հրաշալի պատուով պսակեալ, և յաջորդ սուրբ Լուսաւորչին յաթոռ հաստատեալ, և վերստին կրկին նորոգեալ զաթոռ մայրաքաղաքիս Կիլիկիոյ, և զհետ հետոցն նախնեացն ընթացեալ մաքրազարդ այցելու և պատրիարք առաքելաշնորհ սուրբ աթոռոյս, հաստատեալ ի յաստուածաբնակ սուրբ ուխտս տէր Պօղոսի, որ կայ ի հարաւակողմն քաղաքիս Սսոյ, ընդ հովանեաւ Վանկոյ սուրբ Նշանիս և սուրբ աջոյն Գրիգորի մեր լուսաւորչին, և մօրն Տիրամօր աստուածածնին՝ Աննայի, յորոյ անուն կառուցեալ կայ եկեղեցի: Զոր նախնեաց հետևող գտեալ մեծ պատրիարք տէր Կարապետ, հանճարեղ և կորովամիտ, քաջ հոգեւոր և վարդապետ աստուածաբան, անտարակոյս գիտող և խոհեմ, մեկնող հին և նոր աստուածաշունչ կտակարանաց. մանաւանդ առնող և ուսուցող, տեսն իւրում նմանելով, և զարծաթն ի հոգեւոր սեղանս արկանելով: Սա՛ աստուածաբեալ այրս տէր Կարապետ կաթողիկոս՝ ի վերայ իւր անրաւ բարեացն և անմոռանալի յիշատակացն, մանաւանդ տանն աստուծոյ և նո-

* Ողբն սկսվում է «Աբարինչն արարածոց մեզ բարկացաւ...» տողով: Անանուն Սեբաստացին իր ժամանակագրութեան մեջ (տե՛ս Վ. Հակոբյան «Մանր ժամանակագրություններ» Ա, էջ 168) ողբի գրութեան առթիվ հայտնում է հետևյալը. «Ի թվին ՋԺԸ. (1469) մահ անկաւ յամենայն աշխարհ, առաւել ի Մերտին: Նաղաշ վարդապետ ողբ ասացա: Հովանաբար այս տվյալի աղբյուրը ողբի վերջ բերված հիշատակարանն է:

րին սպասուցն զարդարմանց, ստացաւ զսուրբ մատենանս յիշատակ իւր, և ծնողաց իւրոց, և եղբօրն պարոն Առաքելին, և եղբօրորդոյն տէր Գրիգորին, և ամենայն արեան մերձաւորաց իւրոց:

Արդ, այս երջանիկ հայրապետս տէր Կարապետ կաթողիկոս՝ եկեալ ի Թօխարոյ և վերստին հաստատեաց զսուրբ աթոռս Լուսաւորչիս ի մայրաքաղաքս Կիլիկիոյ, զոր քսան հինգ ամ խափանեալ մնաց վասն անյայտ լինելոյ սուրբ աշին մերոյ լուսաւորչին. և յետոյ գտեալ նորոգեաց զսուրբ աթոռս. և ելեալ զնաց յԵրուսաղէմ և երկրպագեաց սուրբ տեղեաց տնօրինականացն Քրիստոսի. և տեսեալ զամենայն պակասութիւնս հայոց վանացն սրբոյն Յակոբայ, զի յայնմ ժամանակի եկեղեցին Հայոց ի ներքեւ պարտուց անկեալ կայր, և խաչ և աւետարան և շուրջառ ի ձեռս ալլազգեաց յաւանդ կային: Եւ անտի ելեալ տէր Կարապետ կաթողիկոսն զնացեալ էջ յԵգիպտոս առ սուլտանն Տաեիրն, և մեծարեալ պատուեցաւ ի նմանէ. և առեալ խիլայս մեծագինս և պարզեւս մեծամեծս, որպէս օրէն է թագաւորաց տալ պարզեւս մեծամեծաց՝ ըստ արժանեացն: Եւ եկեալ կրկին յԵրուսաղէմ և ազատեաց զեկեղեցին ի պարտուց և զսրբութիւնսն ի յանօրինաց:

Եւ անտի եկեալ սեփականեաց զսուրբ աթոռս Կիլիկեցւոց, ի սուրբ ուխտս տէր Պաւլոսի. զոր տէր աստուած վայելել տացէ նմա զաթոռ և զգիրքս, և անշինջ յիշատակ պահեսցէ նմա, և ծնողաց իւրոց, և եղբօրն պարոն Առաքելին, և եղբօրորդոյն տէր Գրիգորին, ամէն*:

369

ՕԳՈՒՏ ԲԺՇԿՈՒԹԵԱՆ ԱՄԻՐԴՈՎԼԱԹԻ ԱՄԱՍԻԱՅԻՈՅ

«Օգուա բժշկութեան», 1940 թ., էջ 5—8:

Երևան 414

հեղինակ՝ Ամիրզովլաթ

...Յորժամ ես այս արուեստիս հմուտ եղայ և տեսա շատ գրեանք, որ շինած էր ի յայս արուեստն և շատաբանած, և մարդ կատարեալ չէր իմանար. և շկար դիրք մն, որ ինքն փոքր և համառօտ և օգուտ, և մարդ օգտէր, որ ինքն հեշտ լինէր և փորձած և օգուտ:

Այսպէս գիր մն շինեցի ես՝ անպիտան և անարժան նուաստ ծառայս աստուծոյ Ամիրազովլաթ բժիշկն Ամասիացիէն, ի մայրաքաղաքն ի Ֆիլիպպայ, ի թվականութեանս Հայոց ՋԺԵ. (1466) ամին** և ամսոյն դեկտեմբերի ԻԵ. (25)-ին, օրն հինգշաբթին, և ծնունդն էր փրկչին ալլազգեաց:

* Այս անթվական հիշատակարանի գրութեան մերձավոր ժամանակը որոշվում է այսպես: Հիշատակարանում ասված է, որ Լուսավորչի աջը Սոխ անհայտանալուց 25 տարի հետո Կարապետ կաթողիկոսը (ըստ Օրմանյանի աթոռադրուի է 1446—1477 թթ.) շնորհեաց զսուրբ աթոռս, այնուհետև պատմված են գեպքեր, որոնք կարող էին կատարվել 1—3 տարիների ընթացքում: Արդ, Լուսավորչի աջը Սոխ գողացվել է 1441 թվին (տե՛ս այդ թվաշարքի հիշատակարանները), ուրեմն այս հիշատակարանը գրված պետք է լինի 1441-ից մոտ 26—28 տարի հետո, այն է 1467—69 թթ.: Ըստ այդմ էլ տեղագրում ենք 1469-ի թվաշարքում:

** Հիշատակարանի վերջում հեղինակը նշում է ՋԺԸ. (1469) թվականը:

Եւ այնչափ որ իմ ուժն ընկերեց՝ նա շանացի զսայ կատարելու Եւ ով կարդայ կամ օրինակէ, թէ եկեղեցական է, թէ բժիշկ է՝ մի խափանէք. և ով որ շանայ որ կտրէ մի թուխթ ի սմանէ և կամ դողանայ՝ նա բանադրած է ՅԺԸ. (318) հայրապետացն. և շանացէք, որ ղրանադրանքն չի ընդունիք, և զինչ որ գրած է՝ զայն արէք:

Ջայս գրոցս անունն անուանեցաք Օգոստ բժշկութեան, որ տաճիկն Քիֆայէթի իտիպ ասէ: Եւ արարի զայս գիրքս երկու բաժին. և առաջին բաժինն է Ուսումն բժշկութեան և թպտիբ առողջութեան և ստածումն ամենայն առձիւնն, և Բ. բաժինն յիշէ զկերակուրն և զգեղերն նորա, որ ի Ա. ի Ա. են խառնուած, և զքնութիւնն, և զօգտութիւնն, և զօրութիւնն, և զչափն առնելուն, և զփոխան ամէն մէկին: Համառօտ ժողովեցի և գրեցի զհին և զնոր բժշկապետացն զխօսքն, որ զամէն մէկին անունն ի յիր տեղն պիտի յիշենք: Եւ արարաք զայս ի վերայ այբուրենի կարգաւ...:

...Եւ այսմ յետէ գրեցի շատ աշխատանօք զայս ձեռամբ իմով. եւ շատ դժարութիւն և պատահմունք եմ քաշել ի յանօրինաց, ի յայլազդացն, ի դատատրաց, ի թագաւորաց և իշխանաց. եւ շատ գրեանք էի ժողովել ի յարապոյ, և ի պարսից, և ի թուրքաց. և շատ ղարիպութիւն էի քաշել. և զժամանակին զչարն և զբարին և զպատահմունքն էի կրել. զհարստութիւն և զաղքատութիւն էի քաշել, և ի յերկրէ ի յերկիր շատ բժշկութեան զարուեստն էի գործել. և փորձել էի ես իմ միտքն շատ ղեղեր և թարթիպնի և շատ ծառայել էի հիւանդաց և մեծամեծաց, և իշխանաց, և հազարապետաց, և հարիւրապետաց, և քաղաքացոց, և աղքատաց՝ մեծի և փոքու, և շատ շար և բարի էի տեսել: Եւ հանց եղայ ես հիմայ, որ ոչ հարստութեան կու խնդամ, և ոչ աղքատութեան կու տրամիմ, և զամէն շարն և զբարին մէկ կու տեսնում, և անհոգել եմ այս ամէն ցանկութենէն կենցաղոյս. և յուսամ ի տէր աստուած մեր Յիսուա Քրիստոս որդին միածին, և երկոտասան առաքեալքն, և սուրբ Գրիգոր լուսաւորիչն Հայաստանեաց, և ՅԺԸ. (318) հայրապետքն: Եւ արարիչ տէր աստուածն՝ արքայութիւն պատրաստէ ձեզ և մեր ծնօղացն, և անարժան և անպիտան ծառայիս աստուծոյ Ամիրտովլաք բժիշկն, և տէր աստուած ձեզ արքայութիւն տացէ, ամէն:

Թարգմանեցաւ պատուական բժշկարանս ի մայրաքաղաքն ի Ընդմիայ, որ Թարգմանի Ֆիլիպիայ, ի թվականիս Հայոց ՋԺԸ. (1469) ամին, ի դեկտեմբերի ԻԵ. (25)*, որ ծնունդ էր փրկչին այլազգաց հաշուովն, ի կաթողիկոսութեան տէր Ընդստակիսի, և եպիսկոպոսութեան տէր Յովակիմին:

Որք կարդայք կամ օրինակէք՝ թողութիւն մեղաց խնդրեցէք ի Քրիստոսէ Թարգմանողի գրոցս Ամիրտովլաք բժշկին. աստուած զձեզ յիշէ իւր միւսանգամ գալուստն, ամէն:

* Երևանի 414 ձեռագրում՝ «ԻԶ. (26)»:

370

Տ Ա Ղ Ա Ր Ա Ն

ՍՅՎ 299 (359), հ. Բ. 1112—1114

գրիչ՝ Մկրտիչ
վայր՝ Բիրական

ա

316— ... Արդ, ես նուաստ յամենայնի
 Մկրտիչ անձն եղկելի
 Փափաքեցայ այս մատենի՝
 Աստուածաշունչ դատաստանի,
 Որում շափեալ ի յոտանի՝
 Սուրբն Ներսէսըն Կլայեցի,
 Որ և անուն տառիս կոչի
 Յիւր նախագիծն՝ Յիսուս որդի,
 Որ բաւանդակ ի յինքն ունի
 Զուտ հին և զնոր կտակարանի.
 Այլ և զԳրիգոր Մագիստրոսի
 Եւ զՆերսէսին Լամբրանեցի,
 Եւ զՅոհանու Եղընկացի
 Զվանկեալն ի սմայ շարադրեցի:
 Նայ և Սիւնեաց Սըտեփանոսի
 ԶՈղբումըն սուրբ էջմիածնի,
 Եւ Վահրամայ Հայոց դպրի
 ԶԱրքայք Կլայիցըն պատմողի:
 Այլ և Անյաղթ մեծին Գաւթի՝
 Բարձրացուցէքն ի յերգ խաչի,
 Եւ զՈւհայու Եղեսայի
 ԶՈղբըն շարեալ նոյն Ներսէսի,
 Եւ այլ բազում աստի ու անտի
 Ըստ բաղձանացս իմ խնդրելի
 Ժողովեալ ի տուփ՝ մի արարի,
 Ըստ անուշ խնկոցն արինակի.
 Նախ ի բուրումն մերըս հոգի,
 Ապա այլում հանդիպողի,
 Զի որ սովաւ զուարճասցի
 Յիշեսցէ զանձն իմ եղկելի:
 Այլ և զԺնաւղսն մերոյ մարմնի,
 Որ կան տքնեալ ի տապանի,
 Զհայրն իմ Յակոբ և զԲաղտադ՝ մայրն իմ բարի,
 Այլ և նախնեաց մեր հաւաստի
 Զպապ անուանեալքն գովելի,
 Եւ ամենայն արեան մերձաւորի,
 Քրիստոս նոցալ ողորմեսցի:
 Այլ և Հալաֆրէ մահդասի,

Իւր ծնողաւքն արժանասցի՝
 Զերանաւէտ ձայնն լըսի,
 Քրիստոս նոցա ողորմեսցի:
 Այլ զաւակացրն մեր մարմնի՝
 Մեսրոբի, Կարապետի,
 Յոնանէսի, Եփրիսիէի՝
 Քրիստոս նոցա ողորմեսցի:
 Այլ Աբրահամ քահանայի,
 Մաղթումի, Ասուղայի՝
 Քրիստոս նոցա ողորմեսցի:
 Այլ և Բարսեղ քահանայի,
 Իւր ծնողաւքն ամենայնի՝
 Քրիստոս նոցա ողորմեսցի:
 Եւ մեր եղբարցն որովայնի,
 Սոցին անուամբս ող յիշեսցի,
 Որ կան թաղեալ ի հող երկրի,
 Պսակեսցին ընդ Քրիստոսի:
 Այլ և զպարոն Բաբաճանի
 Եւ զԹամար իշխանուհի՝
 Իւրեանց զաւակօքն ծաղկալի,
 Որ են թիկունք մեզ ի յերկրի՝
 Դէմ ալլազգեաց բռնաւորի,
 Ու արդինարարք մեզ ի մարմնի
 Եւ խնամարկութեամբն բանի,
 Տէր աստուածն ամենայնի՝
 Պահէ զնոսա անդրդուելի,
 Եւ յետ աստեացս անցաւորի
 Տացէ զանանցն ըզրիւր բարի,
 Եղբարորդոցն իմ պերճալի
 Յովանէսի և Գրիգորի՝
 Տացէ Քրիստոս կեանս ի յերկրի:
 Այլ և զծաղկաւղ և զկազմող Յոնանէսի, և
 Եղբայր նորին Բերամշայի:
 Գրուին նոքա ի գիր կենդանի,
 Ծաղկին ի փառս յաւրն վերջի՝
 Հանդերձ ծնողօք ամենայնի:
 Այլ և հոգեւոր որդոյ մեր Գաբրիէլի
 Եւ նորագոյն քահանայի,
 Տէր տալ սմայ իմաստ հոգի՝
 Կառավարիլ անփորձ յերկրի,
 Զի յիշատակ մեր եղիցի՝
 Եւ պահպանիչ մեր տապանի:
 Այլ և զԵղիսաբեդ մայրըն բարի

Եւ զհաւատով որ վառ վառի*
 Տացէ Քրիստոս վարձս բարի՝
 Յաւրըն մեծի դատաստանի:
 Այլ և զՏեղերոյ արհեսկակոպոսի
 Եւ զհար միաբան ամենայնի,
 Եւ ըզհանգուցեալ ի տապանի՝
 Տէր Անդրասի և Գրիգորի,
 Քրիստոս նոցա ողորմեսցի
 Յաւուր մեծի դատաստանի, ամէն:
 Այլ և զրարունապետ վարդապետաց
 Գրիգորի և Սարգսի,
 Պահեա զնոսա Քրիստոս յերկրի,
 Քարոզող խրատիչ Հայոց ազգի:
 Այլ և նոցա տէրն ողորմի,
 Որ երախտիք առ մեզ ունի,
 Վարձահատոյց տէրն լինի:
 Նայ և բոլոր քրիստոնէի,
 ԶՔրիստոս աստուած դաւանողի,
 Մեզ և մերոցն ամենայնի՝
 Առհասարակ տէրն ողորմի:
 ԹՎին իննհարիւր տասն և ութի** (1469)
 Գրեցաւ դիրքս այս Յիսուս որդի,
 Սկիզբն և աւարտ լինի
 Ի Բուրական, ընդ հովանեաւ
 Տեղերոյ սուրբ Աստուածածնին
 Եւ սուրբ Լրջակին և սուրբ Յովաննէսիս:
 Աւրհնեալ է հայրն անճառելի,
 Աւրհնեալ որդին անքննելի,
 Աւրհնեալ հոգին անպատմելի,
 Երրորդութիւնն անզրննելի, ամէն:

Բ

317բ Քրիստոս աստուած... յիշեայ զմեղաւոր ծառայս քո զՄկրտիչս, և
 զկենակից զՀալաֆ, և զմանկակոտոր զաւակն մեր՝ զՄեսրոպն, և զԿա-
 րապետն, և զՅովնանէսն, և զԵփրէսիսն, և զհայրն մեր Աբրահամ քահանայն,
 և զԱկոբն, և զմայրն մեր զԱստուղան, և զԲաղդատն, և զեղբայրսն մեր
 զՄաղքումն, և զՄուրաթիսն, զԿիրակոսն, և զՅովնանէս, և զքուերսն մեր
 Շնահորն, և զՍաղատն...: Յիշեցէք ի սուրբ յազաւթս ձեր զԲարսեղ քա-
 հանայն, և զծնողսն իւր... զՍաֆարշէն, զՍալթանշէն, զԷվաթշէն, ընդ
 նմին զ[Յ]ուսէփ, զպաղորոն Աստուածատուրն, զՄենհան, Սաթըլմիշն, և
 զՀայրապետն, Նուրադին, և զԿարապետն, և զՔաւչընկն, և զԱռաքելն,
 զՍաթիկն և զըՄրուրն:

* Հրատարակիչը տպել է «Վատմանի» որպէս հատուկ անուն:

** Բնագրում՝ «ԹՎ. ԶԺԸ. Ի»:

Այլ և աղաչեմ յիշել... զնիկողոս քահանայն և զՍտեփանոս քահանայն, զՂազար արքեղայն և զԱստուածատուրն քահանայն, զՅոնանէ աբեղան [և] զԲերամ, զՍարգիսն և զՄրութն, զՍաղատն և զԹուրիկն, զՆովանէսն և զԴրիգորն, Սալուկն և զԴաւիթն, զԽաթունմելիքն և զնիֆարն....:

Արդ, գրեցաւ սայ ձեռամբ մեղապարտ և անիմաստ գրչի Մկրտիչ մեղաւոր ու անարժան քահանայի... ի մենարանի Բիրականի, ընդ հովանակ սուրբ Աստուածածնին, և սուրբ Նշանի, և սուրբ Յովանիսի, այլ և ամենայն սրբոցս, որ աստ կան հաւաքեալ:

Գրեցաւ սայ ի թվիս Հայոց ՋԺԸ. (1469), ի կաթողիկոսութեան Հայոց տեառն Ռստակէսի, ղանութեան Հասան-բէկի: Յայսմն ամի շինեցաւ պարիսպն Տեղերոյ սուրբ Աստուածածնի, ձեռամբ Սարգիս վարդապետի, որ կոչի Բիրականացի. աստուած ղինքն արհնի, որ սուրբ Աստուածածնի դուռն ի բաց պահի, շաբաթ ու կիրակի պաշտան ու պատարագ լինի, որ իսկի շխափանի....:

Գ

219ա Այլ յիշեցէք յաղօթս ձեր տէր Խաչատուր, տէր Մատթէոս, տէր Յոնանէս, տէր Ալեքսան, զԱնրերոյ ժողովորդ առհասարակ: Այլ և յիշեցէք յաղաթս ձեր զԲուրական ժողովորդս առհասարակ՝ զԲէօշն և զԿիր ծնողք, զՊօղոս և զԿիր ծնողքն: Այլ և յիշեցէք յաղաթս ձեր զՆերսէս և զՄերուն, Յովանէս քահանայն և զտէր Աստուածատուր, զտէր Յակոբ, զտէր Սեբն, զտէր Վարդան, զտէր Մարտաւրոն (^), զտէր Յովանէս, զտէր Ներսէս, զԿարապետ արքեղայն, զԴրիգոր վարդապետն, զԴրիգոր արքեղայն, և զՅոնանէս դրադիր: Այլ և յիշեցէք յաղաթս ձեր զԿարապետ եպիսկոպոս, և զՄկրտիչ եպիսկոպոս, և զԹաղէոս եպիսկոպոս: Եւ դուք որ յիշէք՝ աստուած-ողորմի ասէք և զՀայր մեր յերկինս, աստուած ձեզ ողորմի առհասարակ ի հանդերձեալն յաւիտենին, ամէն:

371

Մ Ա Շ Տ Ո Յ

Երևան 901

գրիչ՝ Անանիա
վայր՝ Հերմոնի վանք

10բ ...Ձեռնադրութեանս գիրքս գրեցաւ ի վանքս Հերմոնի, ընդ հովանակ սուրբ Լուսաւորչիս, և սուրբ Յակոբիս, և սուրբ || Ստեփանոսիս, և սուրբ վարդապետացս, որ աստ կան հանգուցեալ, ի թվ. ՋԺԸ. (1469), ձեռամբ բազմամեղ և անարժան, տարտամ և անպիտան փցուն գրչի Անանիայիս, որ անոթամբս միայն եմ խաբեղաւ և ոչ արեղա:

Տէր աստուած, զայս ձեռնադրութեան գիրքս շնհաւոր առնէ պարոն տէր Պաղոսին, խաղաղութեամբ և առողջութեամբ վայելել տա իւր միաբանութն և Աստուածատուր հայրապետին:

Այլ և աղաչեմ զամենեանս խոշորութեան և սղալանաց գրոյս անմեղադիր լերուք, զի կարն մեր այս էր, զի վիշտ շատ և գառնութիւն ի յանարինաց և յարինաւորաց. և հեծեծանաւք յերեսս անկեալ աղաչեմք, զի որք տեսանէք և կարդայք և արինակէք՝ յիշեցէք զանարժանս ի յաղօթս ձեր. և աստուած զձեզ յիշէ յիւր յարքայութիւնն, ամէն*:

372

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Թաւրիդ, Մասնաւորաց 66, ԱՍԹ, էջ 132

ՍՍՀ, հա. Բ. 3, էջ 33—34

ա

գրիչ՝ Անանիա
վայր՝ Հերմոնի վանք249—
250բ

...Եւ արդ, գրեցաւ սա ի թուաբերութեանս Հայոց ՋԺԸ. (1469) ի հայրապետութեանս տեառն Ընդւտակէսի: Գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի վանքս Հերմոնի, ընդ հովանեաւ սուրբ Լուսաւորչիս, և սուրբ Յակոբիս, և սուրբ Ստեփանոսիս, և սուրբ վարդապետացս որ աստ կան հանգուցեալ, և ի յառաջնորդութեան Սարգիս րաբունապետիս, ձեռամբ սուտ յանուն Անանիեայի գրչի, որ անուամբս միայն խաբեղա և ոչ գործով:

Բ

ստացող՝ Ստեփանոս

Արդ, ամենայն ոք բարոյ ցանկայ վասն սիրոյ արքայութեան, որպէս ասէ առաքեալն, թէ՛ Երանի որ ունիցի զաւակ ի Սիոնի և ընդանի Երուսաղէմ: Ես Ստեփանոս քահանայս ստացայ սուրբ Աւետարանս և ետու գրել զսայ յիշատակ ինձ, և ծնաւդաց իմոց՝ հարն իմո Ամիրին և մար իմ Թադիկին, և հարեղրարն իմ Մկրտչի կուսակրան աբեղայի, և կողակցին իւր** Մարթին, և որդին իւր Յակոբ, Ալէքսանոս, Գրիգոր, Արիստակէսն, և զգուստրն իմ զՄարգարիտն, Նուկպարն, և զքոյրն իմ Նուրմէլիք, զՀովսիմէ, և զամենայն արեան մերձաւորսն՝ զկենդանիսն և զհանգուցեալսն, և աստուած, որ առատն է ի տուրս ողորմութեան՝ ձեզ յիշողացդ և մեզ՝ յիշելոցս ողորմեաց[ի] իւր միաանգամ գալըստեամբն, ամէն և եղիցի:

373

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երեան 219

գրիչ՝ Գրիգոր
վայր՝ Գաւրի քաղաք

...Արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թվականութեանս Հայոց ՋԺԸ. 301բ (1469) || ի գեղաքաղաքս Գաւրի, ընդ հովանեաւ կաթողիկէ սուրբ Աս-

* Ձեռագրի մեծ մասը գրել է Յովանէս գրիչը, որից պահպանվել է միայն մի փոքր հիշատակագրութիւն՝ ձեռագրում պահպանված ամենավերջին թերթի (227բ) վրա. «Ջծրող սուտանուն Յովանէսն յիշեցէք և աստուած զձեզ յիշէ իւր միւսանգամ գալուստն. Գրիստոսի» (այսպէս):

** Իմա՝ ստացող Ստեփանոս քահանայի:

տուածածնիս, ձեռամբ անարհեստ և փցուն գրչի Գրիգորի, վասն յիշատակի ինձ, և ծնաւդաց իմոց՝ հաւրն Չարգասիւն, մօրն Վարդէտիկնայ, և եղբարցն, և ամենայն արեան մերձաւորացն: Եւ ետու զսայ անշինջ յիշատակ ի գոտն սուրբ Լուսաւորչին Բէժնու, ձեռամբ կուակրաւն արեղաին Յովանիսին և սրբասէր քահանայիցն Վարդանին և Եգեկիէլին: Վասն որո աղաչեմ յիշել ի տէր զծնաւդսն, [և] զարեանառու մերձաւորսն մեր, և զամենայն երախտաւորսն և զուսուցիչսն մեր: Եւ զիս զփտեալ ծերունիս՝ զմեղաւք զառածեալս զԳրիգոր անուամբ միայն արեղա, նաև զհոգևոր որդեակս իմ զՄարտիրոս դպիր, որ ձեռնտու և տալնական է ամենայն աշխատանաց գրե|||

374

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Բողիւան գրատուն Ms. Arm. E. 4
Մատենադարան, Անհատական արխիւներ, Թղթ. 120,
Ջեռ. № 01, էջ 062—064

գրիչ՝ Յակոբ
վայր՝ Խարբերդ

ա

240ր ...Ուստի տեսեալ ըղսորա փրկագործութեան խորհուրդ պատուական և սրբասնեալ քահանայն Յովաննէս և ետ գրել զսա յիշատակ իւր, և ծնաւդացն՝ հօրն Շահպարտնին և մօրն Լուսիաքուն[իւն], և ամենայն արեան մերձաւորացն: Վասն որոյ աղաչեմ զձեզ զամենեանս յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղաւթս ձեր զվերոյգրեալքս ի սմա, և բոլորով սրտիւ և լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք նոցա, և դուք յիշեալ լիջիք ի Քրիստոսէ աստուծոյ մերոյ, ամէն:

Արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թվ. ՋԺԸ. (1469), ի քաղաքս որ կոչի Խարբերդ, ընդ հովանեաւ սրբոյն [Սարգսի զաւրավարին] և որդւոյ նորա [Մարտիրոսի, ի հայրապետութեան տեառն Արիստակիսի, և յեպիսկոպոսութեան տէր Սիմէոնի, ի թագաւորութեան ազգին նետողաց Հասան-պէկին, ձեռամբ Յակոբ անարժան քահանայի, զոր բազում աշխատութեամբ գրեցի և ծաղկեցի և կազմեցի ի մեղաւոր և անարժան ձեռամբ իմով: Արդ, աղաչեմ զձեզ, որք հանդիպիք սմա տեսութեամբ և ընթերցմամբ, յիշեցէք ի Քրիստոս զՅակոբ քահանայ՝ զգթող սորա, և զծնողքն իմ՝ զԳրիգոր և զԹանուխ, և զեղբարքն իմ, և զորդիքն մեր, և զղստերքն, և զամենայն արեան մերձաւորքն մեր, և դուք յիշեալ լիջիք ի Քրիստոսէ աստուծոյ մերոյ, ամէն:

Այլ և յիշեսցիք ի Քրիստոս զհաւատարիմ տանուտէրն զԱրիստակէսն և զորդիքն իւր զՅակոբն, և զեղբայրն իւր զՅովնաննէս, և աստուած ողորմի ասացէք նոցա, որ ազնական եղեն ի գին սուրբ Աւետարանիս, աստուած իւրեանց ազնական լինի յահեղ ատենին, ամէն:

բ

Յիշեցէք ի Քրիստոս զհաւատարիմ տանուտիկինն զՄարգարիտն, և զիւր որդին զԷմիլն-պէկն, և զազիկն իւր զԳեհարն, և զՍիմաւոնն, և զՎարդն,

և զխասն, և զհամօրէն ննջեցեալքն, որ ստացաւ զսուրբ Աւետ[արանս] յիշատակ, և եդ ի դուռն եկեղեցուն*:

375

Ա Ի Ծ Տ Ա Ր Ա Ն

18 Վ 189, սյուն. 453—456, Աղթամար 194

գրիչ՝ Յովանէս
վայր՝ Գամաղիէլի վանք

ա

Արդ, կատարեցաւ աստուածախաւա և տիեզերաքարոզ Աւետարանս ի խնդրոյ աստուածասէր և հաջատարիմ տանուտոջն Առաքելին, յիշատակ իւրն, և ծնաւդաց իւրոց Շատարեիւն, և մարն Նազ-Խաթունիւն, և կողակը-ցին՝ Մարգարեիւն, և մօրն Խըպբեիւն, և հօրն Ստեփանոսիւն, և ամենայն արեան մերձաւորացն, և զաւակաց Առաքելին, Խէրապէտիւն և Աւետիւն, և դստերացն Սուրաբիւն, և Գոհարիւն, և Խելաւիւն, և Մելիտոնիւն. արարիչն աստուած իւրն պահապան լին[ի]: Այլ և ընդունելի արասցէ տէր աստուած զայ[ս] զԱւետարանս որպէս զպատարագն Հաբէլին և Նոյին և զԱբրահա-մուն, և փոխանակ սորա պարգէն տէր աստուած զիւր երկնային արքա-յութիւնն և զիւր աստուածային տեսութիւն Առաքելին, և իւր ծնաւդաց Շատարեիւն և Նազ-Խաթունիւն, և կողակցին Մարգարեիւն, և ամենայն արեան մերձաւորացն, ամէն: Այլ և քերն Խոնդիւն և զաւակին Ղազարիւն: Այլ և Սահալ քահանան խնամածու և պահապան լինի Աւետարանիս և պահէ զսուրբ Աւետարանս ի դուռն սուրբ Յովանէսին, և մի ոք իշխեսցէ զսա հեռացուցանել ի դրանէ սորա, միթէ փախ** լինի՝ փախուցին, դար-ձեալ բերեն ի դուռն սուրբ Յովանէսին. և մի ոք իշխեսցէ զսա իւրն սեփ-հականել՝ քահանայ կամ տանուտէր. այլ գ[ե]աւըն ամենքն խնամ տանեն ի վերա և պահեն, զի Աւետարանս գեղին եմ տուեր: Ով որ կարդա և ով որ լսէ՝ յիշէ զԱռաքելն, և զծնողսն իւր և աստուած-ողորմի ասէ, և աստուած իւրն ողորմեսցի, ամէն:

Այլ և գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի դուռն Գամաղիէլի սուրբ առաքե-լոյս, ձեռամբ յոգնամեղ Յովանէս վարդապետի, ի թվաբերութեան Հայոց Զ և ԺԸ. (1469)-իս, ի յառաջնորդութեան վանացս Յովանէս վար-դապետի և Գրիգոր եպիսկոպոսի, զոր տէր աստուած պահեսցէ զսոսա ընդ երկայն աւուրս, ամէն: Եւ յայլ միաբան եղբարցս՝ Ղազարին, Սա-րգսին, Սուփասին, Ստեփանոսին, Յովանէսին, միւս Յովանէսին, Յո-հաննէսին, և Ներսէսին, և այլ եղբայր մի Առաքելին՝ Յակոբ անուն յի-շեցէք և աստուած-ողորմի ասացէք...:

* Բ. հիշատակարանը գրված է նոտր գրով, այլ գրչի կողմից: Նույն այս Մարգա-րեիւն որպէս ստացող հիշատակվում է նաև Յակոբ գրչի 1470 թվականին ընդօրինակած Ավետարանի հիշատակարանում (տե՛ս):

** «Փախ» բառից հետո, հրատարակիչը, փակագծերի մեջ առնելով, լրացնում է բոլր անհրաժեշտ «չէլա» բառը: Կարծում ենք, որ գրա անհրաժեշտությունը բոլորովին չի զգացվում:

Այլ և նշեցեալք, որ ի Սուրս, ի դուռն սուրբ Յովաննէսի հանդուցեալ, Քրիստոս աստուած ներումն և թողութիւն արասցէ ամենայն սխալանաց նոցա, ամէն...:

Այլ և յիշեցէք ի Քրիստոս աստուած և ասացէք զաստուած-ողորմին պարոն Առաքելին, և ծնաւդաց նորին՝ Շատարեին և Նազէ-Խաթունին, Մարգարիտին, և ծնաւդացն նորին՝ Ստեփանոսին և Ղբէլին, և յիշողացդ, ամէն:

Դարձեալ, յերեսս անկեալ աղաչեմ զդասդ ժողովրդոց, որ լի բերանով ասացէք զաստուած-ողորմին Սահակ քահանային, և կողակցին Ընդ-Մէլիքին, և իւրեանց զաւակացն՝ Ղազարին, Թանգ-Մէլիքին, և դեղջիս որ Սուրս կոչի, և իւր տանուտէրացն՝ մեծի և փոքու, առհասարակ, ողորմեսցի, ամէն: Եւ մի ոք իշխեսցէ զսուրբ Աւետարանս հռացուցանել ի դրանէ սուրբ եկեղեցեացս՝ ի սուրբ Յովհաննէս[է] և ի սուրբ Գէորգեայ զաւրավարէս: Եւ որք որ հակառակէ՝ ի Քրիստոսէ դատապարտի:

Բ

Եւ զԽարայէլ զրծոզս յիշեցէք և աստուած զձեզ յիշէ, ամէն:

376

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

ՍԾՎ 180 (1891), հտ. Ա, 751—753

դրիշ՝ Ստեփանոս
վայր՝ Տիրիկի երկիր

ա

274բ ...Արդ, գրեցաւ սա ի թուականութեանս Հայոց ՋԺԸ. (1469), ի յերկիրս որ Տիրիկի կոչի, ի վանքն Վաւորք գեղջին, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին, և սուրբ Յակովբայ նշանին, և Յովհաննու, և այլ սրբոց որ աստ կան հաւաքեալ, ի հայրապետութեան տէր Մկրտչին և տէր Բարսեղին, զոր տէր աստուած զփոխարէնն բարի հատուցէ յիւր միաւանգամ գալստեան, ամէն:

Եւ արդ, գրեցաւ ձեռամբ յոգնամեղ և ախմար գրչի Ստեփանոսի՝ անուամբ միայն կոչեցեալ հայրապետի...:

Բ

276ա ...Արդ, որ շարժողն է ամենայն բարութեանց՝ տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս, շարժեաց ի սէր աստուածային նախանձու՝ զՆորմանուկ, և զկողակիցն իւր զՇնոֆորն, որ ցանկացան... և ստացան զսուրբ Աւետարանս ի հալալ արդեանց իւրեանց, և եդին ի սուրբ անապատն Աւագ վանք կոչեցեալ, ի դուռն սուրբ Աստուածածնին, և սուրբ Կարապետին, և երկուտասան առաքելոցն, յիշատակ իւր, և ծնողաց իւրոյ Յովանիսին և Մարեմ-Խաթունին, և հարեղբարորդոյն Անտոնին, և որդոյն Ստեփանոսին...: Եւ որ ոք ընթեռնութեամբ կամ արինակէք՝ յիշեցէք ի սուրբ աղաւթս ձեր զստացող սորա, և զծնոզս իւր, և զՆերսէս սրբասէր աբեղայն, որ պատճառ

եղև այս բարոյթեանս, և զծնաւդսն իւր...: Դարձեալ, յերես անկեալ աղաչեմ յիշել ի տէր զմահդասի տէր Ներսէս սրբասէր կրօնաւորն, և զհայրն իւր զԱստուածաւոր պատուելի քահանայն, որ մականուն Գառնուկ կոչի, և զմայր իւր զԼալիսաբուն, և զեղբայրն իւր՝ զհաւատարիմ քրիստոնեայն զԱրիստակէսն, և զեղբարքն իմ՝ զփոխեցեալն առ Քրիստոս զՅովնանէսն և զՄելիսէքն, և զհօրեղբար որդիքն իմ զՍարգիսն, զԴրիգորն և զՄարտիրոսն, որ են յերկրէն Լեռնկայ, որ եղին իւրեանց յիշատակ դատիֆա շուրշառ մի բոլոր սգեստով ի սուրբ անապատս որ կոչի Աւագ վանք՝ ի դուռն սուրբ Աստուածածնին, և սուրբ Կարապետին, և սուրբ Առաքելոցն...:

377

Մ Ա Շ Տ Ո Յ

Նիկոմիդիոյ առաջնորդարան Մ.Տ.Մ.

գրիչ՝ Կիրակոս Տրապիզոնցի
վայր՝ Կեսարիոյ գաւառ, Նիսիա գիւղ

Գրեցաւ ի թվ. ՋԺԸ. (1469), ձեռամբ Կիրակոս եպիսկոպոսի Տրապիզոնցոյ, ի գաւառիս Կեսարիոյ, ի գիւղն որ կոչի Նիսիա, ընդ հովանեաւ սուրբ հայրապետի Գրիգորի՝ եղբար Բարսղի, և այլ բազմահաւաք սըրբոցս... ի խնդրոյ Խաչատուր քահանայի, հարն Մարտիրոսի, և մարն Մարքայի, և հաւրեղբայրն Ստեփանոսի... (յիշեցէք) նաև զվարպետն մեր զՅովանէս նախաշն Եզնկեցի, որ եմք պանդուխտ յերկրիս այս...:

378

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 3102

312— ... Արդ, կատարեցաւ աստուածախաւս և տիեզերաքարոզ Աւետարանս ի խնդրոյ պատուական և հաւատարիմ տանուտոջն Յովնանիսին, որ վառեալ էր հաւատով և սիրովն, որ ի Քրիստոս Յիսուս, և ետ գրել զսուրբ Աւետարանս յիշատակ իւրն, և ծնաւդացն Յովնանիսին, և մարն Արուսին, և մեծ պապուն Ատովին, և կողակցին Խաթունին, և ամենայն արեան մերձաւորացն, զոր տէր աստուածն Յիսուս Քրիստոս ընկալցի զսա որպէս պատարագն Հաբէլին և զԱբրահամուն և զամենայն նախա-
312բ հարցն սրբոց, որպէս || հայեցաւ ի Հաբէլ և ի պատարագն նորայ, նոյնպէս հայեցի հաճեցի ընդ Յովնանէսն և ի պատարագ սորին, զոր վասն իւր և ամենայն մերձաւորաց է՝ արեան իւրոյ է: Եւ արժանի արասցէ զՅովնանէսն և զծնողսն իւր զՅովնանէսն և զԱրուսն դասակից և պսակակից լինել սրբոց իւրոց՝ Յովնանու և Աւետարանչին և Յովնանու Ոսկերեւանին, և զՅովնանէսն՝ սրբոյն Յովնանու Կարապետին աթոռակից և դասակից արասցէ զսոսայ ի լուսնդէն խորանսն, ամէն:

Այլ զսանն իմ զՍահակ սարկաւագ, որ տարաժամ հասակաւ փոխեցաւ

ի Քրիստոս և մեզ սուգ անմխիթարելի եթող յիշեցէք ի Քրիստոս և աստուած-ողորմի ասացէք սոցա ամենեցուն:

Այլ և կատարեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թոաբերութեանս Հայոց ՋԺԸ. (1469), ի յառաջնորդութիւն վանացս Յոնանէս վարդապետի, և Գրիգոր եպիսկոպոսի, և Դաւիթ եպիսկոպոսի, և այլ միաբան եղբարցս՝
 313ա տէր և վանից հօրն Ստեփաննոսին, || և Ղազարին, և տէր Սարգսին, և Սու-
 քիասին, և Կիրակոսին, և Ներսէսին, և Յովանիսին, և միւս Յովանի-
 սին, և Ստեփաննոսին, և Յոնանիսին, զոր տէր աստուած Յիսուս
 Քրիստոս անարատ և ամբողջ պահեսցէ ընդ երկայն աւուրս, ամէն:

Այլ և սխալանացս և խռոշորութեան գրոցս անմեղադիր լերուք, զի կարմեր այս էր, և ես տկար և ծեր անձամբ և պանդուխտ կենալք զրեցի զսուրբ Աւետարանս Յոնանիսին յիշատակ, և ծնաւդացն Յովանիսին և Արուսին, և մեծ պապուն Առոմին...:

Արդ դարձեալ կրկին անգամ աղաչեմ զձեզ, ո՛վ դասք սուրբ քահանա-
 313բ յից, յիշեցէք ի Քրիստոս զբարի տանուտէրն || զՓանիկն, և զեղբայրն իւր զՅովնան, և զկողակիցն զՄովսէսաւ: Այլ և աղաչեմ զձեզ, լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք Փանկէն, և իւր կողակցին Գօնարին, և տղայոցն զՄարտիրոսն, Խնկկէն, և զստեղացն Սառին* խաթուն, զԴիլդարն: Եւ որ զսուրբ Աւետարանս լաւ կու պահէ ի դուռն սուրբ տաճարիս և սուրբ Յո...ան., և յամէն օր զճրագն անխափան կու վառէ և ղխոնկն ծխէ, աստուած ի միւսանգամ գալստեանն լուսեղէն պսակին արժանի արասցէ, հանդերձ ծնողաւն և ազգականօքն ղերկնից արքաութիւն ժառանգէ, ամէն:

379

Մ Ա Շ Տ Ո Յ

ԲՅՎ 421

գրիչ՝ Գրիգոր

... Եւ արդ ես՝ սուտանուն Գրիգորս՝ խաբեբայ և ոչ քահանայ... կատարեցի զտառս որ կոչի Մաշտոց, ի թուականիս Հայոց ՋԺԸ. (1469), ի յերկիրս ||/*

* «Սառին» անունը գրված է «գստերացն» բառից վերև՝ տողամիջում:

** Տեղեկություն ունենք նաև 1469 թ. ընդօրինակված մի Շարակնոցի և Աւետարանի մասին: Շարակնոցի զրիչն է Արիստակէս աբեղան, ընդօրինակել է Սանահնում, ի խնդրոյ Աստուածատուր և Յովհաննէս եպիսկոպոսների (Մ.Տ.Մ.-ի ցուցակ): Աւետարանի զրիչն է Յովհաննէս, գրված է Արճէշում, ժողկոչն է Մինաս քահանա (ՆԱ, 1900, էջ 59, J. Tikkanen, Tre armeniska miniatyr hanskrifter):

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Բողևեան դրատուն Ms. Arm. E—6,

Մատենադարան, Անհատական արխիվներ, Թղթ. 120, ձեռ. № 62

գրիչ՝ Յակոբ
վայր՝ Խարբերդ

325ա— ...Ուստի և տեսեալ զսորա անճառ փրկագործութեան խորհուրդ պա-
229ա տական և սրբասնեալ և հաւատարիմ կինն Մարգարիա, և ետ գրել
զսուրբ Աւետարանս [յ]իշատակ իւր, և կողակցին իւրոյ Վարդին, և
որդւոյն իւրոյ Էմիւն-պէկին, և դստերն [Գոնարին], որ ետ յիշատակ ի
վանս անապատան, որ կոչի Սուր...:

Եւ արդ, ես՝ յետինս ի գրչաց և անարժանս ի կարգաւորաց, սուտա-
նուն քահանայս Յակոբ...:

Արդ գրեցաւ սուրբ [Ա]ւետարանս ի ք[ա]ղաքս որ [կ]ոչի Խարբերդ,
ընդ հովանեաւ սրբոյն Սարգսի դաւրա[վ]արի և որդւոյն նորա Մարտիրո-
սի, ի Թաղս [որ] կոչի Սին[ա]մու[տ], ի հայրապետութիւն տե[առ]ն
[Ա]րի[ստ]ակիսի, և յեպիսկոպոսութիւն տէր Սիմէոնի բարձրապետին,
որ նստի յանապատն, որ կոչի Սուր վանք, և [դա]ր[ո]ց կ[ար]գեալ բա-
զում [ա]շ[ա]կե[ն]տաց՝ լու[սաւ]որելով ըզ[հ]եռա[ւ]որս և զմերձա[ւ]որսն:
Ի Թագաւորութեանն ազգիս ազգին [նետո]ղաց Հասան-պէկին, որոյ տի-
րեալ է ի Բաբելոնէ մինչև ի Շիրա[զ] քաղաք և ի Տ[ր]ապիզոն, զոր բազում
քաջութիւն արարեալ ի բազում տեղիս, և ի միում ամի Գ. (3) ղան
յաղթեաց և սպան զնոսա՝ զՃիմանշայն, և զորդիքն իւր, և զՊուսայիս
ղանն, և էառ զնոցա տեղիքն և զամրոցքն: Ի Թրւիսն Հայոց ՋԺԹ. (1470):
Ձեռամբ անարժան ծառայիս աստուծոյ Յակոբի, զոր բազում աշխատու-
թեամբ գրեցի և ծաղկեցի և կազմեցի մեղաւոր և անարժան ձեռաւք
իմովք ի դառն և ի դժար ժամանակի, յորում աստուածասաստ բարկու-
թեամբ իջաւ յաշխարհ որ կոչի մահատարածամ. և բոլոր տարի մի է, որ
կայ ի մեր քաղաքս և յերկիրս և ոչ վերենայ: Եւ շատ դրոմք փակեցան,
և շատ հայր անորդի արար, և շատ մայր՝ անզաւակ, շատ եղբայր անեղ-
բայր արար, և շատ քոյր՝ անեղբայր, շատ քահանայ անորդի մնաց, և շատ
ծրժկան տղայ անհայր, անմայր մնաց: Արդ, յայս վշտաշատ ժամանակիս
գրեցաւ սուրբ Աւետարանս, յորում մարտ ի ներքոյ և արհաւիրք արտա-
քոյ, ըստ մարգարէին, որ ասէ՝ Ամենայն անձն ի ցաւ և ամենայն սիրտ ի
տրտմութիւն, և Յոսից մինչև ցզուլս ոչ գոյ առողջութիւն: Եւ այս ամենայն
եկն ի վերայ մեր վասն մեղաց մերոց:

Արդ, յայսմ ամի փոխեցաւ առ Քրիստոս որդին և դուստրն և թոռներն
այս հաաստարիմ կնոջս Մարգարտիս, և ինքն միայն մնաց՝ լալի և
ողորմելի. վասն որոյ ետ դրել զսուրբ Աւետարանս յիշատակ իւր, և ծնաւ-
ղացն, և որդւոցն, և դստերացն, և ամենայն արեան մերձաւորացն: Վասն
որոյ աղաչեմ զձեզ յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղաթս ձեր զՄարգարտն և
զամենայն վերոյգրեալսն, և բոլորով սրտիւ և լի բերանով աստուած
ողորմի ասացէք, և դուք յիշեալ լիջիք ի Քրիստոսէ աստուծոյ մերոյ,
ամէն:

Արդ, որ ճաշակէք... յիշեսցիք ի սուրբ յաղաթս զՅակոբ գրիչս, և
զծնաւղսն իմ զԳրիգոր և զԹանսովս, և զեղբարքն իմ և զամենայն մերձա-
ւորսն իմ՝ զկենդանիքն և զհանգուցեալքն, և զորդիքն իմ՝ զԲ. (2) Մկրտիչն,
և զՍարգիսն, և զԳրիգորն, և զԽարտյէլն, և զԳլխոյն, և զոր ի միւս մահուն
մեռան, այլ և զԱմիր սարկաւազ զորդին իմ, որ զթուղթս կոկեաց: Եւ որք
զմեզ յիշէք սրտի մտաւք՝ յիշեալ լիջիք յառատ ողորմութիւնն աստուծոյ,
ամէն:

381

Ա Ի Ե Ս Ս Ա Ր Ա Ն

Երևան 9720

կազմող՝ Խաչատուր
վայր՝ Գողթան գաւառ

217ա ...Արդ աղաչեմ յիշել ի կենդանի յաղաթս ձեր կազմող սուրբ Աւե-
տարանիս Խաչատուր արեղայս:

Շնորհիւն աստուծոյ սկսա և նորոգեցի սուրբ Աւետարանս ի թվա-
կանութեան Հայոց ՋԺԹ. (1470), ի հայրապետութեան տէր Ըստեփա-
նոսի Գողթան դիտողի:

Փառք հաւրն երկնաւորի... որ արժանի արար զանարժանութիւնս իմ
հասանել ի նորոգումն աստուածահրաման Աւետարանիս:

217բ [Յիշեսցիք] զՀնդուշայ հիւան, որ զԱւետարանիս կողն նորոգեաց:
Յիշեսցիք յաղաթ ձեր եւ զորդին իւր Շախար և [Յո՞ւր]դանան: Տէր աս-
տուած ամրայծածով աշովն իւրով պահեսցէ, ամէն*:

382

Մ Ա Շ Տ Ո Յ

Փիրդ. 6273, էջ 311—312, վան, ի Մանդան

գրիչ՝ Ոնաննէս
վայր՝ Վերի-Նորավանք

...Ո՞վ սուրբ ընթերցողք, յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղթս ձեր զՈն-
աննէս ողորմելի, զանուն ունիմ քահանայի ու գործ շունիմ իսկի բարի...:

* Այլ ձեռքով, շարունակութեամբ, գրված է մի քանի տող, որից կարգացվում են
միայն առանձին բառեր:

Քանզի եղև այսմ ժամանակի հարկապահանջութիւն ի տաճկաց. քանզի եկն Ուզուն-Հասանն և էսպան զՋհանջէն՝ որդին Ղարա-Ուսուֆին և ղորդիքն իւր, և նստաւ ի թախտն նորա, և եղև թասուպութիւն յոյժ և հալածումն քրիստոնէից. և խափանեցին զհնչումն զանգակին, և քրիստոնեայք նշանաւ շրջէին...:

Արդ, գրեցաւ Մաշտոցս թուականիս Հայոց ՋԺԹ. (1470), ի վանքս որ կոչի Վերի-Նորավա[ն] (Յիշեցէք) զգծող Յովհաննէսս ի յաշխարհի և քահանայս ներելի...: Գրեցաւ ի վանքս որ Մեղուս կոչի, ընդ հովանեաւ լուսոյ մայր սուրբ Աստուածածնիս, առաջնորդութեամբ տեառն Արիստակէսի, և ի թուականիս ՋԺԹ. (1470):

383

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիրդ. 6373, էջ 310--311, վանի Տիրամայր եկեղեցի

գնող՝ Աւետիս
վալր՝ Ոստան

...Արդ, գրեցաւ յիշատակարանս վերջինս ի դառն և ի նեղ ժամանակիս, որ երկիր ամենայն երեքեալ կայ և տատանեալ ի ձեռաց անօրէն ազգին նետողաց: Այլ և այս երկու ամ է որ թանգութիւն, և ամենայն իրաց պակասութիւն, և մահտարածամ յաշխարհէս չէ վերացեալ. և այս ամենայն վասն ծովացեալ մեղաց մերոց է:

Վասն որոյ ի ձեռն ձեր սուրբ աղօթիցդ և ամենայն սրբոց բարեխօսութեամբ բարձցէ տէր աստուած զամենայն տիպուր տրտմութիւն տարադէպ պատահման, այսինքն է զմահ և զսով, զսուր և զգերութիւն յամենայն արարածոցս. և բարձրացուցէ գեղջիւր եկեղեցւոյ սրբոյ ընդ շորս կողմն աշխարհիս՝ իբր զարեգակն պայծառացեալ, ամէն: Յամին ՋԺԹ. (1470) թուականութեանս Հայկազեան տումարիս գծագրեցաւ վերջին յիշատակարանս, ի հայրապետութեան տեառն Ստեփաննոսի և ի զանութեան Օթման-բէկի որդւոյն՝ Հասան-բէկին, որ զՋհանջայ միրզան սպան, և զամենայն հեծեալքն փախստական արար, և զանառիկ բերդորայքն էառ, և տիրեց ամենայն աշխարհի:

Արդ, ես Աւետիս և հարազատ որդիս իմ Խոջայ-Ջատէն գնեցինք զսուրբ Աւետարանս ի հալալ ընչից մերոց, և զսուրբ Աւետարանս և լաւ շուրջառ մի, և զեկեղեցւոյ գուռն սուրբ Ստեփաննոսի դրան շնորհեցինք, յիշատակ ինձ և ծնողաց իմոց...:

Յիշեցէք ի Քրիստոս զՈստանայ քահանայքդ, որ էք սպասաւոր սուրբ Ստեփաննոս նախավկային և վայելող սուրբ Աւետարանիս, նախ և առաջին պատուական քահանայն տէր Ատոմ, տէր Թադէոս, տէր Առաքէլ, տէր Մեսրոպ, տէր Մելիսէդ, տէր Աւետիս, և միւս տէր Աւետիս, և տէր Յովհաննէս, և մի ոք իշխեսցէ հեռացուցանել զսա ի դրանէ սուրբ Ստեփաննոսին:

384

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Յ

Երևան 9239

գրիչ՝ Յովաննէս Մանգասարենց
վայր՝ Արենշ

ա

116բ Քրիստոս աստուած... ողորմեա սաացաւի սուրբ դրոցս աստուածասէր և հեզահոգի վարդապետին Մկրտչի, և ծնաւզաց իւրոց, և ամենայն արեան մերձաւորաց իւրոց, և հարազատին իւրոյ՝ խորին իմաստոյն Գրիգորի կրանաւորի, և ինձ անարժան գրչիս Յով[աննիսի], և պակասութեան գրիս անմեղադիր լերուք, զի աշաց լոյս պակասեալ է, և առանիլ յայս աւուրս, որ ի գրել Շարակնոցիս Բ. (2) տղայ ինձ յաստուած գնաց՝ Մէնէրն և Սահարբէկն, վա՛յ ինձ:

բ

317բ Զստացաւ Շարակնոցիս զելլանիկ ըստունին զՄկրտիչ Արգիլանցի և ղերախտաւորսն իւր յիշեցէք:

գ

338բ ...Արդ, գրեցաւ սուրբ երգս Շարականաց յերկիրս Քաջքերունի, յԱրմէն քաղաքի, ի դուռն սուրբ տաճարիս Գէորգեայ զօրա||[վա]րի. և աւարտեցաւ ի դուռն Միրա[նա]ւոր Աստուածածնիս, ի խնդրոյ աստուածասէր հեզահոգի և քաջ ըստունոյն Մկրտիչ վարդապետի, որ հաստ[ատ]ւուն յուսով, և անկեղծ հաւատով, առատաբաշխ տրօք ետ գրել զսա յիշատակ հոգոյ իւրոյ, և բարեպաշտ ծնողացն իւրոց՝ հօրն Արաբէկին և մօրն, և հարազատ եղբօրն՝ իմաստուն կրօնաւորին՝ Գրիգոր վարդապետին...:

Բայց ես՝ մեղապարտ գրիչս Յովաննէս, երես ի դետին ղնելով աղաչեմ ղսուրբ վարդապետդ, որ զիս յիշման արժանի առնես՝ զանարժան[ա], և զուռուցիչն իմ զԹումա ըստունապետն, և զծնողսն իմ: Եւ պակասութեանն, որ լինի ի սմա անմեղադիր լեր, զի կար իմ այս է: Եւ հոգովս հիւանդ եմ ի խոցմանէ սատանայի և մարմնովս տկար եմ ի խոցմանէ հրեղէն սրոյն աստուծոյ, որ մահտարածամ է անմեղ տղայոցս, աչքս կուրացել է ի բա-
339ա զում լալոյս, մէջքս կոտո||րել է, ձեռս թուլացել է, զի իմ մէկ որդին Մխիթար զողորմելի հայրս սեւեց յայս աւուրքս, և ես մնացի անյիշատակ: Բայց զոհանամ զաստուծոյ հազար բերան, թուականն է ԶԺԹ. (1470):

385

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 4515 (Ղ. Փիրդ. նշխարք պամ. հայոց, Բ.)

գրիչ՝ Յովաննէս
վայր՝ Կտուց

...Եւ արդ, ես՝ յետնեալս ի կարգաւորաց և անարժանս ի քահանայից և անիմաստս ի գրչաց Յովաննէս, ոչ ունելով իշխանութիւն հպիլ ի սուրբ

Աւետարանս, այլ յուսալով ի ներողութիւն աստուծոյ, ահիւ և երկիւղիւ սկսայ ղսուրբ Աւետարանս, և բազում զգուշութեամբ աւարտեցի կաման աստուծոյ և օգնականութեամբ հոգւոյն սրբոյ, յորում է մեծ թուականն Հայոց ՋԺԹ. (1470): Այլ և զանարժան գրիչս զիմ երեսս ձեզ ի գետին ղնելով աղաչեմ աստուած-ողորմի ասել ինձ, և ուսուցչին իմոյ Խաչատուր կրօնաւորին, և իւր ծնողացն, ամէն, և Գրիգոր կրօնաւորին, և ծնողաց իմոց Սուրաւին և Մարգարտին:

Գրեցաւ և աւարտեցաւ սուրբ տէրունեան Աւետարանս ի վանքս որ կոչի Կտուց, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին, և սուրբ Կարապետին, և սուրբ Ստեփաննոսին, և սուրբ Գրիգորի Լուսաւորչին:

386

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

ԵՐԿԱՆ 8928

գրիչ՝ Հայրապետ
վայր՝ Աղթամար

286ա ...Ջոր և տեսեալ զայս պատուական գանձս աստուածունակ և ցանկացաւ աստուածաբան սուրբ Աւետարանիս սրբասէր կրանաւորն Մկրտիչ, և ստացաւ զսա ի հալալ և յարդար վաստակոց իւրոց՝ յիշատակ իւրն և ծնաւորացն իւրոց՝ հարն Կի[ր]ախոսին, և մարն Գոնարին, և եղբարցն Թումին և Սահակին, քրւերցն Հաս-խաբունին և Հռիփսիմին և Խուրշուին, և քրւերորդոցն Սուրխասին, և կենակցին Թուրուանդին, և որդոց նոցին Մեսրոպին և Առաքելին, և հարսին Սիրմին, և որդոյ նորին 286բ Աստուածատ[ւ]րին, Հալիմին, և զաւակաց նոցին Մխիթարին, Կիրակոսին և Աւետիսին, և դստերն Շամամին, և մարքրւերն Արղունին, և որդոյն Ամիրբէկին, և կնոջն Նիգարին, և որդոյն Յովանէիսին, քեռոյորդոցն Աստուածատրին, և Թումայի որդոյն Կաթկէն, հարքրւերորդոյն Ստեփանոսին, և որդոցն Խաչատուր սրբասէր կրանաւորին և Մկրտչին, և մօրն՝ Մարթին, և այլ ամենայն արեան մերձաւորացն իմոց՝ կենդանեացն և հանգուցելոցն առհասարակ...:

Նւ արդ, ես ունայնս և թափուրս յամենայն հոգևոր բարեմասնութեանց և հալեալս և մաշեալս վերջին աղքատութեամբ, մեղաւոր և անարժան 287ա ծառ[ւ]այս ծառայիցդ աստուծոյ՝ սուտանուն արեղայ Հայրապետ յանձն առի զայս սուրբ Աւետարանս և ամենակարող զարութեամբ հոգոյն աւարտեցի զսա մեղսամած մատամբս յիշատակ բարի իմաստուն և հեզահոգի սրբասէր Մկրտիչ կրանաւորին...*

287բ ...Այլ և զիս, զյետինս ի կարգս կրանաւորաց և զառաջինս ի դասս մեղաւորաց, զմեղօք մեռեալ գծողս Հայրապետ, և զծնաւորսն իմ զԽաչա-

* Կրկին թվարկվում են պատվերատուի հարազատներէ անունները:

Նկ. 14. Մի նմուշ Մինասի նկարներից*:

*) Նկարը հանված է Մատենադարանի .N. 982 հաշոցից, որի հիշատակարանը տե՛ս № 177-ի տակ, էջ 135—137:

տուր և զՈսկիտիկին, և զԵղբայրն իմ զՅոհանէս, և զԿենակիցն իւր զՇարմէլիք, և զորդիքն իւր զԿարապետ քահանայն, որ զսուրբ Աւետարանս, որ ծաղկով զարդարեաց, և զերախտաւոր քեռին իմ զՄինասենց Թումայ կրանաւորն, և զաղդականքն մեր և զամենայն արեան մերձաւորսն մեր՝ զԿենդանիսն և զհանգուցեալսն, և զայնոսիկ որ սրտի մտաւք մեզ աստուած-ողորմի ասեն, զի և ձեզ ողորմեսցի Քրիստոս, ամէն:

Արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի կղզիս Աղթամար, ընդ հովանեաւ սուրբ Խաչիս և սուրբ Սարգիս զաւրավարիս, ի թրականիս ՋԺԹ. Հայոց (1470), ի հայրապետութեան տեառն Ստեփաննոսի, ի դառն և ի նեղութեան ժամանակիս, որ երկիր ամենայն երերեալ կայ և տատանեալ || ի ձեռաց անարէն ազգին նետողաց: Այլ և Բ. ամ է, որ սուր բարկութեանն աստուծոյ, այսինքն է մահտարածամ և թանգութիւն ամենայն իրաց, և այս վասն ծովացեալ մեղաց իմոց. վասն որոյ ի ձեռն ձեր սուրբ աղօթիցդ և ամենայն սրբոց բարեխաւսութեամբ բարձցէ տէր աստուած զամենայն ախոր տրտմութիւն տարագէմ պատահման ի յաշխարհէս, ամէն:

Արդ, աղաչեմ զձեզ յիշեցէք ի Քրիստոս զՄկրտիչ կրօնաւորն, որ յոյժ փափագմամբ և եռանդաշարժ սիրով ստացաւ զսուրբ Աւետարանս ի հալալ արդեանց և վաստակաց իւրոց, և ետ ընծայ և նուէր Արքեպիսկոպոսից զրան տաճարիս՝ սուրբ Աստուածածնին և սուրբ Գէորգեայ զաւրավարին: Եւ մի որ իշխեսցէ հեռացուցանել զսա ի դրանէ սուրբ Աստուածածնին, ո՛չ յիմոց և ո՛չ յաւտարաց և ո՛չ յառաջնորդաց, և որք յանդէնին և առնեն զայն անիրաւութիւնն՝ զանէժքն զՅուգային և զխաշահանուցն առնուն և զԿայենին, ամէն:

Այլ և յիշեցէք ի Քրիստոս զվանից միարանքս, որ են սպասաւոր սուրբ Աստուածածնի զրանս՝ տէր Մկրտիչ՝ ստացող սուրբ Աւետարանիս, և տէր Խաչատուր հէրպէտ, և տէր Ներսէս, տէր Յովաննէս, տէր Վարդան, և տէր Աւետիս, և զԹումայ տընտեսն, և զմաճկալ Յոհաննէսն, և զՄկրտիչ ջաղացպանն, և զԱրքեպիսկոպոս տանուորէքն՝ զմեծն և զփոքրն, և զձեզ և և զլսաւորդ և զկարդացողդ և զաստուած-ողորմի ասացողքն, ամէն և հազար ամէն:

Դարձեալ յիշեցէք ի Քրիստոս զտէր Մկրտիչն՝ ստացող սուրբ Աւետարանիս, և զհօրեղբօր որդին զՍաղաղէն, և զԿենակիցն և զորդին իւր Դարձեալ յիշեցէք ի Քրիստոս զԳրիգոր քահանայն և զծնօղսն իւր և զԵղբարքն: Դարձեալ յիշեցէք ի Քրիստոս զՍաղաղէն և զորդիքն իւր զԱստուածատուրն և զԱւետիսն և զնշխունն: Յիշեցէք ի Քրիստոս զՄարտիրոս քահանայն և զծնօղն զՓաշէն և զՄարգարիտն: Դարձեալ յիշեցէք զհոգեւոր հայրն մեր զԽերապետն, և զկողակիցն իւր զՀանդստն, և զորդիքն զԽաչատուրն և զԽայխաթունն: Յիշեցէք ի Քրիստոս Մարտիրոս կրօնաւորն՝ զդժո[ղ]ս, և լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք, ամէն, || և աստուած ձեզ և մեզ ողորմեսցի յաւոր գալստեան իւրում, ամէն:

Դարձեալ յիշեցէք ի Քրիստոս զԿիրակոսենց Գրիգորն և զԿենակիցն զԳուլիպաշէն, զորդին զՄուրատն և զԳուլիվարդն, և զամենայն արեան մերձաւորսն իւր, ամէն: Եւ զԵղբարսն՝ զԹումէն և Ստեփաննոսն, և զա-

ւական նոցա զԱռաքելն, և զՅակոբն, զՀայրապետն, զՄարտիրոսն, և զՅովսէփն, և զկանախ նոցա, առհասարակ: Եւ զԿարապետ արեղէն յիշեցէք ի Քրիստոս և աստուած-ողորմի ասացէք նոցա, որ արտ մի Վախումնց, մաւտ ի Ջալուի արտն, ոհֆ տուին Արքերզու վա[նի]ցն, աստուած զիւրեա[ն]ց մեղքն թողու, ամէն:

Ընդ նմին յիշեցէք ի Քրիստոս զԱրքերզու Մլխամն, և կենակիցն զԻնախ-Փաշէն, և զղուատրն զՆսէֆն, որ ասի Նուշիկ, և զայրն զՎարդանն, և զորդին զԱտումն, և տէր Տիրիկն, զդատերն զՇաղգադէն և զՇայնսաան, զԳովիզարն և զամենայն արեան մերձաւորս իւրեանց յիշեցէք ի Քրիստոս և աստուած-ողորմի ասացէք նոցա, որ զՃիտկանց արտն ոհֆ տուին Արքերզու վանիցն, աստուած զիւրեանց մեղքն թողու, ամէն:

389բ Դարձեալ յիշեցէք ի Քրիստոս և աստուած-ողորմի ասացէք իսաւայ Աւիտիսին, որ արար բարութիւն և արար ոխ Ս[ր]բերզոյ սուրբ Աստուածածնին՝ զՆերկարսեւնց արտն, որ է ի Վարդինիս, յիշատակ իւրն և իւր ծնաւդացն՝ հօրն Յովանիսին, և մարն Խանաթունին, և կնոջն Համաւղ-Խաթունին, և եղբարցն Փարեխանին, Կարապետին, և Ներսէս քահանային, և Բաշարաթին, և Երանոսին, և Խլդաթին, և Յակոբին, և իւրեանց ամենայն արեան մերձաւորացն, ամէն:

387

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 4970

գրիչ՝ Գրիգոր
վայր՝ Աղբամար

316ա ... Եւ արդ, ես՝ յետինս ի գրչաց և անարժանս ի կարգաւորաց սուտանուն Գրիգոր ավիզա... ամենակարող զարութեամբն աստուծոյ կատարեցի զսա մեղսամած մատամբս իմով յաստուածաբնակ կղզիս Աղբամար, ընդ հովանեաւ ամենայաղթ սուրբ Խաչիս և սուրբ Նշանիս, ի հայրապետութեան տեառն Ըստեփանոսի, ի յառաջնորդութիւն սուրբ ուխտին Սալնապատա Ըստեփանոս արհեսպիսկոպոսի, ի թուականիս Հայոց ՋԺԹ.

316բ (1470): Զոր և իմ անընդունակ գոլով յարու[ն]ստ գրչութեան և բազում մեղացն ցնորիւք պաշարեալ, այլ ըստ կարի իմում, զոր պարգեւաց ինձ մարդասէր հոգին, բազում աշխատանօք գծագրեցի զսա ի ստոյդ և յընտիր արինակէ կենօք տառապանօք, ի դառն և ի վշտաբեր ժամանակիս, յորում կամք ընդ հարկի անաւրինաց:

Արդ, որք ճաշակէք յաստուածային բուրաստանէս և յամենալի սեղանոյս, որք պատահիք սմա տեսութեամբ և կամ ընթերցմամբ յիշեսցիք յերկնագնաց յազաթս ձեր զյառաջ յիշեցեալ ստացող սուրբ Աւետարանիս՝ Զուլալ-Խաթուն, և զայրն իւր զԱրքուիշէն, և զորդիքն իւր զԿարապետն և զՄկրտիչն, և զդատերքն իւր զԽայկաթուն և զԳանշխաթուն և զՂամարխաթուն, և հանգուցեալքն առ Քրիստոս և զազգն ամենայն...:

317ա ... Ընդ նոսին և զանպիտան Գրիգոր գծող սորա, և զծնողսն մեր զՍլրն և զԽալիարուն, և զեղբայրն իմ զԱւիտիս պատանին, որ փոխեցաւ ի Քրիստոս և եթող մեզ սուք անմխիթար ի յայսմ աշխարհիս. և զքորն իմ զԱրղուն-Մէլէհն, և ըզփեսայն իմ զՈւէփն, և զհոգևոր հայրն մեր զԹումա քահանայն, որ ուսոյց մեզ զարուեստ զըշութեանս...:

317բ. Արդ, յիշեցէք ի Քրիստոս զՅովանէս կրանաւորն և զԳրիգորն, որ միջնորդ և յորդորիչ եղեն սուրբ Աւետարանիս: Տէր աստուած տացէ վարձս վաստակոց իրեանց զերկնից արքայութիւնն և զանբաւ բարութիւնն, ամէն:

388

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երեան 7748

գրիչ՝ Զաֆարէ

վայր՝ Աշոտաց-ձոր, Յանկիւնեաց վանք

...Արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի յերկիրս Աշոտաց-ձորս*, ի սուրբ ուխտս որ կոչի Յանկիւնեաց վանք, ի դուռն սուրբ Լուսաւորչին, և
248ա վարդիհաւր սուրբ գերեզմանին, և սուրբ Պետրոսի և սուրբ Պաւլոսի, || և սուրբ Սիովնի, և սուրբ Սուքիասանց. ի թուին Հայոց ՋԺԹ. (1470), ամիս, հոկտեմբեր ամսոյն ի ԺՆ. (15), ձեռամբ անարժան և սուտանուն գրչի Զաֆարէ արեղայի:

Արդ, աղաչեմ զամենեան, որք ճաշակէք յաստուածային բուրաստանէս և յամենալի սեղանոյս՝ պատահելով տեսութեամբ կամ ընթերցմամբ, յիշեցէք յազաւթս ձեր զստացող սորա զՅեաք-Մելիքն**, և զծնաւսն իւր***, և զորդիքն զԱմիր-Ազիզն և զՃաւարն, և զամենայն արեան մերձաւորսն՝ զվերոյսացեալքս ի սմա...:

Գրեցաւ ի յառաջնորդութեան տէր Աստուածաւոր հայրպետին, ի յեպիսկոպոսութեանն տէր Գրիգորին: Աղաչեմ զամենեան, որ կարդայք սուրբ Աւետարանս յիշեցէք զտէր Գրիգոր եպիսկոպոսն և զտէր Աստուածաւոր հայրպետն, որ կամակից եղան սուրբ Աւետարանիս և յորդորեցին զմեզ ի գրելն. աստուած զրօրենք յորդորէ ի յիւր արքայութիւն. և յիշեցէք զՄինաս արեղայն և աստուած-ողորմի ասացէք, ամէն, ամէն:

* 1694 թվականի մի հիշատակադրութեան համաձայն Աշոտաց-ձորը գտնվել է Վայոց-ձորում (գետու զոս վախմ Գալստեռու սբ. Գրիգորի եկեղեցոյն, որ է յերկէրն Վայոց-ձորոյ, ի նահանգին Աշոտի-ձոր՝ ձեռ. ՁԵ 1511, էջ 608ա):

** Տեղ է ըսց թողնված անունների լրացման համար: Այդպես է արված նաև հիշատակարանի սկզբի (մեր կողմից մեջ չբերված) մասում, ուր հետազայում (1610 թ.) իր և իր աղբակներին անունն է գրել տվել ձեռագրի նոր տեր Նորհատը:

*** Տես նախորդ ծանոթագրութեանը:

248բ Դարձեալ, աղաչեմ զամենեան, որք հանդիպիք կարգալով կամ արինակելով յիշեսցիք ի մաքրափայլ յաղաթս ձեր զծնաւոյնս իմ զՄելիսէդն, և զմայրն իմ զՄելիքն, և զեղբայրն իմ զՎասիլն, և զքոյրն իմ զՄարիամն, և զմիւս քոյրն իմ զԱսլի* - Մելիքն և Տովլաթն յիշեցէք և աստուած-ողորմի ասացէք, ամէն: Եւ զՊէկի սարկաւազն, որ զթուխթն կոկեց, և զՀերիք մամն, և զՄթխալ մամն, ոմն ի ջրին բերել, ոմն ի հացին թխելն, ոմն աւել ածելն, և զՄիսիրար մշխտեսին, որ զտաւարն արծեց յիշեցէք և աստուած ողորմի ասացէք: Ով զաստուած-ողորմին լի բերանով ասէ, նա աստուած զիւրեանցն մեզքն թողոյ, ամէն, ամէն:

389

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

ՍՍՎ 133 (1251), հո. Ա, 588

գրիչ՝ Զափարէ
վայր՝ Աշոտաց երկիր, Յանկիւնեաց վանք

275բ ... Ուստի և տեսեալ զահառն՝ անճառ փրկագործութեան խորհուրդ՝ աստուածասէր և ընտրեալ քրիստոնէ Սարաիբոս, և ստացաւ զսուրբ Աւետարանս յիշատակ իւր և ծնաւոյց իւրոց Գրիգորին և Շնովորին, և իւր կողակցին Թովսթարին, և եղբայրն Նուպարոնին, և Կիրակոսին, և Հովսիսին, և Վարթէսիսին, Յեաթմէլիքին՝ որ տղայ փոխեցաւ ի Քրիստոս, ամէն, և քրոջն Դշխոյին, և հանգուցելոցն ի Քրիստոս, և ամենայն արեան մերձաւորացն, և հանգուցելոցն, ամէն:

Արդ, գրեցաւ սուրբ աւետարանս ի յերկիրս Աշոտաց***, ի սուրբ ուխտս որ կոչի Յանկիւնեաց վանք, ի դուռն սուրբ Լուսաւորչին, և Վարդիհաւր սուրբ գերեզմանին, և սուրբ Պետրոսի և սուրբ Պաւլոսի, և սուրբ Սիովնի, և սուրբ Սուքիասանց: Ի թուին Հայոց ՋԺԹ. (1470) ամիս, հոկտեմբեր ամսոյն ի ԺԾ. (15), ձեռամբ անարժանի և սուտանուն գրչի Զափարէ արեղայի****:

Արդ, աղաչեմ զամենեան, որք ճաշակէք յաստուածային բուրաստանէս և յամենալի սեղանոյս՝ պատահելով տեսութեամբ կամ ընթերցմամբ, յիշեսցիք յաղաթս ձեր զստացող սորա զկոշկար Մարտիրոսն, և զկողակիցն իւր զԹովսթարն, և զծնաւոյն իւր, և ամենայն արեան մերձաւորսն՝ զվերոյսացեալքս ի սմա, և լի և առատ բերանով և յաւժար սրտիւ աստուած-ողորմի ասացէք, և աստուած, որ առատն է ի տուրբարեացն, ամենեցուն առ հասարակ ողորմեսցի, ամէն, ամէն:

Գրեցաւ ի յառաջնորդութեան տէր Աստուածատու հայրպետին, ի յեպիսկոպոսութեան տեառն Գրիգորին: Աղաչեմ զամենեան, որ կար-

* Այս անունը մասամբ փոխված է:

** Ձեռագրում «գտէր»:

*** Մի բառի տեղ դատարի է թողնված:

**** Այսպիսով Զաքարի գրիչը 1470 թ. հոկտեմբերի 15-ին ավարտել է միաժամանակ երկու ավատարանների (Երևան № 7748 և Վենետիկ № 133) բնագործականությունը:

դայր զսուրբ Աւետարանս, յիշեցէք զաէր Դրիգոր եպիսկոպոսն և զաէր Աստուածատուր հայրպետն, որ կամակից եղան սուրբ Աւետարանիս և յորդորեցին զիս ի դրելն. աստուած զիրենք յորդորէ ի յիւր արքայութիւնն. և յիշեցէք զտէր Մինաս արեղայն, որ ի կոկելն առաջեց, յիշեցէք և աստուած-ողորմի ասացէք. ամէն: Յիշեցէք զՀերիք մամն, որ խիստ աշխատեցաւ ի յևս մեզ՝ ի հացին թխելն, ի պրին բերելն, յիշեցէք և աստուած-ողորմի ասացէք, ամէն:

390

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

«Թորոս Աղրար», Բ, էջ 353—356, Ծովք (ԿՆՕԻԻԿ) ՂԻՂ

Նորոգող

Վայր՝ Շուշանց գիւղ

... Արդ, ի դառն և ի նեղ ժամանակիս, որ է թուական Հայոց ԶԺԹ. (1470)...: Աստուածասէր, համեստ և հարկևոր կինն Շիրազ մամէն ետ նորոգել զսուրբ Աւետարանն... Յիշեցէք զՇիրազ-Խաթունն..., և զհայրն զԱսլանն, զմայրն Շնաւհօրն, և զեղբարսն... զՄուրատշէն, և զայրն իւր զԽնդուբէկն..., և զզաւակսն զԹաթիկն..., զԱսլանբէկն..., զդուստրն Մամէն... և զԹումաբէկն..., զպարոն Հազարբէկն, և զկողակիցն իւր զԴուխտարն, զորդին զՄխիթար սարկաւազն, զորդին զԱզբէկն, և զկողակիցն զՄուղալ-Խաթունն, և զորդիսն... զՈւննուբէկն և զԽնդրածն....:

ՄԱՇՏՈՑ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ
ԹԱԳԱՒՈՐԻ ՕԾՄԱՆ

ԵՐԼԱՆ 5702

գրիչ՝ Ներսէս Եպիսկոպոս
վայր՝ Աղբամար

ա

- 237ա ... Այլ և այսու ամենայնիւ լցեալ, զառ ի յաստուծոյ պատուեալ, երջանիկս արիացեալ, հաւր զաւրութեամբ հովանաւորեալ, բնութեամբ որդւոյն յարդարեալ, հոգոյն սրբոյ շնորհաւք զարդարեալ՝ ի հոգի և
- 237բ ի մարմին և ի միտս, նա և ի բարի յարմատոց շառաւ||իւղ ընտրեալ շնորհաւքն Քրիստոսի, յազգէ թագաւորին Գագկայ, Հայոց մեծաց տէր Ստեփանոս կաթողիկոս եւ պատրիարք* ամենայն հայկազեան արեգական սեռի եւ Ազթամարայ առաքելադիր սուրբ աթոռոյ, զոր հաստատեալ է սրբոյն Գրիգոր Նարեկացի՝ սքանչելագործ և մեռելյարոյց աստուածաբան սուրբ վարդապետն, որ գերագոյն իմն գտաւ քան զառաքեալսն, որ արեւելք է արեգական արդարութեանն, և արեւմուտ է բանին աստուծոյ, այլ և հաճութեամբն աստուծոյ և կարողութեամբ սուրբ հոգւոյն և ողորմութեամբն Քրիստոսի և միջնորդութեամբ սուրբ Աստուածածնին ազգե||ցաւ սրբոյն Գրիգորի հաստատել աթոռ զերկնահանգէտ, զհոյակապ և զհուշակաւոր, ահեղ և զարմանալի, կամարակապ, կրմբէթայարկ, սրովբէագոմար և երկնանման և հաստակառոյց վիմաւք զարդարեալ հրաշափառ և հրաշագան, հիացուցանող զօրութիւն սքանչելագործ և կենսատու բարձակումրէթ զսուրբ Խաչս* Ազթամարայ։ Եւ հրովարտակ առաքեալ յամենայն տեղիս՝ առ Սինէֆառիմ արքայն և առ Ջենոն կայսրն, որ ունէր զերկիրն Ապառնոնեագ, ի յԱյրարատեան գաւառէ տէր Անանիայ կաթողիկոսն, մինչ ի Միջագետս։ ||Եւ ամենայն ռամկական զարքն գրոհ տրեալ ժողովեցան դասք թագաւորաց և բազմախումբ վարդապետաց և հայրապետաց և սուրբ կրանաւորաց. և տան մեծ կատարեցին և հաստատեցին զտէր Ստեփանոսն ի սուրբ յաթոռս, ի բարի շառաւիղէն Գագկայ, եւ ցնծութիւն եղև ամենայն բոլոր քրիստոնէիցս, որ յար և նման էր առաջին կաթողիկոսացն ամենայն առաքելութեամբ զարդարեալ, ի փառս տուիցելոյն զանպատում բարիս. եւ յերկարեալ լի աւուրբք փոխեցաւ յանանց կեանսն։
- Եւ յետ այնորիկ յաջորդեաց զտեղի նորին եղբօրորդին տէր Գալիթ. և
- 239ա յետ նորա տղայ տէր Ստեփանոսն, || որ զսուրբ աթոռոյ կուրէթն և սագերն և երկոտասան քարն ի հարաւակոյս կուաէ յօրինեաց և զանկակն շինեաց։

* Հնդգծվածը գրված է կարմիր թանաքով։

Եւ յետ այնոր պարզեցեալ հոգիահորաշ տէր Զաքարիայն գերագոյն իմն՝ քրեւորդի նորին, որ բազում արդիւնս արար, շինեաց զժամատեղս առաջին տէր Ստեփանոս կաթողիկոսն, և զժամատունս ու զլրման սուրբ Գէորգն, շինեաց զՏանական ու զՍարգիս գիրքն ու զԾառն և այլ բազում արդիւնս արար, որո յիշատակն արհնութեամբ եղիցի։ Եւ յետ այնոր ի շառաւելէ նոցին պարզեցաւ տէր Զաքարիայն՝ քաշ նահատակն, որ ըզսպանաւ յՈստան, ի յանօրինաց։

239ր Եւ արդ, ես՝ մեղուցեալս ի յարդարոց, մեղանշականս ի յանմեղաց, անկարգս ի կարգաւորաց, սուտանուն ներսէս եպիսկոպոս՝ տկար մարմնովս յանձն առի և կարողութեամբն աստուծոյ ի յասարտ ելաւ, ընդ հովանեաւ գերազարդ սուրբ աթոռոյս սուրբ խաչիս Աղթամարա, և սուրբ Փրկչին, և սուրբ Աստուածածնին, և սուրբ Ստեփաննոսին, և սուրբ Սարգսին, և սուրբ Գէորդ զաւրավարին, ի հայրապետութեան սորին տեառն Ստեփաննոսի*, եւ ի նոր թագաւորիս մեր պարոն Սմբատի**, եւ համշիրաք եղբարցս մեր. նախ՝ տէր Յովնանէս փիլիսոփային, տէր Հէրապլլետ փիլիսոփային, տէր Ստեփանոս փիլիսոփային, տէր Յակոբին, և տէր Սարգիսին, տէր Մկրտչին, և տէր Յովնանէս փակակալին, տէր Գրիգորին, և տէր Յովսէփին, տէր Յովանիսին, տէր Յովնանիսին, և տէր Թովին, և տէր Կարապետ ծաղկող սորին. եւ ամենեցուն առ հասարակ՝ միա[բա]ն[ից] և սպասաւորաց սուրբ աթոռոյս, որ կան ի սպասու։

Եւ լի բերանով և ուղիղ մտաւք աստուած-ողորմի ասացէք ինձ, և ծնաւալացն իմոց՝ հաւրն Կոտլիբէկին և մաւրն Էմնա-Խաթունին, եւ հարազատ եղբօրն իմոյ տեառն Ստեփաննոս կաթողիկոսին, որ տէր աստուած պահեսցէ || զնա յամերամ ժամանակաւ, ընդ ամրածածով աջովն ի պարծանս ամենայն ուղղափառ եկեղեցւոյ։ Եւ յետ աստեացս ելանելոյ զհոգի սորա դասեսցէ Քրիստոս աստուած ընդ սրբոց հայրապետացն՝ Գրիգորի Լուսաւորչին, Գրիգորի Նարեկացւոյն, Յովհաննու Ոսկիաբանին, Յովհաննու Աւետարանչին, Եփրեմի վարդապետին, և ամենայն սուրբ հայրապետացն դասակից, պսակակից, խորանակից արացէ, և սեղանակից արդարոցն հարիւրաւորացն և անցեալ պաշտեսցէ, հանդերձ ծնողաւքն և ամենայն զարմաւք և ազգայնաւքն, ամէն։

241ա Այլ և զնախն||իքն մեր՝ զպարոն Պրսակն, և զԱղար-Մէլիք, և զմեծ պապն մեր զՄարտիրոս, և զԱթա-Խաթուն, և զհայրն մեր զԳոտլիբէկ, և Զանիբէկ, զՀասան, և զԱսլան, և զորդին զՊսակ, և զԱմիր, և զՀալի-Ֆէն, և զորդին զԲէկիկ, և զԱսլան, և զՄարտիրոս, նաև զմայրն իմ զԷմնա-Խաթուն, և զծնողքն իւր զԳրիգոր և զԹամար, զԼուսինա, և զԴէս-բանայ, զԱստուածատուր, և ըզՏիրատուր, զՂազարն, և Կիրակոս, և զԱւագովս, և զՄամախաթուն, և զազգականքն մեր, և զՍալչուկ-Խաթուն,

* Ստեփանոս կաթողիկոսի նկարը պահպանված է ձեռագրի 70ր, 103ր, 212ր էջերում։ Նախկինում ուշագրավ է 70ր էջի նկարը, որ վերաբերում է կաթողիկոսի ձեռնադրութեան կանոնին։

Նկարի ստորին մասի կապտավուն երեզի վրա, երկաթազիր տառերով, գրված է՝ «Զտէր Ստեփաննոս կաթողիկոս»։

* Հստ երևույթին Սմբատ թագավորի օծման արարողութիւնն է պատկերված 212ր էջի նկարում։ Սմբատը չոգել է Ստեփաննոս կաթողիկոսի առաջ, թագը գլխին։ Կաթողիկոսը մի խումբ հոգևորականների ընկերակցութեամբ կանգնած է ձախ կողմում։

Նկ. 15. Թագավորի օժման արարողություն (ՁԵ 5702 Մաշտոց, էջ 212բ):

241բ և խարուշայ՝ ըղկենդանիքն և զհանգուցեալքն, և ըզհօր||քեռին մեր զհե-
զահոգին՝ ըզտէր Դաւիթ կաթողիկոսն, և զամենայն արեան մերձաւորսն
իւր, նաև զուսուցիչն մեր զՄինասենց տէր Թումէն, որ բազում աշխա-
տանք կրեաց ի վերայ մեր, և զտէր Հէրապետ փրիստփայն, որ շատ նե-
ղութիւն կրեցին ի վերայ մեր, և զաւրհնօղն մեր զՋաւշնց եպիսկոպոսն,
և զՍօսկունցի վարդապետն, և զԿիրակոս վանից հէրն, եւ թէ կենդանիքն
են՝ զհամշիրաք եղբայրն մեր զտէր Ստոմ արհեպիսկոպոսն և զիւր

նղրայրքն զԱռաքել և զԽաչատուր, որ շատ աշխատեցան սուրբ աթոռոյս. եւ թէ կենդանիքն են և թէ հանգուցեալքն, թէ ի կաթողիկոսաց, թէ յե-
 242ա պիս||^{*} աշխարհիս, մինչ ի Պարսկաց տունն: Ի թվականութեան Հայկա-
 զեան տօմարի Ջ. ու Ի. (1471), ի յամսեանս արեգի ԻՆ. (25): Եւ խոշո-
 րութեան և փրծուն դրիս անմեղադիր լերուք: Ով որ զմեզ յիշէ՝ զառաջ
 յիշեցեալսն ի սմա, և զայնոսիկ, որ յանձնեցին ի մեզ դրել ի սուրբ
 գիրքս, զի և դուք յիշեալ եղիջիք յաւրհանութեան պահուն, և Քրիստոսի
 աստուծոյ մերոյ փառք յաւիտեանս, ամէն:

Բ

211ա ... Եւ իս՝ մեռեալ անձն և սակաւ աշխատող ներգեւեալ անուն Ներ-
 սէս՝ անարժան քան զամենայն հոյլս մեղաւորաց եպիսկոպոս, ծառայ
 կաթողիկոսին աղաչեմ յիշել ի սուրբ յաղօթս:

ՁՅովունէս փակակալն յիշեցէք ի տէր աստուած, որ օգնական եղև
 մեզ:

Գ

նկարող՝ Կարապետ

70բ ՁԿարապետ նկարող եւ զուսուցիչն իմ զՄինասն յիշեցէք ի Քրիստոս:

392

Յ Ա Յ Ս Մ Ա Ի Ո Ի Ր Ք

Երևան. 4515, էջ 204—205 (Ղ. Փերդալեմյան,
 Նշխարք պամ. հայոց, Բ.)

գրիչ՝ Ներսէս եպիսկոպոս

ա

...[Յիշեցէք] ստացողի սուրբ դրոցս ութան պարոն Վարդանին՝ լու-
 սատր հոգուն, և իւր ծնողացն՝ հօրն Հէրապետին և մօրն Շամամին, և
 կողակցին Ղըսմաթին, եղբօրն Դայուտին, քուերն Շնոնտրին, ջոջ մօրն
 Շնոնտրին, փեսին Թումին... և փէտկիր Կարապետին...: Ընդ նոսին և ինձ
 եղկելոյս՝ Ներսէս փծուն գծողիս, և մեր ծնողացն Դուռլիբէկին և Էմեա-
 յին, և հարազատ եղբօրն իմ տէր Ստեփաննոս կաթողիկոսին՝ Հայոց
 վերադիտողին, Ջանիբէկին և Մարտիրոսին, և մեր քեռոյն տէր Դաւիթ
 կաթողիկոսին:

Բ

Այլ և զիս զՆերսէս մեղօք լցեալ ոգիս, և հարազատ եղբայրն իմ զտէր
 Ստեփաննոս կաթողիկոսն Աղթամարայ... և զուսուցիչն մեր Մինասենց
 տէր Թումէն**...:

* Ձեռագրից ընկել է մի թերթ, բւստի շարագրութիւնն ընդհատվում է: 242ա էջում
 պահպանվել է հիշատակարանի վերջին մասը:

** Թիշատակարանի անթվական է: Տեղագրում ենք նույն Ներսէս եպիսկոպոսի
 1471-ին շարագրած նախորդ հիշատակարանին առնթեր:

գրիչ՝ Հայրապետ
Քայր՝ Աղբամար

ա

...Արդ, ես՝ մեղուցեալս և անարժանս յամենայնի Հայրապետ սու-
տանուն արեղայս ստացայ զսուրբ գիրքս և իմով մեղսամած մատամբս
359ա գծագրեցի || զսա յիշատակ լարի ի յայժմուս ժամանակի հոգոյս իմոյ
մեղուցելոյ, և ծնաւդացն իմոց՝ հայրն իմոյ, Խաչատուր և մարն իմոյ
Ոսկի-Տիկնոջն, և եղբարն իմոյ Յոնանիսին, և քրեւրն իմոյ Վարդ-Խա-
թունին, և եղբարորդոցն իմոյ Կարապետ քահանային, որ զգիրգս զայս
զարդարեաց ծաղկով, և զՄիսիրաբն, և զտղայքն մեր, որ տարածամ հա-
սակաւ առ Քրիստոս փոխեցան: Այլ և զընտրեալ զհռչակաւոր փրկիստփայն
զՄիւնասենց Թումայն՝ զքեռին իմ, զի բազում ջան և աշխատութիւն կրեալ
է ի վերայ իմ. Քրիստոս աստուած զիւր հոգին ընդ սրբոց դասն դասեցէ
և լսել տայ զձայն երանաւետ բարբառն, և զծնաւդքն իւր զՄիմէն և զԱր-
ղուն, և զմարքոյրն իմ զԱնդալատ, և զորդիքն իւր զՔուրդամիր և զԱն-
տիս, և զորդիքն նոցին զԹումէն և զՎարդան, և զդուստրն իւր զՆրդաջ-
խաթուն, և զայրն իւր ըզՀէրապետ, և զորդին իւր զԽաչատուր, և զեղբար-
դուստրն իմ զՓաշէն, և զայլ ամենայն արեան մերձաւորսն մեր՝ զկենդա-
նիսն և զհանգուցեալսն, և որոց տէր կամեսցի:

359բ ...Յամին Թ. հարիւր և քսան թուականութեանս հայկազեան տումա-
րիս (1471) դծագրեցաւ սուրբ տառս, որ կոչի Մաշթոց յաստուածապահ
կողմիս Աղբամար, ընդ հովանեաւ սուրբ Խաչիս և սուրբ Աստուածածնիս
360ա և սուրբ Սարգիս զօրավարիս, || ի հայրապետութեան տեառն Ստեփանոսի,
և ի թագաւորութեանն Հասան-բեկին, ի դառն և ի նեղութեան ժամանա-
կիս, որ երկիր ամենայն երերեալ կայ և տատանեալ ի ձեռաց անօրինաց:
Այլ և այս Գ. (3) ամ է, որ սուրբ բարկութեանն աստուծոյ, այսինքն է մահն
տարածամ ի յաշխարհէս և չէ վերանալ. և այս վասն ժովացեալ մեղաց
իմոց, վասն որոյ ի ձեռն ձեր սուրբ աղաւթիցդ և ամենայն սրբոց բարե-
խաւութեամբ բարցձէ տէր աստուած զամենայն պատուհաս ի ձեզանէ,
այսինքն է՝ զմահ և զսով, զսուր և զգերութիւն յամենայն արարածոցս,
ամէն...:

360բ ...Այլ և ես՝ մեղաւոր և անպիտան Հայրապետ, շնորհեցի զայս սուրբ
գիրքս ընձայ և նըւէր Աղբամարայ սուրբ Խաչիս և անարատ և մաքուր
սուրբ Աստուածածնի տաճարի դրանս, որպէսզի սպասաւորք սուրբ տա-
ճարիս ընթեռնուն զսա և զաստուած-ողորմին անմոռաց ասացեն մեզ:
Եւ մի ոք (իշխեսցէ) հեռացուցանել ի դրանէ սուրբ տաճարացս, ոչ յիմոց,
և ոչ յաւտարաց, ոչ ծախելով և ոչ գողանալով, և կամ ով իւրք պատճա-
ռաւ, և ով յանդրգնի և արացցէ՝ զայն ընդ Կայենի և ընդ խաչահանուացն
դասեցցի, ամէն:

Դարձեալ, յիշեցէք ի Քրիստոս զիւրան՝ Թովնէն, զՔուրդամիւրի որդին, և զԱւետիսն, որ վասն դրոց կողիցն կու աշխատին և զուգին, ընդ Յովսէփայ աստուածահարն դասակից արասցէ և մասնակից Քրիստոս աստուածն մեր զնոսա, հանդերձ ծնաւաւքն իւրեանց. ամէն:

Բ

- 66ա Ողորմած բնութիւն տէր Յիսուս Քրիստոս, ողորմութիւն և արքայութիւն շնորհեա ինձ՝ անարժան և մեղապարտ սուտանուն կրօնաւորիս Հայ-րապետի, և ծնաւալացն մերոց՝ Խաչատուր և Ոսկի-Տիկնէն, և եղբօրն իմոյ Յովնանիսէն, և երախտաւոր քեռոյն իմոյ Մինասենց Թովնէն, և եղբօրորդոյն իմոյ Մուրատ սարկաւագին, որ զՄաշթոցս ծաղկեց, և զկենդանիքն և զհանդուցեալքն մեր:
- 66բ Յիշեցէք և աստուած-ողորմի ասացէք Միւրանին, որ գերի գնեց և յուղարկեաց ի յԱղքամար: Քրիստոս աստուած զինքն աւրհնէ և զիւր որդիքն, ամէն**:
- 211ա Քրիստոս աստուած իւր խաչի լուսոյն արժանի արասցէ զՄիւրան և զիւր կողակիցն զԱսլի-Փաշէն, ամէն***:

394

Ճ Ա Ռ Ը Ն Տ Ի Ր

Փետր. 6273, էջ 314, վան՝ ի Ս. Գողոս եկեղեցի

...Արդ, գրեցաւ ճառս ի Թագաւորութեան Հասան պարնին, ի շրջագայութեան տօմարիս ՋԻ. (1471): Արդ, Հասան-բէկս այս երեք տարի է, որ Թագաւորեաց ի Պարս, և յԱրեւելս, և ի Միջագետս, ի հարաւ և ի հիւսիս՝ խաղաղութեամբ, կամաւն աստուծոյ:

395

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Վրացական ՍՍԻ, Կենարոնական Պատմական արխիւ,
Ֆոնդ 237, № 541****

գրիչ

վայր՝ Հայոց-թառ

- 336ա Ի խնդրոյ և արդեանց երիցս երանեալ երջանիկ և հաւատարիմ մայրն իմ Էմին-Խտթուն, և քոյր իմ Սալթան-Մելիք՝ վերայծայնելոյ, առ տէր:

* Իմա՝ շահիւնն:

** Գրված է այլ ձեռագրով, ջրօրհների արարողութիւնը պատկերող նկարի վերին մասում:

*** Գրված է Քրիստոսի խաչելութիւնը պատկերող նկարի վերին մասում: Ձեռագրի նկարները ուշագրավ են. հատկապէս ուշադրութեան արժանի է հարսանյաց պսակի օրհնութիւնը պատկերող նկարը (էջ 82բ), որի աջ կողմում նկարված է Շառափորը (փեսան) իր ընկերների (աղապրաշինների) հետ միասին, և հարսը՝ երկու այլ կանանց ընկերակցութեամբ (տե՛ս նկ. 16):

**** Ձեռագիրը վերին մասից կիսով չափ այրված է, ընթերցվում են միայն որոշ պարբերութիւններ:

Նկ. 16. Պսակի օրհնությունը պատկերող շկար ձև 1775 ձեռագրից:

...Ի թվականութեան հայկազեան տոմարի ՋԻ. (1471) թուի, և ի վշտաշատ ժամանակի, յորում նեղեալք յանարինաց և յանիրաւ պահանջողաց, որ և ազգս մեր Հայոց տառապեալ էին և կեղեքէին:

...Եւ ի /// Ուզուն-Հա[սան] /// որդոյ Աս[տուծոյ] բէկին շէն [և] միջակոտո[ր] /// էրեկ և է[լառ] /// աշխարհս և զ[թախ]թս Թաւրիզ և զփաթշահոթ[իւն], և եսպան զԻանն և զՋանաշէն՝ զորդին զՈսաւիին///

...Ի գերահռչակ սուրբ ուխտս Հայոց-թառս, ընդ հովանեաւ սուրբ Ամենափրկչիս, որ է պատկեր տեառն մերոյ Յիսուայ Քրիստոսի, և մաւրս մերոյ սրբոյ Սիովնի, և սուրբ Աստուածածնի, և աստուածընկալ սուրբ Նշանացս՝ կենսատու սուրբ Աստուածածնի, և աստուածընկալ սուրբ Նշանացս՝ կենսատու սուրբ Յակ[ոբի] /// կատարեցաք զսա յիշատակ մեզ և մեր ծնաւզացն՝ մաւրն իմոյ է[մ]ինին և Յովանիսին, և իմ քուրոջն

Սաւրբան-Մէլիքին, և որդւոյ՝ Յոնանէս կուսակերտան արեղին, և Սան-վէլին, և Յովսէփին /// և երեք [ի] սուրբ ուխտս և մեր հայրենի գերեզմանատունս: Յիշեցէք ի սուրբ յաղաթս ձեր և աստուած զնորա խնդիրքն կատարէ, ի հոգևորն հատուցանէ///

396

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 215

զրիշ՝ Ստեփաննոս
վայր՝ Հայոց-քառ

ա

- 301բ ...Արդ, եղև զրաւ գրչութեան այսմ աստուածաշունչ Աւետարանիս ի թվ. Հայոց Զ. և Ի. (1471), և ի վշտաշատ ժամանակի, ի խանութեան Ուզուն-Հասանին, և ի հայրապետութեան տեառն տէր Ռըստալէս կա-
302ա թողիկոսի՝ ի սուրբ յաթոռն էջմիածին, ի յերկնահանգէտ և ի սուրբ ուխտս Հայոց-քառ սուրբ Ամենափրկչիս, որ է պատկեր տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որ է օրհնեալ յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն:

բ

- 153բ Զմեղապարտ գրիշս զՍտեփաննոս, նաև զփոքրն իմ զՅոնանէս մահ-դասիքս՝ զնկարօղ* և զկաղմօղ յիշեսցիք:

397

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 8409

զրիշ՝ Վարդան
վայր՝ Աղջոց վանք

- 281բ ...Այլ և աստանաւոր յիշեսցուք զերիցս երանեալ զքաշ հոգևոր և բա-նիքուն զԴանիէլ վարդապետն Սեանեցի, զոր ի վաղուց հետէ շարժեալ ի հոգւոյն սրբոյ եղ ի մտի իւրում ըստանալ Աւետարան փոքր տոսի՝ գեղեց-կագիր և ստուգաբան, լինել անշինջ յիշատակ իւր և ծնողաց և ազգակա-նաց իւրոց:

- Զոր և ես՝ Վարդան եպիսկոպոս, մեղապարտ ոգի, անուամբ միայն և ոչ գործով, վասն խնդրոյ ճգնազգեաց և սրբասնեալ քաշ րարունոյն Դա-նիէլի, ըզմեր տկարութիւն մարմնոյ և ըզսուտ ըզքազումն և խարող աշ-խարհիս աստի կենացս ի բաց գնելով, ապաւինեցաք յաստուած և ի միա-
282ա ծին Յիսուս Քրիստոս՝ յորդին լի աստուծոյ, և առաջնորդութեամբ սուրբ հոգւոյն և ձեռնտըվութեամբ նորին ըստ իմում կարի գրեցի զսուրբ Աւե-տարանս ի թվաբերութեանս հայկազեան տաւմարի ԶԻ. (1471), ի հայ-րապետութեանն տէր Արիստալէսի՝ ի յաթոռ սուրբ էջմիածնի, և ի թա-

* Բնագրում սխալմամբ գրված է՝ «զնկաբաւգօղ»:

գաւորութեանն վըրաց Բագրատին, և ի ղանութեանն Հասան-բէկին, ի ղառն և յանբարի ե վըշտաշատ ժամանակի, որ երերուն և տատանեալ կա ազգ քրիստոնէից ի ձեռն այլազգեաց և յանիրաւ պահանջողաց:

Արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի գաւառս Արարագեան, ի ձորս Քեղոյ, ի վանքս Աղշոց, ընդ հովանեաւ սուրբ Ստեփանոսիս, և հրաշափառ Կաթողիկէիս, և մաւրս լուսոյ սուրբ Աստուածածնիս, և այլ բազմահաւաք սրբոցս, որ աստ կան:

Ո՛վ, սուրբ ընթերցողք, յիշեցէք առ Քրիստոս զԴանիէլ վարդապետն, որ ըստացաւ զսա ի հալալ ընչից ե յարդար վաստակոց իւրոց յիշատակ իւր, և ծնաւոյց իւրոց՝ հաւրն իւր || Կարապետ քահանայն և մաւրն իւր Համատրին, և եղբարցն իւրոց Վրթանիսին, Առքստակիսին և Գրիգորէս քահանայն, և տէր Ներսէս եպրսկոպոսին, և ծնողաց և եղբարց նորին, և Յսաի քահանայն, և որդո նորս Գրիգորէս կուսակրան արեղային, ե այլ ամենայն արեան մերձաւորաց նոցա, ամէն:

Եւ որք պատահիք սմա տեսութեամբ, կարդալով կամ արինակելով ե լսելով [յ]իշեսշիք աղօթս ձեր, և ինքն ողորմածն աստուած առհասարակ ողորմեսցի ձեզ՝ յիշողացդ և մեզ՝ յիշեցելոցս, ամէն:

Եւ սակաւ գծողս ղՈվանէնէս սոսկանուն արեղա յիշել ի տէր*:

398

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 3990

գրիչ՝ Գրիգոր
վայր՝ Սիւնիք, Արեւիս գիւղ

633 Փառք ամենասուրբ երրորդութեանն, որ ետ կարողութիւն մատնադէտ և իփշուն (") գրչի Գրիգորի, որ ասարտեցաք զառատաբուխ շնորհս ողորմութեան՝ սուրբ Աւետարանս փրկչական: Թվականութեանն Հայոց ԹՃԻ. (1471), երկիրս Սիւնեաց, գեղս որ կոչի Արեւիս, ընդ հովանեաւ սուրբ Գրիգորիս:

Այլ ետ գրել զսա Գալուստ քահանայ ի հալալ ինչ[ից] իւրոց [յ]իշատակ իւր, և ծնողաց իւրոց՝ զհայրն իւր զՄարտիրոս, զմայրն Շատնամ, զաւագ եղբայրն զԹայփշայ, զԵղիայ, զկարգաւորն և զհոգևորն Վարդան, Ոնանէս:

634 Արդ, որք աղտիք ի [ս]մանէ տեսանելով կամ արինակելով, անմեղադիր լերուք, զկար մեր այս էր: Զի փափաքանաւք ետ գրել զԱւետարանս Գալուստ քահանայ աշակերտել մերում, ի ժամանակին, որ եսպան Հաս- [ան]-պէկն սուլթան Պուստյիթն:

* Ձեռագրի հիմնական մասի գրիչը, ինչպէս պարզ է սույն հիշատակարանից, վարդան եպիսկոպոսն է: Սակայն, ըստ երևութիւն նրան օգնել են այս Ովանէսը և իրեն նկարիչ ու գրչիկ անվանող Արքանամը: Վերջինիս հիշատակագրությունները տե՛ս 1498-ի թվաշարքում:

399

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Ն. Ջուղա 57, Մ.Տ.Մ.

հետ. ստացող՝ պարոն Սմայաու

217բ Ես՝ պարոն Սմայաու առի զկենսաբեր Աւետարանս յիշատակ ինձ և ծնողաց իմոց՝ զհայրն իմ Ստեփանոս, մայրն իմ Մարգարիտ-Խաթուն, զպապն իմ Սմայաու, զմեծ պապն Իվանիկ...: Ի թվ. ՋԻ. (1471):

400

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Յ

Նախագիւ 161/11, Ս.Տ.Ա.

Կազմի նորոգող՝ Ալեք[ս]իանոս
վայր՝ Տաթև

ա

79բ Կամաւ ամենակալին աստուծոյ հաւր և որդոյ և հոգոյն սրբոյ ես Շապան գնեցի զՇարականոցս ի հալալ ընչից իմոց ի Որդանան քահանայէ, յիշատակ ինձ և վայելումն որդոյն իմոյ Շանտանին: Արդ, որք հանդիպիք սմա կարդալով կամ աւրինակելով յիշեսշիք ի մաքրափայլ աղաւթս ձեր զՇապան, և զկողակիցն իւր Ափիմէլիք, և զհայրն իւր Ասնաուր, և զմայրն իւր Կովմէլիք, և զամենայն արեան մերձաւորքն...:

Արդ, եղև նորոգութիւն կազմի սոր[ա ձեռ]ամբ Ալեք[ս]իանոսի արքեպիսկոպոսի, ի սուրբ ուխտս Եւթալթէի, ընդ հովանեաւ սուրբ Առաքելոյս, ի յառաջնորդ[ութեան] Շմաւոն վարդապետի և Ստեփանոս արքեպիսկոպոսի, և ի փակակալ[ութեան] արի և քաջ Ովանէս կրօնաւորի, ի թովականութեանս Հայոց ՋԻ. (1471):

401

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

ՊԵ ԱԽ Բ—82

գրիչ՝ Մաթէսս
վայր՝ Մեղուանց վանք

...Ջոր և տեսեալ զսորայսն անճառ փրկագործութեան խորհուրդ բարեմիտ և սրբահաւատ կինս այս Անթառան, դուստր Թադէոս քահանային, ոչ ունելով մարմնաւոր զաւակ ի վերայ երկրի, այլ ստացաւ զսուրբ Աւետարանս յիշատակ... հոգւոյ իւրոյ, և բարի ծնաւղացն իւր՝ հաւր Թադէոս քահանային և մայրն իւր Խիկարին, և եղբարն իւր Սաճակ սարկաւագին, և հանիկին Խոնդաւարին, և որդոյ նորին Յոնանիսին, և կենակցին իւրոյ Հովաքեղին և ամենայն արեան մերձաւորաց՝ կենդանեաց և ննչեցելոց, և մեղաց թողութիւն խնդրեն ի Քրիստոսէ:

Նւ արդ, ես՝ ...Մաթէոս մեղուցեալ գրիչս... գծագրեցի զսա մեղսա-
մած մատամբ իմով ի յաստաժառնակ վանս, որ կոչի Մեղուանց վանք,
ընդ հովանեաւ հրաշափառ Կաթողիկէիս, որ յանուն լուսոյ մաւրս սուրբ
Աստուածածնիս, և [ամենա]պով սուրբ Յարութեանս, և վարդապետաց
գերեզմանացս, և ամենայն սրբոցս, որ աստ հաւաքեալ կան. ի հայրա-
պետութեան տեառն տէր Ռուսելիսի՝ ի յաթոռ սուրբ էջմիածնի, ի թուա-
կանութեանս Հայոց ՋԻ. (1471):

Նւ արդ, յերես անկեալ աղաչեմ զսրբութիւնդ ձեր հարք և եղբարք յիշել
և զիմ անարժանութիւնս... և զուսուցիչն մեր զտէր Յովնանէս ամենայն
սրբութեանց վարպետ, և քոյրն իմ զՂաւեհրես մահապահն, որ բազում աշ-
խատանօք ծառայեաց մեզ...:

Աստուած վայելի տացէ զսուրբ Աւետարանս Թաղէոս քահանային,
որ է թուփ երէց, և որդոյ նորին Սաճալ սարկաւագին, և միւս զաւակին
Դաւթին, և Քրիստոսի փառք:

402

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 3756

վայր՝ Անգեղակաւք գեղափաղափ

161 Ո՛վ սուրբ ընթերցողդ և լսաւդ սուրբ Աւետարանիս, յիշեցէք զՇմա-
ւոն րաբունապետն և զտէր Ստեփանոս արհեսկոպոս Սիւնեաց նա-
հանգէ, որ ետ զսուրբ Աւետարանս ի գեղաքաղաքն Անգեղակաւք, ի սուրբ
եկեղեցին Սարգիս նահատակն: Արդ, եթէ ոք հանել ջանայ զսուրբ Աւե-
տարանս ի դրանէ սուրբ եկեղեցոյս՝ ի մերոց կամ յաւտարաց, հանէ զնա
Քրիստոս աստուած ի խաւարն արտաքին, և մասն և բաժին զնոցայն
առնու, որ զտէրն ի խաչ հանին, և ընդ նոսա դասակցի, ամէն, եղիցի,
եղիցի:

403

Յ Ա Յ Ս Ս Մ Ա Ի Ո Ի Ր Ք

Երևան 1611

վայր՝ Շնապունեաց-ձոր, Կուփի գիւղ

667 ր ...Արդ, այս Տանացոյց կարգեալ բովանդակ տարոյ աշխատութեամբ
տէր Իսրայէլի Խաչենեցոյ եպիսկոպոսի, հրամանաւ վաճախան վարդա-
պետի, ի խնդրոյ Ջալալ-Դօլիւն՝ տեառն Խաչենոյ և տէր Գրիգորի եպիս-
կոպոսի, որք աղաչեցին զտէր Իսրայէլ եպիսկոպոսն, հայեցեալ ի կորո-
վութիւն մտաց նորա և ի ժուժկալութիւն բարուցն: Նւ նա յանձին կալաւ
և շանս եդ գտանել զար նահատակութեան սրբոցն, որ գրեալ կայ ի լիա-
կատար պատմութիւնն, համառօտելով նմա զսքանչելի կատարումն
սրբոցն, և եդ ընդ այլ կարգեալ Յայսմաւորսն, զոր կարգ ամսոցն հայիւ
և հռոմէի միաշունչ եղեալ անսղալ զտարին կատարեն:

Բայց ոմանք յանգէտս եղեալ [հակառ]ակեն այսպիսի գեղեցիկ և

սքանչելի ընթերցող՝ լաժոց, որ արքայատարէ զլսելիս մեր զարհուրեցուցանէ եւ դողումն ցաւաղին տայ անձանց մերոց:

Եւ արդ, եթէ այնպիսեացն է արքայութիւնն երկնից, ապա մեզ զի՞նչ լինի՝ ծուկիցս և հեղգացելոցս: Այլ միայն յայս ապաւինեալ յառաջ ընթանալ յաւժար սրտիւ, և առնել զյիշատակ սրբոցն և բարեխօս ունել առ աստուած, զի յաշտեսցի ընդ մեզ, և բարձցէ յաշխարհէ զպատուհասս մեղաց մերոց, և արժանի արասցէ սրբոցն փառաց հասանել ի Քրիստոս Յիսուս ի տէր մեր, որում փառք յաւիտեանս ամէն:

Ի թվարհրութեանս Հայոց ի ՋԻ. (1471) թուականին գրեցաւ գիրքս սոսկացուցիչ ի ձորս Շնապունեաց, ի գեւղս որ կոչի Կուֆի, ընդ հովանեաւ սուրբ Հաղարարիւրացս, և սուրբ կաթողիկէիցս՝ սուրբ Աստուածածնի և սուրբ Ստեփաննոսի, և գեղամիշի սուրբ Գրիգորիս, և սուրբ Նշանիս, և այլ միահամուտ Վարդանանց սուրբ նահատակացս, ի հայրապետութեան տեառն Ռաֆայիլի, և յաշխարհակալութեանն Հասան-բալիին, որ յաղթեաց Ջահնջային, և եկեալ ի դաշտն Խօնայ և փախըստական արար զՀասան-Ալի, և երթեալ ի Ղաւապաղն և անդ ևս զՊարսկաց բռնաւորն զգուտանս///*

404

Ժ Ո Ղ Ո Վ Ա Ծ Ո Ւ

Երևան 3854

գրիչ՝ Յակոբ
վայր՝ Շարվանոյ երկիր,
Սաւկուքլու գիւղ

ա

Փառք... որ ետ կարողութիւն տկար ոգոյ մեղսաներկ և մատնադեղ անձին Յակոբի սուտանուն երիցի ելանել յաւարտ իրիս:

308ր Արդ, եղև զրաւ գրչութեան սորա ի թվ. Հայոց ՋԻ. (1471), ի յերկիրս Շարվանոյ, ի գեւղս Սաւկուքլու, ի հայրապետութեան Աղուանից տեառն Թումայի, և ի ղանութեանն Շէրանշանի՝ որդոյ Խալիլ-պէկի, ի խնդրոյ եղբարս մերում Աստուածաւոր երիցին, որ ըստացաւ զսա ի հալալ արդեանց իւրոց՝ յիշատակ իւր, և ծնողաց իւրոց՝ հաւրն** և մաւրն**, և որդոցն իւր**, և կողակցին իւրոյ**, և ամենայն արեան մերձաւորացն իւրոց՝ կենդանեաց և որք փոխեցեալ են աստեացս ի յանանց կեանսն:

309ա Արդ, աղաչեմ զամենեանդ, որք հանդիպիք սմա տեսութեամբ [և] կամ գաղափար առնելով, յիշե՛լցէք ի մաքրափայլ և ի մեղսաքաւիչ յաղաթս ձեր զստացող սորա զտէր Աստուածաւորն և զվերոյգրեալքդ ի սմա: Ընդ նոսին և զհարեցորն իմ զԽոնդճա ապաշխարողն, այլ և զմիարանքս առհասարակ և որք մասն ինչ ունին ի սմա երախտիս: Ընդ նոսին և զեզ-

* Շարունակութիւնը չի պահպանվել: Տողը կարելի է լրացնել այսպէս՝ զգուտանս [Բուստիտն հապան]:

** Անունները լրացման համար տեղ է բոց թողնված:

կելի գծող սորա զՅալիորս՝ զծոյլս և զընկղմալս ի մէջ մեղաց, և զծնաւոյսն իմ յիշել ի տէր, և աստուած յիշողացդ զմեզ ի բարի և յիշեցելոցս ողորմելի Քրիստոս զթաժն ողորմեսցի ալժմ և յաւուրն աներեկի, ամէն, եղիցի, եղիցի:

Այլ և խոշորութեան և անարհեստ գրչութեան սորա անմեղադիր լերուք, զի կար մեր այս էր:

Բ

281ա Ողորմեա ստացողի դրոցս տէր Աստուածատուրին և ծնողացն իւր բարի և զաւակացն և ամենայն արեան մերձաւորացն իւր:

Այլ և գծողիս անպիտանի

Մեղաւք լցեալ յոյժ աղտեղի

Սուտ անոսանեալ քահանայի,

Որ և Յակոբ վերակոչի,

Եւ ծնողացն իմ Զանիպէկի և Մամխաթունի,

Եւ որ ի սմայ մասն ինչ ունի:

Քրիստոս աստուած առհասարակ ողորմեսցի

Յիշողացդ զմեզ ի բարի

Եւ յիշելոցս, ամէնայնի, ամէն, եղիցի, եղիցի*:

405

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Ծրեան 2846

գրիչ՝ Վարդան

305ա ... Բարեպաշտ տանուտէրն Արքովաշէն և կենակիցն իւր Դովլաթն... յաշխարհիս լալոտ աշօք և տրտում կացին ի վերայ իւրեանց զաւակացն՝ սրտարէկ և սրտահառաչ, զի իբրեւ զ[Յ]որայ փորձանք եկն ի վերայ սոցա, որ զրկեցան յորդոց և ի դստերացն, վասն զի զմին որդին ի ճանապարհ սպանեցին, և մինն ի տունն մեռաւ: Եւ մին որբ մնաց սոցա մխիթար, և նա էլ զարգացաւ և եհաս մահն և զնա միջաբեկեաց, և սոքա մնացին ողորմ ու լալի ի վերայ աշխարհի: Եւ յետոյ ետուն գրել զսուրբ Աւետարանս յիշատակ իւրեանցն և իւրեանց զաւակացն և իւրեանց ծնողացն, և դուք հանդիպողք սորա՝ ընթերցողք և լսողք, լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք Արքովաշէն և Դովլաթին, և որդոցն՝ Պարոնշին, և Քարիմշին, և այլ տղայոցն, և որբիկ Մուրադին, և նորին մօրն Խաթուն-Փաշին, և Արքովաշի հօրն՝ Քարիմշին, և մօրն՝ Մարքա-Խաթունին, և եղբօրն՝ Դովլաթին, և Դովլաթի հօրն Էվառշին, և Աւագ-Տիկնոզն, և քերցըն՝ Դիլաւտին և Խայխաթունին, և այլ ամենայն արեան մերձաւորացն սերտ սիրով աստուած ողորմի ասացէք...:

* 310ա—բ էջերում կա անվարժ ձեռագրով գրված և դժվարընթեռնելի ընտանեկան հիշատակարան. «Մաթէոս ծնաւ թվկ. ԶԻԷ. (1478): Յովսէփ ի մօրէ ծնաւ թվկ. ԶԺ. (1481), Մարդիս ի մօրէ ծնաւ թվկ. ԶԻՄ. (1472). աւրինեալ աստուած յաւիտեանս, ամէն:

Յովսէփին մայրն ի Քրիստոս փոխեցաւ թվ. ԶԼԵ. (1486) տանուտէր կշիռ, արանց ամսոյ Լ. (30), աստուած ողորմի իւր հոգոյնն:

300^ա Եւ արդ ևս՝ անարժան գծողս Վարդան սուտանուն էրէց, տեսի զսէր և զփափաք սոցա, յանձն առի զսուրբ Աւետարանս, և || ողորմութեամբն աստուծոյ կատարեցի ի քաղաքս որ կոչի*, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին և սուրբ Վարդան զօրավարին, ի թուականութեանս Հայոց ՋԻ. (1471), ի հայրապետութեանն տեառն Ստեփաննոսի և Արիստակիսի Բ. կաթողիկոսացն, ի թաղաւորութեանն Հասան-բէկին, որ եսպան զՋնանշէն և տիրեց ուլոր աշխարհիս: Եւ դուք՝ հարք և եղբարք, յիշեցէք ի Քրիստոս զվերոյ յիշեցեալն զԱրթուխշէն, և զհօրեղբայրն զՍուրբանշէն, և զնորին որդին զԱւետիսն, և զքոյրն զՈւլուս-Խաթունն, և զայլ ամենայն արեան մերձաւորք սորա, և զիս՝ զմեղապարտ գծողս՝ զՎարդան սուտանուն էրէց, և զիմ ծնողսն, և զիմ եղբարքն, և զորդիքն իմ՝ զնիկողայոս քահանայն, որ զՅոհան գլուխն նա գրեաց, և զմիւս որդին զՅովաննէսն, որ երիտասարդ հասակաւ ի Քրիստոս փոխեցաւ, և զայլ ամենայն արեան մերձաւորքն իմ, և զայնոսիկ, որ ի վերայ մեր երախ||տիք ունին...:

Դարձեալ, աստուած-ողորմի ասացէք Արթուխշի քեռուն՝ Ստեփաննոսին, և որդոյն Մխիթարին, և աստուած ձեզ ողորմի, ամէն:

406

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 5401

գրիչ՝ Յովանէս

ա

Փառք... որ ետ կարողութիւն: Կարողեան իմոյ հասանել յաւարտ սուրբ Աւետարանիս ի դառն և ի վըշալից ժամանակիս, զի խիստ ուրախութեամբ սկսայ և տրտմութեամբ աւարտեցի:

244^բ Արդ, որք հանդիպիք սմայ կարդալով կամ տեսանելով, լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք ստացողի սուրբ Աւետարանիս Փաշին, և Թօղանին, և մարն Շամշայ-Խաթունին, և եղբօրն Յովանիսին և Թաւափին, և հարեղբօրն Առաքել կրօնաւորին, և քրեւոցն Սուլտանին և Հոփսիմին, և որդոցն Ազնաւորին, Վարդանիսին և Սուփասին, և այլ ամենայն արեան մերձաւորացն՝ կենդանեաց և հանգուցելոցն, և զՍտեփաննոսն, և զորդին իւր զԹումա կրօնաւորն, և զայլ ամենայն արեան մերձաւորս...:

Ընդ նոսին և ինձ՝ անարժան գծողիս մեղաց թողութիւն խնդրեցէք, և իմ ծնողացն՝ հարն իմոյ Մէլիքէք քահանայի և մօրն իմոյ Խաթուն-Մէլիքի, և եղբարն իմոյ Մէլիքէք քահանայի, և Կարապետ քահանայի, և Մկրտիչ սարկաւազի՝ տարածած փոխեցելոյն ի Քրիստոս, և եթող մեզ սուք անմխիթար, զի եկին ազգն անիծեալ և ժանդաբարոյ ի գեօղն Շատաւն, և զաղայ էրին, և է. (7) հոգի սպանեցին: Ո՛հ, ո՛հ, զողորմելի մահս, այս ամենայն եկն ի վերայ մեր վասն մեղաց մերոց:

* Քաղաքի անունը չի գրված: Ենչի՞ք բառից հետո, տողի վրա կա միայն մեկ կամ երկու տառի տեղ: Նկատվում է ինչ որ տառի (եչ՝) հետք, որով սակայն որևէ քաղաքի անուն չի ստացվում:

245ա ... Գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ընդ հովանեաւ սուրբ Թումայի առաքելս և սուրբ Գէորգեա զաւրավարի, ձեռամբ յոգնամեղ գրչի Յովանիսի, որ միայն զանունս ունիմ և ոչ զգործս բարի, զի անհաստատ եմ ի գործս բարութեանն: Գրեցաւ ի թվականիս ՋԻ. (1471)...

Ով ոք որ ղպահալայն գրոցս կտրէ, թէ այս է, ու թէ այլ՝ նայ ինքն շնչի ի դպրութենէ կենաց. գիրքն՝ և Աւետարանն աստուած անուանի, չէ պարտ զպահարան գրոցն կտրել, շատ թերի՝ և անհաստ մարդ կենէ, աղաչեմ զձեզ՝ մի առնէք զայդ: Աստուած զայն մարգն աւրհնէ, որ զայն բան շառնէ:

Բ

245բ Դարձեալ աղա||չեմ զձեզ, ո՛վ դասք լուսերամից, կրկին յիշեցէք ի Քրիստոս զԹումայ կրօնաւորն, և զԹնօղսն իւր՝ զհայրն իւր զՍտեփանոս, որ սրախողիտիս եղեալ կատարեցաւ ի յանաւրինաց, և զմայրն իւր զԴուխտար, և զեղբարքն՝ զԱւետիս և զՅովանէս, և զհարսներն՝ զՇամշայ և զԽաթուն-Մէլէֆ, և զորդիքն իւրեանց՝ զԷլէֆսան, զՅոնանէս, զՍտեփանոս և զԳաւալար, և զայլսն ամենայն, և դուք յիշեալ լիշիք ի Քրիստոսէ աստուծոյ ի միւսանգամ գալըստեանն իւրում, ամէն*:

407

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 6767

գրիչ՝ Մէլիսէդ վայր՝ Խառաքատոյ վանք

ա

304ա ... Եւ արդ, ես՝ յետինս ի գրչաց ե. ունայնս յամենայն հոգեւոր բարեաց, անարժան այսմ շնորհի և աստիճանի, սոսկանուն քահանայ Մելիսէդ, հարկեալ ի վեհափառ հրամանէ մեծի տէր Գրիգորու, ձեռն ի գործ արկի մեծաւ տաժանմամբ և մեղսամակարթ մատամբ աւարտեցի: Եւ յուսամ ի մարդասիրութիւնն աստուծոյ սրբանուէր աղափիւք ձերովք, զի իմ բազում մեղացն և անթիւ յանցանացն թողութիւն արասցէ, ամէն:

304բ Եւ արդ, գրեցաւ սուրբ || Աւետարանս ի դեղս Առեստ, և աւարտեցաւ ի սուրբ անապատս Խառաքատայ վանք, ընդ հովանեաւ Արծրաբեր սուրբ Աստուածածնիս, ի հայրապետութեան տեառն Ռքստակիսի, և յառաջնորդութիւն սուրբ ուխտիս Յովանէս քաջ վարդապետի և տէր Յովանէս արքեպիսկոպոսի, և ի բռնակալութեանն Ուզուն-Հասանի, ի մեծ թվ. ՋԻ. (1471):

Արդ, որք ճաշակէք յաստուածային սեղանոյս կամ տեսությամբ, ընթերցմամբ և կամ արինակելով, յիշեսցիք յազաւթս ձեր զստացաւ սուրայ զտէր Գրիգոր Առնցեցի կազմող արեղայն, և զհարազատ եղբայրն զՄկրտիչ, և զեղբորորդին զտէր Յոնանէս կրօնաւորն, և զամենայն վերոյգրեալսն, և բոլոր սրտիւ աստուած-ողորմի ասացէք: Հնդ նոսին և

* Այս Բ. հիշատակաբանը հնադրական տվյալներով գրված պետք է լինի ԺԶ. դարում:

ղանալիտան գրիչս զՄելիսեդ սուտանուն քահանայ, և զծնաւան իմ զԿարապետ և զԽոնդ-Խաթուն, և զեղբայրն Լմին-Բէգն, նաև զհոգեւոր ևրախտաւորքն մեր և զմարմնաւոր, և զտէր Իգնատիոս քաջ քարտուղարն, որ զսակաւ գիրս ուսոյց մեզ, յիշեցէք ի տէր զամենեսեան և աստուած զձեզ յիշէ, ամէն:

305ա Դարձաւ կրկին անգամ յիշեցէք ի Քրիստոս աստուած զտէր Գրիգորն, զտէր Յոնանէսն*, և զտէր Կարապետն, և զեղբայրորդիքն իւր զՄիւրան-շէն, զՇահմասուրն, և զքորն իւր զՊատի-Խաթուն, և զԽնախշէն, և զՔա-րիմշէն, և զայլ արեան մերձաւորսն...:

Բ

241բ Զստացող սուրբ Աւետարանիս զտէր Գրիգոր Առնշէցի յիշեցէք ի Քրիստոս, որ յայսմ աւուր վարդ երեւ փրկոնան ի լի մեզ:

Գ

243ա ...նորեմ ի ձէնշ... ասել աստուած-ողորմի անարժան գծողի սուրբ Աւետարանիս՝ Մելիսեդի, զի յոյժ մեղաւոր եմ, և աղքատ հոգւով և ան-մխիթար մարմնով, որ զրկեցայ ի կողակցէն և յորդոյն, և աստուած յիշողացդ ողորմեսցի, ամէն:

Դ

նկարող՝ Կարապետ

31բ ԶԿարապետ նկարողս յիշեցէք ի Քրիստոս և աստուած զձեզ յիշէ**:

408

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

ԲԾՎ 271, Խմբիկ գիւղ

գրիչ՝ Յովնանէս Մանգասարեց
վայր՝ Արճէշ

Գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թուին Հայոց ՋԻ. (1471) ամին, ձե-ռամբ անարժան Յովնանէս երիցու, ի քաղաքիս Արճէշ: Վասն որոյ աղա-չեմ զձեզ աստուած-ողորմի ասացէք մեղաւորիս, և ուսուցչին իմոյ՝

* 14ա էջի ներքեւում նկարված են երկու հոգեւորականներ, որոնք ձեռքերը պարզել են վեր, ուր քառակերպան աթոռի վրա ընկած է Տրիսագոսի Ամենայն հովանաւանությամբ այդ նկարի վրա պատկերված են տէր Գրիգորն ու աէր Յոնանէսը:

** Հատուկ արժեք է ներկայացնում սույն № 6767 ձեռագրի կաղմբի կաղմբի երկդնե-րին փակցված են չորս ավետարանիչների սիմվոլները պատկերող արծաթե արծնապատ (էմալպատ) թիթեղներ: Արծնապատված են նաև կաղմբի կենտրոնի մեծաչիւր խաչի չորս կողմերում ամրացված չորս փոքր խաչերը, ինչպես և փաղիւնների ծաղկաձև հիմքե-րը: Ձնայած արծնը լավ չի պահպանված, այնուամենայնիվ այժմ էլ պարզ երևում է, որ օգտագործվել են մուգ կապույտ, կանաչ, երկնազույն և կարմիր գույնի արծններ: Դրանք, անտարակույս, պատրաստված են հայ վարպետի կողմից, որովհետև պատկերներից առա-ջինում հայերեն տառերով զրված է՝ ՎՄԹ.Ն (Մատթէոս) և ՎԵՆ.Ն (Յովնանէս): Մատե-նադարանի ձեռագրերի կաղմբից մեզ հայտնի են արծնապատ այլ օրինակներ ևս: Այս-պիսով, պարզ է դառնում, որ հայ արծաթագործները միջնադարյան Հայաստանում քաջ ծանոթ են եղել արծնի տեխնիկային:

քաջ ռաբունոյն իմոյ Թովմայի, և ծնաւդաց իմոց Մանկասարին և Փաշային, և աստուած ձեզ ողորմեսցի, ամէն:

Արդ, աւարտեցաւ սուրբ Աւետարանս յիշատակ Սերունիս և իւր բարի կենակցին Ուլու-Մէլէֆին, և տուաւ ի դիւղն որ կոչի խմիշկ, ի դուռն սուրբ և հրաշագործ տաճարիս, որ յանուն սրբոյն Ստեփաննոսի նախաւորկային, ի հայրապետութեան ահարկու և հրաշատես հայրապետիս մեր տեառն Ստեփաննոսի, զոր տէր աստուած իրրեւ զարեգակն պայծառ պահեսցէ, ամէն: Եւ ի տանուտէրութեան երկրիս և դեղիս աստուածասէր և իմաստուն երիտասարդն պարոն Վաշօն, որդի պարոն Մկրտչին, և քահանայութեան տէր Ստեփաննոսին, և տէր Բարսեղի, և տէր Յովհաննէսի, զոր տէր աստուած հաստատ և անսայթակ պահեսցէ:

409

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 7782

գրիչ՝ Յովանէս

վայր՝ Արծկէ

303ր ... Դրեցաւ տէրունեան սուրբ Աւետարանս ի թուականիս Հայոց ՋԻ. (1471) ամին, ի քաղաքիս որ կոչի Արծկէ, ձեռամբ անարժանիս Յովանէս երիցու, վասն որոյ աղաչեմ աստուած-ողորմի ասացէք ան[ար]ժանիս և ծնողաց իմոց Յակոբ քահանայի, և աստուած ձեզ ամենեցուն ողորմեսցի, ամէն:

410

Մ Ա Ե Տ Ո Տ

Երևան 4516, էջ 201-202 (Ղ. Փերդ-

նշխարք պամ. հայոց, I.)

գրիչ՝ Յակոբ

վայր՝ Արծկէ

... Աւարտեցաւ տառս որ կոչի Մաշտոց ձեռամբ Յակոբ սարկաւագի, յամի ՋԻ. (1471), ի քաղաքիս Արծկէ, ընդ հովանեաւ սուրբ տաճարիս, որ յանուն սրբունոյ Աստուածածնին, և սուրբ Ստեփաննոսի նախաւորկայիս:

Եւ զիս՝ զմեղուցեալ գրիչ զՅակոբ յիշեցէք ի Քրիստոս, և զծնողսն իմ զՅովհաննէս քահանայ և զՄարթայ...:

411

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 2632

գրիչ՝ Թումայ

վայր՝ Աղթամար

320ա ... Եւ արդ, ես... սուտանուն քահանայ Թումայ... կատարեցի զսա մեղսամած մատամբ իմով յաստուածաբնակ կղզիս Աղթամար, ընդ

- հովանեաւ ամենայաղթ սուրբ Խաչիս և սուրբ Նշանիս, ի հայրապետութեան տեառն Ստեփանոսի, ի թուականիս Հայոց ԹՃ. ու Ի. (1471)...:
- 320ր ... Յիշեսցիք յերկնազնաց յաղօթս ձեր... ստացող սուրբ Աւետարանիս Բառեցի Մարտիրոսին, և ծնաւդացն իւր Աւետիսին, և որդոյն Աւետին, և կենակցին իւր Մարգարէին, և որդոյն Ներսէսին... և զայլ ամենայն աղղաստոհման նոցա և զարեան մերձաւորսն...:
- 321ա ... Ընդ նոսին և զամենամեղ Թումայ գծագրող սորա, և զծնողսն իմ՝ զԴրիգոր քահանայ, որ ուսոյց մեզ զարուեստ գրչութեանս, և զՔրման-Խարուն, և զկենակցն մեր, և զորդին իմ զԽաչատուր, որ յայսմ ամի փոխեցաւ առ Քրիստոս և եթող ինձ սուգ անմխիթարելի և վէր անողջանալի և ցաւք անբժշկելի...:
- Նւ արդ, ես՝ Բառեցի Մարտիրոս և որդին իմ տուաք զսուրբ Աւետարանս յաստուածապահ դեօղն ի Յիւր, ի դուռն Տիեզերաց սուրբ Աստուածածնին, յիշատակ մեզ և ծնողաց մերոց. և մի ոք իշխեսցէ հեռացուցանել զսա ի դրանէ սուրբ Աստուածածնէն Տիեզերաց կամ ընծախելով, կամ գրաւելով, կամ այլ ինչ աղագաւ, ոչ ի մերոց և ոչ յաւտարաց, ոչ ի կարգաւորաց և ոչ յաշխարհականաց. և եթէ ոք յանդգնի և հեռացուցանէ՝ նա զանէծքն զաւձին և զկայենին ժառանգեսցէ, և զմասն զՅուզային և զայլ խաչահանուացն առցէ ինքն և այլ կամակիցքն նորա, հանդերձ ծնողօք և ազգականօք, ամէն:
- Այլ և յիշեցէք ի Քրիստոս զհամշիրաք եղբարն մեր զԿարապետ քահանայ, որ աշխատեցաւ ի ծաղկել սուրբ Աւետարանիս. տէր աստուած տացէ վարձս ըստ վաստակոց իւրոց՝ զերկնից արքայութիւն և զանբաւ բարութիւն ամէն...:

412

Ա Ի Ե Ա Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 6359

գրիչ՝ Սարգիս

վայր՝ Խաչնայծորոյ ս. Ստեփանոս

- 333ր Փառք... որ արժանի արար զնեխեալ մեղաւք և զանարհեստ և զանարժան Սարգիս գրիչ սուտանուն կրանաւոր հասանել ի վերջին գիծ սուրբ Աւետարանիս, ի թուաբերութեան հայկազան տումարիս ՋԻ. (1471), ի սուրբ և ի գերամաքուր յանապատիս Խաչնայծորոյ սուրբ Ստեփանոսիս, և սուրբ Սարգսիս, և այլ բազում սրբոց, որ աստ կան հաւաքեալ:
- Արդ, յերեսս անկեալ աղաչեմ զընթերձողքդ սուրբ Աւետարանիս և զհանդիպողք՝ յիշել ի մաքրափայլ յաղաւթս զիս՝ զանարժան գրիչ Սարգիս սուտանուն՝ եպիսկոպոս և զծնողսն իմ, զի բազում աշխատութեամբ և ջանիւ գծագրեցի զսուրբ Աւետարանս...:
- 334ա ... Մաղագիայ միայնակեցն և եղբայրն իւր Ազարիա քահանայն զսուրբ Աւետարանս գրել տուին ի հալալ ընչից իւրեանց, յիշատակ իւրեանց, և ծնողաց՝ հաւրն իւրեանց՝ քահանային և մաւր*, և այլ ամենայն արեան մերձաւորաց...:

* Անուններ լրացման համար տեղ է բաց թողնված:

413

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն Յ Ո Վ Հ Ա Ն Ո Ի

Երևան 6273, էջ 312, (Փիրդ. Նօա.) Վան՝ Հայկականք

գրիչ՝ Յակրբ
վայր՝ Խուլայ վանք

...Շնորհիւ տեառն սկսայ և ոգորմութեամբ նորին կատարեցի զգրիս-
տոսաւանդ սուրբ մատեանս ի սուրբ անապատս Խուլայ, ընդ հովանեաւ
սուրբ Գէորգայ և սուրբ Աստուածածնին և սուրբ Սարգսի զօրավարին,
ձեռամբ մակոնատ կածնիս Յակոբ անուամբ միայն կրօնաւորի, ի խըն-
դրոյ Մովսէս դեռարոյս կրօնաւորի...: Արդ, գրեցաւ ի թուին Հայոց ՋԻ.
(1471), ի վերադիտողութիւն՝ սուրբ անապատացս Խուլայ և Արդըլմսի-
հայ՝ երիցս երանեալ քաշ հոնտորի Գրիգոր վարդապետի և այլ ամենայն
միաբանիցն:

414

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 6379

գրիչ՝ Մելիսէք
վայր՝ Բաբերդ

279բ ... Գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թուին Հայոց ՋԻ. (1471), ի յանառ
դղեակս ի Բաբերդու քաղաքս, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնի և
սուրբ Հրեշտակապետի և այլ [սրբութեանցս, որ աստ] կան հաւաքեալ,
[ձեռ]ամբ անարհեստ գրչի Մելիսէք սուտանուն իրիցու:

Արդ, աղաչեմ զամենեանս որք ընթեռնոյք զսա յիշեսլիք՝ զամենայն
երախտաւորսն և զուսուցիչքն իմ, և մեղաց թողութիւն խնդրեցէք ինձ և
իմոցն ամենայնի. և աստուած ձեզ ողորմեացի և այնոցիկ, որ ի լսելն
զամէնն ասեն:

280ա ... Արդ, աղաչեմ զամենեանս, որք հանդիպիք սուրբ Աւետարանիս,
յիշեսլիք ի սուրբ և ի մաքրապիայլ աղաւթս զՇնոֆոր-Խաթունն, որ ստա-
ցաւ զսա ի հալալ արդեանց իւրեանց, յիշատակ իւր, և կողակցին
Աստուածատրին, և իւր զաւակին Սատաղին, և ազգականացն իւր Զա-
ֆարէ և Վարդին, և ամենայն արեան մերձաւորաց...:

Այլ և եղաւ սայ ի դովնն Պէորգեայ զարավարին, որ է ի դղեակն, որ
ասի Յուշապկա. ի ձեռն Կառապետ քահանային և Գէորգ քահանային և|||

* Ղ. Փիրդալեմյանի ընդօրինակութեան մեջ դրված է «վերադիտողի», կարծում
ենք, որ բնագրում եղել է «վերադիտողութիւն» (հապավւած):

415

Մ Ա Շ Տ Ո Յ

Երուսաղէմ 1286 Մ.Տ.Մ.

գրիչ՝ Աւետիք
վայր՝ Աւագ վանք

Գրեալ ի թու. ՋԻ. (1471), ի սուրբ անապատն Աւագ վանք, ընդ հո-
վանեալ սուրբ Աստուածածնի և սուրբ Կարապետի, ի խնդրոյ Սարգիս
արքեպիսկոպոսի, ձեռամբ Աւետիք կրօնատրի:

416

Ճ Ա Շ Ո Յ

Բ. Կիւլէսէրեան, Յուլիան Անկիւրիոյ, № 28, սյուն. 167 — 169

գրիչ՝ Թորոս Երուսաղեմացի
վայր՝ Սիւրի-Հիսար Անկիւրիոյ

ա

921բ — Արդ, ի յոքունց ի մարդկայնոցս ազդէ, ըստ բազմապիսի բարուցն և
932ա ախորժակացն իւրեանց թողին յիշատակ յաշխարհիս յապագա ժամանակս
յազգս որ ծնելոցն իցեն: Ոմանք ըստ ճգնութեան մեծութեան և փառացն
փարթամութեան, շինուածս մեծաշահս և գումարս մարտի բազմահան-
դէս պատերազմաց: Վասն որոյ և ես նուաստ և անմիաստ և անարհեստ
գրիչս Թորոս եպիսկոպոս Երուսաղեմացիս ձեռն արգի ի գործս, որ ի վեր
է քան զկար իմ, ի ժամանակս ծերութեան, տկարացեալ անձամբ և պա-
կասեալ ի լուսոյ, և յաւտարարնակ տեղոյ:

Արդ, եղև զրաւ գրչութեան սորա ի թվականութեանս Հայոց ՋԻ. (1471),
նոյնմբեր ԻԴ. (24), ի յաստուածապահ քաղաքս Սիվրասարն, ընդ հովա-
նեալ սուրբ աստուածաբնակ տաճարիս սուրբ Աստուածածնիս և այլ սուրբ
տաճարացս, զոր Քրիստոս աստուած անշարժ պահեսցէ մինչև ի սուրբ
և ի միաանգամ գալուտն իւր. ընդ որսս և զպատուելի քահանայք և
զքրիստոսասէր ժողովուրդ քաղաքիս այս պահեսցէ Քրիստոս յամենայն
փորձանաց հոգոյ և մարմնոյ, որ բազում սիրով և պատուով ընկալան
զմեզ, որոց Քրիստոս արասցէ փոխարէն յիւր սուրբ արքայութեանն,
ամէն:

Արդ, գրեցաւ ի խնդրոյ աստուածասէր և հոգևոր [Ս]արգսիւն, որ ըս-
տացաւ զգիրդս յիշատակ հոգո իւրոյ և եդ ի սուրբ Աստուածածինն*,
ձեռամբ բազմամեղ և փցուն գրչի Թորոս եպիսկոպոս Երուսաղեմացոյ:

Յերեսս անկեալ աղաչեմ յիշել զսուրբ հանդիպողսդ և զկարդացողս
յիշել յազաւթս և մեղաց թողութեան խնդրել ինձ, և ծնողաց իմոց՝ հաւրն
իմոյ Աբրահամի և մաւրն իմոյ Նուրիաթունի, և ամենայն արեան մերձա-
տրաց իմոց Շահրիեարեեց կոչեցելոց: Աղաչեմ յիշել և զՍտեփաննոս
Չամուշն և զծնաւոյ իւր, որ բազում և անչափ աշխատեցաւ հետ մեզ ի

* Ստացողի մասին հատկաժող գրված է այլ թանաքով ու գրերով:

գրոցս դրել, և զամենայն պիտոյս գրոցս և զմերն անպակաս հոգաց, զոր քրիստոս արժանի արասցէ իւր տեսութեանն և անտրտամ ուրախութեանն:

Դարձեալ աղաչեմ անմեղադիր լինել սղալանաց և խոշորութեան և անյարմարութեան գրիս, զի ի ժամանակի ծերութեան և տկարութեան գրեցաւ, այլ միով տէր ողորմայիւ յիշել, զի թերեւ թողութիւն մեղաց գտից ծովացեալ մեղաց իմոց, զի բազում են քան զաւաղ ծովու. զի և դուք յիշեալ լիջիք յամէնողորմ փրկչէն քրիստոսի:

Յիշեցէք և զպարոն մղտէսի Ղաւրան, որ զգրոցս զինն շուտով գտաւ և մեզ երեստաւոր եղև, աստուած ողորմի իւր ծնողացն, ամէն*:

F

389ր Քրիստոս աստուած, քո սուրբ յարութեամբդ թողութիւն շնորհեա աշխատողի սուրբ մատենիս մեղուցեալ և փցուն գրչի Թորոս եպիսկոպոսի Եռուսաղեմացոյ, և ծնողաց իմոց՝ հարն իմոյ Աբրահամի և մարն իմոյ Նուրխարունի, և հարաքեռն իմոյ Խէրխարունի, և եղբարն իմոյ Յոնաննէս սարկաւագի՝ փոխեց[ել]ոյն առ Քրիստոս: Նաև Ստեփաննոս Չամուղին, որ բազում և անչափ կու աշխատի հետ մեզ, և հատոյ նմա փոխարէն յարքայութեան քում: Եւ առաւել այնոցիկ, որ մի սրտիւ աստուած ողորմի ասեն, և քեզ փառք յաւիտեանս, ամէն**:

417

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 4515, էջ 204 (Ղ. Փիրզ. Նշխարք պտմ. Հայոց, Բ.)

գրիչ՝ Մկրտիչ եպիսկոպոս

...Արդ, յանկ ելեալ կատարեցաւ սուրբ Աւետարանս... ի խանութեան Հասան-բէկին, որ տիրեաց բազում գաւառաց և աշխարհաց, ձեռամբ յոգնամեղ և անարժան գրչի Մկրտիչ եպիսկոպոսի, և թոսականիս Հայոց ինն հարիւր և քսան յաւելորդի (1471), ի խնդրոյ բարեմիտ կնոջն Մարեմ կոչեցեալ, յիշատակ հոգոյ իւրոյ, և ծնողաց իւրոց՝ հօրն Գամիսէ (՝) և մօրն Շահնուղին, և որդւոյ իւր Սպանդիարին...:

Դարձեալ, աղաչեմ յիշեսչիք զմեղապարտ գծողսս զՄկրտիչ եպիսկոպոս, և զուսուցիչն իմ զՅովաննէս կրօնաւոր, և զՅոնաննէս քարտուղարն, և զծնողսն իմ. և որ յիշէ յիշեալ լիցի ի քրիստոսէ...:

418

Ժ Ա Մ Ա Գ Ի Ր Ք

Երևան 4515, էջ 203 (Ղ. Փիրզ. Նշխարք պտմ. Հայոց, Բ.)

նորոգող՝ Կիրակոս

Ջվերջին ստացող տետրակիս՝ զարհեպիսկոպոսն տէր Մկրտիչն, որդի խոշայ Շամշատինին և առաջնորդ սուրբ աւետիս, որ է անուամբ Ամե-

* Այս սլարերեությունը ևս զրված է այլ թանաքով ու զրերով:

** Մանր հիշատակագրություններ Թորոս եպիսկոպոսը թողել է նաև ձեռագրի 295ա, 534ա և 758ա էջերում:

նտփրկիչ, և է ի սպասաւորութիւն և յաշխատութիւն սորա փոյթ և արի, զոր տէր աստուած պահեսցէ հաստատուն իւրով սուրբ կրօնաւորօքն, ամէն:

Արդ, նորոգեցաւ ձեռամբ ամենամեղ և անարժան Կիրակոս եպիսկոպոսի, ի թուականիս ՋԻ. (1471), սեպտեմբերի Ի. (20)...

419

Գ Ա Ն Ձ Ա Ր Ա Ն

Երևան 4515, էջ 201 (Ղ. Փիւրդ. Նշխարք պամ. Հայոց Բ.)

գրիչ՝ Անդրէաս
վայր՝ Եղեկիա

...Գրեցաւ եղանակաւոր տառս որ կոչի Գանձատետրս, ձեռամբ անիմաստ գրչի Անդրէաս քահանայի, ի թվ. Հայոց ՋԻ. (1471), ի քաղաքիս Եղեկիայ, ի գոտն սրբոյն Ստեփաննոսի նախավկային և սրբոյն Սիմէոնի ///

420

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

ՍՅՀ հա. Ա. 23, էջ 59

գրիչ և տէր՝ Թադէոս
վայր՝ ի սահմանս Երուսաղէմի*

475 Գարձեալ ծաներուք, ո՛վ սուրբ եղբարք, որ տուաք յիշատակ հոգոց մերոց զսուրբ Աւետարանս՝ հոգեւոր որդոյ մերոյ և աշակերտին իմ տէր Աբրահամ դեռաբուսիկ քահանային Մօլրցոյ: Աստուած աւրհնէ զինքն, զիւր որդիքն, ողորմեսցի Քրիստոս աստուած իւր ննջեցելոց հոգոյն, զի բազում անգամ աշխատեցաւ հետ ի մեզ, ի մարմնաւոր պիտոյիցս ծառայութիւն անելով. և գայ ի յիսանէ փող մ՝ շէ տեսել: Աստուած հաստուցանէ իւր միաանգամ գալըստեանն, ամէն:

Ծաներուք, ո՛վ սուրբ եղբայրք, վկայութեամբ Աբրահամ վարդապետին, և տէր Տաւնականին, և տէր Սողոմոնին, և տէր Հայրապետին, որ տըւաք զսուրբ Աւետարանս յիշատակ հոգոց մերոց տէր Աբրահամին, եթէ ոք կամիցի ի դմանէ դաւի անելով կամ գողանալով՝ ըզմասն Յուդայի առցէ և զխաչահանողացն: Թվականութեանս Հայոց ՋԻ. (1471):

* Հիշատակարանի հեղինակի և վայրի մասին տվյալը քաղում ենք զըջուկյան հիշատակարանից, որ տեղադրված է 1455-ի թվաշարքում:

421

Գ Ա Ն Զ Ա Ր Ա Ն

Երևան 3505

գրիչ՝ Մելիքիսեթ

1837 Փառք... որ հասոյց ղիս ի յաւարտ Գանձարանիս, զոր փափա[զա]-
նաւք սրբագրել երէտ Ղարաւնա Զոհաննէսն, յիշատակ իւր և ծնաւդաց
իւրոց. որք հանգիպիք և եղանակէք յիշեցէք ի սուրբ յաղաթս ձեր զբցուն
գրիչս՝ զՄելիքիսեթս, և զստացող սորա զՂարաւնա Զոհաննէսն, և զծնաւդս
իւր, և աստուած զձեզ յիշէ իւր յարթ[այ]ութիւն, ամէն:

Գրեցաւ Գանձարանս ի թվիս Հայոց Ջ[Ի]* (1471⁶):

422

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Տեղը անհայտ Մ.Տ.Մ.

կազմող՝ Յովսէփ

Ես Յովսէփ եպիսկոպոս կազմեցի Աւետարանս ի թիւն Հայոց ՋԻ.
(1471): Ով կարդայք՝ ի սուրբ յաղաթս ձեր յիշեցէք և աստուած ողորմի
ասացէք, և որք յիշէքդ յիշեալ լիշիք և դուք ի Քրիստոսէ աստուծոյ
մերոյ, ամէն:

423

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Յ

Ն. Ջուղա 326, Մ.Տ.Մ.

Արդ, գրեցաւ ի թվ. Հայոց ՋԻ. (1471), ի հայրապետութեան տէր
Արիսաակիսի, և յետոյ նստեալ յաթոռ սուրբ Լուսատրչին՝ տէր Գրիգոր
րաբունապետն ամենայն Հայոց, և զեղբայրն իւր Շահապ, որ յանկար-
ծամահ եղև:

* Տառնավոր թիվը ջնջված է. թվականի վրա դրված պատմոյշանի երկաթությու-
նից կարելի է դատել, որ կամ տառնավորին հաջորդել է որևէ միավոր թիվ (այդ դեպ-
քում ձեռագրի գրության տարեթիվը կարող է ընկնել 1472—1480 թթ. միջև), կամ Ի.
(20)՝ փոխարեն տառնավորը եզել է Ե. (40). վերջին դեպքում ձեռագիրը դրված պետք
է լինի 1491 թվականին:

Գ Ա Ն Ձ Ա Ր Ա Ն

Երևան 4515, էջ 205—208

(Ղ. Փերդ. Նշարաբ պատմ. Հայոց, Բ.)

դրիչ՝ Մովսէս Արծկեցի

ա

...Արդ, ես նրաստս յամենեսին,
 Որ զվեց տառիւ անունս կոչին՝
 Մենն առաջին և Սէն յետին,
 Որ համարով վերաբերին
 Ութն հարիւր ընդ եօթնեկին
 'ի եօթըն հազար բոլորովին*:
 Արդ, ես՝ Մովսէս հոգիս մըթին
 Յինըն հարիւր Հայոց թըւին
 'ի ի քսան մէկն** յաւելածին (1472)
 Գրեցի զգանձս աստուածային
 Ի յԱրծկէ լաւ քաղաքին,
 Ընդ հովանեաւ Աստուածածնին,
 Պատերազմի սուրբ Նշանին,
 Սքանչելագործ զօրեղ խաչին.
 Ի ժամանակս հայրապետին
 Արիստակէս էջմիածնին
 Եւ Ստեփաննոս Աղթամարին,
 Սքանչելագործի աթոռին՝
 Եպիսկոպոս Ստեփաննոսին:
 Մեծ սուգ եղև իմ ծնողին՝
 Խաւնծայ տիկնոջ հոգեկանին,
 Որ էր խոցեալ սիրտըն խորին՝
 Վիրօք սպեաց բազմադիմին.
 Զի ի Հայոց մեծի թըվին
 Յինն հարիւր և տասն և ինն***
 Մեծ դառնութիւն եհաս նմին,
 Քանզի մեռաւ սիրուն որդին:
 Սուգ ոչ միայն էր ծնողին,

* Մովսէս անվան տառանիշերի թվական արժեքների գումարը, իրոք հավասար է 7807-ի ($U=200+\Pi=600+V=3000+U=2000+L=7+U=2000=7807$):

** Բնագրում՝ էԻԱ.Ն:

*** Բնագրում՝ էԵԶ և ԺԲ.Ն:

Այլ որոց զնա տեսեալ էին.
 Եւ ղի անկարք էր ի մարմին՝
 Հոգովն ի կարգ կարգաւորին,
 Ի մեռանել Միքանշային
 Ամ մի և ութ ամիս անցին՝
 Մեռաւ իւր մայրն՝ ընդ կողակցին,
 Որբերն անկան ի փողոցին.
 Աչօք իմովք այս տեսանին՝
 Սաստիկ կսկիծըս դառնագին,
 Ջի Կարապետն ընդ Մկրտչին,
 Եւ Յովանէսն ընդ Ղարիպշին,
 Մեծ հայր նոցին ծեր մուղղասին՝
 Որբապահակըն խրդճադին՝
 Եղև անարգ յաշս ամենին,
 Հաւն ընդ թոռունսն ի միասին,
 Ըզհանդիպողք տառի սըմին,
 Միշտ աղաչեմ կողկողագին
 Վերագրելոցս բոլորովին
 Ասել զամէնն և ղողորմին
 Ինձ՝ Մովսէսիս ծոյլ ի բարին՝
 Գըրչի այսըմ Գանձարանին,
 Որ օրինկօք բազմագունին
 Հասեալ եղէ յաւարտ սորին,
 Այլ և ծաղկօք գունըղդունին
 Ջարդարեցի վայելչագին,
 Հաւաքելով ի մի տրփին,
 Կազմեալ զեզերսըն բոլորին,
 Ինձ և ծնողացն իմ մարմնային՝
 Դանիէլի քահանային,
 Եւ մօրն իմոյ Խայ-Խաբունին,
 Քըւերըն խոջայ Միքանշին,
 Եւ հօրեղբարցն իմ ի կարգին՝
 Կիրակոսի կրօնաւորին,
 Մերունին, ընդ Սիմէոնի,
 Եւ զաւակացն ի միասին,
 Հանգուցելոցն՝ որք նընչեցին,
 Սրտիւ ասել զտէր-ողորմին,
 Եւ կենդանեաց որ կան ի ժմին՝
 Տէր Աագիւն կեանքս տացցին,
 Իմ դեռաբոյս պատանեկին,
 Որ Միքայէլ անուն ասին,
 Ջոր վայելել տայ տէր նըմին
 Ջգիրքս ի յերկար ժամանակին.
 Գուրք՝ որ առնուր սակրս մասին

Ի քաղցրութեանցս այս երկնային՝
 Վերադրելոցս որ ի սըմին,
 Աշխոյժ մտօք զուարթագին
 Ասցէք զամէն և զողորմին:
 Եւ տեառն կամքըն քաղցրասցին
 Յաւուր մեծի դատաստանին
 Յիշեցելոցս ի միասին
 Եւ յիշողաց գրնակին,
 Ամէն, ամէն և եղիցին:

Բ

Յինն հարիւր Հայոց թվական,
 Ընդ որ յԶ. (16) ալլ յաւելան (1467),
 Այն մեծ արքան արեւելեան՝
 Խաղաղարարըն Ջընանշայն,
 Յամէն դիմաց եհան հրաման,
 Որ զօրք բազում ժողովեցան.
 Եւ էջ նոքօք յԱսորեստան,
 Առ ի յաղթել զմիւր Հասանն,
 Իսկ Հասան-բէկ քաջ փահլաւանն,
 Զօրօքն իւրով որ գումարան,
 Ի քուն եգիտ ըզՋընանշայն,
 Զօրացն ի զատ, անպահապան.
 Որ և սպան անդէն ըզայն
 Եւ զՄուհամաա՝ որդի նորայն:
 Իսկ շար հեծեալքն, որ յետ դարձան,
 Առին բազում առ և թաղթան:
 Հասան-Ալին, այն շար գազանն,
 Որ ի Մաքու էր ի զընդան,
 Ելեալ գնաց դէպ ի Ղափան,
 Եւ կոտորեաց զհազինայն,
 Այնչափ երեստ պարգևս մարգկան,
 Վասն այն բազումք ժողովեցան,
 Քան զերկերիւրն հազարեան՝
 Ալլ աւելի անդ գումարան:
 Իսկ ի գալ միւսն ամեան (1468)
 Աղ-ղոյլուցիքըն զօրացան,
 Ելին յաշխարհըն Հայաստան,
 Մինչ յԵրասխայ յափըն հասան:
 Հասան-Ալին՝ հեղ յիմարն այն,
 Մըտեալ նըստաւ ի կարճ մէշայն,
 Զոր զօրքն անդէն ապստամբան
 Ի ի թշնամիքն եկեալ խառնան:
 Հասան-Ալեանքըն զարհուրան

'Ի ի բանակէն ելեալ փախեան.
 Զոր և եկեալ սուտան Հասանն
 Մնացեալքն անթիւ հնազանդեցան,
 Նստեալ ի թաղթըն շահաստան
 Զաշխարհս էած իւրն ի հաւան,
 Երկիր բոլոր խաղաղացան,
 Որպէս ի մօր դիրկրն արդայն:
 Հասան-Ալին, իւրքն ամենայն,
 Փախեալ հասին ի շաղաթայն,
 ԶԲուսայիտն առեալ եկան
 Եւ զքառասուն որդին լրման:
 Եկեալ զօրօք գումարեցան
 Վասրն կըռույ և բարկութեան,
 Հասան-Ալիքըն միաբան
 Ի մէջ նոցա ալտ դարձան:
 Յերեկոյին յորժամ հասան,
 Որ և զամբարք նոցա լուցան,
 Ելեալ զիրեարրս խառնեցան,
 Ոմանք սպանան և այլք փախեան:
 Իսկ Հասան-րէկըն՝ քաջ արբայն,
 Որ այսք վասն իւր ներգործեցան,
 Եկեալ բարուք խաղաղութեան
 Յաւար էառ զբանակ նոցայն:
 ԸզԲուսայիտն անդէն էսպան
 Եւ զայլս յորդոցն, որք ըմբռնան,
 ԶՀասան-Ալին՝ զանբաղդրն զայն,
 Զորդին և զայլքն զամենայն:
 Հասան-Ալին՝ անդօլվաթն այն
 Եկեղեցի շինեաց զՄակուայն,
 Որոյ անուն սուրբ Վարդան,
 Եւ նա շեղե իւրն օգնական,
 Կամօք վերինըն հայրական:
 Իսկ Աղ-դոյլուքըն քաջացան
 Եւ զԲաբելոն առեալ կալան,
 Մինչ յԱմսուն զնացեալ հասան,
 Որ և ըստոյգ է Խորասան:
 Իսկ յանցանելն երրորդ ամեան (1470),
 Որ և զթաղթն ինքեանք կալան,
 Հասան փառշահըն՝ մեծ սուտան
 Զօրս առաքեաց ի Բրտասաւան:
 Մեծ զօրավարըն Սուլէյման,
 Զօրօք հասեալ գաղտագողեան
 Քաջ պաշարեաց զնոսա այնքան,
 Որ մեծ զարմանք ըզմեզ կալան:

Իսկ ի յերկսւ ամսին լըրման
 Չէկաց անդէն բէկ Սուլէյմանն.
 Քանզի քըրդերն զօրացան՝
 Կորուանել զնա կամեցան:
 Զոր երկուցեալ ի յետ դարձան,
 'ի ի Վան քաղաք ձըմընեցան:
 Իսկ քուրդն արար զդախիրայն՝
 Իաղում ընչից պատրաստութեան:
 Դարձեալ, ի գալ միւսն ամեան,
 Եւ թվական հայ դարմեան
 Ինըն հարիւր էր և քսան (1471),
 Կրկին նոքա անդէն դարձան:
 Ի Մուշ գնաց 'տալիլ իշխանն,
 Եւ ի Բաղէշ՝ քաշ Սուլէյմանն,
 Եւ Բայանդուռ 'լօշ իմիրայն՝
 Կալաւ զբոլոր Խլաքայ թումանն:
 Երբ յաւելան կրկին թվական (1472)
 Քըդեր բերդին Կալահոքեան,
 Յաւուրս պահոց աղուհացեան,
 Որ էր տաճկացն ըռամադան,
 Եկեալ ի Մուշ շար խորհրդեամբ,
 Առ ի յաղթել զ'տալիլ իշխանն,
 Եւ զքրիստոնեայքն զամենայն
 Տանչել շարեօք զանազանեան:
 Իսկ թագաւորն տարօնեան
 Եւ խնամատարն ազանց համայն՝
 Մեծ Կարապետն՝ բանին ձայն,
 Որ մկրտեաց զտէրն Յորդանան՝
 Եհար, վանեաց զՔառիմ աղայն
 Եւ զզօրս նորա զամենեւեան:
 Զի շատք ի ձիւնրն մըսեցան,
 'ի ալլքըն սրբոյ ճարակ եղան:
 Իսկ Բայանդուռ 'լօշ ամիրայն
 Նըղմեալ ըզբերդրն Խըլաքայն
 Երբ վեց ամիսըն լըմնեցան՝
 Էառ զ'Խըլաք և զՔըլիմայն,
 Քակեաց ըզբերդրն Խըլաքայն,
 Եւ զպահողքն ըզբերդին այն
 Արար իւրեանըն զօրական,
 Եւ ելեալ էշ ի Ջըզիրայն:
 Քանզի քըրդերն երկրին Բուխտան,
 Ելեալ գնացին ի Ջըզիրայն,
 Զթուրքերն, որ անդ, սպանին համայն
 'ի ինքեանք ըզբերդն առեալ նստան:

ԶԲայանդուռի ձայնն երբ լըան
 Նոքա կըռու պաարասահցան,
 Եւ երբ ըռազմն կազմեցան՝
 Նոքա վանեալ, հարեալ լըքան,
 Կէսքըն սրով սատակեցան
 Եւ կէսքն ի դետրն խեղդեցան,
 Բայանդուռն առ յըջըրրայն
 Եւ եօթն բերդն յերկրին Բուխտան:
 Եկն ի գաւառն Բըզնունեան,
 Որ Արծկէ յորջորջի այն.
 Բերել ըզջուրըն Ծըռգետեան
 Պէշնագումէ՝ դեղջին միայն,
 Ի տասն և հինգ՝ յուլիս ամսեան
 Եհան ըզջուրըն Զամրըղկեան,
 Յերեք աւուրն յետոյ հատեան
 Եւ սուրբ խաչին կրկին բըղխան,
 Իսկ Հասան-բէկ արի արքայն
 Զթաղթրն տըւեալ՝ զՇիրազ այն,
 Յորդին իւր՝ Խալիլ սուլթան՝
 Պահել զկողմանս Արևելեան,
 Եւ դարձաւ ինքն յԱսորեստան,
 Եկն ի գաւառըն Տարօնեան,
 Զբերդըն քակեաց ի խոր հիման,
 Նըւէրս երես վանաց Գլակայն:
 Զօրս առաքեաց ի Հոռմաց տան,
 Քաղաքըն մեծ Թողաք հասան,
 Ոսկի արծաթ եղև թաղթան,
 Կռմաշն ամէն հրով կիզան:
 Իսկ փատշահն էջ ի Շամայ տանն,
 Հալապ քաղաքըն շահաստան
 Քաղաքացիքըն չհնաղանդեցան**:
 ԶԲաղէջ՝ զշինուածն Աղէքսանդրեան,
 Զոր պաշարեալ էր Սուէյմանն,
 Ամ մի և հինգ ամիս կեցան,
 Որ քսան երկու աջեաց թվական (1473),
 Քուրդն ետ ըզբերդն ի թուրքմանն,
 Զի ի տեառնէ էր սաստ նոցայն.
 Հազար* հոգի ի բերդն ելան

* Ձեռագրում՝ «ԺԵ.Ն»:

** Ղ. Փիրղալեմյանը հայտնում է, որ ձեռագրում «մի տող ձգած էր», այսինքն՝
 զբված չի եղել:

*** Ձեռագրում «Թ.Ն»:

Նւ վեց հարիր*՝ որք անդ նեխան,
Ութ մարդ մնաց և Ամիրայն**:

425

Մ Ա Ե Տ Ո Ց

Երևան 5910

գրիչ՝ Մելիսէք
վայր՝ Արշըրայ վանք

- 117ա ...Արդ, գրեցաւ սուրբ գիրքս, որ կոչի Մաշթոց... ի թուականիս մեր
ՋԻԱ. (1472) ամին, ձեռամբ Մելիսէք արեղայի, ի սուրբ անապատս
Արշըրայ վանք, ընդ հովանեաւ սուրբ կենսաբեր Աստուածածնիս, ի կա-
117բ թուղի||կոսութեան տեառն Ընթատակիսի էջմիածնի, և ի պարոնութեանն
Հասան-Քէկին: Ի խնդրոյ*** պատուական մաղղասի արեղային Աստու-
ածատրոյ, որ ստացաւ զսա եռափափագ սիրով. յիշատակ հոգոյ իւրոյ,
և ծնաւդաց իւրոց՝ Ջանիբէկին և Դոստմեկին, և ծնողաց մօրն իւրոյ՝
Թումային և Դովլաթին, և հօր ծնաւդացն՝ Կարապետին, այլ և եղբօրն
իմոյ Խաչատրոյ, և այլոցն հանգուցելոցն, այլ և հոգեւոր հօրն իմոյ խաւշայ
Արաքանամին, և մօրն իմոյ Մէրդինջայ-Խաթունին, ամէն:

Նւ ետու զսուրբ գիրքս ի դուռն սուրբ զօրավարին Թէոդորոսի, յիշա-
տակ բարի հոգոյ իմոյ և վերոգրելոցս ի ամա: Նւ մի ոք իշխեսցէ հեռացնել
զսա ի դրանէ սուրբ տաճարիս, ո՛չ յաւտարաց և ո՛չ ի բնակաց: Նւ ով
ոք խնամ տանի և լաւ պահէ արհնի յաստուծոյ և ի սրբոյն Թէոդորոսէ,
ամէն:

- 118ա Դարձեալ, աղաչեմք զհանդիպողքդ սուրբ գրոցս յիշեցէք ի Քրիստոս
զմեռեալն հոգեով զՄելիսէք գրիչս, որ և մեղաւոր մատամբս գրեցի
զսուրբ գիրքս, նաև ծնաւդաց իմոց՝ հաւրն իմոյ Ղազարին և մարն իմոյ
Ոսկիճապին, և միա մարն իմոյ Փոֆր-Տիկեայ, և հարեզրարն իմոյ
Ստեփանոս կրանաւորի, և ամենայն արեան մերձաւորաց իմոց,
և ուսուցողացն մերոց, նաև այնոց[իկ], որ ի վերայ մեզ երախտիք ունին,
որ շատ և որ սակաւ: Աղաչեմ խոշորութեան և սխալման սորա անմեղա-
դիր լինել, զի կարս մեր այս է:

- 118բ Արդ, որ շարժողն է ամենայն բարութեանց՝ երեւելաց և աներևութից՝
արարիչն աստուած՝ շարժեաց ի սէր աստուածային բարութեան իւրոյ
զընտրեալ և զսրբասնեալ և զամենայն առաքինութեամբ զարդարեալ
զտէր Աստուածատու մղտեսի ընտրեալ կրանաւորն, զի ունկնդիր եղև
մարգարէին, որ ասէ՝ Երանի, որ ունիցի զաւակ ի Սիոն, և ընտանեակ

* Ձեռագրում ԵԶ. Ճ.Ճ:

** Այսքանով ավարտվել է Մովսես Արծկեցու հիշատակարանը: Ընդօրինակող
Ղ. Փերդայեմյանը վերջում հայտնում է՝ ԵԱհա այսչափ միայն էին տարեգրութիւնք
Մովսէս քահանայի Արծկեցւոյ, զոր խնամով ընդօրինակեցի յինքնաձեռագիր Գանձարանէ
նորին, ի պէտս տարեգրութեան:

*** Այստեղից սկսած մինչև ԵԴարձեալ աղաչեմք-ով սկսվող պարբերութիւնը, ինչպէս
և 118բ էջն ամբողջութեամբ, զբված է այլ ձեռագրով:

յնրուսաղէմ, եղ զհայր՝ Մաշթոցս ի յԱւաք վանքն, ի գունն սուրբ Աստուածածնին և սուրբ Կարապետին և սուրբ Առաքելոցն. յիշատակ իւր, և ծնողաց իւրոց Ջանիպէկին և Դուռմելիքին, և ծնաւորաց մար իւրոյ՝ Թումային և Դովլաթին, և հարն ծնաւորացն՝ Կարապետին, այլ և եղբարն իւրո խաչատրոյ, և ամենայն արեան մերձաւորաց իւրոյ:

Եւ արդ, մի ոք իշխեսցէ հանել զսայ ի դրանէ սուրբ եկեղեցեաց ծախելով կամ դրաւ դնելով, ո՛չ առաջնորդ, ո՛չ եկեղեցական, և ով ոք յանդգնի և խորէ՛ ընդ Յուդայի և ընդ խաչահանուացն պատժեսցի, այլ խնամով պահողքն արհնին յաստուծոյ և մէնշ, ամէն:

426

Գ Ա Ն Ձ Ա Ր Ա Ն

«Լոյս», 1905 թ., էջ 638, Բոսորա

գրիչ՝ Յովանէս
վայր՝ Հերմոնի վանք

Գրեցաւ այս հոգևոր Գանձարանս ի թվականութեան Հայոց ՋԻԱ. (1472), ձեռամբ[ը] անարուեստ գրչի Յովանիսի, ի խնդրոյ պիտակ անուն Յակովբի, յետինս ի բանասիրաց. որ միայն անուամբս եմ և ոչ (") գործով հեղի, վարժեալ և սնեալ առ ոտս քաջ հռետորի Սարգիս կոչեցեալ, ի վանս Հերմոնի, ընդ հովանեալ սուրբ Լուսաւորչիս և սուրբ Յակովբ նշանիս: Ստացաւ զսա յիշատակ հոգւոյ և ամենայն արեան մերձաւորաց իմոց, և շնորհեցի զսա իմ սէրասնունդ աշակերտացն՝ Յովանիսի և Մկրտիչ քահանայիցն...:

427

Մ Ա Շ Տ Ո Յ Ե Ի Գ Ա Ն Ձ Ա Ր Ա Ն

Նրեան 4392

գրիչ՝ Յոնանէս Մանգասարեկց
վայր՝ Արնէշ

201ա ...Արդ, գրեցաւ և աւարտեցաւ հասարակաց Մաշտոցս և ծաղկաքաղ Գանձարանս: Մաշտոցն կառավարիչ կարգաց և խորհրդոց եկեղեցոյ և Գանձարանս՝ ի պատիւ տօնից տէրունականաց և ամենայն սրբոց, որ տօնախմբին ի բոլոր տարին, այլ և յուրախութիւն տօնասէր և ժամասէր քահանայից և ժողովրդոց: || Վասն որոյ տեսեալ զգեղեցկութիւն սորա և զպայծառութիւն իմաստուն և աստուածասէր [և պատուական և երանաշնորհ քահանայն տէր Գրիգոր]* և ստացաւ զսա յիշատակ բազում ժամանակաց և զաւակ բարի ի գունն եկեղեցւոյ, յիշատակ իւրն, և աստուածասէր և բարեպաշտ ծնողացն՝ հարն [Աստուածատրուն, և մօրն Սաղղաթին, և բարի ամուսնոյն և թագուհոյն Ազիզ-Խաթունին, և իւր ծնաւորացն՝

* Փակագծի մեջ առնված հատվածները (տե՛ս նաև ստորև) լրացված են հիշատակարանի գրութչունից հետո՝ հավանաբար նույն Յովհաննէս գրչի կողմից:

Հէրապետին և մօրն Մաքրային, և զհորեղբայրն զխօջա Աստուածատուրն, և զհաշատուրն, և զԳովմէլէֆն, և զամենայն մերձաւորս Ազիզ-
խաթունին և տէր Գրիգորին],

Վասն որոյ ամենեքեան ուղիւ սրտիւ աստուած-ողորմի ասացէք նո-
ցա և աստուած ձեզ ողորմի, և ամենայնի որ զաստուած-ողորմին ասէ:
Այլ և ինձ՝ անարժան զրշիս Յովանէս երիցու և ծնողաց իմոց՝ Մանգա-
սարին և Փաշա-Մէլէֆին. որ բազում աշխատանաւք գրեցի զգիրքս ի
թուիս Հայոց ՋԻԱ. (1472), յԱրնէս քաղաքի, ի դուռն Գէորգ զօրավարիս,
յիշատակ բարեպաշտ և աստուածասէր քահանային տէր Գրիգորին և
ծաղկեալ զաւակացն՝ որ առ աստուած գնացին և զծնողաց սիրտն խոցե-
ցին՝ պարոն Գորգիւն] և Աւետին, և կենդանոյն Յովնիտային: Որոց տէր
աստուած վայելել տացէ և յետ սոցա յիշատակ լինի բազում ժամանա-
կաց ի դրանս եկեղեցեաց, ամէն:

Դարձեալ կրկին յիշեցէք առ աստուած զստացող սուրբ կտակիս զե-
րանաշնորհ քահանայն զտէր Գրիգորն, և զհորեղբայրն զՏիրատուրն, և
զամուսին նորին զՂամարն, և զորդիս նոցին զպարոն Յովանէսն, և զնո-
բարոդորոջ զուսակս || նորին զԿարապետն, և |||*

F

49ր Տէր աստուած... ողորմեա ստացողի սուրբ գրոցս սրբասէր կրանա-
տորին Սիմէոնին**, և ծնաւաց նորին, և ամենայն արեան մերձաւորաց
նորին՝ կենդանեաց և հանգուցելոց, ամէն:

428

Ա Ի Ծ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

Ն. Զուղա 476, Մ.Տ.Մ. Մ.Տ.Ա.

գրիչ՝ Յոնանէս

վայր՝ Կտուց

372ր— ... Ընդ նոսին և [յիշեցէք] զմեղաւոր գրիչս Յոնանէս... զվարպետն
376ր իմ զԳրիգորն, և զհաշատուր կրօնաւորն, զի շատ հայրութիւն արեր է մեզ,
և աստուած փոխարէն տացէ յիւր արքայութիւն:

Եւ արդ, գրեցաւ սա ի թվականիս Հայոց ՋԻԱ. (1472), ի սուրբ
ովստս, որ կոչի Կտուց, ընդ հովանեաւ սուրբ Խաչիս, և սուրբ Աստուա-
ծածնիս, և սուրբ Կարապետիս, և սուրբ Ստեփանոսիս, և սուրբ Գրիգոր
Լուսաւորչիս, և սուրբ Հովսէփիս, ձեռամբ մեղսաներկ Յոնանիսի, ի
խնդրոյ Մկրտչին և Խազարէկին, զոր աստուած բարով վայելել տացէ և

* Շարունակութիւնն 5 տող՝ ջնջված է:

** Ա. չիշատակարանի տվյալներով ձեռագրի ստացողը կոչվում է Գրիգոր, սակայն,
ինչպես ասացինք, ստացող Գրիգորի ու նրա ազգականների անունները լրացվել են հե-
տագում, նախօրոք ազատ թողնված տողերի վրա: Պետք է ենթադրել, որ ձեռագրի
պատվիրատուն սկզբից եղել է Սիմէոն կրօնավորը, բայց ընդօրինակութան ավարտման
պահին նա կամ մահացած է եղել, կամ չի ցանկացել սուրբալի և զրիչը
ստիպված է եղել զլիավոր հիշատակարանում ստացողին և նրա ազգականներին վերաբե-
րող մասերը դատարկ թողնել: Հետագում միայն, գտնելով նոր ստացող Գրիգորին, նա
լրացրել է դատարկ թողնված այդ մասերը:

ընթերցաւոր խաղաղական կենաւ պահեսցէ...: Յիշեցէք յաղօթս ձեր զհազարէկն, որ ստացաւ զսուրբ Աւետարանս յիշատակ հոգոյ իւրոյ, և ծնողացն իւրոց, և ամենայն ազգականացն, հօրն Ստեփաննոսին, և մօրն Խազրէվարդին, և կենակցին Շարմէլիֆին, և հօրեղբօրն Յոնաննին, և ծնողացն՝ Ներսէսին և Ազիզին, և կողակցին Խոնձին, և զաւակացն Բարսեղին, և կնոջն Խսրիպին, և զաւակին Յովաննիսին, և ճորտ Մկրտչին, որ երիտասարդ հասակաւ փոխեցաւ յաշխարհէս առ Քրիստոս և սուր անմխիթար եթող հօրն և եղբարն, և կենակցին՝ Մարգարտին, և մօրքերն Նուրաթին, և այլ ամենայն արեան մերձաւորացն և ազգականացն...:

429

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 2631

գրիչ՝ Զաֆարէ
վայր՝ Աշոտաց Երկիր,
Անկիւնեաց վանք

262բ ... Աստուածասէր և ընտրեալ ապաշխարաւորն Կալփաշան... ստացաւ զսուրբ Աւետարանս յիշատակ իւր, և ծնաւորացն իւրոց՝ Յովաննիսին և մարն Ամբարիբն, և աղբարն Հայրապետին, որ տղայ փոխեցաւ ի Քրիստոս, և որդւոյն Յուսէփին, և միուս որդւոյն Գրապետին. և ստացաւ զսուրբ Աւետարանս ի հալալ արդեանց յիշատակ իւր, և ծնաւորաց իւրոց, և ամենայն արեան մերձաւորացն և հանգուցելոցն, ամէն:

Արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի յերկիրս Աշոտաց, ի սուրբ ուխտըս, որ կոչի յԱնկիւնեաց վանք, ի դուռն սուրբ Լուսաւորչին, և Վարդիհաւր սուրբ գերեզմանին, և սուրբ Պեթրոսի, և սուրբ Պաւլոսի, և սուրբ Սիոմէի, և սուրբ Սուրբասանց, ի թուին Հայոց ՋԻԱ. (1472), փետրվար ամսոյ ի ԺԴ. (14) աթարտեցաւ սուրբ Աւետարանս, ձեռամբ անարժանի և սուտանուն գրչի Զաֆարէ արեղայի...:

263բ Գրեցաւ ի յառաշնորդութեան սէր Աստուածատուր հայրապետին, ի յեպիսկոպոսութիւնն տէր Գրիգորին: Աղաչեմ զամենեանս, որ կարդայք զսուրբ Աւետարանս յիշեցէք զտէր Գրիգոր եպիսկոպոսն և զտէր Աստուածատուր հայրապետն, որ կամակից եղան սուրբ Աւետարանիս և յորդորեցին զիս ի գրելն. աստուած զիւրենք յորդորէ ի յիւր արքայութիւն: Եւ յիշեցէք զտէր Մինաս աղբեղայն, որ ի կոկելն աւգտեց, յիշեցէք և աստուած-ողորմի ասացէք, ամէն:

Յիշեցէք և զծնաւորսն իմ զՄելքիսեդն և զմայրն իմ զՄելիֆն, որ փոխեցաւ ի Քրիստոս, ամէն: Յիշեցէք զՀերիֆ մամն և զՄխթալ մամն, որ խիստ աշխատեցան ի հետ մեզ, ոմն ի հացին թխելն, ոմն ի յաւել ածելն, ոմն ի շրին բերելն, յիշեցէք և աստուած-ողորմի ասացէք, ամէն: Եւ զմզտեսի Մխիթարն, որ Վարդիհաւրն լոյս կու այնէ՝ յիշեցէք և աստուած-ողորմի ասացէք, ամէն, ամէն:

430

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Ց

ԵՐԼԽՆ 5658

գնող՝ Աւետիֆ
վայր՝ Կաֆա

326ա Եւ՝ Աւետիֆ արեղաս գնեցի Շարակնոցս հալալ արդեանց իմոց, յիշատակ ինձ և ծնողաց իմոց, Թվ. ՋԻԱ. (1472), ի Կաֆա քաղաք, ի Յոհանէս վարդապետէ, որ մականունն Բանճարկեր կոչի:

431

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Ն. Ջուղա, ս. Մինաս եկեղեցի Ս.Տ.Ա.

նորոգող և կազմող՝ Մանել գրիչ

264ա ... Զստացող սորա զՍտեփանոս քահանայ, որ ստացաւ զսուրբ Աւետարանս յիշատակ իւրն և ծնողաց իւրոց՝ հաւր իւր Սաֆարշին և մար իւրոյ Քամարին, որ ետ զգինս սուրբ Աւետարանիս ի հալալ վաստակոց իւրոց յիշատակ հոգոյ իւրոյ և վայելումն որդոյ իւրոյ Ստեփաննոս քահանայի, զոր տէր աստուած վայել[ել] տացէ, ամէն: Ընդ նոսին և զնորոգաւ սորա և զկազմող զՄանել անարժան գրիչս յիշեցէք ի մաքրաւիայլ յազաւթս ձեր և զվերադրեալս ի սմայ...:

Թվականին ՋԻԱ. (1472):

432

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

ԵՐԼԽՆ 5469

ա

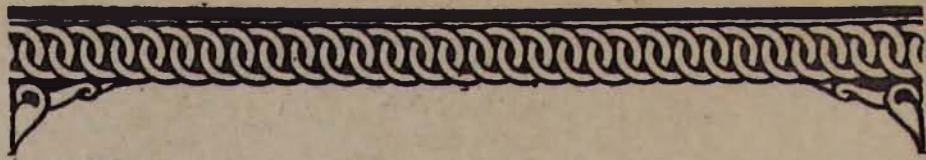
271ա Արդ, աղաչեմք զձեզ, ո՛վ սուրբ մանկունք եկեղեցոյ, յիշեսցչիք ի սուրբ յազաւթս ձեր զհեզահոգի քահանայն զտէր Ստեփաննոս մաղդասին, որ ստացաւ զսուրբ Աւետարանս յիշատակ հոգոյ իւրոյ և ծնաւդացն և ազդականացն|||*

Թվ. ՋԻԱ. (1472):

բ

109ա Արդ, աղաչեմք զամենեւեանդ, ո՛վ լուսերամ դասք քահանայից, յիշման արժանի առնէք զտէր Ստեփաննոսն, և զծնաւդսն իւր ըստ մարմնոյ՝ զհայրն զՅակոբն և զմայր զՇամամն, և զաւակն՝ զԹովորն...:

* Շարունակությունը 9 տող՝ քերված է:

ղրիչ՝ Յովսէփ
վայր՝ Հիզնայ Երկիր, Սորի գիւղ

259ա ...Արդ, կատարեցաւ աստուածախաւս և տիեզերաքարոզ սուրբ Աւետարանս ի խնդրոյ պատուական և հաւատարիմ և սրբասէր կրանաւորին Մովսիսի, զոր և տէր աստուած բարեաւ վայելել շնորհեսցէ իւրն, և եւրարց իւրոց Ատովին, Խաչատրին և Գրիգորին, և զաւակաց նոցին..., և ի ծնողսն իւր Իբրէնիմն և յԱննա-Խաթունն..., և մեծ պապուն։ Յոհաննիսին, և Հասմին, և եւրարց իւրոց Ատովին, Խաչատրուն և Գրիգորին, և հարսներուն Մուղանին, Շնորհաւորին և Գոհարին։ Արդ, ես մեղաւոր Յովսէփ քահանայ դրեցի զսուրբ Աւետարանս ի դեաւղս որ Սորի կոչի, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնի, և սուրբ Քրիստափորի, և այլ ամենայն սրբոցս... [ի յիշատակ] գրչիս Յովսէփի, և ծնողաց իմոց Յովանէս քահանայի և Զըմրուխտի, և հօրեղբօրն իմոյ մահապսի Յոհանէս եպիսկոպոսի, և զաւակաց իմոց Գրիգորին, և կենակցին իմոյ Խոնդֆայի...:

Արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թվ. Հայոց ՋԻՐ. (1473), ի դռն և ի նեղ ժամանակիս, ի դանութեան Ուզուն-Հասանին, որ յայսմ ամի ասպատակեաց ի Քրդստան, էառ զԲաղէշ և զԽլաթ և զՄուշ և զԲոհոտանք, և բազում արեան հեղութին արարեալ, և աւար առեալ զազգս Տաճկաց, և գնաց յերկիրն Հոռոմոց. և ի դէմ ելեալ սուլտանն Մսրայ և զանն Ռումայ խոնդքար՝ եւթն հարիւր հազար հեծելօք։ Եւ յելանել արևուն մինչև ի մուտս արևուն պատերազմեցան և յերկու կողմանցն իմ. (20,000) այր սպանաւ, և երկու կողմանքն փախստական եղեալ։ Եւ բնակեցաւ զանն Հասան ի Դավրէժ, զոր տէր աստուած փրկեսցէ զազգս քրիստոնէից յազգէն նետողաց, ամէն։ Եւ մեք փախստական լեալ բնակեցաւ[ք] յերկիրն Հիզնայ, ի գիւղս Սորի, և բազում նեղութեամբ կացեալ ի սմա դրեցաք զԱւետարանս ի յանցուղարձ տանս, վասն զի ոչ ետուն առանձնակի տեղ, և եթէ սխալեալ իցեմ ի սմա անմեղադիր լերուք։

Այլ գրեցան ի պայծառ և յընտիր աւրինակէ, զոր տէր աստուած ողորմեսցի վարդապետին իմոյ Կիրակոս քահանային, և լուաւորեսցէ Քրիստոս զհոգի Մխիթար փիլիսոփային, որ զաւրինակն ետուր զԱւետարանիս։

«Արեւիկ» օրաթիւ, 1884 թ., № 129, էջ 3—4*

վայր՝ Ակիսի քաղաք

... Եւ ձեռնարկեալ գրեցի զսուրբ Աւետարանս ընդ հովանեաւ սուրբ Սարգսի զօրավարին և Գէորգայ զինաւորին, ի քաղաքս որ կոչի Ակիսի, իսկ յաշխարհակալութեան նետողաց ազգին Հասանին:

Եւ գրեցաւ սա ի թուականութեանս Հայոց ՋԻՐ. (1473), ի փառս Քրիստոսի աստուծոյ: Արդ, որ հանդիպիք սուրբ Աւետարանիս տեսութեամբ կամ ընթեռնելով կամ գաղափարելով ի պէտս օրինակի՝ յիշեցէք ի Քրիստոս զստացող սորա՝ զվերոյսացեալն զՀայրապետն, և զԿուլինարն (կողակից նորին), և զորդիս իւրեանց, և զարեան մերձաւորս իւրեանց ///, զմայրն իմ զՇարա-նաթուն, և զեղբայրն իմ, և /// սալկաւակա ///, և զմերձաւորս իմ ///*

Յայսմ ամի, եկն անօրէն խովանդարն, որ Չքախ կոչի՝ բազում և անթիւ զօրօք ի Հոռոմոց աշխարհէն յաշխարհս մեր: Եւ եկն նախ ի յեզնկայն և ալրեաց զքաղաքն /// և այլ սակաւ զօրօք յառաջ դային ընդդէմ Չքախին: Իսկ Չքախն ոչ գիտէր զդարանամուտ զօրաց մերոց, և յառաջ եկան և մտան ի պատերազմ ընդ սակաւ զօրացն, որ ընդդէմ նոցա կայր, և դարանամուտքն հասին զկնի, փակեցին զզօրսն Չքախին, և եղև սաստիկ պատերազմ յառաւօտէ մինչև ցերեկոյ: Յառաջ յաղթեցան զօրքն մեր. և հրամանաւ աստուծոյ յաղթեցան զօրքն Չքախին, վասն զի ել հողմն սաստիկ և փշեաց զերկրին փոշին ի վեր Չքախին, և այնպէս փոշի եղև, որ մին զմին ոչ կարէր տեսանել: Եւ զօրքն մեր զհետամտեալ սաստկապէս կոտորեց /// բռնեալ և ածին Հասանին և սպանին: Եւ ողորմութեամբն աստուծոյ (ազատեցաւ)՝ աշխարհս մեր ի զօրաց Չքախին /// իսկ փատրիարհն նոցա, որ խովանդար կոչի՝ փախեաւ և եմուտ յամրոցն՝ անպիտան զօրօքն, իբրև վաթսուռ հազարաւ: Վասն զի ամրոցն, այն, որ յետեւին էին բերեալ իբրեւ զքաղաք մի բոլոր էր մեծութեամբ, և մեծամեծ զնշիլով և տախտակով փալկեալ ///: Եւ մնաց պարոնն սակաւ զօրօք, և ելեալ զօրքն Չքախին յամրոցէն և սկսան կոչել*** յաշխարհն իւրեանց, իսկ զօրքն, որ հետ պարոնին էին՝ թողին զպարոնն և փախեան, և Չքախն զերծեալ փախեաւ: Եւ զօրաժողով արար Հասան և ///

* Հիշատակարանը հրատարակել է Մ. Նաթանյանը, «Կարեւոր հնութիւնք ի Կոստանդնուպոլիս» (ի Չարաանգագ) հոգովածով:

** Մի թերթ ընկած է եղել պահպանված թերթից շատ առկեր եղել են այլված և անընթեռնելի գործած:

*** Այսինքն՝ քուլի-գաղթել:

435

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

«Արցախ», էջ 247

գրիչ՝ Սարգիս

վայր՝ Խաչենաձորոյ գաւառ

Ի ժամանակիս յայսմիկ, որ վասն ծովացեալ մեղաց մերոց ի վտանգի կայր ազգն քրիստոնէից ի աղգէն անօրինաց, և էր թուականն Հայոց ՋԻԲ. (1473)*, և ողիմսիաթն, որ է նահանջ ՄԼ. (230), ի ղանութիւն Հասան-բէկին, որ գնաց յաշխարհն Հոռոմոց և աղգի ազգի շարութիւն հասոյց ի հետ ալգին տաճկաց, և ի կաթողիկոսութեան Հայոց տէր Ռաստակեսի, և հայրապետութեան սուրբ ուխտին Գետամիջոյ տէր Սարգսի, և փակակալութեան տեղոյն Յովնանէս կոյսակրան արեղայի:

Բայց արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի գաւառս Խաչենաձորոյ, ընդ հովանեաւ սուրբ Ստեփաննոսի, սուրբ Սքանչեւագործ Նշանիս, սուրբ Սարգսի, և ի տէրութեան տեղոյս պարոն Վէլիջանին, զոր տէր աստուած ընդ երկայն աւուրս արասցէ:

Արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս յաւրինակէ տեառն Եփրեմի Խուրին Ասորոյ՝ համարաւ և կիտիւ և բանիւ և նշանագրով /// ի խնդրոյ արքեպիսկոպոսի, որ վառեալ ջահ է եկեղեցոյ /// պարոնտէր, թողութիւն արարէք, եղանակիս որ գրուեցաւ՝ անձրե խիստ, և տեղիքս գէճ, և հողս չրբաշ, և ես մենակ:

436

Մ Ա Յ Ր Մ Ա Շ Տ Ո Յ

Փիբդ. 6273, էջ 316—317,

Արճէշ, յԱրծուաբեր ուխտն

գրիչ՝ Մելիսէք

վայր՝ Առեստ գիւղ—Սուխարայ վանք

... Եւ արդ, գրեցաւ սա ի թուականիս Հայոց ՋԻԲ. (1473), ձեռամբ անիմաստ գրչի Մելիսէքի, ի գեօղս Առեստ, որ կոչի Բանդումանի. և կէսն գրեալ եղև ի վանքն Սուխարայ, ընդ հովանեաւ Արծուաբեր Աստուածածնին, ի յառաջնորդութիւն սուրբ ուխտիս տէր Յովնանէս արհիեպիսկոպոսի, և տէր Յովնանէս հերպետի, և տէր Սիմէօն փակակալի, և այլ սուրբ կրօնատրացս՝ տէր Գրիգոր գրոց աշակերտի, և տէր Ներսէսի, և տէր Յովսէփի, և տէր Իգնատիոսի, և տէր Ստեփաննոսի, և տէր Զաքէոսի, և տէր Կարապետի, և Յովնանէսի, և տէր Յովնանէսի, և տէր Մկրտչի, և այլ միաբանիցս, զոր պահէ Քրիստոս աստուած անփորձ և անսասան: Ի հայրապետութեան տէր Սարգսի, և ի թագաւորութեան Ուզուն-Հասանին, որ յայսմ ամի կոխեալ եղև ի Զաքաղէն:

* «Արցախում» ապված է ՋԻԲ. (1493): Անհայտ ուխտ է, որ առաջացել է «Ի» և «Ե» տառերի շփոթութիւնից: 1493 թվից շատ առաջ մեռել էին ե՛ր Ուզուն-Հասանը և՛ Արիստակէս կաթողիկոսը:

Յիշեցէք զստացող սուրբ տառիս զԱլեքսան տանուտէրն, որ ստացաւ զսա և հտ յիշատակ ի դուռն Արծուաբերու:

437

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 7539

գրիչ՝ Յուսէփ

ա

207ա ... Յամի թուականութեանս Հայկաղան տոհմի ՋԻԲ. (1473) տանու-
տէր ուն Քոչքէկ՝ հարազատ և աստուածասէր յամենայն բարութիւնս միա-
տրեալ...: Տէր Քրիստոս աստուած, գթա ի յոգիս Քոչքէկին, և ծնաւդաց-
նորին, և եղբարն Սկանդարին, և որդոյ նորին Ղամբարին և Վանփա-
շին, և այլ ամենայն արեան մերձաւորաց.... զԱւետարանս ստացաւ յի-
շատակ իւրո կատարմանն, և ամենայն ննջեցելոց իւրոց, և յետ իւրն՝
207բ զաւակաց իւրոց, զոր վաեւել տացէ ընդ երկայն աւուր կրկին կեն||աւք և
Բ. աշխարհաւք, ամէն:

Գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի ժամանակիս վերջացեալ դարիս, ըստ
այնմ, որ ասէ յոտից մինչև ցըզլովս չիք առողջութիւն առ Խմայելեան
և ժպիր՝ ազդիս, որ քրիստոսազաւ ազգս հասուցին մինչև ի դրունս
մահու:

Ես անպիտանս և յետնեալս ամենայնի, որք հանդիպիք յայս սուրբ
գանձարանիս՝ աստուածաշունչ Աւետարանիս՝ յիշեցէք զվերոյգրեալսն, և
աստուած զձեզ յիշէ՝ զյիշողքդ, ամէն: Եւ զիս՝ անպիտանս և յետնեալս
ի րանասիրեաց, որ միայն անուանս ունիմք և ոչ զգործս, յորժամ կար-
դայք կամ արինակիկ յիշեցէք. կազմողս, և աստուած, որ առատն է ի
տուրս բարեաց տացէ ձեզ զարթաութիւնն և հանգուցէ ի գոգն Արարհա-
մու, ամէն և եղիցի, եղիցի:

Բ

80ա Եղկելի գրիչս Յուսէփ հտին եպիսկոպոս աղաչեմ աղերսալի մաղթա-
նօք աստուածապատիւ սուրբ հայրքդ և սրբազան ընթերցողքդ յիշել ի
տէր, և Քրիստոս որդին աստուծոյ զձեզ յիշէ իւր արքայութիւնն, ամէն:

Գ

208բ Ձանարժան գրիչս Յուսէփ յիշել աղաչեմ. թվ. ՋԻԲ. (1473) գրեցաւ:

դ

180բ Ձանպիտան Յուսէփ յետին եպիսկոպոս երես անկեալ աղաչեմ զման-
կունսդ Սիոնի յիշել ի տէր:
Թվ. ՋԻԳ. (1474)*:

* Այս հիշատակագրութիւնը գրված է Ղուկասի ավետարանի վերջում, իսկ Գ. հիշա-
տակագրութիւնը՝ Յովհաննի վերջում: Դժվարանում ենք հավատալ, որ Ձեռագրի վերջին
մասի ընդօրինակութիւնն ու կազմումը ավարտվել է 1473-ին, իսկ միջին մասի ընդօրին-
ակութիւնը՝ 1474-ին:

ՋԻԳ. (1474)՝ ը պետք է համարել կամ գրչական սխալ, կամ էլ ձեռագրի ընդօրին-
ակութիւնից մի ասրի հետ արված հիշատակագրութիւն:

438

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 5912

գրիչ՝ Դաւիթ
վայր՝ Վայոց-ձոր

314ա ...Գծագրեալ եղև սա ձեռամբ յոգնամեղ և անարհեստ Դաւիթ սուտա-
տուն իրիցի, որ միայն զանունս ունիմ և ոչ զգործս, ի թվականիս Հայոց
ՋԻՔ. (1473), ի ղանութեան Հասան- քէկին՝ թոռինն Պայընաբընյ, որ տի-
314բ րեաց բազում աշխ||արհաց և քաղաքաց. ի կաթուղիկոսութեանն վաղարշ-
շապատու տէր Ըռքստակիսի, և մերում նահանգի պարոնութեանս պարոն
Ջումին: Եղև զրաւ սորա յերկիրս Վայի-ձորոյ, ի դեւզս որ կոչի Մկղունս,
ընդ հովանեաւ սուրբ Գէորգի տաճարիս, և սուրբ Նշանացս՝ սուրբ Յակո-
բի և սուրբ Նշանի, առ ոտս արիաշան հովապետի Աւագտէր վարդապե-
տի՝ հարեղրարս մերոյ, և այլ հարազատ և կուսակրան արեղայիցս՝
եղբարցս իմոցս՝ տէր Զաքարիայի, և Աբրահամի, և Ոհանէս արեղայի՝
ընկերակցի սոցա, և Եզեկիէլ ընկերակցի իմոյ՝ դեղոյ իրիցի և այլ եղ-
բարցս:

Եւ ըստացեալ զանառիկ փարթամութեան մեծութիւնս աստուածասէր
և բարեմիտ տանուտէրն Սիրական կոչեցեալ, յիշատակ իւրն, և ծնաւդացն
իւրոց հարն [Մանաւագին, և հարեղրարն Մկրտչին, և մարն Մանիշա-
315ա կին]*, || և ամուսնոյն իւրոյ Գուլին, և հարազատ դստերն իւրոյ Մանիշա-
կին, և այլ ամենայն արեան մերձատրացն՝ յիշատակ անշինջ և գանձ
անկողոյստելի...: Եւ ետ գրել իմոյս տկարութեանս եռանդեա սիրով և
փափագելի բաղձմամբ ի սէրն անմահ փեսային, վասն քաղցր դատաս-
տանի արդարադատ դատաւորին և անթառամ պսակին, զոր պարգևեցէ
նմա տէր աստուած:

Դարձեալ, աղաչեմ զհանդիպողքդ այսմ հոգէնորոգ Աւետարանիս, զի
յիշեսչիք ի յապենիադն աստուած զՍիրական ստացաւ սորա, և զՄա-
նուշակ, և զԳուլ, և զծնաւդսն իւրեանց, և զիս՝ զանարժան գրիչս զԴաւիթ
էրէց, որ այրեալ եմ ի հաղբից մեղաց, և զհարազատ որդիս իմ զԱլէք-
315բ սիանոս դեռաբուսիկ, և զծնաւդսն իմ զՏէրտէր և զը||Գոնցայ, և զեղբարսն
իմ. և սղալանաց և խոշորութեան գրոյս անմեղադիր լերուք, զի կար մեր
այս էր...:

439

Ճ Ա Շ Ո Յ

Երևան 958

գրիչ՝ Խաչատուր
վայր՝ Արաբաղեան գաւառ, Ուրծ գիւղ

354բ ...Ըստ նմին արինակի հոգիահրաշ վարդապիթիթ անուշահոտ բու-
րաստանիս ի խնդիր եղեալ հեղահոգի և սրբասէր Մեսրոպ կրանաւոր,
ի վայելումն անձին իւրոյ և յիշատակ ծնաւդաց իւրոց:

* Այս անունները գրված են այլ ձեռագրով:

Գրեցաւ ձեռամբ յոգնամեղ և անիմաստ Խաչատուր գրչի, ի թվականու-
թեանս հայկազեանս տումարի ԶԻԲ. (1473), ի հայրապետութեան Հայոց
տեառն Արիստակիսի յաթոռ սուրբ Էջմիածնի, և ի թագաւորութեանն
355ա ||Վրաց մեծին*, և ի ղանութեանն Հասան-բէկին, թոռն Աւթանին: Կա-
տարեցաւ ի հոյակապ և ի հռչակաւոր գաւառս Արարադեան, ի գիւղս որ
կոչի Ուրծ, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս և սուրբ Ստեփաննոսիս,
և ի հայրապետութեան տէր Մանուէլ արհեստակոպոսի**:

Ի խնդրոյ և յարդեանցս երջանիկ և սրբասէր Մեսրոպ արեղայի...:
Արգ, աղաչեմ զամենեանս, որք աւգոտիք ի սմանէ կարդալով կամ աւրի-
նակելով, յիշեցէք... զհայրն իմ Մաղթում, և մայր իմ Մելիք-խաթուն,
եղբայրն իմ Վարդիկ, և Մկրտիչ կուսակրան արեղայն, և Մխիթար, և
զայլ ամենայն մերձաւորսն մեր, և տէր Յովնանէն կուսակրան արե-
ղայն, և հանգուցեալ եղբարն իմ Ըստեփաննոս սարկաւագին, Գալքստին
և Սարգսին, և արհի և պատուական հայրապետի, որ Ըստեփաննոս ար-
հեստակոպոսի, որ զթողթս շնորհաց մեզ, որ և եղև հայր ամենայն
355բ կրանաւորաց և ժողովորդիս, հեզ, խոնարհ, հանդարտ, սրբամիտ,
սրբասէր:

Նւ աստուած, որ առատ է ի տուրս և ձեզ, յիշողացզ և մեզ յուսողացս
առ հասարակ ողորմեսցի, ամէն:

Ընդ նմին և զՅակոբ վարդապետն:

440

Գ Ա Ն Ձ Ա Ր Ա Ն

Փիրղ. № 6273, էջ 316, Եւդոկիոյ ա. Ներդրողութիւն եկեղեցի

գրիչ՝ Մատթէոս
վայր՝ Եղեգիս

...Վասն որոյ ես՝ անպիտանս ի պիտանեաց և անարգս ի փառաւորաց,
հէք, փանաքի վտիտս Մատթէոս, փափագեցայ այսմ հրաշափառ Գան-
ձաւորնիս և ծիրեալ, ծերացեալ անձամբ գրեցի զսա՝ ութսունամհայ գո-
լով, առ ի յիշատակ գոլ կենդանի մեռելոտի, մեղսամահ մեղուցեալ մա-
հապարտ հոգւոյս, բարեխօս ունելով զամենայն սուրբս, որ աստ գծա-
գրեցան, և ի վայելումն հարազատացն իմ վանականաց կրօնաւորաց՝
Իգնատիոսին, Նսայւոյն Նաղաշի, և եղբարց իւր Թադէոսի և Ստեփաննո-
սի...: Նւ ի Քրիստոս հանգուցեալ հօրն իմ յիշատակ բարեաց՝ պարոն
Սուրբանին, և Իկիդ աղին, և մօրն իմ պարոն Թովսթին: Գրեցաւ գիրքս
յեղեգիս ի թուիս Հայոց ԶԻԲ. (1473):

* Անվան լրացման համար տեղ է բաց թողնված. այն տարիներին Վրաստանում
Թագավորում էր Բագրատ 2-ը (1466—1478):

** Շարունակութիւնը գրված է այլ ձեռագրով:

441

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 9431

նկարող՝ Եսայի
վայր՝ Հերմոնի վանք

330ա ...Արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թվականիս Հայոց ՋԻՔ. (1473), ի նա<ւա>հանդիս վայո-ծորո, ի վանս Հերմոնի, ընդ հովանաւ անբարձ յուղէս(“) և գերաշնորհ սուրբ Լուսաւորչիս և սքանչելայորոծ սուրբ Նշանացս, յառ ոտն շնորհաղարդ Երաբունոյս մերո Սարգիս վարդապետիս և ալլ միաբանիցս, որ աստ կան հաւաքեալ, ձեռամբ Եսայի նկարողի սորին, ի լաւ և ընդիր աւրինակէ:

Արդ, աղաչեմք զհանդիպողս յիշել զմեղ...:

336բ Նաև ըստացող այսմ... սուրբ Աւետարանիս զաստուածասէր յայրն Յեազար աղին, և կողակցին Խաթունին, և զանառիկ մեծութիւն սորա և զանհամամետ բարձրութիւնն, ըստացաւ սա իւր անկողնապետի գանձն և աննուազ փարթամութիւնն յաւիտենական, և յիշատակ անշինջանելի և անծերանալի հոգեոր հարն մերո Եազար աղին, և կողակցին Խաթունին, և Երապոնի Սարգիս վարդապետին, յիշատակ իւր, և ծնողաց իւրոց, և յամենայն յարեան մերձաւորաց՝ կենդանեաց և հանգուցելոց, առհասարակ, ամէն:

442

Մ Ա Յ Ր Մ Ա Շ Տ Ո Յ

Փիրդ. 6273, էջ 315, Մարդուանի եկեղեցի

գրիչ՝ Յովանէս
վայր՝ Խլաք

...Արդ, գրեցաւ սուրբ Մաշտոցս, որ գանձ է պատուական, մահու կենաց է պիտոական, քահանայից՝ և աշխարհական, ամէն իրաց սա գայ ի բան: Եւ ես Յովանէս անարժանս գրեցի զսա ի ՋԻՔ. (1473) թուական, ի քաղաքիս Խլաք, ընդ հովանեաւ սուրբ Գէորգ զօրավարին, և ԺԱ. Խորանին, և սուրբ Վարդանին, և խնդրակատար Աստուածածնին, ի կաթողիկոսութեան տեառն տէր Ընքստակէսի, և ի թագաւորութեան Հասան-բէկի:

Արդ, որք հանդիպիք սուրբ Մաշտոցիս կարդալով կամ օրինակելով ի բերանով և ուղիղ սրտիւ աստուած-ողորմի ասացէք ստացողի գրոցս՝ պատուական իմաստուն և հեղահոգի կրօնաւորին Գրիգորի գրոց աշակերտի և ծնողաց նորին...: Յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղօթն ձեր զանարժան գծողս զՅովանէս, և զծնողսն իմ զԿարապետ քահանայ և զԲաղամիլիֆն...:

Էղբայքսմեր մաքր արե վարդայ պէտք աւշին
տու թէ՛ թարգմանողք՝ ի ճոխ գործուն
որդորք հանդիպէ ամայ կարողալով կամեա
րին աւելի լուրջ. կէտրանու թի խնդրեց էքիք
է. իսոց աղէվաչին. որէք ժշկականաց խաւերի
րիս. կարողութեանց. և որդոյիւրոյ մոռա
բախշին. զորտրտա պաշտպան խաշաշու թէ
և ընդ էրկայնաւ ուր արատացէ ամէն:
որդորեցաւ գիրքայս. որէ անուանաւ,
մաշրայ պատին՝ որ թարգմանի էլայ Բառս
բժշկարան. իորո ռամիջի վանաց սքանչաւ
իս. ի հայրայ պէտք թէ. տրլու ըստաւ իսի:
ի Ե. Թարգմ. որո թէ. պարոն զարդաւ րին.
ի Երկրցոյ պատ թէ. տրլու գործի. որէ տաւ թէ
որդական խաւերիս. ի տանու տրլու թէ պր
աղ ըլին. և պարոն վարժ էլ էին. այլէս տր
գրեցի գիրքս. ճարպիւն ի որդիս տրլու խոր
որ յայ մամիճէ ռայրդեցայ. և լայ թողու
թի արարէք սղալանաց գրքիս. գիյառա
ջի գիրնէր. և դժարաց դարձ. զի զոմ
արդոյ զօրու աճան քննէ ի յարապլեգոն
ի հայան. Է. որ ք յիշմանար ժանիատնէ
ք զմէք. Յիշեց է և զճէլքի որ ժամայ րա
տող աւան յարցոնիս. Է. Թողութիւն
նոր էլ էցէք. մեր և և ճէրն ջեց է լոյնիքս
է ամէն:

Նկ. 17. Մի էլ Յակոբ գրչի հիշատակարանից:

443

Բ Ժ Շ Կ Ա Ր Ա Ն

Երևան 415

ա

գրիչ՝ Յակոբ որդի Սարգիսի
վայր՝ Սամցխու երկիր

20^ր Ո՛վ ընթերցողք՝ բժիշկը և յիմաստնայէրք, զի գիտացաք, որ յոյժ
բժշկէ գիրքս, և ով որ բժշկէք և բժշկիք՝ կենդանութիւն շնորհեցէք և խնդ-

րեց[էք] յաստուածոյ խոջայ էվաչին, որ անուանեն րժի[շկ] Սամցխու, և որդոյ իւրոյ Մուրատբախշին, և ինձ սուտանուն Յակոբ իրիցիս...:

Բ

215ա ... Զշահավէտ և զուժ աւգտակար գիրքս այս, որ է քննութիւն բնութեան մարդոյս և նորին զանազան կրից և պատճառանաց հիւանդութեան
215բ ցաւոց, զոր դրեալ էր համայնիրակ || եղբայ[ր]ն մեր Մարգարէ վարդայպետն, աշխատութեամբ թարգմանողի Գրիգորիսի:

Արդ, որք հանդիպիք սմայ կարդալով կամ արինակելով՝ կենդանութիւն խնդրեցէք ի Քրիստոսէ խոջայ էվաչին, որ է բժիշկ Սամցխու և րկրիս կարողութեամբն աստուծոյ, և որդոյ իւրոյ Մուրատբախշին, զոր տէր աստուած պահեսցէ խաղաղութեամբ և ընդ երկայն աւուրս արասցէ, ամէն:

Արդ, գրեցաւ գիրք[ս] այս, որ է անուանալ Մազրայպատինս, որ թարգմանի ի հայ բառս բժշկարան, ի դուռս միջի վանաց սուրբ Աստուածանիս, ի հայրապետութեան տէր Լուստաֆիսի*, ի թագաւորութեան պարոն Ղաւղաւրին, ի եպիսկոպոսութեան տէր Գրիգորի, որ է առաջնորդ Սմցխու երկրիս, ի տանուէրութեան պարոն Ազրգին և պարոն Վարձելին: Այլ ես<տէր>գրեցի գիրքս՝ Մարպիանի որդիս տէր Յակոբս, որ յայսմ ամի ձեռնայրեցայ: Ա<ւ>յլ թողութիւն արարէք սղալանաց գրքիս, զի յառաջի գիրն էր և զժարայդարձ, զի զամենայն մարդոյ զօդուածսն քննէ ի յարապ լեզուէն. ի հայսն: Եւ որք յիշման արժանի առնէք զմեղ՝ յիշեսցէ և զձեզ Քրիստոսս, յորժամ դայ դատողական յաթոռն իւր: Եւ թողութիւն շնորհեցէք մեր ե ձեր ննչեցելոցն ի Քրիստոսէ, ամէն:

444

Ա Մ Ս Ա Յ Ո Յ Ց Գ Ո Ի Շ Ա Կ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Երևան 418

գրիչ՝ Պարաֆս

220բ Ի թվ. Հայոց ԶԻՔ. (1473), տրէ ի ԺԸ. (18), մարտի Ժ. (10), ես՝ մեղավ[ո]ր գրչակս Պարաֆս**, որ գրեցի զայս Ամսացոյց Իսպին համար: Ով որ հանդիպիք կարդալով կամ արինակելով աստուած ողորմի ասցէք և թողութիւն մեղաց խնդրեցէք, և աստուած ձեզ և մեղ ողորմեսցի, ամէն:

* Հիշատակարանի գրութեան մերձավոր ժամանակը որոշւում է Արիտակետի կաթողիկոսութեան տարիներով: Մ. Օրմանյանի ձեռքի տակ եղած թերի ու վիճելի տվյալներով Արիտակետը ինքնուրույն կերպով աթոռակալել է 1463–1469 թթ.: Սակայն մեր այս ժողովածուի հիշատակարանների բնականորեն տվյալներով նա կաթողիկոս է դարձել 1465–ին և մնացել է աթոռով յուր մինչև 1473 թ. (տե՛ս նախորդ հիշատակությունը): Հաջորդը՝ Սարգիս Բ.–ն հիշատակվել է սկսվում նույն՝ այդ՝ 1473 թվականից միայն (տե՛ս հաջորդ հիշատակարանը):

Այսպիսով բժշկարանի այդ հիշատակարանը կարող է զրված լինել 1465–1473 թթ. միջև բնկած տարիներին, ամենայն հավանականությամբ 1473 թվականից մի քանի տարի առաջ:

Այս եզրակացությունը հաստատվում է նաև ձեռագրի վերջում, այլ գրչի կողմից ընդօրինակված «Ամսացոյց»-ի հիշատակարանից, որը զրված է 1473–ին (տե՛ս հշտկ. № 444):

** Անունը զրված է տողամիջում:

445

Ծ՝ Ա Շ Ո Յ

Ծրեան 1875

գրիչ՝ Կարապետ
վայր՝ Վան

ա

...Եւ արդ, ես՝ անպտուղս ի բարեաց... տգետս ի գիտնականաց բազմամեղ Կարապետ սուտ||[անուն կրանաւո՞ր, որ ան]ունս ունիմ և գործս ո՞չ, տեսի զը[սէր/|| խոջա Մարշին և եղբարս նորա Շաֆարբէկին, զոր [ունէր առ հոգ]ետրսն, [և տկար ան]ձամբս ||/ որ է՞ի] ՀԸ. (78) ամաց ||/ ա]*մենակար[ող] զաւրուօթեամբն աստուծոյ կատարեցի զսա անշնչելի յիշատակ ի դուռն սուրբ առաքելոցս Պետրոսի և Պաւլոսի, որ հանապազ հրճուին. սովաւ սրբասէր սպասաւորք և ընտրեալ քահանայք տաճարի սուրբ Առաքելոցս, և անմոռաց յիշմամբ յիշեսցին յերկնագնաց յազաւթս իւրեանց զյառաջյիշեցեալ ստացող գրոցս զխոջայ Մարշէն, և զեղբայրն զՇաֆարբէկն, և զծնաւդքն իւրեանց զՍտեփանոսն և զԳոհար-Մէլիքն, զպարոն Զաւիթէկն, և զիւր ծնաւդքն զԱւետիսն և զԱզիզվէլէֆն, և զամենայն արեան մերձաւորսն...:

Եւ արդ, ես՝ ամենամեղ և անարժան ծառայ ծառայիցդ աստուծոյ, բաղում աշխատութեամբ հասուցի. զսա յաւարտումն ի քաղաքիս Վան, ընդ հովանեաւ Նախավկայիս սուրբ Ստեփանոսի, և սուրբ Սահակայ Հայրապետի, և սրբազան առաքելոցս Պետրոսի և Պաւլոսի, և սուրբ Վարդան զաւրավարի, որոց՝ յիշատակ շինողաց սոցին աւրհնութեամբ եղիցի, ի թուականութեան ազդիս Հայոց ՋԻԲ. (1473), ի հայրապետութեան տեառն Սարգիս րաբունապետի, որ յայսմ ամի նստաւ յաթոռ սուրբ Լուսաւորչին, յառաջնորդութեան սուրբ ուխտիս Վարագայ տէր Յովաննէս եպիսկոպոսի, ի թագաւորութեանն սօլթան Խասան-բէկի, վասն որոյ բարեխաւութեամբ ||/

Բ

285ր Յարութեամբ քո Քրիստոս, որդի աստուծոյ, ողորմեա ամենայն հատապետեցիլոց քրիստոնէից, ևս առաւել ստացողաց սուրբ գրոցս խոջա Մարշին, և եղբարս Շաֆարին, և ծնողաց նոցին Ստեփանոսին, որ յայսմ ամի առ աստուած փոխեցաւ, պարոն Զաւիթէկին, և իւր ծնողացն, և Կարապետ գծողի, ամէն:

Թվին. ՋԻԲ. (1473):

Խասան կոտրեցաւ ի Զիթաղէն, և ոչ գիտեմք զինչ լինելոց եմք:

Գ

206ա Զսաացող սուրբ գրոցս զխոջայ Մարշէն, և զեղբայրն զՇաֆարբէկն, և զանհրն զխոջայ Բախշայիշն, և զգոթանչն զԱզիզ-Խաթունն յիշեցէք ի Քրիստոս և աստուած-ողորմի ասացէք:

* Էջի վերին եզրը պատուած է: Ս. Բաջին 8 տողերից ձևացել են միայն մի քանի տառեր. նշաբավորին չափ, ըստ իմաստի, վերականգնեցինք՝ կորուստը նշելով ուղղագիր՝ փակագծերով:

Գ

Նկարող՝ Կարապետ

Ջկարապետ Նկարողս յիշեցէք ի Քրիստոսս և աստուած ըզ[ձեզ յիշէ]՝:

446

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Թրեան 5007

գրիշ՝ Կարապետ

վայր՝ Բերկրի

... Արդ, գրեցաւ քարոզութիւն սուրբ Աւետարանիս Քրիստոսի աստուծոյ մերոյ յամի ծնընդեան փրկչին հազարերորդի շորահարիւր և քսաներորդի*, և ի թվականութեան արեթական տոհմիս տոմարի ՋԻԲ. (1473)-երորդի, յընտիր աւրինակաց սրբոց հարցըն գըրեալ: Գրեցաւ սուրբ Աւետարանս տէրոմեան ի քաղաք Տարբերունի, որ կոչի Բերկրի, ընդ հովանեաւ սրբոյն Գէորգեա ղաւրավարին, և ընդ հովանեաւ սուրբ Ռաֆայիլ լուսազարդ և ի գեղեցկանոց, աստուածընկալ և քրիստոսաբնակ անապատիս տէր Յուսկայ որդւոյ, և սուրբ մարն լուսոյ՝ տիրամար Աստուածածնի կուսին, և սուրբ Կարապետին, և սուրբ Յարութեանն, և յառաջնորդութիւն Մկրտիչ քաջ և արի ռաբոմապետին, և ի հայրապետութեանն տէր Յովանէս արհմայիսկոպոսի, ձեռամբ յաւանամեղ և սխալագիր գրիշ՝ սուտանուն քահանայի Կարապետի: Ողորմութեամբ տեառն սկսաւ և շնորհիւ նորին կատարեցի || ի խնդրոյ բարեսէր և իմաստուն տանուտրոշն ըռէս Մարտիրոսին, և եղբարցն Ստեփանոսին, Մուրադին և Յովանիսին, և քեւերն Շանփաշին, և ծաղկեալ զաւակաց նոցին Ղաւշին և Կարապետին, ամէն:

Արդ, յերես անկեալ պաղատիմ մանկանց սուրբ եկեղեցւոյ, և աղաչանս բազմապիսիս առաջի վերաժանողացդ մատուցանեմ, յիշատակել բարի կամաւք և սեռն սիրով ի պատկանաւոր խընդըրուածս զստացող սուրբ Աւետարանիս՝ զաստուածասէր և զբարեպաշտ տանուտէրն զՄարտիրոսն, և ըզծնաւսն իւր զՄկրտիչն և զԱսրլմէլիքն, և ըզկողակիցն իւր զՅուստիանէն, և զասակս նոցին ըզՂգնաւուրն, և զՋանփաշէն՝ ըզհանգուցեալսն ի || Քրիստոս:

Դարձեալ, աղաչեմ յիշել ի տէր զըռէս Մարտիրոսն՝ զհանգուցեալն ի Քրիստոս, և զեղբարս նորին զՅովանէսն, և զՍտեփանոսն, և զՄուրադէն, և զկողակից նոցին զՅուստիանէն, և զՄարգարիտն, և զԲուսէն, և զԳաւնարն, և զհանգուցեալ զաւակսն զՂգնաւուրն, և զՄանսկն, զՋանփաշէն, և զՍալթանն, և զՄկրտիչն, և զԲարեաւարդարն, և զամենայն արեան մերձաւորսն՝ զկենդանիս և զհանգուցեալսն, ամէն:

Ընդ որս և ես՝ անպիտանս ի մանկունս եկեղեցւոյ սուտանուն քահա-

* Գրված է 207ր էջի մեծագիր նկարի ցածի կապտավուն եզրի վրա, երկաթագիր ասուերով:

** Համարում ենք զըշական սխալ, պետք է գրեր՝ Շեթանաներորդի:

նայա Կարապետ, որ սկսա, և գրեցի, և զարգարեցի ոսկով և ծաղկիւ զսուրբ Աւետարանս յիշատակ ըստացողի սորայ, ամէն:

Արդ, երեսս անկեալ աղաչեմ զձեզ, ո՛վ սուրբ ընթերցողք, յիշման արժանի առնել ղիս, և զծնաւդսն իմ, և զամենայն արեան մերձաւորսն՝
359ա ղկենդանիս || և զհանգուցեալսն, ամէն:

Եւ ղհոգևոր հարբն մեր ղՊետրոսն և զտէր Մինասն՝ զոսուցիչքն իմ և զվարպետքն իմ, որ բաղում աշխատանք և երախտիք ունին ի վերայ մեր, ղոր տէր աստուած հանդուացէ զհոգիս նոցա ի դասս լուսեղէն, ամէն*:

447

Մ Ա Ն Ր Ո Ի Ս Մ Ո Ի Ն Ք

Երևան 7209

գրիչ՝ Կարապետ Բերկրցի

ա

33բ Զյետինս ի գրչաց և զառաջինս թ մեղատրաց՝ կրկնավէր Կարապետ Բերկրցիս** աղաչեմ յիշել ի տէր, և աստուած ըզձեզ յիշէ յիւր միմանսգամ զալուստն, ամէն:

Բ

65բ Ո՛հ, ո՛հ, ո՛հ:

Երիցս եղկելի և ողորմելի,
Մին բան շունիմ պատասխանի,
Մրնայ ամաւթն ինձ սոսկալի,
Եւ գերելոյս տէրն ողորմի:

448

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Եթորոս Աղրարձ, Բ., էջ 420

Տիգրանակերտ, ս. Սարգիս Էկեղեցի

գրիչ՝ Մանուէլ
վայր՝ Երզնկայ

Յիշատակ Զոհաննու քահանայի ի գեղջէն Ուտոյ, և կենակցին իւրոյ Թանուխին, և զաւակին Խաչատուր սարկաւազին, և ծնողաց Վարդապետ-

* Զեռարի 380ա էջի վրա կա 1541 թվականի մի հիշատակագրութիւն, որի շարունակութեամբ, նույն թ.Ձ. դարի ձեռագրով, զրկած են մեծ կարեւորութիւն ունեցող հետեւյալ տողերը. «Յիշատակ է սուրբ Աւետարանս սօլեար ասնաֆին, ձեռամբ ուսթայ Ալիսասին, որ ետ [ի] ղու[ռ]ն Գետրոս առաքելոյն, և Կանոց սուրբ Աւետար[ան]ին, և սրբոյն Մի-նասայ, և Սարգսի զօրավարին անջինջ յիշատակէ Յիշեցէք և աստուած-ողորմի ասացէք, ամէն»:

Հիշատակագրութեան մեջ նշված սօլկար ասնաֆ-ը՝ սօլ կարողների համաբարութիւնն է: Որքան մեղ հայանի է, այս ամենահին ուղղակի վկայութիւնն է միջնադարյան հայկական քաղաքներում համաքական կադակերպութեան գոյութեան մասին:

Մեծ հավանականութեամբ պետք է ենթադրել նաեւ, որ սօլկարների այս համաբարութիւնը եղել է հենց ձեռագրի գրչութեան վայրում՝ Բերկրի քաղաքում:

** Ամենայն հավանականութեամբ նախորդ հիշատակարանի գրիչն է:

տին և Հովհաննիսի, ի գիւղն Ուռիկ, ի դրան սուրբ Ստեփաննոսին և սուրբ Սիմէոնին: Գրեալ ի թվ. Հայոց ՋԻՔ. (1473), ձեռամբ Մանուէլ երիցու, ի թագաւորութեան Հասան պարոնին, ի հայրապետութեան տեառն Սարգսի եպիսկոպոսի, ի գառն և յանրարի ժամանակս, ի գաւառս Երզնկայ, ի քաղաքս, ի դուռն սուրբ Աստուածածնիս, Սևաստուրէզ դրան:

Յիշեցէք զՄանուէլ երէցն, զվարպետն՝ զՍամուէլ պատկերահանն, և զհայրն զՏիրացու քահանայն...:

449

Ժ Ա Ռ Ը Ն Տ Ի Ր

184712, Վան, Նորաշէն

գորիշ՝ Իսրայէլ
վայր՝ Սղերք

...Մանաւանդ զստացող դրոցս զՎարդան քահանայն, և զծնողոսն իւր, և զորդիքն զՅովսէփ և զԿիրակոս քահանայքն, և կարգացողաց և լսողաց, և Իսրայէլ մեղաւոր գրչիս, և իմոցն ամենայնի՝ ՀՐ. (72) ցեղիցն. ի դրախտէն յելիցն Ադամայ կենաց մինչև ի վախճանն Մովսէսի ՅՈ. և էՃ. (6670), և ի մահուանէն Մովսէսի մինչ ի Քրիստոս Ռ. և ԴՃ. և ԿԸ. (1468) ամ է, և ի Քրիստոսէ մինչև յայս, որ գիրս գրեցաւ Ռ. ու ԴՃ. ու ԺԸ. (1418) ամ է, զի ՋԻՔ. (1473) ամին գրեցաւ, և աւր ուրբաթին, ի հոռի ԺԾ. (15):

Որոց բարեխաւսութեամբն ողորմի Քրիստոս աստուած արինակ տըտողին խոշա Մսեհին, և իւր ծնողացն, և ազգականացն, ամէն: Սա բազում արդիւնս արար ի կենդանութեան իւրում ի դրոմս սուրբ եկեղեցւոյ՝ ի գրոց և ի շուրջառաց և ի խաչ արհնելոյ, և դէմ եգեալ գնաց ի Երուսաղէմ, և շրջեալ ի տնաւրինական տեղիսն Քրիստոսի, և ուրախութեամբ կատարեալ զովստն իւր, զոր ցանկայր ի վաղուց հետէ, և արար անդ ողորմութիւն կարատելոց, և ի յաւորս տանի սուրբ զատկին ետ շունետրացն ինչս ծածկաբար և եմոյծ ի սուրբ Յարութիւն, որ տեսին զլոյսն պայծառ, որ բուրէր ի գերեզմանէն Քրիստոսի ի խնգրոյ Լուսաւորչին Հայոց սրբոյն Գրիգորոյ, և կատարեաց զովստ իւր, և ել ուրախութեամբ ի ճանապարհ իւր, և եկեալ եհաս առողջութեամբ ի հայրենական գաւառն՝ ի քաղաքն Սղերք: Եւ դեռևս փափագ բազում ունէր ի մտի վասն սիրոյ անանց հանգստեան: Եւ ասացին և ծանուցին, թէ կայ ի յայտեսիս գիրք մի, որ Ոսկիփոր կոչի, և յեղաւ ի սրտի՝ թէ պիտի որ տեսանեմ գնա, և յուղարկեաց խնդրել, և ոչ ետուն: Եւ ապա ջանաց բազում աշխատանաւք և արդեամբք, և էառ և ուրախացաւ հոգով և մարմնով: Եւ ապա սկիզբն արար[աք] դրելոյ գրոյս՝ որ Ոսկիփոր անուանի գիրքս, զի ամենայն գրոց ի յինքն հաւաքեալ ունի՝ յԱւետարանէ, ի Ճառէ, ի Խէրանց վարքէ, ի մեղսաբաւիչ և յամենայն սրբոց պատմութեանց՝ զպայծառն, զգովելին և զուրախալին կայ ի ցանգս գրոցս, և թէ կամիս գիտի հասարագիրն և ուրախացիր:

450

Ո Ս Կ Ե Փ Ո Ր Ի Կ

Վիեն. 148. Տաշ. Յուլ. 148—149

Ա. գրիչ՝ Ընքստակէս
վայր՝ Երուսաղէմ

ա

106^բ Զմեղապարտ գրիչս՝ զսուտանուն քահանայ Ընքստակէս աղաչեմ
յիշել ի տէր սուրբ աղաւթիւք ձերովք, և զծնօղսն մեր և զեղբարս և զամե-
նայն ազգայինս, և աստուած զձեզ յիշէ, ամէն:

բ

87^բ Արդ, աղաչեմ շմեղադրել, զի ձմեռն էր և թէն, և ես տգէտ և չեմ ծա-
նաւթ դրոց: Յիշման արժանի համարել աղաչեմ ի տէր:

Բ. գրիչ՝ Աւետիք

գ

304^բ—305^ա Արդ, պայծառ գիրքս ցանկալի,
նւ զանազան պտղով ի լի
Դրախտ է սա ախորժելի
Ու ծաղկաւէտ բուրաստանի...
Առական գիրք կոչեսցի:
Գրեցաւ ձեռամբ անարժանի,
Որ Աւետիք անուն կոչի,
Սուտանուն եպիսկոպոսի...
Ի հայկազեանն թուականի
Տասնետիւթն* յիսնեկի՝
Քսանեւերկու** յարաբարդի (1473),
ՅԵրուսաղէմ սուրբ քաղաքի,
Ի վանս սուրբ Աստուածածնի,
Մերձ առ դրանս Բեթխահեմի,
Միշտ թողովիւն մեղաց խնդրի...
Այլ և եղբարցս անապատի,
Որ են բնակեալ յայս սուրբ տեղի՝
Արիստագիսի և Մելիսեդեկի
նւ Յակոբ ճգնատրի,
Յիշողացդ ամենայնի.
նւ գիր մեղաց ձեր ջնջեսցի, ամէն:

451

Յ Ա Յ Ս Մ Ա Ի Ո Ի Ր Ք

ԲՅՎ 228, 18Վ 928

Կատարեցաւ երանելի վկայն Քրիստոսի սուրբն Դաւիթ [Խարբերգի]
ի մեծ թվականին Հայոց ՋԻՐ. (1473), յամի Կոյս կոչեցելոյ, յորում
տարւոյ և զգիրքս դրեցաք յաւուր կիրակէի. ի փառս Քրիստոսի աստու-
ծոյ մերոյ:

* Բնագրում՝ «ԺԸ»:

** Բնագրում՝ «ԻԲ»:

452

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Յ

«Մանգուլէի Էֆրեւար» լրագիր, 1869 թ.
յկկանմարտի 21, № 1110*գրիչ՝ Կիրակոս վարդապետ
վայր՝ Զէյրոն

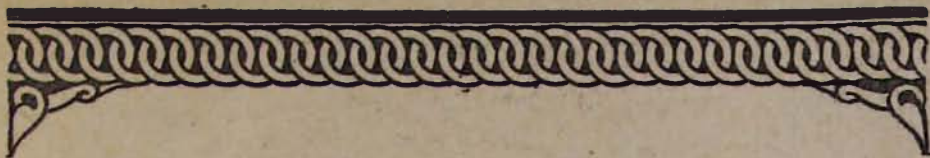
Արգ, խնդրեմ զի յիշեսցիք յաղօթս ձեր զնախնի հաւրն իմ և զիշխանն մեր զՀեքում, որ զօրապետ բանակաց Հայոց, առ թագաւորօք Կոստանդնու և Լևոնի վերջնոյ: Սա էր [սր] սպան զբաշ զօրապետն եգիպտացւոց Էօմէր ի դաշտն Ատանայոյ, յաւուրս Կոստանդնու արքային, և արար յաղթութիւն մեծ: Սա էր որ սպան Ալի զօրավարն եգիպտացւոց յաւուրս Լևոնի վերջնոյ ի դաշտն Սոսոյ: Յետ այսորիկ ևս բազում քսջութիւնս առնելով ի Կանչու, յետ գերութեան Լևոնի, սպանաւ նենգութեամբ ձեռամբ մատնիչ Գրիգորի, որ պատրեալ ի բանից սուլտանին՝ ոսլանանելով զՀեքում և արձակելով զորդի սուլտանին, որ էր գերի Հայոց՝ ձեռամբ Զարմանունի տիկնոջ, եղև մատնիչ և դաւաճան ազդին մերոյ...: Յիշեցէք զկին նորա զԶարմանունի, զի սա ևս յետ գերութեան արքայի մերոյ, ի գիշերի գաղտ արձակեալ ի բանակն եգիպտացւոց՝ արար կոտորած մեծ ընդ առն իւրում Հեքմոյ, և ձերբակալ արարեալ զորդի սուլտանին: Բայց ապա տեսեալ, թէ մատնիչք սպանին զՀեքում, և կամին ևս սպանանել զինքն, և արձակեցին զարքայորդին՝ փախեալ ի լերինս Կոկիսոնի և Ուլնիոյ, և անդ թափառէր ամս հինգ: Յետ հինգ ամաց ժողովեալ ի լեռնականաց արս երեքհարիւր, էառ ընդ որդւոյ իւրում [Գէորգեայ] զԿապան, և աղատեաց զազգն ի ձեռաց այլազգեաց ամս վաթսուն և հինգ: Զքաջութիւն սորա և զառն իւրոյ Հեքմոյ և զորդւոցն իւրոց են դրեալք ի գիրս յիշատակարանին վանաց սրբոյն Կարապետի, և ի վանս սրբոյն Ստեփաննոսի որ ի Կանչու, և ի վանս Յոնքոյ. և զամենայն անցսն, և զպատեհազմսն, և երկրաշարժն մեծ, և սուլն մեծ, և զմահատարածամն, մեծ են դրեալք նոյնպէս: Զայսոսիկ միայն դրեցան, զի մի կորիցեն անուանք նախահարցն իմոց, զի մեր օձախն է իջեալ ի Հեքմոյ և ի Զարմանայ:

Յիշեցէք և զիս՝ զմեղաւոր ծառայ ձեր զտէր Կիրակոս վարդապետ, և զեղբայրն իմ զտէր Յովնանէս քահանայն Կանչուի, և զորդիսն նորա զՀեքում և զԼևոն... և դուք յիշեալ լիջիք ի տեսնէ, ամէն:

Գրեցաւ Շարականս այս ի թուին Հայոց ՋԻՐ. (1473), ի վանս սրբոյն Ստեփաննոսի, յետ աւերման սրբոյն Կարապետի...**:

* «Մանգուլէ» թերթի նշված համարը չկարողացանք գտնել մեր գրադարաններում: Հիշատակարանը հրատարակում ենք Ղ. Փիրղալեմյանի («Նշխարք ալատմ. Հայոց» հտ. Բ-Նրևան. ձեռ. № 4513, էջ 209—210), Մ. Տէր-Մովսիսյանի (Հայերեն ձեռագրերի անտիպ ցուցակ) և Ղ. Ալիշանի («Միստուհ», էջ 184, 194, 227, 542), կատարած ընդօրինակումներով: Եւ քաղվածքների հիման վրա:

** Մեր հաստատ համոզմամբ հիշատակարանի տվյալները կեղծ են: Դրանք հորինել է կամ Կիրակոս վարդապետը, կամ էլ նրա հաջորդներից Ղուկաս վարդապետը (վանահայր Զեյթունիս. Կարապետի, որը 1557 թվականին նորոգելով գիրքը, իրեն ևս համարում է Հեքումի և Զարմանունու դարմից, հիշատակելով նաև իր եղբորը՝ Մատթոս քահանային և նրա որդիներին՝ Սարգսին և Լևոնին: Ղ. Ալիշանը օգտագործելով հիշատակարանի տվյալները, նույնպես կասկած է հայտնում նրանց արժանահավատութեան մասին:

ՌԱՄԿԱԿԱՆ ԳԻՐԲ ԱՄԻՐԴՈՎԼԱԹԻ ԱՄԱՍԻԱՑԻՈՑ

«Երկրագունա», 1884 թ., էջ 551 - 553

Հեղինակ՝ Ամիրդովլաթ Ամասիացի

Յանուն աստուծոյ գթածին և ողորմածին, ի սկիզբն բանիս այս իմաստութեան արհեստիս, որ հաստատեցին իմաստասէրքն ողորմութեամբն անեղին և անմահին րարծրելուն, որ զարարածս ստեղծեց՝ զծով և զցամաք, զհրեշտակք և զմարգ, զհոգի և զշնչոոր և զանասուն և զգազան, զթռչուն և զսողուն, և փառք արարածոցն աստուծոյ, ամէն: Եւ կրկին գոհանալով փառօրենք զմիանցնական սուրբ երրորդութիւն զհայր և զորդի և զսուրբ հոգին, և հաւատամ զօհտումն Քրիստոսի, և զծնունդն Քրիստոսի, և զմկրտութիւն Քրիստոսի, և զխաչելութիւն Քրիստոսի, և զաստուածապէս յարութիւնն և զհամբարձումն Քրիստոսի, և զնովոր մարմնով զգալուտն միռսանկամ, և զդատաստանն յաւիտենական հաւատամբ: Եւ կրկին գոհութիւն միասնական սուրբ երրորդութեան, որ շնորհեց մեր Հայոց ազգին զսուրբ Գրիգորիս Լուսորիշն մեծ Հայաստանեայց, և առաջնորդ եղև լուս գիտութեան Հայոց, և լուսաւորեց զամենայն տիեզերս Հայաստանաց հրամանին աստուծոյ: Եւ գոհանալով փառօրենք զարարիշն աստուած, որ յայտնեց զսուրբն Սահակ Պարթև ի յազգէն Լուսաւորչէն, որ յայտնեցին հետ սրբոյն Մէսրոպ վարդապետին՝ զհայ գիրն և թարգմանեցին զամենայն հին և նոր կտակարանքն, և զարտաքին դիմաստութիւնքն, և զքերականութեան արվեստն, և զաստեղաբաշխական և զերկրաչափական և զբժշկական և զռամկական և այլ բազում արվեստն: Եւ ի վերջին դարուս, որ նվազել էր Հայկազուն ազգս//* կաթողիկոսութեան տէր Սարգսիւն և ի հայրապետութեան տէր Յովակիմայ արհիեպիսկոպոսին, ի մայրաքաղաքն ի Կոստանտինոյպոլիս, ընդ հովանեաւ սրբոյն Նիկողայոսի սքանչելագործին, և ի թուականութիւնքն Հայոց ՋԻԳ. (1474) ամին, ի մայիս ամսոյ հոռմայեցոց ԻԶ. (26) արն: Եւ թարգմանեցաւ գիրքս ըռամկական ի տաճիկ լեզվէ ի հայ լեզու ձեռամբ անպիտան և անիմաստ ծառային աստուծոյ Ամիրտովլաթ բժշկին: Եւ որք կարդայք և կամ արինակէք թողութիւն խնդրէք ծառայիս աստուծոյ և աստուած յիշէ ի միաանգամ գալուտն, ամէն:

* 3 առջ անբնութեանի:

454

Յ Ա Յ Ս Մ Ա Ի Ո Ի Ր Ք

ԵՐԼԱՆ 6268

դրիչ՝ Զաֆէն
վայր՝ վայոց-ձուր

ա

11ա Քրիստոս աստուած լուսաւորեա զամենայն հոգի հաւատացելոց քրիստոնէից, եւ առաւել զստացողի սուրբ դրոցս Մեսրոպ նորարողը ոչ արեւդայի, և ծնողաց նորին Մախտումին և Մելիփին, և Մխիթար քահանայի, և Մկրտիչ զեղեցկատեսիլ սարկաւադին, և ամենայն արեան մերձաւորացն, ամէն:

Ընդ նոսին և մեղաւոր գրչիս Զաֆէնսիս, և իմ ծն[ողացն], և կարդացողաց և լսողաց:

բ

68ա Գրում ի, մովն ցեթեց ի վերայ լուսանցին:

գ

72բ Քրիստոս աստուած... ողորմեա ամենայն հաւատացելոց, եւ առաւել ստացողի սուրբ դրոցս Մեսրոպ քահանային, և ծն[ողացն]՝ Մաղքումին և Մելիփին, և Մխիթար քահանային, և ծնողաց, նաև պարոնաւորին տէր Ստեփանոս* արհեսպիսկոպոսին, որ առաջնորդ եղև գրոցս և գթայր ի վերայ մեր, որպէս հայր ի վերայ սիրելի որդոյ. զոր տէր Յիսուս պահեսցէ զսա մեզ ընդ երկայն աւուրս ուղիղ վերակացութեամբ, և յետ աստեացս ելանելոյ ընդ Ոսկիբերանին դասակից և պսակակից առնէ: Ընդ նոսին և զմոխրիկ ծրողի սորա զԶաֆէնսի և ծն[ողացն] իմ Իբրիանոսին և Դաւթին: Քրիստոս լուսաւորէ զհոգի Աբրահամ քահանային և զաշքն խաւարեցնէ, որ վասն նորա նիաթին Ա. (1) տարի բոլոր զէս Բ. (2) ամիսս բոռնք գրեցի տքտքալով:

դ

175ա Վա՛յ մեզ, վա՛յ մեզ, թէ որպէս լինիմք քրիստոնեայ, որ միայն խաւսաց ընկերին ոչ համբերեմք, ոչ թէ գանից և տանջանաց: Եւ առաւել վա՛յ զմոխրիկ գծողս, որ իսկի չունիմ համբերութիւն. և զինչ լինիմ, վա՛յ, որ մին լուի կծելոյ ոչ համբերեցի և ապա զտողն լմնեցի:

ե

202ա Թէպէտ և ինքն կամեցօ ես չեմ հաւանիլ, թէ ի տոռտող մարտիրոսներն ոչ մերձենան զազանքն, և զսա (զԻգնատիոս հայրապետն) կերան**:

* Ընդգծվածը գրված է կարմիր թանաքով:

** Գրչին իր տարակուսանքը հայտնել է Իգնատիոս հայրապետի վարքաբանության առթիւ, ուր ասված է, թե «Եւ իբրեւ հասին ի չում՝ մոռնին զսուրբ հայրապետն ի թիաւարոնն, եւ արկին զնա կերակուր Բ. առիւծուցն, և նոյն ժամայն հեղձուցին զնա եւ կերան»:

զ

222բ Այսպիսի լուսա դառնութեան ձայն, թէ եպիսկոպոսն մեր տէր Ստեփան-
նոս անկեալ է ի ձիոյ. և ես խիստ սփռնեցա՝ և արտասուաւ խնորեցի
ի նախաձկայէս, զի բարեխաւսեցէ առ տէր վասն կենաց անուանակցին
իւրոյ, որ կրկին տեսանեմք զփափաքելի երես նորա:

է

249բ— 250ա ԶԹուա նորաբողոքը քահանայն յիշեցէք յաղաթս, որ այսպիսի երեկ աւ-
ինձ երկու ձիթով բաղարճ երեր, որ ես կերա. նաև զմայր նորա, որ աղար-
կեալ էր զայն մեծ-մեծ հացերն:

ը

256բ Գիտեմ որ տուն և գիր պակաս կայ յայս ճառս, ապա վկայ է արս,
որ յարինական չկէր, մի՛ մեղադրեր:

թ

288բ Ո՛վ սուրբ կարդացող, ինձ հայնց թվաց, թէ բան կայ պակաս, թէ
կարես նա բերան ասայ, թէ չէ նա վայ տուր զծոյլս, որ յայլ տեղ կամ
յայլ գիրք որոնեցի ոչ:

գրիչ՝ Գալուստ

ժ

370բ Սոցա աղօթիւքն ողորմի Քրիստոս Մեսրոբ քահանային և ծնողացն,
ևս առաւել պարոնտիրին տէր Ստեփանոսին և ծնողացն, և նորին շառա-
ւիղին տէր Գրիգորին և իւր ծնողացն, և ինձ մեղաւոր Գալուստ սուտ
գրչիս և իմ ծնաւդացն, և կարդացողաց և լսողաց, և Քրիստոսի փառք
յաւիտեան:

Արհնեալ է արարիչն աստուած, որ զմեզ բարով թափեց ի յէս գրքէս,
զի Բ. եղբարքս է. (7) տարի էր, որ վերա ինք, Ռ. (1000) բռունք պրծանք.
Դրիշցվր. երգըշվ՞: ումմ

ճ. հ. չ. ֆ. :|||·|||:|||:| |||:

ժա

394բ Գ. տեղ է գրած՝ յ[ն]դեգիս, Հերմոնի վանք, Աստուածածնումն, էս
տեսրս///***

ժբ

433ա Թողութիւն արարէք, ո՛վ եղբարք, մատս մանկաղով կտրել ի, հէնչանք
կարացի գրել, փառք աստուծոյ: Ա. (1) ոչխրի արիւն գնաց:

* Այս բառը լավ չի կարդացվում:

** Մածկաղեր այս աղը կարդացվում է «Գալուստ, Զաքէոս» (եթե միայն վերջից
4-րդ տառը «Գ»-ի փոխարեն՝ համարենք «Փ»): Շարունակութունը մեզ չհաջողեց վեր-
ծանել:

*** Գրված է ներքին լուսանցքի վրա. հետադարձ (կազմելու ժամանակ) լուսանցքը
կտրել են, կտրվել են նաև վերջին մեկ կամ երկու բառերը:

Ժգ

434բ— Հստեղս հասայ՝ բարկութիւնն նեյ ընգաւ. ացին* թէ Հասան-բէկ
434ա կոխեցաւ, արինական պահեցաւ, գրողս խատատեցաւ, տետրաւս չլմնեցաւ, վա՛յ մեզ:

Ժդ

443ա Շնհաւոր շիրդուն՝ (") իմ քիրն մեռաւ, իմ շքիւրն կոտորեցաւ, թողուն թիւն արարէք:

Ժե

454բ Ձէս տետրս ղրելիս խիստ դառնացաւ, վա՛յ,
Մէր շունի, Ա. քոյր ունի, էն էլ մեռաւ, վա՛յ,
Քանի միտս ընկնէր, գրիչս ձեռնէս վեր բնկնէր,
Խիստ կտրաւտ ի ՚ւ շտեսայ, [վա՛յ]:

Ժզ

464բ Ողորմի Քրիստոս Սարգիս ըրարունապետին:

Ժէ

470բ Ո՛վ սուրբ Գէորգ, յայս կ[ե]անս պաաւհասէ փրկեայ, յայն կ[ե]անք՝
դժոխոցն, աղաչեմ զքեզ:

Ժը

473ա Իսկի շէց թողութիւն արարէք, կիրն գիտել չեմ:

Ժր

476բ— Սուրբ Սարգսի պասին տցի ծոմ կենամ. ինքն գլուխս ման երէկ ու
477ա քիրն յերազի տեսայ ու խիստ դառնացայ, հէնձ, որ ձեռս թուլացաւ ու
կաղամբարն վեր ընկաւ. թողութիւն արարէք, ո՛վ եղբարք իմ սիրելիք**:

Ի

506բ - 507ա Այս ճառս գրեցաւ
Ացին թէ տէրն վաղջանեցաւ
Նպիփանու դասաւորեցաւ,
Մեղաւորս հէնձ դառնացաւ,
Որ ձեռս թիւացաւ,
Սուրբ էր և սուրբս հանգեաւ,
Վայ ինձ թէ ինչ կամիմ լինիլ:

Իա

516բ— Ո՛վ ընթերցող եղբարք, աղաչեմ զձեզ, զի խոշորանաց գրոյս անմե-
517ա ղագիր լեր, զի ժամատուն կու շինին, բան էի արել և ձեռս խամացել էր.
յամենայն ժամ վարդապետն*** կանչէր և ես վռաղեցայ... թէ տետրս
լմնեմ:

Նւ թուական էր ՋԻԳ. (1474):

* իմ ասացին:

** եվ էրոք, 477 և 478 Թերթերի ներքին լուսանցքի վրա Թանք է Թափված:

*** Հապաված է այսպես՝ «վարդան»:

իբ

526^բ Ո՛վ հղբարբ, թողութիւն արարէք, զի ժամատան փէտն ձեռիցս էր-
րնկել, այս չափ կարացի զայս տետրս [գրել]:

իգ

537^բ — Ո՛վ հղբարբ, գրոյս խոշորանացն անմեղադիր լերուք, զի ըշտապե-
ցայ, թէ այս տետրէս իւրսիմ ու կրթամ ի յայլ տեղի, վասն այնորիկ, որ
538^բ շտեմնելոյ բանն ոչ տեսում. ինձ թողութիւն արարէք: Բաւ է իմաստից,
որ դիտողն է: Աւրհնեալ տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս, ամենայնորբ
երրորդութիւնն:

Ժաղկող՝ Աբրահամ

իդ

353^ա Ո՛վ երջանիկ հայր Աբրահամ,
Վաշ և երանիս ես քեզ տամ,
Առ յիշատակս քո լամ և ողբամ:
Ես եղկելիս՝ սուտ Աբրահամ
Ջքեզ տեսանելն յոյժ ցանկամ
Գերիս լինի արժան ընդ քեզ:

իե

542^ա Ո՛վ զինօր թէոգորոս,
Բարեխօսեայ առ տէր Յիսուս
Տալ օգնութիւն մեղուցելոյս
Հասնիլ ի վերջ այս ծաղկոյս*:

օգնող՝ Յակոբ

իզ

493^ա Այս էշս Յակոբս գրեցի Մաթէոսի աշակերտ, ով էշս կարդայ՝ զիս
յիշեա**...:

օգնող՝ Սրապիոն

իէ

528^ա Յիշեցէք զՍրապիոնս, որ կէս էշս գրեցի զայս:

455

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փերդ. 6273, էջ 320, Ականց աւան

գրիչ՝ Աստուածատու-
վայր՝ Տփլիս

...Սուրբ Աւետարանս գրեցաւ ի թուարերութեան. Հայոց տոմարիս.
ՋԻԳ. (1474):

* Ծաղկող Աբրահամի հիշատակագրութիւնները կարմիր թանաքով են:

** Այս նույն Յակոբի մասին 491^ա էջի լուսանցքում կա հիշատակագրութիւն. «Այս
տեարս Յակոբ վարդապետին է ծաղկած»:

Ո՛հ և եղուկ և վայ է մեր լսելիաց, և վայ է մեր տեսանելի աշաց. որ վասն մեղաց մերոց բարկացաւ անբարկանալին աստուած ի վերայ Տփլիս քաղաքիս. և էր խիստ մեծ մահ, որ ոչ կտրենք պատմել գրովք:

Այ, վայ է մեզ հազար բերանով: Այն ահ եղև օրն և ժամ <վայ է մեզ հազար բերանով>, որ գալարէր սրտերս ի փորիս. որ մեր զաւակս հրեշտակ տեսանէր և մեզ ցուցանէր և խօսելով զարդար հոգին աւանդէր:

Երբ լուանէր՝ ճիշ և լալ քաղաք ընկնէր. ոչ աղբէր կարէր երթալ ի մխիթարել զեղբայրն*. անպէս ողբոյն ո՛վ կարէ պատմել:

Ի ամս հայրապետութեան տեառն տէր Սարգսի, և արհիեպիսկոպոսութեան մերոյ տէր Ղուկասի, որ յայսմ ամի շինեաց զանգակատուն բարձր և խաշ ի գլուխ նորա՝ ոսկի խնձորով, տէր աստուած ընդ երկայն աւուրս արասցէ... և թագաւորութեան վրաց Բակրատայ, Գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի քաղաքս Տփլիս, ընդ հովանեաւ սուրբ կաթողիկէ Աստուածածնիս, ձեռամբ անարհեստ գրչի Աստուածատուր անարժան քահանայի, ի խնդրոյ Դիլշաւ տանուտէր բարեպաշտի:

456

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փերգ. 6273, էջ 318 - 319, ի Վեդիբ-Գոփրուի եկեղեցի

գրիչ՝ Մելփիսեղ
վայր՝ Գուգարաց գաւառ,
Ուխտիք դղեակ

...Արդ, այս անմահական ըմպելոյ և անգիտ մարդարտիս և ամենագով օրինակիս փափաղող եղեալ սրբասէր և աստուածահաճոյ քահանայն Աստուածատուր, և ետ զաղափարել զսա ի ձեռն Մելփիսեղի անարհեստ գրչի, ի ժամանակս վերջինս, ի թուականութեանս հայոց ՋԻԳ. (1474), ի գաւառիս Գուգարաց, ի դղեակս Ուխտիք կոչեցեալ, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս և սուրբ Կարապետիս և այլ սուրբ նշանացս...:

457

Յ Ա Յ Ս Մ Ա Ի Ո Ի Ր Ք

Փերգ. 4518, էջ 211—212 (նշխարք պամ. հայոց, Բ.)

գրիչ՝ Մարգարայ
վայր՝ Վերին Վարագ

Փառք... որ ետ կարողութիւն մեղսամած և անարհեստ գրչի Մարգարայ մեղաւոր արեղայի հասանել յաւարտ սորին... ի խնդրոյ բարեպաշտ և աստուածասէր տանուտիրոջն պարոն Ումեկիւն, որ ստացաւ զսա ի հալալ արդեանց իւրոց յիշատակ իւրն և ծնողացն իւրոց Աւագնիւն և Աւագունիւն: Արդ, գրեցաւ սա ի սուրբ և ի հռչակաւոր ուխտս ի Վերին-Վարագ, ընդ հովանեաւ սուրբ խորանացս, որ աստ կան կառուցեալ յանուն կենսատու Փրկչին, և աստուածորնկալ սուրբ նշանին, և Երկոտասան սին լուսոյն, որ էջ ի պատիւ սուրբ Խաչին, ի խնդրոյ սուրբ ճգնաւորին:

* Կ. Փերգալեմյանը սխալմամբ ընդօրինակել է «գերբ այլն»:

Թօթկայ և ի պարծանս քրիստոնէից, և յայլ սրբոցս որ աստ կան, ի դառն և ի նեղ ժամանակիս, ի թուաբերութեան Հայոցս ՋԻԳ. (1474)* ՁՄարգարայ գրիչս յիշման արժանի արարէք, և զծնողսն իմ՝ զՄկրտիչ քահանայն և զՇնոհմուրն, զեղբայրն իմ զՅովնանէս քահանայն, և զկողակիցն իւր զԽոնձայն, և զքոյրն իմ զՆշիւունն, և զհոգևոր եղբայրն իմ զԽարտղանաղգեստ կրօնաւոր զԴաւութտ աբեղայն Թաւրիզեցի, և զամենայն արեան մերձաւորս...:

Յիշեցէք յաղօթս ձեր զՈւմէկն, և ղշոչ պապն իւր, և զհանիկն զԲէրաւշէն, և զՍուլտանն, և զհոգևոր եղբայրն իմ զՄկրտիչ աբեղայն զՏաղեղիին, և աստուած-ողորմի ասացէք, և աստուած ձեզ ողորմեսցի, ամէն*:

458

Մ Ա Շ Տ Ո Յ

Սերասարա, ս. Նշան 85, ՀԱ, 1928, սյուն. 339

գրիչ՝ Երեմիա
վայր՝ Կոնքեր գիւղ

Գրեցաւ սայ ի թուիս Հայոց ՋԻԳ. (1474), ի փառս Քրիստոսի աստուծոյ մերոյ: Յիշեսչիք ի Քրիստոս զստացողն սորա Ջաւրան և զկենակիցն իւր Ջիման, որ ստացաւ զսա ի հալալ վաստակոց իւրոց յիշատակ իւր, և ծնողաց իւրոց, զդեռաբուսիկ որդին իւր զՈսկեսունկն: Եւ զիս՝ զԵրեմիա գծողս և զծնողս իմ աղաչեմ յիշել ի տէր և աստուած զձեզ յիշէ, զհայր իւր զԹաքոս, զմայր իւր զՓաշայ-Մելիքն, և զքոյրն իւր Սարդ-Մելիքն, և զդուստրն իւր զՓաշայ-Մելիքն, և զհանգուցեալսն իւր ի Քրիստոս, ամէն: Եւ եղի զսայ ի Կոնքերն ի զեաւզն, ի դուռն սուրբ Սարգսի զաւրովարին:

459

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երեան 7991

գրիչ՝ Յովանէս Մանգասարենց
վայր՝ Արճէջ

... Գրեցաւ տէրոնական սուրբ Աւետարանս ի մեծ թուականիս Հայոց ՋԻԳ. (1474) ամին. <յերկրորդում ամի> յառաջին ամի նստելոյն յաթոռն էջմիածնի տէր Սարգիս սուրբ և մաքուր կաթողիկոսի: Եւ եպիսկոպոսք երկրիս մեր || Քաջբերունոյ՝ արին և իմաստունն վարդապետն 336ր Յովանէս, և նորընծայ սուրբ հեղահոգի տէր Կարապետ եպիսկոպոս, զորս տէր աստուած յերկար ամօք պահեսցէ ի կամս և ի հրամանս աստուածային:

Արդ, ես՝ անարժան գրիչս Յովանէս աշխարհի երէց՝ անուամբ և ոչ գործով... ձեռնարկեցի ի սուրբ Աւետարանս և մեծաւ զգուշութեամբ գրեցի, վասն որոյ աղաչեմ զամենեան աստուած-ողորմի ասել անար-

* Ձեռագրի հեա Ղ. Փերգալեմյանը ծանոթացել է 1881 թ., Սալմաստին մերձակա Ուլայ գյուղում:

ժանիս, և ուսուցողին իմոյ մեծ րաբունոյն Թումայի, և մարմնաւոր ծնողաց իմոց Մանգալսալիին և Փաշային, և ամենայն արեան մերձաւորաց իմոց, և աշխատողիս ի սպասաւորութիւն մեր Զուլալ-Խաթունի, և ծնող-
[աց նորա]...:

Գրեցաւ և ասարտեցաւ սուրբ Աւետարանս ի քաղաքիս Արեւն, ի դուռն սուրբ տաճարիս Գէորգեայ զօրավարիս. և Քրիստոսի փառք յա-
վիտեանս, ամէն]...:

237ա

Դարձեալ, կրկին յիշեցէք առ աստուած զսաացաւդ սուրբ Աւետարա-
նիս զԱստուածատուրն, և զեղբայրն իւր հարազատ՝ զհանգուցեալն ի Քրիստոս զՄկրտիչն, և զըրոյրն զՄարգարիտն, և զՄէհրիմիգարն, և զՄրարն, և զհօրեղբայրն զՀէրասպետն, և զորդին զԽաչատուրն, և զբա-
րի ամուսին Աստուածատուրին՝ զՍիրա-Խաթունն, և զժաղկեալ թոռուն-
քըն՝ զԴարմանշէն, զՏղապարտն, զՄիրանշէն, և զՄէլիֆշէն, և զՍօլ-
քան-Խաթունն, և զԽոնդարն, և զհայր տղայոցս զՅովանէս, և զՄկր-
տիչն, և զՄուրատշէն, և զՅակոբշէն, և զՇքուանշէն, և զմօրքրեւորքն՝
զԷլիսաթունն և զԴերմարսկէն, և զորդին զՅոնանէսն, և զթոռն զՍի-
մէնն...:

Գրեցաւ սուրբ Աւետարանս յիշատակ Աստուածատուրն և Սիրա-Խա-
թունին, և տուաւ ի դուռն սուրբ Ստեփաննոս նախավկայիս, ի վայելումն
անձանց պատուական քահանայիցս տէր Ստեփանոսի և տէր Մկրտչի:

237բ

Արդ, արհնութիւն ամենակալին աստուծոյ և արհնութիւն սուրբ Նա-
խավկային և արհնութիւն սուրբ Աւետարանիս հանգիցէ ի վերայ աս-
տուածաշէն գեղիս, որ կոչի Մատղաւտն, և արհնեսցէ զտանուտէր և
զառաջնորդ դեղիս՝ զուէս Աւետշէն՝ իւր ժաղկեալ որդովքն, զպարոն Սօլ-
քանշէն՝ իւր զաւակօքն, զՅոնանէսն՝ իւր որդովքն, զԴանաբէկն՝ իւր զաւա-
կաւքն, և զայլ ամենայն ժողովուրդ դեղիս՝ զմեծ և զփոքր, զաղքատ և զհա-
րուստ, զայր և զկին, զծեր և զտղայ. հայր աստուած՝ զհայրքդ արհնէ,
որդին միածին՝ զծեր որդիքդ արհնէ, հոգին սուրբ հանգչի ի հոգիս
ննջեցելոց ձերոց, միութիւն սուրբ երրորդութեանն զամենեսեան ժողո-
վուրդ աստուածեղէն գեղիս արհնէ, ամէն:

460

Ճ Ա Ռ Ը Ն Տ Ի Ր

Փերդ. 6273, էջ 319, նաև 4515, էջ 210

Վանի Տիրամայր եկեղեցի

գրիչ՝ Վարդան
վայր՝ Վան

... Եւ արդ, գրեցաւ սա ի թուականիս Հայոց ՋԻԳ. (1474), ձեռամբ
անարհեստ գրչի Վարդան սուտանուն երիցու, ի կաթուղիկոսութեան
տեառն Ընքստակէսի և մերոյ աթոռակալիս տէր Յովանիսեայ, ի քաղա-
քիս որ կոչի Վան, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս և սուրբ Վար-
դան քաջ զօրավարիս:

... Եւս առաւել [յիշեցէք] ստացողի գրոյս խոջայ Մուրատին, և ծնո-

դաց նորին Ջանիբեկին և Շամշալ-խարունին, և կենակցին Ասլիփաշին, և նորին ծնողացն խոջայ Փօլատին և Ալամշին, և Վարդան մեղապարտ գծողիս, և իմ ծնողացն Յովաննէս քահանային և Զմրութին, և որդոյ իմոյ Յովանիսին...^{*}

461

Ա Ի Ե Ա Տ Ա Ր Ա Ն,

Երևան 218

գրիչ՝ Պաղոս
վայր՝ Մղաֆու վանք

205ա ...Որոյ ցանկացող եղեալ սուրբ Աւետարանիս աստուածաւոր, հաւատարիմ և երկիւղած տանտիկինն խաթուն Գովփաշէն և ստացաւ զսա ի հալալ վաստակոց իւրոց, յիշատակ հոգւոյ իւրոյ, և ծնաւդաց իւրոց Մկրտչին և Շայմէլէֆին, և եղբարն իւրոյ պարոն Սադաղին, և զաւակացն իւրոց՝ զնացելոցն առ Քրիստոս՝ Խալիֆին, և քերն իւրոյ Շամշա-խարունին, տէր Տիրկանն, և Ամիր-Մելիֆին, և Մարտիրոսին, և առն Գովփաշին՝ Ճանիբեկին, Շեռեմուրին, և Նադար-Փաշին, Մխիթարին, Ղաւրիպշին, և զաւակի Սադաղին՝ ծաղկեալ Դանիէլին, զոր տացէ նմա տէր աստուած ընդ երկայն աւուրս, և զաւակի Խալիֆին:

205բ Եւ արգ, գրեցաւ սա ի վանքս Մղաֆու, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնի տաճարիս, և սուրբ Յակոբայ, և սուրբ Գէորգայ զաւրավարիս, ի թրփս Հայոց ՋԻԳ. (1474), ի թագաւորութեան Հասան-բէկի և որդոց նորին, և ի կաթողիկոսութեան Ընքստակիսի ընդհանուր Հայոց, և Աղքամարա՝ տէր Ստեփանոսի: Յայսմ ամի, յորում Հասան-բալկն զԲաղէշ խրսարեաց և զբազումս ի մարաց ազդէն կոտորեաց. և Հայոց ազգիս յոյժ ողորմած է, զի գերի ոչ աւնէ. և այս ի խնամոցն աստուծոյ պիտի իմանալ:

Վասն որոյ յերեսս անկեալ աղաչեմ ձեզ, ո՛վ սուրբ մանկունք եկեղեցւոյ, յիշեսցիք ի սուրբ յաղաթս ձեր զմեղսամած գրիչս՝ զնուաստ և 206ա զներգեալ պիտակ անուն վարդապետս Պաղոս, || և զեղբարքն իմ զխոճա Աղուպն և զնիկողայոսն, և զհանգուցեալն ի Քրիստոս զորդի Նիկողայոսին՝ զտարածամ փոխեցեալն առ Քրիստոս զՅակոբն, այլ և զհոգեւոր և զբազմերախտ հայրն իմ զՂազար րաբունին, և զծնաւղքն իւր՝ զԱստուածատուրն և զԱմէն-Տիկինն յիշեսցիք յերկնաբացիկ յաղաթս ձեր, և աստուած-ողորմի ասացէք նոցա:

Դարձեալ, աղաչեմ զձեզ աստուած-ողորմի ասացէք մեր մարմնաւոր ծրնաւղացն Մխիթարին և Սիրմա-խարունին, և եղբարցն իմոց՝ հանգուցելոցն առ Քրիստոս Կիրակոսին և Մարտիրոսին, և քրեւրցն իմոց

* Վերջին պարբերութիւնը գտնվում է միայն Ղ. Փիրղալեմյանի «Նշխարք պտմ. Հայոց» աշխատութեան Բ. հատորում (Երևան, № 4515, էջ 210): Դրա փոխարեն Ա. 6373 ձեռագրում բերված է միայն այդ հատվածի համառոտությունը, այսպես՝ «արդեամբ տանուէր խոջայ Փոլատի և փեսային իւրոյ խոջայ Մուրատայ»:

Էւատ-Մելէֆին, Խաթուն-Մելէֆին, Գուլպահարին, և զաւակի նորին՝ Մուրաթին...:

206ր Դարձեալ, աղաչեմ զձեզ աստուած-ողորմի || ասացէք կրկնապատիկ ստացողի սուրբ Աւետարանիս Գովփաշին, և ծնաւդացն իւրոց՝ հաւրն Մըկրտչին և մաւրն իւրոյ Շայմելէֆին, և առն Գուլպաշին՝ Ճանիբէկին, և զաւակի նորին Խալիֆին, և զաւակի նորին Էգգարին, ամենեցուն առ հասարակ...:

Դարձեալ, աղաչեմ զձեզ, որք հանդիպիք սմա լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք մեր խաթուն հարսինն՝ Նուպարին...:

462

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիրդ. 6273, էջ 310, նաև 4515, էջ 210 - 211

Վան՝ Տիրամայր եկեղեցի

գրիչ՝ Վարդան

վայր՝ Վան

... Եւ արդ, ես անարժան սուտանուն քահանայ Վարդան և որդեակս իմ Նիկողայոս էրէց գրեցաք զսուրբ Աւետարանս ի քաղաքս որ կոչի Վան, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին և սուրբ Վարդան զօրավարին, ի թուականութեանս Հայոց ՋԻԳ. (1474), ի թագաւորութեան Հասան-բէկին, և ի հայրապետութեան տեառն Սարգսի նորրնծայ կաթողիկոսին, և մերոյ աթոռակալացս սուրբ ուխտիս Վարագայ՝ տէր Յովնան-նէսի:

Լուսափայլ մարգարտիս ցանկացաւ աստուածասէր տանուտէրն Յովաննէսն, և եղբայրն իւր Յովնաննէսն, և քոյր իւր Խաբիթ-Խաթունն*...:

463

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 4770

գրիչ՝ Յովաննէս

վայր՝ Խիզան

ա

246ր ... [Եւ արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս] ի մեծ թուիս Հայոց ՋԻԳ. (1474), ի կաթողիկոսութեանն հայկազեան սեռի տեառն Սարգսի, և ի մերոյ կաթողիկոսութեան Աղքամարայ տեառն Ստեփաննոսի**, և զանութեանն Հասան-բէկի:

Եւ արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի քաղաքիս, որ կոչի Խիզան, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնի, և սուրբ Յարութեանն, և սուրբ

* Վերջին պարբերութիւնը քաղուած է 4515 ձեռագրից (Ղ. Փիրդ. Շնչարբեղաւ. հայոց աշխատութեան Բ. հատոր):

** Սույն ձեռագրի 24ա էջը իրենից ներկայացնում է այդ Ստեփաննոս կաթողիկոսի կարմիր թանաքով գրված մի կոնդակի մասը: Կոնդակի ձախ կողմը պատուած է: Պատկերով հատվածը տող առ տող կարդացվում է այսպէս.

Սարգսի զաւրավարին և որդւոյ նորա. Մարտիրոսի, և սուրբ Գէորգեայ, որ է հեռի:

Այլ և, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ձեռամբ Յովանէս քահանայի սուտ և ախմար գրչի և անարժանի, և իմ անընդունակ գոլով յարուստ գրչու-
347ա թնան և բազում || մեղաց ցնորիւք պաշարեալ: Այլ ըստ կարի մերում, զոր պարգեհաց մեզ մարդասէր հոգին. սուրբ բազում աշխատասիրեալ իմ ի սմայ:

Արդ, աղաչեմ զամենեանս յիշեցէք ի Քրիստոս զանաժժան գրիչս զՅովանէս քահանայ, և զԺնաւղսն իմ զԹումայ քահանայն, և զԽոնդ-Մե-
լիքն, և զմեծ մայրն իմ զՍովտանն, և զհարեղբայրն իմ զՅովանէսն, և զուսուցիչն մեր զՄկրտիչ քահանայն, և զորդին իւր զՅովանէս քահա-
նայն և որ բազում աշխատութեամբ սնոյց զմեզ՝ զվարձս բարեաց պար-
գեհացէ Քրիստոս իւրեանց և իւրեանց ծնաւդացն, ամեն...:

347բ ... Արդ, որք ճաշակէք յաստուածային բուրաստանէս և յամենալիր սեղանոյս յիշեցէք ի Քրիստոս զերիս երանեալն և զառատասիրտն՝ զհա-
ւատարիմ տանուտէրն զՍաեմիւն, և զեղբայրն զԱտով, և զկողակից[ք]ն նոցին՝ զԽաթուն և զԱնա, այլ և զաւակն իւրեանց զԱւետիս, և զԲրիւ, զԳրիգոր, զՅովանէսն, զԹումանովն, մանաւանդ զդստերքն նոցին՝ զԽաթուն և զԽէրէֆ, և զՄարթա, և զԽոնձա, զՆոնօֆար, զՇուշան, զԽա-
թուն-Մէլէֆ, զԹամար, այլ և զազգն ամենայն և զամենայն արեան մեր-
ձաւորսն նոցա*...:

Ժաղկող՝ Ներսէս եպիսկոպոս.

Բ

ԶԺաղկող սուրբ Աւետարանիս զՆերսէս եպիսկոպոս Աղբամաբայ յի-
շեցէք ի Քրիստոս:

1 ԵՏՆ. Ստեփանոս կաթողիկոսէ ամենայն Հայոց ե[ւ] Աղբամաբայ

2 ||/աց հոգոյ սրբոյ առաքել Բնգ ամենայն աշխարհ Հայոց, մանաւանդ

3 ||/այ, որ Հայջէն(“) Հոգոց վանս, զոր և վիճակ նորին

4 ||/հեցաք զիւր. սեփական թեմերն ի Շուտխոյ մինչև

5 ||/եր և փոքր գեղորայք, վանորայք և անաստերն:

6 ||/և սոցին սպաս[աւ]որէ տեառն Ստեփանոս կաթողիկոսէ և ի սուրբ

7 ||/պահ և յաջորդ, աթոռակալ և փոխանորդ սրբոց

8 ||/և մեր սուրբ լուսաւորչէն՝ Գրիգորի և շնորհայրաշխ աջերոյ

9 ||/և այլոցն, զոր զրեմք ի զրան սուրբ աթոռոյս

10 ||/սուրբ Խաչէս կաթողիկէ եկեղեցոյ, աւրհնութիւն աւրհնութեանց առ մեր

11 ||/եպիսկոպոսաց, քահանայից, սարգաւ[ագ]աց, և ամենայն ժողովելոց, նախ
աստուածասէր

12 ||/սուրբ արեստեղացոյ, աշխայ[տա]սէր խոզայգործ[աց]

13 ||/ամենայն հաւատացելոց քրքստոնիցա:

* 18ա էջի վրա կա հետագա ստացող խոջա Ավետիսի անթվական հիշատակագրու-
թյունը, որը ըստ հնագրական տվյալների կարող է լինել կամ ԺՆ. դարի վերջից, կամ
ԺԶ. դարի սկզբից: Ահա այն.

ԵԲարձեալ, վերըստին յիշեցէք ի Քրիստոս զմահաբախ խօջա Աւետիսն, որ զսուրբ
Աւետարանս ի ձեռաց այլազգեացն գնեաց ի գերողացն և վերստին ի իւր գեւղն ի Բա-
գնեց յուղարկեաց. յիշատակ իւրն, և իւր ծնողացն՝ հօրն խօջա Թադեոսին և մօրն Խանգա-
ղին. և կողակցին Մարգարիտին, և որդոցն Գրիգորին, Ամիրզադին, Ամիրարին, յիշեցէք ի
Քրիստոս և լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք իւրն և իւր ծնողացն՝ մեծի և փոքրու,
ամէնա:

278ա ... Արդ, կատարեցաւ աստուածախօսս և տիեզերաքարոզ սուրբ Աւետարանս ի խնդրոյ պատուական և հաւատարիմ և սրբասէր կրօնաւորին Մովսէս փիլիսոփային, զոր տէր աստուած բարեաւ վայելել տացէ իւրն և լաւ պահողաց սորա, ամէն:

Զոր և խնդրեմք ի տեառնէ աստուծոյ մերմէ Յիսուսէ Քրիստոսէ, զի ընկալցի զսա, որպէս պատարադն Հաբելի և զԱբրահամու և զամենայն նախահարցն սրբոց: Եւ որպէս հայեցաւ ի Հաբել և ի պատարադն նորա, նոյնպէս հայեցի հաճեսցի ընդ Մովսէս կրօնաւորն, և ի ծնաւզսն իւր՝ ի Վարդանն և ի Յարմէլիֆն, և յեղբայրն իւր Սարգիս, և թողութիւն շնորհեսցէ ամենայն յանցանաց նոցա և ամենայն արեան մերձաւորացն իւրոց...:

Եւ արդ, ես՝ ունայնս ի բարեաց գործոց, որ անուամբ եմ և եթ և ոչ 278բ արդեամբք, || որ ձայնիւ բարձրացեալ երէց գոլով և հոգով կորացեալ և մտաւք մոլար, ըստ իմում տկարութեանս գրեցի զսուրբ Աւետարանս յերկիրս Հիգանոյ, ի գեաւդս որ [Ս]արի* կոչի, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին և սուրբ Քրիստափորին և յայլ ամենայն սրբոցս, ի հայրապետութեան տեառն Ստեփանոս կաթողիկոսի Ախքամարայ, և ի դանութեան բռնաւորին տաճկաց Ուզուն-Հասանի, և ի թվականութեանս Հայոց ՋԻԳ. (1474) գրեցաւ, ձեռամբ Յովսէփ մեղաւորի, ի խնդրոյ մաքուր և սուրբ կրանաւորին Մովսէսի, յիշատակ հոգոյ իւրոյ և ծնողաց իւրոց...:

279ա ... Կրկին, աղաչեմ [ղձեզ, ո՞վ դասք] լուսերամ քահանայից, յորժամ ընթեռնուք կամ աւրինակէք զսուրբ դիրս՝ խնդրեցէք ձեր սուրբ աղօթիւք մեղաց թողութիւն անարժան գրչիս՝ Յովսէփ մեղաւորիս, և աստուածողորմի ասացէք ինձ, և իմ ծնաւողացն Յովանէս քահանայի և Հովփսիմի, և կենակցին իմոյ Խանդաբի, և որդոց իմոց Գրիգորի, և այլոցն, և ամենայն ազգականացն իմոց, ամէն...:

Աստուած ողորմի Թաժ // Առաքելին և Խաթունին, որ զտեղիքն երեստ ի տունս, զի գրեցաք զԱւետարանս**:

նկարող՝ Կարապետ

բ

2բ ԶԿարապետ նկարողս յիշեա ի Քրիստոս***:

* Դյուղի անվան առաջին տառը ջնջված է. կարծում ենք սկզբն է եղած լինի «Ս», որովհետև Խիգանի դավառում, դեռևս ժԹ. դարում զոյուլթյուն ունեւր «Սօրի» անունով զյուղ՝ սուրբ Աստուածածին և սուրբ Քրիստափոր եկեղեցիներով (տե՛ս Գ. Նաթանեան Արտուր Նախատանի, էջ 189):

** Վերջին պարբերութիւնը գրված է ներքին լուսանցքի վրա:

*** Գրված է Մատթէոս ավետարանչի նկարի ստորին մասում:

465

Ճ Ա Շ Ո Յ

ԵՐԼԱՆ 9093

Կազմող՝ Դաւիթ

ա

436ա Փառք... որ ետ կարողութիւն սրբասնեալ և երջանիկ սուրբ կրանաւորին տէր Մաթիոսին, այլ և զհարեգրարն իմ զխոճա Շանճիման, և զորդին իւր զԹաշիմանն, և ծնաւդաց նոցին՝ հարն Սաւալանին և մարն Թամարին, եղբարն Բարաֆշախին: Այլ և զհանգուցեալ եղբարն իմ, որ առ Քրիստոս է գնացեալ՝ զԱնիմանն և զՂարամանն:

Աստուած-ողորմի իւրեանցըն և տայ լսել զերանաւէտ ձայն, եթէ՝ Եկայք արհնեալք հար իմոյ, ժառանգեցէք զպատրաստեալ զձեզ զարքաութիւն աստուծոյ: Յիշեց||էք ի սուրբ յաղօթս ձեր զՇանճիմանն, և զկողակիցն իւր զՆազմէլիմն, որ ետ կազմել և նորոգել զսուրբ գիրքս յիշատակ իւրոն, և ծնաւդաց իւրոց, և ամենայն արեան մերձաւորաց իւրոց՝ կենդանեաց և հանգուցիւոց...:

Ի կաթողիկոսութիւն տեառն Յոնանիսի, ի հայրապետութիւն տէր Վարդան եպիսկոպոսին, թվականութիւն հայկազան տումարիս ՋՃԻԳ. (1474)...:

Բ

164ա Ո՛վ դասք լոյսերամ քահանայից... զմեղօք մեռեալ ոգի զԴաւիթ կազմող սուրբ դրոցս յիշեսչիք ի սուրբ և յԵրկնաթոռի յաղօթս ձեր, և աստուած ողորմի ասացէք...:

Ծանի՛ք, ո՛վ սուրբ քահանայք, որ դոց թուղթս Թաւրէզի է, և խիստ կտրատել էր և դառնութեամբ ոսլայեցի ու կազմեցի ըստ մեր կարեացս, առանց դրամ, իմ հոգոյս համար և իմ ծնողացն՝ Հասան-բէկին և Խոնդ-Խարունին: Ով ոք հանդիպի սմալ կարդալով կամ արինակելով՝ յիշեցէք զմեզ..., և զշիրակ եղբայրն մեր վաւեր Թաղէոս ճգնաւորն յիշեցէք, որ բազում աշխատեցաւ ի հետ դրոցս կազմելուն և զնայ յիշեցէք ի սուրբ յաղօթս ձեր, և զուր յիշեալ լիջիք առաջի Քրիստոսի, ամէն:

Կազմեցաւ սուրբ գիրքս ի թուականիս Հայոց ՋԻԳ. (1474), ի փառս Քրիստոսի աստուծոյ մերոյ:

466

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Վրացական ՍՍՌ, Կենտրոնական պատմական արխիւ,
Ֆոնդ 233, № 544

գրիչ՝ Ստեփանոս]
վայր՝ Կիւրդի վանք

264ա ...Արդ, ես նուաստս և յետնեալ հոգս Ստեփանոս ծոյլս և անպիտանս ի] եպիսկոպոսաց դասուց և անարհեստս ի գրչաց...:

Արդ, գրեցաւ սա ի թուականութեանս Հայոց Ջ. և ԻԳ. (1474)-ն, ի վանքս
որ կոչի Կիւրդի, ի յառաջնորդութիւն տէր Ստեփանոսի և Կարապետ վար-
204ր դապետի, || ընդ հով[անեաւ սրբոյ] նշանաց ||| տա]ճարացս սուրբ Աս-
տուածածնիս, և սուրբ Լուսաւորչիս, և սուրբ Յովհաննու աւետարան-
չին...

Ես՝ Սաճակ՝ երէցս Խուռնաւիլու, որ փափաքեցա այս սուրբ և աւե-
տաքարող Աւետարանիս ||...դրել տուի զսուրբ Աւետարանս յիշատակ
ինձ և ծնողաց իմոց և զաւակաց և ամենայն արեան մերձաւորաց, ի հա-
լալ արդեանց իմոց և եղի յիշատակ ի վաւտոին ժամատեղն՝ ի դուռն
սուրբ Առաքելոցն. ով ոք իշխանութիւն չունի զօտարանս հանել ի ժա-
մայտեղացս ծախելով կամ գրաւելով...

467

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

նոր Ջաղա 413, Ս.Տ.Ա. և Մ.Տ.Մ.

գրիչ՝ Զաւրվար
վայր՝ Տիվրիկ

207ր ...Եղև զրաւ գրչութեան աւետարեք մատենիս ի քաղաքիս Տիվրիկոյ,
ի դուռն սուրբ Սարգսի, ի թուականիս Հայոց ՋԻԳ. (1474) ամի, ձեռամբ
անարհեստ գրչի Զաւրվար երիցու, ի խնդրոյ բարեպաշտ և հոգիւնկալ
ծերուն || որ ստացաւ զսա ի յիշատակ իւր, և ծնաւոց իւրոց, և ամե-
նայն արեան մերձաւորացն, և աստուածասէր կնոջն Բաղդատ-Խաթունին,
և իւր աղքօրորդոյն Զաքարիէն, Քոչկանն և Ամիր-Եղիլին, և այլ արեան
մերձաւորացն:

Ի թվականիս Հայոց ՋԻԳ. (1474) ամի, ի դուռն սուրբ Առաքելոցն:

Ո՛վ սուրբ քահանայք, ով ոք որ հանդիպի սմա կարդալով կամ արի-
նակելով՝ աստուած-ողորմի ասացէք Բաղդատ-Խաթունին. ով ոք զայս
սուրբ Աւետարանս հեռացնէ և կամ ի յայլ տեղ տանէ ի դրանէ սուրբ
Առաքելոցն՝ զպարգևքն Յուդայի առնէ և զանէծքն Կայենի առնէ ինքն և
իւր մասնակիցքն, որ զայն կամենան, և իւր ննջեցեալքն, ամէն:

Եւ այլ ով ոք ոչ ունի իշխանութիւն Աւետարանիս, զի սուրբ Աւետա-
րանս ի ձեռն տէր Մկրտչին է և նարա է տրած և է:

468

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 7835

ստացող՝ Մկրտիչ

ա

307ր ...Արդ, որ ճաշակէք յաստուածային բուրաստանէս և յամենալի սե-
ղանոյս՝ լի սրտիւ և առատ բերանով աստուած-ողորմի ասացէք բարե-
պաշտ տանուորոջն Մխիթարին, և իւր կենակցին Խոնդ-Խաթունին, և
որդւոյն Մարտիրոսին, և քորոջն Ասէլ-Մէլեֆին, և որդւոյն Մարտիրոսին,
308ա և Աբուլին, և Կամրագէլ սարկաւագին, և Սիրունքէկին, և մօրն Ալլզը-
զին, և Կարապետին, և որդւոյն Ասլանին, և եղբօրն Աառմ սարկաւագին,

և մօրն Խաթ-Մելիքին, և հարսին Թարթիփշին, և Մըսըր-Մելիքին, և որդոցն Աւագին և Դարմանին, քրւերն Խոնձա-Խաթունին, և Յովանիսին, և այլ ամենայն արեան մերձաւորաց իւրոց՝ կենդանեաց և հանգուցելոցն. և աստուած-ողորմի ասացէք նոցա և Մարգարայ գրչին, ամէն:

Թուական ՋԻԳ. (1474):

Դարձեալ, յիշեցէք ի Քրիստոս զՄկրտիչ արեղայս, զԽաչատուրն, զհայրն իմ զԱբրահամ, և զմայրն իմ զՍուլթան-Մելիք, և զեղբայրն իմ զԱմիրբէկն, և զկենակիցն իւր զՅուստիանէն, և զմիւս եղբայրն իմ զՈվսէփն, և զքորն Խոնձա-Խաթունն, և զհօրեղբայրն իմ զՍտեփանոսն, և զիւր կենակիցն զԱղիգ-Խաթուն, և զիւր որդիքն զՍարգիս, և զԿարապետն, և զՄինաս սարկաւազն, և զհարսներն զՄեհրուբան և զԳայիանէն, և զմիւս հօրեղբայրն իմ զՅովանէսն, որ տարաժամ մահուամբ փոխեցաւ ի Քրիստոս, և զկենակիցն զԳուգարն, և զորդին զՄովսէս, և զքորն զԽա-
308բ լիմ-Խաթունն, և աստուած-ողորմի ասացէք||նոցա...:

Եւ արդ, ես՝ կենդանի Մխիթարս քարգործ՝ ետու զսուրբ Աւետարանս ի ձեռն Մկրտիչ արեղային, որ հոգեւոր որդեակ է ինձ, որ հանապազ կարդայ և խնամ տանի ի վերայ, և աստուած-ողորմի ասէ:

Եւ արդ, մի ոք իշխեսցէ հեռացուցանել զսա յետ իմ անցմանն, ոչ ի մերոց և ոչ յաւտարաց՝ դաւ ինչ առնելով կամ գողանալով. եթէ ոք յանդրգնի և կամ հակառակէ՝ նա Յուդայի մասնակից լինի և այլ խաչահանուացն, և ընդ Սիմոնի կախարդին տանջի, եղիցի, եղիցի...:

գրիչ՝ Մարգարայ

Բ

175բ Վա՛յ, որ զրոյցն. զիս կու խափանէ ի դրելոյ:

նկարող՝ Կարապետ

Գ

17բ ԶԿարապետ նկարաւղ սուրբ Աւետարանիս յիշեցէք ի Քրիստոս*:

469

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 3330

հետ. ստացող՝ Յակոբ

259բ Զվերջի ստացող սուրբ Աւետարանիս զ[Յ]ովնոք քահանայ, և զեղբայրքս իմ զՅովնանէս և զԱնանու... և զծնողսն մեր Թովսթամուրն, և զմայրն զՆարդանն, և զամենայն արեան մերձաւորսն յիշեցէք ի սուրբ յազաւթս ձեր, և զեղրարորդիս զՍարգիս սարկաւաբէս, զոր տէր աստուած վայելել տացէ, ամէն:

Արդ, յերես անգեալ աղաչեմք զսրբասնեալ քահանայքս զընթեր-
ծողքս սուրբ Աւետարանիս, յիշման արժանի արարէք, որ ի հալալ յըն-
չիթ իմոց ստացայ և ետու կազմել յիշատակ. ինձ և ծնողաց իմոց, որք զիս յիշէք և դուք յիշեալ լիշիք ի Քրիստոսէ աստուծոյ մերոյ, ամէն:

* Գրված է երկաթագիր տառերով, Մատթեոս ավետարանչի նկարից ճաճ՝ կապույտ երէզի վրա:

Ձկազմող՝ Գրիգոր անարժան քահանայ յիշել աղաչեմ. թվ. ՋԻԳ.
(1474) կազմեցաւ:

470

Գ Ա Ն Ջ Ա Ր Ա Ն

Երևան 474

գրիչ՝ Ալեքսիանոս

331ա ...Գրեցօ այս հոգևոր Գանձարանս ի թվ. Հայոց ՋԻԳ. (1474), ձե-
ռամբ անարժան և անարուեստ ժրողի Ալեքսիանոսի, անարժանս ի կար-
գից՝

Այլ և աղաչեմ զամենեանս խոշորութեան և սղալանաց գրոյս ան-
մեղադիր [լե]րուք, զի առաջի գիրն էր. և հեծեծանօք յերեսս անկեալ
աղաչեմ, զի որք տեսանէք, կարդայք և օրինակէք յիշեցէք զանարժանս
ի յաղօթս ձեր և [աստուած] զձեզ յիշէ յիւր արքայութիւնն, ամէն:

471

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 4838

գրիչ՝ Սարգիս

233բ ...Գրեցաւ ի թվականիս ՋԻԳ. (1474)* ... ընդ հովանեաւ սուրբ Աս-
տուածածնիս, և սրբոյն Գրիգորի մեր լուսաւորչին, և կենսակիր սուրբ
Նշանիս: Բայց գրեցաւ սա ի վայելումն դեռաբոյս Սարգիսի, ի վայելումն
անձին իւրոյ, և յիշատակ ծնաւդաց իւրոց: Եւ արդ, ես՝ նուաստ Սարգիս,
յերես անկեալ աղաչեմ զամենեանս, որք հադիպիք սմայ կամ տեսա-
նէք՝ մեղաց թողութիւն խնդրեցէք ինձ, և հաւրն իմոյ Մախառմիւն, և
մաւրն իմոյ Թագաւնիւն, և եղբարցն իմոց զԱլամշիւն, Իշխանիւն ///

472

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Յ

Երևան 8971

գրիչ՝ Գրիգոր

382ա ...Շնորհիւ տւառն սկսայ և ողորմութեամբ նորին կատարեցի զտառս
որ կոչի Շարակնոց, ի լաւ և յընդիր արինակէ, որ կոչի Խրիկցի, ձե-
ռամբ իմով Գրիգորի || անուամբ միայն արեղայի, որ զանունն ունիմ
և զգործն ոչ: Արդ, որք ազտիք ի սմանէ ուսմամբ կամ արինակելով,
յիշեցէք յաղաւթս ձեր, և որք յիշէք՝ յիշեալ լիցիք ի Քրիստոսէ:
Ի թվ. ՋԻԳ. (1474)**:

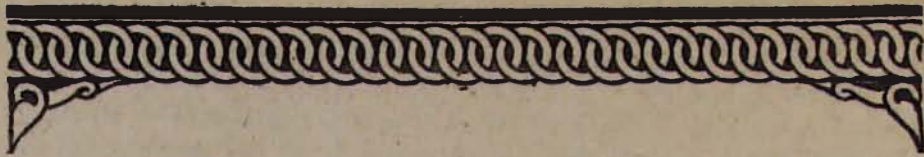
* Ամբողջ թերթի վրա հետագայում թուղթ է փակղված, որի ձախ սյունակի վրա
գրված է այլ բան. նրա տակ գտնվող հիշատակարանի հատվածը չի վերծանվում: Հիշա-
տակարանի աջ սյունակը կարդացվում է լույսի տակ պահելով:

** Շարունակությունը գրված է բնագրից տարբեր՝ մանր ձեռագրով:

Ջստացող Շարակնոցիս զհաւատարիմ և զերկիւղած ծերունին զՄկրտիչն աղաչեմ զամենեւեանդ, որք հանդիպիք այսմ երգարանի յիշման արարէք արժանի, որ ըստացաւ զսայ վասն յիշատակի հոգոյ իւրոյ և ի վայելումն //)*, զոր տէր աստուած վայելել տացէ երկարեալ ամօք, ամէն:

Արդ, աղաչեմ զմանկունսդ սուրբ եկեղեցոյ յիշել սրտի մտաւք ի 382, սուրբ յաղաթս ձեր զվերոյգրեալքս ի սմա զՄկրտիչն, հանդերձ || կենդանեաւք և ննջեցելովք և ամենայն արեան մերձաւորաւք. և որք յիշէք՝ յիշ[եալ] լիջիք ի Քրիստոսէ, որ է յաւիտեանս, ամէն:

* Անունը քերված է:

գրիչ՝ Արիստակէս
վայր՝ Սանահին

319բ ...Ձոր և տեսեալ զսորայսն անճառ փրկագործութեան խորհուրդ բարմիտ և սրբահաւատ մահապառ Սաղաթիար և ամուսին իւր Գուլսուրամ, ոչ ունելով մարմնաւոր զաւակ ի վերայ երկրի, այլ ըստացան զսուրբ Աւետարանս յիշատակ յաւիտենական կտակ անվախճան կենացն, պաշար և առաջնորդ երկնաշու ճանապարհին, ի հալալ արդեանց իւրոց, ակն ունելով ելից ի կենցաղոյս, ջերմեռանդ սիրով և անհատական յուսով, զաւակ ի Սիովն և գանձ անկողնապսելի ի վերինն Նրուաղէմ, յիշատակ

320ա հողւոր իւրոյ, և բարի ծնաւոյցն իւր՝ հաւրն Նիկաւոսին և մաւրն Դիլշատ-Խաթունին, և ամենայն արեան մերձաւորաց՝ կենդանեաց և ննջեցելոց, և մեղաց թողութիւն խնդրել ի Քրիստոսէ:

Նւ արդ, ես՝ յետինս ի կրանաւորս և անարժանս իմ մանկունս եկեղեցոյ Արիստակէս մեղուցեալ գրիչս, տեսի զսէր և զփափագ մահգասուն՝ զպարոն Սատաղիարին և զկենակցին իւրոյ Գուլսուրամին, զոր ունէին առ հոգեւորսն, և իմ անընդունակ գոլով յարեւստ գրչութեան և բաղում մեղաց ցնորիւք պաշարեալ, ըստ կարի մերում, զոր պարգեւեաց մեզ մարդասէր հոգին յանձն առի, և բազում աշխատութեամբ և տառապանաւք գծագրեցի զսա մեղսամած մատամբ իմով ի յաստուածաբնակ վանքս, որ կոչի Սանահին, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս և հրաշափառ Կաթողիկէիս, և ամենայն սրբոցս, որ աստ հաւաքեալ կան, ի յառաջնորդութեան տէր Բարսեղ եպիսկոպոսի և այլ միաբանիցս առ ոտս ամենայն, ի թուականութեանս Հայոց ՋԻԴ. (1475):

Նւ արդ, յերեսս անկեալ աղաչեմ զսրբութիւնդ ձեր, հարք և եղբարք, յիշել և զմեղ ի յաղաթս ձեր, և զուուցիչն իմ զտէր թովհանէս՝ ամենայն սրբութեանց վարպապետ, և զհարեղբայրն իմ զտէր Ներսէս փիլիսոփա, և զծնաւոյս մեր՝ <և> զհայրն իմ զՋանփաշէն և զմայրն իմ զՆուկրարն, և զայլ ամենայն մերձաւորս, որ բազում աշխատանաւք ծառայեցին մեզ յիշեցէք յաղաթս ձեր. և զհարեղբարորդին իմ զտէր Ովանէս կուակիրան աբեղայ, և զաշակերտն մեր զտէր Խաչատուր կուսակրան աբեղա, և սուրբ սրտիւ աստուած-ողորմի ասացէք, զի և ձեզ ողորմեսցի Քրիստոս աստուած յիւր միւսանգամ գալստեանն, ամէն:

474

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 2634

գրիչ՝ Աւագտէր

վայր՝ Վայոց-ձոր, Բոլորաբերդոյ անապատ
ա

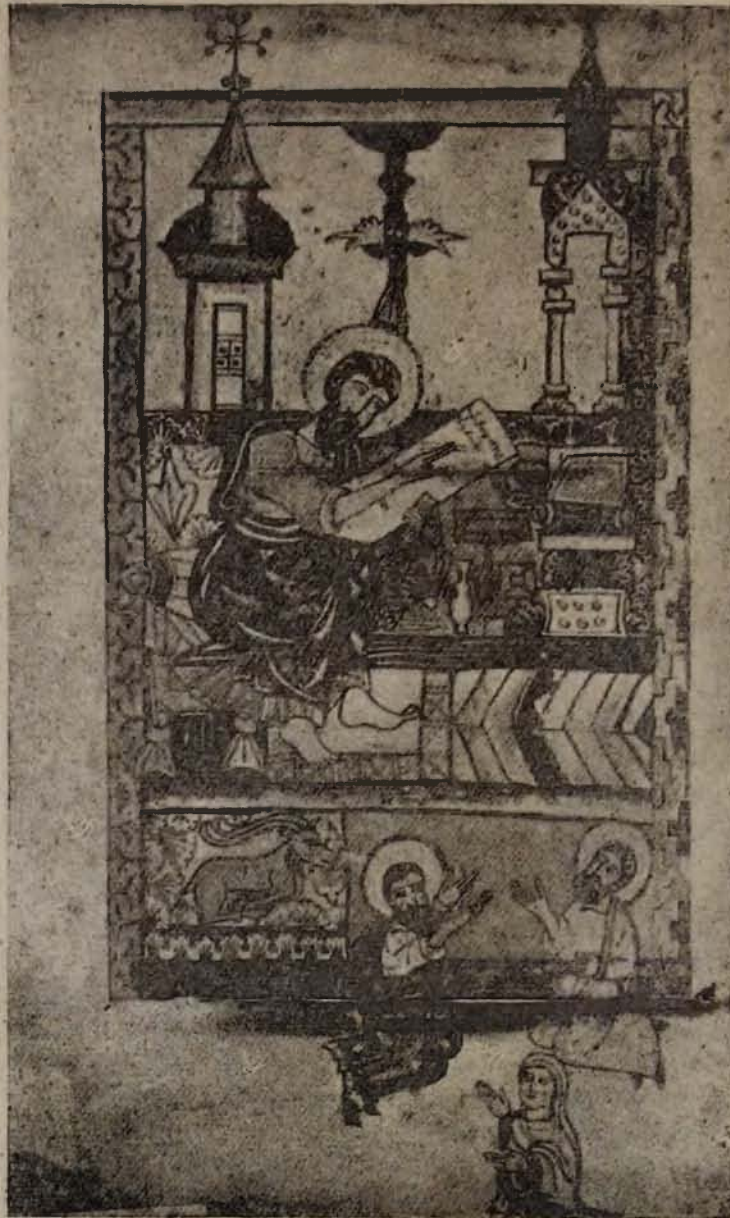
18բ ...Արդ, եղև զրաւ գրագրութեան սորա ի թվականիս Հայոց Մեծաց
ՋիԴ. (1475), ի կաթողիկոսութեան տէր Սարգսի ընթհանուր Հայաս-
տանեայց աղգի, ի յահրիսկոսկոպոսութեան մերում գաւառի տէր Յոնա-
նիսի՝ աստուածահաճոյ և մաքուր սուրբ հայրապետի՝ թոռին մեծին
Պաւլայ, որ է առ դրան սուրբ Գեղարդեան, և եղբար նորին տէր Ստե-
փանոսին՝ նորնծայ կուսակրան արեղայի, զոր տէր աստուած ընդ
երկայն աւուրս առնէ, և միւս եպիսկոպոսի տէր Եղիշայի՝ մաքուր և սուրբ
հայրապետի՝ թոռին մեծին Բիւրքելեանց, ի պարոնութեան մերոյ նա-
հանգիս մեծազգի և երևելի իշխանաց իշխողի և բարեհաւատ պարոն
Ջումին՝ թոռին մեծին Պաւլայ՝ ասպարապետին Հայոց, և որդւոց նորին
310ա պարոն Լազարէկին, Ուլուսէկին, Թումանբէկին, և եղբայրորդոց սո-
րին պարոն Հայկազին, Ամիր-Վասակին, Հաղբակին, Ամիր-Հասանին,
եղբարց տէր Յոնանիսին և տէր Ստեփանոսին, զոր տէր աստուած ընդ
երկայն աւուրս պահեսցէ զսոսայ յամենայն փորձանաց հոգոյ և մարմ-
նոյ, ամէն և եղիցի:

Եւ գծագրեալ եղև սուրբ Աւետարանս ձեռամբ անարհեստ և սղալա-
միտ և փրծուն գրչի Աւագտէր սուտանուն բանասիրի, որ անուամբս եմ
միայն և ոչ գործով, ի յերկիրս Եղեգեաց, որ կոչի Վայոյ-ձոր, ի յանա-
պատիս Բոլորաբերդոյ, առ դրան սուրբ Աստուածածնիս, և սուրբ Կարա-
պետիս, և սուրբ ձգնաւորաց գերեզմանացս, որ աստ են հանգուցեալ:
Առ ոտս երիցս երանեալ և քաջ հեռետորի և բանիբուն վարդապետի և
անյաղթ փիլիսոփայի՝ վարժապետիս իմոյ Սարգիսի, զի որպէս զարե-
գակն փայլէ յազգս Հայոց: Եւ համշիրաք եղբարցս և ուսումնակցացս
մերոց՝ Յակոբ վարդապետին, Պաւլոս վարդապետին, Վարդան վարդա-
պետին, զոր տէր աստուած պահեսցէ զսոսայ ի փորձանաց սատանայի,
ամէն:

Նաև մարմնստոր արեան ազգակցացս իմոց՝ եղբարս իմ Տէրտէր
միակեցի, և որդոց սորա տէր Դաւթի գրագրի և աստուածային շնոր-
հաւքն լի ի կարգ քահանայութեան, և եղբարց սորին՝ կուսակրան արե-
ղայիցս՝ աէր Զաքարիե և տէր Աբրահամին՝ ծաղկողի* և կազմողի սուրբ
Աւետարանիս, և եղբարց սոցին՝ Մարգարին և Յակոբ տնտեսին ի դրան
սուրբ Աստուածածնիս, և առ Քրիստոս փոխեցեալ հոգևոր ծնողին իմոյ՝
տէր Երեմիայի ձգնաւորին, և մարմնաւոր ծնողացն իմ Յովանիսին և
Մարթին, և եղբարցն իմ Մուրատին, Հայրապետ չղարի և Խաչատրի, և

* Տեր Սբբահամի նկարած պատկերները (հատկապէս ավետարանիչները) մեծ հե-
տաքրքրութիւն են ներկայացնում: Նկարիչը հմուտ է և ինքնատիպ:

Յ19ր քվերն Խամուշի: || Եւ ձեւնասնունդ աշակերտացս մեր՝ կուսակրօն
 արեղայիցս՝ տէր Ստեփանոսին, տէր Յովնանիսին, տէր Մարգարէին, և
 զեղոյ իրիցու տէր Զեկիէլին, տէր Մարտիրոսին, տէր Երեմիին և Հայ-
 րապետ դպրի, ամէն և եղիցի:

Նկ. 18. Մի նմուշ Արրահամ ծագկոյի նկարներէն

Արդ, ստացաւ եղև այսմ աստուածազարդ Աւետարանիս աստուածասէր և աղքատասէր և ողորմասիրտ և բարիհաւատ այրս Սատաղայ և բարեմիտ կենակիցն իւր Դիլշատն, և աստուածապահ որդիքն իւր Սա-կիկն, և որդիք նորա Աստուածատուր և Շանշայ, և երկրորդն՝ Վարդան, և որդիք նորա Միւրանշէն, Թուրանշէն, և երրորդն՝ Հովադեղ, և որդիք նորա**, և չորրորդն Եղիշայ քահանայ՝ վայելող սուրբ Աւետարանիս, և որդիք սորա՝ Բարսեղ սարկաւազ, Յունան, հինգերորդ՝ Ասպանշայ, և որդիք նորա Բէկիջան, վեցերորդն՝ Սալթանշայ, և որդի նորա Ղարաճայ, և դստերաց սորա**, և հարսներոյն**, և եղբայրց սորա Յոճանիսին**, և զմիւս եղբարն Ջաւրին**, և ի Քրիստոս հանգուցեալ ծնողացս սորա Վարդանիկն և Թանկիկն, Քրիստոս աստուած ողորմի սոցա հոգոյն, ամէն և և զիցի:

Եւ ետ գրել զսուրբ Աւետարանս յիշատակ իւր և իւրոցն ամենայնի, և բարեխաւս առ Քրիստոս յաւուրն դատաստանի և յերկար կենդանութեան որդոց իւրոց և ամենայն ընտանեաց, որոց յիշատակ սոցա|||

Բ

Քրիստոս աստուած քո սուրբ շարժարանացդ և սուրբ Յարութեանդ բարեխաւսութեամբ թող զամենայն զմեզս և զյանցանս ըստացողի սուրբ Աւետարանիս զՍատաղին, և զիւր հարսն և մարսն, և զկենակցին իւրոյ՝ զԴիլշատին. թող զմեզն և քաւս զյանցանս զիւրն և զիւր ծնողացն, ամէն: Եւ զիրեանց որդիքն զտէր Եղիշայ, զՍալիկին, զՎարդան, զՀովադեղ, զԱսպանշայ, զՍալթանշայ տէր աստուած ընդ երկայն աւուրս առնէ, ամէն***:

Գ

169ա Ջատռապեալ ոգի մեղաւք դամէնամեղ զՍատաղայ և զկենակիցն իւր Դիլշատն յիշեա Քրիստոս աստուած ի քում արքայութեանդ, || և զանար-ժան գծող սորա քո սուրբ տեսող արժանի արա, և զԵղիշայ սուրբ քա-հանայ՝ սմա վայելող ընդ երկայն աւուրս արա:

Ժաղկող՝ Աբրահամ

Դ

104բ ՋԱբրայեամ տկարս յիշեայ և ասայ միշտ տէր ողորմեայ***:

475

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երեան 221

գրիչ՝ Դաւիթ

վայր՝ Վայոց-ձոր, Սրկղուեմ գիւղ

318ա ...Արդ, գրեցաւ այս աստուածանկար բուրաստանս ի թվականու-թեանս Հայոց ՋԻԴ. (1475), ի դանութեան Հասան-բէկին, թոռինն Պայըն-

* Ստացող Սատաղայի, նրա կնոջ Դիլշատի և տեր Եղիշեի պատկերները նկարված են Մատթեոս ավետարանչի պատկերից ներքև, ձեռագրի 1ր էջի վրա (տե՛ս նկ. 18):

** Անունների լրացման համար տեղ է բաց թողնված:

*** Գրված է 103ր—104ա էջերի ստորին լուսանցքներում:

**** Գրված է Ղուկաս ավետարանչի նկարից ներքև՝ լուսանցքի վրա:

տըրոյ, ի յաթողակալութեանն վաղարշապատու տէր Սարգիս կաթողիկոսի, և մերում նահանգի եպիսկոպոսութեանն տէր Յովնանիսի, որ է ի դուռն սուրբ Գեղարզեանն, ի յերկիրս վայիճոցոյ, ի դեօղս որ կոչի Սրկը-
 318բ դաւնս, ընդ հովանեաւ սուրբ Գէորգի և սուրբ Յակոբի և այլ սրբութեան, որ աստ կան, ի իշխանութեան պարոն Զումին և որդոցն իւրոց ||, առ ոտս արիաշան և սրբահաճոյ Աւագտէր վարդապետի՝ հաւրելիքս մերոյ, որ է ի յանապատն Բոլորաճոցոյ, ի դուռն սուրբ Աստուածածնին և սուրբ Կարապետին, որ վերստին նորոգեաց՝ շինութեամբ և պայծառութեամբ ժամատեղաց: Եւ այլ մարմնաւոր եղբարցս իմ՝ տէր Զաքարի և տէր Արաքանմի՝ նկարողի Աւետարանիս, կուակրաւն արեղայից, և ընկերակցի իմոյ տէր Զեկիէլ դեղու իրիցի և տէր Ստեփանոս՝ փեսայ իմոյ:

Ձեռագրեցաւ սա իմոյ տկարութեանս՝ Դաւիթ իրիցի:

Որ եմ յետնեալս ամենայնի,
 Որ չեմ արժան<եմ> ի կարգի,
 Որ ըղանուսն չարժէի,
 Որ իբիցով ես կոչէի,
 Որ յովս պղերգ եմ ի բարի,
 Արագաթիւր եմ ի չարի,
 Պիք միայն տէրն ինձ ողորմի
 Ի յահել արն իւր յատենի,
 Որ ի յաթողն սուրբ բազմի
 Եւ բաժանէ զազգս ամէնի.
 Եւ նմա փառք յաւիտենի:

319ա Արդ, ստացեալ զԱւետարանս բարեմիտ այրն Բարկուշատեցի Շահ-
 րամիր և Աղաւ...:

Դարձեալ, աղաչեմ զհանդիպողքդ այսմ տառի, զի յիշեսչիք ի մաք-
 րափայլ յաղաթս ձեր զվերոյդրեալքս ի սմա և զիս՝ զանարժան գրիչս՝
 զԴաւիթ էրէց, և զծնողսն իմ՝ զհայրն իմ զՏէրտէր և զմայրն իմ զԴոնցայ՝
 հանգուցեալ առ Քրիստոս յոյսն ամենեցուն, և զհարազատ որդիքս իմ
 319բ զԱլեքսանդոս և զՅովնան, և զմայր սոցա, զի աշխատութեամբ || սպասա-
 ւորէ մեղ: Եւ սխալանաց և խոշորութեան գրոյս անմեղադիր լերուք, զի
 կար մեր այս էր: Եւ որ առատն է ի տուրս բարեաց ձեզ՝ յիշողացդ և մեզ
 յիշելոցս առհասարակ ողորմեցի, և նմա փառք յաւիտենի, ամէն:

476

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 7774

գրիչ՝ Յովանէս
 վայր՝ Խլաթ

...Որոյ ցանկացող եղևալ բարեմիտ և ողջախոհ տանուտէրն Ասաու-
 382բ ծառուր և ստացաւ || զյիշատակ հոգոյ իւրոյ, և ծնողաց իւրոց Ստեփա-
 նոսին և Ըռուս-Խաթունին, և զաւակացն Ստեփանոսին և փոխեցելոցն ի
 Քրիստոս Շահումին և Մուրատին, և կենակցին Խաթուն-Մելեֆին, և հար-

սինն Դուրստանին, և զաւակաց նորին Թումին, Պարոնին, և Սարխաւ-
շին, Բուսին, Ղրիմին, և Մարգարին, Ատոմին, և Շարմելեֆին, և եղբարցն
Ապդուլ-Մուսեֆին, Սուլեւանշին, և Գորգուն, և քրւորցն Նըղշունին և Սալ-
շուկին, և Խաչատրուն, և հարեղբարցն Մուրատին և Եւատին, և մեծ
պապին՝ Խոշղեղին, Կարապետին, Յովանիսին, Ալֆաբէկին, Շեռփտրին,
Հերապետին, Մեհերին, Դաւրին, Խալիմարին, Ներսէս քահանային, և
Մովսէս քահանային, և Իզլտին, և ամենայն մերձաւորաց իւրոց, ամէն...

221... Եւ արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի Խլաթ քաղաքի, ընդ հովանեաւ
ԺԱ. (11) Խորանացն, և սուրբ Գէորգ զաւրավարին, և խնդրակատար
Աստուածածնին, և սուրբ Ղարդանին, ձեռամբ յոգնամեղ և անիմաստ
գրչի Յովանիսի սուտանուն քահանայի, յամի ՋԴ. (1475) Թրւականի, ի
հայրապետութեանն տեառն Սարգսի՝ էջմիածնի կաթողիկոսի:

Արդ, կրկին անգամ աղաչեմ զձեզ յիշել ի մաքրափայլ յազաթս ձեռ
զստացող սուրբ Աւետարանիս զԱստուածատուրն, և զծնաւղսն իւր, և
զամենայն արեան մերձաւորսն՝ զկենդանիսն և զհանգուցեալսն: Ընդ նո-
սին և զիս յիշեցէք ի Քրիստոս՝ զմեղաւք լցեալ գրիչս զՅովանէս, որ բա-
զում աշխատութեամբ դրեցի, և զծնողսն իմ զԿարապետ քահանայն և
224 զԹա||ղամելիֆն, և զեղբայրն իմ զԱստուածատուր քահանայ և զաւակ-
սըն իմ զՄկրտիչ քահանայ, և զՍիւրունն, և զՍտեփանոս սարկաւազն,
որ երիտասարդական հասակաւ փոխեցաւ ի Քրիստոս, և զկենակիցն իմ,
և աստուած զձեզ յիշէ յիւր արքայութիւնն, ամէն:

Այլ ես, թափուրս յամենայնի
Յովանէս գրիչս ողորմելի
Ձեզ աղաչեմ, մանկունք բարի,
Ձեզ յիշեսցիք յեկեղեցի
Եւ ի ժամ սուրբ պատարագի,
Սուրբ աղօթից տէրն լսէ,
Առհասարակ ողորմեսցի
Ձեզ եւ մեզ և ստացաւի:
Արդ, կատարեալ գործն ի բարի
Երանի այն մարդ, որ ունի:
Ով որ ունի արթուն հոգի
Թող զանցաւոր կեանքս շսիրէ,
Ոչ ժողովէ արծաթ 'ւ ոսկի
Եւ արդիւնք, զինչ որ լինի,
Ամէնն անցնի, որ չերեւի:
Ով իմաստուն, որ կու գիտէ
Քան զայս չկա գանձ գովելի:
Ով Աստուածատուր, եղբայր բարի
Դու զուգեցեր գանձ պանծալի,
225 Ձինչ || որ ակունք կայ գովելի,
Անգին ջաւհարն զսա չարժէ.
Ամենայն ինչք որ լինի՝
Անտես մընայ և անցանի,

Սա քեզ ճշրագ ի վառ լինի,
 Ձհոգիդ յերկինս ուղեւորէ,
 Ձհոգիդ զհաւր ձայնն լըսէ՝
 Եկ դու հանգիր իմ սիրելի,
 Քեզ պատրաստեալ եմ սուրբ տեղի,
 Որ յաւիտեան ոչ անցանի:
 Ձի տէրն քաղցր է և բարի,
 Որ կու լսէ իւր ծառայի:
 Եւ որ ասէ զտէր ողորմին
 Աստուած իւրենն ողորմեսցի
 Եւ ամենայն քրիստոնէի,
 Որ զսա լսէ յաւժար սրտի
 'Ի ի միտ առնու և ազտեսցի.
 Եւ Քրիստոսի փառք յաւիտեան, ամէն:

477

Յ Ա Յ Ս Մ Ա Ի Ո Ի Ր Ք

«Արեւիկան ժամուրդ», 1897 թ. № 16, էջ 554—555

Մագնիսիա, ս. Լուսաւորիչ

գրիչ՝ Ղազար
վայր՝ Արծկէ

ա

011ա Փառք... որ ետ կարողութիւն սղալամիտ և մեղսամած գրչի սուտա-
 նուն Ղազար քահանայի յանկ հանել զաստուածախաւ կտակարանս,
 աւժանդակութեամբ սուրբ աստուածածին ամենաւրհնեալ և գերագոյ
 կուսին Մարիամու, զնա կալեալ բարեխաւ առ միածին որդին իւր և
 աստուած իմ Յիսուս Քրիստոս:

Աւարտեցաւ... սուրբ տառս ի յամի Ջ. և ԻԴ. (1475)-երրորդի, ի
 յԱրծկէ քաղաքի, ընդ հովանեաւ ամենամաքուր սուրբ Աստուածածնին,
 և Պատերազմի սուրբ նշանին, և սուրբ Սքանչելագործին, և նախավկայ
 սուրբ Ստեփաննոսին, ի հայրապետութեան էջմիածնին տեառն տէք
 Սարգսին, ձեռամբ յոգնամեղ և անարհեստ գրչի Ղազար քահանայի, ի
 խնդրոյ սրբասնեալ և բարեմիտ գրոց աշակերտին տէր Գրիգորին, որ
 ետ զսա յիշատակ իւր և ծնողաց իւրոց:

Քանզի որ մեծութեան ընչիցն ըզձանան՝ ոչինչ աշխատութիւն զմտաւ
 ածեն յայլմէ յայլ գաւառս հեռագնացս ուղևորութեամբ, որպէս զի շահն
 աճեցուցեալ մարթասցին, նաև ընդ համատարած ծովուն ծփանս նաւար-
 կեալք, որ բարկացայտ ալեալքն լեռնացեալ կոխածև դաշտանան, ան-
 դրնդապտոյտ խորոցն բքացեալ կուտիցն մէտ առ մէտ ալեացն ահս
 պակուցեալ տեսողացն արկանելով...: Ըստ նմին աւրինակի բարեմիտ և
 աստուածահաճոյ գրոց աշակերտն Գրիգոր կրանաւորն ի խնդիր ելեալ
 այսմ հոգիանորոգ և լուսեանդ, վարթափթիթ և ծաղկաւէր անուշահոտ

րուրաստան[ի]... յիշատակ իւր և ծնողացն... և ստացաւ ի հալալ արդեանց յիշատակ իւրն, և ծնողաց իւրոց՝ հաւրն Եղիազարու և մաւրն Սառայի, և հարազատ եղբարցն Յոնտնէսին, Յովանէսին, և Սահակին, և Խաթունին, և վարպետին իւրոյ Գրիգոր արեղային, և հաւրեղբօրն Ստեփաննոսին, և Խլաթին, և ամենայն արեան մերձաւորացն:

Դարձեալ յերես անկեալ աղաչեմ զամենեանս, որք հանդիպիք այս մատենիս յիշեսցիք յազաւթս ձեր զվերոյ գրեալսդ... Ո՛վ դասք լուսերամից, աղաչեմ զձեզ պատրաստ բռնեցէք զմումն, որ չկաթէ ի մէջ գրոցն: Կատարողք աղաչանաց մերոց արհնէք յաստուծոյ և յամենայն սրբոցն նորա, ամէն:

Մակոնատ կածնի Սկրտիչ խաբեբայս և ոչ արեղայս, որ զյիշատակարաններն գրեցի զԴ. ամսոյ, յերես անկեալ աղաչեմ յիշել առաջի անմահ գառին Յիսուսի և մեղաց թողութիւն խնդրել, ամէն:

Բ.

293բ Աւաղ, հոգիս կու ելանէ ի գրելն: Աստուած զողորմի թխթիս նըշայողի հոգուն, ամէն:

478

Ա Ի Ե Ա Տ Ա Ր Ա Ն

Փիրդ. 6273, էջ 323—324, Կարին՝

ս. Աստուածածին եկեղեցի

գրիչ՝ Գրիգոր Բերկրցի
վայր՝ Բերկրի

...Ուստի և տեսեալ զսորայս անճառ փրկագործութեան խորհուրդ աստուածաբան և քաջ հռետորն և մեծ բարունապետն Մկրտիչ, և եռափափադ սիրով... ետ գրել հարազատի իւրոյ՝ Գրիգորի անարժանի՝ ի վայելումն մանկանց Սիովնի և յիշատակ բարի ի դրունս սուրբ եկեղեցւոյ հոգւոյ իւրոյ, և ծնողաց իւրոց հօրն Աթաբէկին և մօրն Շահջեանի, և եղբօրն Գրիգորի...:

Եւ արդ, ես յետինս ի կրօնաւորաց... Մկրտիչ սոսկանուն վարդապետս ստացայ զսուրբ Աւետարանս առ ի թողութիւն մեղաց...: Աստուած ողորմի ասացէք ինձ և ամենայն վերագրելոց ի սմա...:

Դարձեալ, աղաչեմ յիշել ի Քրիստոս զսրբասէր և զմաքրամիտ արհի-եպիսկոպոսն զԼսահակ և զԾնողսն իւր, որ օգնական եղև ի զարդ սուրբ Աւետարանիս...: Շնորհիւ տեառն սկսայ և ողորմութեամբ նորին կատարեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թուականիս Հայոց ՋԻԴ. (1475), ձեռամբ անիմաստ Գրիգորի Բերկրցոյ, ի հայրապետութեան տեառն Սարգսի, ի գաւառիս Տարբերունի, որ այժմ ասի Բերկրի, ի սուրբ ուխտս որ կոչի տէր Յուա[կ]այ որդի, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս, և սուրբ Յարութեանս, և սուրբ Կարապետիս, և սքանչելագործ կարմիրակն սուրբ Նշանի, և դամբարանի սուրբ վարդապետին տէր Յուական որդւոյ, և յառաջ-

նորդութիւն տէր Յովհաննէս արհիեպիսկոպոսի, և Մկրտիչ վարդապետի՝ ստացողի Աւետարանիս, և այլ միեղէն եղբարցս, որ աստ կան:

Յայսմ ամի է թագաւոր ի Թաւրէզ Հասան-բէկն՝ եկեալ ի Միջագետաց, և տիրէ աշխարհս Արեւելեան. և մեք եմք ի բազմադիմի նեղութիւնս. միթէ Քրիստոս աստուածն մեր այց արասցէ, և նմա փառք յաւիտեանս, ամէն:

Այլ ևս աղաչեմ յիշել ի բարին Քրիստոս զբազմերախտ հոգևոր ծնողն և ղուացիչն՝ զմեծ ռաբունաբետն Մկրտիչ. որ սնոյց զմեզ և զգիրս ուսոյց. տէր աստուած տացէ նմա վարձս փոխարինի՝ զերկնից արքայութիւնն. և Քրիստոսի աստուծոյ մերոյ փառք յաւիտեանս, ամէն:

479

Ա Ի Ծ Ա Տ Ա Ր Ա Ն

ԼԺՎ 184, սյուն. 471—473, Լիմ անապատ 13

գրիչ՝ Խաչատուր՝
վայր՝ Կտուց անապատ

...Արգ, յանգ ելեալ կատարեցաւ սուրբ Աւետարանս ձեռամբ անարժան սուտ աբեղայի Խաչատուր, ի ներքսագոյն և աստուածաբնակ յանապատիս, որ կոչի Կտուց, ընդ հովանեաւ սուրբ սքանչելագործ և դիւահալած սուրբ Կարապետիս, և սուրբ Աստուածածնիս, և սուրբ Ստեփաննոսիս, և Գրիգորիս, և սրբոց Հռիփսիմեանցս, որ աստ կան հաւաքեալ, թուաբերութեանս Հայոց ՋԻԴ. (1475): Ի դառն և ի նեղ ժամանակիս, որ չգիտեմք, թէ ի՞նչ տի լինի Հայոց ազգիս:

Ի գայլոց միջիս շիվարեալ կանք ողորմելի,
Սպառել ենք մեղաւք հանապազ ի հոգս աշխարհի,
Աղաւթք և աղաչանք շունինք առ աստուած, որ մեզ ողորմի
Ըզսէր աշխարհի ունինք՝ աստուծոյ եղեալ թշնամի:
Հանապազ բերան լալ պիտի, թէ զի՞նչ տանք մեք պատասխանի
Յորժամ արարիլուն գայ և քըննաւ լինի ամենի.

«Եկայք» արդարոցն ասէ, զմեղաւորքըն դատապարտէ:

Աւա՛հ ու հազար աւա՛հ, ճըշմարիտ, որ այս տի լինի:

Դարձեալ, աղաչեմք ըզձեզ՝ զմանկունքը սուրբ Սիոնի,

Յորժամ հանդիպիք տառիս յիշեցէք զստացողն յաղօթի,

Զմեռեալ տառապեալ գերի՝ զհողացեալքն ի գերեզմանի,

Քրիստոս-ողորմի ասացէք, որ յանգչին ի յաւթեմանի:

Նւ ձեզ ողորմի Քրիստոս ի յահեղ ատուրըն մեծի,

Ի յաջակողմեան դասուն ձեզ պըսակ փառաց պատրաստի,

Զեկայքըն լսել տայ ձեզ՝ ժառանգեալ զդրախտըն ադենի, ամէն:

Դարձեալ, աղաչեմք ըզմանկունք սուրբ եկեղեցւոյ, յորժամ հանդիպիք տառիս յիշեցէք զստացող սուրբ Աւետարանիս, որ այսմ աստուածեղէն և երկնապարգև գանձիս և լուսափայլ մարգարտիս ցանկացող եղեալ՝ սրբասէր և բարեմիտ խոջայն Էդրլլէն և մայրն իւր Գաւնգուլլէն, և փափաքեաց սմա որպէս միեղշերուն, որ ի յոլովութենէ հրահանք մա-

սին բաղձա աղբերոց շրոյ, ըստ բանի երջանկին Դաւթի: Պասքեալ հացին կենաց և ապաւինեալ ի մարդն ճշմարիտ և ի գառն աստուծոյ, զոր պատմէ աւետարարաւորն Մաթէոս: Վստահացեալ յառիծն խրոխտական, ի հզարն Յիսուս, զոր ծանուցանէ Մարկոս: Աւժանդակեալ յեղն պարարակ և ի զուարակն արդիւնական, զոր յայտ առնէ քաջաբան Ղուկաս: Բոռն հարեալ արծուաթռիչ բարձրութեան, որ բերէ ի վերայ միջնողան, որպէս գրէ որդին աւրինաց, որ բերէ զաւրինակ աստուածաբան Յովհաննէսն...^{*}:

Եւ արդ, ես՝ յետինս ի կարգաւորաց, և անբարիս ի բարի գործոց, և անարժանս ի մանկունո եկեղեցւոյ, և անիմաստ ի գիրս գրչութեան Խաչատուր սուտ աբեղայ, վա՛յ և եղով է ինձ որ չեմ արժանի կարգիս և անուանս, աղաչեմ ամաւթալի դիմաւք և արտասուալի աչաւք զսուրբ անձինքդ, զի խոշորութեան և սխալանացս անմեղադիր լինել, զի կարմեր այս էր: Եւ մի բերան աստուած-ողորմի ասացէք, և ողորմածն աստուած ողորմեսցի առհասարակ մեծի և փոքու և արհնեսցէ հոգով և մարմնով աստ իւր միւսանգամ գալուստն, ամէն...:

480

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 1992

գրիչ՝ Ազարիա
վայր՝ Վան.

...Որոյ ցանկացող եղեալ երջանիկ և սրբասնեալ և բարեմիտ տա-
նուտէն Պետրոս և ջանաց ստանալ զանառիկ փարթամութիւնս և ||
զգանձս անկողոպտելի, յիշատակ հոգոյ իւրոյ, և ծնողաց իւրոց՝ հաւրն
Թաւմին և մաւրն Խէր-Խաթունին, և կողակցին իւրոյ Բաղդատին, և զըս-
տերն Դուրդանին, և եղբարն Վարդանին, և եղբարորդոյն իւրոյ Սարգիս:
Քահանային, և քրերն Դոնաւին, և քրերդստերն Մաջանին, և լի բերա-
նով աստուած-ողորմի ասացէք և աստուած ձեզ ողորմեսցի, ամէն...^{**}:

Արդ, ես՝ յետնեալս յամենայնի և զառածեալս մեղաւք Ազարիայ
սուտանուն քահանայ, որ զանունս ունիմ և զգործս ոչ, տեսի զեռա-
փափաք սէր և զջան հեզահոգի տանուտորոջն զՊետրոսին, և ձեռնար-
կեալ դրեցի զսուրբ Աւետարանս ի քաղաքս Վան, ընդ հովանեաւ սուրբ
Աստուածածնին և սրբոյն Պաւլոսի և սրբոյն Սահակայ ե սրբոյն Վար-
դանայ: Ի թվականիս մերում ՋԻԴ. (1475): || Եւ ի կաթողիկոսութեանն
էջմիածնին Սարգսի, և կաթողիկոսութեանն Աղթամարայ Ստեփանոսի, ե-
ի թագաւորութեանն Հասան-բէկին:

* Դուրս ենք թողել երկու ընդարձակ պարբերութիւն, ուր հիշատակված են ստա-
ցողներէ բազմաթիւ ազգականները:

** Բաց ենք թողնում մի ընդարձակ հատված, ուր հիշատակվում են ձեռագրի ստա-
ցողներէ նորանոր ազգականների բազմաթիւ անուններ:

Արդ, յերես անդեալ աղաչեմ զձեզ հարք և եզրարք, որք հանդիպիք սմա կարդալով կամ արինակելով, յիշման արժանի արարէք զԱզարիայ գծող, և զԹ[ն]ողսն իմ և զուսուցիչ զԿարապետ քահանայն, որ նահատակեցաւ ի յԱրեւել Քաղաքի, և զՍաղղաք, և զեղբարքն իմ՝ զկենդանիք և զհանգուցեալքն ի Քրիստոս, և աստուած զձեզ յիշէ յիւր միւսանգամ գալուստն, ամէն...»:

481

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 5013

գրիչ՝ Կարապետ
վայր՝ Վան

ա

288ր ...Աւարտեցաւ այս մարգարտաշար ակնս պատական... արդեամբք հալալ վաստակաւք աղքատ Յովսէփին, որ ետ գրել զայս լուսաւոր և զպայծառ հրամանս տէրոնական զսուրբ Աւետարանս... յիշատակ հոգւոյ եւրոյ և ծնողաց իւրոց՝ Ժամհար Մկրտչին և Շնահորին...:

359ա ...Եւ արդ, ես՝ թափուրս ի բարեաց գործոց Կարապետ սուտանուն էրէց, մեղսամած մատամբ կատարեցի զսուրբ Աւետարանս՝ զբերանս Քրիստոսի և զքարոզս Տիսուսի տեառն աստուծոյ ի քաղաքս Վան, ընդ հովանեալ սուրբ || Աստուածածնի տաճարիս և սուրբ Ստեփաննոս նախաւկայիս և սուրբ Սահակ հայրապետի, ի թրականիս մերոյ ԶԻԴ. (1475), ի հայրապետութեան տեառն Յոնանիսի, ի թագաւորութեանն Խաւսան-բէկի:

Արդ, աղաչեմք զմանկունսդ սուրբ եկեղեցւոյ յիշեցէք ի Քրիստոս և ի սուրբ յաղօթս ձեր զյառաջ յիշեցեալ ստացող սուրբ Աւետարանիս և զքրիստոսասէրն Յովսէփ, և զծնաւդքն իւր՝ զհայրն զՄկրտչիչ և զմայրն Շնովհոր, զեղբարքն զՅովանէս և զՋանիբէկ, զբլերքն զՍուլտան-Մէլիք և զԳույիմըսի, զքրեւորդիքն՝ զԿարապետ քահանայ և զՅոնանէս, զկենակիցն զՀէր-Խաթուն, որ ստացան զսուրբ Աւետարանս ի հալալ ընչից իւրեանց և եղին ի ձեռն Կարապետ քահանային, յիշատակ բարի հոգւոց իւրեանց, և ծնողաց իւրեանց, և ամենայն ազգականացն: Եւ որք աւգտիք ի սմանէ կարդալով կամ արինակելով լի սրտիւ աստուած-ողորմի ասացէք և աստուած ձեզ ողորմեսցի, ամէն:

290ա Եւ դարձեալ յերես || անկեալ ևս առաւել աղաչեմք զձեզ յիշեցէք ի Քրիստոս և ի սուրբ յաղօթս ձեր և զիս՝ զանարժան Կարապետ գծող, և ծնողքն իմ զՍտեփանոս քահանայ և զՄիւնայ, և զորդիքս իմ զՍտեփանոս քահանայ և զՄեսրոպ, և զամենայն ազգականս իմ, և զայնոսիկ, որ ի վերայ մեզ երախտիք ունին. և բոլոր սրտիւ և լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք: Եւ Քրիստոս-աստուած, որ առաւտն է ի տուրս բարեաց ձեզ՝ յիշողացդ և մեզ՝ յիշեցելոցս առհասարակ ողորմեսցի, ամէն:

* Այս նույն հիշատակարանը, համառոտութեւն ու օխտընդով, տպագրւած է Դ. Սրվանձադանի «Թորոս Աղբար»-ի Բ. հատորում (էջ 276): Հրատարակիչը թվականը օխտմամբ կարգացել է ԶԻԴ. (1475)-ի փոխարեն՝ ԶԽԴ. (1495):

ծաղկող՝ Մինաս

Բ

ՋՄինաս անարժան ծաղկողս յիշեցէք ի Քրիստոս*:

482

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիւղ. 6273, էջ 321, վանի Տիրամայր եկեղեցի

գրիչ՝ Կարապետ
վայր՝ Վան

...Արդ, յանդ ելեալ կատարեցաւ սուրբ Աւետարանս... ի քաղաքիս Վան, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնի Տաճարիս, և սուրբ Ստեփաննոս նախավկայիս, և սուրբ Սահակ հայրապետիս... ձեռամբ Կարապետ իրիցոյ... ի թուականիս Հայոց ՋԴ. (1475), ի յաթոռակալութեան սուրբ ուխտիս Վարագայ տէր Յովանէս եպիսկոպոսի, և ի թագաւորութեան Հասան-բէկի:

Արդ, աղաչեմ զմանկունսդ սուրբ եկեղեցւոյ՝ յիշեցէք ի Քրիստոս. զստացող սորա զաստուածասէր և զբարեպաշտ ոսկերիչ Ասպանաշէն, ...որ ետ ի դուռն Տիրամայր Աստուածածնի տաճարին:

483

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Նոր-Ջուղա 409, Մ.Տ.Մ. և Ս.Տ.Ա

գրիչ՝ Ներսէս
վայր՝ Աղթամար

Ա

328... Նւ արդ, ես՝ ...Ներսէս արքեպիսկոպոս... գրեցի զսուրբ Աւետարանս ի կղզիս Աղթամար, ընդ հովանեաւ սուրբ Խաչիս, ի թուականութեան մերում Ջ. և ԻԴ. (1475) ամի, ի հայրապետութեան տեառն Ստեփանոս կաթողիկոսի՝ հարազատ եղբարն իմոյ, և յաշխարհակալութեան Հասան-բէկին...:

Նւ արդ, ես՝ Յովանէս Էրէմէրցի, որդի Պէշգէնի և Եղիսաբեթի, ստացա զսուրբ Աւետարանս ի հալալ և ի քրթնաջան վաստակոց իմոց/// և գթասցէ ի բարի ծառայն իւր Յովանէսն, և թողցէ զամենայն յանցանս նորին, և զբարի ծնաւաց նորին՝ զհաւրն զՓօջբէկին և մօրն զԵղիսաբեթին, և զԵղրարցն, ևս առաւել ինձ՝ մեղաւորիս՝ տառապեալ ոգոյս Ներսէս եպիսկոպոսիս, և իմ ծննդացս՝ Գուշիբէկին և Էմնա-Խաբունին, և ամենայն արեան մերձատրացն մերոց՝ կենդանեաց և հանգուցելոց, լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք մեզ առհասարակ, և Զանազրգին, և այնոցիկ որք յանձնեցին ի մեզ յիշատակել և գրել յաստուածախաւա սուրբ Աւետարանս:

Բ

184... Ո՛վ սրբասէր և պատուական ընթերցաւոր և ունկնդիրք, աղաչեմ զձեզ սիրովն աստուծոյ յիշել... մեղսամած անձինս Ներսէս անարժան գծողի

* Գրված է Մատթեոս ավետարանչի նկարից ցած՝ 10ր էջի ռաորին լուսանցքում:

մեղուցեալ եպիսկոպոսի, և եղբօրն իմոյ տեառն Սաեփաննոս Հայոց կաթողիկոսի և վերադիտողի, և ծնողացն մեր Կուռչիբէկի և էմնայի, և ամենայն ազգայնոցն, ամէն, և ստացողի սուրբ Աւետարանիս Յովանիսին և իւր ծնողացն աստուած ողորմի...:

484

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

ԼՅՎ 197, սյուն. 480, Գիրգ. 6273, էջ 322, Աւրու վանք

գրիչ՝ Ընրստակէս
վայր՝ Բագենց անապատ

...Արդ յանգ ելեալ կատարեցաւ սուրբ Աւետարանս ձեռամբ անարժան և անարհեստ գրչի Ընրստակէս սուտանուն արեղայի, որ մեծաւ աշխատութեամբ գրեցի զսա ի վայելումն Յովանէս արեղային...:

Արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս յանապատիս՝ որ կոչի Բագենց, ընդ հովանեաւ սուրբ էջմիածնիս և սուրբ Աստուածածնիս, ի յառաջնորդութեան սուրբ ուխտիս սրբասէր և հեզահոգի Յակոբ եպիսկոպոսին, և հէրպետութեան Կարապետ արեղային՝ յոյժ խոնարհ և բարեմիտ և քրտնաջան ի բանս սուրբ ուխտիս, ի թուարբերութեանս Հայոց ՋԴ. (1475), ի դառն և ի նեղ ժամանակիս, որ չգիտեմք ինչ տի լինի Հայոց ազգիս ի գայլոց միջիս:

485

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 228

գրիչ՝ Սարգիս
վայր՝ Պառուազրկու վանք

345ա ...Ի յամս հայկազեան թուարբերութեան տումարին, յորում էր թիւ համարոյ թուականին թորքումեան տոհմին ինն հարիւր և ԻԴ. (1475)-ին, աւարտագործեալ եղև սուրբ և կենսատու Աւետարանս...:

347բ ...Արդ, լրացաւ սուրբ Աւետարանս ի վանքս Պառուազրկու, ընդ հովանեաւ սուրբ Կարապետիս, և աստուածընկալ սուրբ Նշանիս, և այլ բազմահաւք որբոցս, որք աստ կան հաւաքեալ, և յառաջնորդութեան երանաշնորհ սուրբ հաւրս մերում տէր Կարապետ հայրպետի և այլ ամենայն եղբայրսիրութեանս մերում՝ հնգետասան կրանաւորացն, որք աստ կան ժողովեալ, որոց անուանք սոցա գրեալ են ի դպրութիւն կենաց:

348ա Արդ, որք հանդիպիք սմա կարդալով կամ արինակելով և կամ տեսանելով, յիշեսցիք ի Քրիստոս-աստուած զստացաւդ սուրբ Աւետարանիս զբարի և զհաւատարիմ և զհոգևոր ծերունին Սիմէոնին և զկողակիցն իւր զԿիրա-Խաթուն, որ ստացաւ զսուրբ Աւետարանս յիշատակ իւր, և ծնողաց իւրոց Տրպալին, և մաւրն իւրոյ Մանանին, և հանգուցեալ զաւակացն Պետրոսի, և Պաղոսի, և Սահակի...:

Ընդ նմին և զբաղմամեղ գրիչս զՍարգիս սուտանուն քահանայ, և զԺնաւդսն մեր, և զամենայն երախտաւորքն մեր, և զքոյրն իմ Հրոխփ-սիմէ, և զհարսն իւր զէլիսաթունն...:

486

Յ Ա Յ Ս Մ Ա Ի Ո Ի Ր Ք

Երևան 1690

գրիչ՝ Յովանէս
վայր՝ Հիգան

...Արդ, զայս լուեալ հաւատարիմ և իմաստուն և հոգեւոր, աստուածաւոր և աղքատասէր խոջա Դամուրն, ցանկացող եղեալ աստուածային տառիս այս... ետուր գրել զպատմութիւն սրբոցս, որ հաւաքեալ կան ի սմայ՝ յիշատակ հոգոյ իւրոյ, և ծնողացն՝ հօրն Յովանիսին, և կենակցին Խոսրովու-Մէլիքին, և Ալմաշին, ամէն:

Արդ, յերես անկեալ աղաչեմ զամենեւեան յիշեցէք ի Քրիստոս և աստուած-ողորմի ասացէք խօջա Դամուրն, և կենակցին Ղարիպ-Խաւրունին, և զաւակացն սոցին Վարդանիսին, Հոքստակիսին, Մելիսեթին, Մուրատշին, և Կարապետին, Միլանին, և Գօգալին, և ամենայն արեան մերձաւորաց, յիշեցէք և աստուած-ողորմի ասացէք լի բերանով և բոլորով սրտիւ, և որ առատն է ի տուրս բարեացն պարգևեցէ և յիշողացն զառատ ողորմութիւն իւր, ամէն:

Դարձեալ, աղաչեմ զամենեւեան յիշեցէք ի Քրիստոս զխօջա Դամուրն, և զեղբարսն իւր զՍիմէոն, զՍիւրուս, և զԵլիքէկն, և զԺնօղսն սոցայ զՅովանէսն և զԵղիսէն, և զամենայն արեան մ'ըձաւորսն, ամէն:

Արդ, կայցէ սա ի դուռս սուրբ Աստուածածնիս, և սուրբ Յարութեանս, և սուրբ Սարգսի զօրավարիս, և որդւոյ նորա Մարտիրոսի, և սրբոյն Գէորգեայ, որ է սակաւ մի հեռի: Նւ թէ ոք յանգզնի կամ յեղբարց իմոց կամ յազգականաց կամ յընդանեաց, կամ ծախէ, կամ գրաւէ, նա զանէծսն Կայենի և զՅուդային առցէ և զայլ խաչահանուածսն, ամէն:

Դարձեալ յերեսս անկեալ աղաչեմ կողկողագին պազատանաւ յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղթս ձեր զանախտան և զախմար գրիչս զՅովանէս քահանայս, և զԺնօղս իմ զԹումայ քահանայն և զԽոնդ-Մելիքն...:

Արդ, գրեցաւ տառս այս ձեռամբ յոգնամեղ անարհեստ գրչի Յովանէս քահանայի, և իմ անընդունակ գոլով յարուեստ գրչութեան գրիս, զի կար մեր այս է: Յիշեցէք ի Քրիստոս զուսուցիչն իմ զՄկրտիչ քահանայն և զորդին իւր զՅովանէս քահանայն, վարձս բարեաց պարգևեցէ Քրիստոս իւրն, և իւր ծնողացն, ամէն, և ամենայն արեան մերձաւորացն մերոց, առհասարակ, լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք, ամէն:

Արդ, գրեցաւ տառս այս ձեռամբ երկուց Յովանէս քահանայից, ի քաղաքիս որ կոչի Հիգան, ի թվականութեանն Հայոց ի ՋԻԴ. (1475), ի հայրապետութեանն էջմիածնին տէր Սարգսի և Աղլթամարայ տէր Ստեփաննոսի:

487

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

ՍՅՎ 144 (1113), հտ. Ա. 021

դրիչ՝ Մարգարէ
վայր՝ Բալու գաւառ, Նեխրի գիւղ

274ր ...Արդ, այս անմահական՝ ըմպելոյ և անգիւտ մարգարտիս և ամենագով աւրինակիս փափաքաւ և զեւալ անարժան և անիմաստ և մեղաւք լցեալ դրիչս սուտանուն աշխարհի էրէցս Մարգարէ, գրեցաւ սայ ի Բալու դաւառի, ի դեղն որ կոչի Նեխրի, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին, ի թվիս Հայոց ՋԻԴ. (1475):

Արդ, աղաչեմ զամենեւեան, որք ընթեռնութիւն զսուրբ Աւետարանս զայս, և կամ աւրինակէք, և կամ հանդիպիք սմա, յիշեսցիք յազաւթս ձեր և թողութիւն խնդրեցէք ինձ՝ մեղապարտ դրչոս Մարգարէի, և իմ ծնողացն Գրիգոր քահանային, և մար իմ Նուրխարունին, և Ուղիտին, և եղբօրն իմ Յովանիսին, և ամենայն մերձաւորաց՝ կենդանեաց և մեռելոց, ամէն:

Ընդ նրմին և զստացաւ սուրբ Աւետարանիս զԱսրլպէկն, և զկենսակիցն իւր զԽոսրուն, և զԱստուածատուր քահանայն, և զԱմիր[ւ]պէկն, և զՆըշըրվանն, և զԲէ (") ամենայն արեան մերձաւորս...:

488

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիրդ. 6273, ւր 320—321, Արապկիր

դրիչ՝ Գրիգոր
վայր՝ Տիվրիկոյ գաւառ,
Խուտնաւիլու վանք

...Արդ, ես՝ նուաստ հողս Գրիգորս՝ ծոյլս և անարժանս ի կրօնաւորս, շնորհին աստուծոյ և ողորմութեամբ նորին գրեցի զսուրբ և զկենսունակ Աւետարանս ի պայծառութիւն մանկանց նորին:

Գրեցաւ սա ի թուականութեանս Հայոց ՋԻԴ. (1475), ի գաւառիս Տիվրիկոյ, ի սուրբ և ի գերահռչակ անապատս որ կոչի Խուտնաւիլու, ի դուռս սուրբ Աստուածածնին, և սուրբ Լուսաւորչին, և սուրբ Յոհաննէս աւետարանչին, և աստուածընկալ սուրբ նշանաց որ աստ:

Այլ վասն նեղութեան ժամանակիս, որ գայ և հասանէ շարն, հանեն և թագուցանեն ի յամրոցին՝ մինչև անցանէ բարկութիւն, և օրինակ մի՛ խնայեսցէ ոք: Իսկ խնամով պահողքն օրհնին յաստուծոյ և ամենայն սրբոց. երբ որ խաղաղութիւն լինի՝ դարձեալ ի յետ բերեն ի սուրբ Փրկիչս և ի սուրբ Երեմիայ: Այլ և զքիմխայ կարմիր շուրշառն իմ դրի հետ Աւետարանիս յիշատակ ինձ՝ Գրիգոր արեղիս և ծնողացն իմոց՝ ներկաւ Գրիգորին և Շուշանին:

489

Ա Դ Ա Մ Գ Ի Ր Ք Ա Ռ Ա Ք Ե Ղ Ի Ս Ի Ի Ն Ե Յ Ի Ո Յ

Վենետիկ 568

գրիչ՝ Ներսէս
վայր՝ Ամասիա

....Ներսէս քահանայս, որդի Ստեփան քահանայի, գրեցի զսա յաշ-
խարհիս Հռոմմէ կոչեցեալ, ի մայրաքաղաքիս յԱմասիա, առ ոտս սուրբ
Նիկողաոսի սբանչեւագործ և արագահաս հայրապետի, ի թուին Հայոց
ՋԻԴ. (1475), յամսեանն յունիսի ի Թ. (9), առաւ շորեքշաբթի (՞), պա-
հոց սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի աւարտ եղև գրոց, ի հայրապետութեան
տեառն Սարգսի, յեպիսկոպոսութեան տեառն Յովանիսի:

490

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 7831

գերութիւնից ազատող՝ Աւետիք
վայր՝ Կ. Պօլիս

296ա Ի թվականիս Հայոց ՋԻԴ. (1475), յունիս ամսոյ Ջ. (6) Իսմայէլացիքն
առին զԿոֆայն. և գերեցաւ սուրբ Աւետարանս և բերաւ ի յԼսաւմալս.
և ես՝ Աւետիքս գնեցի և Լդի սրբոյն Սարգսի տաճարն, ի յիշատակի վե-
րացման խաչին կիրակին:

296բ Զվերջին ստացաւ սուրբ Աւետարանիս ըզպարոն Աւետիքն յիշեսչիք
հանդերձ ծնողովք, որ ստացաւ զսուրբ Աւետարանս ի յայլազգեացն, որ
դերեալ ի Կոֆայէն և բերին ի յԼսաւմալս: Եւ ես՝ Աւետիքս, որ եմ
Տրապիզոնցի և եմ այժմ սուրկուն ի յԼսաւմալս, ի Յայրօթոսիայի
մահալան, ի դուռն սրբոյն Սարգսի զաւրավարին: Եւ այժմ ես՝ Աւետիքս
ըստացա ըզսուրբ Աւետարանս յիշատակ ինձ՝ Աւետիքիս, և հաւրն իմոյ
Միխիթարին, և մաւրն իմոյ Փաշա-Խաթունին, և կենակցին իմոյ Թուրվան-
տայ-Խաթունին, և աներոշն իմոյ Սիմէոնին, և զոքանչին իմոյ Փաշա-
Խաթունին, և զաւակաց իմոց՝ Քարամ-Խաթունին և Տովլաթ-Խաթունին,
և հաւրեղբարն իմոյ պարոն Վարդին, և որդուն իւրոյ մալազ տէր Գէորգ
աբեղին, և ամենայն զարմից իմոց՝ կենդանեաց և հանգուցելոց, և ամե-
նայն ընթերցողք սուրբ Աւետարանիս և պատահողք և տեսանողք սմա
յիշեսչիք ի մաքրափայլ յաղաթս ձեր զվերոյգրեալ զպարոն Աւետիքն՝
իւրաովքն, ամէն:

296ա Այլ և աղաչեմք զդասս քահանայիցդ և զընթերցաւորք սուրբ Աւետա-
րանիս, որ ամ յամէ տեառն ծննդեան և յայտնութեան Յիսուսի Քրիս-
տոսի յուսոյն մերոյ ճրագալուցի աւուրն՝ կարդայք զյիշատակարան սուրբ
Աւետարանին և Աստուած անեղ և Քրիստոս որդի և Հայր մեր որ յերկինս
և Աստուած-ողորմի ասէք յիշատակ տուողացն՝ պարոն Աւետիքին և
իւրայոցն, և Քրիստոս աստուած, որ առատն է ի տուրս ողորմութեան,
առհասարակ, ողորմեսցի յիշեցելոցս, և յիշողացդ ողորմեսցի, ամէն:

491

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

«Մխարանք և այլելի» Երուսաղէմի», էջ 473

գրիչ՝ Սողոմոն
վայր՝ Երուսաղէմ

... Արդ, դրեալ եղև սա ի սուրբ քաղաքս Երուսաղէմ, ընդ հովանեաւ կափարիչ սուրբ վիմիս դերեզմանին Քրիստոսի, և սուրբ բանտիս, և այլ ամենայն սուրբ տնաւորինականացս Քրիստոսի աստուծոյ, որ կ'սն ի սուրբ քաղաքս Երուսաղէմ, ի թվին Հայոց ՋԻԴ. (1475), ի հայրապետութեան Սոյ Հայոց տեառն Ստեփաննոսի, և յեպիսկոպոսոսթեան սուրբ քաղաքիս Երուսաղէմի տէր Մկրտիչ արհեպիսկոպոսի, ի խնդրոյ վերոգրեալ Մխիթար քահանայի Հեշատեցոյ:

Արդ, աղաչեմ զձեզ հանդիպողսդ սուրբ Աւետարանիս, յիշեցէք... զԼ'խիթար քահանայ, որ ստացաւ զսուրբ Աւետարանս և եդ զսա ի սուրբ Փրկիչ, ի յիշատակ... հարն իւր Գալաթիային, և մարն իւր Սաաաւիւն, և եղբարց իւրոց հանգուցելոց ի Քրիստոս Ստեփաննոսին և Ջապանին, և քուերցն Շաֆարին և Մրուաթին, և եղբարորդոց իւրոց Մկրտչին և Ջաֆարին...:

Այլ և յիշեցէք զփակակալ սուրբ Փրկչին զտէր Տաւնականն, և զհայր Թաղէոսն, որ աշխատեցաւ ի սրբագրելն զսուրբ Աւետարանս, և զճրդնադդեաց հայրն Շրուանշայ, նաև զռայիս Ղազարն:

Արդ, գրեցաւ սա ի լաւ և յրնտիր արինակէ, ձեռամբ յոգնամեղ և անարհեստ փծուն գրչի պիտակ և սուտանուն Սողոմոն արեղայի, որ անուամբս միայն կոչիմ և գործով եմ տարագիր և յոյժ հեռի...:

Ի թվին Հայոց ՋԻԴ. (1475), յորում գրեցաւ սուրբ Աւետարանս, առին զԿաֆան տաճիկն, և արարին բազում դերութիւնս և աւերումն, և եղև յոյժ տրտմութիւն և սուգ քրիստոնէիցս. և այս ամենայն եկն ի վերայ մեր վասն մեղաց մերոց...:

492

Մ Ա Շ Տ Ո Յ

ՍՏԼԱՆ 5262

գրիչ՝ Դանիէլ

149ր ...Արդ, գրեցաւ տառս աստուածային որ կոչի, Մաշտոց ի թվականիս Հայոց ՋԻԴ. (1475), ձեռամբ մեղաւոր և անարհեստ գրչի՝ սուտանուն քահանայի Դանիէլի: Աղաչեմ զձեզ, ո՛վ մանկունք եկեղեցի, որք հոնդիպիք՝ մա տեսանելով կամ արինակելով միով տէր ողորմիւ յիշեցէք զմեղաւոր Կիւրիս. և զիմ ծնաւոսն, և զամենայն արեան մերձաւորս իմ, և աստուած յիշողացդ և յիշեցելոցդ ողորմեսցի, ամէն*...:

* Շարունակութեամբ զրկած է այլ ձեռագրով:

150^ա Արդ, գրեցաւ տառս աստուածային որ կոչի Մաշտոց ի խնդրու Շանմելեկին, որ է ի Կնու զաւանդէն, որ ստացաւ զսա ի հալալ վաստակոց իւրոց յիշատակ իւր, և ծնաւդաց իւրոց, և իւր քուրոշն խոնգաին, որ վասն իւր հոգոյն գնեցաւ սայ...:

Եւ այլ ոք մի զսա վաճառեսցէ և կամ զգինն կերիցէ և որ անագնի և վաճառէ՝ ընդ բոսնիւ լինիցի:

493

Յ Ա Յ Ս Մ Ա Ի Ո Ի Ր Ք

Երևան 531:

վայր՝ վան

222^բ— Քրիստոս աստուած ի քո ահաւոր գալըստեանն յիշեալ յարքայութեան քում զպատական քահանայն զտէր Կառապետն, և զեղբայրն զՅովտնէս, և զծնողս նոցին զտէր Մկրտիչ, և զամենայն տանուտէրք Վանայ քաղաքիս՝ զմեծ և զփոքր, որ կանգնեցան և շինեցան զկումբէթ սուրբ Պաւլոս առաքելոյն: Քրիստոս աստուած զիւր արքայութիւնն նոցա պարգևէ, ամէն: Թուական ՋԻԴ. (1475)*:

494

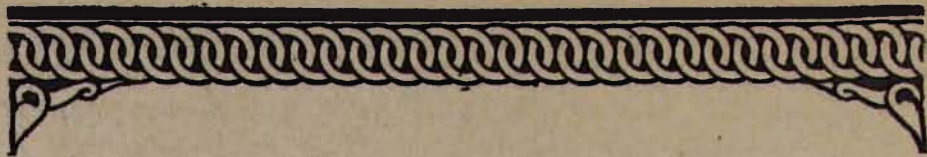
ՄԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՍԱՄՈՒԷԼԻ ԱՆԵՑԻՈՅ

Երևան 5619

226^բ Գնեցի զայս գիրքս, որ է գաւազանք ի թվին ՋԻԴ. (1475), մէկ կռապաշտ իՊիկ* մն, որ անունն այս է:

* Ձեռագիրը հիմնականում ընդօրինակված է 1465 թ., վանում, վարդան գրչի կողմից: Վերջին էջերը, 1471 թ. ընդօրինակել է Դանիել գրիչը, որը մանր հիշատակագրութիւններ է թողել 548 և 593-ա էջերում: Ստորև տալիս ենք առաջին հիշատակագրութիւնը. «Արդ, գրեցաւ ճառս ի թագաւորութեան Հասան պարնին, ի շրջագայութեան տօմարիս ՋԻ. (1471): Արդ, Հասան պէկն այս Գ. (3) տարի է, որ թագաւորեաց ի Պարս, և յԱրևելս, ի Միջագետս, ի Հարաւ, և ի Հիւսիս խաղաղութեամբ, կամաւն աստուծոյ:»

** Հապաված անուն է. վերծանել զժվարանում ենք:

Տ10 ա Փառք... որ ետ կարողութիւն տկար և տարտամ անձին Գրիգորի սուտանուն քահանայի և Յովսէփ քահանայի, որ յանձն առինք և աւարտեցինք զսա, որ օր ըստ աւուր սոսկացնէ զոսկերս լըսողաց սորա պատմութիւն կարծրագոյն տանջանաց և սքանչելի շընաշխարհիկ վարուց սրբոցն, որ աստ հաւաքեալ կան: Որոց սիրատարփ տենջմամբ և եռափափադ ըղձմամբ սրտի ցանկացող եղեալ ամենագով և բարեպաշտ Թումանջէն և Նիկարշա-Խաթունն, որ ստացան զսա յիշատակ բարի իւրեանց, և ծնողաց նոցին Մուրատշային, Վասիլ-Խաթունին և Ղիմաթ-

Տ10 ր Խաթունին, և զաւակաց՝ Աւագշային և Պուտախին և Մարտանշա||յին: Եւ մեք անպիտանքս փրցնագիր և մատնադեղեւ գրիչքս Յովսէփ և Գրիգոր տեսաք զփափագ բարեպաշտ Թումանջին և յանձն առեալ սկըսաք յամի ՋԻԾ. (1476) Թըականիս մերում, որ յայսմ ամի եկն արեանարբու բեկլարբեկի տէրն Թաղթին, մարդադէմ զազանն, անագորոյն և տըմարդի Հասանն, որդի Աւքման պարնին, երթեալ ծանր զօրօք ի Վիրս* և մէգ և մառախուղ խաւարային պատեաց զմեզ վասն բազում մեղաց մերոց. և արարին լՁԹ. (36,000) գերի, Թո՛ղ զալլսն, զոր սպանին և սրախոխ արարին: Եւ շատ աւերք արար ե պակասութիւն քրիստոնէից, մինչ զի ասէաք լերանց, Թէ անկերութ ի վերայ մեր և բւրոց, Թէ ծածկեցէք զմեզ: Եւ ոչ այս միայն, այլ և զբազումս տարեալ վտարեցին յարեւելք և յարեւմուտք, բաժանեալ հայր յորգոյ և դուտոր ի մօրէ, եղբայր եղբօրէ և սիրելիք ի սերելեաց: Եւ այս ամենայն եկն ի վերայ վասն ծովացեալ մեղաց մերոց: Եւ յայսմ ամի եղև աւարտումն գրոցս, ի Թըականիս Հայոց ՋԻԶ. (1477) ամին: Աւարտեցաւ տառս աստուածային ի յերկիրս ||/** ընդ հովանեաւ սուրբ Թադէոս առաքելի, և սուրբ Յակովբ

* Ուղուկ-Հասանի գեպի Վրաստան կատարած այս արշավանքի մասին տեղեկ կա նաև Երևանի № 003 ձեռագիր Մշտոցի 1բ և 20բ էջերի վրա կատարված ընտանեկան հիշաբժան գեպքերի գրանցումներում: Այնտեղ գրված է «Դադիոս տղայ ելաւ Թվականիս ՋԻԴ. (1474). Աստուածայտուր՝ ՋԻԴ. (1475), որ Ուղուկ-Հասան գնաց ի Վրաստան. ՋԻԴ. (1478)՝ Տիրատուրն տղայ» (էջ 1բ) և «Թվական ԹՃԻԴ. (1475) Աստուածատուրն, որ աղայ Ժն.//> (էջ 20բ):

Ինչպես տեսնում ենք, այստեղ Ուղուկ-Հասանի արշավանքի Թվականը Թյուրիմացաբար համարվում է 1475ը:

** Մի առգ, ուր գրված են եղել ընթերինակության գավառի և գյուղի անունները՝ քերված է:

Հայրապետի, և սուրբ Սարգսի զօրավարի և Միրանաւոր սուրբ Աստուածածնիս:

Ի Հայրապետութեան մեծ աթոռոյն տէր Յովնանիսին ընդհանուր Հայոց կաթողիկոսի:

496

Տ Ա Ղ Ա Ր Ա Ն

Ծրուադէմ 1193

Ր. Կիւլէնէրեան, Պատմ. կաթողիկոսաց

Կիւլիկիոյ, ռյուն. 68—72

գրիչ՝ [Ստեփանոս.
Զմշկածագցի]

480ր Աւաղ է մեզ հազար բերան,
Որ այլազգաց եղաք կոխան.
Զի հարքն մեր ազոխ կերան,
Նւ զաւակաց ատամք առան:
Չար գործեցին շատ 'ւ անհամար,
Նւ մեզ ածին մութն և խաւար,
Մեղս արարին անասնաբար,
Կործանեցան յանդունդք ի վայր:
Զի վասն իւրեանց հպարտ մտաց,
Մոռ և մոլոր ճանապարհաց
Նզովս ասին յառաջնորդաց՝
Լուաւորչին շառաւիղաց:
Զի զհայրապետն Արիստակէս՝
Զմարմնաւոր հրեշտակն յերկրէս՝
Սպան թագաւորն |||*
||| ի տար անդորրութիւն,
Այլ կու նեղեն յոյժ դառնագոյն:
Զսուրբ հայրապետն աստուածազգեաց՝
Զշառաւիղեալն ի Պարթևաց,
Տէրն փութով ի մէնջ եբարձ,
Զի շինք արժան ազգըս տիրատեաց:
Նւ զմեզ երես ձեռս այլազգեաց
Հագարացի ազգին տաճկաց,
Որ կու նեղեն յամէն դիմաց
Նւ միշտ** պահեն զմեզ ի լաց:
Զքահանայս մեր անարգեն,
Զքրիստոնեայսն հալածեն
||| զեկեղեցիսն հայհոյեն,
Խաչի յերեսըն թքանեն:
Մէջ այս ամէնըս փորձանաց

* Հրատարակիչը հայտնում է, որ ձեռագրից թուղթ է ընկել:

** Տպված է, անշուշտ վրիպակով, «միտո»:

Չենք դադարիր մեք ի մեղաց,
 Այլ ընթանամք զհետ շարեաց
 Չերկնչելով տեառնէն բարձանց:
 Վասն այսորիկ տէր բարկանայ,
 Կորուսանել զմեղ կամենայ
 Ջազիր ազդան Հադարայ,
 Դառնացուցէ զազգս Արամայ:
 Որպէս եղև ի մերս ամի,
 Ջի զիատշահին կամքըն բարի՝
 ՋՀասան-բէկին Աղ-ղօլուի
 Մեզ դառնացոյց զերդ ըզլիւղի:
 Հարկապահանջն յամէն տեղի
 Քաշէ ծեծէ զազդրս Արամի.
 Խընդրէ արծաթ՝ և ընտիր ոսկի,
 Յայնմ որ շունի փող պըղնծի:
 Կապուտ նշան եղ քրիստոնեաց,
 Ջի բաժանին յանօրինաց.
 Ջմեռեալն ի ցած տանել ասաց,
 Չուանով շափել զվիղս մանկանց:
 Էանց զպատուէրն առաջնորդին
 Ջիւր կարծեցեալ փէղամբարին,
 Էառ զխարաճ քահանային
 Եւ զնորահաս սարկաւագին:
 Այլ և զհարումն զանգակի՝
 Ջգուշակ փողոյն Գաբրիէլի՝
 Ետ իւսփանել յամէն տեղի,
 Գեղ՝ և յանապատ՝ և ի քաղաքի:
 Եւ այս լինի ըստ իմ մեղաց,
 Որ բարկանայ մեզ տէր աստուած,
 Շրջէ զսիրտ բռնատրաց,
 Առ ի բառնալ զմեզ ի կենաց:
 Որպէս եղև ի յայսմ ամի
 Յինըն հարիւր Հայոց թուի
 Եւ ի քսան հինգ՝ սկսեալ ամի (1476),
 Որ տանուտէր Կարիճն ասի,
 Հասան փաղշահըն մեծ սուլտան
 Յամէն դիմաց հրսման եհան,
 Որ զօրք բազում ժողովեցան,
 Վասըն աւերմանցն Վրաց տան:
 Հարիւր հազար թիւ էր համակ
 Ի ձիաւոր՝ և ի հետեակ.
 Տփիսիս մտին խիստ համարձակ,

* Բնագրում՝ «Յինըն ծ. Հայոց թուի եւ ի ԻՃ.Ճ.:

Առեալ արին զնա աւերակ:
 Բազրատ թագաւորն* վրաց տան
 Գնացեալ էր ի Լակզստան
 Վասն կռոյ և բարկութեան,
 Մնացեալ աշխարհն անտիրական:
 Եւ այս կամօքն աստուածային
 Վասն շարեաց վրաց ազդին,
 Որ ըղսովտանն կաշառեցին
 Եւ զԳոգդթայ ի մէջ առին:
 Զթուրքմանի ձայնն երբ լուան,
 Ամենեքեան ելեալ փախեան,
 Ս'այրս 'ւ ի մացառուտս գնացեալ մտան,
 'ի այլքն ի բերդերն ամրացան:
 ԶՏփիլիս առեալ և նստէին,
 Զմնացեալսն ինքեանց հնազանդէին.
 Գունդ մի հեծեալ պատրաստեցին
 Գօրոյ վերայ յուղարկեցին:
 Ընդ հասանելն՝ ըզբերդն առին,
 Զարսըն սրով կոտորեցին՝
 Զերեք հարիւրսն՝ որք անդ կային,
 Զկին և զտղայսն գերեցին:
 Հապա ելեալք մայրին մտին,
 Տասնհինգ օր որոնեցին,
 Զամենեսեան ըմբռնեցին,
 Զար կապանօք առեալ բերին,
 Զարսըն սրով խողխողէին,
 Զպառաւ կանայս այլ ընդ նոսին,
 Զքահանայսըն զենուին,
 Առեալ զարիւնն ըմպէին:
 Ո՞վ կարէ գրով պատմել,
 Կամ զմեռեալսն համարել,
 Ըզմռնչին նոցա լըսել,
 Որք ի յարիւնսն էին շաղախել:
 Հարսն և փեխայն նոր պսակած]**
 Որ [տասն աւուրն] չէր լցած,
 Նախ /// թաւալած
 [Կին ի] /// թափած.
 Ճոխ կը[աւրճ] /// մտանէին,
 Զկինն և [ըզտղայսն առ]եալ գնացին

* Բնագրում՝ «Թագաւորին»:

** Փակագծի մէջ տրվում են այն բառերը, որոնք «կարկատանի վրա վերջին դր-
 ված են»: Իսկ երեք գծիկներով ցույց են տրվում կարկատելուց հետո գատարկ թողնված
 բառերի տեղերը:

[Քորքն ի վերայ] անկեալ լային
 Լալ չը տային լալականին:
 Եւ երբ տարեալ բաժանէին,
 Զտղայսն ի մարցն մեկնէին,
 Ոմանք զմայրսն յ||*

497

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Ց

Երուսաղէմ 1657 Մ.Տ.Մ.

գրիչ՝ Մկրտիչ երէց
 վայր՝ Տփիսիս քաղաք

...Ընդ հովանեաւ սուրբ Կաթողիկէի և բժիշկ ցաւոց Մողնոյ սուրբ
 Գէորգեայ, ի խնդրոյ Տիրատուր քահանայի, որգւոյ Թադէոսի և Աւրաու-
 մելիքայ, ի դառն և ի չար ժամանակի** որով նեղիմք ի բռնութենէ անօրի-
 նաց, ի ղանութիւն Հասան-բէկին, որ և գերեաց զՎրացաւն և աւերեաց
 զքաղաքն Փայտակարան, ի հայրապետութեան տէր Սարգսի***:

498

Մ Ա Շ Տ Ո Ց

Ն. Զուգա, 336, Մ.Տ.Ա. և Մ.Տ.Մ.

313ա ...Յիշեցէք ի սուրբ յաղաթս ձեր զստացաւոյ Մաշտոցիս զտէր Դա-
 նիէլ վարդապետ և ղեզբարորդին իւր զՆերսէս արհեստակոպոս Սեանա,
 և ղեղբայրն իւր զՔիրսում և զՄարգարէ, և ղքորն իւր, զմայրն իւր զՆա-
 րին-Խաթուն..., և ղեղբայրորդին իւր զտէր Յեսային, և ղորդին իւր Գրի-
 գորիս կուսակրօն արեղայն, և զմիւս որդին զՍեանալ և զՄովս, և զայլ
 եղբարքն և ղորդին...****: [Յիշեցէք և] զտէր Ներսէս արհեստակոպոս, և
 ղեղբայրորդին իւր զՅակոբ, և զՎրդանէս դպիրն, և զՄարտիրոսն: Արդ,
 որ ճաշակէք յաստուածային բուրաստանէս յիշեցէք յաղաթս ձեր ի սոս-
 կալի ժամ սուրբ պատարագիս զԴանիէլ վարդապետն և ղաշակերտն իւր
 զՅորդանան վարդապետն Տաթևոյ, և ղԳալուստ վարդապետն Յոնանա-
 վանա, և ղՍարգիս վարդապետն Կէտանցի, և ղԿարապետ վարդապետն
 Շամբիձորոյ, և ղմիաբանք սուրբ ուխտին Սեանա սուրբ Առաքելոցն՝

* Շարունակութիւնը չի պահպանվել:

** Մ. Տեր-Մովսիսյանի ցուցակում, ձեռագրի նկարագրության բաժնում, ընդօրինա-
 կության տարեթիվը նշանակված է ՋԼԴ. (1485): Սակայն, ինչպես տեղեկանում ենք Նա-
 խորդ հիշատակարանից, Ուղուն-Հասանի (1486—1478) մեծ արշավանքը գլխի վրաստան
 տեղի է ունեցել 1476—1478 թվականներին:

*** Ձեռագրի ծաղկողն է Սեանիմենոս եպիսկոպոս Յառնցեցին:

**** Մինչև այստեղ բացակայում է Մ. Տեր-Ավետիսյանի ցուցակից:

զտէր Յովանէս Կակաղեցի, // և զտէր Յովանէս, և զտէր Տիրատուր, և զայլ միարանքս...:

Արդ, զրեցաւ սուրբ տառս թուականիս մերոյ ՋԻՆ. (1476), դառն և անբարի ժամանակիս մերում, զի յամենայն կողմանց նեղեն և չարչարեն զաղզս քրիստոնէից աղղն տաճկաց. ի հարկապահանջութիւն, ի գերութիւն, ի սով, ի սուր և յայլ ազգի ազգի վիշտս և ի տառապանս նեղիմք վասն ծովացեալ մեղաց մերոց, զոր տէր աստուած փրկեսցէ զմեզ ի նոցանէ զամենայն հաւատացեալս իւր, ամէն...:

Ընդ նոսին աղաչեմ յիշել ի տէր զերջանիկ և զառաքինի, զհեզահոգի և զսրբասնունդ, զառաքելաշնորհ զարհիւսկիւթկոպոսն զտէր Թովմայն, որ եռափափադ և շերմեւանդ սիրով վերստին նորոգել ետ զսուրբ գիրքս*: Դարձեալ աղաչեմ յիշել... զԱստուածատուր արեղայն, զի յոյժ եղբայրական սիրով սիրէ զմեզ և պատուէ...:

Բ.

201ր Նկարեցաւ սուրբ Մաշտոցս ձեռամբ Ստեփանոս եպիսկոպոսի Յառնընցեցո. ի վանքս Յառնընցոյ ի դուռս սուրբ Աստուածածնիս. և որ զմեզ յիշէ՝ նա աստուած զինքն յիշէ, ամէն:

499

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Լիվանիան գիւղ Պարսկաստանի Չարմահալ գաւառում, Մ.Տ.Մ.

գրիչ՝ Ստեփանոս
վայր՝ Այրիվանք

ա

...Վասն որոյ ցանկացող եղեալ այսմ աստուածային և լուսազարդ սուրբ Աւետարանիս ոմն ի գեղաքաղաքէն Երևանոյ՝ Արապ անուն, և ետ գրել զսա իմոյ անարժանութեանս ձեռամբ՝ եղկելի արեղայի, և սկսա՝ գծագրել մինչև ի Ղուկաս գլուխն և ոչ ժամանեցի ի յետին գիծն, այլ ժամանակ մահու իմո եհաս:

Արդ, ես՝ անարժանս և յոգնամեղ և փծուն և անարհեստ գրիչս Ստեփաննոս սկսա գծագրել ի վանս հրաշալի Այրիվանքս, ընդ հովանեաւ սուրբ և հրաշափառ Կաթողիկէիս, և ներկեալ արեամբն Քրիստոսի սուրբ Գեղարդեանս, և շնորհաբաշխ սուրբ աշոյս Յովհաննու Մկրտչի, և այլ բազում և անթիւ սուրբ նշանացս, որ աստ կան հաւաքեալ, ի հայրապետութեան տեառն Սարգսի ի յաթոռն էջմիածնի, և ի յառաջնորդութեան սուրբ ուխտիս տէր Յովնանէս եպիսկոպոսի, և եղբար նորին տէր Ստեփաննոս նորընծա եպիսկոպոսի, և այլ միեղէն եղբարցս, ի փակակալութեան Խաչատրի, ի զանութեան Հասան-բէկին՝ որդոյ Արմանին, ի դառն

* Մ. Տեր-Ավետիսյանը մեջ է բերել նաև ձեռագրի գրչութեան հիշատակարանը, որից պարզվում է, որ ընթերցանակվել է Ղադար գրչի կողմից, Դանիել Շաջ բարունապետին համար, Եկեղեցի գավառի Դալար սուրբ Յոհան վանքում:

և ի վշտաշարժ ժամանակի, զոր նեղիմք յանաւրինաց և յանիրաւ պահանջողաց:

Արդ, երես անկեալ աղաչեմ զհանդիպողք սուրբ Աւետարանիս, որք հանդիպիք սմա տեսութեամբ կամ կարգալով, յիշեսցիք ի մաքրափայլ յաղաւթս ձեր զստացող սուրբ Աւետարանիս զԱրապն և զհանգուցեալ որդին իւր զԵնադին, որ կիսաւրեա ել յաշխարհէս: Նաև զՀապիպն, և զԵզդա[ն]բաշխ, և զՄուրատբաշխն, և զԽամաշխն, և զԱստուածատուրն, և զայլ արեան մերձաւորսն իւր, ասելով. ի խորոց սրտէ՝ տէր աստուած ողորմեա նոցա, թող զմեզս նոցա:

Արդ, ես՝ Արաւսյս և ամուսին իմ ստացաք զսուրբ Աւետարանս ետուաք գրել յիշատակ մեզ և զաւակաց մերոց, և նուիրեցաք զսա ի գեղաքաղաքիս մերոյ Երևանոյ՝ ի դուռն սուրբ Կաթողիկէին սուրբ Աստուածածնին, անմոռաց յիշել և կարգալ զյիշատակարանս ի յատենի յամենայն ամի և արտասուօք յիշել յաղօթս ձեր զԱրապն, և զամուսինն իւր, և զորդին՝ զԵնատին և զԱնանիէն...: Գրեցաւ ի թվականիս Հայկազեան տումարի Զ. և ԻԾ. (1476):

Ժողկող՝ Ըստեփանոս Առնշեցի

Բ

Մաղկեցաւ սուրբ Աւետարանս ձեռամբ Ըստեփանոս եպիսկոպոսի, ի վանքս Առնշեցոց, ի գառն և ի նեղ ժամանակիս, զի գնաց Հասան-բէկն և գերեաց զՎրաստան, թվ. ԶԻԶ. (1477):

500

Ա Ի Ե Ա Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 6603

Նախավկայ 22/18 Ս.Տ.Ա.

գրիչ՝ Պաւլոս

վայր՝ Վայոց-ձոր, Վերի-Նորավանք

ա

243բ ...ի թվականիս Հայոց ԶԻԾ. (1476) և նաւասարդի ամսոյն ԺԹ. (19) եղև զրա]ւ սորա, ի դանութեան Հասան-պէկին և ի հայրապետութեան տեառն տէր Սարգսի. որ այսմ ամսոյ եղև աքսորեալ ի յասդմանէ չարին, զոր յուամք յաստուած, զի վերջստին դարձցի ի յաթոն իւր:

Նւ գրեցաւ սուրբ աւետարեան ձեռամբ յոգնամեղ և խիստ ծանրացեալ, մեղաւք փծուն և անարհեստ և յետնեալս ի բանասիրաց, որ անուամբս միայն եմ և գործովս վա[տ]թար, ծուլ և քնով թանթանջեալ, և ոչ աւր մի և ժամ մի ոչ կարացի կատարել զհրամանս տէրունական, որ Պաւլոս վերկողիմ սոսմ անուամբս և ոչ գործովս վարդապետ*:

* Հիշատակարանի շարունակութիւնը ընկել է. վերջնում ենք Ս. Տեր-Ավետիսյանի շեղումներէ նախավկայի վանաց... ձեռագիր ցուցակից, որ կազմված է 1904 թվականին:

Արդ, եղև գրչագրութիւն [սոր]այ ի գաւառիս Վա[յոց-ձ]առոյ, որ է նդեգեաց, սուրբ և ի հռչակաւոր մենաստանիս Վերի-Նորավանս կոչեցեալ... որ ճշմարիտ հար և [ն]ման է վերին Երուաղէմի, ընդ հովանեաւ սուրբ Սիովնի, որ մայր ամենայն եկեղեցեաց, և լուսոյ մօր սուրբ Աստուածածնիս, և սուրբ Նշանացս բազմահոյլ և բազմաժողով, և սուրբ վարդապետաց նահատակաց Դաւիթ և Առաքեալ, և այլ բազում սրբոց նշխարացս, որ աստ կան հաւաքեալ: Առոտս քաջ և արի ընդունապետիս Դաւիթ վերակոչելոյ՝ խիստ ճգնազգեստ և առ[աք]իկնի Ճ. (100)-ամեա ճգնելով, և ուսուչին իմոյ և հոգևոր զիս անարժանս վերստին ծնաւդի Սարգիս արի և քաջ ընդունապետին, նայ և առաջնորդի սուրբ ուխտիս, որ բազում հոգաբարձութեամբ խնամող է վանիցս՝ Շառիկ միայնակեցի, որ եթող զսէր աշխարհիս և հետևի զհետ Քրիստոսի:

Աղաչեմ զհանդիպող սուրբ Աւետարանիս յիշեցէք ի սուրբ աղաւթս ձեր դիս զանարժանս, և զհամշիրաք եղբարքս իմ՝ խիստ ճգնազգեաց և ազգի ազգի առաքինութեամբ զարդարեալ՝ զտէր Դաւիթ և զտէր Անանիէ, որ խիստ հոգաբարձութեամբ խնամածու և ցաւակից են տառապելոցս, և զայլ միեղէն հարքս ու եղբարքս՝ զտէր Զեկիէլ և զտէր Սարգիս՝ ծերացեալ ալեւաք և իմաստութեամբ, որ հայրական գթով գթան ի վերայ եղբարցս և մեղ խրատիւք, և զայլ համուց՝ հաւասար և զհամշիրաք եղբայրքն իմ զտէր Կարապետ և զտէր Յովանէս դեռաբուսիկ և նորունծա, և այլ դասք սրբազան միայնակեցեաց և աղաւթից հետևողաց՝ Մուրաւ, որ Մկրտիչ կոչի, և Ամիր-Ազիզ, և Յովանէս, որ բազում աշխատութեամբ կու սպասաւորէ, և ընդ նոս[իւն] զԳրիգոր ծերունին, և զԱմիր-Ալէկ /// զՍէրովբն, որ կու ճմ /// ին թողեալ են զսէր աշխարհիս՝ առեալ զխաչն Քրիստոսի և հետևեալ զկնի Քրիստոսի ///...: Ընդ նոսին յիշեցէք և զտէր... վարպետն իմ՝ զհանգուցեալն ի Քրիստոս և աստուած-ողորմի ասացէք լիաբերան: Նայ և զծնաւդսն իմ զմարմնաւոր՝ զհայրն իմ Դավաւաւ, և զմայրն իմ ///, և զհարազատ եղբա[ւ]ս, և զԲաբել ձեռնասնունդ սարկաւակք, որ բազում աշխատութեամբ ուսու[ն] զնոսայ, և զայլ ամենայն արեան մերձաւորքն իմ, որ տրաւք և որ հոգաբարձութեամբ և այլ զինչ կերպ /// որ երախտիք ունին ի վերայ իմ՝ հիքացելոյս: Դարձեալ աղաչեմ և արտասուալի դիմաւք զգարչապար ոտից ձերոց համ[բ]ուրեմ, զի խոշորանաց և սխալանաց գրոյս անմեղադիր լերուք, զի կար մեր այսէր, այլ ոչ օելի: Դարձեալ, կրկին կրկնա[յ]աւտիկ աղաչեմ զընթերձող և զգաղաքարաւ սուրբ Աւետարանիս, զի ի տեսանելն զան[հ]արմարութիւն գրոյս մի նայիք, այլ ըստ ձերում անոխակալութեանդ յիշեցէք ի սուրբ և արտասուալի աղաւթս ձեր զվերոյգրեալք...:

Բ

Ո՛վ պատուական եղբայր, անմեղադիր լեր, լուք շունի ու կար մեր այս էր երկաթագրիս**:

* Թերևս ձեռագրում եղիլ է Հանուրոց:

** Գրված է Մարկոսի Ավետարանի աւագին էջի վրա, որի երկրորդ տողը երկաթագիր տառերով է:

501

Ճ Ա Շ Ո Ց

Ծրական 3761

նորոգող՝ Զաֆարայ
վայր՝ Վայոց-ձոր, Բոլորաձորոյ վանք

379...Արդ, եղև կրկին նորոգումն սորա ի թվականիս Հայոց Մեծաց Ջիծ. (1476), ի դանութեան Պայանդուր Հասան-բէկին, որդոյ Աւթման-բէկին, ի կաթողիկոսութեան տեառն Սարգսի և յանրիսկոպոսութեան մերոյ նահանգիս տէր Յոնանիսի, ի յիշխանութեան պարոն Զումին, և որդոց նորին՝ Ղալայբէկին, Ուսուբէկին, Թումանբէկին, պարոն Հայկազին, և եղբարց նորին՝ պարոն Ամիր-Վասակին, Հաղբակին, Ամիր-Հասանին:

Աւարտեցաւ ձեռսմբ Զաֆարիայ կուսակրան արեղայի և եղբար սորին՝ շնորհալի Աբրահամ արեղայի, ղպակասն գրեւ և ի վասլայելն և ի ծաղկելն և ի կազմելն, ի սուրբ մենաստանս, որ անուամբ յորջորջի Բոլորաձորոյ անապատ, առ զրան սուրբ Աստուածածնիս և շնորհաբաշխ սուրբ Կարապետիս և սրբոց ճգնատրաց հանգըստարանիս, ի յառաջ-նորոգութեան սուրբ ուխտիս նուաստ ի բանասիրաց Աւագտէր անուն կոչեցեալ և այլ միեղէն եղբայրութեանցս, որ աստ են ժողովեալ: Ի խընդ-րոյ մաքրամիտ և սրբասէր Մովսէս քահանայի, և ի կնոջն իւր*, և որդոցըն*, և դստերացն*, լսելով զայն թէ՝ Երանի որ ունիցի զաւակ ի Սիոն և ընտանեակ յԵրուսաղէմ: Արդ, որք հանապիք սմայ տեսանելով կամ օրինակել, յիշեսցիք ի մաքրափայլ յաղաթս ձեր զՄովսէս քահանայն ամենայն ընտանեալք հանդերձ, և զիս՝ զանարժանս Զաֆարայ հարեղայ, որ միայն զանունս ունիմ, և ոչ զգործս, զի յոյժ հնացեալ էր և փտեալ: Բազում աշխատանաւք և շարշարանաւք նորոգեցի սուրբ գիրս, որ կոչի Ճաշոց: Կրկին անգամ աղաչեմ զհանտիպողք սմա, զի յիշեսցիք ի սրբալոյս յաղաթս ձեր զհայրն իմ Տէրտէր և զմայրն իմ Գոնցա՝ հանկուցեալ ի Քրիստոս, և դուք յիշեալ ի իշխիք ի միռանգամ գալուստն Քրիստոսի, ամէն:

502

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Ց

«Սիսական», էջ 91

վայր՝ Վայոց-ձոր

Գծագրեալ եղև Շարունակս ի զանութեան Հասան-բէկին՝ Թոռինըն Պայընդուր, զոր տիրեաց Թախթիս Հովատոյ, ի թվաբերութեանս Հայկազնեա Ջիծ. (1476), ի յաթոռակալութեանըն Վաղարշապատու Յովհանիսի, ի յերկիրս Վարդիձորոյ, զոր այժմ Վայիձոր և Եղեգիս յորջորջի:

* Անուններէ լրացման համար տեղ է բաց թողնված:

503

ԹՈՒՂԹ ԸՆԴՀԱՆՐԱՍԿԱՆ ՆԵՐՍԻՍԻ ՇՆՈՐՀԱԼԻՈՅ

ԵՐԵՎԱՆ 2512

գրիչ՝ Զաֆար
վայր՝ Անկունեաց վանք

1600 ...Արդ, գոհութիւն և իրառս մատուցանեմք համագոյ սուրբ երրորդութեանն հաւր և որդոյ և հոգոյն սրբո, որ ետ կարողութիւն մեռեալ ոգոյս և տկար անձինս հասանել յաւարտ գրոյս, որ կոչի Ընդհանրական ի սրբոյն շնորհաց Ներսէսէ և յայլ վարդապետաց՝ խրատք ոգէշահք և պատուականք ամենայն եպիսկոպոսաց և քահանայից, կրանաւորաց և ժողովրդոց: Արդ, գրեցաւ սա ձեռամբ ումեմն անարժանի՝ սուտանոմ արեղի փծուն գրի Զաֆարի, ի խնդրոյ ճգնաւոր և մաքուր սրբասիրի և առաքինի սուրբ և ընտրեալ քահանայիս*

Գրեցաւ սա ի սուրբ և ի հռչակաւոր ուխտս առ դրան սուրբ Լուսաւորչին և սուրբ վարդիհօրն գերեզմանին, ի վանքս որ կոչի Անկունեաց և այլ սրբոցս, որ հաւաքեալ կան ի սայ:

Գրեցաւ ի թվականիս Հայոց ՋԻԵ. (1476), դեկտեմբեր ամսոյ Ի. (20), և յառաջնորդութեան Առաքումաւոր հայրապետիս, և յեպիսկոպոսութեան տէր Գրիգորիս, և ի դանութեանն Հասան-պէկին, և ի պարոն||ութեանն Հուսէն-պէկին, ՋԻԵ. (1476) գնաց ի վերայ թագաւորին:

Ո՛վ սուրբ քահանայք և մանկունք սուրբ եկեղեցւոյ, որք հանդիպիք կարգալով կամ արինակելով և աւգտիք ի սմանէ յիշեսչիք ի սուրբ աղաթս ձեր գրիգոր եպիսկոպոսն և զԱստուածաւոր հայրապետն, որ [հոր]դորեցին զմեզ ի գրելն և հետ մեզ աշխատեցան...:

Ո՛վ հոգևոր հայրք իմ և եղբայրք՝ անմեղադիր լերուք սղալանաց և խոշորութեան գրիս, զի կայր մեր այս է:

Յիշեցէք և զծնաւդն՝ զՄելիքիսէղն, և զմայրն իմ Մելիքն, և զեղբայրն իմ զՎասիլն, և զքորն իմ զԱսլի-Մելիքն և զՏովլաթ-Խաթունն և զՄարեմն, յիշեցէք և աստուած ողորմի ասացէք, ամէն, և զՄարկոսն, որ զթուղթ կոկեց և ի հետ մեզ աշխատեցաւ, ամէն:

Ձեռս երթայ՝ դառնայ ի հող, գիրս մնայ յիշատակող, ամէն: Եւ զՀերիմ մամն, որ խիստ աշխատեցաւ ի հրետ մեզ՝ ի հացին թխելն, ի տան աւիլելն, և զտէր Մինաս, որ զքորն իբեր զտանն, յիշեցէք և աստուած-ողորմի ասցէք իւրն և ծնաւազն, ամէն, ամէն:

504

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

ԵՐԵՎԱՆ 6497

գրիչ՝ Յովանէս
վայր՝ Արծկէ

286 ...Որոյ ցանկացող եղեալ այսմ աստուածային պայծառ և պատւական զանձիս պատւական և աստուածասէր տանուտէրն Ստեփանոս, յի-

* Երեք և կէս տող դատարկ է թողնված օտացողի և նրա մերձավորներէ անվանց լրացման համար:

շատակ բարի հոգոյ իւրոյ, և ծնողաց իւրոց՝ պարոն Ասիդարին և Իգդիշ-
Խարունին...:

Եւ արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ձեռամբ Յովանէս անարժան քա-
հանայի, ի գաւառս Բլնունեաց, ի քաղաքս Արծկէ կոչեցեալ, ընդ հովա-
նեաւ սուրբ Տիրամօր աստուածածնի տաճարիս և սուրբ Ստեփանոսի
նախավկայիս, ի հայրապետութեան տեսող[ն] Յոնանիսի ընդհանիւր Հա-
յոց կաթողիկոսի, և ի թագաւորութեան Ամիր-Հասան Բահադուտի, ի
թրւականիս մերում Զ. և Ին. (1476) ամի:

Եւ արդ, յերես տնկեալ աղաչեմ ... յիշեսցիք ... վերոյասացեալ ստա-
յող դրոցս զպարոն Ստեփանոս, և զկենակիցն իւր զԴովփաշայ, և զժաղ-
կեալ որդիքն իւր զտէր Վերանէս, և զԱրիստակէս, և զՈւրախ, և զՎառ-
դան, զՇահբար, և զըսոյն իւրեանց զԽարուն, Այլ և զԷղբայր Ստեփանո-
սին՝ զուսթայ Մարտիրոս, և զկենակիցն իւր զՀովփսիմէ, և զորդին իւր
զՏէրտէր, և զմիա եղբայրն զՇահնէլին, և զորդին իւր զԲարսեղն, և զմեա
եղբայրն էլէֆանոս, և զկենակիցն իւր զՄուղամ, և զորդին իւր զՎեյլի-
ջան...:

Եւ դանպիտան գծողս յիշման արժանի արարէք և զծնողսն |||

505

Յ Ա Յ Ս Մ Ա Ի Ո Ի Ր Ք

ԼԾՎ ԵՅԷ (անտիպ), Արարսւքի եկեղեցի

գրիշ՝ Արեղայ
վայր՝ Աղրամար

Փառք... զի ետուն գծագրել զսա յիշատակ անշինշ կինս այս Մինայ-
Խարուն հոգոյ իւրոյ և այրոջն նորին Կիրակոսին, որ երիտասարդական
մահուամբ փոխեցաւ առ Քրիստոս, և զաւակաց նոցին Մկրտչին և Խո-
ցադեղին, Աւետիսին և Սարգսին, և դստերացն Դովլարին, Սուլտանի, Նո-
ստին, Մարքին, Հովփսիմին, և ծնողաց նորին Սարգսին և Զարգին, և
եղբօրն Նիկողոսին, և Պապկէն, Աւետիսին, և քրւերն Մինին, և հաւտեղ-
բարն Ստեփաննոսին, և որդոյն Կիրակոսին, և Հերապետին, և քրւերն
Հովփսիմին...: Ես սոսկանուն Արեղայ կատարեցի... ի կղզիս Աղրամար,
ընդ հովանեաւ ամենայաղթ գմբէթայարկ սուրբ Խաչիս և սուրբ Սարգիս
զաւրավարիս և այլ ամենայն սրբոց, որ աստ կան հաւաքեալ, ի հայրա-
պետութեան տեառն Ստեփանոսի, և ի թոռականութեան Հայոց ի Զ. և ի
Ին. (1476), ի դառն և ի վշտալից ժամանակի, յորում կամք ընդ հարկի
և ընդ ծառայութեան ազգին նետողաց...:

Այլ յիշեցէք ի Քրիստոս զմարքոյրն իմ զՄինայ-Խարուն, և զորդիքն
իւր զտէր Ստեփանոս սրբազան կաթողիկոսն, և տէր Ներսէս եպիսկո-
պոսն, և լի բերանով և ուշիղ մտաւք աստուած-ողորմի ասացէք նոցա,
ի հայրապետութեան տէր Բարսեղ կաթողիկոսին սուրբ աթոռոյն էջ-
միածնայ, և մերոյ առաջնորդիս տէր Աստուածատուր եպիսկոպոսին՝
Մատենկվանից սուրբ Աստուածածնին: Արդ, ողորմութեամբ աստուծոյ
սկսայ և շնորհաւք սուրբ հոգոյն աւարտեցի ըստ իմում տկարութեան...:

Աստուած-ողորմի ասացէք ստացողի սուրբ գրոցս տէր Սարգիս և տէր Ներսէս հեզահոգի և սրբասնունդ կրօնաւորացն և ծնողաց սոյն...

Եւ արդ, ես Արեղայս և քեզին իմ տէր Սարգիս հեզահոգի և բարեմիտ կրօնաւորն, որ զնացեալ եհաս ի մեծն Հռոմ, ի սուրբ գերեզմանս դիւանաւորացն Պետրոսի և Պօղոսի, և կացեալ անդ տարով և այլ աւելն, և ելեալ գնաց ի Սպանեայ և ի Լուրիկէ*, որ է եզր աշխարհիս՝ ի սուրբ Յակոբայ գերեզմանն, որ ասեն թէ ով որ ի յայն գերեզմանն Լրթայ՝ ի դատաստան ոչ մտանէ, այլ պարգեւրես մնայ յաւուրն դատաստանին։ Եւ անտի դարձաւ... և եհաս ի Վարագ... և գեղեցիկ անօթիւ շուրջառօք և պատուական սլօք և խաչերօք, և եկեալ աստ։

Եւ ստացանք զսուրբ դիրքս և եղինք ի դուռն սուրբ Նշանիս Վարագայ յիշատակ բարի մեր, և ծնողաց մերոց, և ամենայն ազգականացն, ձեռամբ Մարգարայ արհիեպիսկոպոսի և առաջնորդի սուրբ ուխտիս, և սրբասնեալ և հեզահոգի վարդապետացն Ստեփաննոսի և Կարապետի, և առաքելաշնորհ արհիեպիսկոպոսացն Ստեփաննոսին և Յովնանէսին, և այլ միաբան եղբարցս ամենի։

Եւ մի ոք իշխեսցէ հեռացուցանել ի դրանէ սուրբ Նշանիս Վարագայ։

506

Ճ Ա Ռ Ը Ն Տ Ի Ր

Նոր Զուգար 544, Մ.Տ.Մ. և Ս.Տ.Ա.

գրիչ՝ Ագարիա
վայր՝ Վան

967— ...Դարձեալ յերես անգեալ աղաչեմ զձեզ, հարք և եղբարք, յիշեցէք ի սուրբ յաղաթս ձեր զհեզահոգի և զբարեմիտ քահանայն զԿարապետ, որ ստացաւ զսուրբ Տաւնականս յիշատակ բարի հոգոյ իւրոյ և ծնողաց իւրոց։ Զոր և ամենակարողն աստուած անսասանելի կենաւք պահեսցէ զտէր Կարապետն, որ ի յայս դառն և վշտալից ժամանակիս բազում արդիւնս արար, որ ի բազում ժամանակաց խոնարհեալ էր քումբէթ տաճարին սուրբ Պաւլոս առաքելոյն և ժամատեղն խափաներ էր, և կարողութեամբն աստուծոյ և օգնականութեամբ սուրբ առաքելոցն վերստին նորոգեաց զսուրբ քումբէթն և զժամատունն և զդուռն սուրբ եկեղեցոյն, և զարդարեաց գեղեցիկ շուրջառաւք և ժամատեղաւք...

Դարձեալ, յիշեցէք ի սուրբ յաղաթս ձեր զԿարապետ քահանայն, և զծնաւդսն իւր զՄկրտիչ քահանայն և զՆսէֆ-Խաթունն, և զեղբայրն իւր զԽօջայ Յովնանէսն, և զնորին կենակիցն զՇուրաբն, և զդստերքն իւրեանց զԲէկիջանն և զԽաթունջանն, զքոյրն զՍուրտան-Մէլիֆն, և զիւր որդին զԿարապետ քահանայն, և զդուստրն զԴովլաթն, և զհարկաբարձ զԽաթուն-Մէլիֆն, և զնորին զաւակսն զԱտովն, զԲախլալիշն և զԲէկիշէն, զԿարապետն, զԳրիգորն, զՅառուխն, զՓաւլայն, և զՄուրատն, և զՅո-

* Կարիւի է կարգաւ նաև Լուսիկէ։ Հաժանաբար խոսքը իսպանական հին քաղաք-ներէց Լիբիայի (Liria) մասին է, որը գտնվում է Վալենսիայից 22 կմ հյուսիս արևմուտք։

վանէսն, և զքեռին իւր զՄկրտիչ քահանայն, և զնորին ծնաւորն զՍտեփաննոս քահանայն և զԱղոյր-Խարունն, զմաւրաքորքն զՄէլիք-Խարունն և զՇահնտանն, և զհարեղբար որդիքն զՔշմշենց Պաւոսն, զՊետրոսն, զՅովանէսն, և զՅոնանէս, զչնգար (") Խաչատուրն, և զորդիքն իւր զՄեսրոպ քահանայն և զԱմի[r]-Սարգիսն, զԽնարունշէն, և զիւր որդիքն, և զամենայն արեան մերձաւորք նոցին, և լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք և աստուած ձեզ ողորմեսցի, ամէն:

Արդ, յերևս անդեալ աղաչեմ զձեզ յիշեցէք ի սուրբ և ի մաքրափայլ յաղաթս ձեր զԿարապետ քահանայն, և զկենակիցն իւր զՌէկի-Խարունն, և զնորին ծնաւորն զՍտեփաննոսն և զՄրուարն, և զեղբարքն զԿարապետն և զՅովանէսն, և զքոյրն զՍուլաւերախտն, և զհօրքորն, և զնորին հստերքն զԴովլար-Փաշէն և զԱնլի-Փաշէն, և զքեռին իւր զԴաւանմազենց Սանիաննոսն, և զմաւրաքորքն զՄարմէլիքն և զԱրմէլիքն, և զորդին իւր զԴրիգոր քահանայն, և զնորին կենակիցն զԴաւալ-Խարունն, և զնորին ծնաւորն զՅիւսսն և զՌէկի-Խարունն, և զեղբայրն իւր զԿափան, և զտէր Կարապետի հոգևոր քոյրն զԽարունշանն, և ուղիղ սրտիւ աստուած-ողորմի ասացէք...: Դարձեալ յիշեցէք զԴրիգոր քահանայն, և զորդիքն զՄկրտիչ սարկաւազն և զՅովանէսն, և զդուտորն զԽանզադէն, և աստուած-ողորմի ասացէք, ամէն:

Դարձեալ, յիշեցէք ի սուրբ և ի մաքրափայլ յաղաթս ձեր զԽոջայ Քրմանն, և զծնաւորն իւր զԽոջայ Յուսէփն և Մարգրիտն, և զեղբայրքն իւր՝ զԽոջա Փաւլատն և զԽոջա Բարսեղ, և զԽոջայ Քրմանի կողակիցն զԴոգալն, և զորդին զԴրիգորն, և զԽաչատուրն, զԽոջա Փաւլատն և զկողակիցն զԴուհարհատն, և զորդին զՄիրաֆն, զԽոջա Բարսեղ, և զնորին կողակիցն զՌէկիշանն, և զորդիքն իւր զՇահնարան և զԲախտիառն, զԽոջայ Յուսէփն, և զՔրմանն, և զԽահարունն, և զկենակիցն զԼարիպ-Խարունն, և զհստերքն զՄուղալն և զՋհանն, և զամենայն արեան մերձաւորքն իւրեանց, որ ետուն զարծաթի սկին և զըրուվառն ի գուռն սուրբ Առաքելոյս Պետրոսի և Պօղոսի, յիշատակ իւրեանց և ամենայն մերձատրաց: Մանաւանդ յիշեցէք և լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք Խոջա Քրմանին և ծնողաց նորին, ամէն: Եւ մի ոք իշխեսցէ հեռացուցանել զսա ի զրանէ սուրբ առաքելոցս կամ ծախելով կամ գրաւելով, ոչ ի մերոց, և ոչ յաւտարաց, և եթէ ոք յանդոնի՝ պատժի ի սուրբ առաքելոցս, ամէն...:

Դարձեալ, յիշեցէք ի սուրբ և ի մաքրափայլ յաղաթս ձեր զԽուս Մըլխամն, և զծնաւորն իւր զԽուս Աւետիսն և զՄամա-Խարունն, և զկենակիցն իւր զՇուքանն, և զորդիքն իւր զԽուս Կարապետն և զԽղարն, և զամենայն արեան մերձաւորն իւրեանց՝ զկենդանիքն և զհանգուցեալսն, և զուր յիշեցէք և լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք ութայ Մլխամին, և եղբարցն Ատմին և Աբղուլին՝ հանգուցելոցն ի Քրիստոս, որ զսուրբ Պօղոսի և զՊետրոսի ժամատունքս ծածկեց և շատ աշխատեցաւ ի վերայ սոցա:

...Դարձեալ, յիշեցէք ի Քրիստոս զԹամդաշի էղգարն, զՇաղաւարն, և զՄուսիսն, և զՍմբատն, որ զձկան թամդէն և զընկուզի բաղկեցին...:

Դարձեալ, յիշեցէք ի սուրբ և ի մաքրափայլ յաղաթս ձեր զբարեմիտ և յհաւատարիմ տանուտէրն զոսկերիչ Եղանբախշն, և զծնաւղքն իւր զՅովանէս և զԱզիզն, և զԿենակիցն իւր զՇահումն, և զորդիքն իւրեանց զՄուրաւաղշն, և զԽուդաբաղշն, և զՅովանէսն, Ղարապէկին, և զՓաշալանն... որ զարծաթի ս[կ]իններ ետ ի դուռն սուրբ առաքելոցն Պետրոսի և Պօղոսի, յիշատակ բարի հոգոյ իւրոյ, և ծնաւղաց իւրոց, և եղբօրն Կարապետին...: Դարձեալ, կրկին անգամ աղաչեմ զձեզ յիշեցէք... զբարեպաշտ տանուտէրն զխոջայ Լեզանբախշն, և զհայրն իւր Յովանէսն, և զմայրն իւր զԱզիզ-Խաթունն, և զեղբայրն իւր զԿարապետն, և զքոյրն իւր զԳաւր-Խաթունն, և զկողակիցն զՇահում-Խաթունն, և զաւակսն իւրեանց զԱմատն և Աղաբէկն, որ տարածամ մահուամբ փոխեցան առ Քրիստոս, և մանասանդ որդոյն իւրոյ Մուրաւաղշին և կողակցին... Սօլթանին, որ վերստին շինեց և ծաղկեց զսկին...:

Դարձեալ, յիշեցէք զբարեպաշտ հաւատարիմ տանուտէրքն Վանայ քաղաքիս՝ զխոջա Յովանէսն, ղմելիք Բախտիարն, զխոջա Պարսամն, ղոէս Փէրիջանն, ղոէս Սարխոշն, զխոջայ Ազնաւուրն, զխոջա Գրիգորն, զխոջա պարոն Գորգն, զխոջա Յովանէսն, զմիւս խոջա Յովանէսն, զխոջա Կարապետն, զԱնճրեանց Մուրատն, զխոջայ Լեզանբախշն, մեծ և զփոքր քաղաքի տանուտէրքս, որ ամէն եկեղեցեաց ոխֆերու չարէքն բաղկեցին...*:

Յիշեցէք Զմրաւր-Խաթունն, և զծնաւղքն իւր զՄենաւագ և զԽալիմ-Խաթունն, այլ և զտէր Կարապետ, և ղորդին Գրիգոր քահանայն, և զնորին կողակիցն զԳօգալ-Խաթունն, և ղորդիքն զՄկրտիչ քահանայն և զՅովանէսն, որ ետ զիւր այգին ծառով ոխֆ Վարագայ սուրբ Նշանին, ի լառացնորդութիւն Գրիգոր բարունապետի և վկայութեամբ մաղղասի տէր Յովանիսին և տէր Արիստակէս հերպետին, այլ և կամօք ե վկայութեամբ քահանայից սուրբ առաքելոցս տէր Յովանիսին, տէր Գրիգորին, տէր Մեսրոպին, տէր Զաքարիան, տէր Ստեփաննոսին, և միւս տէր Յովանէսին, այլ և ի յերեսփոխանութեան Վարագայ պարոն Յովանէսին...:

* «Ոխֆերու չարեք»-ի բազմելու (իմա չեղյալ զարձնելու) մասին նույն ձեռագրի մեջ կա ըստ երկույթին մի այլ հիշատակարան ևս, որը Մ. Տեր-Մովսիսյանի կողմից վերծանվել է այսպես. «Դարձեալ, յիշեցէք||| զԽօջ||| և զպարոն Գորգն և զծնօղս ||| և զՓոլատն և զամ||| որ հառն զվարագուրն յիշատակի: Դարձեալ, յիշեցէք... տանուտէն զմ ելի՝ ք Գով-լաթեարն և զմելիք Ստեփաննոսն, ղԹումէն և զնորդիքն, որ զեկեղեցեաց ոխֆերու չարեքն բաղկեց||| զՏանձկուլենց Ատոմն և զծնօղսն իւր զԳովլաթն և զԿենակիցն իւր զՋանփաշ-զէն|||, ղորդիքն զՋալիկն և զԹալիկն, որ զսուրբ Պօղոսու իրիցանու տաւարն թաբանաւար, և որ յետ սորա յանգզնի ու առնու՝ նա պատժի ի սուրբ առաքելոցն, ամէն»:

Նոր Ջուղայի № 644 ձեռագրի այս արժեքավոր հիշատակարանները արժանի են նոր հրատարակութեան, ձեռագրի մանրակրկիտ քննութեան հետ մեկտեղ:

Հիշենք նաև, որ անհաջող ընթերցանված այս հիշատակարանում հիշվող մելիք Գովլաթեարի և մյուսների մասին հիշատակութիւնն կա նաև Երևանի № 4674 ձեռագրի (Սարգիս Ենոբհայի) 612ա էջում. «Դրիստոս աստուած, քո սուրբ յարութեամբդ ողորմեա ամենայն հաւատացելոց, ևս առաւել Գովլաթեարին և Պետրովին, Մկրտչին և Թ.ւմին, և ծնողաց նոցին և ամենայն ազգականացն, որ զոխփերոյ չարէքն բաշխեցին: Արարիչն աստուած զիւրեանց մեզքն թողու, ամէն: Ընդ նոսին զՊուլնկանց Կարապետին, որ միջնորդ եղև այսմ բարի գործոյս, ամէն»:

...Դարձեալ, յիշեցէք ի Քրիստոս զՇնչնեկնց խոջայ Յովանէսն, և զեղբայրն իւր Կարապետն, և զծնողս իւրեանց զՍտեփանոսն և զԴաւիթիէն, և զկենակիցն իւր զԲաղդատ-Խաթունն, և զորդիքն իւրեանց զԱւետիսն և զՋաֆարէն, և զգաստերքն իւր զՂօզալ-Խաթունն, զԲէկիշիխանն... որ զամառան ժամատունն և զխցներն շինեց և շատ աշխատեցաւ ի վերայ սորա...:

Դարձեալ յիշեցէք... զհնգահոգի և զբարեմիտ քահանայն զտէր Կարապետն, որ ետ գրել զսուրբ Տաւնականս յիշատակ հոգոյ իւրոյ և ծնաւդաց իւրոց, և ետ զսուրբ գիրքս ի դուռն սուրբ առաքելոցս Պետրոսի և Պօղոսի, և ետ ի ձեռն սրբասէր քահանայիցն... և սարկաւագացս..., որ սոքա՝ քահանայք և սարկաւագունք և բարեմիտ հաւատարիմ մանկունք սուրբ եկեղեցոյս, որ ըստ շարժարանաւ աշխատեցան ի նորոգումն սուրբ կրմբէթին: Որոց տէր աստուած ընդ սուրբ քահանայից պսակակից և դասակից արասցէ...: Նորոգեցաւ սուրբ Պաւղոս առաքելոյ տաճարի կրմբէթս ի թուականութեանս մերում ԶԻՅ. (1476): Դարձեալ, յիշեցէք ի սուրբ յաղաթս ձեր զխաւջայ Ազատն, որ այսաւր առ մեզ հանդիպեցաւ...:

Նւ արդ... քահանայք և ժողովուրդք, սիրով և աներկմիտ հաւատով և լիակատար սրտիւ աստուած-ողորմի ասացէք Ազարիայ գծողիս և իմ ծնողացն Կարապետ քահանային և ուսուցչին իմոյ, որ նահատակեցաւ յԱրնէշ քաղաքի ի ձեռաց անաւրինաց, և մաւր իմոյ Սաղղութիւն, և եղբարցն իմ փոխեցելոցն ի Քրիստոս Ստեփանոսին և Ծերունին, և այլ ամենայն արեան մերձաւորացն իմոց՝ կենդանեաց և հանգուցելոցն ի Քրիստոս, մասնաւանդ միւս վարպետին իմոյ տէր Յովանիսին Արնշէցոյն, որ Մանգոսարէնց կոչի...: Յուսամք ի յամենակալ և յամենախնամ և յողորմած աստուածն մեր, որ ողորմութիւն շնորհեցէ մեր վարպետացն և այնոցիկ, որ ի վերայ ինձ փոքր ի շատէ երախտիք ունին...:

Նւ զիս՝ զանարժան գրչիս զԿարապետ սուտանուն քահանայ, որ ըստ իմում տկար անձամբս յանձն առի և ազնականութեամբն աստուծոյ գրեցի Ի. (20) տետր ի սուրբ գրոցս և իմում տկար մատամբս կազմեցի զսուրբ գիրքս յիշատակ տէր Կարապետին...:

Դարձեալ, յիշեցէք ի սուրբ յաղոթս ձեր մեղաւոր ժամարար Մկրտիչս, ամէն:

Դարձեալ յիշեցէք ի սուրբ յաղոթս ձեր զՀաւմզենց Ղարիպշէն, և զկինն իւր զԱզիզն, և զորդին զՀօրմզն, որ զգրոց կաշին երես...*:

507

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Ծրեան 5333

գրիչ՝ Թումայ
վայր՝ Աղթամար

332...Նւ արդ, ես յետինս ի գրչաց և անարժանս ի կարգաւորաց սուտանուն քահանայ Թումայ... կատարեցի զսա մեղսամած մատամբս

* Տե՛ս նաև 1461-ի թվաշարքում:

իմով յաստուածաբնակ կղզիս Աղրամար, ընդ հովանեաւ ամենայաղթ սուրբ Խաչիս և սուրբ Նշանիս, ի հայրապետութիւն տեառն Ստեփանոսի կաթողիկոսիս Հայոց, ի թուականիս Հայոց ԶԻՆ. (1476)....:

332բ ...Արդ, որք ճաշակէք յաստուածային բիրաստանէս և յամենալի սեղանոյս, որք պատահիք սմա տեսութեամբ և կամ ընթերցմամբ յիշեսցիք յերկնադնաց յաղօթս ձեր... զաստուածասէր տանուտէրն զՄիքենց Սաղաղէն, և զծնողսն իւր զՊարոն և զՇուխըրան-Խաթուն, և զպապիկն զՄերն, և զկենակից սորին զԽունար-Մելէֆն, և զհօրքորն զԽաթուն-Մելէֆ, և կենակիցք սորին զԹումաբէկն և զԱրմանշէն, և զաւակս սոցա զԽախաթուն, և զՄիքայէլ, և զԻսրայէլ, և զՄուխարամշայ, և զՍաղաղի կենակիցն՝ զԽալիլաթուն, և զաւակս նոցա զպարոն Գորգն, և զՍուլթան, և զԹիլի-Փաշայ, և զքեռին Զանիբէկն, և զազգն ամենայն...: Ընդ նոսին և զանպիտան Թումայ գծող սորա, և զծնողսն մեր զԳրիգոր քահանայ, որ ուսոյց մեղ զարուեստս դրշովեան, և զՔրման-Խաթուն, և զորդին իմ զԽաչատուր պատանին, որ փոխեցաւ առ Քրիստոս և եթող ինձ սուգ անմխիթար մինչև ի մահ, վէրք անողջանալի և խոց անբժշկելի, և զկենակիցն իմ, և զքրւերքն իմ. և զամենայն ազգականքն մեր և զերախտաւորքն...:

333բ Այլ և յիշեցէք ի Քրիստոս զտէր Յովսէփն Շիրիլենցն, որ յորդորիչ և միջնորդ եղև սուրբ Աւետարանիս...:

508

Ճ Ա Ռ Ը Ն Տ Ի Ր

Փիրզ. 6373, էջ 324—325, վան՝ յԱբարբ

գրիչ՝ Հայրապետ
վայր՝ Աղթամար

...Նւ արդ, ես՝ անպտուղս ի բարեաց... բազմամեղ և անարժան, սոսկանուն Հայրապետ արեղայ... տեսի զսէր Մինայ-Խաթուն բարեպաշտ տիկնոջն ադ հոգևորս և իմով իսկ տկարութեամբ... կատարեցի զսա մեղսամած մատամբ իմով... յաստուածաբնակ կղզիս Աղթամար, ընդ հովանեաւ ամենայաղթ զմբէթայարկ սուրբ Խաչիս, և սուրբ Սարգիս զօրավարիս, և այլ ամենայն սրբոց, որ աստ կան հաւաքեալ, ի հայրապետութեան տեառն Ստեփաննոսի, և ի թուականութեանս հայոց ԶԻՆ. (1476), ի դառն և ի վշտալից ժամանակիս, յորում կամք ընդ հարկի և ընդ ծառայութեան ազգին նետուլաց...:

Այլ և յիշեցէք ի Քրիստոս զմօրքորն իմ՝ զՄինա-Խաթուն, և զորդիքքն իւր զտէր Ստեփաննոս սրբազան կաթողիկոսն և զտէր Ներսէս եպիսկոպոսն...:

509

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 5414

գրիչ՝ Իսրայել

վայր՝ Մոկֆ, Փասավանֆ գիւղ

356ա ...Քրիստոս աստուած... ողորմեայ ըստացողի սուրբ Աւետարանիս վարդանին, և կողակցին Թաւրէզին, և իւրեանց ծնաւդացն Յովսէփին և Ուլունին, Սարգսին և Տիրանցին, Յովհաննէսին և Նազմէլէֆին, Զաքարին և Հագարէկին, Մարին, և Մկրտչին, Ստեփանոսին...

356բ Արդ, գրեցաւ [և սուրբ] Աւետարանս] ի յերկիրս [Մոկաց]*, ի գեղս որ Փասավանֆ կոչի, ի դուռն [սուրբ Աստուած]ածնիս, և սուրբ Գրիգորիս, և] սուրբ Կարապետիս, [և ա]յլ սրբոց, որ աստ կան [հան]գուցեալ ի փառս աստուծոյ: [Զեւ]ամբ Իսրայել մեղապարտ դոչ]ի ի թրաւորեութիւնս [Հայոց] ՋԻԵ. (1476) ամին, ի [դառ]նացեալ ժամանակիս):

Արդ, ես՝ Իսրայել մեղաւոր քահանայ յերես անգեալ ա[ղա]շեմ ղկարդացաւդդ և [զ]սողդդ և լի բերանով ասա՜ց]էք զաստուած ողորմին [ե՛ղկ]ելի գրչիս, և ծնաւդաց իմոց Ամիրշախին, և /// ալ ամենայն երախտաւորաց իմոց, և կողակցին իմոյ /// ունի, և զաւակաց՝ փոխեցելոցն ի Քրիստոս և կենդանեացս՝ Մարգարտին, և Ալամշին, և Հոնդֆարին, և դեռարոյս որդոյ իմոյ ///, և եղբարցն Սահակայ և Յունանի, և կանանցն Հաքունշին և Փաշին, և ղաւակացն Մկամշին և Թուխանին //**, և վարպետաց իմոց Մարգարայ Կոնեցոյն և Վարդան մահապատնիս և որ մականուն Մաքի ասի, և աւրինակի տըւողքս Գրիգորի և իւր ծնաւդացն, և դուք ասացէք զաստուած-ողորմին և աստուածն յիշողացդ ողորմեսցի հազարապատիկ, ամէն***:

510

Մ Ա Ե Տ Ո Յ

Արիւան «Արարա», էջ 172

վայր՝ Յովհաննավանֆ

Սակաւ ամօք զկնի (1464) յիշատակի մահապատնիս Սամուէլ ոմն գրասէր որ ընծայեաց վանիցն բնամաշտոց մի, հաւաքեալ խնամօք Ներսիսի ուրումն վարդապետի, և վայելողքն կոչին, տէր Կարապետ, տէր Ստեփանոս, տէր Մկրտիչ, տէր Յովհաննէս, տէր Գաբրիէլ, տէր Մելիսեդեկ և տէր Գալուստ, Կարապետ և Խաչատուր և Սարգիս: Յիշատակի յայսմ

* Զեւագրի վերջին թերթերի աջ եզրերը պատուած են, ուստի մի շարք բառեր չեն կարգացվում: Հնարավորութեան դեպքում ուղղագրի փակագծերով լրացնում ենք պատուած մասերը՝ տալով ըստ իմաստի հավանական ընթերցվածքներ:

** Զավակնելի ու մերձավոր ազգականների հիշատակութեամբ այս հատվածը թանաքով ջնջված է, դժվարութեամբ մեզ հաջողվեց վերծանել ջնջված անունների մեծ մասը:

*** 257ա էջում, այլ ձեռագրով, կրկին անգամ հիշատակվում է ձեռագրի ստացող Վարդան տանուտերը, իր մեծաքանակ ազգականների հետ միասին: Այդ հիշատակարանը նորոթյուն չի պարունակում:

մատենի համառօտիւ նորոգութիւն եկեղեցւոյն: Սուրբ Կարապետն, որ նոր շինեցաւ թվ. ՋԻԵ. (1476): Այլուր ամաւ կանխէ. Սուրբ Կարապետին վերջին շինումն թվ. ՋԻԴ. (1475):

511

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

«Արարատ», 1903, էջ 732

Կիւմուշխանէի ս. Փրկչի վանք, № 3

հետ. ստացող՝ Մկրտիչ
վայր՝ Պալախոռոյ վանք

Ի թվին ՋԻԵ. (1476) ես Մկրտիչ երէցս և հարսն իմ Մելիք-Խաթուն ստացանք զսուրբ Աւետարանս ի հալալ արդեանց մերոց ի յիշատակ մեր, և ծնաւդաց մերոց պարոն Վարդին, մաւր իմոյ Մարթային, և հարսինն ծնողաց՝ հաւր իւրոյ Մկրտչին և մաւր իւրոյ Ճալխաթունին, և եղբար իւրոյ Ալէֆաանոսին, և զաւակին իւրոյ Կարապետ սարկաւազին, և ամենայն արեան մերձատրաց մերոց. և եղաք յիշատակ ի վանս Պալախոռոյ, ի դուռս սուրբ Գէորգայ զօրավարին...: Եւ մի ոք իշխեսցէ հանել զսա ի դրանէ սուրբ եկեղեցւոյ, ոչ առաջնորդ և ոչ ազգականք մեր. և ով ոք յանդքնի և հանէ ծախելով և կամ գրաւ դնելով՝ պատիժն աստուծոյ կրեսցեն և ի սուրբ Գէորգայ:

512

Ս Ա Ղ Մ Ո Ս Ա Ր Ա Ն

ՍՍՎ 45 (1228), Ա. սյուն. 247—248

գրիչ՝ Յովսէփ
վայր՝ Դարանաղեաց գաւառ, Վարդենցոց վանք

281բ Անուամբն աստուծոյ և Տիսուաի Քրիստոսի տեառն մերոյ: Ես Յովսէփ եպիսկոպոս՝ գրեցի և կազմեցի զՍազմոսարանս ընդ հովանեաւ սուրբ Ստեփանոսի նախավկայիս, ի ստորոտ Բղնոյ լեռան, որ կոչի Վարդենցոց վանք, [ի] Դարանաղեաց երկրիս՝ որ կոչի Կամախ, և ի վանացս առաջնորդութեան տէր Պաւղոս եպիսկոպոսին, և հերպետութեան Կոստանտին. Քրիստոս աստուած արհնէ զնոսա, զի շատ ծառայեցին մեղ՝ մինչև աւարտեցաւ:

Գրեցաւ Սազմոսարանս ձեռամբ անարհեստ փծուն գրչի Յովսէփի, ի թվականութեանս Հայոց ՋԻԵ. (1476): Ով կարդայք և ավտիք ի սուրբ յաղաթս ձեր յիշեցէք աստուած-ողորմի ասելով և հայր մեր որ երկինք կարդալով, և ինքն՝ արարիչն աստուած, ձեզ և մեզ, առհասարակ, ողորմեսցի իւր միւսանգամ գալստեանն. ամէնն հրեշտակք ասացեն, և եղիցին՝ մեք: Արդ, աղաչեմ զձեզ՝ խոշորութեան և սղալանացն մի մեղադրէք, զի կարն մեր այս էր: Ընդ նմին յիշեցէք զհոգևոր հայրն իմ խաւճայ Ա[րթ]ին-պէկն ի մաքրափայլ յաղաթս ձեր, ո՛վ սուրբ ընթերցողք |||

513

ԺՈՂՈՎՈՒՄՆ ՄԵԿՆՈՒԹԵԱՆ ՍՐԲՈՅ ԱԻԵՏԱՐԱՆԻ, ՈՐ ԸՍՏ ՄԱՏԹԷԻ,
ՆԵՐՍԻՍԻ ՇՆՈՐՀԱԼԻՈՅ

ԵՐԽԱՆ 3687

վայր՝ Աւագ վանք

81բ Ջհեզահողի և զանյաղթ փրկիստփայն՝ զմեծ հեռեանքն Յոնաննէս
Մործորեցի, որ զսուրբ մատեանս մեկնեալ շնորհեաց բանասիրաց ման-
կանց Սիուլնի՝ յիշեսցիք ի տէր*:

Ընդ նմին և զստացաւ աստուածաշունչ սուրբ մատենիս՝ վարի և
զքաջ հեռեանքն՝ զհեզահողի և ամենայն առաքինութեամբ զարգարեալն՝
զՅովաննէս զարհի և զմեծ ռաբունն զՀամշէնեցին աղաչեմ յիշել ի տէր:
Եւ զգծող սմին զսիրասնունդ զաշակերտն իւր զՄովսէս արեղայն առնել
արժանի յիշման:

Ի թվն. ՋԻԾ. (1476):

514

Մ Ա Շ Տ Ո Յ

ԵՐԽԱՆ 6831

գրիչ՝ Կիրակոս Տրապիզոնեցի

վայր՝ Խախտեաց գաւառ, Անլոց վանք

228ա ...Աւարտեցաւ սուրբ մատեանս՝ որ կողիւր Մաշտոց, ձեռամբ ամամար
և փրծուն դրոշի Կիրակոս եպիսկոպոսի Տրապիզոնեցոյ, ի գաւառս
Խախտեաց, ի յանապատս Անլոց, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնի
և սուրբ Կարապետին, ի թվականիս Հայոց ՋԻԾ. (1476). Ի խնդրո հեզա-
հողի և պատուական քահանայի Իգնատիւսի, [ի] վայելումն անձին իւրոյ,
և յետ աստեացս ելանելոյ յաշխարհէս՝ յիշատակ հոգւոյ իւրոյ և ամուսնոյ
իւր Մինային. և վասն զի ոչ ունեւոյ սոցա զաւակ յերկրի, այլ և հրաժարեալ
228բ յերկրաւորէս և հետեալ լի զկնի Քրիստոսի և գնացեալ յԵրուսաղէմ և
արժանաւորեալ տեսեան աստուածընկալ գերեզմանին և սուրբ Տնաւրի-
նականաց փրկչին՝ ազն ունեւոյ միաւանգամ գալստեան նորա. և զստա-
ցան զսուրբ գիրքս ի յարդար վաստակոց և հալալ ընչից իւրեանց՝ յիշա-
տակ հոգւոյ իւրոյ և կենակցին իւր Մինայի...:

Արդ, յերեսս անկեալ աղաչեմ զամենեանդ, որք հանդիպիք այսմ
մատենի, խնդրել սրտի մտաւք զթողութիւն մեղաց յամենառատ յարար-
չէն ամենեցուն աստ տալ զխաղաղութիւն կենաց և ի հանդերձելումն
լըսել զձայն կենարարին, որ ասէ՝ Եկայք. աւրհնեալք հաւր իմոյ, ժա-
նանդեցէք զան||սպառ ուրախութիւնն ընդ ամենայն սուրբս, ամէն:

Այլ և աղաչեմ յիշել զծնողս Ընֆնատիոս քահանային՝ զհայրն իւր
զպարոն Ներսէս և զմայրն իւր զՏաւնայն, և զեղբայրսն իւր զՄեղիառնն,

* Ներսէս Շնորհալու կիսատ թողած մեկնութիւնն ավարտել ու լույս է ընծայել
Հովն. Մործորեցին, 1816 թվականին:

և կենակիցն, և զիւր որդին զՅոհանէսն, և զՎառվառն, և զԿիսայն զՂանիարն, և զմիւս հղբայրն Մարտիրոսն, և զհարեղբայրն զԽաւցադեղն, և զիւր որդիքն զըռայիս Յովանէսն, և զՊաւղոսն, և զՊետրոսն: Այլ և աղաչեմ զհանդիպողսդ հայցել յաստուծոյ պահել ամբողջ կենալք զրաբունապետս դաւաւիս Բաբեօրն զտէր Սարգիս, նայ և զվերատեսուչ սուրբ ուխտին Բերքականն՝ զՂազար եպիսկոպոսն, և զքահանայսն

229ր դեղջին Աւձղեղա՝ զԹորոս երէցն իյլ*:

...Եւ եդի զսայ յիշատակ անձին իյլ ի դուռն սուրբ Յակոբայ: Եւ մի ոք իշխեացէ հանել զսա յաստի, ո՛չ ազդական և ո՛չ [քահ]անայ, կամ տանուտէր, կամ այլ ոք, ո՛չ ծախելով, ո՛չ [գրաւ] դնելով, ոչ բաշխելով, և թէ ոք յանդդնի այսմ իյլ նայ զՅուդային և զԿայենին պատիժն առցէ, հանցի իւրայովքն ի դրոյն կենաց:

515

Մ Ա Շ Տ Ո Յ

Սերաստիա, ս. Նշան 88, ՀԱ, 1926, էջ 339—340

գրիչ՝ Սարգիս

ա

...Արդ, գրեցաւ հարկաւոր և մեղսայքաւիչ տառս այս ձեռամբ անպիտան և անարհեստ գրչի Սարգիս սուտանուն քահանայի, ի թվին Հայոց ՋԻՆ. (1476), ի դուռն սուրբ Կարապետիս և այլ սրբոցս, որք աստ կան հաւաքեալ, և ի հայրութեանս մերում տէր Կարապետի և այլ հնգետասան հոգեւոր իյլ

բ

Աստուած ողորմի Պաղտատ մամային հոգոյն՝ տնտեսին, որ ամենայն ժամ կու կերակրէր: Աստուած զիւր մեղք թողու:

գ

Յիշատակ է Մաշթոցս սիր Ամիր-Պոյնուն, և իւր կնոջն Մանաշին, և որդուն Դանիէլ երիցուն, և թոռին Աստուածատուր սարկաւագին, և ամենայն արեան մերձաւորաց: Ստացաւ զգիրքս ի հալալ արդեանցն՝ առեալ ԻԸ. (28) մառդիլ դոռիլ(“), և եդ յիշատակ ի գիւղն՝ որ կոչի Խառիկունի բերգ:

* 229ր էջի սկզբի տողերը մաշված են և շատ բառեր մնում են անբնական, ուստի և մի պարբերութիւն (նորութիւն չպարունակող բովանդակութեամբ) դուրս են բերուում:

516

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Յ

Նրևան 5680

գրիչ՝ Զաւրվար
վայր՝ Տիրիկ

408բ ...Գրեցաւ եղանակաւոր տառս ի քաղաքիս Տիրիկոյ, ի գուռն սուրբ Սարգսին, ի թուին ՋԻԵ. (1476), աւգոստոս ամսոյ է. (7), ձեռամբ բազմամեղ Զաւրվար երիցու, ի խնդրոյ՝

517

Ժ Ո Ղ Ո Վ Ա Մ Ո Ի

Նրևան 2335

գրիչ՝ Կարապետ
վայր՝ Երուսաղէմ

308ա Գրեցաւ հաւատոյ դաւանութիւնս ի թվիս Հայոց յՋ և ԻԵ. (1476), ձեռամբ մեղապարտ Կարապետ քահանայի և սուտանուն կրանաւորի, և յիշատակ հոգոյ իմոյ և ամենայն արեան մերձաւորաց իմոց՝ հաւրն իմոյ Յոնանիսի, և մարն իմոյ Նղիսաբեթի, և եղբարց իմոց Յովանիսի և Գրիգորի, և կենակցաց նոցին Ալամշայի և Դովլաթի, և դեռաբոյս զաւակացն նոցա, զոր տէր աստուած Յիսուս Քրիստոս յոյսն ամենեցուն շառաւիղ բարի պահեսցէ նոցա, թէ արու և կամ էգ, յազգէ մինչև յազգ, ամէն։

Գրեցաւ ի սուրբ քաղաքս Երուսաղէմ, ընդ հովանեաւ սրբոյս Յակոբայ, որդոյ Զեքեթեա, և այս է աթոռ եղբարն տեառն Յակոբայ։

Աղաչեմ զհանդիպողքդ, զի թողութիւն մեղաց խնդրէք յաստուծոյ ինձ՝ Կարապետի, և իմոցն ամենայնի, և որք մասնաւոր պիտոյից աւգնական եղեալ են մեզ ի սուրբ Տնաւրէնութեան տեղիքս, խնդրեցէք ի Քրիստոսէ, զի ի ժամ սոսկալի դատաստանին Քրիստոսի ողորմութիւն լիցի նոցա և աւգնութիւն ի Քրիստոսէ...**։

518

Ժ Ո Ղ Ո Վ Ա Մ Ո Ի Թ Ղ Թ Ո Յ

Նրևան 2678

գրիչ՝ Մաթէոս

ա

308ա ...Գրեցաւ սուրբ գիրքս այս՝ որ կոչի թխթոց, ձեռամբ իրքոյս Մաթէոսի, քանզի սկսայ ըզսա ՊՀԵ. (1426) թվին և կատարեցաւ ՋԻԵ. թվիս

* Ընդարձակ տեղ է թողնված ստացողի մասին լրացումներ կատարելու համար։

** Ուշադրով են ձեռագրի առաջին էջի վրա հետագա (ԺՋ. դար) ստացողներից մեկի կողմից գրված հետևյալ տողերը։

«Շիրազի խենքն այսպէս է. յառաջն Ա. կարմիր, յետոյ Ա. սեաւ, յետոյ Ա. ըսպիտակ, Ա. այլ սեաւ, Ա. այլ կարմիր»։

Հայոց (1476), ի յիշատակ հոգոյ աղքատիս, և առ ի վկայելումն հարազատացն իմ Իգնատիոս կրօնաւորին, և Նսայի վարդապետին, և Ռսկլանն աշակերտի, և Առիսաակէսի: Եւ ունի գիրքս այս յինքեանն զբովանդակ բանս ուղղափառ վարդապետաց և զճշմարիտ դաւանութիւնն, որ ի Քրիստոս հաւատոցն, որք օգտիք ի սմանէ յիշեցէք ի բարի զյիմարս Մաթէոս, և աստուած զձեզ յիշէ ի փառս իւր, ամէն:

Բ

62ր Զանպիտան հողս և զանարհաստ գրչակս և զեղկելի գծաւդս Մաթէոս այսմ ծաղկաքաղ ոգեշահ մատենի աղաչեմ, աղաչեմ, որք հանդիպիք սմա վերածնութեամբ կամ արինակելով, յիշեսցիք զմեզ ի սուրբ աղաւթսն ձեր, որ և դուք յիշեալ լիջիք ի Քրիստոսէ աստուծոյ մերմէ:

519

Ա Ի Ե Ա Տ Ա Ր Ա Ն

Երեւն 6257

կազմող և նորոգող՝ Թադէոս

270ա ...Յիշեցէք... ընդդեմն ի հայրայպետաց և գովեալն ի մէջ եպիսկոպոսաց պատուելի և փառաւոր հայրապետն մեր զտէր Ագաթիա արհեսպիսկոպոս, որ երեստ վերստին նորոգել զսուրբ Աւետարանս յիշատակ իւրն, և ծնաւդաց իւրոց՝ հաւրն իւրոյ Յալքունտաշ ոսկէգործի և մաւրն իւրոյ Օֆայ-Խաթունի, և զեղբայրս իւր՝ զկենդանին և զհանգուցեալն, և զեղբայրորդին իւր՝ զնորաբողբոջ ծաղիկն զտէր Ղուկաս եպիսկոպոս, և զայլ ամենայն արեան մերձաւորք իւր...:

Ընդ նմին և ինձ՝ անարժան, մեղաւոր, զծոյլ և զյետինս ի կարգաւորաց Թադէոս կազմող սորայ յիշեցէք ի Քրիստոս, և զհայր իմ, և զմայրն
270բ իմ, և զերախտաւոր վարդապետն իմ. և յիշողք յիշեալ լիջիք առ||աջի անմահ գառին աստուծոյ:

Կազմեցաւ ի թվականիս Հայոց ԶԺԻԵ. (1476), և Քրիստոսի փառք յաւիտեանս, ամէն:

520

Ա Ի Ե Ա Տ Ա Ր Ա Ն

Նոր Զուղա 561, Մ.Տ.Մ.

հետ. ստացող՝ Սարգիս

162բ ...Արդ, և ես Սարգիս քահանայս առի զսուրբ Աւետարանս ի հաւալ ընչից իմոց, յիշատակ... հաւր իմոյ Ներսէսին, և մաւրն իմոյ Խոնձին, և եղբարցն իմոց Դաթին և Քանմանին և Ղապարթունին, և քուերացն իմոց Աշամարթին, Շանիսլիմին, Ղառամին, և եղբայրորդոցն իմոց՝ Յայկագին, և Ստեփանոսին, Գատկին, Թաթխանին և Բաւադին, և դստերն իմոյ Գիշշապին...: Ի թիվս Հայոց ԶԺԵ. (1476): Այլ և զվերջին կազմող սուրբ Աւետարանիս Զաւարեայ սուտանուն քահանայ յիշեսցիք:

521

Գ Ա Ն Ջ Ա Ր Ա Ն

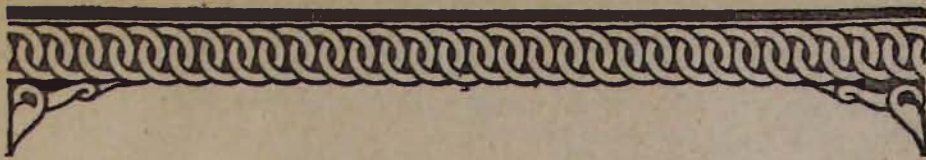
Երևան 8373

Հետ. ստացող՝ Գրտուն

173ր Ո՞ւլ մանկունք եկեղեցոյ՝ քահանայք և դպիրք, ուլ որ կարդայք կամ
աւրինակէք դայս Գանձատուրս ի վերջին ըստացողս յիշեցէք՝ պարոն
Գրտուն, և զիւր ծընաւն՝ Աստուածատուրն և զԲաւլն]բաւն, և զանդրա-
նակն, և զիւր կողակիցն զՍաբարն, և ըզգուտրս ըզՏալվար-Խաբունս,
և ըզԸնդրչին՝ ըզԿիսան, և ըզԱսլիմեւիքս յիշեցէք ի Քրիստոս, և աս-
տուած զիւր ևրկնից արքաութիւնն պարաստէ ձեզ և ձեր նընշեցելոցն,
ամէն: Ի վայելոսն սրբոյն Հրեշտակապետի եկեղեցոյն:

Վերջի յիշատակութիւնս գրեցաւ թիւին Հայոց ՋԻԵ. (1476): ///* Թոռնի
Խաչատուրն:

* Անձնանուն է. մաշված լինելով, դարձել է անընթեռնելի:

գրիչ՝ Մելիքիսէր
վայր՝ Բասեն, էգէպատ գիւղ

246բ ...Յամի յինն հարիւր քսան և վեցերորդի թուականութեանս Հայոց
(1477) գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ձեռամբ անարժան և անարհեստ
գրչի Մելիքիսէր սուտանուն իրիցու, որ անուամբս եմ կոչեցեալ և գոր-
247ա ծովս ոչ, ընդ հովանեաւ սուրբ Փրկչիս, ի գաւառս || Բասենոյ, ի գիւղս
որ կոչի էգէպատ, ի դառն և յանբարի ժամանակիս, որոյ արդարու-
թեանն կողմն հակեալ էր և անիրաւութիւն և անկարգութիւնն ամենայն
ուրէք դարացեալ, և ուր ուրէք գաւառէր ճշմարտութիւն վասն ծովացեալ
մեղաց իմոց, ի բազմանալ անարիւնացն և ի նուազել քրիստոնէիցն,
ի թագաւորութեան Վրաց Բագրատա, և ի յաթաբեկութեան Ղաւղաւաթի,
և ի ղանութեան տաճկաց թոռինն Արմաւնա՝ Ուզուն-Հասաւին:

Ի թուականութեանս Հայոց Զ. և ԻԾ. (1476) ամի, ամսոյն սեպտեմ-
բերի ժողովեցան անթիւ զարքն տաճկաց և գնացին զազա ի Վրացտուն,
և իջեալ բանակեցաւ առ ափն Քուտ դետոյն, ի քաղաքն Փայտակալաւն,
որ այժմ ասի Տփլիս, և սփռեաց զարսն իւր յաշիւարհն Վրաց, և հասեալ
մինչև ի սահմանս Ափխազից, և ելեալ ի կատար լերինն Կովկասու, և ան-
247բ դի ժողովեցին բազում աւարս և գերիս ի մի վայր, և շատ ոճիրս գործեաց:
Քանզի ի Բ. (32,000) գերեցաւ և ԽԸ. (48,000) մարդ ի սուր սուսերի մա-
շեցաւ: Ջայս ամենայն մեր լուեալ և տեսեալ զարհուրեաց, զի ողորմածն
աստուած յանողորմն սուրն մատնեաց զազա քրիստոնէից վասն մեղաց
իմոց. քանզի թոյլ ետ ողորմածն աստուած և մտեալ սատանա ի սիրտ
յանողորմ յազգին տաճկաց և կատարեաց զցանկութիւն իւր, զոր տէր
աստուած փրկեսցէ զամենայն քրիստոնայքս ի յանարիւնաց և ի սա-
տանաի փորձանաց, ամէն, եղիցի, եղիցի:

Նաև յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղաթս ձեր, ո՞վ սուրբ ընթերձաւոր
սուրբ Աւետարանիս, զստացող սորա զԳրիգորն՝ զՆդիին որդին, զի յոյժ
փափաքանաւ և ջերմեռանդ սիրով ստացաւ զսուրբ Աւետարանս ի հա-
լալ յԵրէնից իւրոց յիշատակ իւր, և գաւակաց իւրոց Միսիթաւին և Հա-
րապետին, և դեռաբոս մանկանցն Ազիզբէկին, Նդիին, Մուսէսին, և եղ-
248ա բարն Սաւակին, և ծնաւորացն իւրոց՝ փոխեցելոցն առ Քրիստոս՝ զհայ-

* Թեմաների ուրույն ընթերցումը, կատարողական ինքնատիպութեամբ և տեխնի-
կայով ուղադրութեան արժանի են այս ավետարանի մանրանկարները, որոնք պատկանում
են հայ մանրանկարչութեան ժողովրդական ուղղութեանը:

րէն իւր զնշիլէն և զմայրն իւր զՄարթան, և զայլ ամենայն առուարեան* մերձաւորսն և զհանգուցեալսն յիշեցէք առ Քրիստոս...:

Եւ խոշորութեան զրիս և սղալանաց անմեղադիր լերուք, զի կար մեր այս էր:

Այլ և յիշեցիք ի մաքրափայլ յաղակիս ձեր զփցուն գրիչս զՄէլիսէր սուտանուն երէցս, և զհայրն իմ զՍիմէոն քահանայն, և զմայրն իմ զՂա-յար-Խարունն, և այլ զամենայն արեան զմերձաւորսն իմ՝ զփոխեցեալքն առ Քրիստոս...**:

523

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 0858

308ր ...Արդ, գրեցաւ սայ ի թուականիս Հայոց ՋԻՉ. (1477), ի դառն և յանբարի ժամանակի, զի յայսմ ամի եկն Աւրմանին թոռն Հասան-պէկն ի վերայ Փայաակարան քաղաքին, որ այժմ ասի Տըլիխիս. էառ աւար և գերի, և ի սուր սուսերի մաշեաց զայն ահագին երկիրն, և ո՛վ կ[արէ]//

524

Մ Ա Յ Ր Մ Ա Շ Տ Ո Յ

Երևան 803

գրիչ՝ Գաբրիէլ
վայր՝ Յովհաննավանք

ա

305ա Փառք... որ ետ կարողութիւն տկարիս հասանել ի յաւարտ դծիս:

Առդ, ի վերջինս ի խումբս բանասիրաց Սիմէոն վարդապետ շրջեցայ ի բազում տեղիս և ի գրեանս և ժողովեցի զբանք սուրբ և լուսապայ-ծառ Մաշտոցս, նախ՝ վասն ստուգութեան և ճշմարիտ աւրինակի, երկ-

* Իմա՝ Վարեանառուն:

** Ձեռագրի հաճորդ՝ 248բ էջում, շատ անվարժ ձեռագրով գրված է մի անթվական հիշատակարան, որը հնագրական տվյալներով կարող է ժՁ—ԺԶ դարից լինել: Իր բովանդակութեամբ այդ հիշատակարանը արժեքավոր է, ուստի տալիս ենք ստորև.

Եւս Միւրան տովի զսուրբ Աւետարանս տէր Յովանէսին: Եւ որ էս բանս ինձ եղօ, որ գերեցայ իմ կին ու աղով: Ելի եւ որ պրծայ ու եկի իմ տղեքն էլ աղեքի, հեթ հասան. զիս էլ բռնեցին ու զիմ տղեքն էլ: Ես էլի պրծայ ու աղեքս կորան: Եկի մուտ ի Յովանէս էրէցն, ու ասի թէ զօտարանո տանիմ ու զիմ գերեքն աղատիմ: Նայ ելի միտք արի, թէ որ մարդ է ինքն զիւր գլուխ կտրել, որ ես զիմ գլուխս կտրեմ ու կամ զիմ ծնօղաց վարձն ու զիյիշատակն կորցեմ: Ելի չկարցի զմիշ անել, թող էլի ես կորիմ ու զիմ ազգին յիշատակն չկորցեմ: Ես Յովանէս իրիցէն ձ. թանկի արծաթս առի, զիմ աղգի յիշատակ Աւետարանս տովի. յիշատակ էր ու էլի յիշատակ տով տէր Յովանէսին:

Ով որ գէս մոշլէ ու կամ իրքմին խօսք ասէ, նա անիծած լինի ինքն ու իր ծնօղքն, յօիտեանս յօիտենից ու զարիմ ընլի սուրբ Աւետարանս իրեն ու իր տանուտեղինս:

րորդ՝ վասն կարատուքեան և պիտանութեան սորա մեզ՝ ի կեանս և ի մահուն, երրորդ՝ վասն լուատարութեան և աւգտութեան նորոգ մանկանց եկեղեցւոյ, չորրորդ՝ վասն յիշատակութեան մեզ յետ մահու առաջի անմահ թագաւորին և բարեխաւս առ աստուած, հինգերորդ՝ զի յամենայն շնորհաց սորա, որով արժանաւորին մարդիկ, մասնակցեաց զմեզ Քրիստոս յոյսն սրբոց իւրոց:

Արդ, գրեցաւ սա ի գաւառիս Արարադեա, ի վանքս Յովնանու, ի դրան սուրբ Կաթողիկէի, և շնորհաբաշխ սուրբ Կարապետիս, և այլ 365րդ ամենայն սրբոցս՝ սուրբ Վարշամակի և սուրբ Ստեփանոսի՝ նախաժկայի աշի, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս:

Գրեցաւ ձեռամբ անարհեստ և փօռն գրչի Գաբրիէլ եպիսկոպոսի, ի թվականութեան մեր ՋԻԶ. (1477), ի կաթողիկոսութեան տէր Ոհաննիսին, ի յաթոռն սուրբ էջմիածնին Վաղարշապատու:

Արդ, ցանկացող եղև այսմ սուրբ գրոց Մաշտոցիս խաւճա Հանդիկն, և ամուսին իւր Խուրլու-Խաթուն, և զաւակ սոցին դեռաբոյսն Յակոբ: Եւ ետու ընծայ ի սուրբ և ի հրաշափառ աստուածաբնակ և երկնանման սուրբ տաճարն էջմիածինն, յիշատակ հոգւոյ իմոյ և վասն արեւշատութեան զաւակին իմոյ Յակոբին:

Արդ, որք կարդայք կամ արինակէք յիշեցէք ի սուրբ և ի մաքրափայլ յաղաթս ձեր խաւջա Հանդիկս և զամուսին իմ Խուրլու-Խաթուն: Եւ ոչ որ ունի իշխանութիւն հանելոյ ի դրանէ սուրբ էջմիածնին. բայց աղաչեմ զձեզ, ո՛վ սուրբ զասս քահանայից, որ ամէն տօնի զյիշատակարանս կարդայք և աստուած-ողորմի ասէք Հանգկան և ծնաւոյց իւրոց, ամէն:

Արդ, յերեսս անկեալ աղաչեմ զամենեւեան, որք հանդիպիք սմա տեսութեամբ կամ աւգտութեամբ, յիշեսցիք զստացող սորին զխաւճա Հանդիկն, և զամուսին Խուրլու-Խաթուն՝ հանդերձ ծնողօք և ամենայն արեան մերձաւորօք, և զիմ անարժանութիւն Գաբրիէլ գծողի՝ հանդերձ ծնողաւք իմովք յիշեսցիք զմեզ բարի կամօք և շերմեռանդ սրտիւ, և թողութիւն խնդրեցէք ի մարդասիրէն աստուծոյ ամենայն յանցանաց մերոց, փրկելով զմեզ յաւիտենից հրոյն և արժանի արասցէ անմահ կենացն և երկնից արքայութեանն:

Եւ դարձեալ աղաչեմք յիշել ի տէր զփօռն գրչս Գաբրիէլ եպիսկոպոս, և զաշակերտքս մեր զՄարտիրոս աբեղայն, և զՂուկաս աբեղայն, որ զթուխտս կոկեաց, և սպասաւորն մեր զԱստ-Մէլիքն յիշեցէք ի Քրիստոս: Եւ ինքն որ առատն է ի տուրս բարեաց ողորմեսցի ձեզ յիշողացդ և մեզ յիշեցելոցս, ամէն:

Բ

137րդ ...Բիւր մեղաւք խաւարեալս և մահացեալս՝ զԳաբրիէլ եպիսկոպոս գրչս, և ստացող զխաւճա Հանդիկն, և զամուսին իւր, և զաւակ սոցին զդեռաբոյսն Յակոբ յիշեցէք ի Քրիստոս:

Թվ. ՋԻԵ. (1476) զգերութիւն Վրաստանայ, որ Հասան-բէկն գերեցոյց:

Գ

225...Վրաստան, որ Հասան-բէկն գերի արար ԼՐԹ. (32,000), թվ. [2]ԻԵ.
(1476):

Դ

ստացողի բարեկամ՝
Աստուածատու Պալախաւացի

4ր հաւճայ Հանգիկ ու պատուէլի
Դու աստուծոյ ես սիրելի,
Արգունք առնես զամէն բարի,
Աստուած անէ ընդունելի:
Աստուածատու Պալախաւացի,
Որ զայս սակաւ բանս ասացի:
Յակոբ մանուկն է քո որդի
Եւ ժառանգորդ իւր հայրենի:

525

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

ՀԱՐԱՐԱՄ 1911 թ. մարտ, էջ 219—220, Ագուլիս

գրիչ՝ Զաքարիա
վայր՝ Աշոտա-ձոր, Յանկիւնեաց վանք

292...Եւ արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թվին Հայոց Ջ. և ԻՉ. (1477)
ամի, ի ձորս Աշոտա և ի վանս Յանկիւնեաց, ընդ հովանեաւ սուրբ Հոսա-
ւորչիս, և սուրբ Վարդիհաւր գերեզմանիս տես(՝) տաճարիս, և սքանչելա-
գործ սուրբ Նշարացս, ձեռամբ մեղսամած և անարժան գրչի Զաքարիայի,
ի թագաւորութեան Հասան պարոնի, որ առ ու գերի արար զաշխարհն
Տփլիս՝ ԿԹ. (60,000) մարդ: ԼԹ. (30.000) ի սուրն անցուցին, ԼԹ.
(30,000)՝ գերի. վա յ ինձ հազար բերան. ի հայրապետութեան տէր
Սարգսի: Եւ արդ, յերես անկեալ աղաչեմ զմանուկս սուրբ եկեղեցւոյ
յիշել ի մաքրափայլ յաղաթս ձեր զստացող աստուածաբան սուրբ Աւե-
տարանիս՝ զհաւատարիմ և զհոգեւոր քրիստոնէն զԱզնեւն, և զկողակիցն
իւր զԴրշխոյ-Մէլիքն, և հարազատ որդին իւր Մխիթար քահանայն և
զկենակիցն իւր Գոնար, և զորդին իւր Մելիքիք քահանայն, որ ստացաւ
զսուրբ Աւետարանս իրեանց յիշատակ, և ծնաւազ նոցին, և եղբարցն
Մարտիրոսին և Յովնանիսին, պարոն Սէք սարկաւագին, և քվերն նորա
Ազրգին, և ետուր զսայ նորայլնձայ քահանայիս տէր Մխիթարիս...:

Դարձեալ, կրկին աղաչեմ յիշել ի Քրիստոս զպատական և զարա-
սնեալ քահանայն զուսուցիչն իմ զտէր Կարապետն, և զմիւս վարպետն
իմ զտէր Ոնովիւսն, որ փոխեցաւ..., և զհայրապետն մեր զտէր Գրիգոր
եպիսկոպոսն, և զտէր Աստուածատու հրարպետն, և զտրնտեսն՝ զՀե-
րիքն, որ սիրով հոգայն նեղացան և սպասաւորեցին սուրբ Աւետարա-
նիս և հոգ տարան ի թուղթ նշայել, որ ի յաւել ածելն, որն ի շրին բե-
րելն, որ և ինքն տէր աստուած Յիսուս Քրիստոս անթաւամ փառօքն

ղարդարեսցէ զնորքօք, ամէն: Եւ զիս՝ զանարժան գրիչս Զաֆարէ քահանայս, որ զանուն ունիմ և զգործս ոչ՝ յիշման արժանի արարէք միով աստուած-ողորմիւ, և զծնողսն իմ զՄելիսէղն, և զմայրն իմ զՄելիքն, և զեղբայրն զՎասիլն, և զքոյրն իմ զՍալի-Մելիք, և զՏովաթն, և զՄարիամն, և զամենայն արեան մերձաւորսն՝ զկենդանիս և զանգուցեալսն, ամէն: Եւ զՄարկոսն, որ զթուղթն կոկեց, և դուք յիշողքդ և մեք յիշեցեալքս մասն բարեաց ընկալցուք ի Քրիստոսէ աստուծոյ մեր[ոյ], ամէն և եղիցի:

Աւարտեցաւ սուրբ Աւետարանս յուլիս ամսոյ ի Ե. (5)....:

Ձեռս երթայ՝ դառնայ ի հող,

Գիրս մնայ յիշատակող...:

526

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Մ. Տ. Մ.

գրիչ՝ Զաֆարիս
վայր՝ Յանկիւնեաց վանք

Գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թվիս Հայոց ՋԻՉ. (1477) ամի, տեղիս ի Ձորս Աշոտա, ի վանս Յանկիւնեաց, ընդ հովանեաւ սուրբ Լուսաւորչիս, և սուրբ Վարդիհաւր գերեզմանիս, և սուրբ Սիոնիս, և սուրբ Պետրոսի և սուրբ Պաւլոսի, ձեռամբ մեղսամած և անարժան գրիչ Զաֆարիս, ի խանութեան Հասան-պէկին, և ի հայրապետութեան տէր Յովնանիսի, առ դրան սուրբ Էջմիածնի՝ Դարձեալ, կրկին աղաչեմ յիշել ի Քրիստոս զպատուական և սրբասնեալ քահանայս Վարդիհաւր զտէր Գրիգոր եպիսկոպոսն, և զտէր Հայրապետն, Աստուածատուրն և զՀերիք մամն: Եւ զիս՝ զանպիտան գրիչս Զաֆարէս, և զուսուցիչն իմ զտէր Կարապետն, և զմիւս վարպետն իմ ըզՈնոփրիսն, որ փոխեցաւ ի Քրիստոս, և զՄարկոսն որ զթուղթն կոկեց...:

527

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Նոր Ձուղա 50, Մ.Տ.Ա. և Մ.Տ.Մ.

գրիչ՝ Զաֆարս
վայր՝ Յանկիւնեաց վանք

280 — ... Հստ նըմին աւրինակի երջանիկ և պատուական քրիստոնէն Ամնա-
281 ղինն, ի խնդիր եղեալ անգին մարգարտիս և ստացաւ զգանձս անկողոպտելի, և դուք սրբասնեալ հարք և եղբարք՝ մանկունք սուրբ եկեղեցւոյ, որք հանդիպիք սուրբ Աւետարանիս լի բերանով և ուղիղ սրտիւ աստուած-ողորմի ասացէք Ամնադնին և կնոջ Հովսիսիմին և ծնաւդացն:

* Մինչ այստեղ հրատարակված է Ն. Մասի «Дневник поездки в Шавшетию и Кларжетию» աշխատության մէջ (աե՛ս «Тексты и разыскания», VII. СПб, 1911, էջ 27—28):

Գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թուականութեանս Հայոց ՋԻԶ. (1477), ձեռամբ մեղաւոր և զանարժան դրչի Զաքարա արեղաի, ի վանս որ կոչի Յանկիւնեաց, ընդ հովանեաւ սուրբ Լուսաւորչիս, և սուրբ Վարդիհօր սուրբ գերեզմանիս, և աստ հօաքեալ ամենայն սրբոց:

528

Ա Ի Ե Ա Տ Ա Ր Ա Ն

Նրեան 1779

նորոգող՝ Անանիայ
վայր՝ Գողթան Գաւառ

332^ա ...Արդ, նորոգեցաւ սուրբ Աւետարանս. ես Գովում ցանկացայ Աւետարանիս և առի զսայ ի հալալ ինչից իմոց և ընծայեցի սուրբ Քրիստափորոյ, յիշատակ ինձ, և կողակցին իմոյ Խարուն-Փաշային, և զհայրն իմ Պարսում՝ հանգուցեալ ի Քրիստոս, և զհոգևոր հայրն իմ զԱւագ, և զմայրն իմ Սաղայ-Մէլիք, զհարազատ եղբայրն իմ Նովգար: Կրկին անկամ յիշեցէք յաղաթս Շմաւուն արեղէն, որ միշնորդ կա[ն]կնեցաւ Աւետարանի նորոգելն: Ի հայրապետութեան մերում գաւառիս Գողթան տէր Սիմէոն արհեսպիսկոպոսիս՝ ժրայշան և քաջ մշակի վերնուն Սիոնի: || Եւ միաբան եղբարքս և սպասաւորքս և շինարարքս սուրբ ուխտիս, որք կան առ ոտս սորա բնակեալ՝ զտէր Բարսեղ արեղէն, զտէր <Ար> Ագարիայ՝ տիրին եղբայրորդին, զտէր Հայրապետ արեղէն Տէրունցի՝ հայրապետ վանիցս, զտէր Յովանէս արեղէն Խիկարցի յիշեցէ[ք] ի բարի, զՅովան երէց Գրաբնցի յիշեցէք ի Քրիստոս, զտէր Յովսէփ արեղէն յիշեցէ[ք] ի բարի, և զտնտես Պապն՝ աշխատաւոր վանիցս յիշեցէք ի բարի, և զընչինս զհողս՝ զհնազանդս՝ զկազմող Աւետարանիս Անանիայ արեղէս սուտ անուամբս, որ եմ իբրև զմի փոքրագունից սպասաւորաց տեառնս մեր տէր Սիմէոնի, ի թվականութեանս Հայկազան տումարի ՋԻԶ. (1477):

Դարձեալ, փառաւոր պատուով և ծածկուցով պահէ զսուրբ Աւետարանս, Գովում եղբայր, զԱնանիէս յիշէ ի նստել ի տան և զնալ ի ճանապարհ, և յամենայն ժամու, և զքեզ անսասան պահեսցէ, Գովում, մինչև յարն վերջին, ամէն....:

529

Ա Ի Ե Ա Տ Ա Ր Ա Ն

Մ. Աթոռ 12, «Էջմիածին», 1950 թ. հուլիս-օգոստոս, էջ 81

Ժաղկող՝ Ստեփանոս Առնշեցի

112^բ Մտգկեցաւ սուրբ Աւետարանս ձեռամբ Ըստեփանոս եպիսկոպոսի, ի վանքս Առնշուց, ի դառն և ի նեղ ժամանակիս, զի գնաց Հասան-բէկն և գերեաց զվնաստուն*, թվ. ՋԻԶ. (1477):

* Նոսքը, անշուշտ, Վրաստանի մասին է: Նկատի ունենալով Ուզուն-Հասանի ձեռնարկած վրացական արշավանքի բնթացքում զոհված ու գերված տասնյակ հազարավոր մարդկանց, Ստեփանոս Առնշեցին զիմում է բառախազի և Վրաստանի փոխարեն գրում է Վնաստուն:

530

Ճ Ա Շ Ո Յ

Երևան 6378

վայր՝ Արճեշ

ա

334ա Տէր աստուած... [ողորմեա] ստացողի գրոյս տէր Յովանէս եպիսկոպոսի և հարազատին իւրոյ նորընծայ արեղային Գալուստին, որ յայսմ ամի գնաց յԵրուսաղէմ և ի ճանապարհին առ աստուած փոխեցաւ:

բ

387բ Տէր աստուած Յիսուս Քրիստոս... ողորմեա ստացողի սուրբ գրոցս սրբասէր եպիսկոպոսին տէր Յովանիսին և ծնողաց նորին և հարազատացն իւր՝ սուրբ և սրբասէր հրեշտականման կրօնաւորացն տէր Ստեփանոսին և տէր Գալուստին, որ տղայհասակ յաստուած փոխեցան և սուգ անմխիթար թողին:

գ

հետ. ստացող՝ Խաչատուր
եպիսկոպոս Գողթնեաց

592բ ...Գտի զսա ի բաղում ամաց դրեալ և ոսկէզօծ յորինուածով զարդարեալ յերկիրն Քաջքերունեաց, ի քաղաքն Արեւիշու, ի թուականութեանն արամեանս աղին ԶԻ. և վեցերորդ ամին (1477), ի բարեխօսութիւն և յիշատակ բարի արքեպիսկոպոսի ուրումն Յովանիսի...*:

531

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Յ

Երուսաղէմ 1669

գրիչ՝ Կարապետ արեղայ
վայր՝ Բաղէշ

...Ի վայելումն Թումայ եպիսկոպոսի՝ առաջնորդի սուրբ ուխտին Գումաց, որ ի Բաղէշ, ի դուռն սուրբ Աստուածածնի և սուրբ Գէորգեայ, ի սուլտանութիւն Հասան-բէկին, և ի կաթողիկոսութիւն Յովնանիսի:

532

Գ Ա Ն Ձ Ա Ր Ա Ն

Երևան 4976

գրիչ՝ Իսրայէլ
վայր՝ Մոկֆ, Փասավանֆ գիւղ

212բ Փառք... որ ետ կարողութիւն մեղաւոր գրչիս Իսրայէլի անարժան քահանայի, որ գրեցի զԳանձարանս ի վայելումն Աւետիս դարբնին, ի գեղ-

* Գողթնյաց եպիսկոպոս Խաչատուրի այս ծանոթագրութիւնը, ձեռագրի գրչության տարեթիւի ու հանգամանքների մասին, գրված է 1663 թվականին, հավանաբար զլիարժեք չիշատակարանի տվյալների հիման վրա, որն այժմ ձեռագրից բացակայում է:

շէն Աղնա, և յիշատակ ծնաւդացն Ղազարին և Սուլտանին, [և զաւակին իւրեանց Աւետիսին, և կողակիցին իւրոյ Թագունոյն, և դեռայրոյս զաւակացն իւրեանց Հայրապետին, և Կարապետին, և Գրիգորոյն, և Սուլտանին, և մուրոյոջն Աւետիսին, Սուլտանին և զՅոնանէս կրօնաւորին, զքեռին և զքորերն իւր՝ զԹաւրէզն, և զզաւակն իւր, և զՄրուաթն, և Զաւարաբէլ, և զԲաղտատ, և զաւակ իւր ամէն, Մարգարիտն, ամէն]*:

Գրեցաւ Գանձարանս ի յերկիր Մեկաց, ի գեղս որ Փասավանք կոչեն, ի դռնն սուրբ Աստուածածնիս, և սուրբ Գրիգորիս, և սուրբ Կարապետիս, ձեռամբ Իսրայել մեղապարտ գրչի, ի թըւականիս ՋԻՋ. (1477) ամիս, ի դառնացեալ ժամանակիս:

Աղաչեմ զձեզ, ով ոք որ տեսանէք զԳանձարանս և կամ արինակէք, նա լի բերանով ասաղէք զաստուած-ողորմին եղկելի գրչիս, և ծնաւդաց իմոց Ամիրշանին և Շեռնորին, և կողակցոյն Թագունի, և ազգացն ամենայնի, և եղբարցն. և ասողացդ ողորմի Քրիստոս աստուած, ամէն, ամէն**:

533

Գ Ա Ն Ձ Ա Ր Ա Ն

Նոր Զուգա 248, Ս.Տ.Ա. և Մ.Տ.Մ.

գրիչ՝ Մելիսէք
վայր՝ Ռշտունիք,
Շատուան գիւղ

291ա ... Արդ, որք հանդիպիք տեսութեամբ կամ արինակելով և կամ եղանակելով յիշեցէք ի բարին Քրիստոս՝ զըստացող սորա զՎարդան սրբամիտ կրօնաւորն և զծնողսն իւր՝ զհայրն իւր զՅովնանէս և զմայրն զՆդիսաբէթ, և զեղբարքն իւր զԿարապետ և զՄարտիրոս, և զհարեղրայրն՝ զԹումայ հեզահոգի կրօնաւորն, և զքեռիքն՝ զԱստուածատուր և զՅովնանէս զմաքուր կրօնաւորքն, և զմիւս հարեղրայրն իւր զՀրապետ, որ յերիտասարդական հասակի ի յազդմանէ շարին ի յուսինն անկաւ և հեղձամահ եղև ի ներքոյ բազմութեան ձեանն, և սուդ անմխիթար եթող եղբարցն, և քրերցն իւրոց Թանկ-Խաթունին և Մարթային, մինչև ի փոխին իւրեանց յաշխարհէն...:

Եւ արդ, ես՝ Վարդան սոսկանուն կրօնաւոր՝ ծառայ ծառայիցդ աստուծոյ ետու գծագրել զսա ի մխիթարութիւն հոգոյ իմոյ... և ծնողաց իմոց Յովանիսին և Նդիսաբէթին, և եղբարցն Թումայ կրօնաւորին և Հեւրապետին, քեռեացն Աստուածատուր կրօնաւորն և Յովնանէս կրանաւորն, և հօրնքերցն իմոց՝ Թանկ-Մելիսին և Մարթային, և զաւակաց նորին, այլ և քրերցն իմոց Սիրամարգին, և զաւակաց նոցին Սիրունին և Առաքելին, Արուս-Խաթունին և Նշխունին, այլ և Ազրգին, և որդոյ նորա

* Փակագծերի մեջ առնված հատվածը լրացված է այլ ձեռագրով, գրչի կողմից նախորդ րադ Բողնված տողերի վրա:

** Վերջին տառնա-ր գրված է փակագրով:

Խաչատուրուն և Մրշանին, և որդւոյ նորա Շահապին, և միւս քրւերն Եղիսարեթին, և որդոյ նորին Յովանիսին և Ստեփաննոսին...:

Եւ արդ, ևս՝ անկարգս կարգաւորաց, անպտուղ ի բարեաց, մեղաւորս յարդարոց Մելիսէթ ծրագրող սորա, աղաչեմ զձեզ հայրական գթով և եղբայրական սիրով աստուած-ողորմի ասացէք ինձ՝ Մելիսէթի անարհեստ գրչի, և ծնողաց իմոց Ստեփաննոսին և Գոնարին, և զաւակաց իմոց...:

Այլ և Աստուածատուր կրօնաւորն, որ աշխատեցաւ ի կոկել թղթին:

Բայց գրեցաւ սա ի յերկիրս Ընդշաունեաց, ի գեաւղս որ կոչի Շատաւն, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին, և սրբոյն Ստեփաննոսի նախավկային, և սրբոյն Գէորգեա զաւրավարին, և սրբոց Ոսկեանց քահանայիցն, յամի յորում էր թին հայկազեան Ջ. և ԻՉ. (1477), յառաջ-նորդութեան տեառն Ստեփաննոսի կաթողիկոսի, և ի դիտապետութեան այսմ նահանգի տէր Յովանիսի սրբազան եպիսկոպոսի՝ սպասաւորի սրբոյ Թումայի առաքելոյ, այլ և յաշխարհակալութեան Աղուպ-ղանին...:

534

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Ց

«Նույս» 1908 թ., էջ 141, Բալու

գրիչ՝ Ստեփանոս
վայր՝ Մշոյ Եղրդոտ մենաստան

Գրուած է Մշոյ Եղրդոտ մենաստանին մէջ ՋԻՉ. (1477) թուակա-նին... նոյն ժամանակ մենաստանին առաջնորդն է եղեր Յովնանէս եպիսկոպոս: Գրիչը՝ Ստեփանոս անուն կրօնաւոր մըն է, որ կ'գրէ՝ զՇառակնոցս յիշատակ ճշմարիտ և սրբասնունդ կրօնաւորին Դաւիթ արեղային, ի վայելումն անձին իւրոյ:

535

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

ՍՅՎ 148 (120), հա. Ա. 028

գրիչ՝ Աստուածատուր
վայր՝ Եզրեկայ

274բ Եղև զրաւ գրչութեան սրբոյ Աւետարանիս ի թուարեւրութեան արեթա-կան գրոհի Ջ. և ԻՉ. (1477): Արդ, գրեցաւ տառս աստուածային և տիե-զէրաքարող սուրբ Աւետարանս ձեռամբ մեղսամակարդ ոգւոյ և փցուն գրչի, սուտանուն Աստուածատրի անարժան քահանայի, ի մայրաքաղաքս Եզրեկայիս, ի վանքս որ կոչի Երեզի սուրբ Աստուածածին, որ է տեղի շարշարանաց սրբոյն Գրիգորի մեր լուսաւորչին: Ի հայրապետութեանն Հայոց տէր Յովնանիսի, և յառաջնորդութեանն մերում տէր Սարգիս ար-

* Յագուրբ դահ բարձրացավ 1478 թ. հուլիսի 17-ին և իշխեց մինչև 1490 թ. վեր-ջերը, ուստի այս հիշատակարանի գրութեան տարեթիվը, անկասկած, սխալ է գրված կամ ընդօրինակված:

քեպիսկոպոսի, և եղբարորդոյն իւրոյ՝ նորարողբոյ զաւակին իւրոյ աէր Յովաննէս արքեպիսկոպոսի, և պարոն Պակքամուրին:

Արդ, աղաչեմ զամենեսեան, ո՛վ դասք լուսերամից, որք հանդիպիք այսմ աստուածախաւ մատենիս կարդալով կամ արինակելով, յիշես- ջիք ի մաքրափայլ աղաթս ձեր զստացող սուրբ Աւետարանիս զՅակոբն և զկողակիցն զՃիճան-Մելիքն, որ ստացան զսուրբ Աւետարանս ի հա- լալ ար[դ]եանց և եդին յիշատակ ի սուրբ Սոփի, ի գիւղ Աճճնի՝ յիշատակ իւրեանց, և ծնաւդաց իւրեանց, և զաւակաց, և ամենայն արեան մերձա- տրաց՝ Յովանիսին, Եզեկիէլին, Իմրանին, Ասլի-Մելիքին, և իւր որդոցն՝ Թամուրին, և Թուրմանդին, և հարն Կաղ-Աստուածատրին, և Շնոֆուրին, Յովանէս քահանային, Կարապետին, և Հարապետին, և ամենայն արեան մերձատրաց...:

Բ

Յիշեսջիք ի սուրբ աղաթս և ի մեղսաքաւիչ պատարագս ձեր զՄկրտիչ քահանայ, և զԵզեկիէլ քահանայն, և զուսուցիչն իմ զՂազար քահանայն, և զհայրն իմ զՅեսային, և զմայրն իմ զՄեծիւսթունն՝ զփոխեցեալսն առ Քրիստոս, և զեղբայրն իմ զպարոն Մկրտիչն, և զդեռարոյս զաւակն իւր զԱմիրգատն, և զքոյրն իմ զԽոթիւ-Փաշան, և զմիւս քուերսն իմ՝ զփո- խեցեալսն առ Քրիստոս՝ զԵմին-Մելիքն և զՆոնոֆարն, և զդուստրն իւր զԽոթան-Փաշան, և զայլ ամենայն ազգայինսն մեր՝ զկենդանիս և զհանգուցեալսն առ Քրիստոս, ո՛վ դասք քահանայից յիշեցէք ի մաքրա- փայլ յազաւթս ձեր առ Քրիստոս, ամէն:

536

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

«Աղուանից երկիր և դրացիք» էջ 9, Թեմիր-խան-Շուրա

գրիչ՝ Մատթէոս

Աւետարանը գրած է Մատթէոս անուն ոմն և ստացած է (գնած) Տիկին-Էմին ոմն: Բայց յիշատակարանից յայտնի չէ թէ ուր գրուած է միայն յայտնի է թուականն, որ է ՋԻՉ. (1477)...: Յիշատակարանից երևում է, որ Տիկին-Էմին նուիրած է Աւետարանս ոմն Սարգիս քահա- նայի. բայց թէ ուր, կրկին անյայտ է: Սարգիս քահանային երէցկին Տիեարն վաճառում է Աւետարանս Յովաննէսի որդի Դանիէլին ճՄ. (150) թանկայ դրամի՝ միջնորդութեամբ Ղարա-Քեշիշին:

537

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Սերաստիա, ս. Նշան 32, ՀԱ, 1928, սյուն. 261

570. ...Բայց գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թուականիս Հայոց ՋԻՉ. (1477), ձեռամբ բազմամեղ և ն ///

Արդ, աղաչեմ յիշեցէք ի մաքրափայլ աղաթս ձեր զստացող Աւետա- րանիս զԴոնիկ Ստեփանոսն, զԿիրակոսն, զՄեծ-Խաթունն, զԹորոսն, զՍարգսին, Ջաֆարէ քահանայն: Յիշատակ գնեցին զսուրբ Աւետարանո, յիւրեանց հալալ արդեանցն գնեցին:

ՋԻԼ:

1478

538

Յ Ա Յ Ս Մ Ա Ի Ո Ի Ր Ք

Երևան 4873

Հետ. սատացող՝ Ամիր

307ա ...Պարզեալք և առատ ողորմութեամբն աստուծոյ բարեբարին ցանկացող եղեալ բաղձանաւք հոգեւոր սիրոյ սուրբ գրոցս Այսմատւրացս, ես՝ Ամիրս ետոյ ստացայ զսայ հալալ ընչից իմոց՝ յիշատակ ինձ, և ծնողաց իմոց՝ հարն իմոյ Աթանիսին և մաւրն իմոյ Սիմիկին, և հարազատ եղբարցն իմոց Ամիր-Սարգսին, Մկրտչին և Մաքտիրոսին...*, և յետաւարտմանն յանուանցս՝ նորաբողոք, - դեռաբուսիկ և սիրասնունդ որդոցս մերոց՝ Վրթանէս սարկաւագին և Գալուստ սարկաւագին...:

Ի թվաբերութիւնս Հայոց ՋԻԼ. (1478), արանց ի ԻԸ. (28): Ի սմին ժամանակի եկն Հասան պարոն ի Վրացտունն և քակեաց, և բազումս սրով կոտորեաց, և աւէրս էած, և քառասուն հազար անձն գերեաց. և զտառապանքս սոցա ո՞ կարէ գրով արկանել, Բազումս եկեղեցիք քակեցին, զիւաչ և զգիրգ կորուցին, զայլ անաթ եկեղեցո: Եւ ինքն շարայշաք մահուամբ սատակեցաւ, որպէս մանկակոտորն Հերովթէս անիծեալն:

Որք հանդիպիք ի սմայ կարդալով, կամ տեսանելով, կամ արինա-կելով, զգրիչս յիշեցէք ի սուրբ աղաթս ձեր, և աստուած զձեզ յիշէ...:

539

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Յ

ՀԱ, 1940, սյուն. 209

գրիչ՝ Գրիգոր Բերկրեցի
վայր՝ Բերկրի, Արգելան վանք

Աւարտեցաւ... Շարակնոցս ի թուականութեանս Հայոց Ջ. և ԻԷ. (1478), յերկիրս Տաթեւունի, ի սուրբ և յաստուածաբնակ մենաստանիս Սրգելան, որ է հանդէպ քաղաքիս Բերկրոյ, ձեռամբ... սխալագիր գրիչ Գրիգորի Բերկրեցոյ, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնի տաճարիս, և սուրբ Կարապետի, և սուրբ Յարութեան, և հրաշալի սուրբ գերեզմանին տէր Յուսկան որդւոյ, և սքանչելագործ Կարմիրակն սուրբ Նշանի, և յառաջնորդութեան սուրբ ուխտիս տէր Յովնանէս հեղահոգի արհեսկակոպոսի, եւ երջանիկ և արի աստուածաբան Մկրտիչ վարդապետի՝ հարազատի իմոյ,

* չիշատակվում են Ամիրի և նրա եղբայրների բազմաթանակ որդիների ու զբաւրերի, թոռների և այլ ազգականների անունները:

ի հայրապետութեան տեառն Յովնանէսի և տեառն Սարգսի արհիեպիսկոպոսի Եզնկացոյ, որ ընդ ձեռամբ իւրով գրաւեալ ունի զկաթ-դիկոսարանն և մեծ արիութիւնս արար ազատելով զգերիսն Վրացտանի Հասան-պէկին, որ յայսմ ամի եղև, այլ և յայսմ աւուրքս Օղուրլու որդի Հասան-բէկին ի զաւրացն հաւրն, այլ ոչ հրամանաւ նորա ///

Յիշեցէք զԳրիգոր զծողս, և զծնողս իմ զԱթաբէկ և զՍայջընան, և զպսակ գլխոյ իմոյ՝ զհարազատն զՄկրտիչ աստուածաբան, և զուսուցիչն իմ զարի և զքաջ վարդապետն զՄկրտիչ....:

540

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

«Արձազանք», 1868, № 12, էջ 162 163, «Արցախ» էջ 344,

«Այրարատ» էջ 187, 274

գրիչ՝ Գրիգոր եպիսկոպոս
վայր՝ Բջնի

...Արդ, ես յետինս ի կրանաւորաց և անարժանս ի մանգանց եկեղեցոյ Գրիգոր եպիսկոպոս Բջնոյ՝ տեսի զսէր և զփափագ պատրոն Վարապետին (") և ամուսնոյն Մելիքին, զոր ունէին առ հոգևորսն, և անընդունակ գոյով յարուեստ գրչութեան, այլ ըստ կարի մերում, զոր պարգևաց մեզ մարդասէր հոգին՝ յանձն առի և բազում աշխատութեամբ և տառապանաւք զծագրեցի զսա մեղսամած մատամբ իմով ի յաստուածաբան և յանառիկ դղեակս Բջնի, ընդ հովանեաւ երկնանման աթոռոյ սուրբ Աստուածածնիս, ի հայրապետութեան տեառն Սարգսի Հայոց վերադիտողի, ի թուաբերութեանս Հայոց ՋԻԷ. (1478): Եւ արդ, յերես անգեալ աղաչեմք զսրբութիւնդ ձեր, սուրբ ընթերցողք հարք և եղբարք, յիշել զգրող սորայ զԳրիգոր եպիսկոպոս, և զծնողսն իմ՝ զհայրն իմ զՀասան-Բուղա և զմայրն իմ Թամբա-Խաթուն, և զամենայն ննչեցեւիքն իմ, և զհամշիրաք եղբարքս իմ՝ զտէր Սարգիս, և զտէր Յովնանէս, և զտէր Յովնանան, որ յոյժ աշխատեցան ի կոկել սորա...:

Եւ արդ, ես՝ Պատրոնս և ամուսին իմ Մելիք-Խաթուն ստացաք զսուրբ Աւետարանս ի յարդար վաստակոց մերոց, և տուաք զսա ընծայ ի գուռն սուրբ Ամենափրկչին Աշտարակու, և սուրբ Մարիանին, և սուրբ Կարմրատրին*, ի վայելումն մանկանց սոցա...:

Եւ մի ոք իշխեսցէ հեռացուցանել զսուրբ Աւետարանս ի յԱշտարակու ի դրա /// սուրբ Ամենափրկչին և սուրբ վանորէացս ծախելով և կամ խորհրդով, եթէ ոք յանդգնի՝ մեր մեղացն պորտական լիցի յաւուրն դատաստանի:

Եւ ես Գրիգոր եպիսկոպոս Աշտարակեցի՝ նստելով եպիսկոպոս իմ ի սուրբ յաթոռս ԺԷ. (17) ամ և Զ. (6) ամիս, դրեցի զսուրբ Աւետարանս ի դուռն աթոռոյ Աստուածածնիս, որք կարդայք աստուած-ողորմի ասէք մեղուցեալ հոգոյ իմոյ...:

*«Արձազանք»-ում տված է «համբրաւունին»: «Արցախ»-ում՝ «համբրաւորին»:

541

Ճ Ա Ռ Ը Ն Տ Ի Ր

Ծրեան 942

գրիչ՝ Դաւիթ
վայր՝ Վայոց-ձոր, Սրկղունք

ա

189... Սկսեալ եղև և աւարտեալ այս սուրբ կտակս ի դառն և ի նեղ ժամանակի, զոր տատանեալ կամք ի յանաւրինաց, զի սէրն և գութն բարձեալ է ի միմեանց, և հարք զորդիս իւրեանց կամին կորուսանել, և որդիք զհարս, և եղբայրք զեղբայրս: Զոր խնամքն արարչական և գութն հայրական պահեսցէ անսասան զհաւատացեալքս իւր յայս մարդադաւան ժամանակէս, ամէն:

Գծադրեալ եղև այս սուրբ մատենան որ կոչի Ճառընտիր, զոր ընտրեալ և հաւաքեալ է սուրբ վարդապետաց և եղեալ ի մի տուփ Յոհան Ոսկեբերանի, Յոհան Մանդակունեցոյ, Սարգիս Շնորհալից վարդապետի, Զաքարիայ Հայոց կաթողիկոսի, զոր սահմանեալ են և եղեալ ի պայծառութիւն և ի զարդ աղուհացից պահոցն և սուրբ յարութեանն, և ի սգաստութիւն հոգեկիր արանց:

Եղև օտար գրգոյս* ի թվիս Հայոց ՋԻԷ. (1478), և ի զանութեան Յայդուպ-պէկին, որդոյ Հասան-բէկին, թոռին Աւսմեայ, զոր յայսմ ամի էսպան զեղբայրն իւր զՍուլթան-Խալիլ և էառ գաութսն թշնման: Եւ ի յաթոռակալութեանն Վաղարշապատու տէր Սարգիս կաթողիկոսի և մերում նահանգի եպիսկոպոսութեան տէր Յովնանիս<իս> ի և տէր Եղիշէի՝ հոգևոր եղբարց:

489 Եւ էառ զգրաւ ձեռամբ խելագար և փցուն գրչի Դաւիթ անարժան և մեղսամակարթ իրիցի, որ միայն զանունս ունիմ և ոչ զգործս. ի յերկիրս Վայի-ձորոյ, ի գեաւղս որ կոչի Սրկղունք, ընդ հովանե աւար Գորգի և սուրբ Յակոբի և այլ սուրբ նշանացս, որ աստ կոչն: Այսոտ առիաջսն և բանիւրուն Աւագմէր վարդապետի՝ հարեօբարս մերոյ, և եղբարս իմոց տէր Զաւարայ արեղային, և տ'ր Աբրահամ ծաղկողին, որ է փարթամ շնորհաւթ ի լին, և Ակոբ միակեցին, և Նաճապետ արեղային, և հարն իմ Տէրաւէր միակեցին, և Աղաճան և Ղուկաս և Աթանաս և Աւդալբէկ դպրացս, որ են ի յանապատն Բոլորաբերթոյ, առ դուռն սուրբ Աստուածածնին, և սուրբ Կարապետին, և Կիւրղի սուրբ աջոյն, որ աստուածատէր և միաբան պահեսցէ զնոսա աւր, ամէն** և զԵգեկիէլ ընկերակցի իմոյ, և այլ եղբարցս: Եւ ստացեալ զանառիկ և զհոգէնուագ երգարանս՝ զովեալն յամենայն լեզուաց, սուրբ և ընտիր, ժրաջան և

* Ընդգծվածը գրված է կարմիր թանաքով՝ լուսանդրում: Այդ առթիվ գրիչն ներքին լուսանդրում գրել է այսպիսի ծանոթագրություն. «Մի եզրայո, պայս կարմիր դիւս, որ գրած է, թէ Եղիշէի՝ կարգա, թէ չէ՝ թող որ կենալ: Իմ միաբն հէնց երբ գոտի թէ չէ գուքո բառովը կարգայ ու աստուած ողորմի էլ ասայո:

** Գրված է տողից վերև՝ կարմիր թանաքով:

միշտ ի պաշտան, գրգասերն և հրեշտականմանն տէր Սարգիս ճգնաւոր և մահդասին կրօնօրը և արեղայն խոյրաբարձ և վակասաւորն՝ յիշատակ իւր, և ծնօղացն՝ հաւրն Զաքարիան և մաւրն Դաւնգիշին, և եղբարցն էտկարին, Զաքիկին, Ասպանանշին, Ամիրխասին, և Դաւիթ սարկաւագին, և Ստեփանոսին, և այլ ամենայն արեան մերձաւորացն, յիշատակ անշինջ և գանձ անկողոպտելի, լսելով զայն որ ասէ, թէ՛ Երանի որ ունիցի զաւակ ի Սիոն և ընտանի Երուսաղէմ, զոր տէր աստուած վայելել տացէ նոցա մինչ ի խորին ծերութիւնն, ամէն:

Եւ դարձեալ, յիշեսցիք յաղաթս զհոգեւոր եղբայր տէր Սարգսին, զՄեսրոբ արեղայն, զԿարապետն, զհոյեւոր հայր Շատիկն, զԴիլշատ բոյրն, և զայլսն ամենայն, ամէն:

Եւ ես անարժան Դօիթ գրիչս, որ հող եմ և մոխիր ոտից ձերոց, կրկին անգամ աղաչեմ, զի յիշեսցիք ի մաքրափայլ և ի մեղսաքաւիչ յաղօթս ձեր զստացաւդ գրոյս զտէր Սարգիսն, և զիս՝ զանպիտան գրչակս՝ զԴաւիթ էրէց, և զհայրն մի զՏէրաւէր, և զմայրն իմ զԳոնցայ՝ փոխեցեալն առ Քրիստոս, և զեղբայրքն իմ՝ զՎերոյդրեալքն, և զՄարգարայ, և զորդիքս՝ մեր՝ զԱլեքսանոս և զՅոնանէս, և զայլ ամենայն արեան մերձաւորսն իմ, և զկենակիցն իմ զՓաշա-Խաթունն, որ բազում աշխատութեամբ ծառայել է մեզ սպասաւորութեամբ, և զայլ աշխատաւորսն, որ ի վերայ մեզ երախտիք և աշխատանք ունին, ամէն:

Եւ դուք, ո՛վ պատուական յիշատակող եղբայրք, եթէ կարգօրք և թէ յաշխարհական, որք հանդիպիք այսմ սուրբ գրոյս կարդալով, կամ աւրինակելով, և կամ զհրամանք սորայ լսելով՝ ասասցիք ի խորոց սրտէ, թէ՛ Տէր աստուած ողորմի նոցա: Եւ աստուած, որ առատն է ի սուրս բարեաց, ձեզ յիշողացդ և մեզ յիշեցելոցս, առհասարակ, ողորմեսցի, և նմա փառք անդրաւ յաւիտեանս յաւիտենիւ, ամէն: Եւ սղալանաց և խոշորութեան գրոյս անմեղադիր լերուք, զի կար մեր այս էր:

Բ

...Ողորմեա ստացողի սուրբ գրոցս Սարգիս արեղային, և ծնօղացն իւրոց, և Կարապետ միակեցին, որ մեզ ճաշ երեր զայծն, և ինձ՝ Դօիթ գծողի, և իմ ծնողացն, կարդացողաց և լսողաց, և քեզ փառք յաւիտեանս, ամէն:

Գ

217ա Տէր և աստուած, գու լեր իմ յոյս,
Ի յաւազի հինգշաբաթոյս,
Որ էր թվական ՋԻԷ. (1478)-ոյս.
Որ էր զատիկ Հայոց ազգոյս.
Ոխտս խիստ ցուրտ և չոր տարոյս,
Ի զանութեան նոր փաթշահոյս՝
Խալիլ-Սուլտանն նստեալ այժմուս,
Ահաբեկեալ ի Վրացոյս*:

* Կարմիր Թանաքով չգորգիքս մերձ-ի վերի գրված է լեւկս իմ, այսինքն Շորդ-եակքս իմ(°):

** Այս հիշատակագրութիւնը, անշուշտ, գրված է գլխավոր հիշատակարանից մի քանի ամիս առաջ, որովհետեւ որպէս գան այստեղ նշված է Սուլթան-Պալիլի անունը:

Գ

316... Քրիստոս աստուած ողորմի պարոն Դուլգունին, որ մեզ նոր կարասէ գինի էր աղարկել մին գաւ:

542

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Նոր-Ջուղա 419, Մ.Տ.Մ.

գրիչ՝ Երեմիայ
վայր՝ Հերմոնի վանք

359... Աւարտեցաւ Աւետարանս ի յանապատիս Հերմոնի վանիցս, ընդ հովանեաւ սուրբ Լուսաւորչիս և սուրբ Յակովբի և այլ ամենայն սրբոց եկեղեցեաց: Այլ և ստացող սուրբ Աւետարանիս Յակոբ վարդապետ [յետինս] ի բանասիրաց, որ անուամբս եմ և գործով հեռի ստացա զսա յիշատակ հոգոյ իմոյ, և ծնաւդաց իմոց Դաւլաքչին, և մաւր իմոյ Խաբխաթունին, և Մելիքին, և Նիգարին, և հոգևոր հօրն Աստուածատու տնտեսին, և շնորհացի աշակերտին իմոյ՝ Մկրտիչ քահանային և Յովանիսին, յիշատակ հօր Դանիէլին և մաւրն Թանկստալին, ի վայելս անձին:

Այլ և յիշեցէք զքուերք նորա զՀովսիսիմէն, զԴիլշատ, զՄարքայ, զԵղիլշէն, զԹումաշէն, զԲեշկենն, և զամենայն արեան մերձաւորք...:

Արդ, գրեցաւ սայ ձեռամբ Երեմիայի սոսկ անուամբ արեղայի, որ եմ յետնեալ ամենայնի. ի թվին ՋԻԷ. (1478):

543

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Յ

Երևան 8128

գրիչ՝ Մկրտիչ
վայր՝ Տաշրա գաւառ, Յոհան Ուննեցու ուխտ

Փառք... որ. ետ կարողութիւն ոգոյ և մեղսաներկ անձին Մկրտիչ եպիսկոպոսի հասանել յաւարտ սուրբ գրոցս, որ կոչի Շարակնոց: Զոր նախ||նիքն մեր և աստուածաբանքն ուղղափառ վարդապետքն եկեղեցւոյ երգեալ են աւժանդակութեամբ հոգոյն սրբոյ, առ ի պայծառութիւն եկեղեցւոյ և ի կրթութիւն մանկանց Սիրովնի և յիշատակութիւն սրբոցն աստուծոյ և պատիւ տէրունական տաւնից, և մաղթանք, աղաւթք և երգք հոգևորք:

Որ եղև աւարտ սորա ի թվականիս Հայոց ինն հարիւրի և ԻԷ. յաւելորդի (1478), ի գաւառիս Տաշրա, ի սուրբ ուխտս Յոհանու Ուննեցու, առ ոտս երջանիկ և սրբամաքուր և հեզահոգի բարունոյ Սարգիս վարդապետի, ի հայրապետութեան տեառն: Սարգիս կաթողիկոսի ի վաղաբաւառ քաղաքի, ի խնդրոյ սրբազան և առաքելաշնորհ արհիեպիսկոպոսի և բանի խնդրողի տէր Յոհաննան վարդապետի՝ սիրասնունդ աշակերտի տիեզերալոյս և քաջ բարունապետի տանս Արևելեան Դանիէլի մեծի հռետորի: Նւ սրբասնեալ և սրբազնամաքուր. արհիեպիսկոպոսս և վար-

328ա դապետս տէր Յորդանան է տեսուչ և վերադիտող մեծի արհիական նա-
հանդին Եւ||րստաթէի, որ կոչի Սիւնեաց: Զոր և ետ դրել ըզսա յիշատակ
իւր, և ծնաւոց իւրոց՝ հար իւրոյ Շմաւնի և մարն Խուրլու-Խաթու-
նի, և եղբարցն Յովանէս երիցու և Յոնանիսի, և եղբարորդոցն Եզե-
կիէլի, Դանիէլի, Շմաւնի և Գեղամի՝ դպրացն և այլ ամենայն արեան
մերձաւորաց մերոց՝ կենդանեաց և հանգուցելոց ի Քրիստոս: Եթէ ոք
հանդիպիք սմա տեսանելով, կարդալով և կամ արինակելով յիշեսէք ի
մաքրափայլ յաղաթս ձեր և աստուած զձեզ յիշէ յիւր միւսանգամ գա-
լլատեանն իւրոյ, ամէն, եղիցի, եղիցի:

544

Գ Ա Ն Չ Ա Ր Ա Ն

Երևան 9222, խդ

գրիչ՝ Մանուէլ
վայր՝ Կուֆի գիւղ

4ա ...Աստանաւոր յանկ ելեալ կատարեցաւ քաղցր երգարանս Գանձա-
րան ի դառն և ի նեղ ժամանակիս, որ յանարինաց հալածիմք ի հար-
կապահանջութիւն և ի բազում տրտմութիւն, և զքրիստոնեայքս յերե-
մանի կու պահեն և ի տարտարոս. եւ մէք յուաւրով յողորմութիւնն աս-
տուծոյ, զի նա փորկեացէ զմեզ ի յանարինաց և յամենայն փորձանաց,
ամէն:

4բ Արդ, գրեցաւ սուրբ Գանձարանս ի դեաւղս որ կոչի Կուֆի, ընդ հո-
վանեաւ սուրբ Հազարաբիրացս, և սուրբ Գրիգորիս, և սուրբ Նշանիս,
և ամենայն սրբոց նահատակացս, որ աստ կան հաւաքեալ, ի Թակա-
նիս մերում Զ. և Ի. (1478)...

Գրեցաւ սուրբ Գանձարանս ձեռամբ յոգնամեղ և մատնադետեւ գրչի
Մանուէլի եղկելի և սուտանոն քահանայի, որ գործովս եմ խիստ յոռի,
անուամբ միայն քահանայի: Որ մեծաւ աշխատութեամբ գրեցի զսա
ի խնդրոյ Ընուզբէկին, որոյ ցանկացող եղեալ յայս սուրբ տառիս, և ինքն
փոխեցաւ ի Քրիստոս՝ յոյսն ամենայնի, և յանձն արարեալ կենակցին
իւրոյ Ասուգանին և զըստերն իւր Սաւթան-Մէլիքին, և թոռանցն իւրոյ
Սաթիբէկին, որ և նոքա յոյժ փափաքանաւք ետուն դրել զԳանձարանս
յիշատակ բարիհաւատ Ընուզբէկ պզընձգործին, և կենակցի իւրոյ Ասու-
գանին, և փեսային իւրոյ Հազարբէկին, և դստերն իւր Սաւթան-Մէլի-
քին, և իւր որդոցն՝ Սաթիբէկին, [Յակոբին, Անտիբէկին]*, և ծնողաց
իւրոց, և ամենայն արեան մերձաւորաց իւրոց՝ մեծի և փոքու, և ետուն
ընծայ Ազուլեաց միջի Թաղի եկեղեցեացն [սուրբ Սիոնին, սուրբ Յակո-
բին]*:

8ա [Արդ, աղա]չեմ ձեզ, ո՛վ սուրբ մանկունք եկ[եղեցոյ], որք երգէք և
կամ օրինակէք [սուրբ բեր]անով աստուած ողորմի ասացէք ստաց[աւղի
ս]որա Ընուզբէկին, Ասուգանին, [Հազ]արբէկին, Սաւթան-Մէլիքին և

* Այս անունները լրացված են այլ ձեռագրով:

իւր զաւակացն. և ինձ՝ մեղապարտ գրչի Մսնէլի, և զծնաւոսն իմ յիշեցէք ի Քրիստոս՝ զՊետրոս քահանայն և զԱլամշատն, և զկողակիցն իմ, և զզաւակսն իմ, և զամենայն արեան մերձաւորսն մեր...:

Եւ զԱրդունշէն յիշեցէք ի Քրիստոս՝ զօրինակի տէրն, և զտէր Բարսէղ քահանայն, որ զօրինակս շնորհեցին, և աստուած զձեզ յիշէ, ամէն*:

545

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Նոր-Ջուղա 527, Մ.Տ.Մ., և Մ.Տ.Ա.

գրիչ՝ Հայրապետ
վայր՝ Աղթամար

217... Արդ, ես Դուռդանէս և քոյրն իմ Շահգադէն ստացանք զսուրբ Աւետարանս ի հալալ և յարդար վաստակոց իւրեանց յիշատակ իւրեանց, և ծնողաց նոցին՝ հաւրն Աբդըլմսենին, և մաւրն Դովլաթ-Խաթունին, և պապկանն Ստեփաննոսի, և որդոցն Գուշիբէկին, Աւետիսին և Աղբ կին, և քուերն Շահգադին, և որդոց նոցին Ամիրմէլիքին և Ազնաւուրին...: Այլ և զծագրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թուականիս Հայոց ի ԹՃ և ԻԷ. (1478), ի յաստուածապահ կղզիս Աղթամար, ընդ հովանեաւ սուրբ Խաչիս և սուրբ Սարգիս զաւրավարիս, ի հայրապետութեան տեառն Ստեփաննոս կաթողիկոսի, ի գառն և ի նեղութեան ժամանակիս, որ երկիր ամենայն երերեալ կայ և տատանեալ ի ձեռաց անօրէն ազգին նետողաց, վասն ծովացեալ մեղաց մերոց: Այլ և զիս [յիշեցէք]՝ զյետինս ի կարգս կրանաւորաց և զառաջինս ի դասս մեղաւորաց՝ զմեղօք մեռեալ գոծողս զՀայրապետ, և զծնողսն իմ զԽաչատուր և զՈսկէտիկիներն, և երսխտաւոր քեռոյն իմոյ Միւսաբէնց Թումայ աբեղային, և եղբօրն իմոյ Յոնանիսին, և կենակցին իւրոյ, և եղբօրորդոյն իմոյ Կարապետի՝ ծաղկողի սուրբ Աւետարանիս...:

Դարձեալ, յիշեցէք ի սուրբ յաղաթս ձեր զստացող սուրբ Աւետարանիս՝ զբարեպաշտ կինն զԴուռդանէն, և զհարեղբայրն իւր զԱմիրմուսէն, և զնորին կենակիցն՝ զԹումանդէն, և զորդիքն զՄելիքագադէն և զԱմիրմուսէն, և զդաստերքն զԲէկին և զՂրիմ-Խաթունն** և զՏայու-Խաթունն...:

546

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

ԼՅՎ 199, յյուռն. 483—486, Շատախի եկեղեցի

գրիչ՝ Մխիթար
վայր՝ Բունաշէն

Փառք... ուստի և տեսեալ զսորա անճառ փրկագործութեան խորհուրդ ոմն ի լուսազարմից Խոսրով անուն, որ ցանկայր ի վաղուց հետէ այսմ

* Ձեռագիրը, որից անյատկած է այս հիշատակարանը, պահանել է Խ. Դադյանին, և նկարագրվել նրան պատկանած ձեռագրերի ցուցակում № 24-ի տակ (տե՛ս է. Թօփեան, Ցուցակ ձեռագրաց Խաչիկ վարդապետի Դադեան, մասն Ա., Վաղարշապատ, 1898, էջ 39):
** Ս. Տ. Ա. «ԳՇԻՐԻՄ-Խաթունն»:

աստուածախաւս սուրբ Աւետարանիս, և ետ գրել զսա ի յիշատակ հոգոյ իւրոյ, ի մեծ թուականիս Հայոց ՋԻԷ. (1478), ի կաթողիկոսութեան հայկազ[ն]ան սեռիս՝ տէր Ստեփաննոսի Աղթամարայ, և ի մերոյս նախանգիս՝ <մերոյ> տէր Ղազար եպիսկոպոսի, զոր տէր աստուածն Իսրայլի պահեսցէ անսասան զաթոռ հայրապետական և թագաւորական մերոյ ազգին:

Նւ արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի գեաւղս, որ կոչի Բոնաշէն, ընդ հովանեան սուրբ Քրիստափորի զաւրավարին: Այլ և գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ձեռամբ Մխիթար քահանայի՝ անարժան և տխմար զրչի: Նւ իմ անընդունակ դուով յարուեստ գրչութեան և բազում մեղաց ցնորիւք պաշարեալ, այլ ըստ կարի մերում, զոր պարգևեաց մեզ մարդասէր հոգին սուրբ, բազում աշխատասիրեալ իմ ի սմայ գրեցի անարժան ձեռք իմովք զսուրբ Աւետարանս յիշատակ խոսրովին, և ծնողացն իւրոց Կարապետին [4] Խէրէֆին, և կողակցին իւր Մարգարտին, և զաւակացն իւրոց Մարտիրոսին, և կողակցին իւրոյ խոնցա-Հաթունին, որ յայսմ ամի փոխեցաւ առ Քրիստոս և սուգ մեծ եթող սիրելեացն իւրոց և շատ որբեր մնացին, ... և աստուած-ողորմի ասացէք խոնցա-Հաթունին, ամէն, և իւր զաւակին՝ Թարեանին, և Կարապետին, և Հայրապետին, և Ալամշահին, և Ջանմէլիֆին, և միւս զաւակին՝ Սահակին, և կողակցին իւրոյ Մուսատին, և զաւակին իւրոյ Թումային, և Հայրապետին, և ամուսինն Խելաւֆին, խոսրովու, և դստերն Հռիփսիմին, և զաւակին իւրոյ Խելաւֆին, և միւս դստերն Խանթութին, և զաւակին իւրոյ Խոստեղին, և Սաւաթին, և Յակոբոսին, փեսային Վարդաշահին, ամէն: Նւ ամենայն արեան մերձաւորս խոսրովին, առհասարակ, յիշեցէք ի Քրիստոս և լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք, և աստուած, որ առատն է ի տուրս բարեաց ձեզ և մեզ ողորմեցցի, առհասարակ, ամէն:

Նւ արդ, ես՝ յերես տնկեալ աղաչեմ զձեզ, ո՛վ մանկունք Սիոնի, յիշեցէք ի մաքրափայլ աղօթս ձեր զանարժան և զմեղապարտ գրիչս զՄխիթար քահանայ, և ծնողս իմ Յովնանէս քահանայ և զՄարթայ, զաւակս մեր զՅովնանէս քահանայ, որ կապեաց զսա, և զԱռաքէլ քահանայն, որ ծաղկազարդեալ պայծառացոյց զսա: Տէր աստուած պահեսցէ զնոսա անսասան, ամէն: Նւ զՄկրտիչն, և զԿարապետն, և զՄովսէս սարկաւազըն, և զամենայն արեան մերձաւորսն մեր, առհասարակ, յիշեցէք ի Քրիստոս, և աստուած զձեզ յիշէ և ողորմեցցի ի յիւր միաանգամ գալըստեանն, ամէն:

Դարձեալ, կրկին մաղթանաւք աղաչեմ զձեզ յիշեցէք ի Քրիստոս զստացող սուրբ Աւետարանիս զխոսրովն, և զծնողսն իւր Կարապետն, Խերեֆին, և զկողակիցն իւր զՄարգարտն, և զաւակս իւր զՄարտիրոսն, և զՍահակն, և զՀանթութն, և Ամանին, և իւր որդոյն Հայրապետին, Ամիր-Ամադն, Փողփուլին, և մաւր Խելաւֆին: Աստուած-ողորմի ասացէք սոցա և աստուած ձեզ ողորմի, ամէն: Ով ոք յանդգնի կամ ծախէ, կամ գրաւ դենի, կամ անօրինացն մատնի, թէ մերոց և թէ աւտարաց՝ նա զմասն Յուդայի առցէ և զանէծս Կայենի առցէ, ամէն, ամէն:

547

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Ց

ԳՅԲ ԱՅ 38, էջ 30

գրիչ՝ Գրիգոր
վայր՝ Խշմայի վանք

322բ ...Յամի իննհարիւրերորդի և ԻԷ. յաւելորդի թվականութեանս Հայոց (1478) գրեցաւ եղանակաւոր տառս, որ կոչի Շարականոց, ձեռամբ Գրիգոր լոկ անուն աբեղայի, ի մեծափառ վանքս, որ Խշմայի վանք կոչի, ընդ հովանեաւ Ապտըլմսեհ նահատակին և սուրբ Կարապետի տաճարին... ի յառաջնորդութեան վանացս Գրիգոր բարունապետի, ի հայրապետութեան տեառն Սարգսի...:

548

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Ց

«Միարանք և այցելութեան Երուսաղէմի», էջ 401—403

գրիչ՝ Նիկողայոս
վայր՝ Պաւնտոս քաղաք (Տրապիզոն)

Ի թվ. ՋԻԷ. (1478) ի սուրբ Երուսաղէմ սկսեալ, և ապա եկեալ ի հրոշակաւոր մենաստանն, որ կոչի Աւագ վանք, և անդ փոքր մի ծրեալ, և ապա անտի, վասն ահին ժանտաբարոյ Չիքախին, եկաք ի քաղաքս մեր Պաւնտոս, ընդ հովանեաւ Ամենափրկչին, և սուրբ Կարապետին, և սուրբ Խաչին, և է անապատ կրօնաւորաց: Եւ իմ անդ եղեալ կրեցի բազում վիշտս...:

549

Գ Ա Ն Ձ Ա Ր Ա Ն

«Լոյս», 1905 թ., էջ 969

գրիչ՝ Յովան
վայր՝ Մովք

...Գրեցաւ սուրբ Գանձարանս ի Մովքս, ի դուռն սուրբ Նշանիս, ի թուականիս... ՋԻԷ. (1478), ձեռամբ յոքնամեղ և մատնդիդ (՝) Յովան սուտանուն էրիցուա...: Յիշեսցիք յաղաթն ձեր զիս և զծնողսն իմ Մուրադ և զԴաւիթ*, և ղորդիս իմ Խաչատուր՝ վոխեցաւ Քրիստոս, և Սառայն, զՅովան, Մարգար երէց, որ զարինակն ետուր. ապա աղաչեմ զձեզ, որ խոշորութեան և սխալանաց մի մեղադրէք, զի կար մեր աշխատի էր:

* Թերևս ուղղելի՝ «Դաւիթ»:

550

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

ՍՅՀ հա. Ա, 48, էջ 96—97

դրիչ՝ Մեկխէք
վայր՝ Հալապ

ա

524ա ...Արդ, տեսեալ և իմացեալ զսորա անճառելի աւետիքն և զամենեցուն փրկագործութեան խորհուրդ, ամէնաւրհնեալն և հոգեացեալն ի գործս ամենայն բարութեան և իմաստուն... պարոն Ֆարանն, և ստացաւ զսա յիշատակ բարի հոգոյ իւրոյ, և բարեպաշտ ծնաւդացն հարն Աստուածատուր մաղդասուն և մարն մաղդասի Ֆիմոցին, և հարազատ եղբարցն Յոնանիսին, Սիմէոնին, Կարապետին, Դանիէլին, և քրւորցն Շամէ-Խաթունին, Շեռնուր /// և Դանարին: Արդ, որք հանդիպիք և վայելէք յաստուածային /// լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք ստացաւի սուրբ Աւետարանիս՝ աստուածասէր և բարեպաշտ պարոն Ֆարանին և որդւոյ իւրոյ Աբրամ սարկաւագին:

Եւ արդ, ես՝ յետինս ի կարգաւորաց և անպիտանս և անարգս ի գիրս գրչութեան Մեկխէք կրօնաւոր, որ զանունս [ունիմ] և գործս ոչ, շնորհաւ տեսուն սկսայ և ողորմութեամբն աստուծոյ կատարեցի զտէրունեան սուրբ Աւետարանս ի թվականիս Հայոց ՋԻԷ. (1478) ամին, ի մայրաքաղաքս Հալապ, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին և սուրբ Նշխարացս, որ աստ կան հաւաքեալ: Վասն որոյ ուղիղ սրտիւ և լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք ստացաւի սուրբ Աւետարանիս Ֆարանին, և որդւոյն Աբրահամ սարկաւագին, և ծնողացն մաղդասի Աստուածատուրն և Ֆիմոցին, և ինձ անարժանիս Մեկխէք գրչի, և ուսուցչին իմոյ Մկրտիչ վարդապետին, և մարմնաւոր ծնողաց իմոց՝ հարն իմոյ Ղազարին և մօրն Ոսկինատին, և հօրեղբօրն իմոյ Ստեփանոս կրօնաւորին, և քրւոր իմոյ Ասանէթին:

Դարձեալ, կրկին աղաչեմ զմանկունս սուրբ եկեղցոյ, որք հանդիպիք սմա աստուած-ողորմի ասացէք Ֆարանին, կենակցին իւրոյ Ղարիպ-Խաթունին, և ինձ անարժան Մեկխէք գրչի, ամէն:

Եւ խորհրդեան և սխալանաց գրիս մի մեղադրէք, զի այդչափ էր կարմեր: Եւ առաւել յիշման արժանի առնել ըզՖարանն, և զմիւս կենակիցն իւր զԽաթունն, և զժողկեալ զաւակն իւրեանց զԱստուածատուր և Զաբաբէն, և զԻսայիս Պետրոսն, և զիւր որդիքն զՖարանն և զԱպանդոն և զԱպուլան:

բ

529բ /// Եւ Մուղալս... որդին Ֆարանիս եդիր զայս սուրբ Աւետարանս ի դունն սուրբ Աստուածածնայ յիշատակ իմ հոգեւ, որ ոչ որդի և ոչ եղբայր և քոյր զիմ յիշատակս առնէ. ով որ դիմադարձ լինի ու առնու ու ծախէ՝ նայ զՅուզայի պատիժ առնիցէ, ազգայինին (") անէծք, աստուած ողորմի ասացէք, ամէն:

գ

ԶԿարապետ Բերկրցի նկարող[ը]ս յիշեցէք ի Քրիստոս:

551

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Նոր-Ջուղա 561, Մ.Տ.Մ.

Կաղմող՝ Ազարիա

162բ ...Արդ, և ես՝ Սարգիս քահանայս, առի ղսուրբ Աւետարանս ի հալալ ընչից իմոց՝ յիշատակ ինձ, և ծընաւդաց իմոց՝ հար իմոյ Ներսէսին և մար իմոյ Խոնձին. և եղբարցն իմոց Դաւթին և Փանմանին և Զապար-բուին(»), և քուերացն իմոց Աշամարին, Շահիսլիմին, Զաաամին, և եղբայրորդոցն իմոց Հայկազին, և Սաեփանոսին, Գաւրկին, Թարխանին և Բարսղին, և դրստեըն իմոյ Դիլշաաին, և ամենայն յարեան մերձաւորացըն: Զոր և աստուած վայելել տացէ մինչև խորին ծերութիւն, ամէն: Ի թվ[ահան]իս Հայոց ՋԻԷ. (1478):

Այլ և զվերջին կաղմող սուրբ Աւետարանիս զԱզարիայ սուտանուն քահանայ յիշեսջիք ի մաքրափայլ աղսութս ձեր և աստուած զձեզ յիշէ, ամէն:

552

ԳԻՐՔ ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ

Վիեն. 338, Տաշ. ցուց., էջ 786

գրիչ՝ Յակոբ

48ա Զստացող սուրբ գրոցս զտէր Յովանէս եպիսկոպոսն և զգծող սորին զՅակոբ քահանայս յիշեսջիք ի Քրիստոս, ո՛վ բարեմիտ կարգացողք և հաւատարիմ և իմաստուն լսողք...

Գրեցաւ ի թվ. ՋԻԷ. (1478), ի փառս:

դրիչ՝ Մելիսէթ
վայր՝ Առեստ գիւղ

Գրեցաւ ի թվ. ՋԻՐ. (1479), ի յընտիր արինակէ առաջին վարժապետին և քաշ քարտուղարին Գրիգորի մականունն խոլ կոչեցելոյ, ի յերկիրս Տաւրքերունոյ, ի գիւղս Առեստ, որ կոչի Բանառամանի, ընդ հովանեաւ սուրբ տաճարիս Գէորգեայ և Անտոնի և հրաշագործ Գետարգելի սուրբ նշանի, Եւ կէսն գրեալ եղև ի յՂնծանի(»), ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածին տիրամօր լուսոյ, և սուրբ Առաքելոյս Թադէոսիս, քանզի փախեալ էաք ի յանարինաց, զի Հասան-բէգն մեռաւ և թագաւորեաց որդին՝ Սօլբան-խսլիլն, և միւս որդին Աղուբէկն յարեաւ բաղում զաւրաւք ի վերայ եղբօրն, և եսպան զնա, և ինքն թագաւորեաց ամենայն աշխարհի. և այժմ զնացեալ է բաղում զօրօք ի յԱրևելս՝ դէմ Չաղաթին, և զոր աստուած կամի՝ այն լինի*:

դրիչ՝ Յովնանէս Մանգասարեց
վայր՝ Արնէշ

...Արդ, տեսեալ և իմացեալ զսորա անճառելի աւետիքն և զահագին սպառնալիքն և զամենեցուն փրկագործութեան խորհուրդ՝ ամէնաւրհնեայն և հոգիացեալն ի գործս ամենայն առաքինութեան, իմաստուն և աստուածասէր տղայ Բաբէն, Յովնանէսն, Դաւութն, Գրիգորն: Եւ ստացաւ զանառիկ մեծութիւնս և զփարթամ հարստութիւնս՝ զտէրունեան սուրբ Աւետարանս յիշատակ իւրն, և ծնաւղացն իւրոց՝ Միրզին և հանգուցեալ Նարինջ-խաթունին, Թաբաթիկին, և որդիքն հանգուցեալ ի Քրիստոս՝ տէր Առաքելն, Մելիումն...: [Յիշեցէք] հաւատարիմ և երանելի Յովնանէսն, և ծնողաց իւրոց՝ Միրզէն, խաթունն, և դուստրն իւր Մայրիւսնէն, և թոռներն իւր սարկաւաք Յսկոբ, Յոնանն, Մկրտիչն, Խանդուտն, Սաբերէն, Սալուարիսանն, Խաւհնարին, ամէն...:

* Մ. Տեր-Մովսիսյանը հայանում է, որ ձեռագիրն ընդօրինակել է Մելիքիսեթ քահանան Եի վայելումն աէր Մկրտիչ կրանաւորի, որդոյ տէր Ներսէսի և Թաւրթիպի:

Եւ արդ, ես՝ անարժանս և անպիտանս ի դասս քահանայից Յովաք-
նէս երէց, ոչ ունելով իշխանութիւն ձեռնարկել ի սուրբ Աւետարանս,
բայց յուաւով ի ներողութիւն և ի մարդասիրութիւնն աստուծոյ սկսայ
ղսուրբ Աւետարանս և աւարտեցի ի դառն և ի սարսափելի աւուրքս, որ
կայ ի միշի մերում սուրն աստուածային և խոցոտէ զանմեղ տղայքս.
խոցեալքն մեռանին եւ այլքն ահաբեկ լինին, լան և տրտմին, ոչ հաց
ուտեն և ոչ ջուր ըմպեն: Եւ խոցեալքն դան լալով և կաղալով առ մայրն
և անկանի ի դիրկս մօրն և ասէ. ո՛վ քաղցրիկ ծնօղ, մեռանելոյ խոցե-
ցայ, թէ ճար դիտես արա, միթէ ոչ բաժանիմ ի ձեզանէ: Եւ ողորմելի
ծնօղն այրւէր, խորովէր, եւ ճար չգիտէր: Եւ ապա տղայն թաւալէր և հո-
դեմարէր, և կռուելով և կանչելով զհոգին հանէր, և լալի և ողորմելի
ծնօղքն գոչէին, գողային և հառաչէին, վա՛յ որդի կանչէին և ուշաթա-
փեալ կենդանոյն մեռանէին: Եւ ո՛ր լեզու կարէ պատմել զխեղճ մեռանել
տղայոցն և զայրել և զխորովել ծնողացն:

Յայն սարսափելի աւուրքս լալոտ աշօք գրեցի սուրբ Աւետարանս:
Եւ է թուական Հայոց ՋԻՐ. (1479), ի հայրապետութիւնն տէր Յովաքնէս
կաթողիկոսի, և է փաթշահ աշխարհիս Եաղուպ-բէկն: Գրեցաւ սուրբ տէ-
րունեան Աւետարանս ի քաղաքս Քաջքերունոյ Արեւիս կոչեցելոյ, ի դուռն
սուրբ տաճարիս Գէորգեայ զօրավարի և կաթուղիկէ սուրբ Աստուա-
ծածնիս: Վասն որոյ աստուած-ողորմի ասացէք անարժան գրիս, և
ուսուցչին իմոյ Թովմա սուրբ բարունոյն, և ծնօղաց իւրոց, և աշխատո-
ղացս ի սպասաւորութիւն մեր զՈւշալի (") և ծնօղաց նորա, ամէն:

555

ՄԱՇՏՈՅ ԵՒ ԳԱՆՁԱՐԱՆ

Փիւրդ. 6273, էջ 325—326, Եւգուկիոյ

ս. Գէորգ եկեղեցի

գրիչ՝ Զաքարիա

վայր՝ Արեւիշ

Գրեցաւ Մաշտոցս և Գանձարանս ի դուռն սուրբ Աստուածածնի
՝ Արեւիշ քաղաքիս, ի ՋԻՐ. (1479) թուականիս, ձեռամբ Զաքարիա քա-
հանայի:

556

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Սեբասիա, ս. Նշան, 33, ՀԱ. 1925, սյուն. 262—263

Փիւրդ. 6273, էջ 326

գրիչ՝ Պաւլոս

վայր՝ Մուշ

ա

...Արդ, այսմ անմահական ըմպելոյ փափագաւ եղեալ աստուածա-
սէր և ամենայն անհոգեմեղ արժանաւոր խոճա Յովսէփն, զորոյ և

զսա ի բաղում ժամանակաց ցանկացող եղեալ այսմ անգիւտ մարգարտիս և ամենագով արքինակիս... հաստարիմ և ողորմած աղքատաց և տնանկաց, ամենագովելի և մեծաշուքն և իշխան Տարունայ գաւառիս խոճայ Յովսէփ ետ գաղափարել զսա ի ձեռն նուաստ և ներգեւեալ ողոյ Պալոս վարդապետի՝ փօռն և անյարմար և ախմար գրչի:

Արդ, գրեցաւ սա ի քաղաքս Մուշ, ընդ հովանեաւ սուրբ տաճարիս Պաղատի աստուածածնին, ի թվականութեանն Հայոց ՋԻԸ. (1479) ամին, և ի թագաւորութեան Բայանդուլի աղգին նետողաց՝ Եղուպ-խանին, և ի կաթողիկոսութեան սուրբ էջմիածնի տէրն Յովհաննիսի և Սարգսի:

Գրեցաւ սա հրամանաւ և ծախիւք խոճա Յովսէփին, յիշատակ հոգոյ իւրոյ, և ծնողացն իւրոց՝ հօրն պարոն Սէրին և մօրն Դուխտարին, և կողակցին իւրոյ Դուլիգարին, և զսուերն իւրոյ հանգուցելոյն առ Քրիստոս Աննային, և ծաղկեալ զաւակի սորին Շառաւին, և ամենայն ազգականաց իւրոց՝ կենդանեաց և հանգուցելոց...:

Դարձեալ, աղաչեմ յիշատակել յազաթս ձեր զՅովհաննէս քահանայ, զի աշխատեցաւ ի կոկել թիղին, և աստուած-ողորմի ասել նմա և ծնողացն իւրոց, ամէն:

Դարձեալ, աղաչեմ յիշեցէք ի Քրիստոս զհարեղրայրորդին իմ դիսաւջա Յովաննէս, և զծնաւդսն իւր, և զկողակիցն իւր զՍուլթանն, և զորդին զՄելգոն, զՇաղաթն, զԹաղբիվերիզն, զԱղաչան, և զդուստրն՝ զԽանումն, և զՄելքոնէ կողակիցն զԹուրանդէն, և զորդին զԹարխան, և զայլ ամենայն մերձաւորքն...:

Բ

Ջխաւճա Յովսէփ և զծնաւդսն նորա աղաչեմ յիշատակել յազաթս ձեր... մանաւանդ և առաւել զուգակցի նորին՝ պարոն Յովսէփին՝ խաթուն Դուլիգարի, և մօր Դուլիգարին՝ Գուհար-Մելիքին, և ամենայն արեանառու ազգականաց խաւճա Յովսէփին, ունելով զսուրբ Աւետարանըս միջնորդ և անբարբառ բարեխաւա առ միածին որդին աստուծոյ, և յիշատակ անշինջ հոգոյն իւրոյ ի սուրբ եկեղեցի: ՋԻԸ. (1479) գրեցաւ, ի ժամանակս Պօղոս վարդապետի:

557

Յ Ա Յ Ս Մ Ա Ի Ո Ի Ր Ք

Փիրդ. 6273, էջ 327, Վան՝ Հաւենց գիւղ

գրիչ՝ Յոհաննէս

վայր՝ Խարբերդ, Սինամուա գղեակ

...Արդ, գրեցաւ գիրքս այս ի քաղաքս Խարբերդ, յանառիկ դղեակս որ կոչի Սինամուա, ձեռամբ մեղսամած և անարժան ծառայիս աստուծոյ սարկաւաք Յոհաննէս գրչի, ընդ հովանեաւ սրբոյն Սարգսի զօրավարին և որդւոյ նորա Մարտիրոսի, ի թուականութեանս հայկազեան տումարի ՋԻԸ. (1479), ի յամիրութեան աղգին նետողաց, որ ասի Տուլղաաւարցի Մելիք-Ասլանին, ի կաթողիկոսութեան Վաղարշապատու տէր Գրիգորի, և յեպիսկոպոսութեան տէր Սիմէօնի և տէր Դաւթի:

558

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

«Բադրեանդ», էջ 362

գրիչ՝ Գրիգոր
վայր՝ Աղթամա՞ր

Գրեցաւ տառս ///... ձեռամբ անիմաստ և անարհեստ գրչի Գրիգոր սոռտանուն արեղի, ի խնդրոյ հեղահոգի և դեռարոյս Առաքել քահանայի, որ ստացաւ զսա ի արդար վաստակոց իւրոց և յիշատակ ծնողաց իւրոց:

/// ոյց գրեցաւ սա ի գաւառս /// և յանապատս /// [Աղթամա՞ր]*, ընդ հովանեաւ ս ///: Արդ, ես և ս /// վնաս վառեց(“) և այլ բազմահաւք սրբոցս, յեպիսկոպոսութեան տէր Յովսէփն վերադիտողի /// և /// և /// աւ առին, յիշեցէք և զԵրեմիայի աբեղա, որ բազում աշխատեց առ ի թղթիս կոկելն /// և զիս՝ զանարժան՝ գրիգոր աբեղաս, և զհոգեոր մայրն իմ զՀանիշուր (՝) տնտեսն յիշեցէք ի Քրիստոս...:

Խոշորութեան սխալանաց անմեղադիր լերուք, զի կար մեր այսչափ էր ///

559

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 9538

գրիչ՝ Աստուածատուր
վայր՝ Տղա սուրբ Գրիգորի վանք

ա

Գրեցաւ սուրբ Աւետարանս թվ. ՋԻԸ. (1479), ձեռամբ մեղսամակարթ և փծուն գրչի Աստուածատուր կոչեցեալ անարժան երիցու, ի գաւառս ի յեկեղեաց ի սուրբ մենաստանս, որ կոչի Տղա սուրբ Գրիգոր, որ և տղայացեալն աստուած ի տղա հասակի երեւցաւ սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին, և այլ բազմահաւք սրբոցս, որ աստ կան:

Արդ, աղաչեմ զամենեանեան, որք հանդիպիք սմա կարդալով կամ աւրինակելով խոշորութեան դրիս և սղալանաց սորա մի՛ մեղադրէք, զի այս էր կար մեր:

բ

Զտարտամս ի բարիս և զարադս ի չարիս զմեղապարտ գծողս զԱստուածատուր յիշեցէք ի Քրիստոս միով տէր ողորմայիս:

560

Ա Ղ Օ Թ Ա Մ Ա Տ Ո Յ Ց

Ալիշան, Հայկաբան

գրիչ՝ Գրիգոր
վայր՝ Երուսաղէմ

Արդ, գրեցաւ սա, որ կոչի Աղօթամատոյց և փրկական սուրբ խորհուրդս պատարագի ի նմին տփի՝ ի սուրբ քաղաքս Երուսաղէմ, ի վանքս

* Հրատարակիչը հայտնում է, որ «Աղթամա՞ր»-ը եղծված է եղել:

Փրկչի... ձեռամբ... Գրիգոր անարժանի... կրօնաւորի... Յիշեցէք... հօ-
րրն իմ Սարգսի և մաւրն իմ Աւէլային(°)... օրինակն շնորհողին Առաքել
ճգնաւորի, որ է յօրինակէ Թումայ վարդապետին:

561

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Տ. Պալեան, Յուդակ հայերէն Ձեռագրաց ի Թուրքիա,
հա. Ա., տետր Բ., էջ 47, Կեսարիայի ս. Աստուածածնի
եկեղեցի № 2

գրիչ՝ Սարգիս

263ա ...ի թվիս Հայոց ՋԻՂ. (1479) գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ձեռամբ
անարժան սուտ արեղայի, յիշատակ Ղա[զա]րին և իւր ծնաւդին և ամե-
նայն արեան մերձաւորացն, որ ստացաւ զսա յիւր հալալ ընչից իւրոց,
և ետ յիշատակ Կարապետ քահանային ի վայելումն անձին իւրոյ: Յի-
շեցէք եղբայր սորա զէտիլն, և զիւր ծնաւդսն՝ զհայրն զպարոն Սողոմոն
և զմայրն իւր, և զայլ արեան մերձաւորսն:

Դարձեալ, աղաչեմ զձեզ, ո՛վ սուրբ ընթերցաւդ, յիշեսցիք ի սուրբ
յազաւթս ձեր զպարոն Ղազարն և զիս՝ զանարժան զՍարգիս անուն, Աղա-
չեմ անմեղադիր լերուք սղալանաց սորա, զի կար մեր այսչափ էր, և ով
զմեզ յիշէ աստուած զինքն յիշէ յիւր արքայութիւն, ամէն*:

562

Հ Մ Ա Յ Ի Լ

Երևան, հմայիլ 1

գրիչ՝ Ստեփանոս

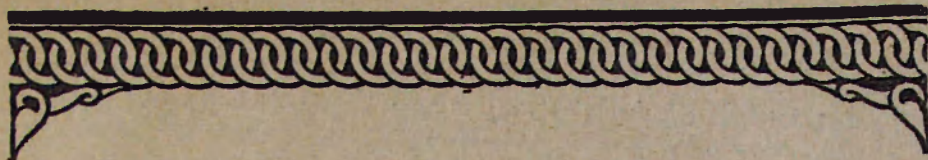
...Պահէ զծառայս աստուծոյ զխոշա Քրմանն, և զկողակիցն իւր
զԴաւիթարշաւն, և զզաւակսն իւրեանց զՆայիպշէն, և զայլ արեան մեր-
ձաւորսն, ամէն**:

Գրեցաւ Կիպրինս*** առ դրան սուրբ Յովաննիսին, սուրբ Աստուա-
ծածնին, սուրբ Ստեփանոսին և սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչին, ՋԻԱ. (1479)
թվին, ձեռամբ անարժան գրչի Ստեփանոսի...:

* Նույն այս հիշատակարանը, ձեռագրի նկարագրութեան հետ միասին Տ. Պալեանը
հրատարակել է նաև «Ծաղիկ» թերթի 1891 թ. № 41-ում (էջ 2):

** Սաացողների անունները գրված են այլ ձեռագրով:

*** Իմա՝ «Կիպրիանոս»:

Ս Ա Ղ Մ Ո Ս

Վ. Թորդոմեան, Ամիրդովլաթայ
Սաղմոսը, ՀԱ. 1896, էջ 246—249

գրիչ՝ Մարտիրոս
վայր՝ Ըստամպալ քաղաք

...Գրեալ ձեռամբ յողնամեղ և անարժան ծառայի Մարտիրոս արեղայի, ի խնդրոյ հեղափոխի և պատուական իմաստասիրի, ճարտարհմուտ հին և նոր կտակարանի և աստեղաբաշխութեան արհեստի՝ Ամիրդովլաթ մեծ գիտնականի և արագ բժիշկի, որ այժմ գործով անոճն երևի, զի զտիւ և զգիշեր ոչ դադարի, միշտ ի գիտութիւնս պարապի և անհաս բանի հասու լինի, քանզի անշափ է սէր սորա առ աստուած և առ գիրքս աստուածային, կամի որ զամենայն ընդիր և գեղեցիկ գրեանս առ ինքն ժողովէ։ Յորոց մինն այս հողէնուագ Սաղմոսս Դաւթայ, յարդարեալ և սրբագրեալ մեծ վարդապետին Հայոց Յովնանիսի մականուն Գառնեցի կոչեցեալ, յորոյ աղաւթքն օրհնութիւն միշտ եղիցի ի վերայ հաւատացելոց, մանաւանդ ի վերայ հայկազուն տոհմիս Արամեան։

Յորժամ գնաց մեծ խօնղթար սուլտան Մուհամաւն ի վերայ Ուզուն-Հասանայ, և կոտորեաց զնա, արար փախստական, բռին զերծեալ գնաց ի Թաւրէշ, և սա դարձաւ հմուտ ի Խախքեան գաւառ, ի քաղաքն Բաքերք կոչեցեալ՝ այրեաց աւերեաց, և գերի երէր Ըստքմալ Սաղմոսարան մի՝ լաւ և ընդիր արինակ, հանդիպեցաւ Ամիրդովլաթ բժիշքս և ազատեաց զսուրբ գիրքս զայն ի գերութենէ։ Այս եղև ի թվ. ՋԻԹ. (1473) ամին։

Դարձեալ, ի թուականիս Հայոց ՋԻԸ. (1479) սուրկուն արար խօնտ-քարն զՊարամանին աշխարհին զՀայ ազգս. և զիս՝ զանպիտան հողս զՄարտիրոս հետ բերին ի Կոստանդնուպոլիս, առ ոտս սուրբ վարդապետին մերոյ տէր Մաթէոսի Սեբաստացոյ և Աբրահամ վարդապետի Տրապիզոնեցոյ, որ և զսոքայ ալ խօնղթարն բերել էր վասն պատրիարքութեան համար, և սոքա ոչ առին յանձն, լաւ համարելով զմիայնակեցութիւն քան թէ փառք առնուլ ի մարգկանէ։

Դարձեալ, յիշեցուցանեմ զվերոյսացեալն զԱմիրդովլաթ բժիշկն, որ միշտ ցանկացող է և սիրող պատուական գրոց, վասն որոյ հարկ եղիր ինձ՝ փանաքի և անվարժ գրչի Մարտիրոս արեղայիս, և ես ոչ եթէ իբր զքաջ արուեստաւոր կամ հմուտ գրչութեան արհեստի յօժարեցայ զսա գրել, այլ կարի վտանգէի ի հարկէ և ի սիրոյ, զոր պատահեցոյց մեզ պարոն Ամիրդովլաթ բժիշկն, յանձն առի գրել մեծաւ աշխատութեամբ ի դառն և դժար ժամանակիս, և հասոյց աստուած աւարտ բանիս։

Աղաչեմ չի ընել մեղադիր սղալանաց և խաւորութեան սորա, զի կար

մեր այս էր, և այլ ոչ էի գրեալ, զի առաջինն այս էր, վասն ի հարկէ սիրողաց արկի ի սա ձեռն: Բայց ի ծաղկելն առաւել նեղացայ, որ չէի տեսեալ ի վարպետէ, այլ արինակ գնելով և ղնիւթին գոյնն ոչ գիտելով, բաղում աշխատութեամբ կատարեցի ղսա:

Արդ, գրեցաւ սա ի թվ. ՋԻԹ. (1480), ի յամսեան յուլիս Ը. (8), մեծահամբաւ կայսերանիս քաղաքս Լստամպալ, ի դուռն Չարախաբան սուրբ Աստուածածնիս: Ո՞վ սուրբ ընթերձողք, յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղաթս ձեր զԱմիրտովլաք բժիշկս, որ ստացաւ ղսա յարդար ընչից իւրոց ի վայելումն բարի ղաւակաց իւրոց, զոր տէր աստուածն ամենայնի վայելեալ տացէ և յետ աստեացս ելանելոյն ընդ սուրբ իմաստասիրացն դասակից և պսակակից արասցէ, ամէն: Այլ և յիշեցէք զմեր պարոն երեսփոխան Աստուածատուրն և ղկենակիցն իւր զԹաւուս-խաթունն, որ շատ ծնողութիւն կանեն և յամէն ար. (2) անդամ Ե. (5) հոգւոյս կերակուր կու պատրաստեն, լսել տա աստուած զերանաւէտ ձայնն, թէ՛ Եկայք արհնեալք հօր իմոյ, ժառանգեցէք...:

Դարձեալ, յիշեցէք յաղթս ձեր զՍահակ սարկաւազն, որ բաղում անկամ աշխատել է ի մագաղաթս բերելն, սուրբ Ստեփաննոսի նախասարկաւագին աղաթիցն մասնակից արասցէ Քրիստոս:

Այլ երես անգեալ աղաչեմ զհանդիպողսդ սուրբ տառիս, ո՞վ սուրբ և ընտրեալ եղբայրք, յիշեցէք ի սուրբ յաղաթս ձեր զՄաթէոս վարդապետն, որ ուսուցիչ է մեզ և խրատիչ աստուածային սուրբ պատուիրաւնայ: Դարձեալ, յիշման արժանի արասցիք զմեր համշիրակ եղբայրքս՝ զՂազար աբեղայս, և զՍտեփաննոս մալազս, և ղիս՝ զանպիտան գրիչս, և դուք յիշեալ լիջիք ի Քրիստոսէ աստուծոյ մերոյ, որ է արհնեալ յաւիտեանս, ամէն:

Բ

գնող՝ Կիրակոս

վայր՝ Պուրսայ

Եւ յետոյ առի մեղաւոր Կիրակոսս պարոն Ամիրտովլաք բժշկէն Ե. (5) ֆլորին, ի Պուրսայ քաղաքն, աստուած վայելել տացէ, ամէն...

564

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ ՄԻՒԱՅԻԼԻ ԱՍՈՐԻՈՅ ԵՒ
ՍԱՍՈՒՔԻՒ ԱՆԵՑԻՈՅ

Երուսաղէմ 343

Ն. Գոգաբեան, Մայր ցուցակ, Գ, էջ 280—281

գրիչ՝ Ներսէս

վայր՝ Կ. Պոլիս

... Շնորհիւ տեսնն սկիւն և ողորմութիւն նորա յանկ հանեալ կատարեցի զԳաւազանագիրքս հայրապետաց և թագաւորաց, զոր ժողովեալ ի գրոց պատմագրաց հիւանալ շաբաբեաց, սկսեալ ի նախաստեղծէն Ադամայ մինչև յիւր ժամանակն երշանիկ կաթողիկոսն Ասորոց Միխայէլ, զոր տեսեալ զսա մեծ և պատուական կաթողիկոս տէր Կոս-

տանդին յերկրորդ մասնէ Հայոց, ի ղղեկէ Բաբգրեբդէ, ընտրեալ ի հոգւոյն սրբոյ յաստիճան առաքելական, որ և բազում բաղձանաւք ի յասորոց թարգմանել ետ զսա ի հայս, յաւել ի գանձս մեր, պիտանի և շահաւէտ բուրաստան լայն և երկայն իմաստիւք լցեալ, և կարճատաւտ բանիւք բաւանդակեալ: Ստուգիւ մեկնէ զպատմութիւն և զշարս իւրաքանչիւր գաւազանաց անտարակուսապէս:

Ջոր տեսեալ զսա հետեոյն իմաստութեանց և սիրողն սուրբ գրոց մեծահաւատ թարգմանող բժիշկ Ամիրտովլաբ, և ետ զսա գրել ի վա-յելումն անձին իւրոյ և գեղուղէշ նորահաս զաւակին իւրոյ Ամիրէտիլին, և յետ աստեացս յիշատակ իւր և ծնողաց իւրոց, ամէն:

Արդ, գրեցաւ Պատմագիրքս այս ի թուականութեանս Հայոց ՋԻԹ. (1470), ի քաղաքիս ի Բիւզանդիայ. որ այժմ կոչի Կոստանդինուպոլիս, ձեռամբ մեղապարտ և անարհեստ գրչի Ներսէս սուտանուն քահանայի, ի թագաւորութեան սուլտան Մահմադին, ի նեղ և ի նուրբ ժամանակիս, զոր բաղում մրրիկ հարուցանէր ի վերա քրիստոնէից և իւր ազգին, ի տեղէ ի տեղ փոխելով և հարկապահանջութեամբ և այլ վնջ-տաւք:

Արդ, յերես անկեալ աղաչեմ զձեզ, որք կարդայք կամ արինակէք յիշեցէք ի մաքրափայլ աղաւթս ձեր զթափուրս յամենայն բարեաց. իսկ եթէ սղալ, կամ խոշորագիր կամ անախորժ մտաց ձերոց գտցի ի սմա՝ անմեղադիր լերուք, զի ի մէջ դառնութեան գրեցի զսա, զի բռնութեամբ և ակամայ ի յԱմասիու զմեզ բերին ի Կոստանդինուպոլիս. և ես լալով և բաղում հառաչանաւք գրեցի զսա. այլ և կար մեր այս է:

Եւ որ առատն է ի տուրս բարեաց ձեզ՝ յիշողացդ և մեզ՝ յիշեցելոց առհասարակ ողորմեսցի Քրիստոս աստուածն, որ է արհնեալ յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն:

565

ԱՌԱԿՍ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԲԱՆԱԼԻ ՄՏԱՅ ՄԱՐԴԿԱՆ

Երևան 2001

հեղինակ՝ Ատոմ

2բ Թագաւոր մի էր ահեղ և զարմանալի և տէր ամենայն փառաց և պատուոյ. ունէր հեծելազօրս անթիւս և անհամարս, ունէր և ծառայս արծաթագինք բազում ի տան իւրում, էր նա տէր բազում քաղաքաց, շատ թեմի և թումա-նի, և ունէր Գ. (3) խզգինայս՝ ներքին, միջին և վերին: Ներքին դուռն երկաթի, միջին դուռն արծաթի և վերին՝ ոսկի, լուսատու ակամբ զարդարեալ: Ջինշ որ ներքին խազինայն էր, նա շատք ի ծառայիցն մուտ և ելարարեալ էին. և միջին խզինայն՝ ի բազմացն սակաւք էին մտեալ և ելեալ, ապա ի վերինն անհնար էր ոք ի նա մտանել և գիտել թէ զինչ կայր ամբարեալ ի նմա, բայց ի թագաւորին: Եւ յետ ժամանակաց մին ի ծառայից թագաւորին, որ անարջն էր և տրգէտն, ցառկացաւ մտանել ի ներքին խզինայն և գիտել թե որչափ գանձ կայ ի նմա, եւ աղաչեաց զառաջիկայք թագաւորին, և հրաման առին ի թագաւորէն վասն այն անիմաստ ծառային:

Երկու ղանթարի դոնապան կայր թագաւորին, որ ի տեսլենէ նոցա զարհուրէր ամենայն կենդանի: Եւ յորժամ հրաման եղև ի թագաւորէն հրամայեցին առաջիկայք, թագաւորին, թէ ով անմիտ, դու միայն եթէ մտանես զի՞նչ կարես առնել: Ասէ ծառայն. ունիմ եղբայրս Բ., զնոքա բերեմ յաւգնութիւն 'իսկ: Եւ մտին Գ. եղբարքն ի խլիկայ թագաւորին. խորհուրդ արարին և եղին կշեռք և կշռեցին զամենայն գանձն և սահմանեցին Ճ. (100) բեռն. Ղ. ու Ե. (95) բեռն՝ մէկ մէկ ԿԹ. (69) զիտր և Ե. (5) բեռն՝ Հ.—Հ. (70—70) զիտր: Եւ ապա դարձեալ գին արարին. այն բեռներն, որ ԿԹ. (69) զտրական էր ԻծՌ. ու ԳՃ. և ԺԷ. (25317) թանկի և կիսու էր. և այն որ Հ.—Հ. (70—70) էր՝ նա ԻծՌ. և էՃ. և Ծ. (25750) թանկի էր: Եւ այն թանկէն՝ թագաւորական էր, որ մէկն Ե. (5) շահոօհի էր, և էր ամէն թանկայ ի Դ. (4) դէկան և ամէն դէկան Լ. (30) պլիկ. և այսքան առ այս:

Ո՛վ եղբայր տէր Յովաննէս, էնց գիտացիր, որ զինչ որ բեռինք են դտրերն՝ յայտնի են. ապա ջանայ, որ ղդեկանքն և ղպլկներն ի համար բերես, և անարժան ծառայիս ձերոյ Առամիս աստուած ողորմի ասես, ամէն:

Գրեցաւ սակաւ դիրս Զ. և ԻԹ. (1480) թրւին*:

566

Ժ Ո Ղ Ո Վ Ա Ծ Ո Ի
Երևան 2711

դրիչ՝ Կարապետ
վայր՝ Վարագ

550ա ...Գրեցաւ սուրբ գիրքս ձեռամբ յոգնամեղ և անարհեստ գրիչ Կարապետ սուտանուն կրանաւորի դատապարտեալ և անարժան ծառայի ծառայիցն աստուծոյ: Եւ իմ գրելով զայս ի հզար և ի լուաւոր բանից, ի գեղեցիկ և յանուշահոտ ծաղկանց և զանազան բանից սրբոց վարդապետաց և ի տանից տէրոնականաց և ի սրբոց պատմութեանց ի մի հաւաքեալ, որ կեանս տա կամայորդոր լսաւոցն: Զոր տկար անձամբ իմով շարագրեալ եղև ի դուռն հրաշափառ և ի գերահռչակ սուրբ կաթուհիկէ է. (7) եկեղեցեաց և ընդ հովանեաւ սուրբ Նշանիս Վարագայ և Երկոտասան սիւն լուսոյ վերնայարկ անապատին, ի թուականիս մերոյ :Զ. և 550բ ԻԹ. (1480), ի կաթողիկոսութեանն || տեառն Սարգսի, և յառաջնորդութեան սուրբ ուխտիս տէր Առաքել հէրպէտի, և յաշխարհակալութեան նետողական ազգին, ի դառն և ի վշտաբեր ժամանակիս:

Եւ արդ, աղաչեմ... յիշեցէք ի սուրբ և յերկնաբացիկ յաղաթն ձեր զստացող սուրբ գրոցս զՅովաննէս և զԵղիսաբէթ՝ աստուած-ողորմի ասես-

* Ծավալով փոքրիկ, բայց ուշագրավ բովանդակութեամբ այս հոդվածն ըստ էության թվարանական մի խնդիր է: Նկատի առնելով նրա կարևորությունը ժեզարի գրամական գործածական միավորների և նրանց հարաբերությունները պարզելու տեսակետից, նյութաակահարմար գտանք հրատարակել հիշատակարանի դեր կատարող վերջին տողերի հետ միասին՝ ողջ հոդվածը:

լով նոցա: Եւ վասն սիրոյն Քրիստոսի և յուսոյ արքայութեանն թողու-
թիւն մեղաց խնդրեցէք յաստուծոյ Կարապետ քահանային, և Յոնանի-
սին և Եղիսաբէթին՝ ծնողաց նորին, և եղբարցն Յովնանիսին և Գրիգոր-
ին, և կանանց Դովլաթին և Ալամշային, և ուստերաց և դստերաց նոցա՝
կենդանեացն և հանգուցելոցն, ամէն:

...Այլ և զսիրելի եղբարսդ մեր՝ զպատուական քահանայսդ և զհաւա-
տարիմ ժողովուրդստ՝ զայր և զկին, զընթերցողսն և զյսաւղսն, և խնա-
մով պահողաց գրոցս՝ շապկով, շորով կապել տալով, Քրիստոս աս-
տուած... թողցէ զյանցանս նոցա...:

551ա ...Դարձեալ, յիշեցէք յազաւթս և ի մաղթանս ձեր զառաջնորդ սուրբ
ուխտիս Վարապայ զտէր Յովնանէս երջանիկ և զհեղաճոգի արհիմպիսկո-
պոսն մեր, զտէր Առաքել հէրպետն՝ հոգաբարձու և սպասաւոր վանացս,
և զայլ սիրելի և խնամածու եղբարքս մեր՝ զսրբազան դասս քահանայից
կրանաւորական անձանց՝ զՍուրբիան, զՍտեփաննոս, զԱտովմ, զԿարա-
պետն, զՍաճակն, զԹովմէն, զՄարտիրոսն, զԳրիգորն, զԵկեղեցական
Մաղաֆիայն, զՄկրտիչն, զՆերսէսն, զԽաչատուրն, զՄովսէսն, զՄարգա-
րէն, զՅովնանէսն և զըսպասաւոր և զաշխատաւոր տնտես խալիֆայն, այլ
և զամենեանն առհասարակ՝ զմեծ և զփոքր, որ գրեցան և որք մնա-
ցին...:

Այլ և ես՝ Կարապետ գրծող տառիս, թէպէտ և ողորմութեամբ տեսն
սկսա և շնորհիւ նորին կատարեցի, բայց կամակցութեամբ եղբարցս
եղև, ի մարմնաւոր աշխատութեանց խնամարկէին զմեզ, հատուցէ
551բ նոցա տէր||աստուած զվարձս բարեաց երախտեաց նոցա և ազատեացէ
յամենայն սխալանաց, ի պատրանաց սատանայի և յաւիտենական
տանջանացն, ամէն:

Եւ դարձեալ, աղաչեմ զամենեանս վասն սիրոյն Քրիստոսի յիշել
յազաւթս ձեր զամենայն երախտաւորսն իմ առ աստուած՝ զՆերսէս րա-
բունապետ, որ ժամանեալ է աստ ի զրաւել մատենիս, և զՅովնանէս
առաջնորդ Վերին անապատին, և զԳրիգոր սպասաւոր բանի, և զՅովսէփ
կրանաւոր, և զՇաճկանց Ստեփաննոս՝ զհանգուցեալն ի Քրիստոս, որ
ձեռնտու եղև ի ներքսագոյն անապատին, հատուցէ նմա տէր աստուած
զվարձս իւր: Այլ և զԿարապետ քահանայ կազմող գրոցս, և զհոգևոր և
զմարմնաւոր երախտաւորսն մեր, եթէ արք և կամ կանայք. և զվսր-
պետն իմ զԳրիգոր Բերկրեցի, և զհարազատ եղբայրն իւր զՄկրտիչ, որ
է քաջ հըռետո՞ր, և զանարժան գրծողիկս...:

567

Մ Ա Շ Տ Ո Ց

Երևան 5581

գրիչ՝ Հայրապետ
վայր՝ Աղբամար

241ա ...Աստանօր աւարտեցաւ գիրքս այս, որ է Մաշթոց, ձեռամբ անար-
հեստ և անիմաստ, սուտանուն և մեղաւոր Հայրապետ արեղայի, ի կըղ-

զիս Աղբամար, ընդ հովանեաւ սուրբ Խաչիս և սուրբ Սարգիս զօրավարիս, ի հայրապետութեան տեառն Ստեփան կաթողիկոսիս, ի թագաւորութեան Աղուա-բէկին, ի թուականիս մերոյ ի ԹՃ. և ԻԹ. (1480) ամին, ի դառն և ի նեղ ժամանակիս: Վասն ծովացեալ մեղաց մերոց կամք ի ձեռն յանօր[ին]աց ի հարկապահանջութիւն: Յայսմ ժամանակիս ցանկացող եղեալ բարեպաշտ հաւատարիմ տանուէրն Կարապետ, և ետ գծա-
 241ր դրեալ զսուրբ դիրզքս ի հալալ և յարդար վաստակոց իւրոց՝ յիշատակ || իւրն, և ծնողացն իւրոյ՝ հօրն Մերունին և մաւրն Դովմէլէֆին, և եղբարցըն Յովհաննիսին, և Խալիֆին, և Կարապետին, կենակցին իւրոյ Ասա-Խաթունին, և զաւակաց նոցին պարոն Ղալչին, և Թումային, և Ջաւագրգին, և Խաւարաւին, և դստերացն Խանում-Հաթունին և Բար-Հազրգին, և Յովհաննիսի կենակցին՝ Թաքար-Խաթունին, և դեռարոյս զաւակին իւրոյ Մխիթարին, և Խալիֆի կենակցին՝ Սալչուկ-Խաթունին, և իւր տղայոցն, և այլ ազգականացն մերոց և ամենայն արեան մերձաւորացն, կենդանեացն և հանգուցելոցն ողորմի տէր աստուած և թողցէ զյանցանս նոցա: Եւ լսել տայ ձեզ Քրիստոս զերանաւէտ բարբառն Կարապետին և իւր ծնողացրն...:

Եւ դարձեալ, յիշեցէք ի Քրիստոս զիս՝ զանարժանս ծառայս... զՀայրապետ արեղայս՝ գծող տառիս, և ծնողքն իմ և ղերախտաւորքն...:

568

Գ Ա Ն Ձ Ա Ր Ա Ն

Փիբղ. 6273, էջ 327—328, ի Կ. Գօլիս,
 առ մասնաւոր ոմն

գրիչ՝ Առաքել
 վայր՝ Աւագ վանք

...Արդ գրեցաւ Գանձարանս ի սուրբ անապատս որ կոչի Աւագ վանք, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս և սուրբ Կարապետիս և սուրբ Առաքելոցս, ի թուին ՋԻԹ. (1480), առ ոտս Յովհաննէս բաբունապետին, ձեռամբ անարհեստ գրչի Առաքել սուտանուն արեղայի...: Յիշեսցիք զսուրբ ուխտիս առաջնորդն՝ զտէր Յովհաննէս եպիսկոպոսն, և զգրոց աշակերտներն, և զայլ միաբանք սուրբ ուխտիս՝ զարեղայքն և զսարկաւագունքն և զգործաւորքն ի սուրբ աղօթս ձեր:

569

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիբղ. 6273, էջ 327, ի վանս Տէր Յուսկան որդւոյ

գրիչ՝ Երեմիա
 վայր՝ Կեդի

Բայց գրեցաւ ձեռամբ Երեմիա սուտանուն սարկաւագի, ի քաղաքս Կեդի, ի դուռն սուրբ Աստուածածնին, և սուրբ Յակովբին, և սուրբ Սարգսին, և այլ ամենայն սրբոց, որ աստ կան. ի թուին ՋԻԹ. (1480):

570

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Վրացական ՍՍՌ, Կենտրոնական պատմական արխիվ
Ֆոնդ 233, № 584

վաճառող՝ Գրիգոր
վայր՝ Վրաստան

Ես՝ տէր Գրիգորս, և իմ Լղբայր Ալադադս*, և մեր որդիքս ծախեցաք սուրբ Աւետարանս վերայ Ճավի որդացդ՝ Վարձիգուլիդ, և ձեր ախարացդ՝ Սիմէոնիդ, Ամիրգուլիդ, Ղարիպշիդ և ձեր որդացդ. առաք ղդինն անպակաս: Ոչ ով դավի չունի, ոչ հակառակ: Մեր սրտի առատութեամբ ծախեցաք: Այսոր վկայ է Մաթէոս եպիսկոպոս, տէր Անտոն, տէր Զաֆարէ, տէր Գրիգոր, տէր Բարսեղ, Մլնամն, Շապանն:

Ես՝ Ճավի որդիքս՝ Վարձիգուլս, Սիմէոն, Ամիրգուլս, Ղարիպշս, Մղարաւէլս դնեցաք սուրբ Աւետարանս յիշատակ մեզ, և ծնողաց մերոց՝ հաւր մերոյ Ճաւին, մեր մարն Թա[նկ]–Խաթունին, մեր որդոցն՝ Ովա–նէսին, Հերապետին, Զանուն, Խոցադեղին, Քարիմադիին, Միտիչին, Գրիգորին, Լամիսգուլին, Գուլիսգուլին:

Ով որ կարգէք կամ արինակէք յիշեցէք ի մաքրափայլ աղաւթս ձեր և աստուած զձեզ յիշէ, ամէն:

Գրեցաւ ի թվարերութեանս Հայոց ՋԻԹ. (1480), հոռի ԻԵ. (25):

571

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

«Թորոս Աղբար» Ա., էջ 231,
Տիվրիկի ու Աստուածածին եկեղեցի

գրիչ՝ Զաւրվար
վայր՝ Տիւրիկ քաղաք

... Արդ, ես նուաստ Զօրավար երէցս զմտաւ ածի զայս ամենայն և ղրեցի սուրբ Աւետարանս ողորմութեամբն աստուծոյ՝ յիշատակ ինձ, և ծնողաց իմոց Ստեփանոս քահանային և Նար–Մէլիֆին, և կենակցին իմոյ Մեհրի–Մէլիֆին, և հոգևոր մօրն մերոյ մղտեսի Միւնային, և ամենայն արեան մերձատրացն, ի վայելումն դեռաբոյս զաւակին իմոյ Յովհան–նէս սարկաւագին...:

Որ է յիշատակ տէր Ներսէս եպիսկոպոսին, և գրեցաւ ի թուականութեանս Հայոց ՋԻԹ. (1480), ի քաղաքիս Տիւրիկոյ, ընդ հովանեաւ սուրբ Սարգսի տաճարիս: Արգ, աղաչեմք զձեզ, ո՛վ մանկունք նոր Սիովնի, որք հանդիպիք այս սուրբ և աւետաքարող Աւետարանիս, կարդայք և ավտիք և արինակէք ի սմանէ, յիշեցէք սրտի մտաւք ի մաքրափայլ աղաւթս ձեր զԶաւրվար գրիչս և զվարպետն իմ զտէր Գրիգոր Զաւրոցն, այլ և յիշեսչիք զբազմերախտաւորն ի վերայ մեր զվարպետ Սամուէլն, այլ և յիշեսչիք զհոգևորն մեր ծնաւղ, որ երեստ զխորնեբուն և ղտնաւ–

* Անվան առջին տառը (ՎԱ) լավ չի նշմարվում:

րինականացն զինչ որ խարճ եղաւ... , այլ և յիշեսցիք զպարոն Մելիս-
սեղն, որ զաւրինակն շնորհեց, այլ և յիշեսցիք զառաջնորդ գաւառիս
զտէր Ստեփաննոս և զԿարապետ վարդապետն, որ մեզ աւանական է
յամենայն պէտս հոգևոր և մարմնաւոր:

572

ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ՂՈՒԿԱՍՈՒ, ԻԳՆԱՏԻՈՍԻ

Ծրուազէմ 352

Ն. Գողարեան, Մայր ցուցակ, Գ., էջ 269

հետ. կազմող՝ Գրիգոր
Արեւիշեցի

611 Յիմար Գրիգորս Արեւիշեցի,
Կոխան ամէն վարդապետի,
Ինն հարիւր թվականի,
'Ի ի քսան ինն աւելորդի,
Ի սուրբ Երուսաղէմս եկի,
Երեք տարի ի տեղս կացի:
ԶԱւետարանս Բրիստոսի,
Զգլուխս որ Ղուկաս անուանի,
Որ է մեկնեալ Իգնատիոսի
Աստուածաբան հեռետորի,
Բաներ ունի յոյժ պիտանի,
Քաղցրայհամ քան զխորիսխ մեզի,
Ըստ իմ տկարութեանս կարի
Բանիկ-րանիկ դաս ասացի
Աւանականութեամբն Յիսուսի:
Ի սուրբ Գէորգ սկիզբն արի
Ի նոր կիրակէն վճարեցի:
Կապն էր հնացեալ՝ նոր կազմեցի,
Հոգևոր եղբայրն մեր բարի
Քաջ վարդապետն Ծաւյի,
Որ է ամէն շնորհաւ իլի,
Հմուտ ամենայն արհեստի,
Ի կապելն այս սուրբ կտակի
Խրատատու եղև մեզի:
Որք հանդիպիք այսմ տառի
Ընթերցմամբ կամ արինակի,
Միշտ յիշեցէք զմեզ յաղաթի,
Ասէք մեզ աստուած-ողորմի.
Նայ, որ առատն է ի տուրս բարի
'Ձեզ ու մեզ հաւասար ողորմի:

573

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 7742

252^ա Ի թվիս ՋԻԹ. (1480). Եւ այլ յիշատակ է սուրբ Աւետարանս կրկին տէր Աստուածատրին, և իւր իրիցականոյն, և անարանիկ, գեղեցիկ սարկաւազ որդոյ տէր Պապին, որ մահտարածամով ի Քրիստոս փոխեցաւ, և միւս փոքր որդոցն, տէր Աւետիքին, և դասերացն Քուլտֆ-Խաթունին, իւր մամուն Ագիգ-Մելիքին, մարտիրոջն Ուլու-Խաթունին: Թէ քահանա, թէ ժողովուրդ հրամանք շունենա զայս սուրբ Աւետարանս սուրբ Աստուածածնէս գրաւէ կամ ծախէ կամ այլ տեղ տա, թէ որ ձեռնամուխ լինա՝ նա անխժած լինա սուրբ Յարութենէս՝ որդոցէ որդիք, և այլ անէծք և պատիժ կրէ Յուդայի և խաչահանուաց <և Յուդաի>: Եւ ով որ փառաւոր պահէ, նայ Քրիստոս զինքն զիւր տեսութեան և սուրբ արքայութեան արժանասցէ, որդոցէ որդիք: Եւ այլ ով քահանա կամ կրավնաւորք, որք հանդիպիք, որք բանայք ու կարդայք, նա աստուած ձեզ թողութիւն շնորհէ, և յիշատակացս ձեր աղաւթիւք թողութիւն խնդրեցէք, ողջ լեւորք ի տէր:

574

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Տ. Պալեան. Յուցակ հայերէն ձեռագրաց ի Թուրքիա,
հա. Ա, աեար Ա, Կ. Պօլիս, 1892, էջ 11
Կեսարիայի ս. Սարգսի վանք ՁԵ 2

գրիչ՝ Ստեփաննոս Եպիսկոպոս

285^ա— ... Սմին՝ այս աստուածաւանդ սուրբ Աւետարանիս ցանկացա ես՝
286^ա նուաստ ծառայս աստուծոյ փցուն և անարհեստ գրիչս Ստեփաննոս Եպիսկոպոս: Իսկ յաւժարութիւն սրտիս և կարողութիւն և մարդասիրութիւնն աստուծոյ, որ յամենայնի կարող է և անյուսից յոյս է և անաւանականից աւգնական, որ ոչ անտես առնէ զյուսացեալս յինքն. ի շնորհս նորա ապաւինեալ սկսա, և նա ետ կարողութիւն հասանել յաւարտ սորա:

Արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թուականիս Հայոց ՋԻԹ. (1480): Վասն որո աղաչեմ զսուրբ դասք քահանայից, առհասարակ զհանդիպողսդ, ... յիշեսցիք զտէր Ստեփաննոս Եպիսկոպոսն, որ բազում աշխատութեամբ գրեց զսուրբ Աւետարանս յիշատակ Գրիգորիս՝ աւագ սարգաւազիս, յիշատակ իւր և արեան մերձաւորացն, յիշատակ դրի ի սուրբ երեք Մանկունքս: Ով զայս Աւետարանս ծախէ կամ գրաւի դնէ՝ զմասն խաչահանողացն առցէ և զպատիճն Յուդայի: Ով զայս յիշատակս քերէ կամ կեղեկէ՝ Յուդայի և Կայենի մասնակից լինի:

575

Ժ Ա Մ Ա Գ Ի Ր Ք ԵՒ Տ Օ Ն Ա Յ Ո Յ Յ

ՍՅՀ հա. Ա, 113, էջ 193

473 Գրեցաւ սայ ի թվականիս Հայոց ՋԻԹ. (1480), ի խնդրոյ պատուա-
կան և սուրբ կրանաւորի Յոնանիսի, որ մականունն Ճաւլա կոչի, ի վայե-
լումն մանկանց եկեղեցոյ և յիշատակ իւր և իւրայոցն. աղաչեմ, որքան
առնուք ի ձեռս ձեր ընթեռնելով և կամ ուսանելով յիշեցէք առ Քրիստոս
զտէր Յովանէսն և զծնողսն իւր....:

Աղաչեմ և գրչիս անմեղադիր լեր, զի բանն մի հետ մէկի կու գաք և
գրելն կու ձանձրանայի, բայց արհնութիւնն յաստուծոյ է, նմա փառք
յաւիտեանս: